

Πανεπιστήμιο
Κύπρου

ΤΜΗΜΑ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΚΑΙ ΜΕΣΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ

**ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ
ΕΠΑΡΧΙΑΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΤΟΥ 17^{ου} ΑΙΩΝΑ
*Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ***

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΣΤΥΛΙΑΝΗ Ν. ΛΕΠΙΔΑ

2019

Πανεπιστήμιο
Κύπρου

ΤΜΗΜΑ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΚΑΙ ΜΕΣΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ

ΟΥΣΕΙΣ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΚΗΣ
ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΣΤΥΛΙΑΝΗ Ν. ΛΕΠΙΔΑ

Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση διδακτορικού
τίτλου σπουδών στο Πανεπιστήμιο Κύπρου

Μάρτιος 2019

ΣΤΥΛΙΑΝΗ Ν. ΛΕΠΙΔΑ

©Στυλιανή Ν. Λεπίδα, 2019

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

Υποψ. Διδάκτωρ
Στυλιανή Λεπίδα

Τίτλος Διατριβής

Όψεις της οθωμανικής επαρχιακής διοίκησης του 17^{ου} αιώνα. Η περίπτωση της Κύπρου.

Ημερομηνία υποστήριξης

Η παρούσα Διδακτορική Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για απόκτηση Διδακτορικού Διπλώματος στο Τμήμα Τουρκικών και Μεσανατολικών Σπουδών και εγκρίθηκε την 9^η Μαΐου 2019 από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή

- *Ομότιμος Καθηγητής Ιωάννης Π. Θεοχαρίδης*
Τμήμα Τουρκικών και Μεσανατολικών Σπουδών,
Πανεπιστήμιο Κύπρου
- *Αναπληρωτής Καθηγητής Πέτρος Παπαπολυβίου*
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας,
Πανεπιστήμιο Κύπρου
- *Αναπληρωτής Καθηγητής Θεοχάρης Σταυρίδης*
Τμήμα Τουρκικών και Μεσανατολικών Σπουδών,
Πανεπιστήμιο Κύπρου (Ερευνητικός Σύμβουλος)
- *Επίκουρος Καθηγητής Φωκίονας Κοτζαγεώργης*
Τμήμα Ιστορίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
- *Αναπληρωτής Καθηγητής Μιχάλης Ν. Μιχαήλ*
Τμήμα Τουρκικών και Μεσανατολικών Σπουδών,
Πανεπιστήμιο Κύπρου (Πρόεδρος Επιτροπής)

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ ΥΠΟΨΗΦΙΟΥ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ

Η παρούσα διατριβή υποβάλλεται προς συμπλήρωση των απαιτήσεων για απονομή Διδακτορικού Τίτλου του Πανεπιστημίου Κύπρου. Είναι προϊόν πρωτότυπης εργασίας αποκλειστικά δικής μου, εκτός των περιπτώσεων που ρητώς αναφέρονται μέσω βιβλιογραφικών αναφορών, σημειώσεων ή και άλλων δηλώσεων.

Στέλλα Λεπίδα

ΣΤΕΛΛΙΑ ΛΕΠΙΔΑ

Περίληψη

Ο 17^{ος} αιώνας, προσεγγίζεται μέσα από την περίπτωση της Κύπρου με γνώμονα την επαρχιακή διοίκηση και τη σχέση της με την κεντρική διοίκηση. Ως εκ τούτου ερευνώνται πτυχές της οθωμανικής επαρχιακής διοίκησης της Κύπρου που δύνανται να αναδείξουν αυτό το πλαίσιο αλληλεπίδρασης μεταξύ κέντρου και περιφέρειας, τα αντανακλαστικά της επαρχιακής και κεντρικής διοίκησης στις προκλήσεις του δεδομένου τόπου και χρόνου και φυσικά οι σχέσεις μεταξύ διοικούντων και διοικούμενων σε μια οθωμανική επαρχία αρκετά απομακρυσμένη από το κέντρο της αυτοκρατορίας, όπως η Κύπρος, και κατά τη διάρκεια μιας περιόδου πολιτικής αστάθειας όπως ο 17^{ος} αιώνας. Η περίοδος που ακολούθησε την κατάληψη του νησιού από τους Οθωμανούς (1571) συνιστά μια προπαρασκευαστική περίοδο, όσον αφορά την οθωμανική διοίκηση στην Κύπρο, κατά τη διάρκεια της οποίας αυτά πραγματώθηκαν με μεθοδικότητα τα πρώτα βήματα της οθωμανικής διοίκησης, ήδη από τον πρώτο χρόνο κατάληψης του νησιού και δεδομένου του μεταπολεμικού κλίματος, δίνοντας τη σκυτάλη της διοίκησης στον 17^ο αιώνα, ο οποίος σηματοδοτεί για το νησί μια περίοδο ποικίλων δυσκολιών για τους διοικούμενους, οι οποίοι επεδίωκαν με κάθε μέσο την επαφή με την κεντρική διοίκηση και την ενημέρωση του σουλτάνου για τα κακώς κείμενα της διοίκησης στο νησί.

Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η οποία ξεκινά ουσιαστικά από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, και συγκεκριμένα μεταξύ των δεκαετιών 1580-1590, και ολοκληρώνεται με το τέλος του διοικητικού καθεστώτος του Καπουδάν Πασά το έτος 1703, η επαρχία της Κύπρου διανύει τον πρώτο αιώνα οθωμανικής διοίκησης. Η οργάνωση της φορολογίας και ειδικά του κεφαλικού φόρου (*cizye*), οι περιβαλλοντικές δυσμένειες και η φορολογική πίεση εκ μέρους των τοπικών οθωμανικών αρχών είναι οι συνηθέστεροι λόγοι επικοινωνίας της επαρχίας με το κέντρο, και αντίστροφα των διαταγών του σουλτάνου προς την επαρχία Κύπρου. Ωστόσο εντοπίζει κανείς ένα λειτουργικό κενό μεταξύ των επιταγών του κέντρου και της εφαρμογής τους σε επαρχιακό επίπεδο, αν κρίνει κανείς από την επανάληψη των διαταγών αλλά και την διαιώνιση των προβλημάτων. Η σταθερά πτωτική πορεία στον αριθμό των φορολογουμένων του *cizye* αλλά και στον συνολικό αριθμό των κυπριακών χωριών, μαρτυρούν αυτή τη δυσλειτουργία σε διοικητικό επίπεδο, σε συνδυασμό ενδεχομένως με τον αστάθμητο περιβαλλοντικό παράγοντα, εγείροντας ποικίλα ερωτήματα.

Abstract

The 17th century is approached through the case of Cyprus in the direction of the provincial administration and its relationship with the central administration. In this context aspects of the Ottoman provincial administration in Cyprus, which can highlight this framework of interaction between the center and the periphery, the reflexes of the provincial and central administration to the challenges of the given place and time, and of course the relations between administrators and the subjects in an Ottoman province far removed from the center of the empire, such as Cyprus, and during a period of political instability such as the 17th century, are therefore being investigated. The period following the occupation of the island by the Ottomans (1571) is a preparatory period for the Ottoman administration in Cyprus, during which the first steps of the Ottoman administration were carried out methodically, already from the first year of its occupation and given the post-war conditions, paving the way for the 17th century, which is a period of various difficulties for the island and its native inhabitants, who sought by all means a contact with the central administration.

During this period, which basically starts from the late 16th century, namely between the decades of 1580-1590, and ends with the end of the administrative regime of Kapudan Pasha in 1703, the province of Cyprus is in the first century Ottoman administration. The administration of taxation, especially of the poll tax (*cizye*), the environmental discomfort and the tax pressure on the part of the local Ottoman authorities, are the most common reasons of the province's communication with the center, and vice versa, as it is shown by the sultan's orders sent to the province of Cyprus. However, one finds a functional gap between the center's orders and their application at a provincial level, judging from the repetition of these orders but also the perpetuation of the problems. The steady downward rate in the number of the *cizye* taxpayers as well as in the total number of Cypriot villages probably indicates an administrative malfunction, which is affected possibly by the unpredictable environmental factor, raising various questions.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αφιέρωση	
Ευχαριστίες	
Πρόλογος	

ΜΕΡΟΣ Α΄: ΠΡΟΟΙΜΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο: Ιστορικό υπόβαθρο και ζητήματα περιοδολόγησης.....	1
α) Ο 17 ^{ος} αιώνας στην οθωμανική επαρχιακή διοίκηση.....	1
β) Χρονικές και χρονολογικές τομές στην πορεία του οθωμανικού διοικητικού καθεστώτος της Κύπρου κατά τον 17 ^ο αιώνα.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο: Η περίοδος εγκατάστασης της οθωμανικής διοίκησης στην Κύπρο: Τα πρώτα βήματα της οθωμανικής διοίκησης στο νησί. (1571-τέλη 16^{ου} αιώνα).....	16
Ο απόηχος του πολέμου.....	16
Εγκατάσταση στρατιωτών και αξιωματούχων της οθωμανικής επαρχιακής διοίκησης στο νησί.....	22
Η πρώτη γενική απογραφή (<i>tahrir</i>) (1572).....	25
<i>Sürgün</i> : Εποικισμός, μετοίκηση ή εξορία;.....	28
<i>İstimalet</i> : Ανεκτικότητα ορισμένου χρόνου;.....	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο: Ο περιβαλλοντικός παράγοντας και ο ρόλος του στη διοίκηση της Κύπρου.....	43
Το νερό και η διαχείρισή του.....	43
Φυσικές μάστιγες (ακρίδες, ασθένειες).....	52
Επιπτώσεις σε διάφορους τομείς της διοίκησης (αγροτική παραγωγή, φορολογία, σιτοδεία, δημογραφία).....	60

ΜΕΡΟΣ Β΄: ΓΑΙΟΚΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο: Διοίκηση, ιδιοκτησία και γαιοκτησία.....	70
Το τιμαριωτικό σύστημα (<i>dirlik sistemi</i>) τον 17 ^ο αιώνα.....	70
Δομές τιμαριωτικού συστήματος στην Κύπρο.....	74
Τιμάρια (<i>timar</i>), ζεαμέτια (<i>zeamet</i>) και χάσια (<i>has</i>).....	76
Κύπρος: Σαλιανελί ή τιμαριωτικό σύστημα;.....	82
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο: Το Μπεηλερμπεηλίκι.....	87
Το Μπεηλερμπεηλίκι στο Οθωμανικό σύστημα διοικητικής διαίρεσης κατά τον 17 ^ο αιώνα.....	87
Το μπεηλερμπεηλίκι (<i>beylerbeylik</i>) της Κύπρου.....	93
Η Κύπρος υπό τη δικαιοδοσία του Καπουδάν Πασά.....	95
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο: Σαντζάκια Κύπρου.....	101
Εσωτερικά σαντζάκια.....	105
Εξωτερικά σαντζάκια.....	108
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7ο: Kaza και nahiyε Κύπρου.....	114
Kaza ή nahiyε;.....	118
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8ο: Πόλη και ύπαιθρος.....	120
Η Λευκωσία.....	120
Συνοικίες (<i>mahalle</i>).....	128
Χωριά (<i>karye</i>).....	130
Ακατοίκητες γαίες (<i>mezraa</i>).....	138

**ΜΕΡΟΣ Γ΄: ΦΟΡΕΙΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ, ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΑΞΙΩΜΑΤΑ, ΣΤΗΝ
ΕΠΑΡΧΙΑΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 17^Ο ΑΙΩΝΑ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9ο: Διοικητής Επαρχίας Κύπρου

α) Μπεηλέρμπεης(<i>Beylerbeyi</i>) και Καπουδάν Πασάς (<i>Karudan Pasa</i>).....	140
Τα εισοδήματα του <i>beylerbeyi</i> Κύπρου.....	148
Αρμοδιότητες του διοικητή της επαρχίας Κύπρου.....	151
β) Σαντζάκμπεης (<i>Sancakbeyi</i>).....	156
Οι αρμοδιότητες του sancakbeyi.....	156
Εισοδήματα sancakbeyi.....	159

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10ο: Επαρχιακός στρατός

α) Γενίτσαροι.....	163
Εσωτερική οργάνωση	164
Αριθμός γενιτσάρων στην Κύπρο.....	166
Προέλευση γενιτσάρων.....	168
Αμοιβή γενιτσάρων	169
Διοικητικός ρόλος και λοιπές δραστηριότητες.....	171
β) Τιμαριούχοι σπαχήδες.....	173
Οργάνωση σπαχίδων.....	177
Δραστηριότητες και ρόλος των σπαχίδων.....	179

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11ο: Νομική-δικαστική εξουσία (*ulema*) και ο ρόλος τους στη διοίκηση του νησιού.....

184	184
Ο διοικητικός ρόλος των καδήδων.....	184

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12ο: Επαρχιακός θησαυροφύλακας (<i>Eyalet Defterdar</i>).....	194
Ο defterdar της επαρχίας Κύπρου.....	194

ΜΕΡΟΣ Δ΄: Η ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ ΩΣ ΜΕΣΟ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13ο: Συστήματα και μέθοδοι είσπραξης φόρων και άλλων εισοδηματικών πηγών.....	203
Ιλτιζάμ (<i>iltizam</i>).....	204
Μουκαταά (<i>mukataa</i>).....	209
Σύστημα ισόβιων φοροεκμισθώσεων (<i>malikâne</i>).....	211
<i>Maktu</i>	213
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14ο: Ιερονομικοί (<i>tekalif-i şeriye</i>) και εθιμικοί (<i>tekalif-i örfiye</i>) φόροι.....	217
Δεκάτη (<i>öşur</i>).....	218
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15ο: Η έκτακτη φορολογία.....	226
Αβαρίζ (<i>avarız</i>).....	227
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16ο: Φόροι σε χρήμα και σε είδος.....	237
Ο <i>bedel-i nüzül</i> της Κύπρου.....	241
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17ο: Φόροι υπαίθρου και πόλεων.....	251
Φόροι υπαίθρου (ή αγροτικοί φόροι).....	251
<i>Çift Bozan Resmi</i>	254
Αστικοί φόροι.....	259

ΜΕΡΟΣ Ε΄: Ο ΚΕΦΑΛΙΚΟΣ ΦΟΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18ο: Τα χαρακτηριστικά του κεφαλικού φόρου.....	262
Όροι και προϋποθέσεις στην απόδοση και την είσπραξή του....	262
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19ο: Κεφαλικός φόρος και μοναστήρια.....	272
Προνόμια και περιορισμοί	272
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20ο: Το καθεστώς συλλογής του κεφαλικού φόρου.....	281
Οι εμπλεκόμενοι στη συλλογή του κεφαλικού φόρου.....	281
Αντιξοότητες κατά τη συλλογή κεφαλικού φόρου: αυθαιρεσίες και παράπονα.....	288
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21ο: Εκτιμήσεις ως προς το καταβαλλόμενο ποσό και τον αριθμό των φορολογουμένων.....	291
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 22ο: Τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου	298
Συμπεράσματα	312
Βραχυγραφίες.....	321
Πίνακες.....	322
Γλωσσάριο.....	324
Βιβλιογραφία	333

Αφιέρωση

*Για όσα μου έδωσαν εν γνώσει και εν αγνοία τους,
εν γνώσει και εν αγνοία μου,
το πόνημα αυτό αφιερώνεται από ψυχής:*

*Σε όσους έμαθαν να καρτερούν, να αγωνίζονται,
να υπομένουν, να αντιστέκονται,
να προσπαθούν, να ονειρεύονται,
να επιμένουν, να ελπίζουν,
να σέβονται, να συγχωρούν.*

Σε όσους έφυγαν θυσιαζόμενοι και σε αυτούς που θα 'ρθουν με αξιώσεις.

Σ' αυτούς που αγαπάω και εμπιστεύομαι.

Ευχαριστίες...

Στο σημείο αυτό, ακριβώς πριν την έναρξη του πονήματος το οποίο με τη δύναμη του Θεού και τη βοήθεια κάποιων ανθρώπων περατώθηκε και αναπτύσσεται στις ακόλουθες σελίδες, θα ήταν ίσως η σωστή στιγμή να ευχαριστήσω θερμά, καθ'ότι εκ βάθους καρδιάς, συλλογικά αλλά οπωσδήποτε και ξεχωριστά, τους ανθρώπους που νοερά ή πρακτικά, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, πάντως αισθητά και καθοριστικά στάθηκαν δίπλα μου στην διαδρομή αυτή, δίνοντας μου απλόχερα όχι μόνο την βοήθειά τους αλλά και την αγάπη τους, την ανοχή τους, την εμπιστοσύνη τους. Σε αυτούς τους ανθρώπους πρωτίστως συγκαταλέγονται όσοι απαρτίζουν αφενός την βιολογική και πνευματική οικογένειά μου, και αφετέρου τον ακαδημαϊκό μου περίγυρο. Στους πρώτους από αγάπη και αιώνια ευγνωμοσύνη, και στους δεύτερους από βαθιά εκτίμηση και ηθική υποχρέωση. Ότι ωφέλιμο έχει ίσως να παρουσιάσει η εν λόγω εργασία οφείλεται εν πολλοίς στους ανθρώπους αυτούς, και μόνο τα λάθη ή οι παραλείψεις βαρύνουν εξ'ολοκλήρου την γράφουσα.

Η διατριβή αυτή δίδεται ως αντίδωρο αγάπης και ευγνωμοσύνης στον πνευματικό μου πατέρα, Αρχιμανδρίτη Παύλο Κίτσο, που πάντα απλώνει τα φτερά του για να με προστατέψει και αναγκάζεται να χαμηλώνει στο «πέταγμα» του για να με καθοδηγήσει,

στην οικογένειά μου, που με περιβάλλει με αγάπη, στα δύσκολα και στα όμορφα αυτής της ζωής,

και στην αδελφότητα της Ιεράς Μονής Παναγίας της Αμιρούς (Κύπρου), που αγκάλιασαν τον «ξένο» που έφτασε στο περιβόλι του μοναστηριού Της.

Θερμές ευχαριστίες οφείλονται, στους:

Καθ. Θεοχάρη Σταυρίδη, τον επιβλέψαντα την εργασία, ο οποίος υπήρξε οδηγός και συνοδοιπόρος, εποπτεύοντας την ερευνητική και συγγραφική πορεία σε όλα της τα στάδια με ακλόνητη υπομονή, προστατεύοντας την από λάθη μεθοδολογικά αλλά και εκφραστικά, εφοδιάζοντας την με πρόσθετο αρχειακό υλικό από τις ερευνητικές του εξορμήσεις και εξομαλύνοντάς την όταν παρουσίαζε ποικίλες αντιξοότητες.

Καθ. Ιωάννη Π. Θεοχαρίδη, η ερευνητική πορεία του οποίου στα οθωμανικά έγγραφα και η επιστημονική αποθησαύριση της οποίας, στάθηκε φωτοδότης άσβεστος από την αρχή μέχρι και το τέλος αυτής της εν πολλοίς σκοτεινής διαδρομής στην έρευνα για την Ιστορία της Κύπρου του 17^{ου} αιώνα. Στον καθηγητή οφείλονται επιπροσθέτως προσωπικές ευχαριστίες, για το πλεόνασμα καρδιάς που έδειξε στο πρόσωπο μου ως μαθήτρια, γνώρισμα μόνο όσων με κόπο έχουν υπάρξει γνήσιοι δάσκαλοι.

Καθ. Μιχάλη Ν. Μιχαήλ, ο οποίος από την αρχή ακόμη της φοίτησής μου στο Πανεπιστήμιο Κύπρου, υπήρξε αρωγός όχι μόνο σε ζητήματα επιστημονικά αλλά και

σε πλείστα διαδικαστικά, χωρίς ποτέ να αρνηθεί να παράσχει την πολύτιμη βοήθειά του και τη συμβουλή του για αμφότερα τα παραπάνω.

Καθ. Φωκίωνα Κοτζαγεώργη, ο οποίος μου έδωσε τη δυνατότητα με τη διδασκαλία του να τεθούν οι βάσεις για τη μελέτη της οθωμανικής ιστορίας, παρέχοντάς μου τη συνετή εποπτεία του στη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών, καθοδηγώντας με στα πρώιμα στάδια της έρευνας περί του θέματος της διδακτορικής διατριβής, και βοηθώντας με ποικιλοτρόπως έως σήμερα στο πλαίσιο της ακαδημαϊκής του ιδιότητας.

Καθ. Πέτρο Παπαπολυβίου, για το χρόνο που διέθεσε για τη μελέτη της διατριβής και τις επιστημονικές του κατά τη διαδικασία της υποστήριξής της.

Καθ. Recep Dünder, ο οποίος πρόθυμα απάντησε σε απορίες μου και έθεσε στη διάθεσή μου την αδημοσίευτη διδακτορική του διατριβή με τίτλο «Kıbrıs Beylerbeyliği, 1570-1670» (İnönü Üniversitesi, Malatya, 1998), η οποία και με κατατόπισε σε πολλά σημεία τόσο ως προς το θέμα όσο και ως προς το αρχαιακό υλικό.

Ευχαριστίες εκφράζονται στο Τμήμα Τουρκικών και Μεσανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κύπρου, το οποίο αποδέχτηκε την ερευνητική μου πρόταση και μου παρέσχε ακολούθως τη δυνατότητα φοίτησης στο πλαίσιο του διδακτορικού προγράμματος, στο διδακτικό και διοικητικό προσωπικό, καθώς επίσης και στις/ους βιβλιοθηκονόμους της Κεντρικής Βιβλιοθήκης, της Τουρκολογικής Βιβλιοθήκης και των λοιπών παραρτημάτων-βιβλιοθηκών του Πανεπιστημίου Κύπρου για την πάντα άψογη εξυπηρέτηση και για τις διευκολύνσεις ως προς την παροχή υλικού όποτε κατέστη αναγκαίο.

Τέλος οφείλονται θερμές ευχαριστίες στα δύο ιδρύματα που παρείχαν οικονομική στήριξη σε αυτή την ερευνητική προσπάθεια: το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών Ελλάδος και το Πανεπιστήμιο Κύπρου.

Μέρος της διδακτορική διατριβής καλύφθηκε από υποτροφία που του Πανεπιστημίου Κύπρου στο πλαίσιο χορήγησης υποτροφιών σε υποψήφιους διδάκτορες για τα δύο ακαδημαϊκά έτη 2016-2017 και 2017-2018.

«Η ολοκλήρωση της διδακτορικής διατριβής συγχρηματοδοτήθηκε μέσω του Έργου «Υποτροφίες ΙΚΥ» από πόρους του ΕΠ «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση», του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου (ΕΚΤ) του ΕΣΠΑ, 2007-2013».

Στυλιανή Ν. Λεπίδα

Πρόλογος

Η εργασία αυτή δεν έχει ως σκοπό να αποτελέσει ένα ιστορικό πανόραμα της διοίκησης του νησιού, καταγράφοντας με λεπτομέρεια κάθε της πτυχή. Μέσα από την επιλεκτική προσέγγιση όψεων της επαρχιακής διοίκησης της Κύπρου, στόχος της είναι να καταγράψει τη σύνδεση του νησιού με το διοικητικό κέντρο και την εξέλιξη του διοικητικού καθεστώτος στο νησί τη δεδομένη χρονική περίοδο. Το ενδιαφέρον της έρευνας στράφηκε εξ αρχής στον 17^ο αιώνα, μια περίοδο με αρκετές ιδιαιτερότητες ως προς την οθωμανική διοίκηση συνολικά, για την οποία δεν υπήρχε μια ολοκληρωμένη εργασία για την επαρχιακή διοίκηση που να αφορά την περίπτωση της Κύπρου, πλην αυτής του Recep Dündar που διεκπεραιώθηκε το 1998. Ο Dündar αξιοποιώντας μια πληθώρα οθωμανικών πηγών εστιάζει κυρίως στο να παρουσιάσει τη μορφή του μπεηλερμπεηλικιού της Κύπρου, ακολουθώντας μια άλλη χρονολογική προσέγγιση, η οποία έχει ως αφετηρία το έτος 1570 και ως τέλος το έτος 1670, για να προσδιορίσει χρονικά τη διάρκεια ζωής του μπεηλερμπεηλικιού της Κύπρου, με λεπτομερή παρουσίαση όλων των χαρακτηριστικών και συστατικών στοιχείων της επαρχίας, ακολουθώντας μια περισσότερο περιγραφική προσέγγιση, βασιζόμενος αποκλειστικά σε αρχειακό υλικό από το αρχείο της Κωνσταντινούπολης και κατά βάση σε τουρκική βιβλιογραφία, με μόνη εξαίρεση τα έργα των Αρχιμανδρίτη Κυπριανού και Ronald Jennings.

Μέρος του υλικού που αξιοποιήθηκε στη μελέτη αυτή, προϋπήρχε επεξεργασμένο αλλά όχι ενσωματωμένο σε μια μελέτη που να αφορά το σύνολο των διοικητικών μηχανισμών στην Κύπρο του 17^{ου} αιώνα. Πρόκειται για τις δημοσιευμένες περιλήψεις των εγγράφων του οθωμανικού αρχείου της Σόφιας, από τον καθηγητή Ιωάννη Θεοχαρίδη, που καλύπτουν ολόκληρη την οθωμανική περίοδο στο νησί, και αποτέλεσαν ένα προλειασμένο έδαφος προς αξιοποίηση. Έχοντας τον κατάλογο αυτών των εγγράφων ως βάση διαμορφώθηκε μια πρώτη εικόνα της οθωμανικής διοίκησης για την περίοδο του 17^{ου} αιώνα, στα πρώτα στάδια της ερευνητικής διαδικασίας.

Το αρχειακό υλικό που μελετήθηκε στο πλαίσιο αυτής της διατριβής, περιλαμβάνει μια ποικιλία εγγράφων, ως επί τω πλείστον διοικητικών, (όπως σουλτανικές διαταγές, δικαστικά έγγραφα, φορολογικά κατάστιχα, κλπ.) μέσα από τα οποία φαίνεται κατά κύριο λόγο ο τρόπος που η κεντρική διοίκηση καταγράφει τα

γεγονότα. Το μεγαλύτερο μέρος αυτού του υλικού προήλθε από το οθωμανικό αρχείο της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Σόφιας και από το Πρωθυπουργικό Οθωμανικό Αρχείο στην Κωνσταντινούπολη. Επιπλέον στην εργασία ενσωματώθηκαν τα δημοσιευμένα (από τον καθηγητή Ι.Θεοχαρίδη) οθωμανικά έγγραφα της μονής Κύκκου, καθώς και άλλες συλλογές δημοσιευμένων οθωμανικών εγγράφων. Συμπληρωματικά χρησιμοποιήθηκε ευρωπαϊκό αρχειακό υλικό, αποτελούμενο από αδημοσίευτα έγγραφα που προέρχονται από βενετικά αρχεία αλλά και δημοσιευμένα έγγραφα.

Ο συνδυασμός του ούτως ή άλλως σύνθετου πεδίου της οθωμανικής επαρχιακής διοίκησης και του περίπλοκου ιστορικο-χρονικού πλαισίου του 17^{ου} αιώνα, προσεγγίζονται μερικώς μόνο μέσα από αυτή την ερευνητική προσπάθεια, αφήνοντας ανοιχτά προς διερεύνηση –τόσο σε έκταση όσο και σε βάθος- ποικίλα ζητήματα, όχι μόνο σε ότι αφορά την περίπτωση της Κύπρου αλλά και ευρύτερα τους μηχανισμούς της οθωμανικής επαρχιακής διοίκησης και ερευνητικά κενά που δεν καλύφθηκαν από την μελέτη του υλικού που χρησιμοποιήθηκε για την εργασία αυτή. Φερ'επειν από το υλικό που μελετήθηκε στο πλαίσιο αυτής της εργασίας δεν κατέστη δυνατό να εντοπιστούν στοιχεία σχετικά με την ύπαρξη του θεσμού του δραγομάνου, που απασχόλησε την Κύπρο τον επόμενο αιώνα. Επιπλέον δεν διακρίνεται καθαρά ο ρόλος των εκπροσώπων της εκκλησίας, που όπως είναι γνωστό από τις σχετικές μελέτες αρχίζει να αναδύεται ευκρινώς από τον 18^ο αιώνα και έπειτα.

Ο 17^{ος} αιώνας παραμένει ένα τοπίο ανεπαρκώς μελετημένο και μερικώς εμποδωμένο, με αποτέλεσμα η ομίχλη του «σκοτεινού αιώνα» να μην έχει διαλυθεί ακόμη. Σε παλαιότερες ερμηνευτικές προσεγγίσεις που προτάθηκαν για τη μελέτη του οθωμανικού 17^{ου} αιώνα επικράτησε ο διαχωρισμός σε «κλασικιστικές» και «ρεβιζιονιστικές» θεωρήσεις, με τις πρώτες να προσδιορίζουν τον 17^ο αιώνα ως το μεταίχμιο μεταξύ της περιόδου ακμής και παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και τις τελευταίες να αντιτείνουν μια πιο μετριοπαθή οπτική, που υπάγεται στη λογική της εξέλιξης, προτείνοντας τον 17^ο αιώνα ως μια περίοδο μετασχηματισμού.

Η σύγχρονη έρευνα, συνεχίζοντας την προσπάθεια των ιστορικών να κατανοήσουν τα τεκταινόμενα αυτής της περιόδου και ως ένα βαθμό να αποτιμήσουν τη θέση του 17^{ου} αιώνα στην πορεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στρέφεται σε

ένα πιο σύνθετο μοντέλο κατανόησης και ερμηνείας, το οποίο, έχοντας την πολυτέλεια να εδράζεται στα μέχρι τώρα επιστημονικά κεκτημένα, εξερευνά και άλλους πιθανούς ιστορικούς παράγοντες, (όπως τον περιβαλλοντικό παράγοντα), προκειμένου να αντλήσει πληροφορίες που να τεκμηριώνουν με μεγαλύτερη εξειδίκευση τις όποιες ερμηνείες της. Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας, το επιστημονικό ενδιαφέρον στρέφεται συχνά στην οθωμανική επαρχία, οι πολλές μορφές της οποίας καθιστούν τη μελέτη της ως ένα ενιαίο μόρφωμα επιστημονικά εσφαλμένη, επιτάσσοντας την κατά περίπτωση προσέγγισή της, στην οποία έχει στραφεί με ζήλο η έρευνα τις τελευταίες δεκαετίες, εντοπίζοντας τις ιδιομορφίες της, προσδιορίζοντας τη θέση της κάθε μίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και αποκωδικοποιώντας τις σχέσεις της με την κεντρική διοίκηση.

Σε αυτή την ερευνητική λογική εντάσσεται η μελέτη της επαρχιακής διοίκησης της Κύπρου, με την ελπίδα να αποθησαυρίσει νέα στοιχεία ή να τεκμηριώσει τα ήδη υπάρχοντα, άλλοτε επιβεβαιώνοντας και άλλοτε καταρρίπτοντάς τα, συμβάλλοντας, κατά το δυνατόν και στον βαθμό που της αναλογεί, στην επιστημονική διαύγεια του οθωμανικού 17^{ου} αιώνα.

ΜΕΡΟΣ Α΄: ΠΡΟΟΙΜΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Ιστορικό υπόβαθρο και ζητήματα περιοδολόγησης

α) Ο 17^{ος} αιώνας στην οθωμανική επαρχιακή διοίκηση.

Η μελέτη της οθωμανικής επαρχιακής διοίκησης του 17^{ου} αιώνα είναι, σε μεγάλο βαθμό, συνυφασμένη με την πορεία της κεντρικής διοίκησης και με τη μεταξύ τους σύνδεση, σε τέτοιο βαθμό ώστε είναι αδύνατον να εντυφώσει κανείς στα ζητήματα της επαρχιακής διοίκησης χωρίς να έχει λάβει γνώση των ζητημάτων της κεντρικής διοίκησης, τα οποία, κατά την υπό μελέτη χρονική περίοδο, είναι ποικίλα. Πιο συγκεκριμένα, ο 17^{ος} αιώνας φέρνει την οθωμανική κεντρική διοίκηση αντιμέτωπη με αλλαγές των συνόρων της επικράτειάς της, με κατεύθυνση, όμως, προς το έλασσον και όχι προς το μείζον, αλλά και με πολυετείς πολεμικές επιχειρήσεις, που όχι μόνο δεν πρόσθεταν εδάφη στην οθωμανική επικράτεια, αλλά ζημίωναν οικονομικά την κεντρική διοίκηση και, κατ' επέκταση, ολόκληρη την αυτοκρατορία, εφόσον δαπανούνταν χωρίς ουσιαστικό αντίκρισμα οι οικονομικοί πόροι της.

Ήδη από τις τελευταίες δεκαετίες του 16^{ου} αιώνα η κατάσταση στα σύνορα της αυτοκρατορίας είναι ρευστή και οι Οθωμανοί έχουν ανοιχτά όλα τα μεγάλα πολεμικά μέτωπα, δηλαδή το ευρωπαϊκό, το ανατολικό και το μεσογειακό.¹ Τα βασικά πολεμικά μέτωπα (π.χ. Αυστρίας) κλείνουν με ειρηνευτικές συμφωνίες λόγω της αδυναμίας των Οθωμανών να επιτύχουν μια κερδοφόρα για αυτούς έκβαση. Οι νικηφόρες επιχειρήσεις αυτής της περιόδου ήταν αυτές της Κύπρου και, λίγο αργότερα, στη βόρεια Αφρική (Μαρόκο), καθώς και κάποιες μικρότερης σημασίας νίκες.

Τον 17^ο αιώνα η κατάσταση στα πολεμικά μέτωπα της αυτοκρατορίας γίνεται δυσκολότερη. Ο πόλεμος με τους Σαφαβίδες του Ιράν αναζωπυρώνεται (1603-18, 1624-39) και οι Οθωμανοί χάνουν τη Βαγδάτη το 1624 και να την ανακτούν το 1638 μετά από μια αποτυχημένη απόπειρα ανακατάληψής της το 1630. Τα χρόνια αυτά που

---

¹ Οθωμανικές επιχειρήσεις εναντίον της Ρωσίας (1569), της Κύπρου (1570-1), της βόρειας Αφρικής (1576), της Γεωργίας (1578) και φυσικά των σταθερών αντιπάλων της σε ανατολή και δύση, δηλαδή του Ιράν (1578) και της Αυστρίας (1593) αντίστοιχα.

οι Οθωμανοί πολεμούν με το Ιράν, εμπλέκονται παράλληλα και σε εκστρατείες μικρότερου μεγέθους στα ευρωπαϊκά εδάφη (1621-22, εκστρατεία των Οθωμανών εναντίον της Πολωνίας-Λιθουανίας), ενώ επεμβαίνουν στα εσωτερικά πολιτικά ζητήματα της Κριμαίας (1627-8, οι Οθωμανοί παρεμβαίνουν στον αγώνα για την εξουσία στο χανάτο της Κριμαίας). Παράλληλα, δέχονται και οι ίδιοι επιθέσεις, όπως το 1624 από τους Κοζάκους της Ουκρανίας, οι οποίοι λεηλατούν τα χωριά του Βοσπόρου και κάνουν επιδρομή στην Τραπεζούντα.

Στα μέσα περίπου του 17^{ου} αιώνα, οι Οθωμανοί ξεκινούν μια ακόμη εκστρατεία, αυτή τη φορά στη Μεσόγειο, εναντίον των Βενετών για την κατάκτηση της Κρήτης, που θα κρατήσει 24 χρόνια (1644-69). Παράλληλα, όμως, αντιμετωπίζουν τους Κοζάκους που εξηγείρονται στην Πολωνία, προκαλώντας νέες ταραχές στην περιοχή. Το 1671-2, οι Οθωμανοί θα εμπλακούν σε πόλεμο με την Πολωνία-Λιθουανία και, λίγα χρόνια αργότερα, σε πόλεμο με τη Μοσχοβία (1677-8). Επίσης, οι Οθωμανοί προσπαθούν να ελέγχουν την Τρανσυλβανία (1657-8) και, μετά από εκστρατεία, καταλαμβάνουν την πόλη Βαράντ, η οποία οργανώνεται το 1660 στην ομώνυμη επαρχία, στη βορειοδυτική Τρανσυλβανία. Οι ενέργειες των Οθωμανών στην Τρανσυλβανία προκαλούν τη δυσαρέσκεια των Αψβούργων, με τους οποίους είχαν συνάψει ειρήνη το 1606. Το 1683 οι Οθωμανοί θα εμπλακούν σε πόλεμο με την Αυστρία (η οποία έχει στο πλευρό της τη Βενετία, την Πολωνία, τη Μοσχοβία και τη Γαλλία), ο οποίος θα λήξει το 1699 με την συνθήκη του Κάρλοβιτς, που θα φέρει ειρήνη μεταξύ Οθωμανών και Αψβούργων, αλλά θα επικυρώσει την απώλεια των περισσότερων οθωμανικών κτήσεων στο ευρωπαϊκό έδαφος (Βούδα, μεγάλο τμήμα της Ουγγαρίας, Πελοπόννησος).²

Η επέκταση της οθωμανικής επικράτειας, που συνιστούσε τον ευσεβή πόθο κάθε *γαζή* σουλτάνου και ζητούμενο της κεντρικής διοίκησης έως και τον 16^ο αιώνα, στη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, ως κεκτημένο *πια*, έδειχνε σε όλες του τις εκφάνσεις τις

---

² Ενδεικτική βιβλιογραφία: Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, τ.2, R.S.Baykal (επιμ.), (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1982)· Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, τ.1 (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1998), 254-426· Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi* τ.1-2 (İstanbul Ötüken Neşriyat A.Ş. 1994), τ.1: 338-465, τ.2: 5-344· M.A.Cook (ed.), *A History of the Ottoman Empire to 1730* (V.J.Parry, H.İnalçık, A.N.Kurat, J.S.Bromley) (Cambridge: Cambridge University Press, 2011, πρώτη έκδ. 1976), 79-219· Norman Itzkowitz, *Ottoman Empire and Islamic Tradition* (New York: Alfred A. Knopf, 1972), 63-85· Robert Mantran, *Histoire de l'Empire ottoman* (Paris: Fayard, 1989)· İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, τ.3/1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988)· Virginia Aksan, "War and Peace", στο S.N.Faroqhi (ed.), *The Cambridge History of Turkey*, τ.3 (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 81-97.

υψηλές απαιτήσεις που προϋπέθετε σε επίπεδο διοίκησης προκειμένου να διατηρηθεί. Το παράδοξο είναι ότι, ακόμη και κατά τον ύστερο 17^ο αιώνα, ενώ τα οικονομικά και πολιτικά προβλήματα ήταν ήδη εμφανή, η οθωμανική κεντρική διοίκηση συνέχιζε να διεξάγει εκστρατείες. Θα μπορούσε, όμως, να ερμηνεύσει κανείς τις πολεμικές επιχειρήσεις του 17^{ου} αιώνα ως επιχειρήσεις που στόχο είχαν μάλλον να συντηρήσουν τα κεκτημένα της αυτοκρατορίας και να συμβάλουν στην ενδυνάμωσή της, ανατρέποντας τα κακώς κείμενα ή έστω αποτρέποντας την απώλεια εδαφών, παρά για επιχειρήσεις με σκοπό την επέκτασή της.

Η κατάσταση στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας ήταν, όπως και η κατάσταση των συνόρων, ρευστή και με πολλά ανοιχτά μέτωπα.³ Ήδη από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα είχαν αρχίσει εξεγέρσεις των σπαχήδων (1593, 1603) και κυρίως των γενιτσάρων (1589, 1591-2, 1648, 1656, 1687-8), οι οποίοι κατά βάση διαμαρτύρονταν για την καταβολή των μισθών τους σε υποτιμημένο νόμισμα και εξέφραζαν τη δυσαρέσκειά τους στους χειρισμούς της κεντρικής διοίκησης. Τον 17^ο αιώνα οι εξεγέρσεις αυτές συνεχίστηκαν. Η Υψηλή Πύλη, προσπαθώντας να κατευνάσει τις στρατιωτικές εξεγέρσεις, λάμβανε μέτρα που, όχι μόνο δεν ήταν αποτελεσματικά, αλλά δημιουργούσαν βαθύτερα πλήγματα στη διοίκηση και την κοινωνία. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση μιας τέτοιας εξέγερσης κατά το έτος 1656 στην Κωνσταντινούπολη. Για ακόμη μια φορά οι γενίτσαροι, διαμαρτυρόμενοι για την πληρωμή τους σε υποτιμημένο νόμισμα, εξεγείρονται εναντίον του σουλτάνου Μεχμέτ Δ΄, και αυτός, στην προσπάθειά του να εκτονώσει την έκρυθμη κατάσταση, προβαίνει σε εκτελέσεις αξιωματούχων της κεντρικής διοίκησης. Ωστόσο, αυτό δεν ήταν αρκετό για να αποσοβηθεί η κρίση που είχε προκύψει στα στρατιωτικά σώματα όχι μόνο των γενιτσάρων αλλά και των σπαχήδων. Πέρα από τα στρατιωτικά κινήματα, στην πρωτεύουσα εκδηλώνονται και άλλου είδους εξεγέρσεις, όπως αυτή των εμπόρων της πόλης το 1651, αλλά και αναταραχές με χαρακτηριστικότερες αυτές των Kadızadeli (1631, 1633, 1665).

---

³ Suraiya Faroqhi, “Κρίση και αλλαγή, 1590-1699”, στο *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, Halil İnalcık- Donald Quataert (εκδ.), (μτφρ.) Μαρίνα Δημητριάδου, (επιμ.) Μαρίνος Σαρηγιάννης, τ. 2, (Αθήνα: εκδ. Αλεξάνδρεια, 2011), 11-252· Christoph K. Neumann, “Political and Diplomatic Developments”, στο S.N.Faroqhi (ed.), *The Cambridge History of Turkey*, τ.3 (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 46-53 (44-62)· Dina Rizk Khoury, “The Ottoman centre versus provincial power-holders: an analysis of the historiography”, στο S.N.Faroqhi (ed.), *The Cambridge History of Turkey*, τ.3 (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 135-56.

Παράλληλα με τις εξεγέρσεις των στρατιωτικών σωμάτων στην πρωτεύουσα, στη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, η κεντρική διοίκηση έχει να αντιμετωπίσει πλείστες εξεγέρσεις αξιωματούχων στην επαρχία (ιδιαίτερα στην περιοχή της Μικράς Ασίας, γνωστές ως εξεγέρσεις των Celâli), όπως οι εξεγέρσεις του Τζαμπουλάντ Ογλού Αλή πασά στην Συρία (1606-07), του Αμπαζά Μεχμέτ Πασά (1622-8), του Νασουχ-πασα Ζαντέ Χουσεϊν πασά, κυβερνήτη του Χαλεπίου (1642-3), του Βαρβάρ Αλή Πασά, κυβερνήτη της Σεβάστειας (1647-8), του Γκιουρτσού Αμπντουλνεμπί αγά (1649), του Αμπάζα Χασάν πασά και άλλων στρατιωτικών και διοικητών της Μικράς Ασίας (1658-9).⁴

Με το κέντρο και την επαρχία σε αναβρασμό, η κεντρική οθωμανική διοίκηση, τις περισσότερες φορές με πρωτοβουλίες των μεγάλων βεζιρηδών παρά των ίδιων των σουλτάνων, προβαίνει από τις πρώτες κιόλας δεκαετίες του 17^{ου} αιώνα, σε μεταρρυθμιστικές ενέργειες, που αφορούν τη διοίκηση στο σύνολό της, με έμφαση στην οικονομία, και ειδικά στη φορολογία, όπως αυτές του σουλτάνου Μουράτ Δ (1632), τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις του μεγάλου βεζίρη Κεμανκές Καρά Μουσταφά (1640-44), και φυσικά οι προσπάθειες των βεζιρηδών της οικογένειας Κιοπρουλού (1656-τέλος 17^{ου} αιώνα), ιδιαιτέρως δε το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Κιοπρουλού Φαζίλ Μουσταφά πασά (1689-91).

Εντούτοις, ο 17^{ος} αιώνας φέρνει στην επιφάνεια ανεπάρκειες και δυσλειτουργίες σε ζωτικούς για την διοίκηση τομείς, ιδιαιτέρως στον στρατιωτικό και οικονομικό τομέα. Η υπόρρητη, ήδη από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, πολιτική αστάθεια, γίνεται εμφανής πια στην πορεία του 17^{ου} αιώνα και αποδεικνύεται πρωτίστως από τη συχνή εναλλαγή προσώπων στην κεφαλή της εξουσίας, τόσο των ίδιων των σουλτάνων όσο και των μεγάλων βεζιρηδών.⁵ Πιο συγκεκριμένα, κατά τον 14^ο αιώνα, ανήλθαν στο θρόνο 4 σουλτάνοι, τον 15^ο αιώνα 7 σουλτάνοι, τον 16^ο αιώνα 6 σουλτάνοι, τον 17^ο αιώνα 11 σουλτάνοι, τον 18^ο όπως και 19^ο αιώνα 7 σουλτάνοι και ο 20^{ος} αιώνας γνώρισε μόλις 3 σουλτάνους στη διάρκεια μιας εικοσαετίας. Από το 1571, έτος κατάκτησης της Κύπρου μέχρι και το τέλος 1703, που πραγματοποιείται μια αλλαγή στον καθεστώς διοίκησης της Κύπρου, όταν από τον *Karudan Paşa*

⁴ Finkel Caroline, *Οθωμανική Αυτοκρατορία, 1300-1923*, (μτφρ.) Μ. Δελέγκος (Αθήνα: Διόπτρα, 2007), 205-422.

⁵ Gy.Kaldy-Nagy, *XVI.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Merkezi Yönetimin Baçlıca Sorunları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973), 49-55.

περνάει στη δικαιοδοσία του Μεγάλου Βεζίρη, οι σουλτάνοι που ανήλθαν στο θρόνο της εξουσίας ήταν οι εξής:

Σουλτάνος	Αρχή θητείας	Λήξη θητείας
Σελίμ Β΄ (ο Μέθυσος)	29/9/1566	21/12/1574
Μουράτ Γ΄	22/12/1574	16/01/1595
Μωάμεθ Γ΄ (ή Μεχμέτ Γ΄)	27/01/1595	20 ή 21/12/1603
Αχμέτ Α΄	21/12/1603	22/11/1617
Μουσταφά Α΄	22/11/1617	26/02/1618
Οσμάν Β΄	26/02/1618	19/05/1622
Μουσταφά Α΄ (β΄ θητεία)	20/05/1622	10/09/1623
Μουράτ Δ΄	10/09/1623	8 ή 9/02/1640
Ιμπραήμ (ο Τρελός)	9/02/1640	08/08/1648
Μεχμέτ Δ΄ (ο Κυνηγός)	08/08/1648	08/11/1687
Σουλεϊμάν Β΄	08/11/1687	22/06/1691
Αχμέτ Β΄	22/06/1691	06/02/1695
Μουσταφά Β΄	06/02/1695	22/08/1703
Αχμέτ Γ΄	22/08/1703	1 ή 2/10/1730

Πίνακας 1: Οθωμανοί Σουλτάνοι του 17^{ου} αιώνα.

Εξίσου αποκαλυπτικά είναι και τα στοιχεία σε ότι αφορά τον ρυθμό εναλλαγής των προσώπων που έλαβαν το αξίωμα του μεγάλου βεζίρη από τον 16^ο-17^ο αιώνα και εξής. Ενώ τον 14^ο αιώνα καταμετρούνται μόλις 6 μεγάλοι βεζίρηδες και τον 15^ο μόλις 17, από τον 16^ο αιώνα παρατηρείται μια ραγδαία αύξηση στην εναλλαγή προσώπων στη θέση του μεγάλου βεζίρη (πολλές φορές το ίδιο πρόσωπο εκτελεί παραπάνω από μια θητείες) που φτάνει τον αριθμό 42, ο οποίος τον επόμενο αιώνα, δηλαδή τον 17^ο αυξάνεται στις 63, τον 18^ο στις 65, τον 19^ο φτάνει τις 90 και την τελευταία εικοσαετία της ζωής της οθωμανικής αυτοκρατορίας, δηλ. τα πρώτα 20 χρόνια του 20^{ου} αιώνα, καταγράφονται 17 θητείες μεγάλων βεζίρηδων.

Οι φωνές των λογίων της εποχής εκείνης, ακόμη και αυτών που διητέλεσαν μέλη της οθωμανικής γραφειοκρατίας, όπως του Ιμπραήμ Πετσεβί (İbrahim Peçevi Efendi), του Κοτσού μπέη (Κοζυ Bey), του Ναϊμά (Naîma Mustafa Efendi) ή του Κιατίμπ Τσελεμπί (Kâtib Çelebi), εκφράζουν την ανησυχία για τα κακώς κείμενα της διοίκησης, και επισημαίνουν την ανάγκη για εξυγίανση του διοικητικού τομέα, παρά το γεγονός ότι οι προτεινόμενες εξ αυτών μεταρρυθμίσεις κινούνται στο πνεύμα των συμφερόντων της κεντρικής διοίκησης, παρά κατανοώντας σε όλο τους το φάσμα τις ανάγκες της διοίκησης συνολικά, συμπεριλαμβανομένης και της επαρχιακής.⁶

⁶ Zeki Arslantürk, *Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 1997), 95-117· Linda T. Darling, "The Sultan's Advisors and Their Opinions on the Identity

Σταδιακά, η επαρχία γίνεται ο άμεσος αποδέκτης του διοικητικού φορτίου, το οποίο μετατοπίζεται από το κέντρο στην περιφέρεια, συμπαρασύροντας όλες τις παθογένειες της κεντρικής διοίκησης, όπως τους κραδασμούς του τιμαριωτικού συστήματος και των πειραματισμών της κεντρικής διοίκησης με τα διάφορα συστήματα επαρχιακής διοίκησης και συλλογής των φόρων, ενώ παράλληλα η οθωμανική επαρχία διαμορφώνεται και εξελίσσεται μέσα σε ένα πολυπαραμετρικό πλαίσιο, που χαρακτηρίζεται, μεταξύ άλλων, από δυσμενείς περιβαλλοντικές συνθήκες (ασθένειες, λιμοί, κλιματικές αλλαγές και περιβαλλοντικά φαινόμενα κλπ), πτώση στα δεδομένα του δημογραφικού δείκτη και εγκατάλειψη ολόκληρων χωριών σε ορισμένες επαρχίες, αλλαγές στην αγροτική καλλιέργεια, κυρίως στα καλλιεργούμενα αγροτικά είδη, φορολογική πίεση, αστάθεια στο νόμισμα και τις τιμές των προϊόντων, αλλαγές στον επαρχιακό στρατό. Παράλληλα, και με την ανοχή της κεντρικής διοίκησης, η επαρχιακή διοίκηση και οι εκπρόσωποί της ισχυροποιούνται, εκμεταλλευόμενοι το διαφαινόμενο κενό εξουσίας και τις δυσλειτουργικές όψεις της κεντρικής διοίκησης, όπως η άσκηση άμεσου ελέγχου στη διαδικασία είσπραξης των φόρων ή στην υλοποίηση των κατευθυντήριων γραμμών που δίδονταν, εν είδει διαταγών, από το κέντρο στους αρμόδιους αξιωματούχους της περιφέρειας επί πολλών ζητημάτων που αφορούσαν την επαρχία.⁷

---

of the Ottoman Elite, 1580-1653”, στο C.Isom-Verhaaren, K.F.Schull (eds.), *Living in the Ottoman Realm. Empire and Identity, 13th to 20th Centuries* (Indianapolis: Indiana University Press, 2016), 171-81· Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, τ.2, R.S.Baykal (επιμ.), (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1982)· Tayyib Gökbilgin, *XVII. Asırda Osmanlı Devletinde Islahat İhtiyaç ve Temayülleri ve Kâtip Çelebi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957), 197-218· *Kâtip Çelebi. Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991).

⁷ Oktay Özel, “Population Changes in Ottoman Anatolia During the 16th and 17th Centuries: The ‘Demographic Crisis’ Reconsidered”, *International Journal of Middle East Studies* 36 (2004), 183-205· Sam White, *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire* (New York: Cambridge University Press, 2011), 207-11· Suraiya Faroqhi, «Κρίση και αλλαγή, 1590-1699», στο (επιμ.) H. İnalcik, D. Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ.2 (εκδ.), (μτφρ.) Μαρίνα Δημητριάδου, (επιμ.) Μαρίνος Σαρηγιάννης, τ. 2, (Αθήνα: εκδ. Αλεξάνδρεια, 2011), 139-53· Huri İslamoğlu-İnan, “Introduction: ‘Oriental despotism’ in world-system perspective” στο (ed.) Huri İslamoğlu-İnan, *The Ottoman Empire and the World Economy*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 12-3.

**β) Χρονικές και χρονολογικές τομές στην πορεία του οθωμανικού
διοικητικού καθεστώτος της Κύπρου κατά τον 17^ο αιώνα**

Το έτος 1571, ως έτος κατάκτησης του νησιού και εγκαθίδρυσης του οθωμανικού συστήματος διοίκησης, σηματοδοτεί για το νησί της Κύπρου την έναρξη της οθωμανικής περιόδου, η οποία ολοκληρώνεται το 1878, μετά από 307 χρόνια οθωμανικής διοίκησης. Κάποιες μελέτες επιλέγουν να συμπεριλάβουν στην οθωμανική περίοδο της Κύπρου και το έτος 1570, στη διάρκεια του οποίου οι Οθωμανοί εισβάλλουν στο νησί και ξεκινά ο πόλεμος μεταξύ Βενετών και Οθωμανών για την κυριαρχία του.⁸ Ωστόσο, το 1570 είναι ένα έτος πολέμου, άρα μιας αμφίροπης μεταβατικής περιόδου, κατά την οποία η οθωμανική διοίκηση δεν έχει ακόμη επιβληθεί σε ολόκληρο το νησί, παρά μόνο σε ένα τμήμα του. Υπό αυτή την οπτική, τίθεται υπό αίρεση το κατά πόσο είναι δόκιμο να συμπεριλαμβάνεται το έτος 1570 σε απόπειρες περιοδολόγησης που αφορούν στην οθωμανική διοίκηση της Κύπρου, και αυτό διότι είναι σαφής η διαφορά ανάμεσα στην οθωμανική παρουσία στο πλαίσιο ενός πολέμου και την εγκατεστημένη οθωμανική διοίκηση. Στην προκείμενη περίπτωση, ωστόσο, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν ότι στο τέλος του 1570 μπορεί η οθωμανική διοίκηση να μην είχε εγκατασταθεί σε ολόκληρο το νησί, αλλά οι Οθωμανοί είχαν ήδη υπό την κατοχή τους την πλειοψηφία του κυπριακού εδάφους, πλην της Αμμοχώστου. Η οθωμανική παρουσία, λοιπόν, στο νησί καταγράφεται από το 1570, αλλά η πορεία της οθωμανικής διοίκησης στην Κύπρο αρχίζει επίσημα κατά το έτος 1571 και ίσως ουσιαστικά το 1572, αφού τότε είχε διεξαχθεί η πρώτη γενική απογραφή.⁹

---

⁸ Theodore Papadopoulos, *Social and Historical Data on Population (1570-1881)* (Nicosia: Cyprus Research Centre, 1965), 16-36· Ελισάβετ Α. Ζαχαριάδου, *Η Κύπρος κατά τον πρώτο αιώνα της οθωμανικής κατοχής (1570-1670)* (Λευκωσία: Ίδρυμα Αναστασίου Λεβέντη, 1997)· Recep Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği 1570-1670* (PhD thesis, İnönü University, 1998).

⁹ Halil Inalcik, "Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest", στο Halil Inalcik, *The Ottoman Empire. Conquest, Organization and Economy. Collected Studies* (London: Variorum, 1978): 8· Benjamin Arbel - Gilles Veinstein, "La fiscalité Veneto-Chypriote au miroir de la législation Ottomane: Le Qanunname de 1572", *Turcica*, 18 (1986): 7-51· Ronald C. Jennings, "The Population, Taxation, and Wealth in the Cities and Villages of Cyprus, according to the Detailed Population Survey (*defter-i mufassal*) of 1572", *Journal of Turkish Studies*, 10 (1986): 286-89· Ιωάννης Π. Θεοχαρίδης, «Μέθοδοι κατάκτησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: η περίπτωση της Κύπρου», *Polytychon/Πολύπτυχον, Homenaje a Ioannis Hassiotis/ Αφιέρωμα στον Ιωάννη Χασιώτη*, (ed.) Encarnación Motos Guirao, Moschos Morfakidis Filactos (Granada: Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas, 2008), 146.

Οι πρώτες ενδείξεις μια πιθανής ιστορικής, χρονικής τομής, αμέσως μετά το έτος κατάκτησης της Κύπρου στα 1571, εντοπίζονται στο διάστημα μεταξύ των ετών 1580 και 1590. Κατά την περίοδο αυτή μοιάζει να ολοκληρώνεται ένα «κεφάλαιο» στην πορεία του οθωμανικού διοικητικού καθεστώτος στην Κύπρο, το οποίο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η περίοδος της πρώιμης εγκατάστασης και προσαρμογής της οθωμανικής διοίκησης στα δεδομένα του νησιού.¹⁰ Μάλιστα ο Jennings θεωρεί πως το έτος 1571 σηματοδοτεί την ολοκλήρωση της κατάκτησης του νησιού και όχι την πλήρη εγκατάσταση της οθωμανικής εξουσίας και επισημαίνει ότι η οθωμανική διοίκηση στο νησί ξεκινά ουσιαστικά το 1580, διότι, κατ'αυτόν, τότε εδραιώνεται ολοκληρωτικά η οθωμανική κυριαρχία.¹¹ Γιατί, όμως, στρέφουμε την προσοχή μας στις δεκαετίες 1580-1590 και όχι συμβατικά και κατά παραχώρηση στο έτος 1600, δηλαδή ακριβώς στο τέλος του αιώνα;

Ο Κυπριανός μνημονεύει το χρονικό διάστημα μεταξύ των ετών 1585 και 1590 ως μια περίοδο αλλαγής της μέχρι τότε διοικητικής πολιτικής των Οθωμανών προς τους υπηκόους του νησιού. Δίνει έμφαση στην ανεκτικότητα και τη χαλαρότητα που επέδειξαν οι οθωμανικές αρχές αυτή την περίοδο, κυρίως σε ζητήματα φορολογίας και ιδιοκτησίας, ειδικά για τους μη μουσουλμάνους, και ισχυρίζεται ότι η στάση αυτή υπαγορευόταν, σε μεγάλο βαθμό, από τις δύσκολες συνθήκες που επικρατούσαν μεταπολεμικά στο νησί, γράφοντας τα εξής:

«Επειτα από μιαν τσαούτην συμφοράν και αθλίαν κατάστασιν της Νήσου, τάχα πώς οι κατερημωμένοι κάτοικοι αυτής, άρχισαν ολίγον κατ'ολίγον να δοθούσιν εις την γεωργίαν της γης, εις την μικράν ολίγην πράξιν μετά των ξένων, και εις τας ολίγας εκείνας τέχνας, όπου εις τας Πολιτείας εγκαταλείφθησαν. Τα χρέη και έξοδα κατά πρώτας αρχάς δεν ήσαν τόσον φορτικά και δυσβάστακτα εις τον Ραγιάν, διατί και η Πόρτα ίξευρε την πτωχείαν του τόπου εξαιτίας των πολέμων, και οι πεμπόμενοι Πασάδες εσυστέλλοντο τρόπον τινά

¹⁰ Recep Dündar, Mesut Aydın, “Karaman eyaleti Niğde kazasından Kıbrıs göçürülen aileler”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 47 (2012): 225-256. Volkan Ertürk, “Akşehir Sancağından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 (Μάιος 2011) 45-58. Uriel Heyd, “Turkish documents concerning the Jews of Safed in the sixteenth century”, στο *Studies on Palestine during the Ottoman Period*, ed. Moshe Ma'oz (Ιερουσαλήμ: The Magnes Press, The Hebrew University Institute of Asian and African Studies Yad Izhak Ben-Zvi, 1975) 111-118.

¹¹ Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640* (Νέα Υόρκη: New York University Press, 1993) 5-6.

από την Πόρτα, μήπως δια τας τυραννίας των ήθελε φύγη ο Ραγιάς από τον τόπον, ή μην ήθελεν αποστατήση ως έγκαιρος η καταδούλωσίς του. Όθεν έως μετά δεκαπέντε και είκοσι χρόνους, οι χριστιανοί ελευθέρωσαν σχεδόν όλα τα Μοναστήρια από τους κυριεύσαντας αυτά, και πολλά τούτων υποστατικά ομοίως, και δια ψυχικόν αυτών μνημόσυνον άλλα μεν επληρώθησαν από τους επιστάτας, άλλα δεν εχάρισαν. Δεν έλειψαν όμως και μερικοί με διαφόρους τρόπους να φύγωσιν από τον τόπον μη υποφέροντες ένα νέον βάρβαρον ζυγόν, εσπάρθησαν και εις Κρήτην και εις Μωρέαν και εις Κορυφούς και εις Βενετίαν, ως αι Νήσοι αύται υπό την εξουσίαν τότε των Βενετζιάνων ευρισκόμεναι».¹²

Η ανεκτικότητα των οθωμανικών αρχών κράτησε, κατά τον Sir H. Luke, γύρω στα είκοσι χρόνια, δηλαδή από το 1571 μέχρι το 1590 περίπου (τέλη 16^{ου} αι.), και επισφραγίστηκε με την ανάκτηση των μοναστηριακών και εκκλησιαστικών περιουσιών και εγκαταστάσεων από τους χριστιανούς του νησιού.¹³

Οι περισσότερες σχετικές μελέτες χαρακτηρίζουν τον 16^ο αιώνα για την Κύπρο ως μια περίοδο σταδιακής εγκατάστασης της οθωμανικής διοίκησης στο νησί, αλλά και μετάβασης από την βενετική στην οθωμανική εξουσία, αποδίδοντας συχνά στον 17^ο αιώνα την ουσιαστική λειτουργία του διοικητικού συστήματος, και θεωρώντας τον 16^ο ως αναγκαίο προοίμιο αυτού, στη διάρκεια του οποίου συντελέστηκε η προετοιμασία του οθωμανικού συστήματος, ώστε να τεθεί ακολούθως σε πλήρη ισχύ.¹⁴ Αυτή η περίοδος πρώιμης εγκατάστασης της οθωμανικής διοίκησης, ολοκληρώνεται ουσιαστικά κατά τις δεκαετίες 1580-90, και τότε τελειώνει ο ιστορικός 16^{ος} αιώνας, και αρχίζει ο 17^{ος} αιώνας για την οθωμανική διοίκηση στην Κύπρο.

Ο Jennings, έχοντας ως χρονική αφετηρία την κατάληψη του νησιού από τους Οθωμανούς το 1571, αναφέρεται στο έτος 1640 ως μια τομή στην ιστορία του νησιού κατά την οθωμανική περίοδο, δικαιολογώντας αυτή τη θέση ως εξής:

¹² Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου* (Βενετία: 1788) 308.

¹³ Sir Harry Luke, *Cyprus under the Turks, 1571-1878* (London: C.Hurst & Company, 1989) 29-30.

¹⁴ Jennings, *Christians and Muslims*, 5-6· Antonis Hadjikyriacou, *Society and Economy on an Ottoman island: Cyprus in the Eighteenth Century* (PhD thesis, University of London, 2011) 100.

«Το έτος 1640 σηματοδοτεί τον θάνατο του αναμορφωτή σουλτάνου Μουράτ Δ, του μόνου πρώτης τάξεως ηγεμόνα από τον θάνατο του σουλτάνου Σουλεϊμάν το 1566, του οποίου η βασιλεία ήταν μια μεγάλη ευλογία για την αυτοκρατορία, αλλά ο θάνατος του οποίου άφησε την αυτοκρατορία πάλι σε αδύναμα χέρια».¹⁵

Ο Jennings, χαρακτηρίζοντας τον σουλτάνο Μουράτ Δ΄ ως «πρώτης τάξεως ηγεμόνα» και ως «μεγάλη ευλογία», εκφράζει μια εξιδανικευμένη, αλλά οπωσδήποτε γενικευμένη θεώρηση για το πρόσωπο του συγκεκριμένου σουλτάνου σε σχέση με τους υπόλοιπους ηγεμόνες του 17^{ου} αιώνα, η οποία κατευθύνεται κυρίως από την πεποίθηση ότι προσπάθησε να ανατρέψει την φθίνουσα πορεία της κεντρικής διοίκησης, που ταυτίστηκε με τη χρονική περίοδο που ακολούθησε τον θάνατο του Σουλεϊμάν Α΄, με τη λήψη μέτρων για την καταστολή των εξεγέρσεων των Τζελαλήδων και όσων τάσσονταν με τις ενέργειές τους ενάντια στην κεντρική διοίκηση. Η Finkel επισημαίνει και το γεγονός της παραμονής του μεγάλου βεζίρη, Ταμπανίγιασι Μεχμέτ Πασά (*Tabaniyassi Mehmed Paşa*, 1632-7) στο αξίωμά του για 4,5 χρόνια, ως ένδειξη ανατροπής της πολιτικής αστάθειας, θεωρώντας το διάστημα αυτό αρκετά μακρύ σε σχέση με τα δεδομένα της περιόδου εκείνης και θέλοντας να καταδείξει με τον τρόπο αυτό το μέγεθος της εναλλαγής των προσώπων στο δεύτερο μετά το σουλτάνο υψηλότερο αξίωμα της οθωμανικής κεντρικής διοίκησης.¹⁶

Ωστόσο, το να επιχειρήσει κανείς μια οριοθέτηση στο χρονικό-ιστορικό πλαίσιο της οθωμανικής διοίκησης του 17^{ου} αιώνα στην Κύπρο, λαμβάνοντας υπόψη μόνο τα χρονολογικά όρια της θητείας του εκάστοτε σουλτάνου, παρόλο που είναι μια ενδιαφέρουσα οπτική, θα ήταν μια μάλλον παρακινδυνευμένη μέθοδος για να οριοθετηθεί η επαρχιακή διοίκηση της Κύπρου, και αυτό γιατί, στη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, είναι καταγεγραμμένη η συχνή εναλλαγή προσώπων στο σουλτανικό αξίωμα, η οποία δεν συνδέεται απαραίτητα με την πορεία του διοικητικού καθεστώτος στο νησί. Μια τέτοια απόπειρα, να βασιστεί δηλαδή η περιοδολόγηση στην εναλλαγή της εξουσίας από σουλτάνο σε σουλτάνο, θα «κατακερμάτιζε» το υπό μελέτη ιστορικό διάστημα σε χρονικές υποπεριόδους, οι οποίες δεν θα είχαν από μόνες τους κάποιο μεθοδολογικό αντίκρισμα στη μελέτη του δεδομένου ιστορικού τόπου και χρόνου. Χρονολογίες που συμπίπτουν με την άνοδο κάποιου σουλτάνου στο θρόνο ή τον

¹⁵ Jennings, *Christians and Muslims*, 5-6.

¹⁶ Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 278.

θάνατό του θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη μόνο σε συνδυασμό με κάποιο άλλο γεγονός, που σχετίζεται με τον συγκεκριμένο τόπο, και που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως σταθμός στην εξέλιξη των γεγονότων.

Ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός συνδέει το πέρασμα από τη χρονιά αυτή (1640) στην επόμενη (1641) με τρία αλληλένδετα σημαντικά γεγονότα, που σημάδεψαν το νησί: «*μεγάλη ακρίβεια, μέγα θανατικόν και ερήμωσιν*», θεωρώντας τη δεινή κατάσταση, στην οποία είχε περιέλθει ο τόπος, ως μια αξιομνημόνευτη χρονική στιγμή. Επιπλέον, σημειώνει ότι, το 1641 η διοίκηση της Κύπρου υπέστη μια αλλαγή, καθώς οι μέχρι τότε τρεις πασάδες που διοικούσαν το νησί περιορίστηκαν σε έναν, αυτόν της Λευκωσίας. Σύμφωνα με τη θέση αυτή, οι εκκλήσεις των Κυπρίων μέσω του αρχιεπισκόπου και του δραγομάνου του νησιού, στην κεντρική διοίκηση, οδήγησαν στην κατάργηση των αξιωμάτων των πασάδων της Πάφου και της Αμμοχώστου, με απώτερο σκοπό τον περιορισμό του κόστους της συντήρησής τους, που επιβάρυνε τους ντόπιους φορολογούμενους.¹⁷ Το γεγονός αυτό, ωστόσο, δεν τεκμηριώνεται μέσα από το αρχαιακό υλικό που μελετήθηκε στο πλαίσιο αυτής της έρευνας.

Ακόμη και αν είναι υπαρκτό το ενδεχόμενο το έτος 1640 να μην αποτελεί μια χρονική τομή με ισχυρά ερείσματα, αυτό δεν ισχύει και για το έτος 1670, κατά το οποίο ξεκινά μια διακριτή περίοδος στην πορεία της οθωμανικής διοίκησης του νησιού κατά τον 17^ο αιώνα, ακριβώς έναν αιώνα μετά την κατάκτησή του. Κατά το έτος αυτό (1670), το διοικητικό σύστημα της Κύπρου αλλάζει και η διοίκηση του νησιού περνά από το *beylerbeyi* στη δικαιοδοσία του Καπουδάν πασά.¹⁸ Από το 1660 και μετά φαίνεται πια καθαρά πως οι όποιες προσπάθειες της κεντρικής εξουσίας να εποπτεύει επαρκώς το νησί και να μετριάσει τις παθογένειες της τοπικής διοίκησης ατονούν ή δεν πετυχαίνουν τον στόχο τους.¹⁹ Τότε παρατηρείται μια προσπάθεια να ανατραπεί η κακή πορεία της τοπικής διοίκησης και διακρίνεται μια τάση να ενισχυθούν και επίσημα οι ήδη υπάρχουσες αρμοδιότητες εκπροσώπων των μη μουσουλμάνων ραγιάδων, συγκεκριμένα των Ορθοδόξων Χριστιανών, οι οποίοι άλλοτε ενσωματώνονται στην τοπική οθωμανική διοίκηση, και άλλοτε λειτουργούν βοηθητικά και ως μεσάζοντες μεταξύ αυτής και των υπηκόων. Ως τέτοιες θα

¹⁷ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 308. Costas P. Kyrris, *History of Cyprus* (Nicosia: Lampousa Publications, 1996) 270-1.

¹⁸ Αρχιμανδρίτου Κυπριανού, *Ιστορία*, 309.

¹⁹ Sir George Hill, *A History of Cyprus*, τ.4 (Cambridge: Cambridge University Press, 1952), 69.

μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε τις κινήσεις της κεντρικής διοίκησης προς την εντατικοποίηση των ήδη υπαρχουσών σχέσεων με εκπροσώπους της Εκκλησίας της Κύπρου.²⁰ Την ίδια περίοδο, γύρω στο 1660, σταματούν και οι προσπάθειες των Κύπριων και των εκπροσώπων της Εκκλησίας για επαφές με τη Δύση με στόχο την εκδίωξη του οθωμανικού καθεστώτος όπως επίσης και οι στενοί έως τότε δεσμοί των εκπροσώπων της Εκκλησίας της Κύπρου με τον Καθολικισμό.²¹ Η αξιοποίηση του μη-μουσουλμανικού στοιχείου, στα ζητήματα της διοίκησης, πέραν του ότι απευθύνεται σε έναν κατά πλειοψηφία κατοικούμενο από χριστιανούς τόπο και άρα είναι αναπόφευκτη η αλληλεπίδραση των οθωμανικών αρχών με τους εκπροσώπους του, ενδεχομένως να οφείλεται, και στο γεγονός ότι ίσως λειτουργούσε αντισταθμιστικά προς τις εξουσίες των μουσουλμάνων αξιωματούχων της τοπικής διοίκησης, διατηρώντας έτσι μια ισορροπία σε μια περίοδο, κατά την οποία οι Οθωμανοί τοπικοί αξιωματούχοι της σε αρκετά σημεία της οθωμανικής περιφέρειας εναντιώνονται στην κεντρική εξουσία και διεκδικώντας ενίοτε την αυτονομία τους.

Την περίοδο αυτή ξεκινά ένας ακόμη πόλεμος μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Γαλινοτάτης Δημοκρατίας της Βενετίας, με πεδίο μάχης της

---

²⁰ John Hackett, *A History of the Orthodox Church of Cyprus from the coming of the Apostles Paul and Barnabas to the commencement of the British occupation (A.D. 45-A.D. 1878) together with some account of the Latin and other churches existing in the island* (London: Methuen & Co., 1901). Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Η εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας, 1571-1878* (Αθήνα: Φοίνικος, 1929)· Ανδρέου Ν. Μιτσίδου, *Η εθνική προσφορά της Κυπριακής Εκκλησίας κατά την Τουρκοκρατία, 1571-1878* (Λευκωσία, 1971)· Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής *Ανέκδοτα έγγραφα εκ των αρχείων του Βατικανού, 1625-1667* (Λευκωσία: Κέντρον Επιστημονικών Ερευνών, 1973)· Theodore H. Papadopoulos, *The Greek Church and People under Turkish Domination* (Great Britain- Nicosia: Variorum, 1990)· Μιχάλης Ν. Μιχαήλ, *Η εκκλησία της Κύπρου κατά την Οθωμανική περίοδο, 1571-1878 : η σταδιακή συγκρότησή της σε θεσμό πολιτικής εξουσίας* (Λευκωσία: Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου, 2005)· Βίττης Ανδρέας, *Οι Αρχιεπίσκοποι της Κύπρου επί Οθωμανοκρατίας: από το αυτοκέφαλο στην πολιτική - θρησκευτική (εθναρχική) δράση των Αρχιεπισκόπων της Κύπρου και τα προνόμιά τους* (Λευκωσία, 2007), Διατριβή (διδακτορική)· Theoharis Stavrides, "The 'Double-Edged Sword': The Patriarchate of Constantinople and the Church of Cyprus (1571-1878)" (κεφ.1, «Οικουμενικό Πατριαρχείο και Κύπρος. Τα Πατριαρχικά έγγραφα των Ετών 1600-1878», Nicosia: Kykkos Monastery Research Centre, 2001, 21-78) στο Theoharis Stavrides, *Studies on the History of Cyprus under Ottoman Rule* (Istanbul: The Isis Press, 2012)· Marios Hadjianastasis, "Cyprus in the Ottoman Period: Consolidation of the Cypro-Ottoman Elite, 1650-1750", στο *Ottoman Cyprus. A Collection of Studies on History and Culture*, (eds.) Michalis N. Michael, Matthias Kappler and Eftihios Gavriel (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009), 63-88· Michalis N. Michael, "An Orthodox Institution of Ottoman Political Authority: The Church of Cyprus", στο *Ottoman Cyprus. A Collection of Studies on History and Culture*, όπ.π, 209-230

²¹ Ι.Κ. Χασιώτης, *Πηγές της κυπριακής ιστορίας από το ισπανικό αρχείο Simancas: από τη μικροϊστορία της κυπριακής διασποράς κατά τον ΙΣΤ' και ΙΖ' αιώνα* (Λευκωσία: Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου, 2000)· Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής, *Ο Κυπριακός Ελληνισμός της διασποράς και οι σχέσεις Κύπρου-Βατικανού (1571-1878)* (Θεσσαλονίκη: εκδ. Αντ. Σταμούλη, 2006).

Κρήτη, την οποία διεκδικούν πλέον οι Οθωμανοί. Ο Κρητικός Πόλεμος, όπως επικράτησε να καταγράφεται κυρίως στην ελληνική βιβλιογραφία, φαίνεται πως δεν είναι άνευ σημασίας για την σχέση της κεντρικής διοίκησης εκείνη την περίοδο με την τοπική οθωμανική διοίκηση στην Κύπρο. Οι ανάγκες της κεντρικής εξουσίας για πολεμικό εξοπλισμό και για τις αμοιβές των στρατιωτών αυξάνουν τις ανάγκες της για ικανοποιητικό απόθεμα στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο, και αυτό αντανακλάται στην επαρχιακή φορολόγηση, η οποία αυξάνεται.²² Το γεγονός της διοικητικής αλλαγής στην Κύπρο, η οποία ως επαρχία περνά από τη διοίκηση του *beylerbeyi* σε αυτή του *Karudan Paşa*, και που αναμφίβολα συνδέεται και με την ολοκλήρωση της κατάκτηση της Κρήτης (1669), σηματοδοτεί μια αναγνωρίσιμη στιγμή του οθωμανικού διοικητικού καθεστώτος στο νησί αλλά και στην πορεία της κεντρικής διοίκησης η οποία με την κατοχή πλέον και των δύο νησιών ελέγχει την ανατολική Μεσόγειο, εποπτεύοντας το εμπόριο, το δρόμο προς τα προσκυνήματα και ενισχύοντας ένα ευαίσθητο γεωπολιτικό πεδίο, στο οποίο έχουν αναμετρηθεί οι δυνάμεις της με τη Δύση.

Παρά το γεγονός ότι υπάρχουν έρευνες που τοποθετούν το τέλος της περιόδου του Καπουδάν πασά το 1687,²³ το πιθανότερο είναι ότι το διοικητικό καθεστώς του Καπουδάν πασά ολοκληρώνεται το 1703 και το νησί μετατρέπεται πια σε χάσι του Μεγάλου Βεζίρη. Η αναταραχή που είχε ξεσπάσει ένα χρόνο πριν στην Κωνσταντινούπολη, κατά του σουλτάνου Μουσταφά Β΄, είχε ως συνέπεια την ανατροπή του και την παράδοση του θρόνου στον αδελφό του Αχμέτ Γ΄. Ο νέος σουλτάνος, κατά τον Κυπριανό, έδωσε την Κύπρο ως δείγμα εκτίμησης στον τότε Μεγάλο Βεζίρη, επειδή αυτός είχε συμβάλει στο να καταλαγιάσει η αναταραχή.²⁴ Κατά τον Hill, δεν ήταν η ευγνωμοσύνη προς τον Μεγάλο Βεζίρη, αλλά η απογοήτευση από την έως τότε διαχείριση της διοίκησης του νησιού από τον Καπουδάν πασά, που ώθησε τον σουλτάνο Αχμέτ Γ΄ στο να μεταφέρει τη δικαιοδοσία από τον Καπουδάν Πασά στον Μεγάλο Βεζίρη στα 1703.²⁵

²² NBKM, F.275A,a.e. 797 (1), Για την μετάφραση του εγγράφου βλ.: Ιωάννης Π. Θεοχαρίδης, «Στοιχεία από την ιστορία της Κύπρου (μέσα του 17^{ου} αι.)», *Δωδώνη*, τόμ ΙΣΤ, τεύχος 1, 1987, σ.213.

²³ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, (επιμ.) Yusuf Sarıncay (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 2000), 19', Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi (M.E. 1450-M.S. 1878) ve Belli Başlı Antikleri* (Nicosia: Ahmet Mithat Akpınar, 1939), 69' Antonis Hadjikyriacou, *Society and economy on an Ottoman Island*, 127-8.

²⁴ Αρχιμανδρίτου Κυπριανού, *Ιστορία*, 312.

²⁵ Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 73.

Λαμβάνοντας υπόψιν τα παραπάνω στοιχεία, τέθηκε εξ αρχής ο προβληματισμός γύρω από το που θα πρέπει να τοποθετηθούν τα χρονικά όρια του 17^{ου} αιώνα, όσον αφορά την εξέλιξη της οθωμανικής διοίκησης στην Κύπρο, και επιπλέον ποιες χρονικές στιγμές αυτής της περιόδου θα μπορούσαν να διαμορφώσουν, σύμφωνα με τα έως τώρα γνωστικά και αρχαιακά δεδομένα, διακριτές χρονικές τομές εντός αυτής της περιόδου.

Στο πλαίσιο της αναζήτησης απόλυτων χρονικών τομών, συντελείται ενίοτε μια διαδικασία εκούσιας ή και ακούσιας στρογγυλοποίησης των χρονικών περιόδων, ένα φαινόμενο οικείο στην ιστορική βιβλιογραφία, το οποίο, αναμφίβολα, καθιστά το προς μελέτη αντικείμενο πιο θελκτικό στο μάτι ενός μελετητή ή ενός αναγνώστη, και σίγουρα ευκολότερο να απομνημονευθεί. Την ίδια στιγμή, όμως, ελλοχεύει ο κίνδυνος της δημιουργίας αυθαίρετων χρονικών τομών, ενίοτε χωρίς ιστορικό υπόβαθρο ή ουσιαστικό μεθοδολογικό αντίκρισμα. Με λίγα λόγια, η στρογγυλοποίηση, ή αντίστροφα η αυστηρή προσήλωση σε απόλυτες χρονολογίες, όταν πρόκειται για την οριοθέτηση μιας ιστορικής και χρονικής συνάμα περιόδου, και εφόσον δεν τηρούνται κάποιες σταθερές ή δεν εντάσσεται σε ένα ευρύτερο μεθοδολογικό σχήμα, είναι πιθανόν ορισμένες φορές να λειτουργήσουν σε κατεύθυνση αντίθετη προς αυτή της ιστορικής ακρίβειας. Υπό αυτή την οπτική, κρίθηκε ορθό να μην χρησιμοποιηθεί σε αυτή τη μελέτη η ελκυστική, αλλά ανυπόστατη μεθοδολογικά, χρονολογία του 1600 ως ιστορικό μεταίχμιο μεταξύ 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα, ούτε όμως για να δηλωθεί κάποιος σταθμός στην ιστορία της οθωμανικής διοίκησης στον δεδομένο τόπο και χρόνο. Το 1600 είναι μια χρονική στιγμή με αυτονόητη χρονολογική σημασία, καθώς κλείνει τον 16^ο αιώνα και δίνει την σκυτάλη στον 17^ο αιώνα, όμως, σύμφωνα με τα έως τώρα δεδομένα, δεν έχει αντίστοιχη βαρύτητα, εξεταζόμενη από ιστορική σκοπιά, ώστε να αποτελέσει μια πιθανή ιστορική τομή, και έτσι περιορίζεται στον καθαρά χρονολογικό της ρόλο. Δεν είναι άγνωστη, άλλωστε, στην ιστορική περιοδολόγηση, ιδιαιτέρως την ευρωπαϊκή, ερμηνευτική προσέγγιση της «μακράς διάρκειας» (*longue durée*), η οποία αποτυπώνει ακριβώς αυτή την ανάγκη ενσωμάτωσης επιπλέον χρόνων πέραν της χρονολογικής έκτασης της μίας εκατονταετηρίδας, προκειμένου να προσεγγίσει με

ιστορικο-χρονικά κριτήρια την έννοια ενός αιώνα και έχει τις ρίζες της στη γαλλική σχολή των *Annales*.²⁶

Αυτό το ερμηνευτικό σχήμα δείχνει να ταιριάζει στα ιστορικο-χρονικά δεδομένα της οθωμανικής διοίκησης για την Κύπρο του 17^{ου} αιώνα. Υπό αυτή την οπτική, στην παρούσα μελέτη, η αρχή του 17^{ου} αιώνα, πάντα με γνώμονα τη διοίκηση, τοποθετείται χρονικά στα τέλη του προηγούμενου αιώνα, και ειδικότερα μεταξύ των δεκαετιών 1580 και 1590, οπότε και ολοκληρώνεται μια πρώτη φάση της οθωμανικής διοίκησης στο νησί, με διαφορετικά χαρακτηριστικά από αυτά του 17^{ου} αιώνα, όπως θα φανεί και στο επόμενο κεφάλαιο αναλυτικά. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου διαγράφονται τα πρώτα βήματα της οθωμανικής διοίκησης στην Κύπρο και αποτελεί προοίμιο της διοίκησης του 17^{ου} αιώνα, ο οποίος ολοκληρώνεται στην χαραυγή του 18^{ου} αιώνα, με την ολοκλήρωση του διοικητικού καθεστώτος του Karudan Paşa κατά το έτος 1703, οπότε και αλλάζει ριζικά η προσέγγιση του κέντρου στη διοίκηση της Κύπρου, η οποία από επαρχία μετατρέπεται σε προσωπικό κτήμα του μεγάλου βεζίρη.

Στη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, διακρίνονται εν δυνάμει χρονικο-ιστορικές τομές, οι οποίες ωστόσο βασίζονται σε μεγαλύτερο βαθμό σε ενδείξεις και σε μικρότερο βαθμό σε ασφαλή τεκμήρια σύμφωνα με τα έως τώρα στοιχεία, για το λόγο αυτό παρατίθενται σε επίπεδο προβληματισμού και επουδενί ως χρονικά ή ιστορικά θέσφατα. Η πρώτη εξ αυτών των δυνητικών τομών, είναι κατά προσέγγιση το έτος 1640, το οποίο έχει σχεδόν αποκλειστικά καταδείξει ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, ως ένα έτος διοικητικά αλλαγής στα δεδομένα του νησιού, αλλά και κορύφωσης μιας δυσμενούς κατάστασης στο νησί όχι μόνο από διοικητικής απόψεως αλλά και εξαιτίας πολλών άλλων παραγόντων μεταξύ των οποίων και του περιβαλλοντικού παράγοντα, όπως θα φανεί και στη συνέχεια. Προχωρώντας λίγες δεκαετίες παρακάτω, αναμφίβολα, θα σταθεί κανείς στην αλλαγή διοικητικούς καθεστώτος κατά το 1670, όταν η Κύπρος περνά στη σφαίρα δικαιοδοσίας του Karudan Paşa, ίσως όμως και λίγο νωρίτερα κατά την δεκαετία του 1660 μέσα από κάποιες ενέργειες με διοικητικό χαρακτήρα εκ μέρους της κεντρικής διοίκησης όσον αφορά την Κύπρο, με χαρακτηριστικότερη την παραχώρηση προνομίων στο κλήρο και την ανάδειξη του σε παράγοντα επαρχιακής διοίκησης.

---

²⁶ Fernand Braudel, *On History*, μτφρ. Sarah Matthews (Chicago: The University of Chicago Press, 1982)· İlber Ortaylı, *Ο πιο μακρύς αιώνας της αυτοκρατορίας. Ο οθωμανικός 19^{ος} αιώνας. Η πορεία προς τον εκσυγχρονισμό*, μτφρ. Κ. Στάθη (Αθήνα: εκδ. Παπαζήση, 2004).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η περίοδος εγκατάστασης της οθωμανικής διοίκησης στην Κύπρο:

Τα πρώτα βήματα της οθωμανικής διοίκησης στο νησί

(1571-τέλη 16^{ου} αιώνα)

Προκειμένου να εγκατασταθεί γρήγορα και με ασφάλεια το οθωμανικό καθεστώς στο νησί, μετά από την ταραγμένη πολεμική περίοδο των ετών 1570-1571 που είχε προηγηθεί, και να εξαλειφθεί οποιοσδήποτε κίνδυνος αναζωπύρωσης του πολέμου ή υπόνοια ανάκτησης του νησιού από τους προηγούμενους κυριάρχους του, τους Βενετούς, η κεντρική οθωμανική διοίκηση ακολούθησε τα πρώτα χρόνια μια εν πολλοίς μεθοδευμένη πολιτική εγκατάστασης του οθωμανικού διοικητικού συστήματος στο προσφάτως κατακτηθέν έδαφος της Κύπρου.

Ο απόηχος του πολέμου

Ο πόλεμος μεταξύ Βενετών και Οθωμανών για την κυριαρχία της Κύπρου ξεκίνησε το 1570 και ολοκληρώθηκε το 1571 με την κατάληψη της Αμμοχώστου και τη σύσταση της διοικητικής επαρχίας της Κύπρου με φερμάνι, που εκδόθηκε την 9^η Οκτωβρίου 1571, από τον σουλτάνο Σελίμ Β.²⁷ Οι Οθωμανοί λεηλάτησαν αρχικά κάποιες πόλεις της Κύπρου και στη συνέχεια κινήθηκαν με σκοπό την κατάληψη της πρωτεύουσας. Την 1^η Ιουλίου 1570 αποβιβάστηκαν στην Πάφο και έπειτα από περίπου δύο ημέρες, υπέταξαν τη Λεμεσό και ακολούθως τη Λάρνακα, χωρίς να συναντήσουν σθεναρή αντίσταση σε καμία από τις πόλεις αυτές, γεγονός που διευκόλυνε τον δρόμο για την κατάληψη της Λευκωσίας. Ας σημειωθεί, ότι οι πόλεις του νησιού, με εξαίρεση την Λευκωσία, την Αμμόχωστο και την Κερύνεια, παρέμεναν ανοχύρωτες παρά τις επιθέσεις των Οθωμανών κατά το παρελθόν και άρα ήταν εύκολος στόχος σε μια επιδρομή, πόσο μάλλον σε μια οργανωμένη εισβολή, όπως και έγινε. Η πολιορκία της Λευκωσίας, που ήταν η πρωτεύουσα του νησιού και η καρδιά της διοίκησης, διατάχθηκε την 24η Ιουλίου 1570, αφού προηγουμένως οι δυνάμεις των οθωμανικών στρατευμάτων που βρίσκονταν ήδη στο νησί ενισχύθηκαν

---

²⁷ Ahmet Refik Altınay “Kıbrıs Seferine Ait Resmi Vesikalar”, *Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 5/1 (1926): 29-75, έγγραφο 32.

επαρκώς. Η κατάληψη της πρωτεύουσας πραγματοποιήθηκε στις 9 Σεπτεμβρίου 1570 και λίγες ημέρες αργότερα άρχισε η πολιορκία της Αμμοχώστου. Η Αμμοχώστος αντιστάθηκε στην πολιορκία των Οθωμανών επί ένα έτος περίπου και τελικά κατελήφθη στις 6 Αυγούστου 1571.²⁸

Ο πόλεμος της Κύπρου, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια περιορισμένης γεωγραφικής εμβέλειας και μικρής χρονικής διάρκειας πολεμική επιχείρηση των Οθωμανών αν συγκριθεί με άλλες περιπτώσεις οθωμανικών κατακτήσεων, όπως παραδείγματος χάρη, αυτή της Κρήτης (1645-1669). Ωστόσο, για το ίδιο το νησί και τους ανθρώπους του, υπήρξε ένα γεγονός καθοριστικής σημασίας με συνέπειες για την τοπική κοινωνία και οικονομία, γεγονός που επηρέασε, κατ' επέκταση, και την διοικητική πολιτική των Οθωμανών, τουλάχιστον ως προς τα πρώτα της βήματα.

Την κατάσταση που επικρατούσε στο νησί αμέσως μετά τον πόλεμο κατέγραψε ο αριστοκρατικής καταγωγής, βενετός στρατιωτικός Alessandro Rodocataro, ο οποίος πολεμούσε εναντίον του οθωμανικού στρατού κατά την πολιορκία της Αμμοχώστου (1571), αναφέροντας τα εξής:

Το νησί είχε ερημωθεί σε πολλά σημεία και προπαντός στην περιοχή της Μεσαριάς και της Καρπασίας και σε τμήμα της Υποκομητείας,²⁹ με αποτέλεσμα να μην υπάρχει στα τρία αυτά μέρη το ένα τέταρτο των κατοίκων και των ζώων που υπήρχαν πριν. Στο νησί δεν καλλιεργείται παρά μόλις το ένα όγδοο της συνήθους έκτασης, αφ' ενός διότι δεν υπάρχουν αγροτικά χέρια, αφ' ετέρου λόγω της

---

²⁸ Οι ημερομηνίες κατάληψης των κυπριακών πόλεων από τα οθωμανικά στρατεύματα παρουσιάζουν ελάχιστες αποκλίσεις (συνήθως μιας ή δύο ημερών) στη βιβλιογραφία. Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 275-91 (για τα γεγονότα του πολέμου έως και την κατάκτηση της Λευκωσίας), 292-9 (για την πολιορκία και κατάληψη της Αμμοχώστου) Hill, *History of Cyprus*, τ.3, Claude Delaval Cobham (trans.ed.), *Excerpta Cypria. Materials for a History of Cyprus*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1908), 119-162' Κατά τον Dündar, η κατάληψη της Αμμοχώστου ολοκληρώθηκε την 1^η Αυγούστου 1571, βλ.: Dündar, *Kibris*, 86.

²⁹ Με την ονομασία Υποκομητεία υποδηλώνεται η περιοχή της Λευκωσίας. Πρόκειται για μετάφραση του ιταλικού όρου *Viscontado*, τον οποίο χρησιμοποιούσαν οι Βενετοί για να προσδιορίσουν μια από τις διοικητικές υποδιαιρέσεις του νησιού, και συγκεκριμένα αυτή που αντιστοιχεί στην περιοχή της Λευκωσίας. Στο απόσπασμα που ακολουθεί διατυπώνεται καθαρά σε ποια περιοχή αντιστοιχεί η ονομασία *Viscontado*: "Quest'Isola è tutta divisa in undici parti, chiamate Contrade: le quali son poste in questo modo. .... L'ultima è quella di Viscontado: la qual è posta fra quelle di Saline et di Cerines". [(μτφρ.) «Αυτό το νησί είναι διαιρεμένο σε ένδεκα τμήματα, τα οποία ονομάζονται Contrade: τα οποία είναι τοποθετημένα με αυτό τον τρόπο. ... Το τελευταίο είναι εκείνο του Viscontado, το οποίο βρίσκεται ανάμεσα σε εκείνα της Λάρνακας και της Κερύνειας.»] Βλ. Thomaso Porcacchi da Castiglione, *L'isole piu famose del mondo* (Venetia: 1576).

έλλειψης καρπού για τη σπορά. Οι περιοχές της Πάφου και τα βουνά έχουν επίσης πληγεί, όχι όμως τόσο πολύ όσο άλλα σημεία. Κι έχουν περισσότερους κατοίκους, αφ' ενός διότι καταστράφηκαν λιγότερο από τους Τούρκους, αφ' ετέρου διότι εκεί κατέφυγαν πολλοί αγρότες, τα μέρη των οποίων είχαν ερημωθεί. Οι χωρικοί δυσανασχετούν εξαιτίας της άσχημης συμβίωσης με τους Τούρκους, οι οποίοι με θρασύτητα αρπάζουν κι εκείνα τα λιγοστά υπάρχοντά τους, βρίζοντας και χτυπώντας τους. Οι Τούρκοι είχαν κλέψει όλο το εμπόρευμα μεταξωτών και μάλλινων υφασμάτων που βρισκόταν στην Αμμόχωστο και το είχαν μεταφέρει στον Πασά. Επιπλέον, είχαν ιδιοποιηθεί το βαμβάκι και το πουλούσαν στους Γάλλους στην τιμή των είκοσι δουκάτων το καντάρι. Είχαν βάλει τους κατοίκους της πόλης να εκκαθαρίσουν τις τάφρους, αναγκάζοντάς τους να δουλεύουν πολύ σκληρά, και καταγίνονταν με την ανακατασκευή των κατεστραμμένων τμημάτων του φρουρίου. Και είχαν επιβάλει σε όλους τους κατοίκους της πόλης χαράτσι τέσσερα τσεκίνια το κεφάλι, με αποτέλεσμα να τους φέρουν όλους σε απόγνωση.³⁰

Διαβάζοντας τα παραπάνω θα μπορούσε κανείς να αντιτείνει ότι ο Alessandro Podocataro είχε λόγους να παρουσιάζει την κατάσταση του νησιού μετά την οθωμανική κατάκτηση με μελανά χρώματα, όχι μόνο διότι εκπροσωπούσε το βενετικό καθεστώς που είχε προσφάτως καταλυθεί με τον πόλεμο, αλλά και επειδή η περιγραφή προέρχεται από αναφορά του προς τη Βενετία, στην οποία ακολούθως θα αναζητούσε άσυλο. Τα στοιχεία όμως από τα έγγραφα που έχουν μελετηθεί έως τώρα ενισχύουν παρά αποσυνθέτουν την εικόνα αυτή.

Όπως συνάγεται από τα έως τώρα δεδομένα, ο δημογραφικός δείκτης της Κύπρου υπέστη αλλοιώσεις λόγω του πολέμου και της πρόιμης μεταπολεμικής οθωμανικής διοίκησης. Βασικότερη αιτία πτώσης του δημογραφικού δείκτη της Κύπρου ήταν οι ανθρώπινες απώλειες τόσο κατά τη διάρκεια του πολέμου όσο και μετά τη λήξη του, οι οποίες μείωσαν τον συνολικό πληθυσμό του νησιού.³¹ Επιπλέον, πέραν των ανθρώπων που με διάφορους τρόπους έχασαν τη ζωή τους, υπήρξαν και

³⁰ Κυπριακές πηγές για την άλωση της Αμμοχώστου, Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης (επιμ.), Ελένη Χαρχαρέ (μετάφρ.) (Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/ Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2011), 79-80.

³¹ Jennings, *Christians and Muslims*, 193.

απώλειες λόγω εκροής πληθυσμού από το νησί. Κάποιοι έφυγαν πριν και κατά τη διάρκεια του πολέμου για να διασωθούν, αλλά και μετά τον πόλεμο για να αποφύγουν την επιβολή του οθωμανικού καθεστώτος, ενώ κάποιοι άλλοι πωλήθηκαν ως δούλοι ή μεταφέρθηκαν ως αιχμάλωτοι πολέμου σε άλλα μέρη της αυτοκρατορίας.³² Οι έως τώρα εκτιμήσεις σχετικά με τα δημογραφικά δεδομένα πριν και μετά τον πόλεμο, σύμφωνα με οθωμανικές και ευρωπαϊκές πηγές, συνηγορούν σε μια απώλεια δεκάδων χιλιάδων ατόμων, ωστόσο οι προσπάθειες προσδιορισμού του ακριβούς αριθμού παρουσιάζουν και αποκλίσεις.

Το έτος 1570, προ της οθωμανικής εισβολής, ο συνολικός πληθυσμός του νησιού ανερχόταν περίπου σε 200.000 άτομα.³³ Ωστόσο αμέσως μετά τον πόλεμο, στο κατάστιχο του πρώτου οθωμανικό προϋπολογισμού (του 1571), είναι καταγεγραμμένα 23.000 *cizye-hane*, δηλαδή φορολογούμενων ενηλίκων ανδρών. Ο αριθμός των *hane* παρουσιάζει, όπως είναι γνωστό, μια σειρά προκλήσεων ως προς την ταυτοποίησή του σε σχέση με τον πραγματικό αριθμό ανθρώπων που εκπροσωπεί. Σύμφωνα με τις μεθόδους που έως τώρα έχουν προταθεί για τον υπολογισμό του πληθυσμού με βάση τα *hane*, τα 23.000 *cizye-hane* αντιστοιχούν κατά προσέγγιση σε έναν συνολικό αριθμό 60.000³⁴ έως 80.000 μη μουσουλμάνων υπηκόων.³⁵ Περί τους 60.000 εκτιμούνται οι άνθρωποι που έχασαν τη ζωή τους στην Κύπρο κατά τη διάρκεια του πολέμου 1570-1, ενώ περίπου 50.000 άνθρωποι αιχμαλωτίστηκαν³⁶ Πιο συγκεκριμένα όσον αφορά τον πληθυσμό της πρωτεύουσας του νησιού, της Λευκωσίας, εκτιμάται ότι από έναν συνολικό πληθυσμό 50.000

---

³² Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 433· Κωνσταντίνος Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα* (Αθήνα: 1869), 1531· Hill, *A History of Cyprus*, τ. 3, 985-6· Antonii Mariae Gratiani, *De Bello Cyprio* / Αντωνίου Μαρία Γκρατσιάνι, *Ο Πόλεμος της Κύπρου*, εκδ.μτφρ. Χαράλαμπος Γάσπαρης (Λευκωσία: 1997), 193-99· (Θεοχαρίδης, «Μέθοδοι κατάκτησης», σ.141).

³³ Papadopoulos, *Social and Historical Data*, 18-9· για τα δημογραφικά επί Ενετοκρατίας βλ.: Benjamin Arbel, “Cypriot Population under Venetian Rule (1453-1571). A Demographic Study”, *Μελέται και Υπομνήματα* (1984): 181-215· Ιωάννης Π. Θεοχαρίδης, «Μέθοδοι κατάκτησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: η περίπτωση της Κύπρου», 143.

³⁴ Halil Sahillioğlu, “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs’ın İlk Yılı Bütçesi”, *Belgeler*, 4 (1967): 21· Θεοχαρίδης, «Μέθοδοι κατάκτησης», 143.

³⁵ Jennings, *Christians and Muslims*, 191· Elena Brambilla, “Convivencia under Muslim rule: the Island of Cyprus after the Ottoman Conquest (1570-1640)”, στο *EU-Turkey Dialogue, A Clithworld Reader* (Pisa: edizioni Plus, 2010), 124.

³⁶ Θεοχαρίδης, «Μέθοδοι κατάκτησης», 142-3· Hill, *A History of Cyprus*, τ.3, 984.

ανθρώπων που βρίσκονταν εντός των τειχών της, περίπου 20.000 χάθηκαν κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της πόλης.³⁷

Στην περιγραφή του Alessandro Podocataro, που παρατέθηκε πιο πάνω, δεν παραλείπεται η αναφορά στην εικόνα της δημογραφίας του νησιού μετά τον πόλεμο. Σύμφωνα με αυτή, υπήρχαν περιοχές στο νησί που υπέστησαν πληθυσμιακή συρρίκνωση, με βασικότερες την πεδιάδα της Μεσαορίας, τη χερσόνησο της Καρπασίας και ένα τμήμα της *Viscontado* (ή *Υποκομητείας*, δηλαδή της Λευκωσίας), ενώ αντίθετα άλλες περιοχές, όπως η Πάφος και κάποιες ορεινές περιοχές, είχαν διατηρήσει τον πληθυσμό τους επειδή δεν είχαν επηρεαστεί σημαντικά από τις πολεμικές επιχειρήσεις και μάλιστα, σύμφωνα με τα γραφόμενα του Podocataro, είχαν ενισχυθεί πληθυσμιακά, διότι εκεί κατέφυγε τμήμα του πληθυσμού από άλλες πληγείσες εκ του πολέμου περιοχές.

Οι εκτιμήσεις και οι καταγραφές του Alessandro Podocataro επιβεβαιώνονται, σε σημαντικό βαθμό, από τη μελέτη του Jennings επί του αναλυτικού καταστίχου του 1572 (της πρώτης οθωμανικής απογραφής). Στη μελέτη αυτή, το συμπέρασμα που συνάγεται από τα πληθυσμιακά δεδομένα του καταστίχου είναι ότι η περιοχή της Μεσαορίας και της Αμμοχώστου είχαν, συγκριτικά με άλλες περιοχές (και με τα προπολεμικά δεδομένα τους), χαμηλό πληθυσμιακό δείκτη και άρα μικρότερη φοροδοτική ικανότητα έως ένα βαθμό. Πιο συγκεκριμένα, από τα 92 καταγεγραμμένα χωριά της Μεσαορίας, τα 24 ήταν εγκαταλελειμμένα, δηλαδή πρόκειται για ένα ποσοστό άνω του 20%.³⁸ Ενδιαφέρον, ωστόσο, είναι ότι ο Jennings αποδίδει την έλλειψη πληθυσμού στις περιοχές της Μεσαορίας και της Αμμοχώστου στην ελονοσία, χωρίς να προσμετρά ως παράγοντα τον πόλεμο που είχε προηγηθεί και τις επιπτώσεις του στα πληθυσμιακά δεδομένα του νησιού συνολικά αλλά και ανά περιοχή. Αντίστοιχα, η περιγραφή του Podocataro για μεγαλύτερο πληθυσμό στις ορεινές περιοχές αλλά και στην περιοχή της Πάφου, επίσης επαληθεύεται σύμφωνα με τα δεδομένα της πρώτης οθωμανικής απογραφής του 1572. Συγκεκριμένα, η Πάφος ήταν εύρωστη πληθυσμιακά όχι μόνο στην πόλη της, η οποία αριθμούσε τους περισσότερους φορολογούμενους από κάθε άλλη πόλη του νησιού, αλλά διέθετε και

³⁷ Θεοχαρίδης, «Μέθοδοι κατάκτησης», σ.141· Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 433· Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, 1531· Hill, *A History of Cyprus*, τ. 3, 985-6· Gratiani, *De Bello Cyprio*, 193-99.

³⁸ Ronald C. Jennings, "The Population, Taxation, and Wealth in the Cities and Villages of Cyprus, according to the Detailed Population Survey (*defter-i mufassal*) of 1572", *Journal of Turkish Studies*, 10 (1986): 182-3.

111 χωριά, τα οποία ήταν κατοικημένα και ενεργά φορολογικά, στο σύνολό τους. Αντίστοιχη εικόνα παρουσιάζει, με βάση το κατάστιχο, και η περιοχή της Λεμεσού, με 119 χωριά, και μόνο ένα εξ αυτών ακατοίκητο. Ακολουθούν σε δυναμική η περιοχή της Πεντάγυιας, με 182 χωριά, και μόνο 8 εξ αυτών ακατοίκητα, της Κερύνειας, με 65 χωριά εκ των οποίων τα 59 κατοικημένα και ενεργά, και η Καρπασία με 58 χωριά όλα κατοικημένα.³⁹

Επιπλέον, υπάρχουν ενδείξεις εσωτερικής κινητικότητας, πριν, κατά τη διάρκεια αλλά και μετά τη λήξη του πολέμου, οι οποίες συνηγορούν στην αναφορά του Podocataro για μετακίνηση τμημάτων του κυπριακού πληθυσμού εντός του νησιού. Η πλειονότητα των εγκαταλελειμμένων χωριών της Μεσαορίας και ο χαμηλός δημογραφικός της δείκτης παρέχουν ένα έρεισμα στην άποψη ότι, κατά τη διάρκεια του πολέμου, οι κάτοικοί αυτής της περιοχής έφυγαν προς άλλες περιοχές. Έχει διατυπωθεί η θέση ότι ο προορισμός τους ήταν οι ορεινές περιοχές του νησιού. Ωστόσο, ως προς το ζήτημα της εσωτερικής μετακίνησης πληθυσμού, και στον τρόπο που αντέδρασαν στην προέλαση των Οθωμανών οι Κύπριοι, υπάρχουν θέσεις εκ διαμέτρου αντίθετες. Ο Κύρρης αναφέρει τα εξής: *Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των κατοίκων της κεντρικής Μεσαορίας, οι οποίοι κατά τη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων διέφυγαν προς τα ορεινά. Όλες οι μετέπειτα απόπειρες του Λαλά Μουσταφά, για να τους εξαναγκάσει ή να τους δελεάσει να επιστρέψουν, είχαν μείνει χωρίς αποτέλεσμα.*⁴⁰ Ο Ιναλτζίκ, αντίθετα, αναφέρει τα εξής: *Ακόμη και πριν καταληφθεί η Λευκωσία, ο Σερντάρ⁴¹ έστειλε επιστολές μέσω των ανδρών του, προκειμένου να εμπνεύσει τον reaya με αυτοπεποίθηση και την εφαρμοσμένη istimalet. Αυτά τα γράμματα προκάλεσαν πολλά άτομα από τους reaya να έρθουν και να κάνουν την υπακοή τους.*⁴²

Απώλειες υπήρξαν όχι μόνο σε έμψυχο αλλά και σε άψυχο υλικό, κυρίως στην αγροτική παραγωγή αλλά και σε λοιπά υλικά αγαθά. Οι πόλεις που είχαν πολιορκηθεί από τους Οθωμανούς, είχαν υποστεί και λεηλασία. Η Λευκωσία λεηλατήθηκε για οκτώ ημέρες μετά την πολιορκία της και το μέγεθος των απωλειών που υπέστη μνημονεύεται σε αρκετούς ιστορικούς και συγγραφείς τόσο εκείνης της εποχής όσο

³⁹ Jennings, "Population, Taxation", 175-189; Jennings, *Christians and Muslims*, 191-211.

⁴⁰ Costas P. Kyrris, "Symbiotic Elements in the History of the two Communities of Cyprus", *Kypriakos Logos* 8 (1976): 137 (Θεοχαρίδης, «Μέθοδοι κατάκτησης», 141).

⁴¹ Σερντάρ (*serdar*) ήταν το αξίωμα που κατείχε ο Μουσταφά πασά.

⁴² Halil İnalçık, "Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest", 6.

και μεταγενέστερους.⁴³ Η ανεπάρκεια αγαθών, που οφειλόταν εν πολλοίς στο ότι η γη είχε αφεθεί ακαλλιέργητη κατά τη διάρκεια του πολέμου, αλλά κυρίως λόγω του ίδιου του πολέμου, ήταν αισθητή, και ειδικά στην πεδιάδα της Μεσαορίας.⁴⁴ Ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός αναφέρει ότι το 1572, η ανεπάρκεια αγαθών ήταν τέτοιου μεγέθους ώστε μετετράπη σε λιμό, ο οποίος μάλιστα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού.⁴⁵ Ο Jennings, αντλώντας τα δεδομένα της έρευνάς του από την αναλυτική απογραφή του 1572, παρουσιάζει μια εικόνα ευημερίας τόσο σε επίπεδο αγροτικής παραγωγής όσο και σε επίπεδο φορολογικών εσόδων σε κάποιες περιοχές του νησιού, όπως η Κερύνεια ή η Χρυσοχού.⁴⁶ Δεν ίσχυε όμως το ίδιο για όλες τις περιοχές. Η πεδιάδα της Μεσαορίας, επί παραδείγματι, όπως και η Αμμόχωστος, ακόμη και μέσα από το εν λόγω κατάστιχο, παρουσιάζουν ελλείψεις. Η κυπριακή ύπαιθρος παρουσίαζε μια εικόνα αποδιοργάνωσης, η οποία αντικατοπτρίζεται τόσο στην πρώτη οθωμανική απογραφή όσο και στον πρώτο προϋπολογισμό του νησιού (σε σύγκριση με προγενέστερα αλλά και μεταγενέστερα χρόνια).

Εγκατάσταση στρατιωτών και αξιωματούχων της οθωμανικής επαρχιακής διοίκησης στο νησί

Μετά την κατάληψη της πρωτεύουσας του νησιού, της Λευκωσίας, την 9^η Σεπτεμβρίου 1570, και ενώ οι πολεμικές επιχειρήσεις κατάληψης του νησιού δεν είχαν ολοκληρωθεί ακόμη, εγκαταστάθηκαν εκεί οι πρώτοι αξιωματούχοι που επρόκειτο να στελεχώσουν τον κορμό της επαρχιακής διοίκησης της Κύπρου. Η κατάληψη της Λευκωσίας σηματοδότησε την εγκαθίδρυση του οθωμανικού συστήματος διοίκησης. Εκεί εγκαταστάθηκαν οι πρώτοι αξιωματούχοι και αποτέλεσε την πρωτεύουσα της νεοσύστατης οθωμανικής επαρχίας.⁴⁷ Ο Μουσταφά πασά (ο οποίος είχε την ιδιότητα του βεζίρη και *σερδάρη*), με εντολή του σουλτάνου Σελίμ Β΄, φρόντισε να οργανώσει την διοικητική ηγεσία της Κύπρου, αμέσως μετά την

⁴³ Selaniki Mustafa Efendi, *Tarihi Selânikî*, (επιμ.) Μ.İpsirli (Istanbul: 1989), 103· Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 284· Hill, *A History of Cyprus*, τ.3, 985· Θεοχαρίδης, «Μέθοδοι κατάκτησης», 141.

⁴⁴ Sir Harry Luke, *Cyprus under the Turks*, 22.

⁴⁵ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 448, 452-3.

⁴⁶ Ronald C. Jennings, *Village life in Cyprus at the Time of the Ottoman Conquest* (Istanbul: The Isis Press, 2009), 13-9.

⁴⁷ Cengiz Orhonlu, "The Ottoman Turks Settle in Cyprus (1570-1580)", Θ.Παπαδόπουλος, Μ. Χριστοδούλου (εκδ.), *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, 3/α (Λευκωσία, 1973), 257.

κατάληψη της πρωτεύουσας και χωρίς να έχει ολοκληρωθεί ακόμη η κατάληψη του νησιού. Η ηγεσία αυτή με το πέρας του πολέμου επρόκειτο να αναλάβει τη διοίκηση της νέας επαρχίας. Αρχικά στάλθηκε στο νησί ένας μπέης και ένας καδής και έπειτα ένας δεφτερδάρης. Αυτοί οι τρεις αξιωματούχοι εκπροσωπούσαν την εξουσία του σουλτάνου και αποτελούσαν απαραίτητη προϋπόθεση για την οργάνωση του τόπου με βάση τα οθωμανικά πρότυπα διοικητικής οργάνωσης των επαρχιών. Επικεφαλής τους τέθηκε ο μπεηλέρμπεης. Ο πρώτος μπεηλέρμπεης του νησιού, ο Μουζαφέρ πασά (πρώην μπέης του σαντζακίου της Αυλώνας) και ο πρώτος καδής, ο Εκμέλ εφέντη (*Ekmel Efendi*), διορίστηκαν από τον Μουσταφά πασά αμέσως μετά την κατάληψη της Λευκωσίας. Το διοικητικό προσωπικό της επαρχίας της Κύπρου ολοκληρώθηκε με τον διορισμό ενός δεφτερδάρη, που ορίστηκε ως υπεύθυνος για τις οικονομικές υποθέσεις της επαρχίας, ενώ παράλληλα ιδρύθηκαν και οικονομικές υπηρεσίες αρμόδιες για τις οικονομικές υποθέσεις (*Defter Eminliği*) της επαρχίας και των τιμαριών της (*Timar Tezkereciliği*).⁴⁸

Πέραν των παραπάνω αξιωματούχων της διοίκησης, στο νησί βρίσκονταν στρατιωτικά σώματα υπό την καθοδήγηση του Μουσταφά πασά, του επικεφαλής των οθωμανικών στρατευμάτων στον πόλεμο της Κύπρου, ήδη από την περίοδο του πολέμου, ένα μέρος των οποίων παρέμεινε εκεί στη συνέχεια.⁴⁹ Ο Μουσταφά πασά, αφού ολοκλήρωσε την αποστολή του, δηλαδή την κατάληψη της νήσου εις το όνομα του σουλτάνου Σελίμ Β΄, διατάχθηκε από τον ίδιο τον σουλτάνο, προτού επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη, να εγκαταστήσει και να οργανώσει τον στρατό της νέας επαρχίας. Ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός αναφέρει ότι αμέσως ο Μουσταφά πασάς διόρισε τρεις στρατιωτικούς διοικητές: τον Μουζαφέρ πασά υπεύθυνο για τη Λευκωσία και για ολόκληρο το νησί, και ανώτερο διοικητικά από τους άλλους δύο, τον Φόρκα Φραμπουράρον, ισπανικής καταγωγής και μπεή της Ρόδου, υπεύθυνο για την Αμμόχωστο και έναν ακόμη αρμόδιο για την Πάφο (τον οποίο δεν κατονομάζει).⁵⁰ Οργάνωσε πεζικό και ιππικό σώμα στο νησί, δηλαδή ένα γενιτσαρικό στράτευμα με επικεφαλής τον αγά των Γενιτσάρων (*yeniceri ağası*), και ένα τάγμα σπαχήδων και ζαίμηδων με τους επικεφαλής τους αλάημπέηδες (*alaybey*) αντίστοιχα.⁵¹ Η συντήρηση των γενιτσάρων επρόκειτο να βασιστεί σε εισοδήματα

⁴⁸ Inalcik, "Ottoman Policy", 7-8

⁴⁹ ΟΑΒΣ, Defter 3· ΟΑΒΣ, Defter 4.

⁵⁰ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 446.

⁵¹ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 448-9.

που προέρχονταν από μουκαταάδες, και η συντήρηση των σπαχήδων από τα τιμάρια που προορίζονταν για αυτούς.⁵² Επιπλέον συστήθηκαν και ορισμένα ειδικά στρατιωτικά σώματα (*gönüllü, müstahfiz, kapikulu askerleri, çavuşan, azeban, torçıyan, cebeciyan*), τα οποία ήταν εγκατεστημένα κυρίως σε φρούρια με στρατηγική σημασία για την στρατιωτική οργάνωση του νησιού, όπως της Λευκωσίας και της Αμμοχώστου, και επιφορτισμένα με τη φύλαξή τους.⁵³

Επιπλέον, όσον αφορά την στρατιωτική οχύρωση του νησιού, πέραν της εγκατάστασης στρατιωτών, δρομολογήθηκε, μεσούντος του πολέμου αλλά και μετά τη λήξη του, η αποκατάσταση των φρουριών που είχαν υποστεί ζημιές λόγω των πολεμικών επιχειρήσεων.⁵⁴ Τα φρούρια, τα οποία στη διάρκεια του πολέμου αποτελούσαν ένα πεδίο καταστροφής, μετά τον πόλεμο επρόκειτο να αλλάξουν αποστολή και να λειτουργήσουν αντίστροφα, δηλαδή ως εχέγγυα της πρόσφατης νίκης των οθωμανικών στρατευμάτων και κατ' επέκταση ως εστίες θωράκισης της οθωμανικής κυριαρχίας στην περιοχή. Τα σημαντικά φρούρια της Λευκωσίας⁵⁵ και της Αμμοχώστου,⁵⁶ αυτά που είχαν πληγεί περισσότερο λόγω των πολιορκιών, και τα δύο ιδιαιτέρως σημαντικά για τη φύλαξη ολόκληρου του νησιού, επιδιορθώθηκαν ήδη προτού ακόμη λήξει ο πόλεμος. Ακολούθησε λίγα (οκτώ) χρόνια αργότερα και η επισκευή του φρουρίου της Πάφου⁵⁷ καθώς και άλλων μικρότερων φρουριών (Κερύνειας, Λεμεσού).⁵⁸ Επανδρώθηκαν με φρουρές (*müstahfiz*), οι οποίες, πέρα από γενίτσαρους και σπαχήδες, περιελάμβαναν και ειδικά στρατιωτικά σώματα. Η συντήρηση αυτών των φρουρών βασίστηκε είτε στην καταβολή ενός μισθού, είτε στην απονομή τιμαρίων (το πιθανότερο είναι ότι η απονομή τιμαρίων ως αμοιβή στις φρουρές των κάστρων καθιερώθηκε από το έτος 1577 και έπειτα).⁵⁹

⁵² Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 449-51.

⁵³ Dündar, *Kıbrıs*, 170-183· Θεοχαρίδης, «Μέθοδοι κατάκτησης», 141-2· Paul Rycout, *The Present State of the Greek and Armenian Churches* (London: 1679), 24-5.

⁵⁴ Elena Brambilla, "Convivencia", 123-4· Jennings, *Christians and Muslims*, 214.

⁵⁵ Πέτρου Δανδόλου, *Διήγησις της τρομεράς πολιορκίας και αλώσεως της Αμμοχώστου κατά το έτος 1571 εκ χειρογράφου τινός του στρατηγού Αγγέλου Γάττου εξ Ορβιέντου δημοσιευθείσα υπό του ιερέως Πολυκάρπου Κατιτζάνη, Μεταφρασθείσα εκ του ιταλικού υπό του φιλέλληνος Ιταλού Πέτρου Α. Δανδόλου* (Κάιρο: 1926) 109· Hill, *A History of Cyprus*, τ.3, 1034-5.

⁵⁶ Gratiani, *De Bello Cyprio*, 387,

⁵⁷ Λοΐζος Φιλίππου, «Το φρούριον της Ν.Πάφου», *Κυπριακά Χρονικά*, 11 (1935): 46.

⁵⁸ Brambilla, "Convivencia", 123-4· Jennings, *Christians and Muslims*, 214.

⁵⁹ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 448-9· Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde", 17· Dündar, *Kıbrıs*, 170-2· Θεοχαρίδης, «Μέθοδοι κατάκτησης», 141-2· ΟΑΒΣ, F. 275A, 31· Rycout, *The Present State*, 24-25· Brambilla, "Convivencia", 123-4· Jennings, *Christians and Muslims*, 214.

Μόλις διευθετήθηκαν οι διορισμοί των βασικών αξιωματούχων της διοίκησης και ολοκληρώθηκε η στρατιωτική οργάνωση, ο Μουσταφά Πασά, έχοντας ολοκληρώσει την αποστολή του να διεξαγάγει έναν νικηφόρο πόλεμο και να εντάξει την περιοχή στο οθωμανικό σύστημα διοίκησης, εγκατέλειψε το νησί την 24η Σεπτεμβρίου 1571, περίπου ένα μήνα μετά την άλωση της Αμμοχώστου, που σήμανε και τη λήξη του πολέμου.⁶⁰

Όσον αφορά στον αριθμό των στρατιωτικών σωμάτων που εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο, υπάρχουν διάφορες αναφορές στη βιβλιογραφία, οι οποίες δεν παρουσιάζουν αποκλίσεις. Οι περισσότερες συγκλίνουν σε έναν συνολικό αριθμό περίπου 3.500-4.000 στρατιωτών. Από αυτό το σύνολο, οι 1.000 υπολογίζεται ότι ήταν γενίτσαροι, γεγονός το οποίο πιστοποιείται και από επίσημα οθωμανικά έγγραφα, όπως θα φανεί σε επόμενο κεφάλαιο.⁶¹

Η πρώτη γενική απογραφή (*tahrir*) (1572)

Αμέσως μετά την εγκατάσταση των πρώτων αξιωματούχων στο νησί, διατάχθηκε εκ μέρους του σουλτάνου Σελίμ Β΄, η διενέργεια της πρώτης γενικής απογραφής για την Κύπρο. Την 9^η Οκτωβρίου 1571 (*19 Jumada II, 979*), μετά την κατάληψη της Αμμοχώστου, στάλθηκε μια σουλτανική διαταγή στον Σινάν Πασά, τον πρόσφατα διορισμένο μπεηλέρμπεη της Κύπρου, η οποία όριζε τον τρόπο διεξαγωγής της απογραφής (*tahrir*). Η διαδικασία διεξαγωγής της απογραφής άρχιζε με τον διορισμό ενός επιτρόπου (*emin*) και ενός γραφέα (*katib*), οι οποίοι ήταν επιφορτισμένοι με την ευθύνη της έρευνας από την οποία θα προέκυπταν τα αποτελέσματα της απογραφής, και τέθηκε υπό την εποπτεία των καδήδων. Στην απογραφή της Κύπρου, επικεφαλής της επιτροπής ήταν ο δεφτερδάρης *Mehmed*, γραφέας ορίστηκε ο *tezkere emini Halil*, και ο μπεηλέρμπεη της Κύπρου ορίστηκε ως αρμόδιος επιθεωρητής (*nazir*) της επιτροπής και του έργου της. Κατά την έρευνα αυτή, όφειλαν να περιηγηθούν στην περιοχή που τους είχε ανατεθεί και να συγκεντρώσουν πληροφορίες για τις πόλεις, τα χωριά και τους κατοίκους τους. Οι πληροφορίες αυτές αφορούσαν την ονομαστική καταγραφή των επικεφαλής των

⁶⁰ Halil İnalçık, “Ottoman Policy”, σ.7-8

⁶¹ Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 10-11, υποσ. 2· Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 301· Orhonlu, “The Ottoman Turks settle in Cyprus”, 258· Θεοχαρίδης, «Μέθοδοι κατάκτησης», 141-2.

οικογενειών, των εργένηδων και των χηρών και των εδαφών που κατείχαν. Επίσης πληροφορίες που αφορούσαν τις καλλιέργειες και άλλες εισοδηματικές πηγές (όπως αλυκές, τελωνεία, ιχθυοτροφεία και άλλα) και υπολόγιζαν την ετήσια απόδοσή τους.

62

Στη συγκέντρωση πληροφοριών, σημαντικό ρόλο έπαιζαν παλαιότερα παρόμοια αρχεία, τα οποία και συχνά συμβουλευόνταν. Όσον αφορά την Κύπρο, η έρευνα που προηγήθηκε της απογραφής είναι πιθανότερο να βασίστηκε στα στοιχεία που αποκόμισαν οι Οθωμανοί από τα κατάστιχα των Βενετών και λιγότερο πιθανό να διεξήγαγαν επιτόπια έρευνα. Ο Χιδίρογλου, μάλιστα, αναφέρει: *δεδομένου ότι η αρχική καταγραφή είχε γίνει επί τη βάση μόνο των υπό των ενδιαφερομένων ή των τοπικών αρχών παρεχομένων στοιχείων, μη εφαρμοζομένης της αναζήτησεως και επιτόπιας εξέτασης, παρατηρήθηκαν αταξίες στα βιβλία των κτηματολογικών υπηρεσιών, στα οποία καταχωρούνταν πράξεις επί ακινήτων εν ζωή ή αιτία θανάτου μεταβιβαζομένων.*⁶³ Οι αρμόδιοι Οθωμανοί αξιωματούχοι χρησιμοποίησαν παλαιότερα απογραφικά κατάστιχα της εποχής της ενετοκρατίας και επιπλέον είχαν πληροφόρηση από ντόπιους ραγιάδες —κατά τον Αρχιμανδρίτη Κυπριανό, πρόκειται για πρώην αριστοκράτες του βενετικού καθεστώτος, τους οποίους αναφέρει ονομαστικά— σχετικά με τις πηγές εισοδήματος του νησιού, τα χωριά και τις γαίες, αλλά και λεπτομέρειες για οικογένειες και πρόσωπα.⁶⁴

Η διεξαγωγή της πρώτης οθωμανικής απογραφής στην Κύπρο ολοκληρώθηκε στις 18 Οκτωβρίου 1572. Από την απογραφή αυτή προέκυψε ένα αναλυτικό κατάστιχο (*mufassal defter*), το οποίο υπεβλήθη στον σουλτάνο για έγκριση. Σύμφωνα με τα έως τώρα δεδομένα, δεν φαίνεται να επαναλήφθηκε μια τέτοιας έκτασης και τύπου απογραφή κατά τον 17^ο αιώνα. Η επόμενη γενική απογραφή στην Κύπρο διεξήχθη το 1831 και αργότερα στα 1841, προς το τέλος δηλαδή της

---

⁶² Inalcik, “Ottoman Policy”, 9-10· Refik Altınay, “Κίβρις Seferine Ait Resmi Vesikalar”, έγγραφο 32.

⁶³ Παύλος Χιδίρογλου, «Διοικητικοί τινές θεσμοί Διοικητικοί τινές θεσμοί της τουρκοκρατίας εν Κύπρω», *Κυπριακαί Σπουδαί*, 38-39, (1974-5): 95.

⁶⁴ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 300-1· Με τη θέση του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού επ’ αυτού, συμφωνεί ο Inalcik. Βλ. Inalcik, “Ottoman Policy”, 9· Θεοχαρίδης, «Μέθοδοι κατάκτησης», 146· Costas P. Kyris, “The Role of Greeks in the Ottoman Administration of Cyprus”, *Proceedings of the First International Conference on Cypriot Studies*, 3, A (1973): 155 («Για την εκπόνηση και ειδικά για την περιοδική αναθεώρηση των καταστίχων χρησιμοποιήθηκαν ειδικές επιτροπές που περιλάμβαναν τοπικούς χριστιανούς και αποστάτες/αρνησίθρησκους ως γραμματείς/γραφείς.»)

οθωμανικής κυριαρχίας στο νησί.⁶⁵ Ο στόχος αυτής της πρώτης απογραφής ήταν να γίνει μια αποτίμηση της αξίας της νέας οθωμανικής επαρχίας σε έμψυχο και άψυχο δυναμικό και να καθοριστεί εν συνεχεία το ποσό των φόρων που θα κατέβαλλαν οι φορολογούμενοι. Επιπλέον, οι απογραφές αυτές λειτουργούσαν εν γένει και ως επίσημα αρχεία γαιοκτησίας.⁶⁶

Το κατάστιχο που προέκυψε από την απογραφή, όπως και όλα τα όμοια κατάστιχα απογραφής άλλων περιοχών, ενείχε θεσμική ισχύ στο πλαίσιο της επαρχιακής διοίκησης, εφόσον αποτελούσαν μια παγιωμένη πρακτική στην οργάνωση των επαρχιών. Μετά την επικύρωσή της από τον σουλτάνο, η απογραφή αποκτούσε νομική υπόσταση και σε αυτά τα κατάστιχα (*mufassal defterleri*, *icmal defterleri*) ανέτρεχαν οι καδήδες και άλλοι αξιωματούχοι της επαρχιακής διοίκησης για την επίλυση διαφόρων δικαστικών υποθέσεων, ως επί το πλείστον, σχετικών με ζητήματα φορολογίας και γαιοκτησίας. Η διεξαγωγή της πρώτης απογραφής επισφράγιζε, τρόπον τινά, την στρατιωτική κυριαρχία στην εκάστοτε περιοχή και αποτελούσε το προοίμιο της ενσωμάτωσής της στην οθωμανική επαρχιακή διοίκηση.

Η απογραφή του 1572 αποτύπωνε με λεπτομέρεια την πιο πρόσφατη εικόνα του νησιού κυρίως σε ζητήματα θεσμών και διοικητικής οργάνωσης, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί πια μετά το τέλος της βενετικής περιόδου και του πολέμου μεταξύ Οθωμανών και Βενετών που μόλις είχε τελειώσει, ενώ για τη διεξαγωγή της σημαντικό ρόλο έπαιζε η γνώση του προηγούμενου διοικητικού καθεστώτος, πάνω στην οποία στηρίχθηκε εν πολλοίς η δημιουργία του νέου, ειδικά σε ζητήματα διοικητικής διαίρεσης και φορολογίας. Τα ευρήματα της απογραφής καταγράφηκαν σε ένα αναλυτικό απογραφικό κατάστιχο (*defter-i mufassal*). Στο κατάστιχο καταχωρούνταν πληροφορίες, όπως τα τοπωνύμια των πόλεων και των χωριών του νησιού, τα ονόματα όλων των αρρένων που φορολογούνταν, επιπλέον τα ονόματα των χηρών που φορολογούνταν, καθώς και οι φορολογικές τους υποχρεώσεις, όλες οι κατηγορίες των φόρων που καταβάλλονταν, τα ποσά κατά κεφαλή αλλά και συνολικά ανά περιοχή, οι πηγές εισοδήματος, οι περιουσίες, καθώς και η έως τότε ισχύουσα νομοθεσία που αφορούσε την φορολογία στο νησί και τους φόρους κάθε περιοχής

---

⁶⁵ Jennings, "Population, Taxation" Vera Constantini, "From Greek village to Levantine city: The Transformation of Larnaca under Ottoman Rule" στο *Histories of Ottoman Larnaca*, Evangelia Balta, Theoharis Stavrides, Ioannis Theocharides (eds.) (Istanbul: The Isis Press, 2012): 25-32. İnalçık, "Ottoman Policy", 10.

⁶⁶ Halil İnalçık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, 2 (1954): 109-12.

του.⁶⁷ Τα δεδομένα αυτού του καταστίχου αποτέλεσαν τη βάση, πάνω στην οποία οργανώθηκε η φορολογία που επιβλήθηκε στην Κύπρο από τους Οθωμανούς, και γενικότερα η οικονομική εκμετάλλευση του τόπου.

Ο Κυπριανός αναφέρεται σε ένα μέγεθος πληθυσμού περίπου 85.000 ενηλίκων, μη μουσουλμάνων, ανδρών που πληρούσαν τις προϋποθέσεις φορολόγησης. Στον πληθυσμό που αναφέρει δεν συμπεριλαμβάνονται οι γυναίκες, οι ανήλικοι και οι ηλικιωμένοι. Ο εν λόγω πληθυσμός συμπεριλάμβανε στην πλειοψηφία Έλληνες Ορθόδοξους, αλλά και μειονότητες Αρμενίων, Μαρωνιτών, Κοπτών και άλλων μικρότερων εθνοτικών ομάδων.⁶⁸

Ο *kanunname* που εκδόθηκε το ίδιο έτος (Οκτώβριο 1572), με παραλήπτη τον δεσφερδάρη της Κύπρου, Μεχμέτ, αναφερόταν στο διοικητικό καθεστώς που ίσχυε πριν από την κατάληψη του νησιού από τους Οθωμανούς πάνω σε φορολογικά ζητήματα και κατόπιν όριζε το γενικό διοικητικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο θα λειτουργούσαν στο εξής οι διάφορες όψεις της οθωμανικής διοίκησης, με βασικότερη τη φορολογία.⁶⁹ Τόσο από τον κανουναμέ όσο και από τον πρώτο προϋπολογισμό της Κύπρου,⁷⁰ αμφότεροι εκδοθέντες το 1572, καθίσταται εμφανής ο καίριος ρόλος, τον οποίο επρόκειτο να παίζει η φορολογία στη διοίκηση του νησιού.

***Sürgün*: Εποικισμός, μετοίκηση ή εξορία;**

Η πολιτική του *sürgün* συγκαταλέγεται ανάμεσα στις πάγιες και πλέον παλαιές μεθόδους της οθωμανικής διοικητικής πολιτικής, με τεκμηριωμένα στρατιωτικά, οικονομικά και κοινωνικά κίνητρα.⁷¹ Η μεταφορά μουσουλμανικών πληθυσμών, ιδιαίτερα στα νεοκατακτημένα ή παραμεθόρια εδάφη της

⁶⁷ Inalcik, “Ottoman Policy”, 8· Arbel-Veinstejn, “La fiscalité Veneto-Chypriote au miroir de la législation Ottomane: Le Qanunname de 1572”, 7-51· Jennings, “The Population, Taxation”, 286-89· Θεοχαρίδης, «Μέθοδοι κατάκτησης», 146.

⁶⁸ Hill, *History of Cyprus*, τ.4, 27.

⁶⁹ Ömer Lutfi Barkan, *XV ve XVInci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zıratı Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, τ. 1 (Kanunlar), (Istanbul: Burhaneddin Matbaası, 1943), 348-9 (*Kanunname-i Cezire-i Kıbrıs*)· Halil İnalcık, *Ottoman Policy*”, 11-12, 20.

⁷⁰ Halil Sahillioğlu, “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs’ın İlk Yılı Bütçesi”, 1-33.

⁷¹ Ömer Lutfi Barkan, “Les déportations comme méthode de peuplement et de colonisation dans l’empire Ottoman”, *Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l’Université d’Istanbul*, 11 (1949-50): 67-131· Inalcik, “Ottoman methods of Conquest”, 122-9· Daniel Goffman, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η πρόιμη νεότερη Ευρώπη*, (μτφρ.) Α. Σωτήρης, (Αθήνα: Ενάλιος, 2007) 104· Jennings, *Christians and Muslims*, 212· Brambilla, “Convivencia”, 125.

αυτοκρατορίας, αποτελούσε μεθοδευμένη τακτική της κεντρικής διοίκησης, σε συνεργασία με τους εκπροσώπους της εκάστοτε επαρχιακής διοίκησης.⁷² Οι λόγοι που υπαγόρευαν αυτή τη μέθοδο ποικίλουν ανά περίπτωση, εξυπηρετώντας διαφορετικές ανάγκες που αφορούσαν την οργάνωση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ήταν ένας τρόπος να διασφαλιστούν οι νέες κατακτήσεις/να ενισχυθεί ο έλεγχος των νέων εδαφών, με την αποστολή μουσουλμανικών πληθυσμών στα σύνορα της αυτοκρατορίας, όπως σε περιοχές των Βαλκανίων (περιοχές της σημερινής Θράκης, Μακεδονίας, Αλβανίας), λειτουργώντας ως ένα ιδιότυπο σύστημα εποίκισμού, το οποίο εξυπηρετούσε και κοινωνικές ανάγκες της κεντρικής διοίκησης, όπως η ισορροπία ανάμεσα στο μουσουλμανικό και μη μουσουλμανικό πληθυσμιακό στοιχείο. Επιπλέον, ενίοτε λειτουργούσε ως απέλαση συγκεκριμένων ατόμων ή ομάδων, που αποτελούσαν παράγοντες ταραχής για τις περιοχές τους (κυρίως στην ευρύτερη περιοχή της Μικράς Ασίας ή των αραβικών επαρχιών), και έπρεπε να απομακρυνθούν σε μια παραμεθόριο περιοχή της αυτοκρατορίας.⁷³

Η μέθοδος του *sürgün* επιλέχθηκε να εφαρμοστεί στην Κύπρο από τον πρώτο χρόνο της οθωμανικής διοίκησης.⁷⁴ Πρόκειται για μια μορφή υποχρεωτικής μετακίνησης πληθυσμού από έναν τόπο σε έναν άλλο, εντός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, η οποία, ανάλογα με τη σκοπιά που θα την εξετάσει κανείς, επιδέχεται διαφορετικές ερμηνείες, όπως εποίκισμός, μετοίκηση, ακόμη και εξορία. Η αναγκαστική μεταφορά μουσουλμανικών πληθυσμών προς την Κύπρο, μαζί με την

---

⁷² Ο İnalcık χρησιμοποιεί τον όρο «Turkish people» και όχι τον όρο «Muslims». Υιοθετεί αυτόν τον όρο διότι θεωρεί πως πρόκειται για υπηκόους τουρκικής καταγωγής και όχι γενικά μουσουλμάνους ή εξισλαμισμένους. Για να υποστηρίξει τον ισχυρισμό του δίνει ως παράδειγμα τοπωνύμια, λέγοντας πως οι μέτοικοι συνήθως ζούσαν αποκομμένοι από τους ντόπιους πληθυσμούς, τουλάχιστον κατά τον 15^ο-16^ο, αιώνα στην περιοχή των Βαλκανίων. Επιπλέον, θεωρεί πως η περιοχή της Δυτικής Ανατολίας, απ' όπου κατά κόρον προέρχονταν οι μέτοικοι, ήταν κατοικημένη από τουρκικούς πληθυσμούς και ότι η σύνθεσή τους δεν ήταν αποτέλεσμα εξισλαμισμών. Βλ. İnalcık, «Ottoman Methods of Conquest», 122-3, 126-7 Barkan, «Les déportations», 91.

⁷³ Rhoads Murphey, *EI2*, «Sürgün» Barkan, «Les déportations», 89-99. İnalcık, «Ottoman Methods of Conquest», 122-8. Ömer Lütfi Barkan, *Quelques remarques sur la constitution sociale et démographique des villes balkaniques au cours des XVe et XVIe siècles* (Bucuresti: AIESEE, 1977), 279-301. Timothy J. Fitzgerald, «Rituals of Possession, Methods of Control, and the Monopoly of Violence: The Ottoman Conquest of Aleppo in Comparative Perspective», στο Stephan Conermann, Gül Şen (eds.), *The Mamluk-Ottoman Transition, Continuity and Change in Egypt and Bilad al-Sham in the Sixteenth Century* (Göttingen: V&R unipress, Bonn University Press, 2016), 251-2. Hüseyin Arslan, *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl):Yönetim, Nüfus, Göçler, İskânlar, Sürgünler* (Üsküdar, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001).

⁷⁴ Jennings, *Christians and Muslims*, 212-39. R. Dündar, M. Aydın, «Karaman Eyaleti Niğde Kazasından Kıbrıs'a Göçürülen Aileler», 225-56. Volkan Ertürk, «Akşehir sancağından Kıbrıs adasına sürülmüş aileler», 45-58. Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti: Yönetim, Kilise, Ayân ve Halk, 1750-1800, bir Değişim Döneminin Anatomisi* (Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, 2000), 23-8.

εγκατάσταση εκεί περίπου 4.000 στρατιωτών, διαμόρφωσε τον πρώτο καταγεγραμμένο και οργανωμένο μουσουλμανικό πληθυσμό του νησιού, ο οποίος, στην πορεία, ενισχύθηκε και από μια άλλη πηγή τροφοδοσίας, τους εξισλαμισμούς, ακούσιους και εκούσιους.⁷⁵

Ο Α. Gazioğlu θεωρεί πως το αποτέλεσμα της πρώτης οθωμανικής απογραφής της Κύπρου, του έτους 1572, παρόλο που έδειχνε έλλειψη πληθυσμού λόγω του πολέμου, άφηνε να διαφανούν προοπτικές ευμάρειας στο νησί, λόγω της ευφορίας του εδάφους, και αυτό ήταν που ώθησε τον σουλτάνο να διατάξει την έκδοση φερμανιού, με το οποίο όριζε την άμεση μετακίνηση πληθυσμών από άλλα μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς τα εδάφη της νεοκατακτημένης Κύπρου.⁷⁶ Σε φερμάνι του 1572, γίνεται αναφορά στον ρόλο του μπεηλέρμπεη της Κύπρου Σινάν πασά, όσον αφορά τη μεταφορά μουσουλμανικού πληθυσμού στο νησί. Στην αρχή του φερμανιού, ο σουλτάνος δηλώνει πως ο τότε μπεηλέρμπεη της Κύπρου, με επιστολή του προς την Υψηλή Πύλη, εισηγήθηκε το μέτρο της μεταφοράς πληθυσμού στην Κύπρο, εξηγώντας πως ο πόλεμος είχε ως συνέπεια να καταστραφούν πολλά τμήματα του νησιού, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν εύφορες εκτάσεις κατάλληλες για καλλιέργεια αμπελιών, ζαχαροκάλαμων και δημιουργία περιβολιών, και συνιστώντας να ενισχυθεί δημογραφικά ο τόπος ώστε να ακμάσει ξανά.⁷⁷

Αν θεωρήσουμε δεδομένη την ανάγκη του εποίκισμού του νησιού με επιπλέον πληθυσμό, λόγω των απωλειών που είχε υποστεί σε πληθυσμιακή βάση κατά τη διάρκεια του πολέμου, προκύπτουν ερωτήματα, όπως: Γιατί επιλέχθηκαν πληθυσμοί εκτός Κύπρου και δεν δόθηκαν ισχυρά κίνητρα για την επιστροφή εκείνων των Κυπρίων που, στο μεταξύ, λόγω του πολέμου, είχαν φύγει εκτός του νησιού; Με ποιο κριτήριο επιλέχθηκαν οι πληθυσμοί και οι τόποι προέλευσής; Τα οποία παραμένουν σε μεγάλο βαθμό αναπάντητα.⁷⁸

⁷⁵ Jennings, *Christians and Muslims*, 197, 227· Brambilla, “Convivencia”, 124.

⁷⁶ Ahmet C. Gazioğlu, *The Turks in Cyprus. A Province of the Ottoman Empire (1571-1878)* (London: K.Rustem & Bro., 1990), 74.

⁷⁷ *Ibid.*, 297

⁷⁸ Την ανάγκη για να αποφευχθεί ο κίνδυνος της υπεραπλουστευμένης ερμηνείας ιστορικών φαινομένων και ειδικά σε ότι αφορά την κατάκτηση της Κύπρου τόνισε εύστοχα ο καθ. Ι. Θεοχαρίδης στη μελέτη του με τίτλο: «Μέθοδοι κατάκτησης της οθωμανικής αυτοκρατορίας: Η περίπτωση της Κύπρου», στο *Polyptychon/Πολύπτυχον, Homenaje a Ioannis Hassiotis/ Αφιέρωμα στον Ιωάννη Χασιώτη*, 137-138.

Απάντηση τουλάχιστον στο πρώτο ερώτημα, δίνει το πρώτο διάταγμα που εκδόθηκε σχετικά με τη μεταφορά πληθυσμού στην Κύπρο, με ημερομηνία έκδοσης την 9^η Απριλίου 1571. Σε αυτό το διάταγμα αναφέρεται ότι έπρεπε να προσφερθούν διευκολύνσεις σε όσους κατοίκους του νησιού είχαν διαφύγει εκτός Κύπρου λόγω του πολέμου και πιθανόν να ήθελαν να επιστρέψουν. Όμως δεν υπάρχουν τεκμήρια ή έστω ενδείξεις που να φανερώνουν ότι υπήρξε ανταπόκριση σε αυτό το κάλεσμα και αυτό ενισχύεται από το γεγονός ότι παρέμεναν ακατοίκητες και ερημωμένες πολλές περιοχές.⁷⁹

Επιπλέον, ο Orhonlu, δίνει μια άλλη διάσταση στο γεγονός της μεταφοράς μουσουλμανικού πληθυσμού στην Κύπρο, η οποία δεν εστιάζει τόσο στην ανάγκη για άνοδο του δημογραφικού δείκτη του νησιού αλλά εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο πολιτικής στρατηγικής. Θεωρεί πως η μέθοδος της αναγκαστικής μετανάστευσης ήταν μια από τις μεθόδους εξάπλωσης του «τουρκικού»⁸⁰ πληθυσμού στις νεοκατακτηθείσες περιοχές της αυτοκρατορίας, συμπεριλαμβανομένης και της Κύπρου. Η μεταφορά πληθυσμών από τις περιοχές της Ανατολίας ήταν μια τακτική που είχε ήδη εφαρμοστεί σε προγενέστερους χρόνους σε περιοχές όπου δεν υπήρχε ισλαμικό στοιχείο, γεγονός που ενισχύει την υπόθεση ότι ήταν ένας τρόπος όχι μόνο να ενισχυθούν πληθυσμιακά κάποιες περιοχές, αλλά και να εξαπλωθεί το ισλαμικό στοιχείο στα νέα εδάφη που προσαρτούσε η Οθωμανική Αυτοκρατορία και στα οποία δεν υπήρχε μουσουλμανικός πληθυσμός.⁸¹

Οι περιοχές που επιλέχθηκαν να τροφοδοτήσουν δημογραφικά την Κύπρο ανήκαν στα εδάφη της δυτικής, κεντρικής και ανατολικής Ανατολίας και Καραμανίας. Συγκεκριμένα οι εντολές μεταφοράς πληθυσμού δόθηκαν στους καδήδες των επαρχιών της Ανατολίας, Ρουμ (Σίβας), Ζουλκαντίρ και Καραμανίας (22 Σεπτεμβρίου 1572).⁸² Από τις περιοχές αυτές επιλέγονταν ποσοτικά ένας πληθυσμός που αναλογούσε σε μια στις δέκα οικογένειες.⁸³

⁷⁹ Orhonlu, “The Ottoman Turks settle in Cyprus”, 259.

⁸⁰ Αναφέρεται σε τουρκικό και όχι οθωμανικό ή μουσουλμανικό πληθυσμό.

⁸¹ Orhonlu, “The Ottoman Turks settle in Cyprus”, 258.

⁸² *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, 18 (πηγή: BOA: Mühimme Defterleri nr 19, 334-7) İnalcık, “Ottoman Methods of Conquest”, 123 R. Dündar, M.Aydın, “Karaman Eyaleti”, 225-7 Orhonlu, “The Ottoman Turks settle in Cyprus”, 259.

⁸³ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, 18 (πηγή: BOA: Mühimme Defterleri nr 19, σ 334-337) İnalcık, “Ottoman Methods of Conquest”, 123 Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 297-9 Jennings, Christians, 227.

Οι υπήκοοι που μετακινούνταν προς την Κύπρο υπολογίζονταν με όρους φορολόγησης, καταμετρούνταν δηλαδή σε *hane*. Από την επαρχία της Καραμανίας (*Karaman Eyaleti*) το 1572, φαίνεται να μετακινήθηκαν 1.682⁸⁴ *hane* από συνολικά 12 περιφέρειες (καζάδες). Στον παρακάτω πίνακα φαίνονται αναλυτικά ο αριθμών των οικογενειακών μερίδων/νοικοκυριών (*hane*) που μετακινήθηκαν από τους καζάδες της Καραμανίας.

Καζάς προέλευσης	Αριθμός <i>hane</i>
Akşehir	130 (ή 122) ⁸⁵
Ishaklu	87 (ή 88)
İlgün	48
Beyşehir	262
Aksaray	225
Seydişehir	202
Anduğu/Endüğü	145
Develihisar	197
Koçhisar	88
Ürgüp	64
Bor	69
Niğde	172 ⁸⁶
ΣΥΝΟΛΟ	1689

Πίνακας 2: Αριθμός *hane* που μεταφέρθηκαν στην Κύπρο στο πλαίσιο του *sürgün* από την περιοχή *Karaman*.⁸⁷

Οι άνθρωποι που διατάχθηκαν να μεταφερθούν στην Κύπρο έπρεπε, βάσει των σουλτανικών διαταγών,⁸⁸ να εκπροσωπούν διαφορετικές επαγγελματικές και κοινωνικές ομάδες. Οι κατηγορίες των υπηκόων που καλούνταν να μεταφερθούν στην Κύπρο ήταν, συνοπτικά, άνθρωποι που ζούσαν σε άγονα, βραχώδη ή απόκρημνα μέρη, άνθρωποι που είχαν ανάγκη από περισσότερη γη, άνθρωποι σεσημασμένοι για κακή συμπεριφορά ή παράνομη δραστηριότητα (όπως και έγινε σε

⁸⁴ 1689 οικογένειες, σύμφωνα με το *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, 18 (πηγή: BOA: Kamil Kereci Tasnifi, nr 2251).

⁸⁵ Στην μελέτη του Volkan Ertürk, η οποία βασίζεται στην ίδια πηγή (δηλαδή, BOA: Kamil Kereci Tasnifi, 2251), παρουσιάζονται τα ίδια αριθμητικά στοιχεία με μόνη διαφοροποίηση ότι από τον καζά Akşehir καταγράφονται να ήρθαν 122 *hane* και από τον καζά Ishaklu 88 *hane*. Βλ. σχετικά: Volkan Ertürk, “Akşehir Sancağından Kıbrıs Adasına Sürgülmüş Aileler”, 47

⁸⁶ Κατά μια άλλη εκδοχή, είναι 246 τα *hane* που μετατοπίστηκαν συνολικά από τον καζά της Niğde σύμφωνα με το Dündar, Aydın, “Karaman Eyaleti”, 225-56, οι οποίοι ωστόσο χρησιμοποιούν την ίδια πηγή με τον V. Ertürk, δηλαδή το BOA: KK.MD.2551.

⁸⁷ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, 18 (πηγή: BOA: Kamil Kereci Tasnifi Mevkufat Kalemî, 2251, σ.1-120).

⁸⁸ Σουλτανικό διάταγμα με ημερομηνία (24 Σεπτεμβρίου 1572), Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 297-9’ Inalcik, «Ottoman Methods of Conquest», 123’ Θεοχαρίδης, «Μέθοδοι κατάκτησης», 143-4.

μεταγενέστερο χρόνο),⁸⁹ όσοι δεν ήταν καταχωρημένοι σε τοπικά κατάστιχα των περιοχών που είχαν επιλεγεί για το σχέδιο εποίκισμού της Κύπρου ή ήταν νεοφερμένοι εκεί, όσοι διαμένουν σε ένα μέρος όπου πληρώνουν ενοίκιο, όσοι είχαν μεταξύ τους χρόνιες διενέξεις για θέματα γης, όσοι είχαν μεταφερθεί σε πόλεις προερχόμενοι από αγροτικές περιοχές, και τέλος όσοι ήταν άνεργοι/αδρανείς, χωρίς κάποια συγκεκριμένη απασχόληση και με ένοχη ή απειλητική συμπεριφορά. Επιπλέον, μαζί με τις παραπάνω κατηγορίες, συνυπολογίζονταν τεχνίτες και έμποροι διαφόρων ειδικοτήτων, με αναλογία μια στις δέκα οικογένειες από κάθε περιοχή.⁹⁰

Οι κατηγορίες που καταγράφονται στις σουλτανικές διαταγές είναι αγρότες, που καλλιεργούσαν άγονες εκτάσεις, ή ακτήμονες, τεχνίτες διαφόρων ειδικοτήτων,⁹¹ όσοι δεν ήταν εγγεγραμμένοι στα φορολογικά κατάστιχα, μαζί με τις οικογένειές τους (*haric ez-defter*) και άνθρωποι με βεβαρυμένο ποινικό μητρώο. Οι άνθρωποι αυτοί όφειλαν να εγγραφούν στα κατάστιχα και να ασκήσουν και στην Κύπρο το ίδιο επάγγελμα που ασκούσαν και στον τόπο τους, φέρνοντας μαζί τους και τον εξοπλισμό ή τα εργαλεία τους.⁹² Όμως, όπως αναφέρει ο Inalcik, οι πρώτοι που έφτασαν εκεί ήταν *αγρότες με ανεπαρκείς ή άγονες εκτάσεις, φτωχοί, χασομέρηδες και νομάδες*.⁹³ Επιπλέον, μαζί με τους επήλυδες μουσουλμάνους, στην Κύπρο ήρθαν και θρησκευτικοί λειτουργοί (*μουφτή, μουλλάδες, δερβίσηδες*), οι οποίοι αποτελούσαν, από κοινού με τους δικαστικούς λειτουργούς (*καδήδες*), τους εκπροσώπους του Ισλάμ και αρμόδιους για τη διασφάλιση της ισλαμικής ιδεολογίας και θρησκείας στο νέο τόπο.⁹⁴ Ο Orhonlu σημειώνει ότι, σε περιπτώσεις που αποκαλύπτονταν η αφερεγγυότητα ή η επικινδυνότητα κάποιων προσώπων που επρόκειτο να μεταφερθούν στην Κύπρο, αποτρεπόταν η μεταφορά τους και αντικαθίσταντο από

⁸⁹ Inalcik, "Ottoman Methods of Conquest", 122-3. Ατεκμηρίωτα ο Α. Gazioğlu αναφέρει πως διεξαγόταν ο απαραίτητος έλεγχος για να πιστοποιηθεί η καλή συμπεριφορά όσων είχαν επιλεγεί να μεταφερθούν στην Κύπρο. Βλ. Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 77.

⁹⁰ Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 297-9. Inalcik, "Ottoman Methods of Conquest", 123. Jennings, *Christians and Muslims*, 227. Brambilla, "Convivencia", 126.

⁹¹ «Σύμφωνα με τα διάφορα επαγγέλματα τους, οι μετανάστες περιλάμβαναν: 20 λιαναριστές. 2 κατασκευαστές ψηλών μπουτών/υποδημάτων. 1 κλειδαράς; 1 μάγειρας. 5 σιδηρουργοί/μεταλλουργοί. 4 φροντιστές λουτρού. 9 υποδηματοποιούς. 1 οπλοποιός. 5 βυρσοδέτες. 2 έμποροι. 7 ραφτες. 2 κατασκευαστές τσόχας. 1 πεταλωτής. 1 ξυλουργός. 1 λιθοτόμοι. 1 μαθητής, όλοι οι υπόλοιποι είναι αγρότες. Μερικοί από τους αγρότες είχαν ένα βόδι, άλλοι ένα ζευγάρι βοοειδή.» Orhonlu, "The Ottoman Turks settle in Cyprus", 260.

⁹² Θεοχαρίδης, «Μέθοδοι κατάκτησης», 143-4. Papadopoullos, *Social and Historical Data*, 20-2. Orhonlu, "The Ottoman Turks Settle in Cyprus", 260.

⁹³ Inalcik, "Ottoman Methods of Conquest", 123.

⁹⁴ Θεοχαρίδης, «Μέθοδοι κατάκτησης», 145.

άλλους, τονίζοντας ότι σκοπός της κεντρικής διοίκησης ήταν να εποικιστεί το νησί με χρήσιμους και έντιμους ανθρώπους.⁹⁵

Η μέθοδος του *sürgün* είχε υποχρεωτικό χαρακτήρα, και δεν επαφίετο στην προσωπική επιθυμία των συμμετεχόντων. Αυτό δεν σημαίνει πως δεν υπήρχαν κάτοικοι των περιοχών της Ανατολίας που οικειοθελώς επέλεξαν τη μετανάστευση στην Κύπρο ή τουλάχιστον να καταγράφηκαν ως εθελοντές σε επίσημα οθωμανικά έγγραφα εκείνης της εποχής. Σύμφωνα με το κατάστιχο που αφορά τη μετανάστευση υπηκόων από τον καζά της Niğde, από έναν συνολικό αριθμό 246 οικογενειών (*hane*), οι 132 ήταν καταγεγραμμένοι ως εθελοντές, 36 ήταν επιλεγμένοι βάσει εντολής και 76 ήταν δηλωμένοι ως εγκληματίες.⁹⁶ Τα μέχρι τώρα στοιχεία δείχνουν πως πρόκειται για ένα μέτρο με αυστηρό προγραμματισμό, παρά τις όποιες αδυναμίες προέκυψαν κατά την εφαρμογή του. Από τα επίσημα έγγραφα (τα σχετικά σουλτανικά διατάγματα), γνωρίζουμε ότι όσοι είχαν επιλεγεί να μετακινηθούν από τις περιοχές τους προς την Κύπρο όφειλαν να καταγραφούν σε κατάστιχα, να ταξιδεύσουν, αλλά και να εγκατασταθούν με συνοδεία και υπό επιτήρηση,⁹⁷ γεγονός που ενισχύει τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της μετακίνησης στο πλαίσιο εφαρμογής ενός διοικητικού μέτρου και όχι τοποθετημένο σε μια εθελοντική βάση, ορμώμενο από προσωπική βούληση.

Ο Orhonlu παρουσιάζει μια διαφορετική εικόνα, ισχυριζόμενος ότι, παρά τα γεγονότα πως ο όρος *sürgün* σημαίνει «εξορία», η συγκεκριμένη μεταφορά πληθυσμών στην Κύπρο δεν είχε καταναγκαστικό χαρακτήρα, αλλά πραγματοποιήθηκε σε εθελοντική βάση.⁹⁸ Παράλληλα, το γεγονός της επιτήρησης δικαιολογεί την εφαρμογή του αλλά και δικαιολογείται, αν συνυπολογίσει κανείς το γεγονός ότι σημαντικό μέρος του πληθυσμού που μετατοπίζονταν αποτελούνταν από ανθρώπους με αποκλίνουσα συμπεριφορά ή βεβαρυμένο ποινικό μητρώο, που θα μπορούσαν να ενεργήσουν αρνητικά τόσο κατά τη μεταφορά όσο και κατά τη διαμονή τους στον νέο

⁹⁵ Orhonlu, “The Ottoman Turks settle in Cyprus”, 260.

⁹⁶ Dündar, Aydın, “Karaman Eyaleti”, 225.

⁹⁷ Orhonlu, “The Ottoman Turks settle in Cyprus”, 259-60; Jennings, *Christians and Muslims*, 226, 239.

⁹⁸ Orhonlu, “The Ottoman Turks settle in Cyprus”, 258.

τους τόπο. Πρόκειται δηλαδή εν μέρει και για ένα είδος απέλασης η μεταφορά τους στην Κύπρο και αντίστοιχα το νησί λειτουργούσε ως ένας τόπος εξορίας.⁹⁹

Το φερμάνι του 1572 μας πληροφορεί για το πόσο αυστηρά όφειλαν οι αρμόδιοι της τοπικής διοίκησης, και εν προκειμένω οι επαρχιακοί δικαστές (καδήδες), να διαφυλάξουν την παραμονή των νεοφερμένων στο νησί, ασκώντας ακόμη και την ποινή του θανάτου για όποιον συλλαμβάνονταν επί τόπου να δραπετεύει παραβλέποντας τη διαταγή.¹⁰⁰ Ο Jennings, ωστόσο, αναφέρει ότι δεν επιβαλλόταν καμία ποινή και εκτιμά πως ίσως αυτή η απουσία ποινών και το αίσθημα ατιμωρησίας λειτουργούσε βοηθητικά στο να μην παραμένουν στο νησί όσοι εν τέλει έφθαναν εκεί στο πλαίσιο εφαρμογής του *sürgün*.¹⁰¹

Οι συστάσεις, που γίνονταν άνωθεν για αυστηρή επιτήρηση της διαδικασίας μεταφοράς πληθυσμού, δεν ήταν χωρίς λόγο διότι, όπως προκύπτει από διάφορες πηγές, αλλά και από τα ίδια τα επίσημα διοικητικά έγγραφα, ένα μέρος του μεταφερόμενου πληθυσμού είτε δεν ήθελε να μεταβεί στο νησί είτε, αφού είχε μεταβεί, αποφάσιζε να φύγει από εκεί, με αποτέλεσμα το μέτρο του *sürgün* να αποδεικνύεται δυσλειτουργικό κατά την εφαρμογή του όσον αφορά την Κύπρο. Μια τέτοια περίπτωση καταγράφεται σε έγγραφο του 1581, όπου φαίνεται πως είχε προγραμματιστεί να μεταφερθούν στο νησί 12.000 *hane*, όμως στον σχετικό κατάστιχο (*defter-i cedid*) βρέθηκαν καταγεγραμμένοι μόνο 800 και ότι οι μισοί από αυτούς εγκατέλειψαν το νησί λίγο αργότερα.¹⁰² Επιπλέον, κάποιοι πληθυσμοί, παρά τον αρχικό προγραμματισμό, εν τέλει είχαν εξαιρεθεί από τη μετακίνηση,¹⁰³ άτομα είχαν αντικατασταθεί από άλλους, και κάποιες προγραμματισμένες μετακινήσεις

---

⁹⁹ Inalcik, "Ottoman Methods of Conquest", σ. 123. Papadopoulos, *Social and Historical Data*, 20-2. Σε σχέση ακριβώς με τις παραπάνω πρόνοιες, στην Κύπρο εξορίστηκε μέρος των γιουρούκων της κοινότητας *Akkeçili*, που υπαγόταν στο Κοτύαιον (Κιουτάγια). Αλλά και χαρακτηριζόμενα ως ληστές μεμονωμένα άτομα της κοινότητας *Köselü*, μαζί με τις οικογένειές τους είχαν την ίδια τύχη, όπως πληροφορούμαστε από κάποιες διαταγές του μπεηλέρμπεη του *İçil*: Θεοχαρίδης, «Μέθοδοι κατάκτησης», 144. Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)* (Istanbul: 1930), 140-1, 143-5, 148-53.

¹⁰⁰ Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 298.

¹⁰¹ Jennings, *Christians and Muslims*, 227.

¹⁰² Jennings, *Christians and Muslims*, 226, 239. Brambilla, "Convivencia", 126. Στο ίδιο περιστατικό αναφέρεται και ο Orhonlu, ο οποίος αναφέρει πως από τα 12.000 οι 8000 βρέθηκαν εγγεγραμμένοι στα μητρώα. Υπάρχει μια σύγχυση στους αριθμούς 800 και 8000. Βλ. Orhonlu, "The Ottoman Turks Settle in Cyprus", 261: «Οι εργασίες εποίκισης πραγματοποιήθηκαν κανονικά και από ορισμένα έγγραφα του 1581 μαθαίνουμε ότι η μεταφορά 12.000 οικογενειών είχε προγραμματιστεί. Ωστόσο, ένα έγγραφο της 7ης Ιανουαρίου 1581 μας πληροφορεί ότι 8.000 οικογένειες έφθασαν και ήταν κανονικά εγγεγραμμένοι, το προφανές συμπέρασμα ήταν ότι το ένα τρίτο των ατόμων των οποίων η μετανάστευση είχε προβλεφθεί δεν ήρθε στο νησί.»

¹⁰³ Papadopoulos, *Social and Historical Data*, 16-37.

πληθυσμών είχαν ακυρωθεί ή δεν είχαν εφαρμοστεί, όπως αυτή που αφορούσε εβραϊκούς πληθυσμούς της περιοχής του Σαφέντ (Safed), που είχαν διαταχθεί να μεταφερθούν στην Κύπρο το 1576 και 1577. Οι διαταγές για τη μεταφορά των πληθυσμών αυτών ακυρώθηκαν με σουλτανικό διάταγμα.¹⁰⁴

Η πιθανότητα προβλεπόμενη απροθυμία μέρους του πληθυσμού να συμμετέχουν στη μετακίνησή τους προς το νησί ίσως έπαιξε τον ρόλο της στη διαμόρφωση κινήτρων εκ προοιμίου, όπως η εξιδανικευμένη παρουσίαση του τόπου, η φορολογική ασυδοσία, η συμμετοχή στο στράτευμα υπό προϋποθέσεις (για όσους ήταν βετεράνοι), αλλά και χρηματικά επιδόματα για όσους θα μετέβαιναν στην Κύπρο.¹⁰⁵ Η σουλτανική διαταγή, που εκδόθηκε στις 21 Σεπτεμβρίου 1572,¹⁰⁶ όριζε ότι στο σχέδιο εποίκισμού του νησιού με κατοίκους από την ευρύτερη περιοχή της Ανατολίας θα έπαιρναν μέρος συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες, και θα τους χορηγούνταν ως προνόμια κάποιες φοροελαφρύνσεις ή και φοροαπαλλαγή για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα μετά την εγκατάστασή τους στην Κύπρο (έως τρία χρόνια).¹⁰⁷

İstimalet: επιείκεια ορισμένου χρόνου;

Τα έτη μετά το 1571, ενόσω η Κύπρος βρισκόταν στον απόηχο του πολέμου, η προσπάθεια των οθωμανικών διοικητικών αρχών επικεντρωνόταν στο να προλάβουν τους κινδύνους που σοβούσαν από τη συντήρηση του μεταπολεμικού κλίματος, ώστε να επιταχυνθεί η διαδικασία εδραίωσης της οθωμανικής επαρχιακής διοίκησης, η οποία επισφραγιζόταν κατά κύριο λόγο με την εφαρμογή του

---

¹⁰⁴ Uriel Heyd, “Turkish Documents concerning the Jews of Safed in Sixteenth Century”, 111-8.

¹⁰⁵ Orhonlu, “The Ottoman Turks Settle in Cyprus”, 259-60: *Το έτος 1574 αναφέρθηκαν κάποιες συνοικίες σε σχέση με τα ακόλουθα περιστατικά: μια επιθεώρηση που διενεργήθηκε για να ελέγξει την μετανάστευση έδειξε ότι ορισμένες εισηγμένες οικογένειες δεν κατάφεραν να μεταναστεύσουν, άτομα από οποιοδήποτε άλλο χωριό επιλέχθηκαν ως υποκατάστατα και απεστάλησαν στην Κύπρο με πριμ 100 τεμάχια χρυσού.*

¹⁰⁶ Κατά τον İnalçık, το φερμάνι σχετικά με τη μετακίνηση πληθυσμών προς την Κύπρο εκδόθηκε στις 13 Djumada I, 980 (24 Σεπτεμβρίου 1572). İnalçık, “Ottoman Methods of Conquest”, 123.

¹⁰⁷ Για δυο χρόνια κατά τον Halil İnalçık, “Ottoman Methods of Conquest”, 123. Για τρία χρόνια σύμφωνα με Papadopoulos, *Social and Historical Data*, 20-2. Θεοχαρίδης, «Μέθοδοι κατάκτησης», 144, Αρχικά για τρία χρόνια και αργότερα για δύο, λέει ο Orhonlu, “The Ottoman Turks Settle in Cyprus”, 259-60.

τιμαριωτικού συστήματος¹⁰⁸ ή κάποιου ειδικού καθεστώτος αντί αυτού, σε ορισμένες οθωμανικές κτήσεις.

Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας εγκατάστασης της οθωμανικής διοίκησης, και δεδομένου ότι είχε προηγηθεί ένα —έστω και περιορισμένο— χρονικό διάστημα πολεμικών επιχειρήσεων, η κεντρική οθωμανική διοίκηση, με διαταγές προς τους νεοδιορισμένους αξιωματούχους της πρόσφατα εγκατεστημένης επαρχιακής διοίκησης της Κύπρου, όριζε την εφαρμογή ενός ελαστικού πλαισίου διοίκησης (σε σχέση με τη μορφή που έλαβε με την πάροδο των χρόνων).

Προτού ακόμη ολοκληρωθεί η κατάκτηση του νησιού, ήδη από το 1570, υπάρχουν σουλτανικές διαταγές που δηλώνουν την πρόθεση της κεντρικής διοίκησης να υπάρξει επιείκεια στην αντιμετώπιση του ντόπιου πληθυσμού και των περιουσιών τους. Μια τέτοια διαταγή, τον Φεβρουάριο του 1570, διέταζε τον σαντζάκμπεη του İcıl «να κάνει ό,τι μπορούσε για να κερδίσει τις καρδιές των μαζών» και όριζε ότι, σε περίπτωση κατάληψης του νησιού, έπρεπε να προστατευθούν οι ντόπιοι και οι περιουσίες τους, με την επισήμανση να ενημερωθούν οι νησιώτες για αυτή του την υπόσχεση. Σε μια άλλη, παρόμοια διαταγή, μετά την κατάληψη του νησιού, το Μάιο του 1572, οι αξιωματούχοι της επαρχιακής διοίκησης της Κύπρου (μπεηλέρμπεης, καδής και δεφτερδάρης της Λευκωσίας) διατάζονταν να φροντίσουν για την επιεική μεταχείριση των υπηκόων και του τόπου, αναγνωρίζοντας την δεινή τους θέση. Επιπλέον, με τη διαταγή του αυτή απαγόρευε την όποια μορφή βίας στην άσκηση της εξουσίας εξ ονόματός του και υπενθύμιζε στους αρμόδιους πως οι υπήκοοι θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται ως ένα αγαθό που τους εμπιστεύθηκε ο Αλλάχ, επισφραγίζοντας τις διοικητικές του υποδείξεις με τις προσταγές του Ισλάμ και δείχνοντας ότι είχε επίγνωση της δύσκολης κατάστασης, στην οποία είχε περιέλθει το νησί λόγω του πολέμου.¹⁰⁹

---

¹⁰⁸ İnalçık, “Ottoman Methods of Conquest”, 103-7 (ο İnalçık το χαρακτηρίζει ως μια διαδικασία σταδιακής προσαρμογής του οθωμανικού διοικητικού συστήματος στα δεδομένα της εκάστοτε περιοχής: *The establishment of the timar system did not necessarily mean a revolutionary change in the former social and economic order. It was in fact a conservative reconciliation of local conditions and classes with Ottoman institutions which aimed at gradual assimilation.* 103, ... *On the other hand, a policy of gradual incorporation continued even after the establishment of direct rule.* 107)

¹⁰⁹ Για το αντίγραφο αλλά και τη μετάφραση του φερμανιού στα αγγλικά Βλ. Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 94-95, 304.

Βασιζόμενοι σε τέτοιου είδους έγγραφα, δηλαδή σε σουλτανικές διαταγές, ο İnalçık και ορισμένοι άλλοι μελετητές, τεκμηρίωσαν την εφαρμογή της αρχής της *İstimalet* στη διοίκηση της Κύπρου.¹¹⁰ Ο İnalçık θεωρεί πως η κατάκτηση της Κύπρου συνιστά μια περίπτωση όπου οι καλές προθέσεις των Οθωμανών για την διοίκηση που επρόκειτο να επιβάλουν στο νησί διαφάνηκαν εξ αρχής και υλοποιήθηκαν στη συνέχεια.¹¹¹ Στοιχειοθετεί την άποψή του, επικαλούμενος την αρχή της επιείκειας (*İstimalet*),¹¹² η οποία πλαισιώνει θεωρητικά την εφαρμογή της οθωμανικής διοίκησης στους υπηκόους των κατακτημένων εδαφών και, κατά τον ίδιο, αποτέλεσε μια βασική αρχή στην επέκταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που ενσάρκωνε εμπράκτως και διαχρονικά την ισλαμική αντίληψη περί προστασίας των μη μουσουλμάνων υπηκόων.¹¹³

Στο σημείο αυτό, τίθεται ένα μεθοδολογικό ζήτημα που χρήζει διευκρινίσεων. Το ζήτημα αυτό, που αναπόφευκτα εμφανίζεται με αφορμή την παραπάνω προσέγγιση, σχετίζεται με την αξία, αλλά κυρίως με την αξιοποίηση των ιστορικών πηγών. Μέσα από τη διαδικασία μιας αυστηρά αρχειοκεντρικής ιστορικής έρευνας μπορεί κανείς να αποκομίσει δεδομένα που είχαν τη δυνατότητα να καταγραφούν, παραλείπει όμως δεδομένα που δεν μπορούν να καταγραφούν σε έγγραφα, και τα οποία ίσως να συνιστούν σημαντικές παραμέτρους, όπως εν προκειμένω οι προθέσεις των κυριάρχων και η σύγκλιση ή η απόκλισή τους με τα πεπραγμένα. Η «πρόθεση» ως ιστορικός παράγοντας δεν μπορεί να αμφισβητηθεί με σιγουριά, ούτε όμως και να τεκμηριωθεί ασφαλώς, παρά μόνο εκ του αποτελέσματος.

Στην περίπτωση της Κύπρου, οι προθέσεις των οθωμανικών αρχών, τόσο των τοπικών όσο και του κέντρου, για την επίτευξη ομαλότητας κατά τη διαδικασία της ενσωμάτωσης του νησιού στην οθωμανική επαρχία, δύσκολα μπορεί να διαφανούν, αλλά ακόμη και όταν με κάποιον τρόπο διαφαίνονται δύσκολα τεκμηριώνονται. Μολοντούτο, αν δεχτούμε την εφαρμογή, ως απαράβατης αρχής, της αρχής της

---

¹¹⁰ İnalçık, “Ottoman Policy”, 5· Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 94-95, 304· Orhonlu, “The Ottoman Turks Settle in Cyprus”, 258.

¹¹¹ İnalçık, “Ottoman Policy”, 7, 11.

¹¹² Ο οθωμανικός όρος *İstimalet*, ο οποίος κατά βάση μεταφράζεται ως επιείκεια, ανεκτικότητα, κατευνασμός κ.α., ανταποκρίνεται σε μια λογική αφομοίωσης των κατακτημένων λαών. Για το ζήτημα της οθωμανικής αρχής της *İstimalet*, βλ.: Karen Barkey, “The Ottomans and Toleration”, στο Vicki A. Spencer, *Toleration in Comparative Perspective*, (London: , Lexington Books, 2018), 81-98.

¹¹³ Halil İnalçık, “Ottoman Policy”, 5-6· Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 94.

İstimalet, τότε πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η όποια απόπειρα τεκμηρίωσής της, ιδιαίτερος στον τομέα της διοίκησης, παρουσιάζει ανεπάρκειες και αντιφάσεις.

Μετά τον πόλεμο, η επιβαλλόμενη ειρηνική ατμόσφαιρα ίσως να ταυτίζεται με την ομαλότητα από πλευράς των κατακτητών. Εκλαμβάνεται, όμως, έτσι εξίσου και από την πλευρά των κατακτημένων και είναι εφικτό να το γνωρίζουμε; Πώς ορίζεται η ομαλή ενσωμάτωση και κυρίως πώς ερμηνεύεται ιστορικά; Πόσο εφικτό είναι το ζητούμενο της διοικητικής και κοινωνικής ομαλότητας υπό τις συνθήκες ενός μεταπολεμικού διαστήματος; Μπορεί η μετάβαση σε μια επιβαλλόμενη (με πόλεμο ή χωρίς) νέα διοίκηση να είναι ομαλή, εξεταζόμενη από τη σκοπιά των κατακτημένων, και εν τέλει πόσο ρεαλιστικά μπορεί να προσεγγιστεί από τους ιστορικούς;

Αυτό που προκύπτει ως πιθανότερο συμπέρασμα είναι ότι η εφαρμογή της *İstimalet* δεν υπαγορευόταν από την ανάγκη του οθωμανικού κράτους να κερδίσει τις καρδιές των υπηκόων και εν προκειμένω των νησιωτών, όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζει ο İnalcık, αλλά από την ανάγκη να διασφαλίσει όσο το δυνατόν ταχύτερα την απαιτούμενη μεταπολεμική ομαλότητα, η οποία θα επέτρεπε, με τη σειρά της, την ενσωμάτωση του πρόσφατα εγκαθιδρυμένου οθωμανικού διοικητικού συστήματος στην επαρχία της Κύπρου. Αυτό, άλλωστε, διατυπώνεται καθαρά στο φερμάνι που επικαλείται για να τεκμηριώσει την άποψή του ο İnalcık.¹¹⁴ Με άλλα λόγια, η εφαρμογή ενός κλίματος επιείκειας κατά το πρώτο διάστημα μετά την κατάκτηση, το οποίο στην περίπτωση της Κύπρου διήρκησε περίπου δύο δεκαετίες, δεν ήταν αποκύημα των καλών προθέσεων για ευημερία του τόπου γενικά, ούτε προέκυπτε ως ανάγκη αποδοχής από τον εντόπιο πληθυσμό, παρόλο που ως ένα βαθμό αυτό ήταν προαπαιτούμενο. Αντίθετα, η εφαρμογή της *İstimalet* αντικατόπτριζε μια σταθερή οθωμανική πολιτική που εφαρμοζόταν και σε άλλες κατακτήσεις πολύ πριν την κατάκτηση της Κύπρου, και η οποία ως γνώμονα είχε την εδραίωση του διοικητικού συστήματος που επρόκειτο να εφαρμοστεί και που με τη σειρά του πρωτίστως βασιζόταν στην φοροδοτική ικανότητα των υπηκόων και άρα στην ευχέρεια του τόπου να παράγει και των ανθρώπων του να εργάζονται.

Βασικός σκοπός της ήταν να επιτευχθούν θεμελιώδεις διοικητικοί στόχοι, όπως να ανακάμψει η οικονομία, να οργανωθεί η φορολογία, αλλά και να αποσοβηθούν ορατοί κίνδυνοι, όπως η περαιτέρω εκροή πληθυσμού ή πιθανές

---

¹¹⁴ İnalcık, “Ottoman Policy”, 7-8.

εξεγέρσεις.¹¹⁵ Οι διοικητές του νησιού ήλεγχαν τους υφιστάμενούς τους, αλλά ελέγχονταν και οι ίδιοι σε κάποιο βαθμό από την Πύλη, ώστε να αποφευχθούν οι παραπάνω κίνδυνοι. Η περίοδος της «επιείκειας» διήρκεσε περίπου μέχρι τη δεκαετία 1580-1590. Έκτοτε το καθεστώς διοίκησης αποκτά την κανονική του μορφή, που δεν έμοιαζε σε πολλά με την πρότερη κατάσταση. Η φορολογική ευκαμψία και οι φοροελαφρύνσεις των πρώτων χρόνων σταματούν, και οι απαιτήσεις της Υψηλής Πύλης διά των εκπροσώπων της στο νησί αυξάνονται. Στο πλαίσιο αυτής της κατάστασης αυξανόμενης πίεσης, υπήρξαν διάφορες αντιδράσεις από πλευράς των κατοίκων της Κύπρου, όπως ρεύματα φυγής από το νησί προς άλλες περιοχές, όπως τα νησιά του Αιγαίου, την Κρήτη, την Πελοπόννησο και τη Βενετία,¹¹⁶ εξισλαμισμοί,¹¹⁷ προσπάθειες επαφών των Κυπρίων με την Δύση, κυρίως με τη Βενετία και την Ισπανία, για απόσπαση βοήθειας. Τα ζητήματα αυτά, που ξεκινούν ήδη από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, θα ενταθούν τις επόμενες δεκαετίες, με αποκορύφωμα το διάστημα 1620-1640.

Η *İstimalet* πιθανόν να διασφαλιζόταν θεωρητικά μέσα από τις διαταγές του σουλτάνου, όμως το ζητούμενο είναι αν τύγχανε και εφαρμογής σε πρακτικό επίπεδο. Στο σημείο αυτό, επανέρχεται το ζήτημα της διάστασης ή μη μεταξύ της πρόθεσης και του αποτελέσματος, της θεωρίας και της πράξης, που στην περίπτωσή μας εκπροσωπούνται κατ'αναλογία από το δίπολο κεντρική και επαρχιακή διοίκηση. Μέσα από τις όποιες δυσλειτουργικές όψεις της *İstimalet*, δύνανται να διαφανούν οι ανεπάρκειες στη σύνδεση της κεντρικής διοίκησης με την επαρχιακή, και αυτό είναι ένα στοιχείο στη διοίκηση της Κύπρου που θα μας απασχολήσει όσον αφορά τον 17ο αιώνα, καθώς η απόσταση μεταξύ διαταγμάτων και της εφαρμογής τους είναι εμφανής σε πολλές πτυχές της επαρχιακής διοίκησης του νησιού, τόσο κατά τον ύστερο 16^ο, όσο και κατά τον 17^ο αιώνα, άλλοτε με ενδείξεις και άλλοτε με τεκμήρια.

Τα δεδομένα της μεταπολεμικής κατάστασης στην Κύπρο επέβαλλαν αντίστοιχα και μια πιο ανεκτική στάση από πλευράς οθωμανικής διοίκησης, κατά βάση σε φορολογικά και ιδιοκτησιακά ζητήματα, για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα μετά την κατάκτηση του νησιού, και συγκεκριμένα μέχρι και το διάστημα 1580-1590.

¹¹⁵ Θεοχαρίδης, «Μέθοδοι κατάκτησης», 147-8.

¹¹⁶ Jennings, *Christians and Muslims*, 291-2.

¹¹⁷ Ιωάννης Κ. Χασιώτης, *Ισπανικά Έγγραφα της Κυπριακής Ιστορίας (ΙΣΤ-ΙΖ)* (Λευκωσία: Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, 1972), 22· Hill, *A History of Cyprus*, 4, 305· Jennings, *Christians and Muslims*, 389.

Η αρχή αυτής της περιόδου επιείκειας τοποθετείται αμέσως μετά την κατάκτηση, με τις φοροελαφρύνσεις και φοροαπαλλαγές του πρώτου έτους (απαλλαγή των μη μουσουλμάνων από την καταβολή του κεφαλικού φόρου *-cizye-* εκείνου του έτους).¹¹⁸

Επιστέγασμα αυτής της περιόδου ανεκτικότητας ήταν η δυνατότητα που παραχωρήθηκε στους Χριστιανούς της Κύπρου να ανακτήσουν, μέσω αγοράς, τα μοναστήρια και τις εκκλησίες τους, τα οποία είχαν κατασχεθεί από τους Οθωμανούς αμέσως μετά τον πόλεμο.¹¹⁹ Επιπλέον, στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής, δρομολογήθηκε από την κεντρική διοίκηση η αποκατάσταση Ορθόδοξου Αρχιεπισκόπου στο νησί. Η προσέγγιση των εκπροσώπων της Ορθόδοξης Εκκλησίας από πλευράς κεντρικής οθωμανικής διοίκησης, δεν ήταν κάτι πρωτόγνωρο. Ωστόσο, στην περίπτωση της Κύπρου είχε ιδιαίτερη σημασία, λόγω της πολυετούς καταπίεσης της Ορθόδοξης από την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και της μεταξύ τους διαμάχης, δεδομένου ότι το μεγαλύτερο ποσοστό του κυπριακού λαού ήταν ορθόδοξοι χριστιανοί καταπιεσμένοι επί χρόνια υπό το καθεστώς των Λατίνων. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και οι εκπρόσωποί της, από την άλλη πλευρά, υπέστησαν απαγόρευση των θρησκευτικών τους ελευθεριών και διώξεις από το οθωμανικό καθεστώς. Η προσέγγιση εκπροσώπων και μηχανισμών της Ορθόδοξης Εκκλησίας, και παράλληλα ο αφανισμός της Ρωμαιοκαθολικής, εξυπηρετούσε πρωτίστως διοικητικούς σκοπούς, όπως η συλλογή των φόρων.¹²⁰ Σύμφωνα με κάποιους ιστορικούς, η στάση αυτή της οθωμανικής διοίκησης απέναντι σε εκπροσώπους της Ορθόδοξης Εκκλησίας, τόσο στην περίπτωση της Κύπρου, όσο και γενικότερα, ερμηνεύεται και ως μια προσπάθεια αποδοχής της και νομιμοποίησης της εξουσίας της σε επίπεδο συνειδήσεως, από ένα σημαντικό τμήμα των υπηκόων της, τους ορθόδοξους χριστιανούς.¹²¹

Ο Η. Luke επιχειρώντας, να αποτιμήσει τα πρώτα στάδια της οθωμανικής διοίκησης στην Κύπρο, εστιάζει σε δύο —κατά τον ίδιο κομβικά— σημεία που

¹¹⁸ Inalcik, "Ottoman Policy", 7-8.

¹¹⁹ Ιωάννης Π. Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα 1572-1839*, τ. 1 (Λευκωσία: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, 1993), 22-5, 26-7. Luke, *Cyprus under the Turks*, 29-30, 306. Γενικά για το ζήτημα της πώλησης και αγοράς των μοναστηριών βλ.: Aleksandar Fotić, «The Official Explanations for the Confiscation and sale of Monasteries (Churches) and their Estates at the time of Selim II», *Turcica*, 26 (1994): 33-50.

¹²⁰ Λοΐζος Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας* (Λευκωσία: Κυπριολογική Βιβλιοθήκη, 1975).

¹²¹ Θεοχαρίδης, «Μέθοδοι κατάκτησης», 145.

αφορούν τους μη μουσουλμάνους κατοίκους του νησιού. Το ένα είναι η κατάργηση του καθεστώτος της «δουλείας» και το άλλο η αποκατάσταση του Ορθόδοξου Αρχιεπισκόπου. Τα δυο αυτά «προνόμια», όπως τα χαρακτηρίζει, εκτιμά ότι κάλυπταν τα τυχόν μελανά σημεία στην απονομή δικαιοσύνης και τη φορολογία και έδιναν το πλεονέκτημα στους χριστιανούς, αφενός να μπορούν να κληροδοτήσουν την περιουσία τους στις επόμενες γενιές και αφετέρου να επωφεληθούν από τον θεσμό του Αρχιεπισκόπου, ο οποίος είχε παραγκωνιστεί και πέσει σε αχρηστία για τρεις αιώνες περίπου.¹²² Ο Hackett, μάλιστα, σημειώνει χαρακτηριστικά ότι: «Αυτοί που για αιώνες ήταν απλοί δούλοι της γης, πλέον, με την καταβολή ενός ασήμαντου ποσού, αποτελούσαν τους κατόχους της με το δικαίωμα της διαδοχής στους απογόνους τους».¹²³

Είναι όντως έτσι; Πόσο κοντά στην τότε πραγματικότητα είναι η προσέγγιση αυτή και από ποια οπτική αξιολογείται και ερμηνεύεται κατ' αυτόν τον τρόπο;

Έπαψαν να είναι «δούλοι» οι μη μουσουλμάνοι Οθωμανοί υπήκοοι; Πόσο ασήμαντο ήταν το ποσό για το δικαίωμα κατοχής της γης; Τέτοιας φύσεως ερωτήματα, όπως και άλλες πτυχές της οθωμανικής επαρχιακής διοίκησης της Κύπρου, επιχειρεί να προσεγγίσει αυτή η μελέτη.

---

¹²² Luke, *Cyprus under the Turks*, 15-6.

¹²³ John Hackett, *A History of the Orthodox Church of Cyprus*, 172-3.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Ο περιβαλλοντικός παράγοντας και ο ρόλος του στη διοίκηση της Κύπρου.

«Με τις κλιματολογικές μεταβολές αποδεικνύεται ότι ένας μη ανθρώπινος παράγοντας παίζει το ρόλο του και διεκδικεί τη θέση του στις εξηγήσεις μας, ακόμη και τις πιο συνηθισμένες.»¹²⁴

Το να αποτιμηθεί η επίδραση των φυσικών φαινομένων στην ιστορία με οικονομικούς και κοινωνικούς όρους ασφαλώς είναι μια πολυσύνθετη δουλειά και προϋποθέτει τη συνεργασία διαφόρων επιστημονικών κλάδων.¹²⁵ Ωστόσο, εξετάζοντας αυτό το ζήτημα, έστω και από μια αυστηρά ιστορική σκοπιά, με τους περιορισμούς που αυτό συνεπάγεται, διαφαίνεται ότι ο ρόλος των περιβαλλοντικών παραγόντων στην έρευνα, σύνθεση και ερμηνεία των ιστορικών γεγονότων της Κύπρου κατά τον 17^ο αιώνα είναι σημαντικός και πολύπλευρος.

Η διαφαινόμενη αλληλουχία ανάμεσα σε περιβαλλοντικούς παράγοντες, όπως το κλίμα, η γεωγραφία, οι ασθένειες, ή τα διάφορα φυσικά φαινόμενα, και σε σημαντικές πτυχές της οθωμανικής επαρχιακής διοίκησης στην Κύπρο του 17^{ου} αιώνα, όπως η φορολογία, η δημογραφία και η αγροτική παραγωγή, δεν αφήνουν περιθώρια αποκλεισμού αυτού του σημαντικού αστάθμητου παράγοντα από οποιαδήποτε μελέτη γύρω από την οθωμανική επαρχιακή διοίκηση του 17^{ου} αιώνα.

Το νερό και η διαχείρισή του

Το θερμό κλίμα της Κύπρου, δεδομένης της νησιωτικής της ταυτότητας και της γεωγραφικής της θέσης εντός της Μεσογείου, το οποίο δεν περνά απαρατήρητο

¹²⁴ Fernand Braudel, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας*, τ. 1, (μτφρ.) Κλαίρη Μιτσοτάκη (Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991), 332-3. Ειδικά για τον 17^ο αιώνα, βλ. Sam White, *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).

¹²⁵ György Hazai, “Quelques pensées sur le rôle des catastrophes naturelles dans l’histoire ottoman”, στο *Halcyon Days in Crete III, A Symposium held in Rethymnon 10-12 January 1997, Natural Disasters in the Ottoman Empire*, (εκδ.) Elizabeth Zachariadou (Crete: University Press, 1999): 3-6. Elizabeth A. Zachariadou, “Natural disasters: Moments of opportunity”, στο *Halcyon Days in Crete III, A Symposium held in Rethymnon 10-12 January 1997, Natural Disasters in the Ottoman Empire*, (εκδ.) Elizabeth Zachariadou (Crete: University Press, 1999): 7-11.

στις περιγραφές των περιηγητών του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα, είναι ένας από τους παράγοντες που συνέβαλαν στην έλλειψη νερού και καθιστούσαν δύσκολη τη διαχείρισή του.¹²⁶ Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα που ο Lithgow επισκέφθηκε την Κύπρο σημείωσε το εξής: *Η μεγαλύτερη ατέλεια αυτού του νησιού είναι η έλλειψη ύδατος και η αφόρητη ζέστη.*¹²⁷ Η θερμή περίοδος εκτείνονταν από τον Μάιο μέχρι και τον Οκτώβριο, με αποκορύφωμα του θερινούς μήνες (Ιούνιο-Αύγουστο). Ο Giovanni Antonio Soderini, που επισκέφθηκε την Κύπρο το 1671, σε ένα γράμμα προς το γιο του αναφέρει ότι η ζέση στο νησί κατά τους θερινούς μήνες είναι αφόρητη, και ότι διαρκεί όλο τον Οκτώβριο και μερικούς τον Νοέμβριο.¹²⁸ Κατά τους θερινούς μήνες, οι αλυκές που υπήρχαν στην περιοχή της Λάρνακας (υπό ενετική διοίκηση ονομαζόταν Salines και υπό οθωμανική διοίκηση ονομαζόταν Tuzla), άρχιζαν να στερεύουν σταδιακά από τον Ιούνιο, έως ότου ξηραίνονταν ολοσχερώς μέχρι τα μέσα του Αυγούστου και μετατρέπονταν σε αλάτι.¹²⁹ Ενώ για τις αλυκές λίμνες η ζέστη ήταν σύμμαχος, δεν ίσχυε το ίδιο για όλα τα είδη των καλλιεργειών. Η υπερβολικά υψηλή και παρατεταμένη θερμοκρασία γινόταν η αιτία για την καταστροφή καλλιεργειών, σε συνδυασμό με την έλλειψη νερού, και καθιστούσε επιτακτική την ανάγκη για άρδευση.¹³⁰

Παρ'όλ'αυτά, οι περιηγητές του 16^{ου} αιώνα, σχεδόν στο σύνολό τους, παρουσιάζουν την εικόνα ενός νησιού στο οποίο αφθονεί το νερό. Ο Sozomeno, ο οποίος γράφει στα 1570, δηλαδή τη χρονική στιγμή που μόλις έχει αρχίσει ο πόλεμος μεταξύ Βενετών και Οθωμανών, αναφέρει ότι στρατιώτες που έψαχναν για νερό, παρά την γενικευμένη άποψη για έλλειψη νερού στο νησί, τελικά είχαν κατορθώσει να βρουν ανεξάντλητη ποσότητα. Η καταγραφή του Sozomeno πιθανόν να υποδηλώνει προγενέστερες περιόδους ξηρασίας, οι οποίες και δικαιολογούσαν μια τέτοια άποψη περί λειψυδρίας στο νησί.¹³¹ Ο Paruta την ίδια χρονιά, αναφερόμενος στη Λευκωσία, κάνει λόγο για μια πόλη στην οποία το νερό αφθονεί.¹³² Την ίδια εικόνα για τη Λευκωσία δίνει και δύο χρόνια αργότερα ο Lusignan (1573).¹³³ Το έτος 1576, οι περιγραφές του Porcacchi για διάφορες περιοχές του νησιού, όπως τα

¹²⁶ Cobham, *Excerpta Cypria*, 202-3.

¹²⁷ *Ibid.*, 202-3.

¹²⁸ Cívico Museo Correr, Venezia, Cicogna 999bis (1671), 4r.

¹²⁹ Cobham, *Excerpta Cypria*, 165.

¹³⁰ *Ibid.*, 191, 199.

¹³¹ *Ibid.*, 82.

¹³² *Ibid.*, 100.

¹³³ *Ibid.*, 120.

Κούκλια, η Επισκοπή και το Δάλι, πιστοποιούν την εικόνα αφθονίας σε νερό και στην ύπαιθρο, κάνοντας λόγο για την ύπαρξη καλλιεργειών απαιτητικών σε νερό, σε κήπους, αλλά και στην ύπαρξη χιλιάδων πηγών νερού.¹³⁴ Στο κλείσιμο του 16^{ου} αιώνα, ο Cotonicus (1599) έδινε την εικόνα χλοερών εκτάσεων της κυπριακής υπαίθρου και αφθονίας του νερού στα ελάχιστα αστικά κέντρα του νησιού, μέσα από την αναφορά του στα Κούκλια και τη Λευκωσία αντίστοιχα.¹³⁵

Ωστόσο, αυτή η εικόνα αφθονίας ανατρέπεται μέσα από τα περιηγητικά κείμενα του 17^{ου} αιώνα, τα οποία κατά πλειοψηφία παρουσιάζουν μια εικόνα λειψυδρίας και ξηρασίας. Ο Lithgow, ο οποίος περιηγήθηκε την Κύπρο κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες¹³⁶ του 17^{ου} αιώνα, αναφερόμενος σε μια διαδρομή του εντός του νησιού με κατεύθυνση τη Λευκωσία, λέει πως ο ίδιος δυσκολεύτηκε πολύ λόγω της υψηλής θερμοκρασίας και της δίψας, για τις οποίες ευθύνονταν η εποχή (θερινοί μήνες) και η έλλειψη νερού.¹³⁷ Ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, αναφερόμενος στη δεύτερη δεκαετία του 17ου αιώνα, όταν δηλαδή είχαν παρέλθει 50 χρόνια από την οθωμανική κατάκτηση, αναφέρει ότι το νησί είχε ταλαιπωρηθεί από συνεχείς ανομβρίες.¹³⁸ Ο Heyman, που επισκέφθηκε την Κύπρο στην εκπονή του 17^{ου} αιώνα (1700-1709), αναφέρει τα εξής:

Μερικές φορές δεν υπάρχει καθόλου βροχόπτωση για πολύ καιρό και φαίνεται από την ιστορία αυτού του τόπου ότι κάποτε οι κάτοικοί του υποχρεώθηκαν να τον εγκαταλείψουν εξαιτίας μιας εκτεταμένης ανομβρίας που κράτησε 17 χρόνια. Και κατά την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου το νησί χτυπήθηκε από μια ξηρασία που διήρκεσε 36 χρόνια.¹³⁹ Το νερό σε βρύσες και πηγάδια είναι παχύ και θολό. Ωστόσο ακόμη και αυτά δεν επαρκούν και έτσι στις μεγάλες ζέστες του καλοκαιριού φαίνεται να μην υπάρχει καθόλου βλάστηση σε ολόκληρη τη χώρα, η οποία μοιάζει άνυδρη και άγονη.¹⁴⁰

¹³⁴ Ibid., 164-6.

¹³⁵ Ibid., 193-5, 199.

¹³⁶ Δεν προσδιορίζεται με ακρίβεια η χρονική στιγμή κατά την οποία ο Lithgow επισκέφθηκε την Κύπρο και αν ήταν μόνο ένα ταξίδι ή περισσότερα, ωστόσο η όποια επίσκεψή του στο νησί τοποθετείται από τον Cobham, ο οποίος μελέτησε και εξέδωσε το περιηγητικό κείμενο, μεταξύ των ετών 1609-21.

¹³⁷ Ibid., 202-3.

¹³⁸ Αρχιμανδρίτου Κυπριανού, *Ιστορία*, 458.

¹³⁹ Σ' αυτό το περιστατικό αναφέρεται και ο Stochove. Βλ. σχετικά: Cobham, *Excerpta Cypria*, 216.

¹⁴⁰ Cobham, *Excerpta Cypria*, 247.

Το 1634, καταγράφεται σε οθωμανικό έγγραφο μια χαρακτηριστική περίπτωση ανομβρίας, η οποία φαίνεται πως είχε δυσχεράνει αρκετά τις συνθήκες διαβίωσης στο νησί. Σύμφωνα με το εν λόγω έγγραφο, κάποιοι ορθόδοξοι μοναχοί της Μονής Κύκκου, με αίτησή τους προς τον σουλτάνο Μουράτ Δ ζητούσαν να τους επιτραπεί η περιφορά της εικόνας της Παναγίας προκειμένου να γίνει λιτανεία και δέηση για βροχή.¹⁴¹

Οι υδροφόρες πηγές στο έδαφος την Κύπρου περιορίζονταν σε χείμαρρους ή πηγές, και αποτέλεσαν τον 17^ο αιώνα, όπως και παλιότερα, τη βάση της τροφοδότησης του νησιού σε νερό, με αποτέλεσμα όταν αυτά στέρευαν ή λιγόστευαν λόγω της παρατεταμένης ζέστης ή ανομβρίας ή άλλων παραγόντων, να επηρεάζεται καθοριστικά η ζωή στο νησί.¹⁴² Ο Stochone, που επισκέφθηκε την Κύπρο το 1630, αναφέρει στην περιγραφή του ότι το νησί δεν διαθέτει καθόλου ποτάμια, παρά μόνο λιγαστές πηγές και χείμαρρους, οι οποίοι ξηραίνονται κατά τους θερινούς μήνες.¹⁴³ Ο Ολλανδός περιηγητής Cornelis Van Bruyn, που επισκέφθηκε την Κύπρο τον Απρίλιο του 1683, αναφέρει απλώς ότι υπήρχαν κάποιες υδροφόρες πηγές (χρησιμοποιώντας τον όρο «ποτάμι») από τις οποίες καλύπτονταν οι ανάγκες των ντόπιων.¹⁴⁴ Ο Heyman, αναφέρει ότι το νησί δεν διέθετε ούτε ένα κανονικό ποτάμι, παρά μόνο αρκετές λίμνες και βάλτους, οι οποίες εκτιμούσε ότι μάλλον ευθύνονταν για τον υγρό και βαρύ αέρα, που προσέβαλλε κυρίως τους ξένους και επισκέπτες, που δεν ήταν εξοικειωμένοι με το κλίμα του νησιού.¹⁴⁵

Δεδομένων των παραπάνω στοιχείων, είναι εύλογο να αναρωτηθεί κανείς ποια θα ήταν πιθανώς η ποιότητα του διαθέσιμου νερού στο νησί. Οι πληροφορίες που υπάρχουν έως τώρα είναι ελάχιστες και ως ένα βαθμό αντιφατικές, καθώς υπάρχουν αυτές που κάνουν λόγο για άφθονο και καθαρό νερό, ειδικά στη Λευκωσία,¹⁴⁶ ακόμη και την ταραγμένη περίοδο του πολέμου μεταξύ 1570-1571 και έως τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, και κάποιες άλλες που αναφέρονται σε κακής ποιότητας νερό.¹⁴⁷ Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να σημειωθεί ότι, τα παραπάνω στοιχεία αφενός αφορούν διαφορετικές περιοχές της Κύπρου και αφετέρου διαφορετικές χρονικές στιγμές,

¹⁴¹ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 100-1 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ζ3).

¹⁴² Cobham, *Excerpta Cypria*, 184, 200-1, 236, 240-1.

¹⁴³ *Ibid.*, 216.

¹⁴⁴ *Ibid.*, 236-7, 240-1.

¹⁴⁵ *Ibid.*, 246-7.

¹⁴⁶ *Ibid.*, 100 (Paruta), 119-21 (Lusignan), 165 (Porcacchi), 193-5 (Cotovicus).

¹⁴⁷ *Ibid.*, 122 (Lusignan), 247 (Heyman).

οπότε διαφέρει η περιβαλλοντική συγκύρια, ενώ δεν μπορεί να παραλειφθεί το γεγονός ότι, κατά βάση, προέρχονται από μεμονωμένες περιγραφές με έντονο το προσωπικό στοιχείο και όχι από μια συστηματική καταγραφή. Παρ'όλ'αυτά, η ανεπάρκεια νερού στην Κύπρο του 17^{ου} αιώνα στοιχειοθετείται πρωτίστως από τις μεθόδους εξοικονόμησης και διαχείρισής του αλλά και από τις επιπτώσεις που είχε σε πολλούς τομείς.

Η ανεπάρκεια του νερού, σε συνδυασμό με το θερμό κλίμα, που έκανε την ανάγκη του ακόμη πιο επιτακτική, ήταν σημαντικό κίνητρο για τη δημιουργία μέσω εξοικονόμησης και διαχείρισης του νερού, αλλά και για τη συντήρηση των ήδη υπαρχόντων. Τα μέσα αυτά, τον 17^ο αιώνα στην Κύπρο, ήταν τα υδραγωγεία, οι δεξαμενές, τα πηγάδια, τα κανάλια διοχέτευσης του βρόχινου νερού ή του νερού των πηγών, οι νερόμυλοι.¹⁴⁸

Το νερό που εξοικονομούνταν με τα μέσα αυτά προορίζονταν είτε για την κάλυψη των βιοτικών αναγκών των ανθρώπων του νησιού, είτε για το πότισμα των αγροτικών εκτάσεων και των κήπων.¹⁴⁹ Η άντληση του νερού από τα πηγάδια γινόταν με μεγάλους τροχούς, τους οποίους κινούσαν ζώα, συνήθως άλογα ή βόδια.¹⁵⁰ Το νερό που αντλούνταν από τα πηγάδια εναποτίθετο στη συνέχεια σε δεξαμενές, απ' όπου διανέμονταν προκειμένου να εφοδιαστούν τις κρήνες των πόλεων πρωί και βράδυ.¹⁵¹ Επίσης, συχνή είναι η καταγραφή κρηνών, οι οποίες άλλωστε ήταν ίσως το πιο διαχρονικό μέσο παροχής νερού ευρέως διαδεδομένο στην οθωμανική επαρχία.¹⁵² Οι ονομαστικές καταγραφές κρηνών στα περιηγητικά κείμενα και σε τοπωνύμια πιστοποιούν το κεντρικό ρόλο του νερού στην πολιτιστική και κοινωνική ζωή του τόπου. Παραδείγματος χάριν στην περιγραφή του Van Bruyn γίνεται αναφορά σε μια κρήνη αφιερωμένη στην θεά Αφροδίτη στην περιοχή της Κυθραίας, αλλά και σε μια σημαντική πηγή ύδατος, γνωστή ως «Κεφαλόβρυσο», η

¹⁴⁸ Ενδεικτικά παραπέμπουμε σε κάποια από τα αρκετά οθωμανικά έγγραφα όπου αναφέρονται τα μέσα διαχείρισης του νερού. Βλ. σχετικά: Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 120-1 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Η4, 1644) Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 12-3 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Β2, 1585) Cobham, *Excerpta Cypria*, 109.

¹⁴⁹ Cobham, *Excerpta Cypria*, 200-1.

¹⁵⁰ Ibid., 122, 199.

¹⁵¹ Ibid., 122, 192, 199, 200-1.

¹⁵² Işıl Çokuğraş, "Jerusalem Water Supply Systems and Ottoman Fountains", *IWA Specialized Conference on Water on water and Wastewater Technologies in Ancient Civilizations*, 22-24 March 2012 (Istanbul-Turkey: International Water Association, 2012): 624-5.

οποία τροφοδοτούσε μια σειρά από νερόμυλους, που παρείχαν τροφή για τη Λευκωσία.¹⁵³

Το νερό χρησιμοποιούνταν όχι μόνο για την άρδευση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων αλλά και ως μέσο για την παρασκευή προϊόντων όπως η ζάχαρη. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιούνταν για τη λειτουργία του νερόμυλου που συνέθλιβε τα ζαχαροκάλαμα, προκειμένου να παραχθεί το υγρό από αυτά, το οποίο αργότερα μετατρεπόταν σε ζάχαρη.¹⁵⁴ Οι νερόμυλοι χρησιμοποιούνταν ευρέως στην αγροτική παραγωγή της Κύπρου κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα. Η χρήση του νερού ως κινητήρια δύναμη για τη λειτουργία των μύλων ήταν διαδεδομένη στην οθωμανική περιφέρεια, ακόμη και σε επίπεδο χωριού όπως παρατήρησε η Faroqhi.¹⁵⁵

Την εποχή της κατάκτησης του νησιού από τους Οθωμανούς, πάνω από το 1/3 των χωριών διέθεταν νερόμυλους, ήδη από την εποχή της βενετικής διοίκησης. Σύμφωνα με τις καταγραφές των οθωμανικών καταστίχων, τα χωριά στο νότιο και κεντρικό τμήμα του νησιού διέθεταν περισσότερους νερόμυλους συγκριτικά με τα χωριά των άλλων περιοχών. Οι πιο σημαντικοί απ' όλους ήταν οι νερόμυλοι της Κυθραίας (εξ ου και η οθωμανική ονομασία της περιοχής ως Değirmenlik, την οποία ωστόσο παραλείπει να αναφέρει παραδόξως ο Jennings), και οι περιοχές δυτικά της Λεμεσού, όπως η Επισκοπή και το Κολόσσι, αλλά και η χερσόνησος της Καρπασίας, διέθεταν μεγάλους νερόμυλους και τα χωριά των περιοχών αυτών κατέβαλλαν μεγάλα ποσά σε φόρους για τους νερόμυλους. Σύμφωνα με τον Jennings, το μεγαλύτερο ποσό κατέβαλλε το χωριό Άγιος Ανδρόνικος, που ανέρχονταν σε 5.000 akçe, το οποίο αντιστοιχούσε στο 40% του συνόλου των αγροτικών φόρων που καταβάλλονταν από το χωριό αυτό. Η χρονική διάρκεια της λειτουργίας των νερόμυλων καθοριζόταν με βάση την αντίστοιχη καταβολή φόρων για ορισμένο διάστημα. Οι νερόμυλοι στην οθωμανική περιφέρεια λειτουργούσαν σε ετήσια, εξαμηνιαία ή ολιγόμηνη βάση. Όσον αφορά τους νερόμυλους της Κύπρου, ο Jennings εικάζει πως μάλλον λειτουργούσαν σε ολιγόμηνη βάση (πιθανόν έξι ή τριών μηνών), δηλαδή καταβάλλονταν φόροι για κάποιους μήνες και όχι για όλο τον χρόνο, κυρίως λόγω της ανεπάρκειας νερού κατά τη διάρκεια της εκτεταμένης θερινής περιόδου,

¹⁵³ Cobham, *Excerpta Cypria*, 237, 351. Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 310. Theoharis Stavrides, *Studies on the History of Cyprus under Ottoman Rule* (Istanbul: Isis Press, 2012), 217.

¹⁵⁴ Cobham, *Excerpta Cypria*, 174.

¹⁵⁵ Suraiya Faroqhi, "Rural Society in Anatolia and the Balkans during the Sixteenth Century", *Turcica*, 9/1 (1977): 183.

αλλά και λόγω της έλλειψης ποταμών ικανών να τροφοδοτήσουν πολλούς νερόμυλους σε ετήσια βάση.¹⁵⁶

Όσον αφορά το ιδιοκτησιακό καθεστώς των νερόμυλων, ας σημειωθεί ότι μπορούσαν να αποτελούν ιδιωτική ή και βακουφική ιδιοκτησία.¹⁵⁷ Όπως έχει φανεί και από άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έτσι και στην Κύπρο, τα βακούφια συχνά εμπλέκονταν στη διαχείριση των υδάτινων πόρων, μέσα από την κατοχή των σχετικών εργαστηρίων (π.χ. βρυσοδεψίων, νερόμυλων), εξοπλισμού (κρηνών) και ενεργειών (επιδιόρθωση κρηνών, γεφυρών κλπ).¹⁵⁸ Σε οθωμανικό έγγραφο του 1587, καταγράφεται μια περίπτωση αγοράς νερόμυλου στην Κύπρο με ενδιαφέρουσες παραμέτρους. Ο Mehmed Celebi el-hacc Abdi είχε αγοράσει από τους μοναχούς της Μονής Κύκκου έναν νερόμυλο αντί του ποσού των 4.000 akçe. Ισχυρίστηκε ότι κατέθεσε το παραπάνω ποσό στο δημόσιο ταμείο και γι' αυτό πώλησε εκ νέου τον νερόμυλο στους μοναχούς στην ίδια τιμή. Ωστόσο, επειδή ο νερόμυλος είχε εγγραφεί στο αυτοκρατορικό κτηματολόγιο ως βακούφι, δεν ήταν δυνατή η πώλησή του. Επίσης, απεδείχθη ότι ο Μεχμέτ δεν είχε καταθέσει, όπως ισχυρίστηκε, τα χρήματα από την αγορά του νερόμυλου στο δημόσιο ταμείο. Για τον λόγο αυτό, η πώληση ζητήθηκε να γίνει εκ μέρους του δημοσίου.¹⁵⁹

Η Yıldız, μέσα από τη μελέτη της για τα βακούφια της Κύπρου, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η ανάγκη για επάρκεια καθαρού νερού είχε γίνει αντιληπτή από τις οθωμανικές αρχές από την κατάληψη ακόμη του νησιού το 1571, και ότι ήδη από τον επόμενο χρόνο υπήρξε βασικό μέλημά τους. Στοιχειοθετεί τη θέση της αυτή με το γεγονός της ίδρυσης αντίστοιχων βακουφιών καθ' όλη τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου στο νησί. Η άποψη αυτή φαίνεται να έχει ισχυρά ερείσματα τόσο σε διοικητικό και κοινωνικό επίπεδο, εφόσον από το νερό εξαρτιόταν η εύρυθμη λειτουργία πολλών τομέων της καθημερινότητας, όσο και σε ιδεολογικό επίπεδο, αν αναλογιστεί κανείς τη θέση που κατέχει πρακτικά και θεωρητικά το νερό στην ισλαμική κουλτούρα, στην οποία βασιζόταν εν πολλοίς η οθωμανική.¹⁶⁰ Τον 17^ο

¹⁵⁶ Jennings, *Village life in Cyprus*, 114-6.

¹⁵⁷ Faroqhi, "Rural Society", 183-4.

¹⁵⁸ Γρηγόριος Ι. Στουρνάρας, «Η διαχείριση των υδάτινων πόρων στην περιοχή των Τρικάλων κατά την Οθωμανική περίοδο», *Τρικαλινά*, 29 (2009): 172-176.

¹⁵⁹ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 18-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Β5).

¹⁶⁰ Ο ισλαμικός Νόμος (Σαρία) αναγνώριζε ως θεμελιώδες το δικαίωμα πρόσβασης στο νερό, τόσο για τους ανθρώπους και τα ζώα (*shafa*) όσο και για τις καλλιέργειες (*shirb*). Thomas Patrick Hughes, *A Dictionary of Islam being A Cyclopaedia of the Doctrines, Rites, Ceremonies, and Customs, together with the Technical and theological Terms, of the Muhammadan Religion* (London: W.H. Allen

αιώνα, με βάση οθωμανικά έγγραφα, επιβεβαιώνεται η δημιουργία δύο υδραγωγείων στην Κύπρο. Το ένα στην Αμμόχωστο το έτος 1609, στις αρχές δηλαδή του αιώνα, και το άλλο στην Λεύκα το 1690, στο τέλος του αιώνα.¹⁶¹

Υπάρχουν βέβαια και ενδείξεις που δίνουν μια άλλη εικόνα, σύμφωνα με την οποία οι τοπικές οθωμανικές αρχές δεν έδειχναν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη συντήρηση των μέσων διαχείρισης του νερού, όπως π.χ. δεξαμενών και καναλιών.¹⁶²

Η εποπτεία των αρχών σε ζητήματα διαχείρισης του νερού, τουλάχιστον σε επίπεδο γραφειοκρατίας, τυπικά όφειλε να είναι σταθερή και υποχρεωτική. Είτε επρόκειτο για διαμάχη για την κατοχύρωση δικαιώματος πάνω στη χρήση του νερού, είτε επρόκειτο για την ανοικοδόμηση ή επιδιόρθωση κατασκευών που αφορούσαν το νερό, όπως π.χ. βρύσες ή δεξαμενές, η οποιαδήποτε ενέργεια περνούσε πρώτα από τον έλεγχο των τοπικών αρχών και εφόσον έπαιρνε την απαραίτητη αδειοδότηση τότε μόνο υλοποιούνταν. Στα τέλη του αιώνα, οι μοναχοί της μονής Κύκκου, προκειμένου να χτίσουν μια στέρνα για να καλύπτουν τις καθημερινές ανάγκες τους, έκαναν αίτηση στον διοικητή της επαρχίας της Κύπρου, ζητώντας να εκδώσει τη σχετική διαταγή, ώστε να τους παραχωρηθεί η άδεια από το ιεροδικείο για να το πράξουν. Στην αίτησή τους αυτή ανέφεραν ότι, από τον καιρό της κατάκτησης του νησιού από τους Οθωμανούς έως και την στιγμή εκείνη (1696), η εκκλησία και η μονή δεν είχαν τρεχούμενο νερό και ήταν αναγκαία η ανέγερση μιας στέρνας. Ο καδής διενήργησε επιτόπια έρευνα και διαπιστώθηκαν οι μεγάλες ανάγκες της μονής σε νερό. Το ενδιαφέρον είναι ότι η άδεια που εν τέλει δόθηκε όριζε με κάθε λεπτομέρεια τη διαδικασία ανέγερσης της στέρνας, π.χ. το σημείο που θα χτίζονταν, την απόσταση που θα είχε από τη μονή, ακόμη και τις διαστάσεις της (6½ πήχεις μήκος, 5½ πήχεις πλάτος και 4½ πήχεις βάθος).¹⁶³

& Co., 1885) 579· Cyrus Ali Zargar, “Water”, στο (ed.) John Andrew, *Islamic Images and Ideas, Essays on Sacred Symbolism*, Morrow (North Carolina: McFarland and Company, Inc., Publishers, 2014), 112-23· Carole Hillenbrand, “Gardens beneath which Rivers Flow, The Significance of Water in Classical Islamic Culture”, στο (ed.) Sheila Blair, Jonathan Bloom, *Rivers of Paradise: Water in Islamic Art and Culture*, The Biennial Hamad bin Khalifa Symposium on Islamic Art (Qatar: Yale University, 2009), 27-56.

¹⁶¹ Netice Yıldız, “The Vakf Institution in Ottoman Cyprus”, στο *Ottoman Cyprus. A Collection of Studies on History and Culture*, (eds.) Michalis N. Michael, Matthias Kappler, Eftihios Gavriel (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009), 140-3· Netice Yıldız, “Aqueducts in Cyprus”, *Journal for Cypriot Studies*, 2/2 (1996): 93-106 και ειδικά για 17^ο αιώνα σ. 97-8.

¹⁶² Cobham, *Excerpta Cypria*, 192.

¹⁶³ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 276-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ23).

Από τις συναλλαγές του νερού και των μέσων διαχείρισής του δεν έλειπαν και οι διαφωνίες που αφορούσαν συνήθως σε ζητήματα χρησικτησίας ή κατοχής. Σε δικαστικό έγγραφο του 1651, φαίνεται ότι κάποιος κάτοικος του kaza Πάφου κίνησε αγωγή εναντίον του αρχιεπισκόπου της Κύπρου Νικηφόρου, διότι ο αρχιεπίσκοπος προέβη σε πώληση ενός νερόμυλου έναντι του ποσού των 10.000 ακφε. Με την αγωγή, ζητούσε το μερίδιό του, αφού, όπως ισχυριζόταν, ήταν ιδιοκτήτης του μισού νερόμυλου (από δωρεά). Τελικά έγινε συμφωνία μεταξύ τους, και, αφού πήρε 16 γρόσια, απέσυρε την αγωγή.¹⁶⁴

Στην περίπτωση που το πλαίσιο ιδιοκτησίας, ή καλύτερα χρησικτησίας, δεν ήταν σαφές ή όταν κάποιος εσκεμμένα δρούσε εις βάρος κάποιου άλλου, με σκοπό την χρήση του νερού, ήταν αναμενόμενο να προκύπτουν έριδες μεταξύ των υπηκόων, που ενίοτε κατέληγαν σε δικαστική διαμάχη. Το έτος 1675, κάποιος μουσουλμάνος κάτοικος οικειοποιήθηκε παράνομα την κατοχή ενός νερόμυλου που ανήκε στο μοναστήρι της Αγίας Μονής. Ο νερόμυλος είχε δοθεί στη μονή ως δωρεά από κάποιο χριστιανό. Το ιεροδικείο τελικά τον κατοχύρωσε στη μονή.¹⁶⁵

Η παρέμβαση των αρχών ήταν επιβεβλημένη, προκειμένου να αποδοθεί δικαιοσύνη. Ωστόσο, η διαχείριση του πολύτιμου αγαθού, του νερού, προκαλούσε ενίοτε ρήξη ανάμεσα στις τοπικές διοικητικές αρχές και τους υπηκόους. Σε τέτοιες περιπτώσεις, λόγω της σπουδαιότητάς του, το ζήτημα έφτανε μέχρι την Υψηλή Πύλη. Το έτος 1634, σε συνέχεια της αίτησης των μοναχών να τους δοθεί άδεια να κάνουν δεήσεις για να σταματήσει η ανομβρία, ήρθε ένα φερμάνι από τον σουλτάνο Μουράτ Δ'. Η διαταγή, που απευθυνόταν προς τον beylerbeyi της Κύπρου και τον καδή του kaza Λεύκας, κοινοποιούσε ότι οι μοναχοί της μονής Κύκκου έστειλαν αίτηση στην Κωνσταντινούπολη και ανέφεραν ότι, λόγω της ανομβρίας που υπήρχε, βγήκαν προς αναζήτηση νερού, κάνοντας δεήσεις σύμφωνα με τις θρησκευτικές τους συνήθειες. Ωστόσο, παρεμποδίζονταν από κάποιους αξιωματούχους της τοπικής διοίκησης, οι οποίοι εναντιώνονταν στις προσευχές, ζητώντας να λάβουν επιπλέον χρήματα από αυτά που συνηθιζόταν να δίνονται ως αντάλλαγμα κατά το παρελθόν σε ανάλογες περιπτώσεις. Έτσι ο σουλτάνος διέταξε να διενεργηθεί η σχετική έρευνα και, αν διαπιστωθεί ότι οι μοναχοί είχαν δίκιο, να φροντίσουν οι αρμόδιοι ώστε να μην

¹⁶⁴ Ibid., 128-9 (AIMK, OE, Φάκ. Θ2).

¹⁶⁵ Ibid., 154-5 (AIMK, OE, Φάκ. ΙΑ3).

παρεμποδίζονται οι μοναχοί στις δεήσεις τους, εφόσον καταβάλλουν τα απαιτούμενα, σύμφωνα με την παλαιά τους συνήθεια.¹⁶⁶

Σύμφωνα με άλλο έγγραφο, του έτους 1698, ο ηγούμενος του μοναστηριού Άγιος Γεώργιος, που υπαγόταν στον kaza Πεντάγειας, κίνησε αγωγή εναντίον μουσουλμάνου κατοίκου ονόματι Χουσεϊν της ίδιας περιοχής, δηλώνοντας στο ιεροδικείο ότι: ενώ το μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου είχε το δικαίωμα πάνω στο νερό, που έρεε από το αυλάκι, γνωστό ως Κρητικός, ο Χουσεϊν έκοψε το νερό, για να ποτίζει τον αγρό του. Από την πλευρά του, ο Χουσεϊν είπε ότι οι μοναχοί είχαν δικαίωμα μόνο να πίνουν από το νερό, που έρεε από το αυλάκι. Ζητήθηκαν ακολούθως αποδείξεις από τον μοναχό Λεόντιο και κλήθηκαν να καταθέσουν ως μάρτυρες μουσουλμάνοι, οι οποίοι πιστοποίησαν ότι το αυλάκι ανήκε στο μοναστήρι. Η μαρτυρία τους έγινε αποδεκτή.¹⁶⁷

Πέρα από τις περιπτώσεις διαφωνιών, καταγράφονται και περιπτώσεις αθέμιτης πίεσης. Σε έγγραφο του 16^{ου} αιώνα, καταγράφεται μια τέτοια περίπτωση, όπου ο διοικητής της Κύπρου απευθύνθηκε προς τον καδή Πάφου για να τον πληροφορήσει ότι κάποιοι ασκούσαν πίεση σε έναν μη Μουσουλμάνο κάτοικο της περιοχής Λεύκας, προκειμένου να αποσπάσουν από αυτόν έναν νερόμυλο που κατείχε κληρονομικά για πάνω από 30 χρόνια. Ο διοικητής διέταξε να διενεργηθεί σχετική έρευνα. Ο καδής ερεύνησε την υπόθεση και επιβεβαίωσε την κατοχή του νερόμυλου από τον μη μουσουλμάνο. Έτσι δόθηκε διαταγή να σταματήσουν οι παρενοχλήσεις και να κατοχυρωθεί στον νόμιμο κάτοχο ο νερόμυλος.¹⁶⁸

Φυσικές Μάστιγες

Ακρίδες

«Αλλά μόλις παρήλθον πενήτηντα χρόνοι (εννοείται από την άλωση το 1571), και τα δασύματα εις τον Ραγιάν αύξησαν, οι ερχόμενοι Πασάδες αχόρταγοι κατετυράννουν τον λαόν, και οι Αγάδες μέχρι εκείνου του καιρού και έμπροσθεν ερχόμενοι από την Πόλιν δια να κερδίσουν επιφορτίζωντο εις τον λαόν, και η Νήσος

¹⁶⁶Ibid., 100-1 (AIMK, OE, Φάκ. Z3).

¹⁶⁷Ibid., 296-297 (AIMK, OE, Φάκ. ΠΓ33).

¹⁶⁸Ibid., 4-5 (AIMK, OE, Φάκ. A2).

δυστυχούσα από τας συνεχείς ανομβρίας και από την φθοράν των Ακρίδων εις τα γεννήματα, άρχισαν να φεύγουσιν οι κάτοικοι από τον τόπον, και κατ'ολίγον να ερημώνεται.»¹⁶⁹

Ήδη από τον 16^ο αιώνα είναι αρκετές οι καταγεγραμμένες αναφορές στο φαινόμενο των επιδρομών από ακρίδες. Παραμονές του 17^{ου} αιώνα, και συγκεκριμένα μεταξύ Σεπτεμβρίου 1598 και Μαρτίου 1599, ο Ιωάννης Κοτοβίκος αναφέρεται εκτενώς στο πλήγμα που δέχεται ο νησί από τις ακρίδες, οι οποίες, κατά τα λεγόμενα του, εμφανίζονται κάθε τρία χρόνια εάν επικρατήσουν συνθήκες εκτεταμένης ξηρασίας. Επιτίθενται στα φυτά, τα οποία και τρώνε ή καταστρέφουν. Μολύνουν όμως, παράλληλα, τόσο το έδαφος όσο και τον αέρα, προκαλώντας συνθήκες για την ανάπτυξη ασθενειών. Ο Jennings κάνει ειδική μνεία στην περίοδο 1610-1628 ως μια περίοδο, κατά την οποία η Κύπρος υπέφερε πολύ από τις επιθέσεις των ακρίδων.¹⁷⁰ Αναφέρεται, επίσης, στον ορθόδοξο πατριάρχη Αντιοχείας Μακάριο, ο οποίος, στο χρονικό των ταξιδιών του, μεταξύ άλλων, αναφέρεται και στο ζήτημα των ακρίδων, επιβεβαιώνοντας τη συμβολή της Εκκλησίας σ'ότι αφορά την αντιμετώπιση φυσικών φαινομένων ή περιβαλλοντικών συνθηκών που απειλούσαν την ευημερία του τόπου. Πληροφορούμαστε, εν προκειμένω, ότι το έτος 1645 χρησιμοποιήθηκε το λείψανο του αγίου Μιχαήλ, επισκόπου Συνάδων (Sonada), προκειμένου να διωχθούν οι ακρίδες.¹⁷¹

Αντλώντας πληροφορίες από διηγήσεις των ντόπιων της εποχής εκείνης, ο Cornelis van Bruyn αναφέρει στις περιγραφές του, ότι ολόκληρο το νησί κατά το έτος 1668, και ειδικά η περιοχή της Αμμοχώστου, είχε γεμίσει από μεγάλες ποσότητες ακρίδων, οι οποίες, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, πετούσαν σε τόσο πυκνά σμήνη που έμοιαζαν σαν μαύρα σύννεφα. Το φαινόμενο κράτησε, κατά τα γραφόμενα του, γύρω στον ένα μήνα.¹⁷² Αξιομνημόνευτη είναι η καταγραφή των ζημιών που προκαλούσαν οι ακρίδες, από τον Cornelis van Bruyn που βρέθηκε στο νησί την περίοδο αιχμής των ακρίδων, δηλαδή μεταξύ 19 Απριλίου και 26 Μαΐου του έτους

¹⁶⁹ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 308.

¹⁷⁰ Jennings, *Christians and Muslims*, 179.

¹⁷¹ Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, 67· Jennings, *Christians and Muslims*, 179-80· Ronald C. Jennings, "The Locust Problem in Cyprus", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 51 (1988): 279-313, 487· Λοΐζος Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας* (Λευκωσία: Κυπριολογική Βιβλιοθήκη, 1975), 54-5.

¹⁷² Cobham, *Excerpta Cypria*, 241-2· Jennings, *Christians and Muslims*, 181· Jennings, "The Locust Problem in Cyprus", 279-313, 487-9.

1683. Περιγράφει, ένα σκηνικό καταστροφής, με μεγάλα σμήνη ακρίδων να λυμαίνονται τα σπαρτά και τις καλλιέργειες να μοιάζουν καμένες.¹⁷³

Μέσα από έγγραφο του γαλλικού προξενείου που έδρευε στη Λάρνακα, μαθαίνουμε ότι το καλοκαίρι του έτους 1692 παρακωλύεται η ομαλή διεξαγωγή της αλληλογραφίας μεταξύ του Γάλλου προξένου στην Κύπρο και της χώρας του, της Γαλλίας, λόγω των εντόμων στο Χαλέπι και την Αλεξανδρέττα. Πληροφορούμαστε, επίσης, ότι οι ακρίδες είχαν προσβάλει τη Λευκωσία και τα γύρω χωριά, αλλά και τη Λεμεσό, με αποτέλεσμα να αποβιώσουν περίπου 200 άτομα.¹⁷⁴

Την επόμενη χρονιά, το καλοκαίρι του 1693, η ακρίδα εξακολουθεί να ταλαιπωρεί το νησί, δημιουργώντας προβλήματα όχι μόνο στο γαλλικό προξενείο, αλλά και στους εμπόρους, πολλοί από τους οποίους, προκειμένου να προστατευτούν, επιλέγουν να παραμείνουν κλεισμένοι στα σπίτια τους, παραμερίζοντας τις εμπορικές τους δραστηριότητες για πάνω από τρεις μήνες. Με βάση τις εκτιμήσεις του προξενείου, που αποτυπώνονται στα έγγρατά του, τα θύματα είχαν ξεπεράσει τις 50.000.¹⁷⁵

Οι επιπτώσεις των επιθέσεων των ακρίδων ήταν έμμεσες και άμεσες. Οι καταγεγραμμένες αναφορές για την καταστροφή που προκαλούσαν είναι λεπτομερείς και κατατοπιστικές. Έκαναν την εμφάνισή τους, κατά μια εκτίμηση, κάθε τρία χρόνια, και ειδικά μετά από περίοδο ξηρασίας, και κατέστρεφαν ολοσχερώς τις καλλιέργειες από τη ρίζα μέχρι την επιφάνεια. Κινούνταν κατά σμήνη σε μεγάλες ποσότητες, ίσως και 30.000 έντομα, σε τέτοιο βαθμό που πολλοί στις περιγραφές τους το προσομοίαζαν με σύννεφο. Υπήρχε εκτίμηση ότι οι ακρίδες αυτές προέρχονταν από τη Συρία.¹⁷⁶ Η οθωμανική κεντρική κυβέρνηση, μέσα από έγγραφα σουλτανικών διαταγών που επεσήμαναν τους κινδύνους για τη γεωργία, δεν παρέλειπαν τον κίνδυνο των ακρίδων. Ειδικά για την Κύπρο την περίοδο 1572 με 1576, παρά τις όποιες προσπάθειες, οι επιθέσεις του εντόμου είχαν προκαλέσει εκτεταμένο λιμό.¹⁷⁷

¹⁷³ Cobham, *Excerpta Cypria*, 241-2.

¹⁷⁴ Anna Pouradier Duteil-Loizidou, *Consulat de France à Larnaca (1660-1696)*, τ.1 (Λευκωσία: Κέντρον Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου, 1991), 191-2.

¹⁷⁵ Pouradier Duteil-Loizidou, *Consulat de France à Larnaca*, τ.1, 200-2.

¹⁷⁶ Jennings, *Christians and Muslims*, 176.

¹⁷⁷ White, *The Climate of Rebellion*, 79.

Το έτος 1647-1648 οι ακρίδες έχουν γίνει αιτία να μειωθούν οι φορολογούμενοι του κεφαλικού φόρου. Πιο συγκεκριμένα, ο beylerbeyi (διοικητής) της Κύπρου Χασάν πασά και ο καδής (δικαστής) της Λευκωσίας Αλή, με αίτησή τους προς τον Ζουλ-Φικάρ αγά παρακαλούν ώστε να μειωθεί ο αριθμός των καταγεγραμμένων φορολογούμενων μη μουσουλμάνων ραγιάδων του νησιού στα κατάστιχα του κεφαλικού φόρου, διότι υπήρχαν απώλειες λόγω της ακρίδας και οι εναπομείναντες φορολογούμενοι επιβαρύνονταν τους φόρους όσων είχαν φύγει, φτάνοντας στο σημείο να πληρώνει το κάθε *hane* για άλλους δύο, τρεις ή τέσσερις φορολογούμενους. Οι πληθυσμιακές απώλειες, με βάση το έγγραφο που παραθέτει ο Jennings, ήταν περίπου 15.000 φορολογούμενοι, νεκροί ή φυγάδες.¹⁷⁸ Η μάστιγα της ακρίδας ταλαιπώρησε το νησί καθ'όλο τον 17^ο αιώνα, προκαλώντας προβλήματα στη διοίκηση και την κοινωνία του νησιού.¹⁷⁹ Σε άλλο οθωμανικό έγγραφο, που μελέτησε ο Θεοχαρίδης, επιβεβαιώνεται το παραπάνω στοιχείο, καθώς ο εισπράκτορας του *cizye* του έτους 1648, Mahmud ağa, ενώπιον του ιεροδικείου αλλά και του διβανίου της Κύπρου, φέρεται να έχει δηλώσει την επίθεση ακρίδων ως μια εκ των βασικών αιτιών πτώσης στις εισπράξεις του κεφαλικού φόρου του νησιού, από κοινού με άλλα αίτια όπως η η ανομβρία και η υπερτίμηση.¹⁸⁰

Ασθένειες

Μια ακόμη παράμετρος του περιβαλλοντικού παράγοντα στην Κύπρο ήταν οι ασθένειες που έπλητταν κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα στο νησί, και ειδικά η πανώλη και η ελονοσία.¹⁸¹ Οι ασθένειες έβρισκαν πρόσφορο έδαφος στο ζεστό μεσογειακό κλίμα και ήταν ιδιαίτερα έντονες κατά την καλοκαιρινή περίοδο.¹⁸² Ο

¹⁷⁸ Jennings, "The Locust Problem in Cyprus", 279-313, 488. Jennings, *Christians and Muslims*, 180.

¹⁷⁹ Περισσότερα για το θέμα των ακρίδων βλέπε: Benjamin Arbel, "Sauterelles et mentalités: Le cas de la Chypre venitienne," *Annales* 44 (1989): 1057-74. Jennings, "The Locust Problem in Cyprus", 279-313. Gilles Veinstein, "Sur les sauterelles à Chypre, en Thrace et en Macédonie à l'époque ottomane," in *Armağan: Festschrift für Andreas Tietze* (Prague: Enigma, 1994): 1057-74.

¹⁸⁰ Θεοχαρίδης, «Στοιχεία από την ιστορία της Κύπρου (17^{ος} αι.)», 219.

¹⁸¹ Fernand Braudel, *Η Μεσόγειος*, τ. 1, 291, 406-408. White, *The Climate of Rebellion*, 90. Αλλά ήδη από τον προηγούμενο αιώνα, αμέσως μετά την κατάκτηση του νησιού από τους Οθωμανούς, φαίνεται πως επιδημίες και ειδικά η ελονοσία, όχι μόνο έπληξαν την Κύπρο, αλλά από αυτήν εξαπλώθηκαν και σε άλλα μέρη της αυτοκρατορίας, όπως η Θεσσαλονίκη και η Αδριανούπολη, κατά τα έτη 1572 με 1574.

¹⁸² Braudel, *Η Μεσόγειος*, τ. 1, 316-8.

Soderini αναφέρει ότι σχεδόν κάθε καλοκαίρι το νησί μαστιζόταν από την πανώλη.¹⁸³ Ενδημικές και επιδημικές ασθένειες έγιναν η αιτία να απορρυθμιστούν σημαντικές πτυχές της κοινωνίας αλλά και διοίκησης του νησιού αυτή την περίοδο, όπως η δημογραφία.¹⁸⁴ Τον 17^ο αιώνα, οι ξένοι που βρίσκονταν στο νησί έκαναν λόγο για μια μη υγιή ατμόσφαιρα. Ο Γάλλος πρόξενος στη Λάρνακα, Louis des Hayes, υποστήριξε ότι το 1621 ο αέρας, η ζέστη, η φυσιογνωμία του εδάφους και φυσικά το νερό έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στην έξαρση της ελονοσίας.¹⁸⁵ Η Faroqhi, εξάλλου, θεωρεί τις επιδημίες ως μια εκ των βασικών αιτιών ερήμωσης των πόλεων της οθωμανικής επικράτειας,¹⁸⁶ και τουλάχιστον στην περίπτωση της Κύπρου δεν θα ήταν άτοπο να ισχυριστεί κανείς ότι υπάρχουν ενδείξεις που θα μπορούσαν να υποστηρίξουν μια τέτοια προσέγγιση.

Το μεσογειακό κλίμα χαρακτηρίζεται ως δύσκολο για τον ανθρώπινο οργανισμό και φιλόξενο σε επιδημίες, με κυριότερες την πανώλη και την ελονοσία.¹⁸⁷ Οι επιδημίες έβρισκαν πρόσφορο έδαφος στο ζεστό μεσογειακό κλίμα και έτσι ήταν ιδιαίτερα έντονες κατά την καλοκαιρινή περίοδο.¹⁸⁸ Η Κύπρος, με το κατεξοχήν μεσογειακό κλίμα της, δεν απέφυγε τις επιδημίες τον 17^ο αιώνα.

Ελονοσία

Μια άλλη μεσογειακή πληγή, που εντοπίζεται και στα εδάφη της Κύπρου, και που ειδικά τον 16^ο αιώνα γνώρισε μεγάλη έξαρση, ήταν η ελονοσία.¹⁸⁹ Από τον 14^ο αιώνα είναι αισθητή η παρουσία της ελονοσίας στην Κύπρο, τουλάχιστον μέσα από τις περιγραφές των περιηγητών. Ο Stochove το 1630 χαρακτήριζε την ατμόσφαιρα της Λευκωσίας ως την καλύτερη από κάθε άλλο σημείο του νησιού.¹⁹⁰ Σε ό,τι αφορά το θέμα του αέρα, ο Cornelis van Bruyn χαρακτήριζε επικίνδυνο και επιβλαβή τον

¹⁸³ Cívico Museo Correr (Venezia), Cicogna 999bis (1671), 4r.

¹⁸⁴ Pouradier Duteil-Loizidou, *Consulat de France a Larnaca*, τ.1, 64-5, 136, 145, 202, 207-8, 211-3. (Π.χ. το γαλλικό προξενείο στη Λάρνακα σχεδόν παρέλυε τις περιόδους που κάποια ασθένεια βρίσκονταν σε έξαρση.) Cobham, *Excerpta Cypria*, 216.

¹⁸⁵ Jennings, *Christians and Muslims*, 191.

¹⁸⁶ Faroqhi, «Κρίση και αλλαγή», 40-1· Fernand Braudel, *Μελέτες για την Ιστορία*, (μτφρ.) Οντέτ Βαρόν-Ρόδη Σταμούλη (Αθήνα: Εταιρία Μελέτης Νέου Ελληνισμού-Μνήμων, 1987), 26-9· Bruce McGowan, *Economic life in Ottoman Europe (Taxation, trade and the struggle for land, 1600-1800)* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), 85-7.

¹⁸⁷ Braudel, *Η Μεσόγειος*, τ.1, 291, 406-8.

¹⁸⁸ Braudel, *Η Μεσόγειος*, τ.1, 316-8.

¹⁸⁹ Braudel, *Η Μεσόγειος*, τ.1, 74· Θεοχάρης Σταυρίδης, «Η Ιατρική στην Κύπρο κατά την Οθωμανική Περίοδο», στο *Η Ιατρική στην Κύπρο. Από την Αρχαιότητα μέχρι την Ανεξαρτησία* (Λευκωσία: Πολιτιστικό Κέντρο Ομίλου Λαϊκής, 2006), 155-8.

¹⁹⁰ Cobham, *Excerpta Cypria*, 216.

αέρα της Κύπρου, ειδικά κατά την διάρκεια των θερινών μηνών, δηλαδή για ένα διάστημα τριών-τεσσάρων μηνών, όταν η θερμοκρασία έφτανε στα ανώτατα επίπεδα. Αυτή η ατμόσφαιρα, σύμφωνα με τα λεγόμενά του, επιβάρυνε την υγεία των ντόπιων καθ'όλη τη διάρκεια της ζωής τους, αν φυσικά δεν πέθαιναν από αυτό, αλλά και τους ξένους, που δυσκολεύονταν να το αντέξουν και πολλοί από αυτούς αρρώσταιναν με πυρετό.¹⁹¹ Η ελονοσία, που χτυπά με σφοδρότητα το νησί στα 1670, επηρεάζει και τη λειτουργία του γαλλικού προξενείου, καθώς ο πρόξενος Balthazard Sauvan προσβάλλεται από την αρρώστια και παραμένει κλινήρης για 18 μήνες.¹⁹² Τον ίδιο χρόνο οι πυρετοί είναι θανατηφόροι καθώς πέθαναν 17 γάλλοι, κατά κύριο λόγο έμποροι, από τους 23 που διέμεναν στο νησί. Κατά τη διάρκεια της ίδιας χρονιάς, το γαλλικό προξενείο χρειάστηκε να καλέσει τρεις φορές απεσταλμένους, διότι εξαιτίας της ελονοσίας πέθαναν ο ένας μετά τον άλλο.¹⁹³ Το 1678 και το 1686 είναι δυο χρονιές που η ελονοσία χτυπάει με ιδιαίτερη ένταση.¹⁹⁴ Η Λάρνακα, λόγω του ότι ήταν λιμάνι, ήταν πιο επιρρεπής στις μεταδοτικές ασθένειες. Στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, η Λάρνακα χειμαζόταν από μεταδοτικές ασθένειες, σύμφωνα με την μαρτυρία ενός πειρατή στα 1696.¹⁹⁵ Η ελονοσία συνέβαλε στη μείωση του κυπριακού πληθυσμού, αλλά και του μεσογειακού ευρύτερα.¹⁹⁶ Μόνο με δραστικά μέτρα θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί η μάστιγα της ελονοσίας, τα οποία όμως δεν ελήφθησαν από τις οθωμανικές, αλλά ούτε και πρωτύτερα από τις βενετικές αρχές, όπως ορθά παρατηρεί ο R. Jennings.¹⁹⁷

Πανώλη

Κάνοντας λόγο για φυσικές πληγές δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε να αναφερθούμε στην πανώλη¹⁹⁸, η οποία φαίνεται πως μάστιζε συχνά το νησί, αλλά και πολλά άλλα μέρη της οθωμανικής επαρχίας, από τον 13^ο μέχρι και καθ'όλη τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα. Τις δεκαετίες 1630-1640, η πανώλη πλήττει την

¹⁹¹ Jennings, *Christians and Muslims*, 191.

¹⁹² Pouradier Duteil-Loizidou, *Consulat de France a Larnaca*, τ.1 110, 112.

¹⁹³ Ibid., 112.

¹⁹⁴ Ibid., 119, 136.

¹⁹⁵ Jennings, *Christians and Muslims*, 191.

¹⁹⁶ Braudel, *Η Μεσόγειος*, τ.1, 73-7. Pouradier Duteil-Loizidou, *Consulat de France a Larnaca*, τ.1, 112.

¹⁹⁷ Jennings, *Christians and Muslims*, 188.

¹⁹⁸ Για την πανώλη στην Ελλάδα βλ.: Κώστας Κωστής, *Στον καιρό της πανώλης. Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου, 14^{ος} -19^{ος} αιώνας*, (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1995) Σταυρίδης, "Η Ιατρική στην Κύπρο κατά την Οθωμανική Περίοδο", 159-60.

Τραπεζούντα,¹⁹⁹ το 1650-1652 υπάρχουν αναφορές σε ιεροδικαστικά έγγραφα για επιδημία πανώλης στη Λάρισα,²⁰⁰ ενώ το 1667-1669 η Θεσσαλία έχασε μεγάλο μέρος του πληθυσμού της εξαιτίας της ασθένειας.²⁰¹

Στην Κύπρο τώρα, ο Γάλλος πρόξενος στο Χαλέπι, στα 1623-1625, δήλωνε ότι το νησί είχε εγκαταλειφθεί και ερημωθεί εξαιτίας της πανώλης. Ο Hill αναφέρεται σε μια σοβαρή περίπτωση πανώλης στα 1641, η οποία, κατά τα γραφόμενά του, έγινε αιτία να φύγουν αρκετοί ντόπιοι προς Κρήτη, Μοριά και Κέρκυρα.²⁰² Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, κάποιος πειρατής, φερόμενος ως Mr. Robert, το 1696 χαρακτήριζε ως ανθυγιεινό τον αέρα της Κύπρου, και ειδικά της Λάρνακας, με πολλές μεταδοτικές ασθένειες. Μάλιστα πληροφορεί πως η Λάρνακα είχε εγκαταλειφθεί το 1693 και ότι είχαν σημειωθεί απώλειες περίπου 4.000 ατόμων (δεν διευκρινίζεται όμως αν ήταν λόγω φυγής ή θανάτου).²⁰³

Το ζήτημα των φυσικών καταστροφών και των συνεπειών τους αποτυπώνεται και σε έγγραφα δυτικής προέλευσης, και συγκεκριμένα του Βατικανού. Σε έγγραφο, με ημερομηνία 12 Νοεμβρίου 1638, αναφέρεται ο θάνατος ενός φιλοκαθολικού ιατρού, του Niccolo Orlandi, αιτία του οποίου, σύμφωνα με τον συντάκτη της επιστολής, ήταν το θανατικό που είχε ξεσπάσει στην Κύπρο την χρονιά εκείνη, και εννοεί επιδημία και πιθανότατα την πανώλη.²⁰⁴ Ο Giovanni Battista da Todì, σε επιστολή του (15 Οκτωβρίου 1651) προς τον L. Carroni, αναφέρει μεταξύ των άλλων ότι το νησί πλήττεται από σιτοδεία και επιδημίες, από τις οποίες έχουν προσβληθεί οι περισσότεροι κάτοικοι, όπως και ο ίδιος ο γράφων.²⁰⁵ Όλα αυτά τα φυσικά φαινόμενα γίνονται αντικείμενο σχολιασμού μεταξύ των καθολικών απεσταλμένων ή μόνιμων κατοίκων της Κύπρου και του Βατικανού, που ήθελε να πληροφορείται για πολλά θέματα πέραν των εκκλησιαστικών. Σε έγγραφο του 1661, στο οποίο γίνεται μια πλήρης αναφορά περί πολλών θεμάτων της κοινωνίας της

¹⁹⁹ Ronald C. Jennings, "Plague in Trabzon and Reactions to it according to Local Judicial Registers", στο (εκδ.) H.Lowry & D. Quataert, *Humanist and Scholar: Essays in Honor of Andrea Tietze* (Istanbul: 1993): 27-36.

²⁰⁰ Γεώργιος Ι. Σαλακίδης, *Η Λάρισα (Yenişehir) στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Κοινωνική και οικονομική ιστορία μιας βαλκανικής πόλης και της περιοχής της με βάση τα οθωμανικά ιεροδικαστικά έγγραφα των ετών 1050-1052 (1650-1652)* (Θεσσαλονίκη: εκδ. Σταμούλη, 2004), 148, 151-2, 156.

²⁰¹ Κωνσταντίνος Ε. Καμπουρίδης, *Η νεότερη Ελλάδα μέσα από οθωμανικές αρχειακές πηγές. Οικονομία, θεσμοί και κοινωνία στη Θεσσαλία του 17^{ου} αιώνα* (Αθήνα: εκδ. Σταμούλη, 2009), 166.

²⁰² Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 68.

²⁰³ Jennings, *Christians and Muslims*, 187.

²⁰⁴ Τσιρπανλής, *Ανέκδοτα έγγραφα*, 71.

²⁰⁵ *Ibid.*, 146.

Κύπρου, ως μεγάλα προβλήματα αναφέρονται οι επιθέσεις ακρίδων, η συνακόλουθη σιτοδεία και ο λιμός, και η έλλειψη νερού.²⁰⁶

Εξίσου σημαντική αναφορά γίνεται και σε έγγραφα του γαλλικού προξενείου στη Λάρνακα. Μέσα από τα έγγραφα βλέπουμε ότι οι δυο μεγάλες κοινωνικές μάστιγες, κατά την εκτίμηση των Γάλλων, ήταν εν πρώτοις οι πειρατές και εν συνεχεία οι ασθένειες, και συγκεκριμένα η ενδημία ελονοσίας και η επιδημία πανώλης. Μέσα από τα έγγραφα φαίνεται ότι ο αέρας της Κύπρου ήταν πολύ μολυσμένος. Αναφέρεται μάλιστα χαρακτηριστικά: «ο αέρας είναι τόσο δηλητηριώδης, που οι περισσότεροι πεθαίνουν τον πρώτο χρόνο της εγκατάστασής τους».²⁰⁷ Η επιδημική πανώλη, σύμφωνα με τα γαλλικά έγγραφα, προέρχεται κυρίως από την περιοχή της Αλεξανδρέττας. Το 1692-1693, εξαιτίας της πολλοί άνθρωποι πεθαίνουν και εκτιμάται ότι ο πληθυσμός μειώθηκε κατά το ένα τρίτο.²⁰⁸

Η μάστιγα των επιδημιών, όπως έχει φανεί από μελέτες διαφόρων περιοχών (Κωνσταντινούπολη, Αίγυπτος, Αλεξάνδρεια, Σμύρνη), είχε το μερίδιό της στη εξέλιξη ή μη των μεγάλων αστικών κέντρων, των οποίων η εικόνα για τον 17^ο αιώνα είναι στην πλειοψηφία όχι τόσο ξεκάθαρη. Σε κάθε περίπτωση, επηρέαζε τη λειτουργία τους ως εμπορικά και οικονομικά κέντρα, δεδομένου ότι πολλές από αυτές ήταν εμπορικοί σταθμοί για τα διερχόμενα караβάνια ή λιμάνια για διαμετακομιστικό εμπόριο. Η πανώλη αποτέλεσε τον 17^ο αιώνα μια μεγάλη απειλή τόσο για την Κύπρο όσο και για την ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής. Η άμεση συνέπειά της ήταν η μείωση του πληθυσμού, το οποίο, με τη σειρά του, σήμαινε μείωση των φόρων και, κατά συνέπεια, εξασθένηση της διοικητικής λειτουργίας και του κεντρικού ελέγχου. Το πρόβλημα της πανώλης ήταν γνώριμο για αιώνες στην περιοχή της Μεσογείου, και ειδικά στις μεγάλες πόλεις.²⁰⁹

Η μνεία στις μεγάλες πόλεις έχει τη σημασία της διότι όχι μόνο επηρεάζονταν ένα σημαντικό κομμάτι της οικονομίας και του πληθυσμού, αλλά αποτελούσαν συνήθως και αφετηρία διάδοσης των επιδημιών, λόγω της αυξημένης κινητικότητας στο εσωτερικό τους. Για παράδειγμα, η Κωνσταντινούπολη είχε λειτουργήσει αρκετές φορές ως σταθμός διάδοσης της πανώλης λόγω της θέσης της στην

²⁰⁶ Ibid., 165.

²⁰⁷ Anna Pouradier Duteil-Loizidou, *Consulat de France a Larnaca*, 112.

²⁰⁸ Ibid., 201-4. Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 312.

²⁰⁹ Jennings, *Christians and Muslims*, 187.

αυτοκρατορία, τόσο της γεωγραφικής όσο και της διοικητικής-οικονομικής.²¹⁰ Στην Κύπρο, φαίνεται πως ίσχυσε ό,τι ίσχυε και στις υπόλοιπες οθωμανικές πόλεις. Η Λευκωσία ως πρωτεύουσα του νησιού και η Λάρνακα ως εμπορικό λιμάνι ήταν αυτές που επλήγησαν περισσότερο. Από εκεί μεταδίδονταν οι ασθένειες στον ντόπιο πληθυσμό, αλλά και στους επισκέπτες, που είτε έρχονταν είτε έφευγαν από το νησί, συντηρώντας και εξαπλώνοντας έτσι τις επιδημίες και σε άλλα μέρη.²¹¹

Επιπτώσεις σε διάφορους τομείς της διοίκησης

Αγροτική παραγωγή-Φορολογία

Η αγροτική παραγωγή είναι αναμφίβολα ένας τομέας που θα μπορούσε να μαρτυρήσει απτά την επίδραση του περιβαλλοντικού παράγοντα, και της έλλειψης νερού ειδικότερα, τόσο ως προς την απόδοσή της, όσο και ως προς τα καλλιεργούμενα είδη της. Οι περιγραφές των περιηγητών δίνουν μια εικόνα που δεν μπορούν να αποτυπώσουν άμεσα και με τόση λεπτομέρεια τα διοικητικά οθωμανικά έγγραφα.²¹² Στο νησί ευδοκίμησαν καλλιέργειες που έχουν χαμηλές απαιτήσεις σε νερό, όπως οι ελιές και τα χαρούπια, αλλά και καλλιέργειες απαιτητικές σε νερό, όπως η ζάχαρη, το βαμβάκι, τα οπωροφόρα δένδρα, κλπ.²¹³ Ως τεχνική συντήρησης και προστασίας αυτού του είδους των καλλιεργειών από τη ζέστη και την ξηρασία χρησιμοποιούνταν το πότισμα και το όργωμα.²¹⁴ Ωστόσο, σε ποιο βαθμό επηρεάζονταν ποσοτικά και ποιοτικά η παραγωγή και ακολούθως οι τιμές των προϊόντων στην αγορά λόγω της ανεπάρκειας του νερού είναι ένα ζητούμενο ανοιχτό προς διερεύνηση.²¹⁵

²¹⁰ Faroqhi, «Κρίση και αλλαγή», 40-1.

²¹¹ Jennings, *Christians and Muslims*, 191.

²¹² Cobham, *Excerpta Cypria*, 199, 200-1.

²¹³ *Ibid.*, 174, 185

²¹⁴ *Ibid.*, 122, 199

²¹⁵ Ο R.C. Jennings εντοπίζει αυτό το κενό που παρουσιάζουν οι οθωμανικές πηγές και την ερμηνευτική αδυναμία που κατά συνέπεια δημιουργείται επ'αυτώ, αναφέροντας τα εξής: "Inadequate data prevents a definitive study of prices in Cyprus. Any generalizations must be attempted with great caution. There is virtually no information about seasonal effects on food prices. There is too little data to coordinate prices with the even sparser data on good or bad harvests or with disasters like plagues and the swarming of locusts", Βλ.: Jennings, *Christians and Muslims*, 313 (γενικότερα για τις τιμές και τα προϊόντα βλ. Jennings, *Christians and Muslims*, κέφ. "The Economy as Seen through Ottoman Sources", 311-41), επίσης βλ.: Jennings, *Village life in Cyprus*, 115.

Ήδη από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, και παρά το γεγονός ότι η κατάκτηση της Κύπρου το 1571 είχε τονώσει οικονομικά την ευρύτερη περιοχή κατά μήκος της Μικράς Ασίας²¹⁶, η έλλειψη σε προϊόντα που παρήγαγε η Κύπρος, όπως η ζάχαρη, με την οποία προμήθευε την πρωτεύουσα, το βαμβάκι ή τα σιτηρά, ήταν αξιοσημείωτη τον 17^ο αιώνα.²¹⁷ Η πτώση της αγροτικής παραγωγής τείνει να συνδεθεί από κάποιους ιστορικούς, όπως ο S. White, με την περίφημη «μικρή περίοδο παγετώνων», που φαίνεται να πλήττει και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά και άλλα σημεία της υφελίου τον 17^ο αιώνα, και η οποία χαρακτηρίζεται από εκτεταμένες περιόδους ψύχους αλλά και ξηρασίας στην ανατολική Μεσόγειο, και ακραία καιρικά φαινόμενα, όπως το πάγωμα του Βοσπόρου.²¹⁸

Άμεσα συναρτώμενη με την αγροτική παραγωγή ήταν φυσικά η φορολογία. Ενδεχόμενη πτώση της παραγωγής σήμαινε ταυτόχρονα αδυναμία καταβολής των φόρων που σχετιζόνταν με αυτήν και, κατ'επέκταση, πτώση των φορολογικών εισοδημάτων για την κεντρική και επαρχιακή διοίκηση. Αλλά αυτή δεν είναι η μοναδική συνέπεια που μπορούσε να επιφέρει η ανεπάρκεια ή έλλειψη του νερού. Μια άλλη εξίσου σημαντική παράμετρος είναι ο λιμός, που φαίνεται να συνόδευε κάθε μεγάλη φυσική καταστροφή στην Κύπρο την περίοδο που μελετούμε.²¹⁹ Σε περιόδους ξηρασίας, η ανεπάρκεια του νερού συμβάδιζε με την ανεπάρκεια σε τροφή, και ειδικά σε ψωμί, διότι η παραγωγή του, που γίνονταν με νερόμυλους, απαιτούσε επάρκεια νερού.²²⁰ Σε βενετικό έγγραφο-έκθεση του Giovanni Battista da Todi το έτος 1661 προς τον πληρεξούσιο των φραγκισκανών μισσιονάριων Marco di Lucca στη Ρώμη, στο οποίο καταγράφονται οι κοινωνικο-θρησκευτικές συνθήκες στο νησί, ως μεγάλα προβλήματα της Κύπρου αναφέρονται, μεταξύ άλλων, η έλλειψη νερού και η συνακόλουθη σιτοδεία.²²¹

²¹⁶ Suraiya Faroqhi, *Making a living in the Ottoman lands 1480 to 1820* (Istanbul: The Istanbul Isis Press, 1995), 32-3.

²¹⁷ McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe*, 37, 42· A.C. Wood, *A History of the Levant Company* (New York: Barnes and Nobles, 1964), 74· Orhan Kurmuş, "The Cotton Famine and its Effects on the Ottoman Empire", στο (ed.) İslamoğlu-İnan, Huri, *The Ottoman Empire and the World-Economy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 160-1· White, *The Climate of Rebellion*, 146.

²¹⁸ White, *The Climate of Rebellion*, 123-39· Faroqhi, "Κρίση και αλλαγή, 1590-1699", 41.

²¹⁹ Marios Hadjianastasis, *Bishops, Ağas and Dragomans: A Social and Economic History of Ottoman Cyprus 1640-1704* (PhD thesis, University of Birmingham, 2004), 168-70.

²²⁰ Cobham, *Excerpta Cyprica*, 247.

²²¹ Τσιρπανλής, *Ανέκδοτα έγγραφα εκ των αρχείων του Βατικανού (1625-1667)*, 163-72 (πιο συγκεκριμένα 165, 10/3).

Η φορολογία είναι από τα βασικά στοιχεία της οθωμανικής διοίκησης, το οποίο προσέκρουσε στον παράγοντα των φυσικών καταστροφών και των ασθενειών. Άμεσα συναρτώμενη με την αγροτική παραγωγή,²²² αλλά και με τον πληθυσμό, δεν θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστη όταν οι δυο αυτές συνιστώσες υφίσταντο αλλαγές.²²³ Δεδομένου μάλιστα ότι πρόκειται για έναν αιώνα με βαρύ φορολογικό φορτίο²²⁴, ειδικά για τους μη-μουσουλμανικούς πληθυσμούς, όπως και ο πληθυσμός της Κύπρου κατά πλειοψηφία, αντιλαμβανόμαστε ότι οι συνέπειες των φυσικών καταστροφών και των επιδημιών έκαναν ακόμη πιο δύσκολο το οικονομικό και διοικητικό πλαίσιο.

Η μη καταβολή των φόρων είναι η βασική αιτία αναφοράς στα φυσικά φαινόμενα, όσον αφορά τα οθωμανικά αρχεία. Μέσα από αιτήσεις παραπόνων βλέπουμε συχνά αναφορά σε φυσικές καταστροφές ως βασική επιχειρηματολογία για την αίτηση μείωσης των φόρων. Μια τέτοια είναι και η περίπτωση την οποία μελέτησε η Faroqhi, του έτους 1688-89, της διοικητικής περιφέρειας Ada, όπου αναφέρει ότι οι φοροεισπράκτορες αδυνατούσαν να αντλήσουν τους απαιτούμενους φόρους από την περιοχή λόγω πλημμύρων.²²⁵

Η αθέμιτη πίεση που κατά καιρούς υφίσταντο οι φορολογούμενοι από τους τοπικούς αξιωματούχους ως προς την συλλογή των φόρων, το οποίο άλλωστε είναι μια γενική παρατήρηση για την οθωμανική επαρχιακή διοίκηση του 17^{ου} αιώνα, είναι μια κοινή παράμετρος που πρέπει να ληφθεί υπόψιν.²²⁶ Η μείωση παραγωγής και

---

²²² Για τη αγροτική παραγωγή στη Κύπρο κατά την οθωμανική περίοδο ενδεικτικά βλ.: Antonis Hadjikyriacou, *Society and economy on an Ottoman Island*, 34-55.

²²³ Michael Ursinus, “Natural disasters and tevzi: Local tax systems of the post-classical era in response to flooding, hail and thunder”, στο *Halcyon Days in Crete III, A Symposium held in Rethymnon 10-12 January 1997, Natural Disasters in the Ottoman Empire*, Zachariadou Elizabeth (εκδ.) (Crete: University Press, 1999), 265-72.

²²⁴ Καμπουρίδης, *Η νεότερη Ελλάδα μέσα από οθωμανικές αρχειακές πηγές*, 152. Για τους φόρους στην Κύπρο βλ. Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği*, 247-79. Recep Dündar, “H.1053-M.1643 Tarihli 8428 No’lu Cizye Defteri’nin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi”, *International Journal of History*, 4/4, (Νοέμβριος 2012): 125-46. Recep Dündar, Mesut Aydın, “3924 nolu Cizye defterine göre Kıbrıs eyaleti Baf ve Kukla kazalarında gayrimüslimler (H.1061/M.1650-51)”, *TÜBAR*, 31 (2012): 77-98. Recep Dündar, “18 Mart- 14 Haziran 1608 yılı Kıbrıs Eyaleti Bütçesi” *Turkish Studies*, 5/4 (2010): 1033-48.

²²⁵ Suraiya Faroqhi, “A natural disaster as an indicator of agricultural change: Flooding in the Edirne era, 1100/1688-89”, στο *Halcyon Days in Crete III, A Symposium held in Rethymnon 10-12 January 1997, Natural Disasters in the Ottoman Empire*, (ed.) Zachariadou Elizabeth (Crete: University Press, 1999), 253-4.

²²⁶ Αρχιμανδρίτου Κυπριανού, *Ιστορία*, 308-9. Linda Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy. Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, (Leiden: E.J. Brill, 1996), 248. Καμπουρίδης, *Η νεότερη Ελλάδα μέσα από οθωμανικές αρχειακές πηγές*, 152.

φορολογούμενων μονάδων (*hane*), οδηγούν συχνά σε φορολογικό αδιέξοδο και πιέσεις, τα οποία, με τη σειρά τους, θέτουν τις βάσεις για κοινωνική αναταραχή και διοικητική δυσαρμονία.²²⁷ Η αρνητική περιβαλλοντική συγκυρία είναι συχνά αυτή που πυροδοτεί μια σειρά εξελίξεων σε πολλαπλά επίπεδα, τα οποία, όμως, συνδέονται μεταξύ τους, και υπό αυτό το πρίσμα οι παραπάνω προβληματισμοί περί σύνδεσης περιβαλλοντικού στοιχείου και κοινωνικών αναταραχών να μην αποκλείονται αμέσως ως ανυπόστατοι αλλά να αξίζουν μιας δεύτερης ανάγνωσης

Ας δούμε ένα παράδειγμα, το οποίο προέρχεται από οθωμανική πηγή που μας παραθέτει ο Jennings. Από εκεί πληροφορούμαστε ότι, περί τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, η πανώλη χτύπησε για μια ακόμη φορά την Κύπρο, δημιουργώντας μεγάλες απώλειες, αλλά και άλλης φύσεως ζητήματα (διοίκησης, οικονομικά, κοινωνικά). Όταν διοικητής του νησιού ήταν ο Μεχμέτ πασά, δηλαδή στα 1656, εκπρόσωποι της οθωμανικής διοίκησης, όπως οι κάτοχοι τιμαρίου ή ζιαμετιού, θρησκευτικοί λειτουργοί και λόγιοι, και άλλοι τοπικοί αξιωματούχοι, απευθυνόμενοι στο διβάνιο της Κύπρου, ζήτησαν να μειωθούν οι εγγεγραμμένοι στον κατάλογο των φορολογούμενων για κεφαλικό φόρο. Ως τότε ο κατάλογος του κεφαλικού φόρου αριθμούσε περί τα 15.000 *hane*, αλλά τα τελευταία 3-4 χρόνια είχε σημειωθεί απώλεια περίπου 3.000 *hane*, και ως εκ τούτου ζητούσαν να συνταχθούν νέοι κατάλογοι, που θα έδειχναν τον πραγματικό αριθμό των φορολογουμένων, που ήταν πια 12.000 *hane*. Η αιτία αυτής της μεγάλης εισοδηματικής απώλειας, σε ότι αφορά τον κεφαλικό φόρο, ήταν η πανώλη που είχε πλήξει το νησί. Δεν γνωρίζουμε εάν επρόκειτο για φυγή ή για θάνατο ή για έναν συνδυασμό και των δυο. Έτσι, λοιπόν, από το 1652 περίπου υπήρχε μια απώλεια της τάξεως του 1/5 των φορολογουμένων του κεφαλικού φόρου, η οποία όμως μεγάλωσε περί το 1655, οπότε και υπήρξε μείωση στο 1/2 του τότε καταγεγραμμένου αριθμού, δηλαδή των 12.000 *χανέ* (είχαν δηλαδή μειωθεί στα 6.000 *χανέ*), εξαιτίας της πανώλης, και στην περίπτωση αυτή διευκρινίζεται ότι οι απώλειες ήταν λόγω θανάτου και όχι λόγω φυγής. Πληροφορούμαστε, μάλιστα, ότι τα περισσότερα χωριά ήταν ερημωμένα και κατεστραμμένα.²²⁸

Η ειδική αναφορά στη σχέση του περιβαλλοντικού παράγοντα με τη φορολογία γίνεται γιατί ακριβώς μέσα από τον συσχετισμό αυτό μπορεί να διαφανεί

²²⁷ Darling, *Revenue-Raising*, 246.

²²⁸ Jennings, *Christians and Muslims*, 187-8.

ευκρινέστερα η πιθανή επιρροή ενός αστάθμητου παράγοντα, όπως είναι οι φυσικές καταστροφές και εν μέρει οι επιδημίες, επάνω σε μια σταθερά, όπως είναι το οθωμανικό φορολογικό σύστημα. Αξίζει να αναφέρουμε ότι ο Καμπουρίδης θεωρεί πως η συνηθέστερη αιτία για τη μη συλλογή φόρων είναι ο θάνατος του φοροεισπράκτορα και όχι κάποια άλλη. Το γεγονός αυτό δείχνει με πόση αυστηρότητα και ακαμψία το οθωμανικό σύστημα διοίκησης λειτουργούσε σε σχέση με το φορολογικό κέρδος. Αμέσως μετά σε συχνότητα, ο Καμπουρίδης τοποθετεί τον περιβαλλοντικό παράγοντα, δηλαδή φυσικές καταστροφές, κακό κλίμα ή άσχημες καιρικές συνθήκες, επιδημίες και φυγή φορολογουμένων, η οποία, όμως, συχνά ήταν και συνακόλουθο όλων των προηγούμενων, όπως θα δούμε και παρακάτω.²²⁹ Αυτή ακριβώς τη σχέση μεταξύ αστάθμητου παράγοντα και αγροτικής παραγωγής τόνισε ιδιαίτερα ο Braudel για τον μεσογειακό χώρο γενικότερα, λέγοντας πως εκεί, περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο γεωγραφικό χώρο, η παραγωγή βρίσκεται στο έλεος αστάθμητων περιβαλλοντικών παραγόντων, δίνοντας έμφαση στις συνεχώς ασταθείς, απρόβλεπτες και συχνά δυσμενείς καιρικές συνθήκες.²³⁰

Προχωρώντας λίγο παραπέρα στο ζήτημα της επίδρασης των περιβαλλοντικών παραγόντων (στους οποίους εντάξαμε και τις ασθένειες, και ειδικά όσες επηρεάζονται από κλιματικούς παράγοντες, όπως π.χ. την ελονοσία), αξίζει να σταθούμε σε δύο ακόμη σημεία, τα οποία κυρίως αφορούν τον τομέα της κοινωνίας,²³¹ και είναι το ζήτημα του λιμού και της μείωσης του πληθυσμού, τα οποία, όπως και σε άλλα σημεία που είδαμε στο κεφάλαιο αυτό, συνδέονται μεταξύ τους με μια λογική και αναγκαία αλληλουχία, σε μια σχέση αίτιου-αιτιατού.

Σιτοδεία

Ο λιμός φαίνεται να συνοδεύει κάθε μεγάλη φυσική καταστροφή στην Κύπρο την περίοδο που μελετούμε.²³² Έτσι, στα 1696, μέσα από στοιχεία που μας δίνει σε αναφορά του ο γάλλος πρόξενος στη Λάρνακα, βλέπουμε ότι τη χρονιά εκείνη το

²²⁹ Καμπουρίδης, *Η νεότερη Ελλάδα μέσα από οθωμανικές αρχαιακές πηγές*, 121-2.

²³⁰ Braudel, *Η Μεσόγειος*, τ. 1, 298-9. Suraiya Faroqhi, “A natural disaster as an indicator”, 252- 63.

²³¹ Για τον 18ο αι. βλ.: Θουκυδίδης Ιωάννου, “Φυσικές Καταστροφές, Επιδημίες και Ανθρώπινη συμπεριφορά: Κρίσεις στο κοινωνικό σώμα, στην παραγωγική διαδικασία και στην εμπορική δραστηριότητα στην Κύπρο κατά τον 18ο αιώνα”, *Κυπριακά Σπουδαί* 59-60 (1995-1996): 29-48. William Griswold, “Climatic Change: A Possible Factor in the Social Unrest of Seventeenth Century Anatolia,” στο (ed.) H. Lowry and D. Quataert *Humanist and Scholar: Essays in Honor of Andreas Tietze* (Istanbul: Isis, 1993), 33.

²³² Hadjianastasis, *Bishops, Ağas and Dragomans*, 168-70.

νησί υπέφερε από έναν σκληρό και δύσκολο χειμώνα, με θύελλες και εκτεταμένη περίοδο καταιγίδων (έξι μήνες), επιδρομές ακρίδων που κατέστρεψαν την αγροτική παραγωγή, ασθένειες που εξάντλησαν τον πληθυσμό αλλά και τα αποθέματα σε διαθέσιμα φάρμακα,²³³ και την ίδια στιγμή ο λιμός άρχισε να αυξάνεται μέρα με τη μέρα και να απειλεί το νησί και τους κατοίκους του.²³⁴ Λίγα χρόνια νωρίτερα, το 1678, υπάρχει πάλι αναφορά για λιμό στα έγγραφα του γαλλικού προξενείου, χωρίς όμως άλλα στοιχεία, μιας και το ζήτημα του λιμού είναι γενικώς ελλιπώς τεκμηριωμένο στην οθωμανική ιστορία, και ειδικά κατά τον 17^ο αιώνα.²³⁵

Ωστόσο, θα πρέπει στο σημείο αυτό να σταθούμε σε ορισμένες παρατηρήσεις και υπενθυμίσεις που σχετίζονται με την ευκολία ή μη, με την οποία θα μπορούσαμε να οδηγηθούμε σε γενικές παρατηρήσεις ή ίσως και σε συμπεράσματα. Όπως ειπώθηκε εξ αρχής, το ζήτημα των περιβαλλοντικών παραγόντων και των επιδράσεών του ή μη σε τομείς όπως η οικονομία ή η κοινωνία εν προκειμένω, και εντός ενός ιστορικού πλαισίου, δεν είναι μια μελέτη που μπορεί να εξαντληθεί σε ένα περιορισμένο πόνημα, αποτέλεσμα της δουλειάς ενός ατόμου, αλλά θα ήταν συνετό να επιχειρείται μόνο με προδιαγραφές διεπιστημονικής συνεργασίας. Επιπλέον, όπως έχει επισημάνει κατά το όχι μακρινό (όχι τουλάχιστον τόσο ώστε να επιτρέπει μια σημαντική εξέλιξη) παρελθόν η Faroqhi, προβληματιζόμενη για το ζήτημα της απαγόρευσης εξαγωγής σιταριού από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, και κατά πόσο θα μπορούσαν οι κακές περιβαλλοντικές συνθήκες και οι συνακόλουθες κακές σοδειές που παρατηρήθηκαν στο σύνολο της Μεσογείου να παίζουν ρόλο σ' αυτό: *«Τέτοιες σκέψεις, καθώς και ενδείξεις για μια μικρή περίοδο παγετώνων στην Ευρώπη στα τέλη του 16^{ου} και κατά τον 17 αιώνα, έχουν οδηγήσει τους ερευνητές να θέσουν το ζήτημα της ιστορίας του κλίματος στην ανατολική Μεσόγειο αυτής της περιόδου. Προς το παρόν δεν έχουν δημοσιευτεί δεδομένα δένδροχρονολογήσεων ή παλυνολογικά δεδομένα, τουλάχιστον όχι σε μορφή προσβάσιμη στους μη ειδικούς. Επομένως δεν έχει φτάσει ακόμη ο καιρός για μια μελέτη των πιθανών κοινωνικών επιπτώσεων των (υποτιθέμενων) κλιματικών αλλαγών. Το ζήτημα παραμένει μια πρόκληση για το μέλλον.»*²³⁶

²³³ Για την ιατρική στην Κύπρο βλ.: Σταυρίδης, “Η Ιατρική στην Κύπρο κατά την Οθωμανική Περίοδο”, 150-215.

²³⁴ Pouradier Duteil-Loizidou, *Consulat de France a Larnaca*, τ.1, 223-5.

²³⁵ Ibid., 117.

²³⁶ Faroqhi, “Κρίση και αλλαγή”, 41.

Πέρα από το ζήτημα της προσβασιμότητας των δεδομένων και της εξασφάλισης της διεπιστημονικότητας, όμως, το υπό μελέτη ζήτημα του περιβαλλοντικού παράγοντα και των επιπτώσεών του σε πτυχές της ιστορίας, όπως η κοινωνία και η οικονομία, απαιτεί και τη συνεχή εγρήγορση πάνω σε λιγότερο εμφανή ζητήματα, που σχετίζονται με τη φυσιογνωμία και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε ιστορικού τόπου, όπως στην περίπτωση της Κύπρου, αλλά και με τον συνδυασμό πολλών παραμέτρων ταυτόχρονα. Έτσι, σε ό,τι έχει να κάνει, παραδείγματος χάριν, με τη σιτοδεία ή τον λιμό και το κατά πόσο αυτός προκαλείται από περιβαλλοντικά αίτια, θα πρέπει κανείς να προσμετρά στοιχεία όπως η γεωγραφική θέση ή η συχνότητα αλλά και η περιοδικότητα των φαινομένων. Δεν είναι ασφαλές να συναχθούν συμπεράσματα από μεμονωμένες περιπτώσεις, όπως, παραδείγματος χάριν, αν μέσα στην χρονική έκταση ενός αιώνα παρατηρείται δυο ή τρεις φορές το φαινόμενο της ξηρασίας. Ως εκ τούτου, δεν πρέπει να χαρακτηρίζεται με ευκολία ένας ολόκληρος αιώνας ως αιώνα ξηρασίας, ούτε όμως και να μεταφέρονται δεδομένα που έχουν καταγραφεί σε έναν διαφορετικό γεωγραφικό χώρο και να προσαρμόζονται σε έναν άλλο με διαφορετικά χαρακτηριστικά.²³⁷

Δημογραφία

Ένας τομέας, στον οποίο φαίνεται να επιδρά ο περιβαλλοντικός παράγοντας, και ειδικά οι ασθένειες, είναι φυσικά η δημογραφία.²³⁸ Μέσα από την περίπτωση της Κύπρου του 17^{ου} αιώνα, διαφαίνονται οι συνέπειες των φυσικών καταστροφών και των παρελκόμενων τους στα δημογραφικά της δεδομένα, τα οποία, ούτως ή άλλως, συνιστούν μια δαιδαλώδη διαδρομή για όσους ασχολούνται με το ζήτημα. Έμμεσα ή άμεσα, η μείωση του πληθυσμού πραγματοποιείται σταδιακά κατά τον 17^ο αιώνα, είτε λόγω της φυγής των Κυπρίων από τον τόπο τους είτε λόγω θανάτων.

Ο Κυπριανός κάνει εκτενή αναφορά στο ζήτημα της φυγής των Κυπρίων, την οποία αποδίδει στις ασθένειες και στη βαριά φορολογία.

Πολλάκις έγινε πρόσκλαυσις των Ραγιάδων εις την Πόρταν δια την τοιαύτην ερήμωσιν, προβάλλοντες το αδύνατον πως ο τόπος δεν συκώνει

²³⁷ Κώστας Κωστής, *Αφορία, ακρίβεια και πείνα. Οι κρίσεις διατροφής στην ελληνική χερσόνησο 1650-1830. Προβλήματα προσέγγισης και εμπειρικές ενδείξεις* (Αθήνα: εκδ. Αλεξάνδρεια, 1993), 34-6.

²³⁸ Braudel, *Μελέτες για την Ιστορία*, 26-9; McGowan, *Economic life in Ottoman Europe*, 85-7.

Πασάδες δια τα πολλά έξοδα, μάλιστα εξαιτίας μιας μεγάλης ακρίβειας, όπου ηκολούθησαν έτει. 1640., και μετά ένα χρόνον ένα μέγα θανατικόν, εφθάρη η Νήσος και ερήμωσεν. Όθεν η Πόρτα δίδουσα ακρόασιν εις τοιαύτας φανεράς δυστυχίας της Νήσου, έστειλε Μουβελλάν δηλαδή εξεταστήν, ο οποίος ανερευνήσας και καταγράψας κατ'όνομα τον όντα Ραγιάν εις Κύπρον, μόλις εύρεν ως εικοσιπέντε χιλιάδας λέγουσιν, άμα μετά των γερόντων και παιδίων δώδεκα ή δεκατεσσάρων χρόνων. Έκτοτε δε ασύκωσεν η Πόρτα τους δύο Πασάδες Πάφου και Αμμοχούστου, και άφησε μόνον τον Πασάν τριών ττουγιών της Λευκοσίας. Αλλά και αυτόν με κάποιαν στέρησιν από τους πολλούς ανθρώπους και υπηρέτας όπου έφερνε, και με κάποιαν τινά ελάφρωσιν από τα έξοδα, όχι όμως από το διωρισμένον χαράτζιον, και η Πόρτα έδωσεν έξω φερμάνιν, ότι όπου ευρίσκονται Κύπριοι να υπάγουν εις την Πατρίδαν των, και να μην έχουσι να πληρώνουσιν άλλο, παρά έως οκτώ και δέκα γρόσια τον δεύτερον χρόνον ο καθ'ένας δια δόσιμον (...) δεν απέρασαν μ'όλον τούτο ως είκοσι χρόνοι, και αντί να αυξηνηθή ο Ραγιας της Νήσου ελιγότευσε, διατί πάλιν αλησμονήσθησαν της Πόρτας αι προσταγαί, και οι Πασάδες ακόρεστοι έπραττον τα όμοια, και τριχειρότερα. Αι ανομβρία, η φθορά της ακρίδος συνεχής. Η δυστυχία της πράξεως δια τους πολέμους όπου τότε είχεν ο Σουλτάνος μετά των Ενετών δια την Κρήτην και Μωρέαν, και όσα άλλα δεινά, εστενοχώρησαν τους Κυπρίους να φύγουσι πολλοί εις τα μέρη της Συρίας με τας Φαμηλίας των.²³⁹

Η φυγή από τις εστίες έχει καταγραφεί ως μια τάση των Οθωμανών υπηκόων, ιδιαίτερος των μη μουσουλμάνων, κατά τον 17^ο αιώνα, όχι μόνο στην Κύπρο, αλλά και στην περιοχή των Βαλκανίων και του ελλαδικού χώρου, προκειμένου να διαφύγουν τον κίνδυνο των ασθενειών, δηλαδή της φυσικής εξόντωσης και της καταβολής τόσο των έκτακτων όσο και των τακτικών φόρων, που την συγκεκριμένη χρονική περίοδο αποτελεί ένα είδος οικονομικής εξόντωσης.²⁴⁰ Μέσα από τα γραφόμενα του Κυπριανού, διαφαίνεται η έκταση που είχε λάβει το ζήτημα αυτό στην Κύπρο από τις αρχές ακόμη της οθωμανικής διοίκησης, αλλά και η άμεση

²³⁹ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 308-9.

²⁴⁰ McGowan, *Economic life in Ottoman Europe*, 35.

αντίληψη των διαστάσεων του από τις οθωμανικές αρχές, οι οποίες φέρονται να προσπαθούν να ανατρέψουν την εκροή πληθυσμού και άρα την απώλεια φορολογικών μονάδων (*hane*).

Ειδικά στην υπαίθρο, η μείωση του πληθυσμού στα περισσότερα μέρη της αυτοκρατορίας είναι, ως ένα βαθμό, καταγεγραμμένη μέσα από έμμεσες κυρίως πηγές, καθώς, όπως είναι γνωστό, σπανίζουν οι καταγραφές των μουσουλμάνων υπηκόων και κυρίως οι ιστορικοί βασίζονται σε κατάστιχα που αφορούσαν τους μη μουσουλμάνους (χριστιανούς και εβραίους) φορολογούμενους, δηλαδή όσους κατέβαλλαν τον κεφαλικό φόρο. Μέσα από αυτά τα κατάστιχα, λοιπόν, έχει παρατηρηθεί για τον 17^ο αιώνα μια αξιοσημείωτη μείωση των καταβαλλόμενων φόρων, την οποία οι αρμόδιοι αξιωματούχοι είσπραξης των φόρων απέδιδαν, κατά κύριο λόγο, στην εγκατάλειψη της γης από τους αγρότες και στη φυγή των αγροτικών πληθυσμών από τις εστίες τους.²⁴¹ Η φυγή αυτή, που συνήθως, όπως είδαμε, οφείλονταν είτε σε περιβαλλοντικούς ή φυσικούς παράγοντες, όπως φυσικά φαινόμενα που είχαν αντίκτυπο στην σοδειά τους, και κατά συνέπεια στην ικανότητά τους να πληρώνουν τους φόρους, είτε σε καταχρήσεις ή παραβιάσεις των τοπικών αρχών κυρίως σε θέματα φορολογίας. Προορισμός ήταν, πολλές φορές, μέρη απομακρυσμένα ή δυσπρόσιτα, όπως βουνά, δασικές περιοχές ή νησιά.²⁴²

Ο υπαίθριος πληθυσμός της Κύπρου καταγράφηκε για πρώτη φορά εκ μέρους της οθωμανικής διοίκησης στην γενική απογραφή του 1571-2.²⁴³ Τότε δόθηκε μια πρώτη εικόνα του πληθυσμού της υπαίθρου. Ωστόσο, αυτή δεν είναι η πραγματική εικόνα, καθώς στο αναλυτικό κατάστιχο καταχωρούνταν μόνο ενήλικοι άρρενες που μπορούσαν να φορολογηθούν. Οπότε η εικόνα της υπαίθρου που αποκομίζει κανείς, περιοριζόμενος στα δεδομένα ενός καταστίχου, είναι πλασματική. Η βασικότερη πηγή εισοδήματος, σύμφωνα με το αναλυτικό κατάστιχο του 1572, ήταν οι *mukataa*, και από αυτούς το σημαντικότερο ποσό αντιστοιχούσε στις καλλιεργήσιμες γαίες των χωριών.²⁴⁴

Μεταξύ των δεκαετιών 1630 και 1650, διαφαίνεται μια τάση μείωσης του πληθυσμού του νησιού, η οποία συνεχίζεται τα επόμενα χρόνια. Μεταξύ των ετών

²⁴¹ Faroqhi, “Κρίση και αλλαγή”, 42.

²⁴² Halil Inalcik *An economic and social history of the Ottoman Empire*, τ.1, (ed.) Halil Inalcik, Donald Quataert, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 158-9.

²⁴³ Inalcik, “Ottoman policy”, 9.

²⁴⁴ Sahillioğlu, *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi*, 11.

αυτών, το νησί επλήγη από τρεις βασικούς φυσικούς παράγοντες: τις ακρίδες, την πανώλη και την ελονοσία. Εξαιτίας τους, ο μη μουσουλμανικός (ενήλικες άρρενες) πληθυσμός το 1626 είχε μειωθεί στους 20.000 (σχεδόν στο μισό δηλαδή σε σχέση με τον 16^ο αιώνα). Κατά τα έτη 1604-1607 ο πληθυσμός ανερχόταν στους 30.000, ενώ μεταξύ 1600-1610 ο πληθυσμός αυτός κυμάνθηκε μεταξύ 36.000-42.000 ζιμμήδες φορολογούμενους. Το νησί παρέμενε αραιοκατοικημένο, όχι μόνο εξαιτίας των φυσικών καταστροφών και της φορολογίας, αλλά και ως μακροπρόθεσμο αποτέλεσμα του Πολέμου του 1570-71. Η οθωμανική διοίκηση αποφάσισε να μεταφερθούν πληθυσμοί από άλλα μέρη της αυτοκρατορίας για να μετοικήσουν στην Κύπρο.²⁴⁵

Πέρα από τη φυγή, όμως, και ο θάνατος συνιστά έναν τρόπο μείωσης του πληθυσμού. Στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, ο πληθυσμός της Κύπρου μειώνεται δραστικά λόγω θανάτων. Η μεγάλη θνησιμότητα, απόρροια του κακού κλίματος και των επιδημιών, φαίνεται να απασχολεί και να προβληματίζει τον γάλλο πρόξενο στα 1693. Η θνησιμότητα τόσο ανθρώπων όσο και ζώων εντοπίζεται κυρίως στις ορεινές περιοχές, σύμφωνα με τα γαλλικά προξενικά αρχεία, και οφείλεται στη σιτοδεία και στον μεγάλο λιμό.²⁴⁶

Ο Κυπριανός, σε άλλο σημείο του έργου του, αναφέρει σχετικά: «*Προς δε τα τέλη του ΙΖ αιώνας, 1692, ηκολούθησε μέγα θανατικόν εις την Νήσον όπου δεν έμεινε το τρίτον σχεδόν των κατοίκων, ως εκ σημειωμάτων έχομεν. ... Κατά δε τους 1712 μόλις έφθασαν οι δυστυχείς Κύπριοι να λάβουν ολίγην άνεσιν, από το θανατικόν, και από άλλα πάνδεινα σχεδόν ακατάπαυστα όπου κατεμάστιζον την Νήσον ...*»²⁴⁷ Επιπλέον, το ίδιο το κλίμα ήταν ένας ακόμη καθοριστικός παράγοντας θνησιμότητας, όχι μόνο στην Κύπρο αλλά και ευρύτερα.²⁴⁸ Μέσα από τις περιγραφές περιηγητών ή ξένων υπηκόων που διαβιούσαν στην Κύπρο, καθίσταται εμφανές το πόσο δύσκολα επιβίωναν ντόπιοι και ξένοι στο θερμό κλίμα του νησιού.²⁴⁹

²⁴⁵ Μια άποψη αυτής της συνύπαρξης εξετάζεται στο: Elena Brambilla, “Convivencia under Muslim rule”, 125-6.

²⁴⁶ Anna Pouradier Duteil-Loizidou, *Consulat de France a Larnaca*, τ.1, 198-9.

²⁴⁷ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 312.

²⁴⁸ Ειδικά για τη θνησιμότητα στην Κύπρο κατά την οθωμανική περίοδο βλ.: Σταυρίδης, “Η Ιατρική στην Κύπρο κατά την Οθωμανική Περίοδο”, 153-5· Faroqhi, “Κρίση και αλλαγή”, 38-40, 42-7.

²⁴⁹ Anna Pouradier Duteil-Loizidou, *Consulat de France a Larnaca*, τ.1, 110-2.

ΜΕΡΟΣ Β΄: ΓΑΙΟΚΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Διοίκηση, ιδιοκτησία και γαιοκτησία

Το τιμαριωτικό σύστημα (*dirlik sistemi*) τον 17^ο αιώνα

Το τιμαριωτικό σύστημα, που εξυπηρετούσε την ανάγκη να συντηρηθεί ένας μεγάλος αυτοκρατορικός στρατός, βασιζόμενος, όμως, όπως τονίζει ο İnalcık, στους πόρους μιας μεσαιωνικής οικονομίας, αποτέλεσε, έως και τον 16^ο αιώνα, την βασικότερη δομή οργάνωσης της επαρχιακής διοίκησης. Στο πλαίσιο αυτού του συστήματος, πέρα από την οργάνωση του επαρχιακού στρατού της αυτοκρατορίας, οριοθετούνταν, μέσω του καθεστώτος χορήγησης των τιμαριών, και το πλαίσιο λειτουργίας βασικών εκφάνσεων της επαρχιακής διοίκησης, όπως η γαιοκτησία και η είσπραξη φόρων.²⁵⁰

Ο σουλτάνος, στον οποίο ανήκαν τα κατακτημένα εδάφη, παραχωρούσε τμήματα αυτών των εδαφών και των προσόδων τους σε υπηκόους του, ζητώντας ως αντάλλαγμα τις υπηρεσίες τους στον στρατό της αυτοκρατορίας, τη διασφάλιση της πολεμικής του ετοιμότητας, αλλά και την εφαρμογή της εκτελεστικής τους εξουσίας στη διοίκηση της επαρχίας μέσω των τιμαριούχων. Το σύστημα αυτό ένωνε τους τομείς της γαιοκτησίας και του στρατού επ'ωφελεία της κεντρικής εξουσίας. Οι τιμαριούχοι προέρχονταν τόσο από την στρατιωτική τάξη όσο και εκτός αυτής.²⁵¹

²⁵⁰ İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi* (Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1979) 81· Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Timar* (Ankara: Teori Yayınları, 1985) 25· İnalcık, Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, τ.1, 72· Bernard Lewis, “Ottoman Land Tenure and Taxation in Syria”, *Studia Islamica*, 50 (1979): 109-24· Linda Darling, “Public finances: the role of the Ottoman centre”, στο (ed.) S.Faroqhi, *The Cambridge History of Turkey*, τ.3 (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 118· Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650* (New York: Palgrave MacMillan, 2002), 193· Νεοκλής Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα. Συστημική παράθεση δομών και λειτουργιών. Η δογματική διοίκηση*, τ.2, (Αθήνα: Αρσενίδης, 1990), 54-157· Χαλίλ Ιναλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή, 1300-1600*, (μτφρ.) Μ.Κοκολάκης, (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1995) 188· Ibrahim Metin Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου. Ο μετασχηματισμός της οθωμανικής επαρχιακής διακυβέρνησης, 1550-1650*, (μτφρ.) Σ.Παπαγεωργίου, (Αθήνα: Παπαζήση, 2001), 96

²⁵¹ Beldiceanu Nicoara. “Le timar dans l'État ottoman (XIVe-XVe siècles)”, *Structures féodales et féodalisme dans l'Occident méditerranéen (Xe-XIIIe siècles). Bilan et perspectives de recherches*, Actes du Colloque de Rome (10-13 Octobre 1978) (Rome: École Française de Rome, 1980): 751.

Στους πρώτους αιώνες, επρόκειτο κυρίως για στρατιωτικούς,²⁵² όμως μετά τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, το προφίλ των τιμαριούχων αλλάζει και διευρύνεται πέρα από τον στρατιωτικό τομέα.²⁵³ Οι τιμαριούχοι, μέσα από τη συλλογή προσόδων, ασκούσαν ως ένα βαθμό εξουσία στην περιοχή που τους είχε ανατεθεί, ελέγχοντας τομείς, όπως η αγροτική παραγωγή, οι οικονομικές δραστηριότητες, η τήρηση της δημόσιας τάξης κλπ.²⁵⁴ Ωστόσο, ο τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας του τιμαριωτικού συστήματος έδινε στην κεντρική διοίκηση τη δυνατότητα να εποπτεύει τη διοίκηση των επαρχιών και των εκπροσώπων της, οι οποίοι ασκούσαν την εκτελεστική εξουσία στο όνομα του σουλτάνου (*beylerbeyi, sancakbeyi, sipahi* κλπ).²⁵⁵

Ο İnalcık, στην προσπάθειά του να το καταστήσει πιο κατανοητό και προσιτό στη δυτική αντίληψη, παρομοίασε εν μέρει το τιμαριωτικό σύστημα με τον μεσαιωνικό φεουδαλισμό, επισημαίνοντας, ωστόσο, τις μεταξύ τους δομικές διαφορές, οι οποίες, κατά κύριο λόγο, συνοψίζονταν (όσον αφορά το τιμαριωτικό σύστημα) στην επιβολή απόλυτου ελέγχου της κεντρικής εξουσίας επί των γαιών και στον παραγκωνισμό κάθε ιδιοκτησιακού δικαιώματος.²⁵⁶ Σε αυτό το τελευταίο συμφωνεί και ο Kunt, τονίζοντας εξίσου τον στενό έλεγχο που ασκούσε η κεντρική διοίκηση, παρουσιάζοντας, ωστόσο, μια πιο εξιδανικευμένη εικόνα του ίδιου του τιμαριωτικού συστήματος και αιτιολογώντας το καθεστώς στενού ελέγχου εκ μέρους της κεντρικής εξουσίας ως ένα μέσο διασφάλισης της νομιμότητας ως προς την ορθή λειτουργία του.²⁵⁷

Από τα τέλη του 16^{ου} και κατά τον 17^ο αιώνα, διαφαίνεται μια αλλαγή στις ισορροπίες δυνάμεων στο πλαίσιο του τιμαριωτικού συστήματος, καθώς παρατηρούνται πιο συστηματικά περιπτώσεις άσκησης πίεσης εκ μέρους των τιμαριούχων, με σκοπό να αλλάξει αυτό το καθεστώς γαιοκτησίας με διάφορους τρόπους, όπως πώληση μικρών και μη αποδοτικών τιμαρίων, συσσώρευση γαιών από

²⁵² Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 67.

²⁵³ Linda Darling, “Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 43 (2014): 193-226.

²⁵⁴ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 67.

²⁵⁵ İnalçık, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 204.

²⁵⁶ İnalçık, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 191.

²⁵⁷ «Το κλασικό σύστημα ντιρλίκ, πολύ διαφορετικό από το φεουδαλικό, έγινε πολύ γραφειοκρατικό και στενά ελεγχόμενο από την κεντρική κυβέρνηση: η τελευταία χορηγούσε ντιρλίκ έναντι νομοταγών εκδουλεύσεων, μετακινούσε συχνά τους κατόχους ντιρλίκ από τη μια περιοχή σε άλλη, και ανακαλούσε τις χορηγίες όταν οι τελευταίοι δεν ανταποκρίνονταν στις υποχρεώσεις τους.», Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*. 226-7.

εύρωστους τιμαριούχους κυρίως, διασφάλιση κληροδότησης των γαιών με διάφορους τρόπους, όπως π.χ. μέσω της μετατροπής τους σε βακούφια κλπ. Πίσω από αυτές τις προσπάθειες, χτίζεται σταδιακά, τον 17^ο αιώνα, μια προσπάθεια ρήξης του δεσμού εξάρτησης των γαιών από τον έλεγχο της κεντρικής εξουσίας, η οποία θα πιστοποιηθεί από τις εξελίξεις του επόμενου αιώνα.²⁵⁸

Το πέρας του 16^{ου} αιώνα φανέρωσε μια σταδιακή χαλάρωση της εφαρμογής του συστήματος τιμαριωτικού συστήματος, από πλευράς κεντρικής διοίκησης.²⁵⁹ Η έως τώρα έρευνα έχει δείξει ότι πολλοί παράγοντες συνετέλεσαν σε αυτή τη χαλάρωση της εφαρμογής του τιμαριωτικού συστήματος. Στη βιβλιογραφία επικράτησαν δύο βασικά και αντικρουόμενα ρεύματα ερμηνείας αυτού του γεγονότος, εκ των οποίων το ένα επικεντρωνόταν στην «παρακμή»²⁶⁰ και το άλλο στον «μετασχηματισμό»²⁶¹ του τιμαριωτικού συστήματος αντίστοιχα, ανοίγοντας έτσι ένα ατέρμονο πλαίσιο επιστημονικού διαλόγου σχετικά με τα αίτια αλλαγής της μορφής του τιμαριωτικού συστήματος, η οποία είχε αρχίσει να διαφαίνεται από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα ή και νωρίτερα. Τα πρώτα σημάδια εντοπίζονται στην εποχή του Σουλεϊμάν Α΄, ο οποίος προσπάθησε να περιορίσει τον αριθμό των τιμαριούχων σπαχήδων, και κατ'επέκταση του τιμαριωτικού συστήματος, του συστήματος που κατεξοχήν συντηρούσε το σώμα των σπαχήδων, δηλαδή τον επαρχιακό στρατό. Από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, η θέση των τιμαριούχων ήταν πια ιδιαίτερα δύσκολη, με τον αριθμό και τα εισοδήματά τους να έχουν μειωθεί. Ελλείπει νέων κατακτήσεων, οι πιθανότητες για εισοδήματα ήταν περιορισμένες και επιπλέον οι μακροχρόνιοι πόλεμοι, σε συνδυασμό με το ανύπαρκτο κέρδος, είχαν καταστήσει ένα μεγάλο μέρος των τιμαριούχων απρόθυμο να εκτελέσει τα στρατιωτικά του καθήκοντα.²⁶²

Ανάμεσα στους παράγοντες «χαλάρωσης» του τιμαριωτικού συστήματος θα πρέπει οπωσδήποτε να προσμετρηθεί το διαρκές έλλειμμα του κεντρικού θησαυροφυλακίου, οι διακυμάνσεις στην αξία του νομίσματος, αλλά και η αδυναμία της κεντρικής εξουσίας να καλύψει τις ανάγκες λειτουργίας του διοικητικού

²⁵⁸ Bistra A. Cvetkova, «Η εξέλιξη του τουρκικού φεουδαλικού καθεστώτος από τα τέλη του 15^{ου} ως τα τέλη του 17^{ου} αιώνα», στο Σπύρος Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας* (Αθήνα: εκδοτικός οίκος Μέλισσα, 1979), 90-1.

²⁵⁹ Veli Aydın, «Timar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler», *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Ankara Üniversitesi, 12 (2001): 66-75.

²⁶⁰ Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire*, τ. 1 (Cambridge: Cambridge University Press, 1976) 169-94.

²⁶¹ Darling, «Nasihatnameler», 193-226.

²⁶² Imber, *The Ottoman Empire*, 206-10.

συστήματος συνολικά, αλλά και του συστήματος των τιμαρίων ειδικότερα.²⁶³ Ενδεικτική άλλωστε αυτής της οικονομικής αδυναμίας ήταν η συχνότερη ενοικίαση παραγωγικών πηγών, ήδη από τον 16^ο αιώνα, από πλευράς κεντρικής εξουσίας, σε ιδιώτες (με τη μορφή *mukata 'a*).²⁶⁴ Επιπλέον, δεν μπορεί να παραβλεφθεί το γεγονός ότι η χαλάρωση της εφαρμογής και της απόδοσης του τιμαριωτικού συστήματος συνέβαινε παράλληλα με την σταδιακή αποδόμηση του επαρχιακού ιππικού.²⁶⁵

Από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, το σύστημα των εκμισθώσεων (*iltizam*) παραγκώνισε τα τιμάρια και υποβάθμισε τον ρόλο τους στη λειτουργία του στρατού (ιππικού και πεζικού), και αντίστοιχα η δύναμη των εκμισθωτών (*mültezim*) ενισχύθηκε εις βάρος των τιμαριούχων σπαχίδων. Κατά τον 17^ο αιώνα, τα κριτήρια και ο τρόπος απονομής των τιμαρίων άλλαξε, και τα τιμάρια δίνονταν όχι μόνο σε στρατιωτικούς/άτομα του στρατού αλλά και σε άτομα έξω από το στράτευμα, που είτε ήταν αξιωματούχοι της διοίκησης είτε είχαν διασυνδέσεις με αξιωματούχους της κεντρικής ή επαρχιακής διοίκησης.²⁶⁶

Οι αλλαγές στη μορφή του τιμαριωτικού συστήματος επέφεραν, όπως ήταν αναμενόμενο, και αλλαγές στην επαρχιακή διοίκηση, εφόσον τα δύο ήταν άρρηκτα συνδεδεμένα. Οι ισορροπίες δυνάμεων στην επαρχιακή διοίκηση άλλαξαν και η ισχύς των στρατιωτικών αξιωματούχων πέρασε σταδιακά στα χέρια των εκμισθωτών. Παράλληλα με την αλλοίωση της αρχικής μορφής του τιμαριωτικού συστήματος, άλλαξε και ο στρατιωτικός χαρακτήρας της επαρχιακής διοίκησης, δίνοντας τη θέση του σε μια νέα μορφή πολιτικής επαρχιακής διοίκησης, που είχε ως θεμέλιο την είσπραξη των φόρων και γενικά την προσκόμιση κέρδους (εισοδημάτων), και όχι την παροχή στρατιωτικών υπηρεσιών, ακολουθώντας κατά βάση τις ανάγκες της κεντρικής διοίκησης.²⁶⁷ Από τα μέσα του 16^{ου} έως τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, το τιμαριωτικό σύστημα διήνυσε μια εξελικτική πορεία, κατά την οποία συντελέστηκε η μετάβαση από το τιμαριωτικό σύστημα διοίκησης της επαρχίας σε ένα άλλο, στο οποίο το κέντρο βάρους της επαρχιακής διοίκησης επικεντρωνόταν στην ιδιότητα και

²⁶³ Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe-Taxation, trade and struggle for land, 1600-1800*, 56-8` Yaşar Yücel "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Bellekten XXVIII/152 (Ekim 1974)*: 657-708` Dündar, *Kıbrıs*, 94.

²⁶⁴ Cvetkova, *Η εξέλιξη του τουρκικού φεουδαλικού καθεστώτος*, 92.

²⁶⁵ Douglas Howard, *The Ottoman Timar System and its Transformation, 1563-1656* (PhD thesis, Indiana University, 1987)` Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 222.

²⁶⁶ Imber, *The Ottoman Empire*, 211-5.

²⁶⁷ Imber, *The Ottoman Empire*, 211-5.

το πρόσωπο του διοικητή της επαρχίας, ο οποίος αποκτούσε επιπλέον ισχύ μέσα από τον έλεγχο της διαδικασίας συλλογής των προσόδων.²⁶⁸

Μια άποψη, που θα μπορούσε να ερμηνεύσει μια σημαντική πτυχή της αποδιοργάνωσης του τιμαριωτικού συστήματος από τον 16^ο προς τον 17^ο αιώνα, είναι αυτή που υποδεικνύει ως έναν παράγοντα αλλαγής τα πρόσωπα, τα οποία αναλάμβαναν τα αξιώματα της επαρχιακής διοίκησης, αλλά και την ίδια την εγγενή αδυναμία του οθωμανικού διοικητικού συστήματος να μεταβεί ομαλά από έναν στρατιωτικό μηχανισμό επέκτασης σε ένα στρατο-γραφειοκρατικό σύστημα διοίκησης,²⁶⁹ μια αδυναμία που γίνεται ορατή κατά τον 17^ο αιώνα, και από τους διανοούμενους της εποχής. Η θέση αυτή έρχεται σε κατάφορη αντίθεση με θεωρήσεις, όπως αυτή του Kunt, σύμφωνα με την οποία: «*Το σύστημα ντιρλίκ ήταν κυρίως μια στρατιωτική οργάνωση, η οποία επέτρεπε σε έναν επαρχιακό στρατό ιππέων να υπερασπίζεται αποτελεσματικά τις προσόδους, σε μετρητά και σε είδος, που εισπράττονταν στην πηγή*»,²⁷⁰ ή «*το συγκεκριμένο σύστημα, επομένως ήταν ένα σύστημα συλλογής φόρων, που διασφάλιζε την ειρήνη και την ασφάλεια στις επαρχίες, και ενίσχυε το κύριο σώμα του οθωμανικού στρατού.*»²⁷¹ Η σταδιακή αλλοίωση του αρχικού σκοπού και του χαρακτήρα του τιμαριωτικού συστήματος, σε συνδυασμό με το πέρας του χρόνου και την αλλαγή των συνθηκών και των αναγκών του οθωμανικού κράτους και του περίγυρού του, κατέδειξαν τη δυσλειτουργία και την ανεπάρκειά του και αυτό οδήγησε στην ανάγκη για μετεξέλιξη.

Δομές τιμαριωτικού συστήματος στην Κύπρο

Η κατάκτηση, και έτι περαιτέρω η ενσωμάτωση της Κύπρου στον διοικητικό κορμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, συντελέστηκε σε μια χρονική περίοδο, κατά την οποία το τιμαριωτικό σύστημα, διαγράφοντας μια φθίνουσα πορεία, οδηγούνταν σταδιακά στην κατάργησή του. Το 1571, μετά την ολοκλήρωση της κατάκτησης της Κύπρου, οι γαίες (καλλιεργήσιμες και μη) του νησιού περιήλθαν στην αποκλειστική

²⁶⁸ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*. 226· Rifâat 'Ali Abou-el-Haj, *Formation of the Modern State* (Albany: State University of New York Press, 1991), 73-8.

²⁶⁹ Aydın, "Timar Sistemini Kaldırılması", 66-75· Vera Constantini, Costantini, Vera, *Il sultano e l'isola contesa. Cipro tra eredità veneziana e potere ottomano*, (Torino: UTET, 2009), 137.

²⁷⁰ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 96.

²⁷¹ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 67.

κυριότητα και δικαιοδοσία του σουλτάνου, και έπειτα, μέσω του τιμαριωτικού συστήματος, διανεμήθηκαν με τη μορφή τιμαρίων σε αξιωματούχους.²⁷² Οι Κύπριοι, ως Οθωμανοί υπήκοοι πια, διατήρησαν τα σπίτια και τα καταστήματά τους ως προσωπική περιουσία, καλλιεργούσαν τη γη που ανήκε στο σουλτάνο, και ως αντίτιμο όφειλαν να καταβάλλουν τους σχετικούς φόρους.²⁷³ Το νησί παρουσιάζεται, τόσο μέσα από τη βιβλιογραφία, όσο και μέσα από πηγές, να είχε ενταχθεί εξ αρχής στο τιμαριωτικό σύστημα, όπως και η πλειοψηφία των επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, το τιμαριωτικό σύστημα εξακολουθούσε να εφαρμόζεται στο μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου και κατά τον 17^ο αιώνα.²⁷⁴ Ο Dündar θεωρεί ότι, μετά τη δεύτερη δεκαετία του 17^{ου} αιώνα, και συγκεκριμένα από το έτος 1624 και μετά, το τιμαριωτικό σύστημα στην Κύπρο παρουσιάζει σημάδια δυσλειτουργίας. Τα σημάδια αυτά αφορούσαν όχι μόνο τον τρόπο λειτουργίας του τιμαριωτικού συστήματος, αλλά και τους εμπλεκόμενους σε αυτό. Παραδείγματος χάριν, η απόκτηση των τιμαρίων πραγματοποιείτο με αγοραπωλησία, ανάγοντας τη διαδικασία απονομής ή απόκτησης ενός τιμαρίου σε ένα είδος συναλλαγής με άξονα το κέρδος. Κατ'έκταση, οι τιμαριούχοι δεν ήταν πλέον στρατιωτικοί, που υπηρετούσαν σε κάποιο πόστο στο νησί και αμείβονταν για τις υπηρεσίες τους, αλλά ως επί το πλείστον άνθρωποι με αξιοσημείωτη οικονομική επιφάνεια.

Κατά τον 17^ο αιώνα, στα σαντζάκια της Κύπρου καταγράφονται τιμάρια και ζεαμέτια. Το τιμαριωτικό σύστημα, σύμφωνα με κάποιες πηγές, συνέχισε να ισχύει στο *beylebeylik* της Κύπρου και μετά το 1670, παρά την αλλαγή διοικητικού καθεστώτος από επαρχία υπό τη διοίκηση ενός *beylerbeyi* σε τμήμα της δικαιοδοσίας του *Kapudan Paşa*.²⁷⁵

---

²⁷² *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, 54-5· Rycout, *The Present State*, 177· Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 300-3· Luke, *Cyprus under the Turks*, 23· Χιδίρογλου, *Διοικητικοί τινές θεσμοί*, 93-4· Ιωάννης Π. Θεοχαρίδης, *Κατάλογος οθωμανικών εγγράφων της Κύπρου από τα αρχεία της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Σόφιας (1571-1878)* (Λευκωσία: Κέντρον Επιστημονικών Ερευνών, 1984), 234 (πιο συγκεκριμένα οι περιλήψεις των εγγράφων με του εξής κωδικούς: OAK 105/19, D.15, F. 1/14718, F. 1/14733, F. 1/14736).

²⁷³ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, 54-5.

²⁷⁴ Dündar, *Kıbrıs*, 87· Cin, Halil Akgündüz, *Ahmed Türk-İslam Hukuk Tarihi*, τ.1 (Istanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995), 253.

²⁷⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 421· Ιναλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 190· Ελισάβετ Ζαχαριάδου, «Η

Προκειμένου να εφαρμοστεί το τιμαριωτικό σύστημα και να διατηρηθεί ένας συνεχής κεντρικός έλεγχος επί των επαρχιών, έπρεπε να υπολογίζονται με λεπτομέρεια όλες οι εισοδηματικές πηγές και ο πληθυσμός της κάθε περιοχής, και εν συνεχεία να συντάσσονται τα ανάλογα κατάστιχα σε κάθε νέα οθωμανική επαρχία, όπως έγινε άλλωστε και στην περίπτωση της Κύπρου.²⁷⁶

Όπως είναι γνωστό από την εκτεταμένη βιβλιογραφία πάνω στο ζήτημα λειτουργίας του τιμαριωτικού συστήματος, οι οθωμανικές γαίες χωρίζονταν σε τρεις μεγάλες κατηγορίες: τις δημόσιες γαίες (*miri*), τις ιδιωτικές (*mülk*) και τα βακούφια (*vakıf*). Οι δημόσιες γαίες ανήκαν στην απόλυτη δικαιοδοσία του σουλτάνου, ο οποίος αποφάσιζε πώς θα τις αξιοποιούσε. Το τιμαριωτικό σύστημα για να εφαρμοστεί προϋπέθετε την επιβολή του απόλυτου ελέγχου από την κεντρική διοίκηση στις γαίες των κατακτημένων περιοχών. Όλα τα κατακτημένα εδάφη, πλην κάποιων εξαιρέσεων, εντάσσονταν στην κατηγορία των δημοσίων γαιών, από τις οποίες προέκυπταν τα τιμάρια.

Για να γίνει αντιληπτή η μετάβαση από τον 16^ο στον 17^ο αιώνα και η αλλαγή που επήλθε στο τιμαριωτικό σύστημα, πρέπει να ληφθεί υπόψη το είδος της εξάρτησης που υπήρχε ανάμεσα στις χορηγούμενες γαίες και στην κεντρική εξουσία αφενός, αλλά κυρίως το είδος της εξάρτησης ανάμεσα στις γαίες και τους τιμαριούχους.²⁷⁷ Όσον αφορά το πρώτο σκέλος, ο σουλτάνος, ως κεφαλή όλων των εξουσιών εντός του οθωμανικού συστήματος διοίκησης, ήταν κάτοχος όλων των γαιών που υπήρχαν και που προσαρτούνταν στην αυτοκρατορία. Με τη χορήγηση μέρους των γαιών αυτών σε υπηκόους, μέσω της χορήγησης εδαφών προς εκμετάλλευση (τιμαρίων), οι άνθρωποι αυτοί δεν γίνονταν κάτοχοι αλλά ανάδοχοι, με δικαίωμα επικαρπίας και όχι ιδιοκτησίας επί των εδαφών που τους δίδονταν.

Τιμάρια (*timar*), ζεαμέτια (*zeamet*) και χάσια (*has*)

Το μέγεθος και η μορφή του τιμαρίου αλλά και το προφίλ του τιμαριούχου ποίκιλλαν. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η κεντρική διοίκηση ήταν αυτή που όριζε τους

καταγραφή της γης στο οθωμανικό κράτος», *Επιστημονικό Συμπόσιο στη μνήμη του Νίκου Σβορώνου* (Αθήνα, 1993): 175· Hadjikyriacou, *Society and Economy on an Ottoman Island*, 127.

²⁷⁶ Ιναλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 190.

²⁷⁷ Bruce McGowan, *Economic life in Ottoman Europe-Taxation, trade and struggle for land, 1600-1800*, 55-6.

όρους άλλα και τα όρια εκμετάλλευσης ενός τιμαρίου, εκχωρώντας στον τιμαριούχο το δικαίωμα να διαχειρίζεται το τιμάρío του, αλλά υπό προϋποθέσεις και περιορισμούς.²⁷⁸ Επί παραδείγματι, το τιμάρío μπορούσε να αποτελείται από ολόκληρα χωριά ή να εκτείνεται σε τμήματα διαφορετικών χωριών.²⁷⁹ Σε έγγραφο του 1688, αναφέρεται ενδεικτικά ότι το χωριό Κλήρου, που υπαγόταν στον *nahiye* Λευκωσίας, αποτελούσε τιμάρío δύο σπαχήδων, του *Mustafa Ağa* (*zaim*) και του *Mehmed Ağa*,²⁸⁰ ενώ από έγγραφο του 1657, μαθαίνουμε ότι η Λακατάμεια αποτελούσε ζεαμέτι του *Murad Ağa* (*zaim*), ο οποίος κατοικούσε στη Λευκωσία.²⁸¹

Σύμφωνα με κατάστιχο του 1603, τα τιμάρια στο νησί ήταν συνολικά 137 στον αριθμό, συνολικής αξίας 1.012.188 *akçe*, και εκτείνονταν σε 15 *nahiye*. Η αξία κάθε τιμαρίου κυμαινόταν από 5.000 έως 15.000 *akçe* και μόνο σε μια περίπτωση καταγράφεται τιμάρío με αξία 20.000 *akçe*. Ο μεγαλύτερος αριθμός των τιμαρίων ήταν της τάξεως των 5.000-8.000 *akçe*. Όσον αφορά το προφίλ των τιμαριούχων, από τους συνολικά 137 τιμαριούχους που καταγράφονται στο κατάστιχο του 1603, οι 82 ήταν σπαχήδες, οι 43(44) ήταν γενίτσαροι και οι υπόλοιποι στρατιώτες επιφορτισμένοι με τη φύλαξη των κάστρων (π.χ. *azab*, *torçui*).²⁸²

Στο νησί καταγράφονται 14 περιοχές ζεαμετιών, διάσπαρτες σε 7 *nahiye*. Πιο συγκεκριμένα, καταγράφονται 3 ζεαμέτια στην Πάφο, 4 στον *nahiye* Λεμεσού, 2 στη Λεύκα, 1 στη Μεσαορία, 2 στην Αυδήμου, 1 στην Πεντάγνια και 1 στον Μαζωτό. Τα περισσότερα από αυτά τα ζεαμέτια είναι της τάξεως των 20.000-30.000 *akçe* και ανήκαν σε σπαχήδες και γενίτσαρους. Σε έγγραφο του 1631-2, καταγράφεται ζεαμέτι στο *nahiye* Χρυσοχού, αξίας 17.665 *akçe*.²⁸³ Εξαίρεση αποτελούν δύο περιπτώσεις ζεαμετιών, ένα στον *nahiye* Λεύκας και ένα στον *nahiye* Λεμεσού, με απόδοση 54.000 και 41.300 *akçe* αντίστοιχα, τα οποία, σύμφωνα με το κατάστιχο, ανήκαν στους αγάδες των *azab* της Λεμεσού και Λευκωσίας αντίστοιχως.²⁸⁴ Στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, η μέση αξία ενός βασικού τιμαρίου (*kılıç*) στην Κύπρο κυμαινόταν από

²⁷⁸ Βέρα Μουταφτσίεβα, *Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (15^{ος}-16^{ος} αι.)*, (μτφρ.) Ρ. Αστρινάκη, (Αθήνα: Πορεία, 1990), 25.

²⁷⁹ Bruce Masters, "Aleppo: The Ottoman Empire's caravan city", στο Edhem Eldem, Daniel Goffman and Bruce Masters, *The Ottoman City between East and West* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 23.

²⁸⁰ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά έγγραφα*, τ.1, 216-7.

²⁸¹ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά έγγραφα*, τ.1, 134-5.

²⁸² Dündar, *Kıbrıs*, 201-11 (πηγή: BOA.TD.696, 2-94).

²⁸³ BOA.A. {NŞT.d.1269, 2.

²⁸⁴ *Ibid.*, 197-8 (πηγή: BOA TD.696, σ.10-92).

2.000 *akçe* έως 5000 *akçe*, ενώ η μέση αξία ενός κυπριακού *zeamet* ήταν 20.000 *akçe*.²⁸⁵

Στα υπόλοιπα σαντζάκια του μπεηλερμπεηλικιού, τα οποία βρίσκονταν εκτός Κύπρου, η κατάσταση είχε ως εξής: Στο Αλάϊγιε (*Alaiye*) υπήρχαν 115 τιμάρια και καθόλου ζεαμέτια, στο σαντζάκι της Ταρσούς (*Tarsus*) 13 ζεαμέτια και 418 τιμάρια, στο Σίς (*Sis*) 3 ζεαμέτια και 156 τιμάρια, και τέλος στο Ιτσίλ (*İçil*) υπήρχαν 16 ζεαμέτια και 630 τιμάρια.²⁸⁶ Ο μεγαλύτερος αριθμός ζεαμετιών και τιμαρίων υπήρχε, όπως φαίνεται, στο Ιτσίλ, και ο μικρότερος στο Αλάϊγιε, ενώ το νησί της Κύπρου ερχόταν τρίτο στη σειρά μέσα στο μπεηλερμπεηλίκι.

<i>Nahiye</i>	Αριθμός τιμαρίων	Συνολική αξία τιμαρίων σε <i>akçe</i>
Αυδήμου	7	45.631
Επισκοπή	2	10.000
Καρπασία	4	26.227
Κερύνεια	3	25.998
Κοιλάνι	5	37.294
Λάρνακα	2	10.664
Λεμεσός	15	98.961
Λεύκα	7	52.564
Λευκωσία	17	121.963
Μαζωτός	18	155.635
Μεσαορία	8	51.996
Μόρφου	6	40.456
Πάφος	23	188.062
Πεντάγυια	11	87.074
Χρυσοχού	9	59.663
ΣΥΝΟΛΟ	137	1.012.188

Πίνακας 3: Ο αριθμός τιμαρίων στην Κύπρο ανά *nahiye* και η συνολική τους αξία κατά το έτος 1603.²⁸⁷

Όπως φαίνεται και στον παραπάνω πίνακα, ο *nahiye* της Πάφου είχε τον μεγαλύτερο αριθμό και την μεγαλύτερη συνολική αξία τιμαρίων στο νησί, ενώ η Επισκοπή είχε τον μικρότερο αριθμό, μόλις 2, και τη μικρότερη συνολική αξία τιμαρίων αντίστοιχα.

²⁸⁵ Pal Fodor, Geza David, “Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army from the Early Sixteenth to the End of the Seventeenth Century”, *Eurasian Studies*, IV/2 (2005): 181 (πιν.1).

²⁸⁶ Dündar, *Kıbrıs*, 183-4 (πηγή: BOA.TD.696, 2-94).

²⁸⁷ *Ibid.*, 210 (πηγή: BOA.TD.696).

Στα 1609, ο *Aynî Ali Efendi* κατέγραψε σε ολόκληρη την επαρχία Κύπρου, συμπεριλαμβανομένων και των εξωτερικών σαντζακιών, 1.667 τιμάρια και 40 ζεαμέτια. Το νησί χωρίστηκε σε 9 περιοχές ζεαμετιών.²⁸⁸ Αναφέρει επίσης, ότι ο *defterdar* της Κύπρου είχε ζεαμέτ αξίας 120.000 *akçe* και ο *kethuda* του νησιού κατείχε ζεαμέτ αξίας 82.000 *akçe*.²⁸⁹ Ο *Evliya Çelebi* αναφέρει ότι ο *kethuda* κατείχε ζεαμέτ αξίας 830.000 *akçe* και ο *defterdar* 130.000 *akçe* αντίστοιχα.²⁹⁰ Επίσης, σύμφωνα με τον *Sofyalı Ali Çavuş*, τον 17^ο αιώνα υπήρχαν 1.800 τιμάρια (*kılıç*), ενώ στα τέλη του αιώνα, πιο συγκεκριμένα κατά το έτος 1695, καταγράφονται συνολικά 590 τιμάρια (*kılıç*).²⁹¹

Σύμφωνα με κατάστιχο του 1642, τιμάρια δίνονταν, πέρα από τους τιμαριούχους και τους σπαχήδες, και σε στρατιωτικούς διαφόρων ειδικών σωμάτων, επιφορτισμένων κυρίως με τη φύλαξη των φρουριών του νησιού. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το κατάστιχο, τιμάρια λάμβαναν αξιωματικοί (*kethüda, serbölük, kâtip*) και λοιποί στρατιωτικοί, οι οποίοι ανήκαν στα σώματα των *çavuş, gönüllü, mustahfiz, azab, torçü, cebeci* και υπηρετούσαν στα φρούρια της Λευκωσίας, Κερύνειας, Πάφου, Αμμοχώστου και Λεμεσού.²⁹² Την ίδια χρονιά (1642), στάλθηκε σουλτανική διαταγή στους σαντζάκμπεδες και τους καδήδες των περιοχών της *Antalya, Alaiye, Adana* και *Trablusşam*, που τους διέταξε να μεθοδεύσουν την επιστροφή των Κυπρίων που βρίσκονταν στις περιοχές τους, έχοντας φύγει από το νησί τα προηγούμενα χρόνια. Κατά τον *Dündar*, το μέτρο αυτό εντάσσεται σε μια προσπάθεια μεταρρυθμίσεων στο νησί, για την ανάκαμψη του τιμαριωτικού συστήματος που ήδη δυσλειτουργούσε.²⁹³

Σε ό,τι αφορά το καθεστώς κυριότητας των τιμαρίων, αρχικά θα πρέπει να αναφερθεί ότι, σύμφωνα με το εθιμικό δίκαιο, η απόδοση, η αφαίρεση ή η μεταβίβαση ενός τιμαρίου τελούσε υπό την εποπτεία του σουλτάνου και ενίοτε του διοικητή μιας επαρχίας (*beylerbeyi*). Οι αγοραπωλησίες τιμαρίων από τους κατόχους

²⁸⁸ *Aynî Ali Efendi, Osmnalı İmparatorluğunda Eyalet Taksimati, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri*, (nşr.) H.Tuncer (Ankara: 1964) 34· *Aynî Ali Efendi, Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divan*, (İstanbul: M.T.Gökbilgin, 1979), 10-16· *Dündar, Kıbrıs*, 196.

²⁸⁹ *Dündar, Kıbrıs*, 196.

²⁹⁰ *Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, τ. 1: (İstanbul: İkdâm, 1896), 196-200· *Σαρρής, Οσμανική πραγματικότητα*, τ.2, 114-5.

²⁹¹ *Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, 4. Kitap, Kanuni Sultan Süleyman Devri Kanunnameleri, I. Kisim: Merkezi ve Umumi Kanunnameler* (İstanbul: Fey Vakfı, 1992), 464· *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, (ed.) Midhat Sertoğlu, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1992), 21· *Fodor, David, "Changes in the Structure and Strength": 182 (πίν.2).*

²⁹² *BOA.TD.779, 23-252· Dündar, Kıbrıs*, 212-7.

²⁹³ *Ibid.*, 218 (πηγή: *BOA MD 89, 645*).

τους είναι ένα όχι σπάνιο είδος συναλλαγής στην Κύπρο του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα.²⁹⁴ Μετά τον θάνατο του τιμαριούχου, οι άρρενες απόγονοι των σπαχήδων (τέκνα ή και λοιποί συγγενείς) είχαν το δικαίωμα να διεκδικήσουν την εκμετάλλευσή του, και σε πολλές περιπτώσεις να κληρονομήσουν, το τιμάριο του πατέρα τους, ή κάποιο άλλο τιμάριο, επωμιζόμενοι παράλληλα τις αρμοδιότητες των προκατόχων τους.²⁹⁵ Στην Κύπρο του 17^{ου} αιώνα, η άσκηση αυτού του δικαιώματος πιστοποιείται μέσα από ιεροδικαστικά έγγραφα.²⁹⁶ Από έγγραφο του 16^{ου} αιώνα, ωστόσο, φαίνεται ότι τα ζεαμέτια δεν ήταν κληρονομήσιμα και ότι μπορούσαν να αφαιρεθούν από τον κάτοχό τους, αν αυτός υπέπιπε σε κάποιο αδίκημα ή δεν εκτελούσε σωστά τα καθήκοντά του.²⁹⁷

Η διά κληρονομίας κατοχή των τιμαρίων δεν είναι άνευ σημασίας. Από τη στιγμή που οι παραχωρούμενες από την κεντρική διοίκηση γαίες έχουν εκ προοιμίου τη δυνατότητα να μεταφερθούν στους απογόνους του καρπωτή-τιμαριούχου, τίθεται ήδη η βάση για την αλλοίωση του τιμαριωτικού συστήματος, και περαιτέρω, ανοίγει ο δρόμος για τη διεκδίκηση αυτών των εδαφών. Επιπλέον, μέσω αυτού του καθεστώτος κληροδότησης των τιμαρίων, οι τιμαριούχοι είχαν τη δυνατότητα να εδραιωθούν σε τοπικό επίπεδο, αποκτώντας δικαιώματα επί της γης σε βάθος χρόνου, και διεισδύοντας έτσι στη ζωή των ντόπιων. Την ίδια στιγμή, αποκτούσαν έναν μοχλό πίεσης, ο οποίος μπορούσε, ανάλογα με τις ανάγκες, είτε να ασκήσει πίεση προς το κέντρο, είτε προς τους υπηκόους της περιοχής του.

Η μεγαλύτερη εκδοχή των τιμαρίων, τα *hass*, αποτελούσαν, κατά κανόνα, προνόμιο των υψηλά ιστάμενων αξιωματούχων της κεντρικής και επαρχιακής διοίκησης. Όσον αφορά την επαρχιακή διοίκηση, *hass* είχαν στη δικαιοδοσία τους συνήθως οι διοικητές των επαρχιών (*beylerbeyi*, *sancakbeyi*).²⁹⁸ Κατά τον *İnalçık*, τα *hass* του εκάστοτε *beylerbeyi* βρίσκονταν εντός των *σαντζακιών* της επαρχίας του και, αντίστοιχα, τα *hass* του *sancakbeyi* στα *subaşılik* που απάρτιζαν το *σαντζάκι* τους, με λίγα λόγια, εντός της περιοχής της διοικητικής τους δικαιοδοσίας.²⁹⁹

Ο Σαρρής θεωρεί ότι ο *sancakbeyi* μπορούσε να διαθέτει εκτάσεις γης και εκτός των ορίων της διοικητικής του δικαιοδοσίας, και τονίζει ότι: *Συχνά, ένα τμήμα*

²⁹⁴ Jennings, *Christians and Muslims*, 118.

²⁹⁵ Μουταφτσίεβα, *Αγροτικές σχέσεις*, 51-2, 73.

²⁹⁶ Dündar, *Kıbrıs*, 189· Jennings, *Christians and Muslims*, 119-20.

²⁹⁷ Dündar, *Kıbrıs*, 196.

²⁹⁸ Ιναλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 205· Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ. 2, 234.

²⁹⁹ Ιναλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 205.

τουλάχιστον των τιμαρίων του βρισκόταν εντός των ορίων άλλου σαντζακιού, οπότε εικάζεται ότι αυτά ανήκαν στην κατηγορία των «ελεύθερων».³⁰⁰ Σε έγγραφο του 1694 σχετικά με την Κύπρο, αναφέρεται ότι ο τότε beylerbeyi του νησιού διέθετε *hass* στον kaza Σαρί Γκαμ της επαρχίας των Αδάνων, δηλαδή εκτός των εδαφών της Κύπρου.³⁰¹ Τα *hass* εισοδήματα μπορούσαν να είναι ποικίλα. Στην Κύπρο, τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου του νησιού ενίοτε εκχωρούνταν ως *hass* σε κάποιον υψηλά ιστάμενο αξιωματούχο.³⁰²

Σύμφωνα με το αναλυτικό κατάστιχο, που προέκυψε ως αποτέλεσμα της πρώτης απογραφής του 1572, φαίνεται ότι τα *hass* του νησιού είχαν δοθεί ως *mukataa* προς εκμετάλλευση, με την μέθοδο του *iltizam*. Πιο συγκεκριμένα, όπως φαίνεται και στον πίνακα, τα *hass* που εκμισθώνονταν ως *mukataa* περιελάμβαναν εκτάσεις σε συνολικά 99 χωριά από ένα σύνολο 8 *nahiye*, διασκορπισμένα σε όλο το νησί. Η συνολική τους απόδοση ανερχόταν στα 137.760 *akçe*. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του καταστίχου, δεν υπήρχαν *hass* που να εκμισθώνονταν ως *mukataa* στους *nahiye* Αμμοχώστου, Πεντάγυιας, Αυδήμου και Μαζωτού. Η μέση ετήσια απόδοσή τους ανά χωριό κυμαινόταν από 20 έως 60 *akçe* ανά στρέμμα (*dönüm*).³⁰³

Nahiye	Χωριό	Μέση τιμή	Συνολική έκταση σε στρέμματα (dönüm)	Απόδοση σε akçe
Λευκωσία	27	30-40	1355	53.910
Μεσαορία	24	30-40	1035	31.140
Καρπασία	4	30	120	3600
Κερύνεια	24	30-50	544	21.930
Χρυσοχού	3	40	34.5	1380
Πάφος	5	40-50	128	6620
Λεμεσός	7	40-50	318.5	12.990
Τούζλα	5	20-60	169	5190
ΣΥΝΟΛΟ	99		3704	136.760

Πίνακας 4: Εκτάσεις των *hass* που εκμισθώνονταν ως *mukataa* στην Κύπρο (κατά το έτος 1572).³⁰⁴

³⁰⁰ Σαρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ. 2, 234.

³⁰¹ F.275A, a.e.57, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος Οθωμανικών εγγράφων*, 138. Σημείωση: εκτός κι αν ο καζάς αυτός ανήκε στα εξωτερικά σαντζάκια της Κύπρου. Εφόσον, όμως, τα εξωτερικά σαντζάκια είχαν αποκοπεί διοικητικά από την επαρχία Κύπρου, σε αυτή την περίπτωση, ισχύει ότι επρόκειτο για *hass* σε περιοχή εκτός της δικαιοδοσίας του.

³⁰² Darling, *Revenue-Raising*, 206.

³⁰³ Dündar, *Kıbrıs*, 193-5

³⁰⁴ Dündar, *Kıbrıs*, 194.

Κύπρος: Salyane ή τιμαριωτικό σύστημα;

Το τιμαριωτικό σύστημα δεν εφαρμόστηκε σε όλες τις επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ανάλογα με το πού εφαρμοζόταν και πού όχι το τιμαριωτικό σύστημα, οι οθωμανικές εκτάσεις κατατάσσονταν είτε στην κατηγορία των τιμαριωτικών γαιών (*Timarli/Hass*) είτε στην κατηγορία των *salyaneli* επαρχιών (*Salyaneli Eyalet*) αντίστοιχα. Στην κατηγορία των *salyaneli* ανήκαν κυρίως απομακρυσμένες περιοχές, οι οποίες, πληρώνοντας ένα ετήσιο ποσό στην κεντρική κυβέρνηση, διατηρούσαν ένα ποσοστό αυτονομίας, όντας όμως υπήκοοι του οθωμανικού κράτους. Στις *salyaneli* επαρχίες, ο σουλτάνος τοποθετούσε κανονικά γενίτσαρους και διόριζε έναν κυβερνήτη, έναν καδή και έναν δεφτερδάρη. Τα έσοδα της επαρχίας δεν διανέμονταν σε σπαχίδες με τη μορφή τιμαρίου, αλλά ο κυβερνήτης, αφού τακτοποιούσε τις διοικητικές και στρατιωτικές δαπάνες, ήταν υποχρεωμένος να καταβάλλει στην πρωτεύουσα ένα σταθερό ετήσιο ποσό, τον *salyane*, από τον οποίο προέκυψε και ο χαρακτηρισμός τους ως *salyaneli*.³⁰⁵

Ο Οθωμανός ιστορικός του 17^{ου} αιώνα *Ayn Ali Efendi*, ο οποίος κατέγραψε 32 συνολικά μπεηλερμπεηλίκια την πρώτη δεκαετία του 17^{ου} αιώνα (1610), κατέτασσε στην κατηγορία των *salyaneli* μόλις 9 από αυτά. Πιο συγκεκριμένα, ως *salyaneli* καταγράφονται οι εξής επαρχίες: Αίγυπτος, Βαγδάτη, Υεμένη, Ερυθραία, Βασόρα, Λάχσα, Αλγερία, Τρίπολη (Λιβύης), Τυνησία.³⁰⁶ Λίγες δεκαετίες αργότερα, περίπου στα μέσα του 17^{ου} αιώνα (1653), ο *Ali Çavuş* αναφέρθηκε σε έναν συνολικό αριθμό 34 επαρχιών και ανέφερε τις ίδιες *salyaneli* επαρχίες.³⁰⁷ Σε καμία από τις δύο καταγραφές δεν συμπεριλαμβάνεται η επαρχία της Κύπρου ως *salyaneli* επαρχία, παρόλο που κάποιες μελέτες κατατάσσουν ολόκληρο το εγιαλέτι της Κύπρου στην κατηγορία των *salyaneli eyalet*.³⁰⁸

Το διοικητικό πλαίσιο της Κύπρου, όσον αφορά τη γαιοκτησία, παρουσιάζει όλα τα στοιχεία του τιμαριωτικού συστήματος, εντούτοις δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο να πρόκειται για μια ιδιότυπη μορφή του τιμαριωτικού συστήματος, δεδομένης της χρονικής περιόδου του 17^{ου} αιώνα, μιας εποχής πειραματισμών στον τομέα της επαρχιακής διοίκησης, αλλά και του τύπου, μιας επαρχίας

³⁰⁵ İnalçık, “Eyalet”, *EI2*, τ.2, (1991), 723. İnalçık, *H Oθωμανική Αυτοκρατορία*, 187.

³⁰⁶ İnalçık, “Eyalet”, *EI2*, τ.2, (1991), 723.

³⁰⁷ Salih Özbaran, “Some notes on the Salyane System in the Ottoman Empire as Organized in Arabia in the Sixteenth Century”, *The Journal of Ottoman Studies*, 6 (Istanbul: 1986): 42.

³⁰⁸ Dündar, *Kıbrıs*, 87. Cin, Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi I*, 253.

απομακρυσμένης, όπως η Κύπρος, και μη ηπειρωτικής. Σύμφωνα με τον *Ayn Ali Efendi*, τα εξωτερικά σαντζάκια της Κύπρου (Σις, Ταρσούς, Αλάιγιε και Ιτσέλ) διοικούνταν με το σύστημα των τιμαρίων, ενώ τα εσωτερικά σαντζάκια (Λευκωσία, Αμμόχωστος, Πάφος, Κερύνεια) διοικούνταν με το σύστημα *salyane*.³⁰⁹ Την άποψη αυτή ενστερνίζονται κάποιοι σύγχρονοι ιστορικοί, που υποστηρίζουν ότι το γαιοκτησιακό καθεστώς της Κύπρου δεν ήταν μια καθαρή μορφή του τιμαριωτικού συστήματος, αλλά ένας συνδυασμός του τιμαριωτικού συστήματος και του συστήματος *salyane*.³¹⁰ Σύμφωνα με την ίδια άποψη, τα σαντζάκια Κερύνειας, Πάφου και Αμμοχώστου ήταν καταχωρημένα στη δικαιοδοσία του *Kapudan Paşa* ως *salyaneli* σαντζάκια.³¹¹

Η άποψη αυτή, εφόσον ισχύει, θέτει έναν σαφή γεωγραφικό και διοικητικό διαχωρισμό ανάμεσα στα εσωτερικά και τα εξωτερικά σαντζάκια του μπεηλερμπεηλικιού της Κύπρου. Υπάρχουν ενδείξεις, που τροφοδοτούν τη σκέψη ότι πιθανόν τα δύο συστήματα να συνυπήρχαν όχι μόνο χρονικά αλλά και γεωγραφικά, δηλαδή ακόμη και στο ίδιο σαντζάκι, παρά το γεγονός ότι, θεωρητικά, η εφαρμογή του ενός απέκλειε την παράλληλη λειτουργία του άλλου.

Στο πλαίσιο λειτουργίας του τιμαριωτικού συστήματος, οι διάφοροι αξιωματούχοι αμείβονταν μέσα από τους πόρους που τους προσέφερε το τιμάρειό τους, κατά βάση από προσόδους. Στο σύστημα *salyane*, στρατιωτικοί και αξιωματούχοι της επαρχιακής διοίκησης (*beylerbeyi*, *sancakbeyi*, *yeniçeri*) λάμβαναν ένα σταθερό ποσό ως αμοιβή, ένα είδος μισθού, το οποίο προερχόταν από τα εισοδήματα των φόρων της επαρχίας τους.³¹² Στην Κύπρο του 17^{ου} αιώνα φαίνεται πως ίσχυε αυτό το σύστημα.³¹³

³⁰⁹ Ayni Ali Efendi, *Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet*, 11-2' A.H.de Groot, "Kubrus", *EI2*, τ.5 (1986), 304.

³¹⁰ Dündar, *Kıbrıs*, σ. 87, 97-8' A.H.de Groot, "Kubrus", *EI2*, τ.5, (1986), 304' Ζαχαριάδου, *Η Κύπρος κατά τον πρώτο αιώνα*, 15-6.

³¹¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, τ. 4/2, 248' Hadjikyriacou, *Society and Economy*, 128.

³¹² Özbaran, "Some notes on the Salyane", 42-3' Ayni Ali Efendi, *Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divan*, 8-9.

³¹³ NBKM, F.275. a.e. 24, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 242' NBKM, F.275A. a.e. 967, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 188' NBKM, F.275A. a.e. 2, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 148' NBKM, F.275A. a.e. 250, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 145' NBKM, F.275A. a.e. 794, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 137' NBKM, F.275A. a.e. 61, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 101-2' NBKM, F.275A. a.e. 65, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 100' NBKM, F.275A. a.e. 251, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 99' NBKM, F.275. a.e. 7, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 99' NBKM, F.275. a.e. 5, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 98' NBKM, F.275. a.e. 11, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 98' NBKM, F.275. a.e. 3, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 97' NBKM, F.275A. a.e. 64, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 97' NBKM, D.275. a.e. 2, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 96' NBKM, F.275A.

Εφόσον καλύπτονταν οι μισθοί των αξιωματούχων της επαρχιακής διοίκησης και τα υπόλοιπα διοικητικά και στρατιωτικά έξοδα της επαρχίας, ο διοικητής της κάθε *salyaneli* επαρχίας όφειλε να συγκεντρώσει το υπόλοιπο των φορολογικών εισοδημάτων και να το στείλει στην Κωνσταντινούπολη. Το ποσό αυτό (*irsaliye*) κατατίθετο εκ μέρους της επαρχίας στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο της αυτοκρατορίας.³¹⁴ Ο διοικητής της επαρχίας ήταν αρμόδιος για την αποστολή του ποσού αυτού στην πρωτεύουσα. Από οθωμανικά έγγραφα του 17^{ου} αιώνα φαίνεται ότι ο διοικητής της Κύπρου είχε διαδραματίσει αυτό τον ρόλο.³¹⁵

Ένα χαρακτηριστικό του συστήματος *salyane* ήταν η σύνδεσή του με τη μέθοδο *iltizam*, για την είσπραξη των φόρων από την κεντρική εξουσία, σύμφωνα με την οποία η είσπραξη των φόρων μιας επαρχίας εκμισθωνόταν σε άτομα σε ετήσια βάση. Το σύστημα *salyane* φαίνεται πως ευνοούσε την εφαρμογή της μεθόδου *iltizam*, αλλά και το αντίστροφο. Με κάποιο τρόπο, το ένα σύστημα εξυπηρετούσε τη λειτουργία του άλλου, και εν τέλει την ίδια την κεντρική εξουσία, σε μια εποχή που το κεντρικό θησαυροφυλάκιο είχε χαμηλά αποθέματα, ενώ παράλληλα οι ανάγκες για ρευστό ήταν αυξημένες. Οι *salyaneli* επαρχίες ήταν φορείς της μεθόδου *iltizam* (π.χ. Υεμένη, Βασόρα, Λάχσα κλπ).³¹⁶ Η εκμίσθωση των φόρων ίσχυσε και στην Κύπρο του 17^{ου} αιώνα και εντοπίζεται μέσα από τα οθωμανικά έγγραφα της εποχής, για φορολογικά εισοδήματα όπως ο κεφαλικός φόρος, ο *bedel-i nüzül* κλπ.³¹⁷

Δεν θα ήταν περίεργο να έχουμε έναν συνδυασμό των δύο συστημάτων, εφόσον κατά τον 17^ο αιώνα υπήρχε σε πολλές περιοχές ένας συνδυασμός του τιμαριωτικού συστήματος με το σύστημα των εκμισθώσεων (*iltizam*), μέχρι να εκλείψει το πρώτο και να παγιωθεί το δεύτερο. Η συνύπαρξη των δύο συστημάτων ήταν ένα συχνό φαινόμενο για τον 17^ο αιώνα.³¹⁸ Την ίδια στιγμή, όμως, υπάρχουν και αντιφάσεις που καθιστούν δυσκολότερο το να εντοπιστεί αν και ποιο από τα δυο συστήματα ίσχυε ή αν επρόκειτο για έναν συνδυασμό δύο διαφορετικών συστημάτων διοίκησης. Μια από τις αυτές τις αντιφάσεις είναι η ύπαρξη των *σαντζακίων*.

---

a.e. 63, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 95` NBKM, F.275A. a.e. 86, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 94` NBKM, F.275. a.e. 6, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 36.

³¹⁴ Salih Özbaran, "Some notes on the Salyane System", 39, 43.

³¹⁵ NBKM, F.275. a.e. 24, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 242` NBKM, F.275A. a.e. 162, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 67.

³¹⁶ Özbaran, "Some notes on the Salyane", 40.

³¹⁷ Βλ. Πιο αναλυτικά στο κεφάλαιο για τη φορολογία.

³¹⁸ Halil Inalcik, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, 6 (1980), 327-33` Faroqhi, «Κρίση και αλλαγή», 146-7.

Θεωρητικά, η οργάνωση των εδαφών σε σαντζάκια δεν προβλεπόταν στις περιοχές όπου εφαρμοζόταν το σύστημα *salyane*. Στην Κύπρο, όμως, υπάρχουν σαντζάκια.³¹⁹ Έτσι, αν θεωρήσουμε ότι το νησί της Κύπρου διοικούνταν με το σύστημα *salyane*, προκύπτει εύλογα το ερώτημα πώς γίνεται να υπάρχουν σαντζάκια σε ένα μέρος όπου ισχύει το σύστημα *salyane*, αλλά και αντίστροφα, πώς γίνεται να υπάρχουν *salyaneli* σαντζάκια μέσα σε ένα *beylerbeylik*, όπου ισχύει το τιμαριωτικό σύστημα και γιατί;

Η περίπτωση αυτή, του να συνδυάζεται το τιμαριωτικό με το σύστημα *salyane*, απαντάται και σε άλλες περιοχές, όπως στην επαρχία της Βαγδάτης, της οποίας κάποια σαντζάκια ήταν οργανωμένα με βάση το σύστημα των τιμαρίων και κάποια άλλα με βάση το σύστημα *salyane*.³²⁰ Είναι δύσκολο να διακρίνουμε τους λόγους, οι οποίοι επέβαλλαν μια τέτοια διάκριση των σαντζακιών που ανήκαν στην ίδια επαρχία, ωστόσο, κρίνοντας από την περίπτωση της Κύπρου, κάποιες εικασίες θα μπορούσαν να γίνουν.

Όπως προαναφέρθηκε, η επαρχία της Κύπρου δεν αποτελούνταν μόνο από σαντζάκια που βρίσκονταν εντός του γεωγραφικού χώρου του νησιού, αλλά και από εξωτερικά σαντζάκια. Τα εξωτερικά σαντζάκια της επαρχίας Κύπρου βρίσκονταν στην περιοχή της Ανατολίας, η οποία, μαζί με τη Ρούμελη, παραδοσιακά αποτελούσε το ένα από τα δύο γεωγραφικά σκέλη, στα οποία στηρίχθηκε εξ αρχής το τιμαριωτικό σύστημα. Ήταν, επίσης, σαντζάκια που προϋπήρχαν της κατάκτησης της Κύπρου, η οποία αποτελούσε ένα σχετικά νέο έδαφος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οπότε δεν είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς ότι, σε παλαιότερα σαντζάκια, όπως αυτά της Ανατολίας, τα οποία είχαν ενσωματώσει ουσιαστικά το τιμαριωτικό σύστημα και είχαν ενσωματωθεί μέσω αυτού στην επαρχιακή διοίκηση, θα συνέχιζε να διατηρείται το προϋπάρχον σύστημα. Στην Κύπρο, από την άλλη, ως ένα νεοαποκτηθέν έδαφος, και πιο απομακρυσμένο από το κέντρο, πιθανόν να επιλέχθηκε το σύστημα *salyane*, όπως και στις αραβικές επαρχίες. Εξάλλου, το σύστημα *salyane*, σύμφωνα με κάποιους ιστορικούς, επιλεγόταν και ως ένα προ-στάδιο για την μετέπειτα εφαρμογή του τιμαριωτικού συστήματος στις νεότερες επαρχίες ή σε επαρχίες που ήταν

³¹⁹ NBKM, F.275A. a.e. 967, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 188)· NBKM, F.275A. a.e. 250, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 145)· NBKM, F.275A. a.e. 795, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 137)· NBKM, F.275. a.e. 8, 9 Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 35).

³²⁰ Ebubekir Ceylan, *Ottoman Origins of Modern Iraq: Political Reform, Modernization and Development in the Nineteenth-Century Middle East* (London: I.B.Tauris, 2011), 231 (υποσημ. αρ. 53)· Halil Sahillioğlu, “Osmanlı Döneminde Irak’ın İdari Taksimatı”, *Bellekten*, LIV, 211, (Aralık 1990): 1236, 1248-9.

απομακρυσμένες από το κέντρο.³²¹ Επίσης, μια σημαντική παράμετρος, η οποία αξίζει να ληφθεί υπόψιν, είναι ότι το *salyane*, με τη μορφή μισθού, δινόταν ενίοτε και σε τιμαριούχους, αντικαθιστώντας έτσι την αμοιβή τιμαρίου με ένα ποσό. Οι λόγοι δεν είναι επαρκώς μελετημένοι, ωστόσο, αυτό πιθανόν να γινόταν εκ μέρους της κεντρικής κυβέρνησης σε κάποιους αξιωματούχους της επαρχιακής διοίκησης ως ένδειξη δυσμένειας, προαγωγής ή γενικά ως αλλαγή του καθεστώτος αμοιβής.³²²

Τον 17^ο αιώνα το εγιαλέτι του *Karudan Paşa*, στο οποίο η Κύπρος εντάχθηκε το 1670, διοικείτο με συνδυασμό αυτών των δύο συστημάτων, του τιμαριωτικού και του *salyane*.³²³ Το σύστημα *salyane* είχε εφαρμοστεί σε κάποια νησιά του *eyalet* των Νησιών του Αρχιπελάγους, όπως στη Ρόδο, τη Χίο, την Εύβοια, τη Λήμνο, σε παραθαλάσσιες κυρίως περιοχές, όπως ο Μοριάς, ο Μυστράς, η Καβάλα και η Αλεξάνδρεια. Από τις περιοχές αυτές ο *Karudan Paşa* διατηρούσε το δικαίωμα να λαμβάνει τα ετήσια καθορισμένα έσοδά τους, με την υποχρέωση παράλληλα, αν υπήρχε πλεόνασμα και εφόσον καλύπτονταν οι στρατιωτικές και διοικητικές δαπάνες, αυτό να αποστέλλεται στην Υψηλή Πύλη ώστε να κατατεθεί στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο.³²⁴

Σύμφωνα με κάποιους ιστορικούς, η Κύπρος, ως τμήμα της δικαιοδοσίας του *Karudan Paşa*, είχε ενταχθεί στο σύστημα *salyane* όχι ως σαντζάκι αλλά ως μπεηλερμπεηλίκι, δηλαδή όχι ως επιμέρους τμήμα της διοικητικής επαρχίας που διοικούσε ο *Karudan Paşa*, αλλά διατηρώντας τη διοικητική βαθμίδα του μπεηλερμπεηλικιού/εγιαλετιού, δηλαδή ως ανεξάρτητη επαρχία, και ως τέτοια υπήχθη στον *Karudan Paşa*, με την υποχρέωση να συντηρεί ένα μάχιμο πλοίο και ένα εφεδρικό για τον οθωμανικό στόλο.³²⁵

³²¹ Karen Barkey, *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 93· Salih Özbaran, *The Ottoman response to European Expansion* (Istanbul: The Isis Press, 1994), 34-7, 156.

³²² Muhsin Soyudoğan, *Reassessing the Timar System: The Case Study of Vidin (1455-1693)* (PhD thesis, İhsan Doğramacı Bilkent University, Ankara, 2012), 26-9.

³²³ Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ.1, 546-9· Feridun M. Emecen, “Some Notes on Defters of the Kapitan Pasha Eyaleti”, στο Elizabeth Zachariadou (ed.), *The Kapudan Pasha, his Office and his Domain*, (Rethymnon: University of Crete Press, 2002), 254.

³²⁴ Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, 71· Γεώργιος Καραχασάνης, Παναγιώτης Ψυρρής (έκδ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ.2, (Λευκωσία: εκδόσεις Οδύσσεια, 2010), 117· Fariba Zarinebaf, “Soldiers into Tax-farmers and Reaya into Sharecroppers: The Ottoman Morea in the Early Modern Period”, στο (eds.) F.Zarinebaf, J.Bennet, J.L.Davis, *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece* (Hesperia Supplement 34), (Athens: The American School of Classical Studies at Athens, 2005), 28.

³²⁵ Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ.1, 546-9· Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 421· Hadjikyriacou, *Society and Economy*, 127-8.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Το Μπεηλερμπεηλίκι στο Οθωμανικό σύστημα διοικητικής διαίρεσης κατά τον 17^ο αιώνα

Η διοικητική μονάδα του μπεηλερμπεηλικιού, η *μείζων διοικητική περιφέρεια* όπως χαρακτηρίζεται από τον Σαρρή,³²⁶ συνδέθηκε με την οθωμανική διοίκηση από τις απαρχές της.

Το σαντζάκι, που μέχρι τον 14^ο αιώνα αποτελούσε τη βασική γεωγραφική και διοικητική διαίρεση στο πλαίσιο του οθωμανικού διοικητικού συστήματος, δεν επαρκούσε για να οργανωθεί αποτελεσματικά το επεκτεινόμενο οθωμανικό κράτος. Τα έως τότε υπάρχοντα σαντζάκια ενώθηκαν για πρώτη φορά το 1361 για να αποτελέσουν το πρώτο μπεηλερμπεηλίκι, αυτό της Ρούμελης, με πρώτο beylerbeyi τον Λαλα Σαχίν (παιδαγωγό του σουλτάνου Μουράτ Α').³²⁷ Ο beylerbeyi ήταν μόνο ένας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία έως τα τέλη του 14^{ου} αιώνα και δρούσε ως προϊστάμενος όλων των επαρχιακών στρατιωτικών σωμάτων των σαντζακιών και των διοικητών τους (σαντζάκμπεηδων).³²⁸ Στο τέλος του 14^{ου} αιώνα, και εφόσον οι οθωμανικές κατακτήσεις συνεχίζονταν, προσθέτοντας νέα εδάφη στον οθωμανικό γεωγραφικό και διοικητικό καμβά, οργανώθηκε με πρωτοβουλία του Μπαγιαζίτ Α', γιου του σουλτάνου Μουράτ Α', το δεύτερο μπεηλερμπεηλίκι, αυτό της Ανατολής (1393) και αργότερα στην δημιουργία τρίτου μπεηλερμπεηλικιού, του Ρουμ, με έδρα την Αμάσεια. Τα τρία αυτά μπεηλερμπεηλίκια (Ρούμελης, Ανατολής και Ρουμ) διατηρήθηκαν μέχρι και τα μέσα του 15^{ου} αιώνα και ο İnalçık τα χαρακτηρίζει ως «σπονδυλική στήλη» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέχρι το τέλος της.³²⁹ Από τα τέλη του 14^{ου} αιώνα έπαψε πια να υπάρχει μόνο ένας beylerbeyi, και το αξίωμα οργανώθηκε σε τοπικό επίπεδο.³³⁰ Η δημιουργία του πρώτου μπεηλερμπεηλικιού, εκείνου της Ρούμελης, υπήρξε ένα γεγονός εξαιρετικής σημασίας από την άποψη της διοίκησης, καθώς σηματοδότησε την επακόλουθη μετάβαση της οθωμανικής πρωτοβάθμιας διοικητικής διαίρεσης από το σαντζάκι στο μπεηλερμπεηλίκι.³³¹

³²⁶ Σαρρή, *Οθωμανική πραγματικότητα*, τ. 2, 236.

³²⁷ Imber, *The Ottoman Empire*, 177-9. İnalçık, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 184.

³²⁸ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 101.

³²⁹ İnalçık, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 184.

³³⁰ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 101.

³³¹ *Ibid.*, 221.

Η αύξηση του αριθμού των μπεηλερμπεηλικιών στη διάρκεια αυτών των αιώνων, δηλαδή από τον 14^ο έως τις αρχές του 16^{ου}, ήταν μάλλον συγκρατημένη, ακολουθώντας έναν αργό ρυθμό και τηρώντας μια λογική μεγάλων διοικητικών περιφερειών. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της σουλτανικής θητείας του Σουλεϊμάν Α΄, και ειδικά μετά τον θάνατό του, δηλαδή από τα μέσα έως και τις τελευταίες δεκαετίες του 16^{ου} αιώνα, παρατηρείται μια ραγδαία, ανάλογη ως προς τις νέες κατακτήσεις, αύξηση του αριθμού των διοικητικών επαρχιών, δηλαδή των μπεηλερμπεηλικιών. Παρόλο που ο αριθμός των μπεηλερμπεηλικιών παρουσιάζει αποκλίσεις στη βιβλιογραφία, υπάρχει μια σχετική ομοφωνία ως προς τον συνεχώς αυξανόμενο συνολικό αριθμό τους, ειδικά κατά τη διάρκεια του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα. Μέσα σε λίγες μόλις δεκαετίες, τα μπεηλερμπεηλίκια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από έξι, που αριθμούσαν στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, έγιναν δέκα εννέα προς το τέλος του ίδιου αιώνα. Ο 17^{ος} αιώνας επρόκειτο να ανεβάσει περαιτέρω τον αριθμό των διοικητικών περιφερειών, αυξάνοντας τον αριθμό των επαρχιών σε 34 συνολικά κατά την πρώτη δεκαετία του αιώνα.³³² Προς το τέλος του 17^{ου} αιώνα, τα μπεηλερμπεηλίκια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχαν γίνει πια 53.³³³

---

³³² Ιναλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 186-7· Imber, *The Ottoman Empire*, 179. Ο Σαρρής λέει ότι είχαν φτάσει τα 16 με το θάνατο του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπή, ενώ σύμφωνα με τον İnalçık ήταν 19. Ωστόσο, με βάση τον πίνακα του Η. İnalçık, τα μπεηλερμπεηλίκια ήταν συνολικά 24 μέχρι το 1566 που πέθανε ο Σουλεϊμάν Α΄. Orhan Kılıç, *18.yüzyılımı ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı, Eyalet ve Sancak Tevcihati*, (Elazığ, 1997), 42-3· Η.İnalçık, "Eyalet", *Eİ2*, τ.2, (1991), 723· Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ. 2, 237-50· Ιναλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 186-7· Donald Edgar Pitcher, *An Historical Geography of the Ottoman Empire: From Earliest Times to the End of the Sixteenth Century* (Leiden: E.J.Brill, 1972), 126-9· Imber, *The Ottoman Empire*, 179· Özbaran, "Some notes on the Salyane", 42.

³³³ Ιναλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 186-7· Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ. 2, 236-7.

Όνομασία Μπεηλερμπεηλικιού	Έτος ίδρυσης
Ρούμελη (ή Ρωμυλία) (Rumeli ή Rumili)	1362
Ανατολία (Anadolu)	1393
Ρούμ (Rum)	1398
Καραμανία (Karaman)	1468-1512
Ντιγιαρμπακίρ (Diyarbakir)	1515
Χαλέπι (Haleb)	1516
Σαμ (ή Δαμασκός) (Şam)	1517-20
Αίγυπτος (Misir)	1517-22
Μαράς (ή Γερμανίκεια) (Maras)	1522
Ερζερούμ (Erzurum)	1533
Αλγερία (Cezayiri Garb)	1533
Νησιά του Αιγαίου (Cezayir-i Bahr-i Sefid)	1533
Βαγδάτη (Bağdad)	1535
Μοσούλη (Musul)	1535
Υεμένη (Yemen)	1540
Βούδα (Budun)	1541
Βασόρα (Basra)	1546
Βαν (Van)	1548
Τεμεσβάρ ή Τιμισοάρα (Temeşvar)	1552
Σεχριζόρ (Şehri Zor)	Άγνωστο, (ετ.κατάκτ. 1554)
Χάσα ή Λάχσα (Lahsa)	1555
Τραμπλουσγκάρπ (ή δυτ. Τρίπολη, Λιβύης)(Trablusgarb)	1556
Χαμπές ή Αβησσυνία (ή Αιθιοπία) (Habeş)	1557
Κέφε (Kefe)	1568
Κύπρος (Kıbrıs)	1570
Τυνησία ή Τύνιδα (Tunus)	Περ. 1573
Τσιλντίρ (Çıldır)	1578
Τραμπλουσσάμ (ή Τρίπολη-Λιβάνου) (Trablusşam)	1579 (περ.1570)
Τραμπζόν (ή Τραπεζούντα) (Trabzon)	Περ.1578
Καρς (Kars)	1580
Βοσνία (Bosna)	1580
Ούρφα ή Ράκκα (Rakka)	1600
Κρήτη (Girid)	(1646) 1669
Σιδώνα (Sayda)	1660
Βαράτ (Varat)	1660-1692
Μορέα (Mora)	1661-1686
Ουγιβάρ (Uyvar)	1663-1685
Ποδολία (Podolya)	1672-1699

Πίνακας 5: Οθωμανικές διοικητικές επαρχίες έως τον 17^ο αιώνα.³³⁴

³³⁴ Η.İnalçık, “Eyalet”, *Eİ2*, τ.2, (1991), 723 [πηγή: Ayni Ali Efendi, *Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divan*, (1018/1609), İstanbul]· İναλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 186-7· Imber, *The Ottoman Empire*, 179-80· Pitcher, *An Historical Geography of the Ottoman Empire*, 128-9· Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ. 2, 237-50.

Τον 16^ο αιώνα, οι συνεχείς κατακτήσεις οδήγησαν στην αύξηση των μπεηλερμπεηλικιών, διότι οι νέες περιοχές που εντάσσονταν στην οθωμανική επικράτεια έπρεπε να οργανωθούν και αυτές με βάση το οθωμανικό σύστημα διοικητικής διαίρεσης. Τον 17^ο αιώνα, όμως, οι κατακτήσεις δεν συνεχίζονταν στον ίδιο βαθμό και με τον ίδιο ρυθμό. Η αυτοκρατορία ναί μεν ενεπλάκη σε πολεμικές επιχειρήσεις, ωστόσο ελάχιστες από αυτές ήταν εν τέλει νικηφόρες. Παρόλα αυτά, παρατηρείται το «παράδοξο» της αύξησης του αριθμού των μπεηλερμπεηλικιών. Σίγουρα, με ορισμένες εξαιρέσεις, όπως π.χ. η Κρήτη, τα μπεηλερμπεηλίκια που δημιουργήθηκαν κατά τον 17^ο αιώνα δεν ήταν νέες γεωγραφικές μονάδες, δηλαδή μπεηλερμπεηλίκια που προέκυψαν από νέα εδάφη. Η κεντρική διοίκηση δημιούργησε νέα μπεηλερμπεηλίκια από τα διαθέσιμα εδάφη της.³³⁵ Αυτό πραγματοποιήθηκε μέσα από μια διαδικασία διάσπασης των μέχρι τότε λίγων και μεγάλων διοικητικών περιφερειών (μπεηλερμπεηλικιών) και αναπροσαρμογής των σαντζακιών σε αυτές τις περιφέρειες (μπεηλερμπεηλίκια). Επρόκειτο, στην ουσία, για μια αναδιαμόρφωση του διοικητικού διαχωρισμού των κερκτημένων εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Πέρα από τα ήδη υπάρχοντα, που αναδιαμορφώνονται γεωγραφικά και διοικητικά, τον 17^ο αιώνα δημιουργούνται και νέα μπεηλερμπεηλίκια από νεοκατακτημένα εδάφη τα οποία όμως δεν καταφέρνουν να διατηρήσουν οι Οθωμανοί. Ως εκ τούτου κάποια μπεηλερμπεηλίκια δημιουργήθηκαν και έπαψαν να υφίστανται διοικητικά μέσα στον ίδιο αιώνα (17^ο αιώνα), είτε λόγω διοικητικού ανασχηματισμού, κυρίως όμως λόγω απώλειας εδαφών (π.χ. Uyvar, Varat, Mora, Podolya).³³⁶

Από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, και με αποκορύφωμα τον 17^ο αιώνα, παρατηρείται λοιπόν μια τάση για διοικητικό επιμερισμό των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αναφερόμενοι πιο πάνω στις πρώτες δύο διοικητικές περιφέρειες, δηλαδή τα μπεηλερμπεηλίκια της Ρούμελης και της Ανατολής, εξηγήσαμε πως η σύστασή τους, στα τέλη του 14^{ου} αιώνα, οφειλόταν στην βασική ανάγκη της κεντρικής εξουσίας να ασκήσει μια συγκεντρωτική διοίκηση, ενώνοντας τα μέχρι τότε υπάρχοντα σαντζάκια σε μια μεγαλύτερη διοικητική μονάδα, το μπεηλερμπεηλίκι. Στα τέλη του 16^{ου}, και καθ'όλη τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, παρατηρείται μια αναστροφή πορείας, υπαγορευόμενη από μια λογική διάσπασης των

³³⁵ Imber, *The Ottoman Empire*, 179-80.

³³⁶ Pitcher, *An Historical Geography of the Ottoman Empire*, 128-9.

μεγάλων διοικητικών περιφερειών/επαρχιών, και (επι)στροφής σε μικρότερες ως προς τη γεωγραφική τους έκταση.

Αν επιχειρηθεί μια ερμηνεία αυτής της διαφαινόμενης τάσης για διαμερισμό των μεγάλων διοικητικών περιφερειών (μπεηλερμπεηλικιών) και της δημιουργίας εξ αυτών νέων μικρότερων σε μέγεθος (μπεηλερμπεηλικιών), θα μπορούσε να ειπωθεί ότι υπήρχαν διαφορετικοί λόγοι αρκούντως ικανοί να δικαιολογήσουν αυτή την φαινομενικά μη λογική τάση και να αιτιολογήσουν τη σύσταση του καθενός από αυτά τα «μικρά» μπεηλερμπεηλίκια. Καταρχάς, ως βασικό λόγο του αρχικού σχηματισμού μπεηλερμπεηλικιών ο İnalçik θεωρεί τη στρατιωτική λειτουργία τους, ειδικά σε καιρούς πολέμου, παραθέτοντας περιπτώσεις, όπως αυτή της Βοσνίας, που οργανώθηκε σε ξεχωριστό μπεηλερμπεηλίκι το 1580 (ενώ συνιστούσε μέχρι τότε τμήμα του μπεηλερμπεηλικιού της Ρούμελης), προκειμένου να λειτουργήσει ως στρατιωτικό μέτωπο έναντι της Αυστρίας. Παρόμοια είναι και η περίπτωση του μπεηλερμπεηλικιού του Οζού, το οποίο συστάθηκε με σκοπό την αντιμετώπιση των Κοζάκων. Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετούσε και η οργάνωση σε μπεηλερμπεηλίκι το 1533 των νησιών του Αιγαίου υπό την εποπτεία του τότε ναυάρχου Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσα, αλλά και το μπεηλερμπεηλίκι του Αλγερίου, τα οποία εξασφάλισαν την κινητοποίηση των ναυτικών δυνάμεων ενάντια στην Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Καρόλου Ε'.³³⁷ Είναι ασφαλώς ο 16^{ος} και όχι τόσο ο 17^{ος} αιώνας που χαρακτηρίστηκε από συνεχή πολεμική δραστηριότητα από πλευράς των Οθωμανών. Ωστόσο και στη διάρκεια 17^{ου} αιώνα, η στρατιωτική αναγκαιότητα εξακολουθούσε να παίζει τον ρόλο της στη διαμόρφωση και λειτουργία των μπεηλερμπεηλικιών.

Η στρατιωτική λειτουργία των μπεηλερμπεηλικιών κατά τον 17^ο αιώνα είχε κυρίως αμυντικό χαρακτήρα. Κατά τον 15^ο, και κυρίως κατά τον 16^ο αιώνα, δηλαδή την περίοδο της μεγάλης εξάπλωσης της οθωμανικής επικράτειας, ο σουλτάνος οργάνωσε κάποια μπεηλερμπεηλίκια ή σαντζάκια, με σκοπό να λειτουργήσουν ως προγεφυρώματα στα ανοιχτά μέτωπα.³³⁸ Αντιθέτως, κατά τον 17^ο αιώνα, οι διοικητικές επαρχίες που βρίσκονταν κοντά σε ανοιχτά πολεμικά μέτωπα λειτουργούσαν, κατά περίπτωση μάλλον, σαν αναχώματα ή προμαχώνες για την προστασία της ενδοχώρας και τη διασφάλιση των συνόρων. Η στρατιωτική

³³⁷ İnalçik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 185· Imber, *The Ottoman Empire*, 180.

³³⁸ İnalçik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 184-5.

αναγκαιότητα καθόριζε ενίοτε και τη διάρκεια ζωής των μπεηλερμπεηλικιών, η οποία ποικίλε, και κάποιες φορές ήταν εξαιρετικά περιορισμένη. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι περιπτώσεις μπεηλερμπεηλικιών με μικρή διάρκεια ζωής, τα οποία δημιουργήθηκαν και διαλύθηκαν, ολοκληρώνοντας τον κύκλο λειτουργίας τους ως διοικητικές και στρατιωτικές μονάδες, μέσα στα χρονικά όρια του 17^{ου} αιώνα, όπως για παράδειγμα τα μπεηλερμπεηλίκια της Κάνιζας και του Έγρι.³³⁹

Τα νέα μπεηλερμπεηλίκια, που δημιουργήθηκαν από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα (κυρίως από τη δεκαετία του 1590) και έπειτα, ήταν σαφώς μικρότερα σε μέγεθος συγκριτικά με τα προηγούμενα, και κατ' ουσίαν επέστρεφαν σε πολλές περιπτώσεις στο μέγεθος που είχαν ως σαντζάκια, αλλά πλέον με την ιδιότητα και τον τίτλο του μπεηλερμπεηλικίου. Άλλωστε, κάποια μπεηλερμπεηλίκια του ύστερου 16^{ου} αιώνα δημιουργήθηκαν από τη διάσπαση μπεηλερμπεηλικιών (όπως π.χ. της Ρούμελης). Οι μικρές διοικητικές περιφέρειες, θεωρητικά, θα μπορούσαν να εκτιμηθούν ως ευκολότερα ελεγχόμενες από το κέντρο και σίγουρα λιγότερο επικίνδυνες για την κεντρική εξουσία, εφόσον αποφεύγονταν η συγκέντρωση μεγάλης περιφέρειας και άρα εξουσίας στα χέρια ενός διοικητή.³⁴⁰ Από την άλλη πλευρά, όμως, τα πολλά μπεηλερμπεηλίκια δημιουργούσαν πολλούς τοπικούς διοικητές, που εύκολα θα μπορούσαν να επιβληθούν στις μικρές περιφέρειές τους και να ασκήσουν ηγεμονικό έλεγχο. Εξάλλου, από τις απαρχές ακόμη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κάποιες επαρχίες της διατηρούσαν τους τοπικούς ηγεμόνες τους κατόπιν επιλογής της ίδιας της οθωμανικής κεντρικής διοίκησης, με αντάλλαγμα συνήθως την καταβολή ενός ετήσιου φόρου υποτέλειας και την παροχή στρατού, όπως οι ηγεμόνες της Σερβίας και της Βουλγαρίας κατά τον 14^ο αιώνα³⁴¹ ή οι παραδουνάβιες ηγεμονίες κατά τον 15^ο (Βλαχία) και 16^ο αιώνα (Μολδαβία). Η διάσπαση των μεγάλων επαρχιών μοιάζει με μια κίνηση που είχε στόχο να διατηρήσει ασφαλές το συγκεντρωτικό σύστημα διοικητικής οργάνωσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όμως, κρίνοντας εκ του αποτελέσματος, θα λέγαμε ότι μάλλον συνέβαλε στην επίσπευση της διαδικασίας μιας ιδιότυπης διοικητικής αποκέντρωσης.

³³⁹ H. İnalçık, "Eyalet", *Eİ2*, τ.2, (1991), 723.

³⁴⁰ Ιναλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 207.

³⁴¹ Imber, *The Ottoman Empire*, 180.

Το μπεηλερμπεηλίκι (*beylerbeylik*) της Κύπρου.

Το 1571, όταν η Κύπρος κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς, ορίστηκε από τον σουλτάνο Σελίμ Β΄, με φερμάνι της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 1571, ότι το νησί θα αποτελούσε στο εξής μια νέα οθωμανική επαρχία, το μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου, και εκδόθηκε άμεσα ο σχετικός *καννουναμές*, στον οποίο αναφέρονταν οι κανόνες και οι βασικές αρχές που διαμόρφωναν το διοικητικό σύστημα της Κύπρου.³⁴²

Ο χρόνος και ο τόπος σύστασης του μπεηλερμπεηλικιού της Κύπρου ήταν δυο παράγοντες που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο ώστε να αποτελέσει το νησί μια ξεχωριστή επαρχία και όχι να ενσωματωθεί σε κάποια άλλη που προϋπήρχε, όπως για παράδειγμα την γειτονική επαρχία του Χαλεπιού ή του Καραμάν, ή ακόμη και των Νησιών του Αρχιπελάγους, όπως άλλωστε έγινε στα 1670. Παρά το γεγονός ότι εδώ ανοίγει μια μεγάλη συζήτηση γύρω από το ποια ήταν τα κίνητρα της κατάκτησης της νήσου από τους Οθωμανούς, η οποία υπερβαίνει τα όρια αυτής της μελέτης, δεν πρέπει να παραλειφθεί η έστω και γενική παρατήρηση ότι, η δημιουργία μιας νέας επαρχίας τη δεδομένη χρονική στιγμή εξυπηρετούσε εσωτερικές και εξωτερικές ανάγκες της αυτοκρατορίας και η γεωστρατηγική θέση της Κύπρου συνιστούσε ένα επιπλέον εχέγγυο για την κάλυψη αυτών των αναγκών, εφόσον ικανοποιούσε αφενός τα σχέδια για μια οθωμανική Μεσόγειο (αφού προηγουμένως είχαν κατακτηθεί η Αίγυπτος (1517), η Ρόδος (1523), Νάξος (1566), Χίος (1566), που θα αποτελούσε ενιαίο μέτωπο εναντίον των επίδοξων εχθρών της αυτοκρατορίας και θα άφηνε εκτός Μεσογείου τους Βενετούς, και αφετέρου θα δημιουργούνταν έτσι ένα ασφαλές δίκτυο θαλάσσιων διαδρομών, που θα εξυπηρετούσε κυρίως οικονομικούς σκοπούς.³⁴³

³⁴² A.H.de Groot, “Kubrus”, EI2, 304-5· Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI Unci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zırai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, τ. 1 (Kanunlar), (İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1943), 348-9.

³⁴³ Molly Greene, “The Ottomans in the Mediterranean” στο Aksan and Goffman (eds.), *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 104-16· Molly Greene, “Beyond the Northern Invasion: The Mediterranean in the Seventeenth Century”, *Past and Present*, 174/1 (2002): 42-71· Maria Pia Pedani, “Some Remarks upon the Ottoman Geo-Political Vision of the Mediterranean in the Period of the Cyprus War (1570-1573)”, στο Colin Imber, Keiko Kiyotaki, and Rhoads Murphey (eds.), *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, τ. 2, (London, 2005), 23-35· John Guilmartin, *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century* (Cambridge, 1974)· Svatopluk Soucek, “Naval Aspects of the Ottoman Conquests of Rhodes, Cyprus and Crete,” *Studia Islamica*, 98-99 (2004): 254-6· Andrew C. Hess, *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier*, (Chicago-London, 1978), 90· John H. Pryor, *Geography, Technology and War*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2011, πρώτη έκδ.1988), 177-8· Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi, 1726-1750*, (İstanbul: İletişim, 2005), 37-8· Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, 20-1·

Μετά την κατάκτηση της Κύπρου και την ενσωμάτωσή της στο οθωμανικό διοικητικό πλαίσιο, ακολουθεί μια περίοδος εσωστρέφειας όσον αφορά τη σχέση της κεντρικής διοίκησης με το νησί, η οποία θα διαρκέσει σχεδόν έναν αιώνα. Στο διάστημα αυτό, ο ρόλος του εγιαλετιού της Κύπρου είναι σχεδόν αποκλειστικά επικεντρωμένος στην κάλυψη εσωτερικών αναγκών της αυτοκρατορίας και η συνεισφορά του νησιού είναι στο μεγαλύτερο ποσοστό της οικονομική, μέσα από τη συλλογή των φόρων και των εισοδημάτων του. Η απόστασή της από τα ενεργά πολεμικά μέτωπα, όπως το Ιραν (1624-39), την Αυστρία (1663-99), την Ουγγαρία (1686-96), την Πολωνία (1672-6), καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τη θέση της εντός της αυτοκρατορίας και αποτελεί παράγοντα αποχής της Κύπρου από τα μείζονα ζητήματα της οθωμανικής εξωτερικής πολιτικής του 17^{ου} αιώνα. Από την άλλη πλευρά, η θέση της στη Μεσόγειο δεν της επιτρέπει να μείνει στο παρασκήνιο των ενεργειών της κεντρικής διοίκησης σε ζητήματα διεθνών σχέσεων, διότι αποτελεί σύνορο της αυτοκρατορίας και μάλιστα θαλάσσιο.

Από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, ίσως και νωρίτερα, η διοίκηση του μπεηλερμπεηλικιού της Κύπρου αντιμετωπίζει ποικίλες προκλήσεις, πολιτικές, στρατιωτικές, οικονομικές και κοινωνικές, διαγράφοντας μια δύσκολη πορεία τόσο για την ίδια όσο και για τους υπηκόους. Στους βασικούς παράγοντες διαμόρφωσης αυτής της πορείας θα πρέπει να συμπεριληφθούν οι παρατυπίες και οι ανεπάρκειες που καταγράφονται στον τρόπο άσκησης της διοικητικής πολιτικής από τους εκπροσώπους της επαρχιακής διοίκησης της Κύπρου, αλλά και ο αστάθμητος περιβαλλοντικός παράγοντας, ενώ καθοριστικά επέδρασαν οι γενικότερες πολιτικο-οικονομικές συνθήκες που επικράτησαν στην αυτοκρατορία το διάστημα εκείνο, όπως ο πληθωρισμός³⁴⁴ και σίγουρα ο πόλεμος της Κρήτης.³⁴⁵

Colin Imber, *Ebu's-su'd: The Islamic Legal Tradition* (Edinburgh, 1997), 84-5· Hadjikyriacou, *Society and Economy*, 75-84.

³⁴⁴ Ενδεικτική βιβλιογραφία: Cemal Kafadar, *When coins turned into drops of dew and bankers became robbers of shadows: the boundaries of ottoman economic imagination at the end of the sixteenth century*, Ph.D. diss., McGill Univ., 1986· Cemal Kafadar, "Les troubles monetaires de la fin du XVIe siecle et la prise de conscience ottomane du declin", *Annales E.S.C.* 46 (1991), 381-400· Ευτυχία Δ. Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα: Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15ος-19ος αι.*, (Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, 1996)· Şevket Pamuk, "The disintegration of the ottoman monetary system during the seventeenth century", *Princeton Papers in Near Eastern Studies* 2 (1993), 67-81· Skender Rizaj, "Counterfeit of money on the balkan peninsula from the XV to the XVII century", *Balkanica* 1 (1970), 71-97· Halil Sahillioğlu, "The role of international monetary and metal movements in ottoman monetary history 1300-1750", στο *Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds*, (επιμ.) J.F.

Η επαρχία της Κύπρου έρχεται και πάλι στο προσκήνιο των στρατιωτικών και πολιτικών εξελίξεων, όσον αφορά την κεντρική διοίκηση, περίπου έναν αιώνα μετά την κατάληψή της, το 1669, με αφορμή την ολοκληρωτική κατάκτηση της Κρήτης, η πολιορκία της οποίας είχε ξεκινήσει το 1645. Με την κατάκτηση της Κρήτης, η θέση της Κύπρου στην κεντρική σκηνή διαφοροποιείται σημαντικά. Το θαλάσσιο σύνορο της αυτοκρατορίας μετατοπίζεται δυτικότερα, καθιστώντας την Κύπρο μια σχετικά ασφαλή επαρχία εντός της οθωμανικής Μεσογείου και χωρίς σοβαρές προκλήσεις στον περίγυρό της.

Η Κύπρος υπό τη δικαιοδοσία του Καπουδάν Πασά.

Το 1670 η Κύπρος περιήλθε, μετά από απόφαση του σουλτάνου Μεχμέτ Δ', από τη διοίκηση του beylerbeyi στη δικαιοδοσία του Καπουδάν Πασά (Karudan Paşa) ή Καπτάν-ι Ντεριά (Kaptan-ı Derya, δηλαδή καπετάνιος της θάλασσας).³⁴⁶ Ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός καταγράφει αυτή τη διοικητική αλλαγή, επιχειρώντας μια πιθανή ερμηνεία σχετική με τη χρονική στιγμή κατά την οποία συντελέστηκε, αλλά και για την πιθανή αιτία που την προκάλεσε. Γράφει συγκεκριμένα:

*«Από κάποια τινά λοιπόν, αγκαλά και ολίγον πειθανά συμπεράσματα, βοηθούμενοι συμπεραίνομεν, ότι δια την μεγάλην ερήμωσιν της Νήσου, είτε και μετά την άλωσιν και της Κρήτης έτει 1669, είτε και πριν αυτής αφαίρεσε το Πασαλήκιν από την Νήσον η Βασιλεία, και αυτήν υπέταξεν εις την επίσκεψιν του Καπετάν Πασά (...).»*³⁴⁷

Ο Κυπριανός συνδέει χρονικά την υπαγωγή της Κύπρου στη δικαιοδοσία του Καπουδάν πασά με την κατάκτηση της Κρήτης από τους Οθωμανούς το 1669, δίνοντας μεγαλύτερη βαρύτητα όχι τόσο στη χρονική συγκυρία αλλά στα αίτια που προκάλεσαν αυτή την αλλαγή.³⁴⁸

Richards, (Durham, North Carolina: Carolina Academic Press, 1983), 269-304· Robert Mantran, *L'empire ottoman du XVIe au XVIIIe siècle (administration, economie, societe)*, Variorum Reprints, 1984· Haim Gerber, "The Monetary System of the Ottoman Empire", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 25 (1982), 308-24· Sanjay Subrahmanyam, "Precious metal flows and prices in western and southern Asia, 1500-1750: Some comparative and conjunctual aspects", *Studies in History* 7/1 (1991): 79-105.

³⁴⁵ Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, 30-40 (ειδικότερα 31-4, πηγή: MD 90:127/105).

³⁴⁶ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 307-11 (ιδιαίτερος 309)· Σαρρής, *Οθωμανική πραγματικότητα*, 546-8· Hill, *A History of Cyprus*, IV, 70-1· Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 97.

³⁴⁷ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 309.

³⁴⁸ «είτε και μετά την άλωσιν και της Κρήτης έτει 1669, είτε και πριν αυτής αφαίρεσε το Πασαλήκιν από την Νήσον η Βασιλεία, και αυτήν υπέταξεν εις την επίσκεψιν του Καπετάν Πασά (...).», Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 309.

Αυτό που πιθανόν προκύπτει ως ερώτημα είναι αν η μετάβαση από τον beylerbeyi στον Καπουδάν Πασά σημαίνει και αλλαγή στο διοικητικό σχήμα του μπεηλερμπεηλικιού. Με λίγα λόγια, η Κύπρος παραμένει ακόμη μπεηλερμπεηλίκι μετά την υπαγωγή της στη δικαιοδοσία του Καπουδάν Πασά;

Μια μάλλον διαδεδομένη άποψη είναι ότι η αλλαγή στο διοικητικό καθεστώς σηματοδοτούσε και αλλαγή στον ρόλο της επαρχίας της Κύπρου. Ο Hill αξιολογεί τη μετάβαση από τη δικαιοδοσία του beylerbeyi σε αυτή του Καπουδάν πασά ως υποβάθμιση της θέσης της Κύπρου στον ιστό της οθωμανικής επαρχιακής διοίκησης.³⁴⁹ Η ερμηνεία αυτή βασίζεται κυρίως στο γεγονός της κατάρτησης της Κύπρου ως ολοκληρωμένης και ξεχωριστής διοικητικής επαρχίας και της ενσωμάτωσής της στην επαρχία των Νησιών του Αιγαίου Πελάγους ή Αρχιπελάγους (*Eyalet-i Cezayir-i Bahr-i Sefid*).³⁵⁰ Ο Α. Χατζηκυριάκου, βασιζόμενος σε έγγραφο του ύστερου 17^{ου} αιώνα, αντιτάσσει σε αυτή την άποψη μian άλλη θέση, σύμφωνα με την οποία το διοικητικό καθεστώς της Κύπρου είχε μια ενδιάμεση μορφή, διατηρώντας ένα είδος διοικητικής αυτονομίας ως μια ανεξάρτητη επαρχία (εγιαλέτι), η οποία καταγράφονταν ξεχωριστά από το *Eyalet-i Cezayir-i Bahr-i Sefid*, παραμένοντας όμως στη δικαιοδοσία του Καπουδάν πασά.³⁵¹

Σύμφωνα με μια διαφορετική προσέγγιση πάνω στο ζήτημα της αλλαγής διοικητικού καθεστώτος της επαρχίας Κύπρου, η διοικητική αλλαγή, που συντελείται έναν αιώνα μετά την κατάκτηση του νησιού, προέκυψε ως αποτέλεσμα της δύναμης που απέκτησαν ορισμένοι εκπρόσωποι της Εκκλησίας στην Κύπρο, και συγκεκριμένα οι επίσκοποι, και η οποία τους είχε δοθεί από την οθωμανική κεντρική διοίκηση. Στη δεκαετία του 1670, η Υψηλή Πύλη αναθέτει αρμοδιότητες σε εκπροσώπους του ανώτερου και ανώτατου κλήρου στην Κύπρο, οι οποίες αφορούν, κατά βάση, την κατανομή και συλλογή των φόρων από τους μη μουσουλμάνους υπηκόους και τη δυνατότητα άμεσης επικοινωνίας του αρχιεπισκόπου και των επισκόπων με την Υψηλή Πύλη. Το 1672 ο σουλτάνος ανέθεσε στον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Νικηφόρο

³⁴⁹ Hill, *A History of Cyprus*, 70-71. A.H.de Groot, “Kubrus”, EI2, 305.

³⁵⁰ İdris Bostan, “The Establishment of Cezayir-i Bahr-i Sefid”, 242-251. Feridun M. Emecen, “Some Notes on the Defters of the Kaptan Pasha Eyaleti”, 253-261. İdris Bostan, “XV-XIX. Yüzyıllarda Ege Adaları’nda Osmanlı İdari Teşkilatı”, στο *Ege Adaları’nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı*, (Ankara, 2003), 7-31. A.A. Ünal, “XVI. ve XVII. yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz-Ege Adaları) ya da Kapdan Paşa Eyaleti”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, (2002): 251-61. Evliya Çelebi, *Narrative of travels in Europe, Asia and Africa in the seventeenth century*, (μτφρ.) Joseph. Von Hammer, τ. 1, (London, Parbury: Allen, & Co., 1834), 91. Hadjikyriacou, *Society and Economy*, 127.

³⁵¹ Hadjikyriacou, *Society and Economy*, 127-8.

(1641-1674) την ευθύνη να εισπράττει από τότε και στο εξής ο εκάστοτε Αρχιεπίσκοπος Κύπρου τους φόρους των Ορθοδόξων Χριστιανών, που αποτελούσαν και την πλειοψηφία του νησιού.³⁵² Στο πλαίσιο αυτής της θεώρησης, εντάσσεται και η άποψη ότι ο ανώτατος και ανώτερος κλήρος του νησιού είχε σημαντικό μερίδιο στην αλλαγή διοικητικού καθεστώτος που συντελέστηκε στα 1670, με τους υπηκόους του νησιού να φέρονται να αγανακτούν και να προκαλούν αναταραχές, εκφράζοντας τη δυσαρέσκειά τους έναντι αυτού του κλήρου.³⁵³ Αν ισχύει αυτό, τότε είναι μια ενδιαφέρουσα περίπτωση άμεσης επικοινωνίας κέντρου, και περιφέρειας, και μάλιστα από εκπροσώπους των μη-μουσουλμάνων, σε ένα ζήτημα που αποτελούσε αποκλειστική αρμοδιότητα της κεντρικής εξουσίας, δηλαδή την αλλαγή του διοικητικού καθεστώτος μιας επαρχίας.

Ωστόσο, το ενδεχόμενο η αλλαγή του διοικητικού καθεστώτος στην Κύπρο να οφείλεται στην ενδυνάμωση της θέσης του Αρχιεπισκόπου και του τοπικού ανώτερου κλήρου του νησιού είναι με τα έως τώρα δεδομένα αρκετά αδύναμο. Είναι πιθανότερο η επιστράτευση των εκπροσώπων του ανώτερου κλήρου να αποσκοπούσε στο να καλύψει τα κενά στη διοίκηση του νησιού, σε προσπάθεια ανατροπής μιας ήδη διαφανόμενης και ενδεχομένως υφιστάμενης φθίνουσας πορείας στα μείζονα ζητήματα που αφορούσαν την επαρχιακή διοίκηση της Κύπρου, από το να σχετίζεται άμεσα με την αλλαγή καθεστώτος στο νησί. Εξάλλου, η εμφάνιση των ανώτερων εκπροσώπων του κλήρου ως ενεργά εμπλεκόμενων σε διαδικασίες που αφορούν την τοπική οθωμανική διοίκηση και τις όποιες επαφές της με την κεντρική διοίκηση,

---

³⁵² Λοΐζος Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου, 186-7*· Μιχαήλ, *Η Εκκλησία της Κύπρου κατά την οθωμανική περίοδο, 1571-1878*, 103-11, 133-37· John Hackett, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου κατά μετάφρασιν και συμπλήρωσιν υπό Χαριλάου Ι. Παπαιωάννου*, (Αθήνα: εκδ.Π.Δ.Ελευθερίου, 1923-32), 252-9· Η. Fikret Alasya, “The Privileges Granted to the Orthodox Church of Cyprus by the Ottoman Empire”, στο Θ. Παπαδόπουλλος Θ. - Μ. Χριστοδούλου (επιμ.), *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ.3, Νεότερο Τμήμα, (Λευκωσία: Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, 1973), 26· Παύλος Χιδίρογλου, «Σουλτανικά Βεράτια υπέρ του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Σωφρονίου Γ'», *Κυπριακαί Σπουδαί* 35 (Λευκωσία: Δελτίον της Εταιρίας Κυπριακών Σπουδών, 1971) 143-64· Θεοχάρης Σταυρίδης, *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Κύπρος. Τα έγγραφα των ετών 1600-1878* (Λευκωσία: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, 2001)· Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 313· Χιδίρογλου, «Διοικητικοί τινές θεσμοί», 106· Χρυσόστομος Ι, Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας, 1571-1878* (Αθήνα, 1929), 33-52, ειδικά 52.

³⁵³ Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 70· Kyrris, *History of Cyprus*, 270· Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 97.

εντοπίζεται χρονικά κυρίως μετά το 1670, και αφορά σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα ζητήματα είσπραξης φόρων.³⁵⁴

Η αλλαγή του διοικητικού καθεστώτος της Κύπρου συνιστά μάλλον αποτέλεσμα ενός συγκερασμού παραγόντων που σχετίζονταν με τις ανάγκες διοίκησης του συνόλου της αυτοκρατορίας και, παράλληλα, τις διοικητικές ανάγκες του νησιού ως τμήμα αυτής.

Όσον αφορά το πρώτο σκέλος, δηλαδή τη μέριμνα της κεντρικής διοίκησης για την γενική εικόνα της αυτοκρατορίας τη δεδομένη στιγμή, η υπαγωγή της Κύπρου στη δικαιοδοσία του Καπουδάν πασά και η ενσωμάτωσή της στο Εγιαλέτι των Νησιών του Αρχιπελάγους εντάσσεται στο πλαίσιο ενός γενικότερου ανασχεδιασμού της διοίκησης του μεσογειακού χώρου, μετά την κατάληψη της Κρήτης το 1669.

Ως προς το δεύτερο σκέλος, δηλαδή την κατάσταση που επικρατούσε τα προηγούμενα χρόνια στο νησί σε επίπεδο διοίκησης, οι ενδείξεις όσο και τα έως τώρα τεκμήρια συνηγορούν στην εικόνα μιας αποδυναμωμένης οθωμανικής διοίκησης στην Κύπρο με εμφανή τα σημάδια της στην κοινωνία και την οικονομία του νησιού, η οποία δεν φαίνεται να ανατρέπεται στα επόμενα χρόνια.

Κατά τη δεκαετία που ακολούθησε μετά την αλλαγή διοικητικού καθεστώτος στο νησί, δηλαδή τη δεκαετία του 1680, έλαβε χώρα η εξέγερση του Μπογιατζιόγλου.³⁵⁵ Συμπτωματική αναταραχή, κατά συνθήκη αθέτηση καθήκοντος ή προσπάθεια αντίστασης κατά της κεντρικής εξουσίας; Η περίπτωση του Μπογιατζιόγλου θα μπορούσε να εκληφθεί ως μια ακόμη εξέγερση, αλλά τα επιμέρους χαρακτηριστικά της, σε συνδυασμό με την πολιτική και χρονική συγκυρία, της προσδίδουν έναν χαρακτήρα που κάθε άλλο παρά συμπτωματικός μπορεί να

---

³⁵⁴ Εύστοχη είναι η τοποθέτηση του Μ. Χατζηαναστάση επ' αυτού: «Το δίκτυο επισκόπων και ιερέων ήταν αναμφισβήτητα ένα ισχυρό εργαλείο διοίκησης, το οποίο χρησιμοποίησαν οι Οθωμανοί σε μια ρεαλιστική υλοποίηση αμοιβαίου ενδιαφέροντος.» Marios Hadjianastasis, “Crossing the line in the sand: regional officials, monopolisation of state power and ‘rebellion’. The case of Mehmed Ağa Boyacıoğlu in Cyprus, 1685-1690”, *Turkish Historical Review*, 2 (2011): 160. Γενικότερα για την άποψη αυτή βλέπε: Hadjianastasis, “Bishops, Ağas and Dragomans”, 100-40.

³⁵⁵ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 310. Αναλυτικά για το ιστορικό της υπόθεσης Μπογιατζιόγλου βλ.: Theoharis Stavrides, “The Rise and the Fall of Mehmed Boyacıoğlu (1683-1690)” («Η Αποστασία του Μεχμέτ Μπογιατζιόγλου (1683-1690)», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, vol. 29, 2003, 115-43) στο Theoharis Stavrides, *Studies on the History of Cyprus under Ottoman Rule* (Istanbul: The Isis Press, 2012 (Analecta Isisiana CXV), 203-24. Hadjianastasis, “Cyprus in the Ottoman Period: Consolidation of the Cypro-Ottoman Elite, 1650-1750”, 85-7.

θεωρηθεί.³⁵⁶ Είναι μάλλον ορθότερο να εξεταστεί υπό το φως των εξελίξεων της περιόδου από το 1670 και έπειτα.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1680 αρχίζει η δράση του Μεχμέτ αγά Μπογιατζιόγλου, ο οποίος αποτελούσε μέλος της τοπικής οθωμανικής διοίκησης, είχε ρόλο αξιωματούχου και ήταν υπεύθυνος για τη συλλογή κάποιων φόρων. Οι καταβολές του είναι άγνωστες, εικάζεται, όμως, ότι η δύναμη και το χρήμα που κατείχε δεν ήταν προϊόν εύπορης καταγωγής αλλά μάλλον δικής του προσπάθειας,³⁵⁷ γεγονός που έχει τη σημασία του για το ποιοι και πώς εισέρχονταν στην ιεραρχία της οθωμανικής εξουσίας γενικά την περίοδο που μελετούμε. Η διοικητική και νομική παρεκτροπή του Μπογιατζιόγλου έγκειτο, σε μεγάλο βαθμό, στο ότι ο ίδιος δεν αρνήθηκε να καταβάλλει, ως όφειλε, το ποσό των φόρων, που είχε συγκεντρώσει, στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο, και από εκεί και έπειτα οργάνωσε μια ομάδα ανθρώπων γύρω του ως στρατό, και τροφοδότησε σημαντικές διοικητικές θέσεις των διαφόρων kaza, προβαίνοντας και επίσημα σε μια αντίσταση ενάντια στις οθωμανικές αρχές και απόσχιση από το τοπικό αλλά και το κεντρικό οθωμανικό δίκτυο εξουσίας. Η αντίσταση αυτή, που έλαβε τον χαρακτήρα εξέγερσης κατά των οθωμανικών αρχών, και κατόπιν ένοπλης σύγκρουσης μεταξύ των υπερασπιστών του σουλτάνου και των «ανταρτών» του Μπογιατζιόγλου, είχε μια αξιοσημείωτη διάρκεια που υπολογίζεται από 5 έως 7 χρόνια (1683-1690).³⁵⁸

Η υπόθεση Μπογιατζιόγλου έχει πολλές πτυχές και άλλες τόσες ερμηνείες, ανάλογα με τη σκοπιά που θα θελήσει κανείς να την εξετάσει. Παρουσιάζει στοιχεία εμφύλιας διαμάχης, αν αναλογιστεί κανείς ότι πρόκειται για εξέγερση στους κόλπους των αξιωματούχων της οθωμανικής διοίκησης και όχι μεταξύ διοίκησης και υπηκόων, όπως ίσως θα περίμενε κανείς. Θα μπορούσε να υποδηλώνει αφενός δυσαρέσκεια σε επίπεδο αξιωματούχων έναντι της κεντρικής διοίκησης, αφετέρου όμως και ανταγωνισμό μεταξύ των τοπικών αξιωματούχων (αγάδων εν προκειμένω, στα χέρια των οποίων βρισκόταν σημαντικό μέρος της οικονομικής, κυρίως φορολογικής

---

³⁵⁶ Ο Μ. Χατζηαναστάσης, δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο σημείο αυτό, υποστηρίζοντας πως υπάρχει μια διακριτή απόσταση ανάμεσα στις περιπτώσεις των εξεγέρσεων που υποδηλώνουν ανταρσία ή στρατιωτική επανάσταση και στις περιπτώσεις των εξεγέρσεων που υποδηλώνουν σημεία διοικητικής αποδυνάμωσης σε τοπικό αλλά και απώλεια του ελέγχου εκ μέρους της κεντρικής εξουσίας. Βλέπε σχετικά: Hadjianastasis, "Crossing the line in the sand", 158.

³⁵⁷ Καραχασάνης, Ψυρρής (έκδ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ.2, 118.

³⁵⁸ Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 70-1· Luke, *Cyprus under the Turks*, 32-3· Alasya, *Kıbrıs Tarihi (M.E. 1450-M.S. 1878) ve Belli Başlı Antikleri*, 97· Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, 34-5.

διαχείρισης της Κύπρου) του νησιού, για την απόσπαση της εύνοιάς της ή για την ισχυροποίησή τους σε τοπικό επίπεδο.³⁵⁹

Η συγκέντρωση διοικητικών αρμοδιοτήτων και εξουσίας (μέσα από την είσπραξη των φόρων κυρίως) σε τοπικούς Οθωμανούς αξιωματούχους, και ο συνακόλουθος ανταγωνισμός μεταξύ τους, ο οποίος αντικατοπτρίζεται εν μέρει στην περίπτωση Μπογιατζιόγλου, έχει αξιολογηθεί κατά καιρούς ως δείγμα της ανεπάρκειας του διοικητικού καθεστώτος του Καπουδάν πασά, και πιο συγκεκριμένα του αντιπροσώπου του, μουσελίμη, και κατ'επέκταση ως ένδειξη αποδυνάμωσης της οθωμανικής διοίκησης στο νησί.³⁶⁰ Η στάση του Μπογιατζιόγλου έναντι της κεντρικής εξουσίας ήταν μια έμπρακτη έκφραση αγανάκτησης και υποτίμησης της ισχύος της, γι' αυτό και προκάλεσε την αντίδραση της Υψηλής Πύλης, η οποία, μέσω των απεσταλμένων της Τσολάκ Μεχμέτ Πασά αρχικά και Τσιφούτογλου Αχμέτ Πασά εν συνεχεία, επεδίωξε την καταστολή της εξέγερσης και την παύση της δράσης του Μπογιατζιόγλου, την οποία πέτυχε εν τέλει περί το 1690 με αιματηρό τρόπο.³⁶¹

Μια δεκαετία περίπου μετά την υπόθεση Μπογιατζιόγλου, η οποία κατέδειξε με τον πλέον εναργή τρόπο τις ανεπάρκειες τις επαρχιακής διοίκησης της Κύπρου, αλλά και της ίδιας της κεντρικής εξουσίας, το καθεστώς του Καπουδάν πασά στο νησί έλαβε τέλος. Το διοικητικό καθεστώς του Καπουδάν πασά επί της Κύπρου ολοκληρώθηκε το έτος 1703 και το νησί μετετράπη σε χάσι, δηλαδή σε προσωπικό φέουδο, στη δικαιοδοσία του Μεγάλου Βεζίρη.³⁶² Σύμφωνα με μιαν άλλη εκδοχή, ωστόσο, η περίοδος του Καπουδάν πασά έληξε το 1687 και όχι το 1703.³⁶³

³⁵⁹ Marios Hadjianastasis, "Crossing the line in the sand", 162.

³⁶⁰ Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 97· Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 72· Καραχασάνης, Ψυρρής (έκδ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ.2, 118.

³⁶¹ Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 72-3.

³⁶² Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 310-2· Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 71-3.

³⁶³ Alasya, *Kıbrıs Tarihi*, 69· Hadjikyriacou, *Society and Economy*, 128.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Σαντζάκια Κύπρου

Ο όρος σαντζάκι (ή λιβά, εναλλακτικά) στην οθωμανική διοίκηση χρησιμοποιήθηκε για να ορίσει μια εδαφική μονάδα που εξυπηρετούσε στρατιωτικούς και διοικητικούς σκοπούς.³⁶⁴ Έως και τον 16ο αιώνα, η στρατιωτική ταυτότητα του σαντζακιού υπερτερούσε της πολιτικής. Αυτό δεν προκαλεί καμία εντύπωση, εφόσον έως τότε η συνεχώς επεκτεινόμενη Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε ανάγκη διοικητικών μονάδων κυρίως στρατιωτικού χαρακτήρα. Η διαρκής εμπλοκή των Οθωμανών, ήδη από τον 14ο αιώνα, σε πολεμικές επιχειρήσεις που στόχευαν στην εδαφική επέκταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, απαιτούσε την ανάλογη στρατιωτική υποδομή και η συνακόλουθη ενσωμάτωση ποικίλων νέων εδαφών απαιτούσε μια κατάλληλη διοικητική δομή. Αυτές τις δύο πρωταρχικές ανάγκες κάλυπτε το σαντζάκι.

Όμως ο ερχομός του 17ου αιώνα συμπίπτει με το τέλος των νικηφόρων για την Οθωμανική Αυτοκρατορία πολέμων και με τον περιορισμό της πολεμικής δραστηριότητας σε ένα σημαντικό βαθμό. Η ανάγκη της αυτοκρατορίας για αποτελεσματική διοίκηση των κεκτημένων εδαφών αυξάνεται και δίνεται επιπλέον βαρύτητα στην πολιτική διοίκηση. Είναι η εποχή κατά την οποία στον όρο σαντζάκι υπερτερεί η διοικητική του ταυτότητα εις βάρος της στρατιωτικής, η οποία σταδιακά χάνει τον λειτουργικό της ρόλο, ακολουθώντας την φθίνουσα πορεία του τιμαριωτικού συστήματος και του στρατεύματος. Το σαντζάκι υποδηλώνει πια, τον 17^ο αιώνα, μια κατά βάση διοικητική υποδιαίρεση, ενώ την ίδια χρονική περίοδο καταγράφονται αλλαγές ως προς το μέγεθος και τον αριθμό των σαντζακιών ανά την αυτοκρατορία.³⁶⁵ Έως τότε τα σαντζάκια ήταν μεγάλες διοικητικές μονάδες. Τον 17ο αιώνα είναι εμφανής η προσπάθεια σύστασης μικρότερων σαντζακιών, με λιγότερες περιφέρειες, ειδικά στις παραμεθόριες περιοχές της αυτοκρατορίας. Κατά συνέπεια, αυξάνεται ο συνολικός αριθμός των σαντζακιών. Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 16ου

³⁶⁴ J.Deny, M. Kunt, "Sandjak", *EI2*, τ.9, 11-13· Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, τ.2, 571-4· H.A.R. Gibb, H.Bowen, *Islamic Society and the West*, I/1, Oxford, 1950, 137-73· Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, τ.1-2, (Ankara: 1959, 1971)· Kunt, *Sancaktan Eyalet*, 15-20.

³⁶⁵ Kılıç, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması*, *Osmanlı*, τ.6, 104· Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, 21· Luke, *Cyprus under the Turks*, 19.

αιώνα, και συγκεκριμένα έως το 1527, υπήρχαν 114 σαντζάκια σε μόλις 7 μπεηλερμπεηλίκια (επαρχίες), ενώ κατά τον ύστερο 16ο αιώνα τα μπεηλερμπεηλίκια (οι επαρχίες) έγιναν 30 και τα σαντζάκια 300, δηλαδή ο συνολικός αριθμός επαρχιών και σαντζακιών σχεδόν τριπλασιάστηκε μέσα σε μισό αιώνα περίπου.³⁶⁶

Το σαντζάκι υπήρξε εξ αρχής η βασική διοικητική μονάδα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αρχικά συνιστούσε την μεγαλύτερη διοικητική και στρατιωτική περιφέρεια. Από τα τέλη του 14ου αιώνα, όταν άρχισαν να δημιουργούνται τα πρώτα μπεηλερμπεηλίκια, το σαντζάκι λειτουργούσε ως δευτεροβάθμια διοικητική μονάδα, υποδιαίρεση του μπεηλερμπεηλικιού. Από τα σαντζάκια που απάρτιζαν ένα μπεηλερμπεηλίκι, το ένα φιλοξενούσε την έδρα του *beylerbeyi* και τελούσε υπό την άμεση δικαιοδοσία του (αποκαλούνταν *το σαντζάκι του πασά*).³⁶⁷

Η οργάνωση των σαντζακιών και η σχέση τους με το κέντρο δεν ήταν απολύτως ομοιόμορφη. Συμβάδιζε με τις ανάγκες ενός πολυπολιτισμικού και εκτεταμένου γεωγραφικά κράτους, και κατά περίπτωση προσαρμοζόταν στις τοπικές ανάγκες. Το «αναγκαίο» οριζόταν άλλοτε από τα συμφέροντα του οθωμανικού κέντρου και άλλοτε από τις τοπικές συνθήκες· συνηθέστερα από έναν συνδυασμό αυτών των δύο παραγόντων. Κατά τον Kunt, η οργάνωση μιας περιοχής σε σαντζάκι προϋπέθετε την τήρηση ορισμένων προδιαγραφών, όπως, για παράδειγμα, το αδιαπραγμάτευτο της επάρκειας της εδαφικής έκτασης και ευφορίας, προκειμένου να συντηρεί τον αναγκαίο αριθμό τιμαριούχων.

Κάποιες φορές, η οργάνωση καθοριζόταν με βάση ειδικά κριτήρια, όπως το αν επρόκειτο για περιοχές με ιδιαιτερότητες ως προς τη γεωγραφική τους θέση ή το καθεστώς διοίκησης. Ενίοτε, η οργάνωση προέκυπτε ως συνέπεια των συνθηκών, π.χ. όταν επρόκειτο για περιοχές που είχαν προσαρτηθεί στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας παράλληλα από τον ίδιο στρατιωτικό διοικητή, ή για περιοχές όπου υπήρχε προηγουμένως εγκατεστημένη κάποια μορφή διοίκησης.³⁶⁸ Σε κάποιες περιπτώσεις, μάλιστα, διατηρούνταν μια σχετική ημι-αυτονομία ακόμη και μετά την κατάκτηση, και το αξίωμα του κυβερνήτη ακολουθούσε μια κληρονομική μορφή. Αυτό, όμως, παύει να υφίσταται σε μεγάλο βαθμό από τον 16ο αιώνα.³⁶⁹ Από τα μέσα

³⁶⁶ J.Deny, M. Kunt, "Sandjak", EI, τ.9, 13.

³⁶⁷ Ιναλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 205.

³⁶⁸ Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ. 2, 233· Imber, *The Ottoman Empire*, 184-6.

³⁶⁹ Imber, *The Ottoman Empire*, 189.

του 16^{ου} και κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, η οργάνωση των σαντζακιών υφίσταται αλλαγές. Παρατηρούνται κάποια πρώιμα δείγματα ενίσχυσης της τοπικής εξουσίας μέσα από την ισχυροποίηση προσώπων της επαρχιακής διοίκησης, αποδυνάμωσης του τιμαριωτικού συστήματος, και αποδυνάμωσης των δεσμών με το κέντρο. Αυτό συνέβαινε ιδιαίτερα σε περιοχές απομακρυσμένες από την πρωτεύουσα, όπου η απόσταση από την κεντρική διοίκηση το ευνοούσε.³⁷⁰

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η υποχώρηση των στρατιωτικών χαρακτηριστικών υπέρ των διοικητικών στον ρόλο των σαντζακιών είναι εμφανής κατά τον 17^ο αιώνα, ίσως και νωρίτερα, αφού συνιστούν πλέον μια εκ των βασικών διοικητικών μονάδων, επί τη βάση των οποίων λαμβάνονται αποφάσεις για σημαντικούς τομείς της διοίκησης, όπως η φορολογία και η γαιοκτησία. Η σημασία των σαντζακιών για την οθωμανική επαρχιακή διοίκηση αποδεικνύεται εν μέρει και από το γεγονός ότι τόσο τα κατάστιχα απογραφών όσο και οι *κανουνναμέδες*, συντάσσονταν με γνώμονα το σαντζάκι.³⁷¹

Η οθωμανική επαρχία της Κύπρου αρχικά (1571) συγκροτούνταν από οκτώ σαντζάκια. Από αυτά, τέσσερα βρίσκονταν γεωγραφικά εντός του εδάφους της Κύπρου και τα υπόλοιπα τέσσερα εκτός αυτής.³⁷² Τα τέσσερα εκτός του κυπριακού εδάφους σαντζάκια ήταν τα: Σις, Αλάνια, Ταρσούς και Ιτσίλ.³⁷³ Οι περιοχές αυτές είχαν προσαρτηθεί διοικητικά στο μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου, παρόλο που δεν βρίσκονταν εντός των γεωγραφικών ορίων του νησιού, αποτελούσαν ωστόσο τμήμα της οθωμανικής ενδοχώρας, και συγκεκριμένα των όμορων στην Κύπρο παραθαλάσσιων περιοχών της Μικράς Ασίας (ή νότιο-δυτικής Ανατολίας). Τα υπόλοιπα τέσσερα βρίσκονταν εντός του κυπριακού εδάφους, και ήταν τα: Λευκωσία, Πάφος, Αμμόχωστος και Κερύνεια.³⁷⁴

Η Ζαχαριάδου έχει παρουσιάσει μια διαφορετική εικόνα τόσο της επαρχίας της Κύπρου όσο και της διοικητικής διαίρεσής της, σύμφωνα με την οποία, από την

³⁷⁰ Yücel "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", 657-708· Dündar, *Kıbrıs*, 94.

³⁷¹ Dündar, *Kıbrıs*, 94.

³⁷² «Kubrus», EI, τ.5, 305-7· Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, 21.

³⁷³ O G. Hill, αναφέρει τα εξής: «Four Sanjaks of the mainland were annexed to Cyprus to make the new province, to wit, Alaya (detached from Anadoli), Ichil (Cilicia, from Karaman), Zulkadir (from Sis), and Tarsus (from Aleppo). The men from them were sent to work on the fortresses or to serve as garrison.», Βλ. Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, 2

³⁷⁴ Sahillioğlu, «Osmanlı İdaresinde Kıbrısın İlk Yılı Bütçesi», 16-24· Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 97.

οθωμανική κατάκτηση του νησιού το 1571 και μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 17^{ου} αιώνα, το νησί αποτελούσε μέρος μιας διοικητικής ενότητας με επίκεντρο τη Συρία υπό την επίβλεψη ενός beylerbeyi, στην οποία συμπεριλαμβάνονταν τα εξής οκτώ σαντζάκια: Πάφος, Αμμόχωτος, Άδανα (Ιτσίλ), Σις, Αλάνια, Ταρσός, Τρίπολη, Δαμασκός. Σύμφωνα με την ίδια θέση, κατά τις πρώτες δεκαετίες του 17^{ου} αιώνα, χωρίς να δίνεται το ακριβές χρονικό στίγμα, η Κύπρος αποκόπηκε διοικητικά από τη Συρία και συνέστησε μια νέα διοικητική επαρχία, η οποία περιελάμβανε τα σαντζάκια της Μικράς Ασίας που προαναφέρθηκαν, καθώς επίσης και τα σαντζάκια Λευκωσίας, Πάφου, Αμμοχώστου και Κερύνειας, με κύριο σαντζάκι πια αυτό της Λευκωσίας.³⁷⁵

Κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα, τα εσωτερικά σαντζάκια, δηλαδή τα ευρισκόμενα εντός των γεωγραφικών ορίων του νησιού, αυξήθηκαν στον αριθμό, ενώ τα εξωτερικά, δηλαδή τα ευρισκόμενα εκτός των γεωγραφικών ορίων της Κύπρου, παρέμειναν ως είχαν, δηλαδή τέσσερα συνολικά.

Σαντζάκι	Ημερομηνία σύστασης	Γεωγραφικός προσδιορισμός
Λευκωσία	9 Σεπτεμβρίου 1570	Εντός Κύπρου
Πάφος	9 Σεπτεμβρίου 1570	Εντός Κύπρου
Κερύνεια	15 Σεπτεμβρίου 1570	Εντός Κύπρου
Αμμόχωστος	1 Αυγούστου 1571	Εντός Κύπρου
Ταρσούς	1 Αυγούστου 1571	Εκτός Κύπρου (Μ.Ασία)
Αλάιγιε	1 Ιανουαρίου 1571	Εκτός Κύπρου (Μ.Ασία)
Ιτσίλ	1 Αυγούστου 1571	Εκτός Κύπρου (Μ.Ασία)
Σις	29 Αυγούστου 1571	Εκτός Κύπρου (Μ.Ασία)

Πίνακας 6: Τα σαντζάκια του μπεηλερμπεηλικιού της Κύπρου (16ος αι.).³⁷⁶

³⁷⁵ Ζαχαριάδου, *Η Κύπρος κατά τον πρώτο αιώνα της οθωμανικής κατοχής*, 15-6.

³⁷⁶ Dündar, *Kıbrıs*, 94-5.

Εσωτερικά σαντζάκια.

Σαντζάκι Λευκωσίας³⁷⁷

Από τα συνολικά 8 σαντζάκια της επαρχίας Κύπρου, το σαντζάκι της Λευκωσίας, ήταν εξ αρχής, ήδη από την οθωμανική κατάληψη του κάστρου της Λευκωσίας την 9η Σεπτεμβρίου του 1570, επιφορτισμένο με καθήκοντα διοικητικής πρωτεύουσας και λειτουργούσε ως έδρα του beylerbeyi. Για τον λόγο αυτό υπερείχε στην διοικητική ιεραρχία έναντι των άλλων σαντζακιών. Σύμφωνα με κάποιες πηγές, το σαντζάκι της Λευκωσίας, αλλά και αυτά της Πάφου και της Κερύνειας, τα πρώτα σαντζάκια που δημιουργήθηκαν μετά την διαδοχική κατάληψη των ομώνυμων πόλεων, διοικούνταν ως σαλιανελί σαντζάκια,³⁷⁸ ενώ αργότερα εντάχθηκαν στο τιμαριωτικό, αλλά πιθανόν να διατήρησαν στοιχεία του σαλιανελί συστήματος.

Η έδρα του σαντζακιού της Λευκωσίας ήταν η πόλη της Λευκωσίας και ο ρόλος της ως οθωμανική επαρχιακή πρωτεύουσα αντικατοπτριζόταν κυρίως στην άμεση σύνδεσή της με την αυτοκρατορική πρωτεύουσα, την Κωνσταντινούπολη. Η γραμμή επικοινωνίας ανάμεσα σε Λευκωσία και Κωνσταντινούπολη δεν εξασφάλιζε μόνο την επικοινωνία ανάμεσα σε μια επαρχιακή πρωτεύουσα με την οθωμανική διοικητική μητρόπολη, αλλά πραγμάτωνε τη σύνδεση του μπεηλερμπεηλικιού της Κύπρου με την έδρα του σουλτάνου, συμβάλλοντας στη διατήρηση του δεσμού μεταξύ κέντρου και περιφέρειας.³⁷⁹ Οι λόγοι επικοινωνίας αφορούσαν κυρίως διοικητικά ζητήματα, όπως η καταβολή των μισθών των σαντζάκ-μπέηδων, ή ζητήματα γύρω από την είσπραξη των φόρων,³⁸⁰ αλλά επεκτεινόταν και σε κοινωνικά θέματα, όπως επιδημίες, θρησκευτικές έριδες, καθημερινές ανάγκες κλπ.³⁸¹

Στο πλαίσιο του ρόλου της ως πρωτεύουσα του μπεηλερμπεηλικιού της Κύπρου, η Λευκωσία φιλοξενούσε, όπως αναφέρθηκε, όχι μόνο την έδρα του beylerbeyi, αλλά και την έδρα του τοπικού διοικητικού συμβουλίου του νησιού

³⁷⁷ R.C.Jennings, "Lefkosha", *EI2*, τ.5 (Leiden, E.J.Brill, 1986), 721-4.

³⁷⁸ Dündar, *Kıbrıs*, 95· Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-kibar fi Esfari'l-Bihar II*, (nşr.) O.Ş. Gökyay, (İstanbul: 1980), 226-7· Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 9 (İstanbul: 1935), 133.

³⁷⁹ Suraiya Faroqhi, *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia: Trade, Crafts, and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650*, (New York: Cambridge University Press, 1984), 301-2.

³⁸⁰ NBKM, D.275A.a.e.2, F.275A.a.e.63, F.275A.a.e.2, F.275A.a.e.794, F.275A.a.e.61, F.275.a.e.5, F.275.a.e.3, F.275, a.e.6· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 95-8, 101-2, 137, 148.

³⁸¹ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 250-1 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ11), 62-63 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ε3).

(μικρό διβάνι). Από εκεί εκπορεύονταν όλες οι αποφάσεις που αφορούσαν και τις άλλες περιοχές του μπεηλερμπεηλικιού και το ίδιο το μπεηλερμπεηλίκι ως σύνολο.³⁸²

Σαντζάκι Πάφου

Η Πάφος, μετά την κατάληψή της, οργανώθηκε και αυτή σε σαντζάκι, και στις 9 Σεπτεμβρίου 1570 ως πρώτος sancakbeyi της Πάφου διορίστηκε ο Ρετζεπ Μπέη³⁸³ με ετήσιο μισθό (salyane) 200.000 ακçe.³⁸⁴ Ο sancakbeyi της Πάφου Χασάν Μπέη έλαβε για το έτος 1653/4 ως salyane επίσης 200.000 ακçe.³⁸⁵ Αυτό ίσχυε από τα προηγούμενα χρόνια για κάθε sancakbeyi της Πάφου. Τα χρήματα αυτά προορίζονταν για την κάλυψη των εξόδων των πλοίων του (sancakbeyi της Πάφου) και προέρχονταν από τις εισπράξεις του κεφαλικού φόρου.³⁸⁶

Σαντζάκι Κερύνειας

Η Κερύνεια έγινε σαντζάκι της Κύπρου μετά την κατάληψή της, και στις 15 Σεπτεμβρίου 1570 ο Μουσταφά Μπέη διορίστηκε ο πρώτος της sancakbeyi.³⁸⁷ Σε έγγραφο του 1629, που αφορά την εκμίσθωση του κεφαλικού φόρου για το έτος 1621/2, το σαντζάκι της Κερύνειας αναφέρεται ως βιλαέτι Κερύνειας. (Πιθανόν εσφαλμένα).³⁸⁸

Σαντζάκι Αμμοχώστου³⁸⁹

Η Αμμόχωστος, μετά την κατάληψή της την 1 Αυγούστου 1571, αποτέλεσε και αυτή ένα από τα πρώτα σαντζάκια του μπεηλερμπεηλικιού της Κύπρου. Ως πρώτος sancakbeyi της Αμμοχώστου διορίστηκε ο Χαμιζά Μπέη.³⁹⁰ Στον πρώτο προϋπολογισμό της Κύπρου, του έτους 1572, ένα έτος μετά την ολοκλήρωση της κατάληψης της νήσου, καταγράφεται ο salyane του πρώτου sancakbeyi της

³⁸² Hill, *A History of Cyprus*, 3-4· Dündar, *Kıbrıs*, 104-40· Faroqhi, *Towns and Townsmen*, 299-301.

³⁸³ Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrısın İlk Yılı Bütçesi", 24.

³⁸⁴ Dündar, *Kıbrıs*, 95.

³⁸⁵ NBKM, F.275A, a.e.967, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 188· NBKM, F.275A, a.e.251, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 99.

³⁸⁶ NBKM, F.275, a.e.8, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 35.

³⁸⁷ Dündar, *Kıbrıs*, 95.

³⁸⁸ NBKM, F.275A, a.e.574, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 64.

³⁸⁹ R.C.Jennings, "Maghosha", *EI2*, τ.5, (Leiden, E.J.Brill, 1986), 1160-3· NBKM, F.275, a.e.4 Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 34· NBKM, F.275A, a.e.85, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 95· NBKM, F.275A, a.e.250, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 145· NBKM, F.275A, a.e.795, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 137· NBKM, F.275, a.e.9, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 37.

³⁹⁰ Dündar, *Kıbrıs*, 95.

Αμμοχώστου, του Χαμζά Μπεη, ο οποίος ανερχόταν στα 240.000 ακçe για διάστημα ενός χρόνου (26 Rebiülahir 979-25 Rebiülahir 980).³⁹¹

Χάρτης 1: Τα σαντζάκια της επαρχίας Κύπρου κατά τον 16^ο αιώνα.

Μέχρι και την πρώτη δεκαετία του 17^{ου} αιώνα, τα εσωτερικά σαντζάκια, πέραν της Λευκωσίας, που ήταν η πρωτεύουσα, ήταν αυτά των Αμμοχώστου, Κερύνειας και Πάφου. Τα εν λόγω σαντζάκια ήταν επιφορτισμένα με τη φύλαξη του μπεηλερμπεηλικιού της Κύπρου από θαλάσσης.³⁹² Το 1611 δόθηκαν στους διοικητές τους για την κάλυψη των εξόδων (κυρίως της συντήρησης των πολεμικών πλοίων) αυτών των τριών σαντζακιών 286.765 ακçe, τα οποία προέρχονταν, ως επί το

³⁹¹ Sahillioğlu, “Osmanlı İdaresinde Kıbrısın İlk Yılı Bütçesi”, 24.

³⁹² Katip Çelebi, *Tuhfetü'l-kibar fi Esfari'l-Bihar*, τ.2, 226-7· Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 133· Dündar, *Kıbrıs*, 95.

πλείστον, από τις εισπράξεις του κεφαλικού φόρου (*cizye*) και από άλλα κατ'αποκοπήν εισοδήματα. Το ποσό αυτό αντιστοιχούσε περίπου στο 1/30 των εσόδων του μπεηλερμπεηλικιού της Κύπρου.³⁹³

Σύμφωνα με κάποιους ερευνητές, ο συνολικός αριθμός των εσωτερικών σαντζακιών της Κύπρου αυξήθηκε με την πάροδο του χρόνου. Οι περιοχές που οργανώθηκαν σε σαντζάκια ήταν η Λεμεσός, η Λάρνακα (Τούζλα), η Χρυσοχού και η Αγναγός(;).³⁹⁴ Ωστόσο δεν εντοπίζονται πληροφορίες, έως τώρα, για τα σαντζάκια αυτά που φέρονται να οργανώθηκαν μεταγενέστερα.³⁹⁵

Εξωτερικά σαντζάκια.

Μετά την κατάκτηση του νησιού και την οργάνωσή του σε μπεηλερμπεηλίκι, διατάχθηκαν κάποιες περιοχές της Ανατολίας (συγκεκριμένα της σημερινής νοτιο-κεντρικής Τουρκίας, οι οποίες κατά τον 19ο αιώνα αποτελούσαν το βιλαέτι των Αδάνων), που βρίσκονταν γεωγραφικά πλησίον της Κύπρου, να ενωθούν διοικητικά με το νησί και να υπηρετούν στο εξής το μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου. Έτσι, πέρα από τα εσωτερικά σαντζάκια, η επαρχία της Κύπρου διέθετε και εξωτερικά σαντζάκια.³⁹⁶ Τα τέσσερα εξωτερικά σαντζάκια των Ταρσού, Σις, Αλάιγιε και Ιτσιλ, προσαρτώνται στο νεοσύστατο μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου κατά την 1^η Αυγούστου 1571, λίγους μήνες μετά την διαμόρφωση των εσωτερικών σαντζακιών.³⁹⁷

Σαντζάκι Ιτσιλ (αρχαίο Ζεφύριον, Κιλικίας ή το δυτικό τμήμα της σημερινής επαρχίας της Μερσίν, Τουρκία), (Άδανα)³⁹⁸

Το σαντζάκι του Ιτσιλ φαίνεται να αποκόπηκε διοικητικά από τα Άδανα και να προσαρτήθηκε στην Κύπρο κατά το έτος 1571, παράλληλα με τα υπόλοιπα τρία εξωτερικά σαντζάκια.³⁹⁹ Το έτος 1576, ο σουλτάνος, με διαταγή του (1 Μαρτίου 1576) που απευθύνονταν προς την Κύπρο, ζήτησε να μεταφερθούν στο νησί τα

³⁹³ NBKM, F.275, a.e.24· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 242.

³⁹⁴ Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrısın İlk Yılı Bütçesi", 24· Dündar, *Kıbrıs*, 98.

³⁹⁵ Dündar, *Kıbrıs*, 98.

³⁹⁶ Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrısın İlk Yılı Bütçesi", 16.

³⁹⁷ Dündar, *Kıbrıs*, 95.

³⁹⁸ B. Flemming, "Icil", EI, τ.3, (Leiden, E.J.Brill, 1971), 1006-7· Suraiya Faroqhi, "Sixteenth Century Periodic Markets in Various Anatolian Sancaks: İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Aydın and Menteşe", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 22/1 (1979): 32-79.

³⁹⁹ Dündar, *Kıbrıs*, 97.

αναλυτικά και συνοπτικά κατάστιχα των περιοχών Ιτσίλ και Αλάιγιε, διότι εκεί ανήκαν πλέον διοικητικά.⁴⁰⁰ Από δεφτέρια των ετών 1573 και 1578-1588⁴⁰¹, πιστοποιείται πως το Ιτσίλ ήταν ένα εκ των σαντζακιών που απάρτιζαν το μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου.

Ωστόσο, υπάρχουν ενδείξεις ότι η υπαγωγή του σαντζακιού του Ιτσίλ στο μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου δεν ήταν σταθερή και συνεχής καθώς τα χρονικά όρια της διοικητικής του σύνδεσης με την επαρχία Κύπρου δεν είναι σαφή. Πιο συγκεκριμένα, παρόμοια με το σαντζάκι της Ταρσού, έτσι και το σαντζάκι του Ιτσίλ, πριν συνδεθεί διοικητικά με την Κύπρο, υπαγόταν σε μια άλλη διοικητική επαρχία, αυτή των Αδάνων. Μετά την προσάρτησή του στο μπεηλερμπεηλίκι Κύπρου, το σαντζάκι του Ιτσίλ φαίνεται πως διατηρούσε διοικητικούς δεσμούς (στρατιωτικής, οικονομικής και νομικής φύσεως) με το βιλαέτι του Καραμάν και εφήρμοζε τους νόμους που ίσχυαν στο βιλαέτι εκείνο, παρά το γεγονός ότι ως σαντζάκι το Ιτσίλ ήταν προσαρτημένο στην Κύπρο. Μάλιστα φαίνεται πως, σε περίπτωση πολέμου, το Ιτσίλ τελούσε υπό τις διαταγές του beylerbeyi του Καραμάν.⁴⁰² Υπάρχει η αναφορά ότι το 1584 αποκόπηκε διοικητικά από την επαρχία της Κύπρου και, για ένα προσωρινό διάστημα, συνδέθηκε με το Καραμάν (υπό τον Σερντάρ Φερχάτ Πασά), επιστρέφοντας, όμως, και πάλι αργότερα στην διοίκηση της Κύπρου.⁴⁰³

Σαντζάκι Αλάιγιε (Αδανα)⁴⁰⁴

Από το 1471-2 και έπειτα η Αλάνια (ή Αλάιγιε) αποτελούσε τμήμα της οθωμανικής επικράτειας και πρωτεύουσα του ομώνυμου σαντζακιού (Αλάνια), που ανήκε στο εγιαλέτι του Ιτσέλ.⁴⁰⁵ Το σαντζάκι του Αλάιγιε με σουλτανική διαταγή προσαρτήθηκε το 1571 στο μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου και διατάχθηκε να αποστείλει στρατιωτική δύναμη για την ενίσχυση της Κύπρου.⁴⁰⁶

⁴⁰⁰ Ibid., 96.

⁴⁰¹ Ibid., 97.

⁴⁰² Dündar, *Kıbrıs*, 97.

⁴⁰³ Ibid., 97.

⁴⁰⁴ Seton Lloyd and D. Storm Rice, , *Alanya ('Alā'yīya)*, (London: British Institute of Archaeology at Ankara, 1958) Selim Hilmi Özkan, "XVI. yüzyıl kayıtlarına göre Alāiye (Alanya) sancağında yer adları üzerine bir inceleme", *International Journal of Social Science*, 5/3 (June 2012): 169-82.

⁴⁰⁵ Fr. Taeschner, "Alanya", *EI2*, 1 (1960), 354-5.

⁴⁰⁶ Dündar, *Kıbrıs*, 97 (πηγή: BOA.MD.10, 257, hüküm 399).

Σαντζάκι Σις⁴⁰⁷

Το σαντζάκι του Σις διατάχθηκε το 1571 να συνδεθεί διοικητικά με το μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου. Προηγουμένως υπαγόταν διοικητικά στο μπεηλερμπεηλίκι του Ντουλκαντιριγιέ. Η διοικητική του ένωση με το νεοσύστατο μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου επιβεβαιώνεται από μια διαταγή που εκδόθηκε σχετικά με τη μεταφορά των συνοπτικών καταστάσεων του σαντζακιού από τον beylerbeyi του Ντουλκαντιριγιέ στον beylerbeyi της Κύπρου Σινάν Πασά.⁴⁰⁸

Σαντζάκι Ταρσούς (Ταρσός, πόλη της αρχαίας Κιλικίας ή σημερινή επαρχία της Μερσίν, νότια Τουρκία)⁴⁰⁹

Το 1571 δόθηκε εντολή η Ταρσός να προσαρτηθεί διοικητικά ως σαντζάκι στο μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου και να αποσυνδεθεί από αυτό του Χαλεπιού, του οποίου αποτελούσε τμήμα έως τότε.⁴¹⁰ Η περίπτωση του σαντζακιού της Ταρσού είναι αρκετά ενδιαφέρουσα, αλλά και περίπλοκη συνάμα όσον αφορά τη σύνδεσή της με το μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου, καθώς φαίνεται να αλλάζει συχνά την επαρχία στην οποία υπάγονταν διοικητικά. Από έγγραφα (κατάστιχα) της δεκαετίας 1576-1586 φαίνεται ότι, την περίοδο εκείνη, η Ταρσός δεν ανήκε στο μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου, αλλά στο βιλαέτι της Καραμανίας/Καραμάν.⁴¹¹ Ωστόσο, μέσα από άλλα οθωμανικά έγγραφα της ίδιας περίπου περιόδου, συγκεκριμένα από κατάστιχο ζεαμετιών και τιμαρίων της Ταρσού, που αφορά τα έτη 1573-1589, τα οποία μελέτησε ο Dündar, φαίνεται πως υπαγόταν στο μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου.⁴¹²

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι, για όσο διάστημα η Ταρσός υπαγόταν στο μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου, προκύπτει μέσα από κάποιες πηγές ότι διατηρούσε διοικητικούς δεσμούς και με το βιλαέτι του Καραμάν. Ο Dündar διευκρινίζει σχετικά ότι οι τέτοιου είδους σχέσεις περιορίζονταν μόνο σε περιόδους πολέμου και ότι από τη στιγμή που η Ταρσός προσαρτήθηκε στην Κύπρο ως σαντζάκι της, ήταν αρμόδια για τη φύλαξη της επαρχίας στην οποία υπαγόταν.⁴¹³

⁴⁰⁷ V.F.Büchner, "Sis", *EI2*, 9, (1997), 678-9.

⁴⁰⁸ Dündar, *Kıbrıs*, 97.

⁴⁰⁹ C.E.Bosworth, "Tarsus", *EI*, τ.10, (Leiden, E.J.Brill, 2000), 306-7 Suraiya Faroqhi, "Tarsus and the Tahrir", *The Journal of Ottoman Studies*, 13 (1993): 75-89.

⁴¹⁰ C.E.Bosworth, "Tarsus", *EI*, τ.10, (Leiden, E.J.Brill, 2000), 306-7 Dündar, *Kıbrıs*, 95.

⁴¹¹ Dündar, *Kıbrıs*, 95.

⁴¹² Dündar, *Kıbrıs*, 96.

⁴¹³ *Ibid.*, 96.

Η σύγχυση πάνω στο ζήτημα της διοικητικής υπαγωγής της Ταρσού αφορά όχι μόνο τον 16ο αλλά και τον 17ο αιώνα. Άλλοτε παρουσιάζεται να ανήκει στο μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου, άλλοτε πάλι στο βιλαέτι των Αδάνων. Το 1607 ανήκε στην Κύπρο, σύμφωνα με τον Οθωμανό ιστορικό του 17ου αιώνα Αϊνί Αλί Εφέντι. Το 1608 φαίνεται ότι αποσυνδέθηκε από το μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου, έπεσε διοικητικά στη βαθμίδα του kaza και με αυτή τη μορφή προσαρτήθηκε στο σαντζάκι των Αδάνων.⁴¹⁴ Σε έγγραφο των ετών 1617-8, η ταρσός φαίνεται να υπάγεται διοικητικά στην επαρχία Κύπρου ως σαντζάκι.⁴¹⁵ Το 1632 το σαντζάκι της Ταρσού εξακολουθούσε να ανήκει στο βιλαέτι των Αδάνων.⁴¹⁶ Το έτος 1653 φαίνεται να ανήκει και πάλι στο μπεηλερμπεηλίκι Κύπρου, σύμφωνα με τον κανουνναμέ του Αλί Τσαούς.⁴¹⁷ Λίγα χρόνια μετά, όμως, το 1671, ο Εβλιγιά Τσελεμπί μαρτυρά πως το σαντζάκι της Ταρσού υπαγόταν στο βιλαέτι Αδάνων.⁴¹⁸

Τα εξωτερικά σαντζάκια είχαν έναν περιφερειακό και υποστηρικτικό ρόλο στο μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου, τουλάχιστον όσον αφορά τα πρώτα χρόνια της οθωμανικής διοίκησης στο νησί, δηλαδή κατά τον ύστερο 16^ο αιώνα. Λειτουργούσαν σαν μια ηπειρωτική ενισχυτική ζώνη στο νησί της Κύπρου, όπου είχε εγκατασταθεί η έδρα του νεοσύστατου μπεηλερμπεηλικιού. Στο πλαίσιο αυτού του ρόλου τους, τα τέσσερα εξωτερικά σαντζάκια, Ταρσούς, Ιτσίλ, Αλάιγιε και Σις, είχαν την υποχρέωση να συνδράμουν στρατιωτικά και οικονομικά το μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου, αλλά και να διασφαλίζουν τη φύλαξη του νησιού. Επ' αυτού, μάλιστα, δίνονταν και σαφείς διαταγές στους σαντζάκμπεηδες αυτών των σαντζακιών, οι οποίες αφορούσαν στη διάθεση στρατιωτικού έμψυχου και άψυχου υλικού (στρατιώτες, ζώα, πολεμικό εξοπλισμό).⁴¹⁹

Η μεγάλη διαφορά του λειτουργικού ρόλου των εσωτερικών και εξωτερικών σαντζακιών και της θέσης τους στο πλαίσιο της διοίκησης του μπεηλερμπεηλικιού έγκειτο πρωτίτως στη γεωγραφική τους θέση. Τα εξωτερικά σαντζάκια ήταν περιοχές εκτός των γεωγραφικών ορίων του νησιού. Το διαφορετικό γεωγραφικό

⁴¹⁴ C. E. Bosworth, "Tarsus", EI2, 306-7.

⁴¹⁵ BOA. A. {NŞT.d.1229, 2.

⁴¹⁶ Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarı Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi Yıllığı*, 1961, 217.

⁴¹⁷ Sofyalı Ali Çavuş, *Kanunnamesi* (Haz. Midhat Sertoğlu), (İstanbul: 1992), 42. Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarı Taksimatı", 203.

⁴¹⁸ Dündar, *Kıbrıs*, 96.

⁴¹⁹ *Ibid.*, 98.

τους προφίλ, τα μεν ως τμήματα της οθωμανικής ηπειρωτικής ενδοχώρας και τα δε ως μέρος ενός νησιού, και η μεταξύ τους απόσταση, που καλυπτόταν από θάλασσα, ήταν παράγοντες που έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στη μεταξύ τους σύνδεση και στον βαθμό που αυτή μπορούσε να επιτευχθεί. Η απόσταση μεταξύ του νησιού της Κύπρου και των ακτών της Ανατολίας, όπου βρίσκονταν τα εξωτερικά σαντζάκια, μοιραία δημιουργούσε και μια νοητή απόσταση ως προς τον μεταξύ τους διοικητικό συντονισμό, που εν τέλει γινόταν αισθητή σε πρακτικό επίπεδο. Για το λόγο αυτό, ο ρόλος των εξωτερικών σαντζακιών εξ αρχής ορίστηκε ως επικουρικός, όπως φάνηκε από τα ίδια τα φερμάνια του σουλτάνου, που εκδόθηκαν σχετικά με την προσάρτησή τους στο μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου. Είχαν καθήκον να ενισχύουν στρατιωτικά την Κύπρο, και από εκείνες τις περιοχές διεψήχθη η μεταφορά μουσουλμάνων από προς την Κύπρο το 1571.⁴²⁰ Οι περιοχές που είχαν επιλεγεί να απαρτίζουν τα εξωτερικά σαντζάκια της Κύπρου ήταν αυτές οι περιοχές που κλήθηκαν από το 1571, αμέσως μετά την εγκατάσταση του οθωμανικού διοικητικού συστήματος, να συνδράμουν στον εποικισμό του νησιού, στέλνοντας μουσουλμάνους κατοίκους τους. Τα πρώτα φερμάνια που στάλθηκαν, άλλωστε, για τον σκοπό του εποικισμού είχαν αποδέκτες τους καδήδες των επαρχιών Καραμάν, Ανατολία, Ζουλκαντιριγιέ.⁴²¹

---

⁴²⁰ Orhonlu, “The Ottoman Turks settle in Cyprus”, 259.

⁴²¹ Ibid., 259.

Χάρτης 2: Τα εξωτερικά σαντζάκια της επαρχίας Κύπρου.⁴²²

- Η έκταση της οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά τον 17^ο αιώνα.
- Η περιοχή όπου βρίσκονταν τα εξωτερικά σαντζάκια Ιστίλ, Ταρσός, Σις, και Αλάιγιε. Η περιοχή αυτή αποτέλεσε μετέπειτα το εγιαλέτι των Αδάνων.

Τα εσωτερικά σαντζάκια, από την άλλη πλευρά, συνιστούσαν το κυρίως σώμα του μπεηλερμπεηλικιού της Κύπρου. Ένα εξ αυτών, άλλωστε, είχε επιλεγεί και ως πρωτεύουσά του. Η αδυναμία να λειτουργήσουν ως ένα ενιαίο διοικητικό μόρφωμα με τα εξωτερικά σαντζάκια ήταν αναμενόμενη και εύλογη κυρίως λόγω της γεωγραφικής τους απόστασης. Για το λόγο αυτό τα εξωτερικά σαντζάκια της Κύπρου, που όπως φάνηκε δεν ήταν πάντα σταθερά ενωμένα με αυτή, μπορούσαν να αξιοποιηθούν ανεξάρτητα από το μπεηλερμπεηλίκι, όταν η κεντρική εξουσία το έκρινε απαραίτητο. Κατά τον 17^ο αιώνα, οι αναφορές στα προαναφερθέντα εξωτερικά σαντζάκια είναι μηδαμινές, γεγονός που υποδεικνύει ότι είτε όντως είχαν αποκοπεί ήδη (πιθανόν εντός του 16^{ου} αιώνα) από την επαρχία της Κύπρου είτε δεν έπαιζαν ενεργό ρόλο στη διοίκηση της επαρχίας Κύπρου, με πιο πιθανό το πρώτο σενάριο.

⁴²² Η επαρχία των Αδάνων (Adana Eyaleti, 1609). Πηγή: Gábor Ágoston, Bruce Alan Masters, Encyclopedia of the Ottoman Empire, (New York: Facts on File, 2009), 15.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Κaza και nahiye Κύπρου

Η σύσταση ενός kaza, της διοικητικής υποδιαίρεσης που ακολουθούσε στην ιεραρχία το σαντζάκι και προηγείτο του nahiye, διερχόταν μέσα από οικονομικά, γεωγραφικά και κοινωνικά κριτήρια κυρίως. Το μέγεθός του είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια διότι διέφερε από περιοχή σε περιοχή και από εποχή σε εποχή ακόμη και στην ίδια επαρχία. Είναι ένα μεταβαλλόμενο μέγεθος, παρά μια σταθερή διοικητική διαίρεση.⁴²³ Μέσα από τα απογραφικά κατάστιχα, ωστόσο, της κάθε περιοχής δίνεται μια εικόνα ανά περίπτωση.

Ένα χρόνο μόλις μετά την ολοκλήρωση της δημιουργίας του μπεηλερμπεηλικιού της Κύπρου και της πρώτης γενικής απογραφής στο νησί, καταγράφηκαν στο αναλυτικό κατάστιχο του 1572 οι εξής 12 nahiye: Λευκωσία, Αμμόχωστος, Μεσαορία, Καρπασία, Κερύνεια, Πεντάγυια, Χρυσοχού, Πάφος, Αυδήμου, Λεμεσός, Τούζλα (Λάρνακα), Μαζωτός.⁴²⁴ Οι 12 nahiye του 1572 συμπίπτουν με τον αριθμό των «περιοχών», στις οποίες ήταν διαιρεμένο το νησί επί Βενετών λίγο πριν την οθωμανική κατάκτηση, αλλά και νωρίτερα επί Λουζινιανών.⁴²⁵ Είναι πιθανόν οι Οθωμανοί να χρησιμοποίησαν την ήδη υπάρχουσα από την εποχή των βενετών διοικητική διαίρεση του νησιού, κάνοντας κάποιες τροποποιήσεις ή προσθήκες.⁴²⁶ Εξάλλου, το να υιοθετεί και να συνεχίζει ένα ήδη υπάρχον σύστημα διοικητικής διαίρεσης ήταν μια τακτική που ακολουθούνταν συχνά από την οθωμανική κεντρική διοίκηση για την οργάνωση και διοικητική διαίρεση των νέων εδαφών που προσαρτούσε.⁴²⁷ Ωστόσο, ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, ο οποίος κάνει λόγο για 17 kaza και όχι για 12 nahiye, σημειώνει ότι οι Οθωμανοί μάλλον δεν

⁴²³ Στη διεθνή βιβλιογραφία συνήθως αποφεύγεται ο παραλληλισμός με κάποια άλλη διοικητική μονάδα. Στην ελληνική βιβλιογραφία κατά καιρούς έχουν υπάρξει παραλληλισμοί με το σύγχρονο σύστημα διοικητικής διαίρεσης της Ελλάδας, και με βάση αυτό ο καζάς συχνά αποδίδεται ως νομός ή παρουσιάζεται σαν ένα μέγεθος που αντιστοιχεί σε μια πόλη με τα προάστια ή τα γύρω χωριά.

⁴²⁴ Jennings, "The Population, Taxation", 175-89. Dündar, *Kıbrıs*, 100 (Πηγή: ΤΚ.ΚΚΑ.ΤΔ.64).

⁴²⁵ M.L.de Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre, sous le Règne des princes de la Maison de Lusignan*, τ.3, (Paris: 1855), 560. Benjamin Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», στο *Ιστορία της Κύπρου*, (επιμ.) Θ. Παπαδόπουλος, τ.4/1, (Λευκωσία: Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', 1995), 469.

⁴²⁶ Όπως άλλωστε έπραξαν και οι ίδιοι οι Βενετοί, διατηρώντας τη διοικητική διαίρεση που άφησαν πίσω τους οι Λουζινιανοί το 1489.

⁴²⁷ Imber, *The Ottoman Empire*, 184-6.

ικανοποιήθηκαν από τη διοικητική διαίρεση που υπήρχε στο νησί από το προηγούμενο διοικητικό καθεστώς των Βενετών (οι οποίοι το είχαν λάβει με τη σειρά τους από τους Λουζινιανούς), και έτσι προέβησαν σε αλλαγές, δημιουργώντας τα εξής 17 *κατηλλήκια* (δηλαδή *kaza* ή «περιοχαί», όπως τις κατονομάζει): Λευκωσίας (συμπεριλαμβανομένης και της Ορεινής), Κυθραίας, Μεσαορίας, Αμμοχώστου, Καρπασίας, Πάφου, Χρυσοχούς, Κουκλίων, Αυδήμου, Λάρνακας, Λεμεσού, Επισκοπής, Κοιλανίου, Κυρηνείας, Μόρφου, Πεντάγυιας και Λεύκας.⁴²⁸

Σε βενετικό έγγραφο-έκθεση του 1585, καταγράφονται συνολικά 11 διοικητικές υποδιαίρεσεις (*contrade*, δηλαδή περιοχές): Πάφος, Χρυσοχού, Πεντάγυια, Κερύνεια, Καρπασία, Μεσαορία, Λευκωσία (*Viscontado*)⁴²⁹, Τούζλα (*Saline*), Μαζωτός, Αυδήμου, Λεμεσός. Παραλείπεται η περιοχή της Αμμοχώστου, για την οποία, όμως, γίνεται αναφορά σε άλλο σημείο του εγγράφου, και δεν διευκρινίζεται αν πρόκειται για *kaza* ή *nahiye*.⁴³⁰

Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, και συγκεκριμένα μεταξύ των ετών 1601-1603, μέσα από ένα απογραφικό κατάστιχο φαίνεται πως ο αριθμός των *nahiye* ανερχόταν σε 14 συνολικά. Τα ονόματα των *nahiye* που καταγράφονται στο εν λόγω κατάστιχο ήταν τα ίδια με αυτά της πρώτης απογραφής του 1572, και οι δυο επιπρόσθετοι *nahiye* ήταν της Μόρφου και της Λεύκας.⁴³¹

Τον 17^ο αιώνα φαίνεται να επικρατεί σε χρονική διάρκεια ο χωρισμός του νησιού σε 16 *nahiye*.⁴³² Από το έτος 1607 καταγράφονται συνολικά 16 *nahiye* στην Κύπρο.⁴³³ Στους 14 *nahiye*, που μαρτυρά το κατάστιχο των ετών 1601-1603, προστέθηκαν επιπλέον οι *nahiye* Κοιλανίου, Κουκλίων και Επισκοπής, και ταυτόχρονα παρατηρείται ότι απουσιάζει η καταχώρηση του *nahiye* Μαζωτού, ο οποίος πιθανόν ενσωματώθηκε στον *nahiye* Λάρνακας και έπαψε να αποτελεί

⁴²⁸ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 303. Τη θέση του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού αποδέχτηκαν και οι Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 5. Luke, *Cyprus under the Turks*, 26.

⁴²⁹ Το *Viscontado*, ήταν μια από τις δώδεκα επαρχίες της Κύπρου κατά τη βενετική περίοδο, και πιο συγκεκριμένα: «... ήταν η αγροτική περιφέρεια που υπέκειτο στη δικαιοδοσία του Βισκούντη της Λευκωσίας ...», Βλ. σχετικά: Arbel, «Η Κύπρος υπό Ενετική Κυριαρχία», 469.

⁴³⁰ ASV Collegio, *Relazioni finali di ambasciatori e pubblici rappresentanti*, 84, (24 Ottobre 1585), f.233v, f.235r (Για Αμμόχωστο).

⁴³¹ Dündar, *Kıbrıs*, 101 (Πηγή: BOA,TK.KKA.TD 696).

⁴³² Halil Fikret Alasya, «Osmanlı Türkleri İdaresinde Kıbrıs», *Tarih Semineri Dergisi*, 1 (1937): 103. Luke, *Cyprus under the Turks*, 26.

⁴³³ Dündar, *Kıbrıs*, 99-101 (ο πίνακας είναι στη σ.102). Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, 5.

ξεχωριστή διοικητική διαίρεση.⁴³⁴ Αυτή η διάταξη των nahiyε φαίνεται να διατηρείται μέχρι το 1643, ή σε περίπτωση που είχε προκύψει κάποια αλλαγή στο μεσοδιάστημα, πιθανόν να επαναλήφθηκε το συγκεκριμένο σχήμα διοικητικής διαίρεσης.

Σε κατάστιχο κεφαλικού φόρου του 1643, οι nahiyε τις Κύπρου ανέρχονταν σε 16 στο σύνολό τους. Πρόκειται για τους nahiyε: Λευκωσίας, Λεμεσού, Κοιλανίου, Επισκοπής, Αυδήμου, Κουκλίων, Πάφου, Χρυσοχούς, Λεύκας, Μόρφου, Πεντάγυιας, Αμμοχώστου, Λάρνακας (Τούζλα), Μεσαορίας, Καρπασίας και Κερόνειας.⁴³⁵

Σε μια οθωμανική καταγραφή των kaza του ευρωπαϊκού τμήματος της αυτοκρατορίας (Ρούμελης), στην οποία εμπεριέχεται και η Κύπρος, κατά το έτος 1678 (1078 έτος εγίρας), στο νησί καταγράφονται οι εξής 15 kaza (ή καδηλίκια): Μόρφου, Αυδήμου, Πάφου, Πεντάγυιας, Επισκοπής, Χρυσοχούς, Κουκλίων, Λάρνακας, Κοιλανίου, Κερόνειας, Λευκωσίας, Λεμεσού, Λεύκας, Μεσαορίας, Αμμοχώστου.⁴³⁶

Στον πίνακα, που ακολουθεί, φαίνονται οι αλλαγές στον αριθμό των kaza και nahiyε (ανάλογα με τον όρο που χρησιμοποιείται στην κάθε πηγή) εντός των γεωγραφικών ορίων του νησιού από την δημιουργία του μπεηλερμπεηλικιού της Κύπρου και κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα.

⁴³⁴ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 303· Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 6.

⁴³⁵ BOA, MAD.d.8428

⁴³⁶ Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ. 2, 272-6

kaza/ nahiye	1571-2 (kaza) 437	1572 (nahiye) 438	1585 (contrade) 439	1601-3 (nahiye) 440	1607-8 (nahiye) 441	1643 (nahiye) 442	1672-3 (nahiye) 443	1678 (kaza) 444
Λευκωσία	• ⁴⁴⁵	•	•	•	•	•	•	•
Αμμόχωστος	•	•		•	•	•	•	•
Πάφος	•	•	•	•	•	•	•	•
Κερύνεια	•	•	•	•	•	•	•	•
Χρυσοχού	•	•	•	•	•	•	•	•
Μεσαορία	•	•	•	•	•	•	•	•
Αυδήμου	•	•	•	•	•	•	•	•
Λάρνακα	•	•	•	•	•	•	•	•
Λεμεσός	•	•	•	•	•	•	•	•
Πεντάγυια	•	•	•	•	•	•	•	•
Καρπασία	•	•	•	•	•	•	•	
Λεύκα	•			•	•	•	•	•
Κούκλια 446	•				•	•	•	•
Κουλάνι	•				•	•	•	•
Μόρφου	•			•	•	•	•	•
Επισκοπή	•				•	•	•	•
Μαζωτός		•	•	•				
Κυθραία	• ⁴⁴⁷							
ΣΥΝΟΛΟ	16-17	12	11	14	16	16	16	15

Πίνακας 7: Nahiye και kaza στην Κύπρο του 17^{ου} αιώνα.

⁴³⁷ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 303. Luke, *Cyprus under the Turks*, 26.

⁴³⁸ Dündar, *Kıbrıs*, 100 (πηγή: TKGM KKA, Tapu 64).

⁴³⁹ ASV: *Collegio, Relazioni finali di ambasciatori e pubblici rappresentanti*, 84, (24 Ottobre 1585), f.233v-234r.

⁴⁴⁰ Dündar, *Kıbrıs*, 101 (πηγή: TT.KKA.TD 696).

⁴⁴¹ Ibid., 101 (πηγή: KŞS Defter II, σ.91. BOA MAD 8428).

⁴⁴² BOA, MAD.8428.

⁴⁴³ Rahım Gökdemir, *Maliyeden Müdevver (MAD.d) 03618 Numaralı Kıbrıs Cizye Defteri*, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, 2012), 16-319.

⁴⁴⁴ Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ. 2, 272-6.

⁴⁴⁵ Η Λευκωσία καταγράφεται ως ενιαίος καζάς που συμπεριλαμβάνει και την Ορεινή. Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 303.

⁴⁴⁶ Η Şekerhane.

⁴⁴⁷ Κατά τον Αρχιμανδρίτη Κυπριανό, οι καζάδες ήταν 17 στο σύνολο. Βλ. Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 303. Τη θέση αυτή του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού σχετικά με τον αριθμό των καζάδων, αποδέχονται και αναπαράγουν κάποιοι σύγχρονοι ιστορικοί. Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 5. Luke, *Cyprus under the Turks*, 26.

Kaza ή nahiye;

Όπως έχει ίσως διαφανεί, στις οθωμανικές πηγές του 17^{ου} αιώνα που αφορούν την περίπτωση της Κύπρου (πιθανόν όμως να ισχύει και σε ευρύτερο χρονικό και γεωγραφικό φάσμα) υπάρχει μια σύγχυση όσον αφορά τους όρους *kaza* και *nahiye*, καθώς χρησιμοποιούνται είτε ως ταυτόσημοι είτε παραλείπεται ο ένας όταν αναφέρεται ο άλλος. πάντως δεν απαντώνται να συνυπάρχουν στα διάφορα οθωμανικά έγγραφα, με σαφή διάκριση του τι ορίζει ο ένας και τι ο άλλος, παρότι είναι γνωστό πως ο *nahiye* αποτελεί, τυπικά τουλάχιστον, μια διαφορετική υποδιαίρεση από αυτή του *kaza*.

Ο Dündar αναφέρει ότι, ήδη από τα πρώιμα κατάστιχα (*tahrir*) που συντάχθηκαν στα πρώτα βήματα της οθωμανικής διοίκησης, ο όρος *nahiye* χρησιμοποιούνταν αντί του όρου *kaza*, όπως παραδείγματος χάριν στο πρώτο απογραφικό κατάστιχο του 1572, χωρίς να διευκρινίζεται αν αναφερόταν σε διαφορετική διοικητική υποδιαίρεση, επιπλέον δε, ότι η συγκεκριμένη εφαρμογή των δύο όρων συνεχίστηκε με αυτό τον τρόπο και μετέπειτα.⁴⁴⁸ Ο Kunt τονίζει πως είναι αρκετά δύσκολο να διαπιστωθεί ο ακριβής συσχετισμός των δύο όρων ως προς το περιεχόμενό τους και τη γεωγραφική τους έκταση, καθώς υπάρχουν περιπτώσεις όπου οι όροι *kaza* ή *nahiye* τυγχάνει να αναφέρονται στην ίδια περιοχή, χωρίς όμως να διασαφηνίζεται αν πρόκειται για το ίδιο μέγεθος ή αν υπάρχει ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στους δύο όρους. Σημειώνει, ωστόσο, ότι συνήθως σε έναν *kaza* περιέχονται πέραν του ενός *nahiye*, το οποίο καθιστά δύσκολο το να υπάρχει απόλυτη εννοιολογική, γεωγραφική και συνεπώς διοικητική ταύτιση ανάμεσα στους δύο όρους και στα μεγέθη των υποδιαίρεσεων που αντικατοπτρίζουν.⁴⁴⁹

Μια σκέψη ως προς το ζήτημα αυτό είναι ότι ίσως η φαινομενική ταύτιση σε κάποιες περιπτώσεις των όρων *kaza* και *nahiye* να έχει κάποια πρακτική εξήγηση, που ενδεχομένως να αφορά λειτουργικά ζητήματα, και να μην είναι αποκλειστικά αποτέλεσμα σύγχυσης. Σε ό,τι αφορά την περίπτωση της Κύπρου, η σύγχυση των δύο όρων —αν υποθέσουμε ότι πρόκειται για αποτέλεσμα σύγχυσης και όχι ελλιπούς γνώσης ή τεκμηρίωσης από πλευράς της έρευνας— είναι διακριτή ήδη από το πρώτο έτος της εφαρμογής του οθωμανικού συστήματος διοικητικής διαίρεσης.

⁴⁴⁸ Dündar, *Kıbrıs*, 100.

⁴⁴⁹ Ibrahim Metin Kunt, *The Sultan's Servants. The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650*, (New York: Columbia University Press, 1983), 160 (υποσημ. 23).

Ο Dündar, που ασχολήθηκε με την μελέτη οθωμανικών εγγράφων για την Κύπρο του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα, αποδίδει τη σύγχυση αυτή, την οποία εντοπίζει στα σχετικά με το νησί έγγραφα αυτής της περιόδου, στην ταύτισή τους ήδη από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του οθωμανικού διοικητικού συστήματος, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω.⁴⁵⁰ Η σύγχυση των δύο όρων, όπως είναι φυσικό, διαφαίνεται και μέσα από την βιβλιογραφία, παρόλο που παραλείπεται, πλην κάποιων εξαιρέσεων, ο όποιος προβληματισμός επί του θέματος.⁴⁵¹ Υπάρχουν μελέτες που αναφέρουν τον όρο *kaza*, χωρίς να είναι σαφές αν ο όρος *kaza* χρησιμοποιείται αντί του όρου *nahiye* ή ως *kaza*.⁴⁵²

Στα οθωμανικά έγγραφα της Κύπρου, του 17^{ου}, αλλά και του 16^{ου} αιώνα, φαίνεται να χρησιμοποιείται κυρίως ο όρος *nahiye*.⁴⁵³ Αυτό ενδεχομένως να συνιστά ένδειξη του ότι, τουλάχιστον όσον αφορά την Κύπρο, ο όρος *nahiye* πιθανόν να είχε υποκαταστήσει τον όρο *kaza*, και οι δύο όροι να χρησιμοποιούνταν ως ταυτόσημοι.

---

⁴⁵⁰ Dündar, *Kıbrıs*, 100-1.

⁴⁵¹ Ο Sir George Hill κάνει μια σύντομη αλλά περιεκτική αναφορά στους όρους που κατά καιρούς έχουν επιλεγεί από κάποιους ιστορικούς για να αποδοθεί η διοικητική υποδιαίρεση του καζά ή του ναχιγιέ, και με όρους πέρα από αυτούς τους δύο. Βλ. σχετικά Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 5 (υποσημ. 5), 6 (υποσημ. 1).

⁴⁵² Alasya, “Osmanlı Türkleri İdaresinde Kıbrıs”, 103.

⁴⁵³ BOA.MAD.8428' Dündar, *Kıbrıs*, 100-1 (πηγή: TKGM KKA, Tapu 64, TT.KKA.TD 696, BOA.MAD.5084, BOA.MAD.17716, KŞS Defter II, σ.91-108).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Πόλη και ύπαιθρος

Η θέση των πόλεων και των χωριών στο σχεδιασμό και την λειτουργία της επαρχιακής οθωμανικής διοίκησης, είναι αναμφίβολα σημαντική, και η κατανόησή της διέρχεται μέσα από τη διαδικασία της ανάπλασης όχι μόνο του αστικού ή υπαίθριου τοπίου αλλά κυρίως μέσα από τα δημογραφικά μεγέθη, την εθνοτική σύνθεση, τα πάσης φύσεως ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διαμορφώνουν μια πόλη ή ένα χωριό και το εντάσσουν με αυτά ως δεδομένα στο οθωμανικό πλαίσιο διοίκησης.

Η Λευκωσία

Η πόλη της Λευκωσίας, όπως και οι περισσότερες -αν όχι όλες- οθωμανικές πόλεις, δεν λειτουργούσαν απομονωμένες ως αυθύπαρκτες κοινωνικές, οικονομικές και διοικητικές ομάδες αλλά εντός της οθωμανικής περιφέρειας, ενταγμένες σε ένα προκαθορισμένο πλαίσιο διοικητικών υποδιαιρέσεων, σε κάποιες από τις οποίες έδινε και το όνομά της. Στην περίπτωση μας υπό το όνομα Λευκωσία πέρα από την πόλη και τον ομώνυμο *kaza*, προσδιορίζονταν και το *σαντζάκι* στο οποίο έδρευε ο διοικητής της επαρχίας Κύπρου. Με λίγα λόγια ο όρος Λευκωσία, πέραν της πόλης, έβρισκε αντίκρισμα σε δυο διαφορετικές διοικητικές υποδιαιρέσεις, αυτή του *kaza* (*kaza*) και αυτή του *σαντζακιού* (*sancak*), μια μικρότερη και μια μεγαλύτερη.⁴⁵⁴

Ο ρόλος της Λευκωσίας ως μια οθωμανική επαρχιακή πρωτεύουσα, αντικατοπτριζόταν κυρίως στην άμεση σύνδεσή της με την αυτοκρατορική πρωτεύουσα και συνάμα διοικητικό κέντρο της αυτοκρατορίας, δηλαδή την Κωνσταντινούπολη. Η γραμμή επικοινωνίας ανάμεσα σε Λευκωσία και Κωνσταντινούπολη, δεν εξασφάλιζε μόνο την επικοινωνία ανάμεσα σε μια επαρχιακή πρωτεύουσα με την οθωμανική διοικητική μητρόπολη, αλλά πραγμάτωνε την σύνδεση του μπεηλερμπεηλικιού της Κύπρου με την έδρα του σουλτάνου συμβάλλοντας στην διατήρηση της σύνδεσης κέντρου και περιφέρειας.⁴⁵⁵ Οι λόγοι επικοινωνίας ποίκιλαν, από τη διευθέτηση διοικητικών ζητημάτων όπως η καταβολή των μισθών των *σαντζάκ-μπέηδων* της επαρχίας ή ζητήματα γύρω από την είσπραξη του κεφαλικού φόρου. Η επικοινωνία μεταξύ Λευκωσίας και Κωνσταντινούπολης

⁴⁵⁴ Sir Harry Luke, *Cyprus under the Turks*, 26' Recep Dünder, *Kıbrıs*, σ. 100-101.

⁴⁵⁵ Faroqhi, *Towns and Townsmen*, 301-2.

κάλυπτε κοινωνικά θέματα όπως επιδημίες, θρησκευτικές έριδες, καθημερινές ανάγκες κλπ.⁴⁵⁶

Στο πλαίσιο του ρόλου της ως πρωτεύουσα του μπεηλερμπεηλικιού της Κύπρου, η Λευκωσία φιλοξενούσε όχι μόνο την έδρα του beylerbeyi αλλά και την έδρα του τοπικού διοικητικού συμβουλίου του νησιού (μικρό διβάνι), όπως συμβαίνει στις περισσότερες κεντρικές πόλεις των οθωμανικών επαρχιών.⁴⁵⁷ Από εκεί εκπορεύονταν όλες οι αποφάσεις που αφορούσαν και τις άλλες περιοχές του μπεηλερμπεηλικιού και το ίδιο το μπεηλερμπεηλίκι ως σύνολο. Από το σύνολο υψηλόβαθμων αξιωματούχων που πλαισίωναν τον beylerbeyi στην διοίκηση της επαρχίας της Κύπρου και οι οποίοι απάρτιζαν το τοπικό διβάνιο⁴⁵⁸ (beylerbeyi, καδής, defterdar, αγάς γενιτσάρων, δραγομάνος), σημαίνοντα ρόλο στη διοίκηση του νησιού έπαιζαν ο υπεύθυνος της θρησκευτικής και δικαστικής οργάνωσης (kadi)⁴⁵⁹ και ο υπεύθυνος του τοπικού θησαυροφυλακίου (hazine defterdari).⁴⁶⁰

Οι εκπρόσωποι του στρατού έκαναν αισθητή την παρουσία τους στην πόλη της Λευκωσίας. Οι γενίτσαροι εντοπίζονται κυρίως στις πόλεις της Κύπρου.⁴⁶¹ Άλλωστε οι γενίτσαροι που στέλλονταν στο νησί είχαν ως κύριο μέλημα την περιφρούρηση των κάστρων, με πρώτο αυτό της Λευκωσίας, που ήταν και η έδρα του

⁴⁵⁶ NBKM, F.275, a.e.6: Ιωάννης Π. Θεοχαρίδης, *Κατάλογος οθωμανικών εγγράφων*, 96 (έγγρ. D.275A,a.e.2) σ.95 (έγγρ. F.275A,a.e.63) 148 (έγγρ. F.275A,a.e.2) 137 (έγγρ. F.275A,a.e.794) 101-102 (έγγρ. F.275A,a.e.61) 98 (έγγρ. F.275,a.e.5) 97 (έγγρ. F.275,a.e.3), 250-251 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΠΓ11), 62-63 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Ε3)

⁴⁵⁷ Faroqhi, *Towns and Townsmen*, 299-301.

⁴⁵⁸ Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 3-4: Dündar, *Kıbrıs*, 104-40.

⁴⁵⁹ NBKM, F.275A,a.e.86, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος Οθωμανικών Εγγράφων*, αρ. εγγράφου: 229 (σ.94) F.275A,a.e.85, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος Οθωμανικών Εγγράφων*, αρ. εγγράφου: 232 (σ.95-96) D.275,a.e.2, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος Οθωμανικών Εγγράφων*, αρ. εγγράφου: 233 (σ.96) F.275A,a.e.64, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος Οθωμανικών Εγγράφων*, αρ. εγγράφου: 234 (σ.97) F.275,a.e.3, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος Οθωμανικών Εγγράφων*, αρ. εγγράφου: 235 (σ.97) F.275,a.e.7, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος Οθωμανικών Εγγράφων*, αρ. εγγράφου: 238 (σ.99) F.275A,a.e.81, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος Οθωμανικών Εγγράφων*, αρ. εγγράφου: 240 (σ.99) F.275,a.e.1, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος Οθωμανικών Εγγράφων*, αρ. εγγράφου: 241 (σ.100) F.275A,a.e.65, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος Οθωμανικών Εγγράφων*, αρ. εγγράφου: 242 (σ.100) F.275A,a.e.61, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος Οθωμανικών Εγγράφων*, αρ. εγγράφου: 246 (σ.101-102) Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά έγγραφα*, τόμ. Α, σ. 236-237, 300-1, 284-5, 226-7, 224-5, 222-3, 214-5, 130-1, 64-5 D.34, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος Οθωμανικών Εγγράφων*, αρ. εγγράφου: 941 (σ.291) Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά έγγραφα*, τόμ. Α, σ.78-79, 134-5, 120-1.

⁴⁶⁰ Recep Dündar, “18 Mart-14 Haziran 1608 Yılı Kıbrıs Eyaleti Bütçesi”, *Turkish Studies*, vol.5/4, fall, 2010, σσ.1032-1048 Dündar, *Kıbrıs*, 120-122 F.275,a.e.15, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος Οθωμανικών Εγγράφων*, αρ. εγγράφου: 5 (σ.36) F.275A,a.e.684, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος Οθωμανικών Εγγράφων*, αρ. εγγράφου:8 (σ.37) F.275A,a.e.85, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος Οθωμανικών Εγγράφων*, αρ. εγγράφου:232 (σ.95-96) F.275A,a.e.64, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος Οθωμανικών Εγγράφων*, αρ. εγγράφου:234 (σ.97) F.275,a.e.7, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος Οθωμανικών Εγγράφων*, αρ. εγγράφου:238 (σ.99)

⁴⁶¹ Dündar, *Kıbrıs*, 144-55.

μπελερμπελικιού, και εν συνεχεία εκείνων της Πάφου, Αμμοχώστου και Λεμεσού.⁴⁶² Σύμφωνα με κατάστιχο του 1642, στο φρούριο της Λευκωσίας, καταγράφονται 38 çanuz, 254 gönüllü, 298 müstahfiz, 243 azab, 99 torçu και 33 cebeci.⁴⁶³ Οι 38 çanuz είχαν συνολικό εισόδημα 258.629 akçe, 254 gönüllü, 1.722.538 akçe, οι 298 müstahfiz 1.193.366 akçe, οι 243 azab 785.632, οι 99 torçu 404.361 και οι 33 cebeci 546.899 akçe.⁴⁶⁴ Οι διοικητές των παραπάνω σωμάτων, όσον αφορά την Λευκωσία, είχαν τα υψηλότερα εισοδήματα μαζί με αυτούς της Αμμοχώστου σε ολόκληρο το νησί. ειδικά στα σώματα των gönüllü, azab και torçu.⁴⁶⁵

Οι спаχίδες δρούσαν κυρίως στον περίγυρο της πόλης της Λευκωσίας, δηλαδή στα χωριά του kaza που τους είχαν παραχωρηθεί ως τιμάρια. Μέσα από τα έγγραφα φαίνεται να εμπλέκονται ενεργά στην οικονομική ζωή των χωριών του kaza Λευκωσίας. Η παρουσία τους είναι έντονη σε αγοραπωλησίες και φυσικά σε ζητήματα φορολογίας.⁴⁶⁶

Αν δεχθούμε ως ασφαλή τα δημογραφικά κριτήρια στα οποία στηρίζει την κατηγοριοποίησή της η Faroqhi, σε μικρή πόλη (με 400-999 σταθερά φορολογήσιμα νοικοκυριά), κανονική πόλη (με 1000-2.999 σταθερά φορολογήσιμα νοικοκυριά), και μεγάλη πόλη (με πάνω από 3000 σταθερά φορολογήσιμα νοικοκυριά),⁴⁶⁷ τότε η Λευκωσία, με τα έως τώρα δεδομένα, ανήκει μάλλον στην κατηγορία μιας κανονικής πόλης.

Οι περιηγητές⁴⁶⁸ της εποχής, περιγράφουν τη Λευκωσία ως μια αρκετά μεγάλη πόλη, η οποία περιστοιχίζεται από πλήθος χωριών.⁴⁶⁹ Το 1572, η πόλη της Λευκωσίας αποτελούνταν από 7 τετράγωνα/συνοικίες.⁴⁷⁰ Με βάση το κατάστιχο του

⁴⁶² Dündar, *Kıbrıs*, 145.

⁴⁶³ Dündar, *Kıbrıs* BOA.TD.779, σ.212-6.

⁴⁶⁴ Dündar, *Kıbrıs*, 212-5.

⁴⁶⁵ Dündar, *Kıbrıs*, 215-6.

⁴⁶⁶ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά έγγραφα*, τόμ. Α, σ.320-1, 216-7, 298-9.

⁴⁶⁷ Faroqhi, *Towns and Townsmen*, και πιο συνοπτικά βλ. Faroqhi 1990 "Towns, Agriculture and the State in Sixteenth-Century Ottoman Anatolia", *Journal of Economic and Social History of the Orient* 33,(125-156) 125, υποσημ.1.

⁴⁶⁸ Jennings, *Christians and Muslims*, 271-2.

⁴⁶⁹ Cobham, *Excerpta Cypria*, 216-217 (Stochove)· Cobham, *Excerpta Cypria*, 232 (Hurtrel: σε πολλά σημεία η περιγραφή του είναι ίδια με αυτή του Stochove. Ακόμη και φράσεις ολόκληρες)· Cobham, *Excerpta Cypria*, 237 (Van Bruyn).

⁴⁷⁰ Jennings, *Christians and Muslims*, 193· Jennings, "Population, Taxation", 441.

κεφαλικού φόρου του 1643, η Λευκωσία ήταν η μεγαλύτερη διοικητική περιφέρεια της Κύπρου, από ένα σύνολο 16 nahiyε και διέθετε 13 συνοικίες/μαχαλέ.⁴⁷¹

Nahiye		1607-1608 ⁴⁷²	1643	1672-3
Λευκωσία		7	13	10/13

Πίνακας 8: Αριθμός συνοικιών/οικισμών (μαχαλέ) της πόλης Λευκωσίας.

Οι συνοικίες της Λευκωσίας με τον μεγαλύτερο αριθμό μη μουσουλμάνων σύμφωνα με τα φορολογικά κατάστιχα ου κεφαλικού φόρου, ήταν οι συνοικίες Termiyodi, Faneromeno, Alatyodise, Haymana-i Ermeniyan.⁴⁷³

Mahalle	Nefer
Termiyodi	220
Fenaromano	88
Kofiti Aya Andon	85
Alatyodise	72
Aya Kaşano	60
Semenderek	26
Afondi	7
Ermeniyan	9
Haymana-i Ermeniyan	82
Aya Yorgi	40
Çeraninkomi	21
Hordecodise	54
Aya Androniko	39
ΣΥΝΟΛΟ	803

Πίνακας 9: Συνοικίες Λευκωσίας το 1643.

Mahalle	Nefer
Tebiyodi	41
Faneromino	65
Ademitipan Sifito	14
Ayuka Sinorito	1
Aya Dino	2
Ako Viriye	20
Aya Masato	18
Steminorti	24
Alaliyodise	46
Aya Sava	22
ΣΥΝΟΛΟ	253

Πίνακας 10: Συνοικίες Λευκωσίας το 1672-3.⁴⁷⁴

⁴⁷¹ BOA 8428, 6-60.

⁴⁷² Dündar, *Kıbrıs*, σ. 101 (πίνακας σ.102).

⁴⁷³ BOA MAD. 8428, 6-60· Dündar, “1643 Cizye Defteri”, 135-6· Dündar, *Kıbrıs*, 373-4.

⁴⁷⁴ Rahım Gökdemir, *Maliyeden Müdevver (MAD.d) 03618 Numaralı Kıbrıs Cizye Defteri*, 266-319.

Η Λευκωσία, τοποθετείται γεωγραφικά στο κέντρο του νησιού της Κύπρου, εντός της πεδιάδας της Μεσαορίας. Η γεωγραφική της θέση εντός της Μεσογείου, και η καθοριστική εγγύτητά της στο γεωγραφικό χώρο της Μέσης Ανατολής, διαμόρφωσαν την κλιματική και γεωγραφική της ταυτότητα, η οποία έπαιξε ανέκαθεν καθοριστικό ρόλο στα ιστορικά δρώμενα της ίδιας αλλά και της ευρύτερης περιοχής.⁴⁷⁵ Παρά τα όποια προβλήματα λειψυδρίας που αντιμετώπιζε συνολικά το νησί κατά περιόδους, η πόλη της Λευκωσίας παρουσιάζεται μέσα από τα περιηγητικά κείμενα αλλά και μέσα από τα οθωμανικά έγγραφα (δικαστικά κυρίως) να είναι πλούσια σε κήπους και περιβόλια.⁴⁷⁶ Τα σπίτια που βρίσκονται εντός του αστικού τοπίου της Λευκωσίας διαθέτουν στην πλειοψηφία τους όμορφους κήπους,⁴⁷⁷ ενώ τα σπίτια των προαστίων και των χωριών της ευρύτερης περιοχής της Λευκωσίας φαίνεται πως σε μεγάλο βαθμό διαθέτουν μικρές ή μεγαλύτερες εκτάσεις με περιβόλια.⁴⁷⁸

Τον 17^ο αιώνα η πόλη διατηρούσε ακόμη πολιτισμικά στοιχεία, κυρίως ως προς την αρχιτεκτονική της, που είχαν απομείνει από το προηγούμενα διοικητικά καθεστώτα και κυρίως από την περίοδο της Ενετοκρατίας.⁴⁷⁹ Το χαρακτηριστικότερο δείγμα ενετικής αρχιτεκτονικής ήταν τα τείχη γύρω από την πόλη. Τα τείχη περικύκλωναν την πόλη της Λευκωσίας, σε ένα στρογγυλό σχηματισμό και διέθεταν 12 προμαχώνες και τρεις πύλες.⁴⁸⁰ Η κατασκευή τους είχε ολοκληρωθεί λίγο πριν την πολιορκία της πόλης από τους Οθωμανούς το 1570. Το 17^ο αιώνα τα τείχη διατηρούνταν ακόμη, ωστόσο δίστανται οι απόψεις σχετικά με την κατάσταση στην οποία βρίσκονταν καθώς από τη μια υπάρχουν τοποθετήσεις ιστορικών που στηρίζουν την άποψη ότι τα τείχη όπως και άλλα δημόσια κτίρια

⁴⁷⁵ Κάποιοι περιηγητές του 17^{ου} αιώνα περιγράφουν το κλίμα της Λευκωσίας ως κατά τι καλύτερο σε σχέση με τις άλλες περιοχές του νησιού. Ο Stochove αναφέρει χαρακτηριστικά ότι στη Λευκωσία: *ο αέρας είναι καλός και εύκρατος, και μάλιστα καλύτερος από κάθε άλλο μέρος στην Κύπρο.* Cobham, *Excerpta Cypria*, 216 (Stochove).

⁴⁷⁶ Cobham, *Excerpta Cypria*, 217 (Stochove).

⁴⁷⁷ Cobham, *Excerpta Cypria*, 233 (Hurtrel).

⁴⁷⁸ Cobham, *Excerpta Cypria*, 217.

⁴⁷⁹ Η Λευκωσία, ως μια πόλη που προϋπήρχε του οθωμανικού καθεστώτος διοίκησης, έπρεπε να διανύσει αυτή τη μετάβαση από το ένα καθεστώς διοίκησης στο άλλο. Για το ζήτημα των παλαιών και νέων πόλεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, βλ.: Grigor Boykov, “Balkan City or Ottoman City? A Study on the Models of Urban Development in Ottoman Upper Thrace, from the Fifteenth to the Seventeenth century”, *Proceedings of the Third International Congress on the Islamic Civilisation in the Balkans* (Istanbul: IRCICA, 2010), 69-85; Phokion P. Kotzageorgis, “New Towns and Old Towns in the Ottoman Balkans, Two Case Studies from Northern Greece”, στο Evangelia Balta, Georgios Salakidis, Theocharis Stavrides (eds.), *Festschrift in Honor of Ioannis P. Theocharides, Studies on the Ottoman Empire and Turkey*, (Istanbul, The Isis Press, 2012), 273-91.

⁴⁸⁰ Civico Museo Correr (Venezia), Cicogna, file number 999bis, 10.

συντηρούνταν επιμελώς από τις οθωμανικές αρχές και μάλιστα πολλά είχαν ενταχθεί στο καθεστώς των βακουφιών⁴⁸¹ από την άλλη πλευρά υπάρχουν περιγραφές περιηγητών, που υποδηλώνουν ότι η συντήρησή τους είχε αμεληθεί από τις οθωμανικές αρχές.⁴⁸²

Ωστόσο, στη Λευκωσία του 17^{ου} αιώνα, εντοπίζονται όλα αυτά τα στοιχεία που καθορίζουν το προφίλ μια οθωμανικής πόλης.⁴⁸³ Τα στοιχεία αυτά δεν περιορίζονται σε οικοδομήματα με αυστηρά ισλαμικό χαρακτήρα όπως τα τεμένη (*cami'i*), οι τεκκέδες, και οι μεντρεσέδες (*Ömeriye Cami'i*, *Arab Ahmet Pasa Cami'i*, *Mevlevi Tekkesi*, *Aziziye Tekkesi*), αλλά εκτείνονται και σε κτίρια της καθημερινής οθωμανικής κουλτούρας και κοινωνικής ζωής, όπως οι υπαίθριες (*bazar*) και οργανωμένες αγορές (*bezesten*), πανδοχεία (*han*), όπως το *Büyük Hamam*, ή λουτρά (*hamam*), όπως το *Ömeriye Hamamı*. Πολλά από αυτά τα κτίρια, κάποια από τα οποία κτίστηκαν κατά τον 16^ο αιώνα, δημιουργήθηκαν ή εντάχθηκαν στο καθεστώς του βακουφιού, το πλαίσιο λειτουργίας του οποίου περιλάμβανε την κατασκευή και συντήρηση κτιρίων και δημόσιων έργων όπως το υδραγωγείο *Arab Ahmet*, πανδοχεία, μύλους και σχολεία, καθώς και την εκμετάλλευση γεωργικών εκτάσεων ή κήπων.⁴⁸⁴

Επιπλέον υπήρχαν οικοδομήματα, τα οποία είχαν αλλάξει μορφή και λειτουργία. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα, η περίπτωση του ναού της Αγίας Σοφίας των καθολικών, κτισμένη τον 13^ο αιώνα, από τους Φράγκους, η οποία μετά την κατάκτηση του νησιού από τους Οθωμανούς είχε μετατραπεί σε τζαμί με την ονομασία *Selimiye*. Η περιγραφή του τεμένου από τους περιηγητές του 17^{ου} αιώνα στην Λευκωσία, δείχνουν ότι το τέμενος διατηρούσε στο μεγαλύτερο ποσοστό του την πρότερη μορφή του, αυτή ενός καθολικού καθεδρικού ναού, με όλες τις επιγραφές και τα τυπικά χαρακτηριστικά. Εντύπωση προκαλούν οι δυο περιγραφές των Stochove (1630) και Hurtrel (1670), οι οποίες είναι σχεδόν ίδιες παρόλο που τις

⁴⁸¹ Yıldız, “The Vakf Institution in Ottoman Cyprus”, 128-9.

⁴⁸² Cobham, *Excerpta Cypria*, 232, 239.

⁴⁸³ Stefan Peychev, “The Image of the City. Public Baths and Urban space in Western Travellers’ Description of Ottoman Sofia”, στο Mohammad Gharipour, Nilay Özlü (eds), *The City in the Muslim World. Descriptions by Western Travel Writers*, (London: Routledge, 2015), 109-11. Maximilian Hartmuth, “Building the Ottoman City-A Linear or Cumulative Process? Lessons from Fifteenth-Century Skopje”, *Centre and Periphery? Islamic Architecture in Ottoman Macedonia, 1383-1520*, Research Project (2014-8), University of Vienna.

⁴⁸⁴ Faroqhi, *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia*, 23-48. Yıldız, “The Vakf Institution”, 128-9. Dündar, *Kıbrıs*, 220-3. Jennings, *Christians and Muslims*, 113.

χωρίζει μια χρονική απόσταση 40 χρόνων όπως επίσης ότι δεν αναφέρονται στις αλλαγές που είχαν γίνει στο οικοδόμημα προκειμένου να αποκτήσει την ισλαμική του ταυτότητα ως χώρος προσευχής και λατρείας των μουσουλμάνων, δηλαδή στην προσθήκη των μιναρέδων και την αφαίρεση του εσωτερικού διακόσμου. Περιορίζονται απλά στο να δηλώσουν, ότι ο ναός, όπως και άλλοι ναοί, είχε μετατραπεί σε τζαμί και ανήκε στους Οθωμανούς του νησιού και ότι οι χριστιανοί δεν επιτρέπεται να εισέλθουν σε αυτό.⁴⁸⁵ Ένα στοιχείο της ισλαμικής κουλτούρας που χαρακτήριζε τις οθωμανικές πόλεις ήταν το χαμάμ/λουτρό. Στη Λευκωσία του 17^{ου} αιώνα, υπήρχε το χαμάμ/λουτρό της πόλης γνωστό με την ονομασία, Μεγάλο Χαμάμ (Buyuk Hamam). Στη διαχείριση του χαμάμ, έπαιρναν κατά καιρούς μέρος και γενίτσαροι της πόλης.⁴⁸⁶

Τα ιδιωτικά οικοδομήματα, και ειδικά τα σπίτια στο εσωτερικό της πόλης περιγράφονται γενικά ως όμορφα, φτιαγμένα από πέτρα όπως άλλωστε και τα περισσότερα δημόσια κτήρια και χτισμένα με βενετική τεχνοτροπία. Σύμφωνα με την περιγραφή του Van Bruyn τα σπίτια των κατοίκων της Λευκωσίας είναι όμορφα μεν αλλά ελάχιστα από αυτά είναι κατοικημένα και παρουσιάζουν μια εικόνα παραμέλησης.⁴⁸⁷ Ο Hurtrel αναφέρει ότι από τα σπίτια εντός των τειχών ξεχωρίζει η οικεία του διοικητή της Κύπρου. Επιπλέον σημειώνει ότι τα σπίτια που κατοικούνται από Τούρκους είναι καλοφροντισμένα, αντιδιαστέλλοντάς το σε άλλο σημείο της περιγραφής του με την κατάσταση ένδειας των ελλήνων και του υπόλοιπου μη μουσουλμανικού πληθυσμού του νησιού.⁴⁸⁸

Το μίγμα των πολιτισμών που διαβιούσαν στο νησί εκείνη την περίοδο εκπροσωπούσαν ικανοποιητικά από την πόλη της Λευκωσίας και τα προάστια της. Στην Λευκωσία κατοικούσαν μουσουλμάνοι και ζιμμήδες. Οι μουσουλμάνοι συγκροτούνταν κατά κύριο λόγο από εποίκου που είχαν μεταφερθεί έπειτα από σουλτανική διαταγή στο νησί αμέσως μετά την κατάκτησή του και την υπαγωγή του στο οθωμανικό διοικητικό καθεστώς ανά διαστήματα τα επόμενα χρόνια, αλλά και από εξισλαμισμένους ντόπιους ή ενετικής καταγωγής που είχαν παραμείνει στο νησί

⁴⁸⁵ Cobham, *Excerpta Cypria*, 217 (Stochove)· Cobham, *Excerpta Cypria*, 232 (Hurtrel)· Cobham, *Excerpta Cypria*, 239 (Van Bruyn).

⁴⁸⁶ Jennings, *Christians and Muslims*, 113.

⁴⁸⁷ Cobham, *Excerpta Cypria*, 239 (Van Bruyn).

⁴⁸⁸ Cobham, *Excerpta Cypria*, 233 (Hurtrel).

μετά τον πόλεμο.⁴⁸⁹ Οι ζιμμήδες αποτελούνταν από ελληνικής καταγωγής Κυπρίους, που αποτελούσαν και τη μεγαλύτερη πληθυσμιακή μερίδα του νησιού, αλλά και από μειονότητες κυρίως των Αρμενίων, Μαρωνιτών και Εβραίων.⁴⁹⁰ Οι μειονοτικές κοινότητες εντοπίζονταν κυρίως εντός της πόλης της Λευκωσίας ή στην περιφέρεια αυτής, διάσπαρτες σε διάφορα χωριά,⁴⁹¹ ενώ ο περιηγητής Stochone, αναφέρει χαρακτηριστικά ότι: *οι Έλληνες έχουν τις δικές τους συνοικίες.*⁴⁹² Ο μεγαλύτερος ρυθμός επισκεψιμότητας των μουσουλμάνων στο δικαστήριο της Λευκωσίας για ζητήματα γαιοκτησίας σε σχέση με τους μη μουσουλμάνους, έκανε τον Jennings να υποθέσει ότι ένας από τους λόγους να ήταν και η εγγύτητα των οικισμών/κατοικιών τους προς την πόλη/πρωτεύουσα απ'ότι των μη μουσουλμάνων κατοίκων της.⁴⁹³

Το 1572, η πόλη της Λευκωσίας κατοικούνταν από 235 ενήλικες φορολογούμενους.⁴⁹⁴ Τα άτομα που καταγράφονται στο κατάστιχο του κεφαλικού φόρου του 1643, και τα οποία είναι μόνο οι ενήλικοι άνδρες φορολογούμενοι, είναι συνολικά για όλο το νησί 18.050. Από αυτά στο nahiyе Λευκωσίας αναλογούσαν τα 3.248 nefer και στις συνοικίες της Λευκωσίας, διαβιούσαν συνολικά 803.⁴⁹⁵ Σύμφωνα με το δεφτέρι του κεφαλικού φόρου του 1672-3, ο φορολογούμενος μη μουσουλμανικός πληθυσμός των συνοικιών της πόλης της Λευκωσίας ανερχόταν σε 253 nefer, του nahiyе της Λευκωσίας σε 2210 nefer, από ένα σύνολο 13.790 ατόμων σε όλο το νησί.⁴⁹⁶ Παρόλο που το χρονικό κενό ανάμεσα στα διαθέσιμα τεκμήρια δεν ευνοεί και δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων ως προς τις αυξομειώσεις του πληθυσμού θα λέγαμε ότι παρατηρείται μια μείωση του πληθυσμού τόσο της Λευκωσίας όσο και του νησιού συνολικά σύμφωνα με τα έως τώρα διαθέσιμα στοιχεία.

Από τους φόρους που λαμβάνονταν από την πόλη της Λευκωσίας, και οι οποίοι αφορούσαν κυρίως πρόστιμα, δασμούς αγοράς, φόρους παραγωγής και φόρους από μικρές επιχειρήσεις (μύλοι (degirmenler), βυρσοδεψία (debbaghne), βαφεία (boyahane), σαπυνοποιεία (sabunhane), δίνεται μια εικόνα για τον

⁴⁸⁹ Jennings, *Christians and Muslims*, 137-43

⁴⁹⁰ Jennings, *Christians and Muslims*, 132-5· Dündar, *Kıbrıs*, 392-3.

⁴⁹¹ Jennings, *Christians and Muslims*, 143-50.

⁴⁹² Cobham, *Excerpta Cypria*, 239 (Van Bruyn).

⁴⁹³ Jennings, *Christians and Muslims*, 135.

⁴⁹⁴ Jennings, *Christians and Muslims*, 193· Jennings, "Population, Taxation", 441.

⁴⁹⁵ BOA 8428, 6-60.

⁴⁹⁶ Rahim Gökdemir, *Maliyeden Müdevver (MAD.d) 03618 Numaralı Kıbrıs Cizye Defteri*,

παραγωγικό προφίλ της πόλης.⁴⁹⁷ Παρόλο που δεν υπάρχουν πολλά τεκμήρια και η έρευνα δεν έχει επεκταθεί πολύ στο εμπόριο αυτής της περιόδου όσον αφορά την Κύπρο, φαίνεται ότι η Λευκωσία, όπως και η Αμμόχωστος και η Λάρνακα, ήταν τόποι με εμπορική δραστηριότητα κατά τον 17^ο αιώνα τόσο σε εσωτερικό (τοπικό αλλά και εντός των περιοχών της οθωμανικής αυτοκρατορίας) όσο και σε εξωτερικό εμπόριο.⁴⁹⁸ Ωστόσο όσον αφορά την Λευκωσία είναι συνηθέστερες οι καταγραφές συναλλαγών με τοπικό χαρακτήρα, που αφορούν προϊόντα που έρχονταν από άλλες πόλεις του νησιού προς την πρωτεύουσα αλλά και το αντίστροφο.⁴⁹⁹ Η εμπλοκή της πόλης σε εξωτερικά δίκτυα εμπορίου, πιθανόν να μην ήταν τόσο συχνή. Εξάλλου, όπως προαναφέρθηκε, η Λευκωσία ήταν μια πόλη που δεν διέθετε λιμάνι και αυτό καθιστούσε τη συμμετοχή της στον τομέα του εξωτερικού εμπορίου δυσκολότερη σε σχέση με άλλες πόλεις του νησιού. Στον τομέα του εξωτερικού εμπορίου θα λέγαμε ότι είχαν βασικότερο ρόλο οι κυπριακές πόλεις-λιμάνια και κυρίως η Λάρνακα.

Συνοικίες (*mahalle*)

Στη μελέτη των οθωμανικών πόλεων, η βασική χωροταξική και διοικητική μονάδα, είναι η συνοικία (*mahalle*). Τη χρονική στιγμή της κατάκτησης, στο νησί υπήρχαν καταγεγραμμένες 40 συνοικίες. Κατά την πρώτη δεκαετία του 17^{ου} αιώνα, ο αριθμός αυξήθηκε στις 61, για να πέσει στις 35 περίπου στα μέσα του ίδιου αιώνα. Ωστόσο οι *mahalle* της Λευκωσίας αυξάνονται σταδιακά και κατά το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα, είναι πια πάνω από 25.⁵⁰⁰

⁴⁹⁷ Dündar, *Kıbrıs*, 249, 290-6· Jennings, *Christians and Muslims*, 256-7.

⁴⁹⁸ Dündar, *Kıbrıs*, 296-303· Faroqhi, *Towns and Townsmen*, 52-60.

⁴⁹⁹ Jennings, *Christians and Muslims*, 338-40.

⁵⁰⁰ Rahım Gökdemir, *Maliyeden Müdevver (MAD.d) 03618 Numaralı Kıbrıs Cizye Defteri*,

Nahiye	Mahalle
Λευκωσία	7
Αμμόχωστος	20
Μεσαορία	-
Καρπασία	-
Κερύνεια	3
Πεντάγυια	-
Χρυσοχού	2
Πάφος	5
Αυδήμου	-
Λεμεσός	3
Μαζωτός	-
Τούζλα	-
Σύνολο	40

Πίνακας 11: Αριθμός mahalle ανά nahiye το 1572.⁵⁰¹

Nahiye	1607-8 ⁵⁰²	1643 ⁵⁰³	1672-3 ⁵⁰⁴
Αμμόχωστος	-	5	4
Λάρνακα	-	3	3
Κερύνεια	11	-	10
Μεσαορία	-	-	-
Καρπασία	-	-	-
Μόρφου	-	-	-
Λευκωσία	7	13	10
Πεντάγυια	-	-	-
Λεμεσός	2	4	(δεν καταγράφεται)
Λεύκα	-	2	1
Επισκοπή	13	-	-
Πάφος	15	8	8
Χρυσοχού	-	-	-
Κοιλάνι	13	-	1
Κούκλια	-	-	-
Αυδήμου	-	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	61	35	37

Πίνακας 12: Mahalle κατά τον 17^ο αιώνα.

Η οθωμανική «συνοικία» ήταν η μικρότερη επίσημη υποδιαίρεση, υπό την έννοια ότι θα συναντήσει κανείς τις συνοικίες καταγεγραμμένες σε επίσημα έγγραφα

⁵⁰¹ Dündar, *Kıbrıs*, 100 (σύμφωνα με το κατάστιχο του 1572, TKGM.KKA.Tapu 64).

⁵⁰² Dündar, *Kıbrıs*, 102.

⁵⁰³ BOA, MAD. 8428, 6-16.

⁵⁰⁴ Rahim Gökdemir, *Maliyeden Müdevver (MAD.d) 03618 Numaralı Kıbrıs Cizye Defteri*, 16-319.

της οθωμανικής διοίκησης. Παρά το γεγονός ότι η έρευνα στην οθωμανική τοπική ιστορία προχωρά, τόσο οι *mahalle* όσο και οι *mezraa* αποτελούν πεδία της τα οποία μόνο μερικώς και μάλλον ελλιπώς έχουν περάσει έως τώρα στη διεθνή βιβλιογραφία, με αποτέλεσμα να στερούμαστε ακόμη αρκετής γνώσης όσον αφορά τα ενδότερα της οθωμανικής πόλης και υπαίθρου.

Στην Κύπρο του 17^{ου} αιώνα, οι συνοικίες καταγράφονταν μαζί με τα χωριά σε διάφορα κατάστιχα, όπως, παραδείγματος χάριν, σε αυτά του κεφαλικού φόρου. Στα 1607-8, στη Λεμεσό ήταν καταγεγραμμένες 2 μαχαλέ, στη Λευκωσία 7, η Κερύνεια είχε 11 μαχαλέ, η Επισκοπή 13, το Κοιλάνι επίσης 13, και η Πάφος 15 μαχαλέ.⁵⁰⁵ Το 1643, σύμφωνα με κατάστιχο του κεφαλικού φόρου του νησιού, οι μαχαλέ είχαν ως εξής: καταγράφηκαν στη Λεύκα 2, στη Λάρνακα (Τούζλα) 3, στη Λεμεσό 4, στην Αμμόχωστο 5, στην Πάφο 8 και τέλος στη Λευκωσία 13 μαχαλέ.⁵⁰⁶

Ο πολύπλευρος χαρακτήρας των συνοικιών,⁵⁰⁷ πέρα από τη διοικητική, διέθετε και άλλες πτυχές, όπως η κοινωνική, η θρησκευτική, η εθνοτική, η οικονομική.⁵⁰⁸ Για τον λόγο αυτό, ο ρόλος της συνοικίας μέσα στο επαρχιακό διοικητικό οικοδόμημα δεν περιοριζόταν στην ιδιότητα μιας διοικητικής υποδιαίρεσης, αντίθετα, περιέκλειε στοιχεία (κοινωνικού και εθνικού) προσδιορισμού της ταυτότητας των ανθρώπων που ζούσαν εντός των ορίων αυτής και των σχέσεών τους με όσους ζούσαν εκτός αυτών, αλλά και μεταξύ διαφορετικών συνοικιών.⁵⁰⁹

Χωριά (karye)

Τα χωριά αποτελούσαν το απαραίτητο συστατικό για τη λειτουργία της επαρχιακής διοίκησης, υφίσταντο τροποποιήσεις (προσκολλούνταν ή διαχωρίζονταν από τις διοικητικές περιφέρειες) και, ανάλογα με το μέγεθος και τη δυναμική τους,

⁵⁰⁵ Dündar, *Kıbrıs*, 101 (πίνακας στη σ.102, πηγή: KŞS. Defter 2, 91-108).

⁵⁰⁶ BOA MAD.d.8428.

⁵⁰⁷ Abraham Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century*, (Columbia University Press, 1989), 314-28.

⁵⁰⁸ Ömer Düzbakar, "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/5 (2003/2): 97-108.

⁵⁰⁹ İmre Özbek Eren, "Türkiye'de dönüşen kentlerin son kalesi: Kent kurucu öge olarak Osmanlı'dan günümüze 'mahalle'", *International Journal of Human Sciences*, 9/2 (2012): 1550-6' Cem Behar, *Neighborhood in Ottoman Istanbul: Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap İlyas Mahalle*, (Albany: State University of New York Press, 2003), 1-64' Daniel Goffman, "Izmir: from village to colonial port city" στο E.Eldem, D.Goffman, B.Masters (eds.), *The Ottoman city Between East and West: Aleppo, Izmir and Istanbul* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999) 103.

λάμβαναν την κατάλληλη θέση στο πλαίσιο των μεγαλύτερων διοικητικών μονάδων. Συνιστούσαν, βέβαια, μια διοικητική υποδιαίρεση χαμηλής βαθμίδας, η οποία, παρόλα αυτά, ήταν διακριτή, καθώς αποτελούσε τη βάση των οθωμανικών καταγραφών. Ο ρόλος τους ήταν ένα αμάλγαμα πρωτίστως οικονομικών και δευτερευόντως κοινωνικών και πολιτικών κεκτημένων, που όφειλαν να διατηρούνται ασφαλής, και το βάρος αυτό επωμίζονταν οι κάτοικοι των χωριών, οι οποίοι, βέβαια, εκπροσωπούσαν και τη συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Όπως οι ψηφίδες σε ένα μωσαϊκό, έτσι και τα χωριά συνέβαλλαν στη διατήρηση της γενικής εικόνας της οθωμανικής επαρχίας. Ίσως σ' αυτό να οφείλεται και το γεγονός ότι λίγη σημασία δίνεται στο κάθε ένα από αυτά ως ξεχωριστή υποδιαίρεση όταν γίνεται λόγος για επαρχιακή διοίκηση. Υπό αυτή τους την ιδιότητα, και ακολουθώντας ανάστροφη πορεία, δηλαδή από τη γενική εικόνα πίσω στα συνθετικά της στοιχεία, υπάρχει η δυνατότητα να αποτιμηθούν ή να ερμηνευθούν πληρέστερα, γεγονότα μεγάλης εμβέλειας, όπως η αύξηση της μεγάλης ιδιοκτησίας⁵¹⁰ και η ανάδυση τοπικών αρχόντων, δείγματα των οποίων υπάρχουν ήδη από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα.⁵¹¹

Το χωριό ως διοικητική μονάδα είχε τη δική του συμβολή στην επαρχιακή διοίκηση. Η παρουσία των χωριών είναι ιδιαίτερα έντονη σε ζητήματα φορολογίας, καθώς λειτουργούσαν ως βασικά φίλτρα καταγραφής φόρων και πληθυσμού, όπως φαίνεται από τα οθωμανικά φορολογικά κατάστιχα. Οι αρχηγοί-εκπρόσωποι των χωριών ήταν αυτοί που φρόντιζαν για τη συγκέντρωση των φόρων, που καταβάλλονταν σε συλλογικό επίπεδο, και για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων των χωρικών απέναντι στην τοπική διοίκηση, και ειδικά στους σπαχήδες.⁵¹²

Τα χωριά αποτελούσαν το πλαίσιο λειτουργίας της πρωτογενούς παραγωγής, πάνω στην οποία βασιζόταν, άμεσα και έμμεσα (μέσω της φορολογίας), το μεγαλύτερο μέρος των εισοδηματικών πηγών του νησιού.

---

⁵¹⁰ Suraiya Faroqhi, "Rural society in Anatolia and the Balkans during the Sixteenth Century, I", *Turcica: Revue d'études Turques*, 9 (1977): 164.

⁵¹¹ Amy Singer, "The Routine Conduct of Rural Administration", στο *V. Milletlerarasi Turkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler* (Ankara: Turk Tarih Kurumu, 1990), 663-70.

⁵¹² *Ibid.*, 665.

Η αγροτική παραγωγή ήταν συνυφασμένη με τη λειτουργία των χωριών στο πλαίσιο της επαρχιακής οθωμανική διοίκησης. Η γεωργική παραγωγή στα χωριά της Κύπρου περιελάμβανε διάφορες καλλιέργειες (βαμβάκι, λινάρι, μετάξι, ζάχαρη, κρόκος, σιτάρι, κριθάρι, βρώμη, βίκος, κεχρί, κουκιά, φακή, ρεβίθια, χαρούπια, καρύδια, αμύγδαλα, βρώσιμα βελανίδια, οπωροκηπευτικά, αμπέλια, ελιές και άλλα). Επιπλέον στα κυπριακά χωριά ευδοκιμούσε η κτηνοτροφία (χοίροι, πρόβατα, μέλισσες). Στο κατάστιχο του 1572, καταγράφονται αναλυτικά όλες οι παραπάνω κατηγορίες αγροτικών προϊόντων ανά *kaza/nahiye* και ανά χωριό, και διαμορφώνεται μια επιμέρους εικόνα για την αγροτική παραγωγή και τη φοροδοτική ικανότητα των χωριών της Κύπρου τη δεδομένη χρονική στιγμή. Από τη μελέτη του Jennings πάνω στην αγροτική παραγωγή, η οποία αντλεί στοιχεία από κατάστιχο του 1572 και η οποία επιλέγει να απομονώσει ένα μέρος από το σύνολο των κυπριακών χωριών, αποτελούμενο από μόλις 174 χωριά, συνάγονται ορισμένα συμπεράσματα, τα οποία όμως δεν είναι ασφαλή διότι βασίζονται σε ένα τμήμα του συνόλου των χωριών, αφήνοντας εκτός του μεγαλύτερο ποσοστό της κυπριακής υπαίθρου. Ακολουθώντας τα δεδομένα αυτής της μελέτης, καταλήγει κανείς σε ένα πρώτο συμπέρασμα ότι υπήρχε μια μεγάλη διασπορά όσον αφορά τα μεγέθη των χωριών σε όλα τα επίπεδα, από τον πληθυσμό και τη γεωγραφική θέση έως την παραγωγή και τους φόρους που αναλογούσαν στο κάθε χωριό. Αυτή η ποικιλομορφία είναι ένα χαρακτηριστικό που δεν μπορεί να παραβλεφθεί σε μια προσπάθεια αποτίμησης της θέσης των χωριών στο διοικητικό πλαίσιο της οθωμανικής επαρχίας Κύπρου και αυτό διότι η διαφορετικότητα του κάθε χωριού το καθιστούσε αναγκαίο στο γενικό σύνολο. Πιο συγκεκριμένα και με βάση την αγροτική παραγωγή, φαίνεται ότι σε κάθε προϊόν είχε την πρωτοκαθεδρία της παραγωγής και μια διαφορετική περιοχή, λόγω κυρίως της γεωγραφικής ποικιλομορφίας. Επί παραδείγματι, η παραγωγή σιτηρών ήταν ιδιαίτερος διαδεδομένη στους *kaza* της Πάφου, Πεντάγυιας, Λεμεσού, Χρυσοχούς, Κερύνιας και Μαζωτού. Ωστόσο από την εν λόγω μελέτη προκύπτουν και ορισμένα αξιοπρόσεκτα στοιχεία, όπως παραδείγματος χάριν, ότι η πεδιάδα της Μεσαορίας υστερούσε συγκριτικά με άλλες περιοχές του νησιού στην παραγωγή σιτηρών, παρά το γεγονός ότι θεωρείται ως ένα από τα πιο εύφορα μέρη του νησιού και ιδιαίτερος παραγωγικό στην καλλιέργεια και παραγωγή σιτηρών. Αυτό το παράδοξο συμπέρασμα, ίσως να οφείλεται εν μέρει στην αποσπασματική μελέτη του καταστίχου ίσως όμως να σχετίζεται και με τη χρονική στιγμή, εφόσον το έτος 1572 είναι το πρώτο μεταπολεμικό έτος και είναι αρκετά πιθανό η εικόνα αυτή να

αντικατοπτρίζει την καταστροφή που υπέστη λόγω του πολέμου η κυπριακή ύπαιθρος.

Ειδικότερα, υπήρχαν συγκεκριμένα χωριά που στήριζαν μεγάλο μέρος της παραγωγής τους, και κατ'επέκταση της φοροδοτικής τους ικανότητας, σε σιτηρά. Τα χωριά αυτά φαίνονται στον πιο πάνω πίνακα, σύμφωνα με τα δεδομένα του καταστίχου του 1572 και με βάση το ελάχιστο όριο του 20% της καταβολής σε φόρους που έθεσε ο Jennings, προκειμένου να αξιολογήσει τη δυναμική τους. Με άλλα λόγια, όσον αφορά τα χωριά που εμφανίζονται στον πιο πάνω πίνακα, τουλάχιστον το 1/5 του συνόλου των φόρων που κατέβαλλαν στην οθωμανική διοίκηση το 1572 προερχόταν από την παραγωγή σίτου.⁵¹³ Κατά τον 16^ο αιώνα, τα δημητριακά και τα σιτηρά αποτελούσαν μια σημαντική πηγή φορολογικών εισοδημάτων, κυρίως μέσα από τη συλλογή της δεκάτης. Η περιοχή με την μεγαλύτερη παραγωγή σιτηρών ήταν η περιοχή Πεντάγυιας, και ακολουθούσαν οι kaza Πάφου και Καρπασίας, ενώ τη μικρότερη παραγωγή είχε ο kaza Αυδήμου. Παρόμοια στην παραγωγή κριθαριού τα πρωτεία κατείχαν οι kaza Πεντάγυιας και Πάφου. Από τα 182 συνολικά χωριά του kaza Πεντάγυιας, τα 120 καλλιεργούσαν σιτάρι και τα 119 κριθάρι. Επιπλέον, κατά τον 16^ο αιώνα, υπάρχουν τεκμήρια που δείχνουν ότι από την Κύπρο γίνονταν και εξαγωγές σε αυτά τα δύο είδη αγροτικής παραγωγής (σιτάρι και κριθάρι). Από τα 909 συνολικά χωριά της Κύπρου αμέσως μετά την κατάληψη, τα 814 καλλιεργούσαν σιτάρι και τα 807 καλλιεργούσαν κριθάρι.⁵¹⁴ Η παραγωγή αυτή θα συναντήσει προκλήσεις τον 17^ο αιώνα, οι οποίες προέρχονταν, κατά κύριο λόγο, από το περιβάλλον, με κυριότερη τις επιθέσεις των ακρίδων.⁵¹⁵

Σύμφωνα με τα δεδομένα του καταστίχου του 1572, η παραγωγή των δημητριακών γενικά παρουσιάζει μεγάλη διασπορά, καλύπτοντας περιοχές σε όλη σχεδόν την έκταση του νησιού. Τα φρούτα και τα λαχανικά ήταν κύριο γνώρισμα των χωριών της Λευκωσίας, Κερύνειας και Πεντάγυιας. Τα σταφύλια και το κρασί ευδοκίμωσε κατά κύριο λόγο στα χωριά της Λεμεσού, Πεντάγυιας, Αυδήμου, Μαζωτού. Οι ελιές ήταν ένα προϊόν που ευδοκίμωσε στην πλειοψηφία των χωριών σχεδόν όλων των περιοχών, με ιδιαίτερη απόδοση στην ευρύτερη περιοχή του

⁵¹³ Jennings, *Village Life in Cyprus*, 132-4.

⁵¹⁴ Dündar, *Kıbrıs*, 226-31.

⁵¹⁵ Dündar, *Kıbrıs*, 230-1.

Μαζωτού. Η κτηνοτροφία επίσης απασχολούσε σχεδόν το σύνολο των κυπριακών χωριών, με την Πεντάγυια να κατέχει την πρώτη θέση σε φόρους επί των ζώων και να ακολουθεί ο kaza της Καρπασίας, στην εκτροφή μελισσών η Χρυσοχού με τη μισή από τη συνολική παραγωγή του νησιού, και στους χοίρους η Πεντάγυια, η Πάφος και η Λεμεσός ενώ λιγότερο οι kaza Τούζλας και Αμμοχώστου. Η ιχθυοκαλλιέργεια ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένη στους kaza Λεμεσού-Επισκοπής, Αμμοχώστου και Κερύνειας. Το βαμβάκι ευδοκίμωσε σε περιοχές, όπως η Χρυσοχού και η Λεμεσός, οι οποίες είχαν την μεγαλύτερη παραγωγή, και δευτερευόντως στην Πάφο και την Πεντάγυια, αλλά και στα χωριά των kaza Αυδήμου, Μαζωτού, Κερύνειας και Λευκωσίας. Η παραγωγή λιναριού επίσης αφορούσε ένα μεγάλο εύρος των κυπριακών περιοχών, με σημαντικότερη περιοχή παραγωγής την Πεντάγυια, η οποία παρήγαγε σχεδόν την μισή ποσότητα από την συνολική παραγωγή λιναριού σε όλο το νησί.⁵¹⁶

Κατά τον Αρχιμανδρίτη Κυπριανό, την χρονική περίοδο της κατάκτησης του νησιού υπήρχαν περί τα 850 καταγεγραμμένα χωριά, τα οποία μέχρι τον 18^ο αιώνα είχαν μειωθεί στα 550.⁵¹⁷ Ο İnalçık επιβεβαιώνει τα γραφόμενα του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού, ισχυριζόμενος πως το 1570, δηλαδή στις παραμονές της οθωμανικής κατάκτησης, στο νησί υπήρχαν 832 χωριά.⁵¹⁸ Η οθωμανική απογραφή, που διεξήχθη έναν χρόνο μετά την κατάκτηση, έδειξε ότι το 1572 υπήρχαν στην Κύπρο 959 καταγεγραμμένα χωριά συνολικά.⁵¹⁹ Σε βενετικό έγγραφο του 1585, καταγράφονται συνολικά 865 χωριά σε 11 διοικητικές «περιοχές» (*contrade*).

---

⁵¹⁶ Dündar, *Kıbrıs*, 233-5.

⁵¹⁷ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 303· Luke, *Cyprus under the Turks*, 26.

⁵¹⁸ Halil İnalçık, “Kıbrıs’ta Türk İdaresi Altında Nüfus”, *Kıbrıs ve Türkler* (Ankara: Türk Kültürümü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1964): 27-58.

⁵¹⁹ Dündar, *Kıbrıs*, 100.

Έτος	Συνολικός αριθμός χωριών Κύπρου
1572	959 ⁵²⁰
1585	865 ⁵²¹
1607-1608	866 ⁵²²
1612	887 ⁵²³
1643	729 ⁵²⁴
1645	739 ⁵²⁵
1672-3	597 ⁵²⁶

Πίνακας 13: Συνολικός αριθμός κατοικημένων χωριών στην Κύπρο κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα.

Nahiye	1572 ⁵²⁷	1607-08 ⁵²⁸	1612 ⁵²⁹	1643 ⁵³⁰	1645 ⁵³¹	1672-3 ⁵³²
Λευκωσία (αριθμός χωριών)	116	104	98	100	101	100
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΙΩΝ ΚΥΠΡΟΥ	906	866	887	729	739	597

Πίνακας 14: Αριθμός χωριών (kariye) της διοικητικής περιφέρειας της Λευκωσίας.

Κατά την πρώτη δεκαετία του 17^{ου} αιώνα (1607-1608) υπήρχαν 866 χωριά.⁵³³
Προς τα μέσα του αιώνα, ο αριθμός των καταγεγραμμένων κατοικημένων χωριών

⁵²⁰ Ibid., 100 (δεφτέρι No.64).

⁵²¹ ASV: *Collegio, Relazioni finali di ambasciatori e pubblici rappresentanti*, 84, (24 Ottobre 1585), f.233v.

⁵²² Dündar, *Kıbrıs*, 101 (ο πίνακας είναι στη σ.102).

⁵²³ Vera Costantini, *Il sultano e l'isola contesa*, 185 (πηγή: BOA: Maliyeden Müdevver defter 5084).

⁵²⁴ Ακριβής συνολικός αριθμός χωριών 729, BOA MAD.d.8428.

⁵²⁵ Costantini, *Il sultano e l'isola contesa*, 185 (Πηγή: BOA Maliyeden Müdevver defter 8428).

⁵²⁶ Rahim Gökdemir, *Maliyeden Müdevver (MAD.d) 03618 Numaralı Kıbrıs Cizye Defteri*, 266-319

⁵²⁷ Costantini, *Il sultano e l'isola contesa*, 185 (Πηγή: Defter-i mufassil-i Qıbrıs, BOA Maliyeden Müdevver defter 5084, BOA Maliyeden Müdevver defter 8428) Jennings, "Population, Taxation", 439-62.

⁵²⁸ Dündar, *Kıbrıs*, σ. 101 (πίνακας σ.102).

⁵²⁹ Costantini, *Il sultano e l'isola contesa*, σ.185 (Πηγή: Defter-i mufassil-i Qıbrıs, BOA Maliyeden Müdevver defter 5084, BOA Maliyeden Müdevver defter 8428).

⁵³⁰ Dündar, "H.1053-M.1643 Tarihli 8428", σ.129

⁵³¹ BOA: *Maliyeden Müdevver defter 8428*.

⁵³² Rahim Gökdemir, *Maliyeden Müdevver (MAD.d) 03618 Numaralı Kıbrıs Cizye Defteri*, 266-319.

⁵³³ Dündar, *Kıbrıs*, 101 (ο πίνακας είναι στη σ.102).

κυμαίνεται μεταξύ 730⁵³⁴-740⁵³⁵, και για πρώτη φορά παρατηρείται μια αξιοσημείωτη πτώση στον συνολικό τους αριθμό σε σχέση με το παρελθόν.⁵³⁶

Nahiye	1571-2 ⁵³⁷	1585 ⁵³⁸	1607-08 ⁵³⁹	1612 ⁵⁴⁰	1643 ⁵⁴¹	1645 ⁵⁴²	1672-3 ⁵⁴³
Αμμόχωστος	20		12	43	12/11	11	10
Αυδήμου	29	28	28	28	26	26	26
Επισκοπή	-		29	29	24/27	27	25
Καρπασία	57	60	50	50	42	43	16
Κερύνεια	64	60	54	53	41	44	36
Κουλιάνι	-		29	39	25	26	29
Κούκλια	- ⁵⁴⁴		32	31	27	28	28
Λάρνακα	25	22	66	62	46	47	42
Λεμεσός	116	120	65	56	49	49	Δεν καταγράφεται
Λεύκα	-		86	89	60	61	58
Λευκωσία	116	124	104	98	100	101	100
Μαζωτός	43	24	-	-	-	-	-
Μεσαορία	118	120	87	86	78	78	53
Μόρφου	-		35	38	33/42	33	28
Πάφος	111	120	77	78	73/71	71	66
Πεντάγυια	200	127	51	48	41/42	42	29
Χρυσοχού	60	60	61	59	51	52	51
ΣΥΝΟΛΟ χωριών	959	865	866	887	728/729⁵⁴⁵	739	597

Πίνακας 15: Αριθμός χωριών ανά διοικητικό διαμέρισμα (nahiye).

Ο συνολικός αριθμός των χωριών μειώνεται κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα. Αιτίες αυτής της πτώσης στον συνολικό αριθμό χωριών και στη σύσταση του πληθυσμού ήταν αρκετοί παράγοντες.⁵⁴⁶

⁵³⁴ Βλ. στον πίνακα: έτος 1643, ακριβής συνολικός αριθμός χωριών 729, BOA: MAD.d.8428.

⁵³⁵ Βλ. στον πίνακα: έτος 1645, ακριβής συνολικός αριθμός χωριών 739, Βλ. Costantini, *Il sultano e l'isola contesa*, 185 (Πηγή: Defter-i mufassil-i Qıbrıs, BOA Maliyeden Müdevver defter 5084, BOA: Maliyeden Müdevver defter 8428).

⁵³⁶ Dündar, *Kıbrıs*, 102.

⁵³⁷ Dündar, *Kıbrıs*, 100 (σύμφωνα με το κατάστιχο του 1572, TD.64).

⁵³⁸ ASV: *Collegio, Relazioni finali di ambasciatori e pubblici rappresentanti*, 84, (24 Ottobre 1585), f.233v-234r.

⁵³⁹ Dündar, *Kıbrıs*, 101 (ο πίνακας στη σ.102).

⁵⁴⁰ Costantini, *Il sultano e l'isola contesa*, 185 (πηγή: BOA Maliyeden Müdevver defter 5084).

⁵⁴¹ BOA: Maliyeden Müdevver defter 8428` Dündar, "H.1053-M.1643 Tarihli 8428", 129.

⁵⁴² Costantini, *Il sultano e l'isola contesa*, 185 (Πηγή: BOA Maliyeden Müdevver defter 8428).

⁵⁴³ Rahim Gökdemir, *Maliyeden Müdevver (MAD.d) 03618 Numaralı Kıbrıs Cizye Defteri*, 266-319.

⁵⁴⁴ Η παύλα (-) υποδηλώνει ότι δεν είναι καταγεγραμμένος ο ναχιγιές στην πηγή του συγκεκριμένου έτους.

⁵⁴⁵ Dündar, *Kıbrıs*, 102.

Μια σημαντική αιτία ήταν η βαριά φορολογία, η οποία οδηγούσε κάποιους από αυτούς που δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν στο να αφήνουν το χωριό τους και να μετακινούνται είτε προς ορεινές περιοχές είτε σε κάποια πόλη. Τα εγκαταλελειμμένα χωριά δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο στην Κύπρο την περίοδο αυτή. Παρ' ότι τα δεδομένα αντλούνται από την ίδια πηγή, δηλαδή το κατάστιχο του 1572, κάποιες μελέτες αναφέρουν ότι εκείνη την χρονική στιγμή υπήρχαν 76 ερημωμένα χωριά στο νησί,⁵⁴⁷ ενώ ο Dündar κάνει λόγο για 49 άδεια χωριά, κατά την ίδια χρονιά, προσθέτοντας, ότι δεν επαληθεύεται ο αριθμός αυτός για το πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα.⁵⁴⁸

Nahiye	Συνολικός αριθμός χωριών	Αριθμός άδειων χωριών
Αμμόχωστος	20	5
Αυδήμου	29	-
Καρπασία	57	1
Κερύνεια	64	6
Λάρνακα	25	5
Λεμεσός	116	-
Λευκωσία	116	-
Μαζωτός	43	-
Μεσαορία	118	24
Πάφος	111	-
Πεντάγυια	200	8
Χρυσοχού	60	-
Σύνολο	959	49

Πίνακας 16: Αριθμός συνόλου χωριών και των εγκαταλελειμμένων χωριών ανά nahiye κατά το 1572.⁵⁴⁹

⁵⁴⁶ Papadopoulos, *Social and Historical Data on Population (1570-1881)*, 16-36.

⁵⁴⁷ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, 17' A.H.de Groot, "Kubrus", *EI2*, τ.5, 305-7' παρόλο που η πηγή είναι η ίδια, παρατηρούνται κάποιες αποκλίσεις στον συνολικό αριθμό των χωριών αλλά και στον αριθμό των εγκαταλελειμμένων χωριών, ανάμεσα στις διάφορες μελέτες. Σύμφωνα με μια εκδοχή, τα κατοικημένα χωριά ήταν 905, A.H.de Groot, "Kubrus", *EI2*, τ.5, 305-7' Κατά μια άλλη εκδοχή, 909 ή 910 ήταν τα κατοικημένα χωριά. Dündar, *Kıbrıs*, σ. 100 (δεφτέρι No.64) και 906 σύμφωνα με την Costantini, *Il sultano e l'isola contesa*, 185 (πηγή: Defter-i mufassil-i Qıbrıs).

⁵⁴⁸ Dündar, *Kıbrıs*, σ. 103' İnalçık, "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus".

⁵⁴⁹ Dündar, *Kıbrıs*, 100.

Σημαντική αιτία ερήμωσης των κυπριακών χωριών, ήταν οι φυσικές καταστροφές, όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, που έπλητταν το νησί κατά τη διάρκεια του 17^ο αιώνα, αλλά και η φορολογία φορολογία.⁵⁵⁰

Ο Dündar, στην προσπάθειά του να ερμηνεύσει αυτή την πτώση στους αριθμούς των χωριών του νησιού, υποστηρίζει ότι πιθανόν έναν ρόλο να έπαιξαν οι έποικοι που ήρθαν στο πλαίσιο της πολιτικής του sürgün μετά την κατάκτηση και έως τα τέλη του 16^{ου} αιώνα. Η έλευσή τους αύξησε πιθανόν τον αριθμό των χωριών και των συνοικιών, στο πέρασμα από τον 16^ο στον 17^ο αιώνα. Ωστόσο, με την πάροδο του χρόνου, ένας αριθμός εποίκων, που είναι δύσκολο να προσδιοριστεί, έφυγε από την Κύπρο για διάφορους λόγους, μέσα στους οποίους ήταν και η κλιματική φυσιογνωμία του νησιού, με αποτέλεσμα να μειωθεί και πάλι ο αριθμός των χωριών. Επιπλέον, θεωρεί ως έναν ακόμη λόγο την εσωτερική μετακίνηση κατοίκων του νησιού, ήδη από την περίοδο την ενετοκρατίας. Πιο συγκεκριμένα, ο Dündar αναφέρει ότι η βαριά ενετική φορολογία είχε οδηγήσει πολλούς Κυπρίους στις ορεινές περιοχές του νησιού, προκειμένου να απαλλαγούν από αυτή. Με το τέλος της ενετικής κυριαρχίας, και στα πρώτα χρόνια της οθωμανικής περιόδου, οι κάτοικοι αυτοί επέστρεφαν στα αστικά κέντρα και όχι στην ύπαιθρο, συμβάλλοντας έτσι στη μείωση του αριθμού των χωριών.⁵⁵¹

Ακατοίκητες γαίες (Mezraa)

Όσον αφορά στους *mezraa*, πρόκειται για μια ιδιαίτερη κατηγορία γαιών, που θα μπορούσαν να περιγραφούν ως ακατοίκητες καλλιεργήσιμες εκτάσεις γης.⁵⁵² Τέτοιου είδους εκτάσεις, μετά την κατάκτηση του νησιού, δόθηκαν σε τιμαριούχους (ως *dirlik*), με τον όρο ότι αυτοί θα διέμεναν στο νησί.⁵⁵³ Σε έγγραφο του 1684, γίνεται αναφορά στο *mezraa* Μακεδονίτισσας, ο οποίος βρισκόταν στη δικαιοδοσία

---

⁵⁵⁰ NBKM, F.275A, a.e. 767, I.1,2,3· NBKM, F.275A, a.e. 797, I.1,2· Θεοχαρίδης, «Στοιχεία από την ιστορία της Κύπρου», 211-2· Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 308· Cobham, *Excerpta Cypria*, 204· Jennings, *Christians and Muslims*, 192· Brambilla, “Convivencia under Muslim rule”, 125-6· Dündar, *Kıbrıs*, 102.

⁵⁵¹ Dündar, *Kıbrıs*, 102-3.

⁵⁵² Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats. The Ottoman Route to State Centralization* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1994), 113-5· İnalcık, Quataert, *Economic and Social History of the Ottoman Empire*, τ.1, 162-7.

⁵⁵³ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, 54· Dündar, *Kıbrıs*, 103· İnalcık, “Kıbrıs’ta Türk İdaresi Altında Nüfus”, 27-58.

κάποιων σπαχήδων, και τον οποίο, μαζί με άλλες εκτάσεις γης, οι σπαχήδες παραχώρησαν στον διοικητή του νησιού (*mütesellim Mustafa ağa*). Οι εκτάσεις του *mezraa* Μακεδονίτισσας ανήκαν προηγουμένως, μαζί με άλλες εκτάσεις, στον πρόξενο της Βενετίας, ο οποίος και τις μεταβίβασε στον διοικητή Κύπρου, αφού πρώτα κατέβαλε τους απαιτούμενους φόρους στους αρμόδιους σπαχήδες.⁵⁵⁴

<i>nahiye</i>	<i>mezraa</i>	Άδειοι <i>mezraa</i>
Λευκωσία	57	18
Αμμόχωστος	-	-
Μεσαορία	6	-
Καρπασία	5	-
Κερύνεια	15	-
Πεντάγυια	8	-
Χρυσοχού	6	-
Πάφος	5	-
Αυδήμου	2	-
Λεμεσός	9	-
Μαζωτός	-	-
Τούζλα	-	-
Σύνολο	113	18

Πίνακας 17: Ο αριθμός των *mezraa*, ανά *nahiye*, στην Κύπρο κατά το έτος 1572.⁵⁵⁵

Στο κατάστιχο του κεφαλικού φόρου του 1643, δεν καταγράφονται οι μεζράδες. Επίσης αυτό συμβαίνει και προγενέστερα στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, ενώ αντίθετα στην καταγραφή του 1572 εντοπίζονται. Ο Dündar, θεωρεί ότι μια πιθανή εξήγηση είναι ότι δεν ήταν αποδοτικοί σε φορολογικά έσοδα.⁵⁵⁶

⁵⁵⁴ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά έγγραφα*, τ.1, 172-3.

⁵⁵⁵ Dündar, *Kıbrıs*, 100 (σύμφωνα με το κατάστιχο του 1572, TK KKA TD.64).

⁵⁵⁶ Dündar, *Kıbrıs*, 102-3.

ΜΕΡΟΣ Γ΄: ΦΟΡΕΙΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ, ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΑΞΙΩΜΑΤΑ, ΣΤΗΝ
ΕΠΑΡΧΙΑΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 17^Ο ΑΙΩΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Διοικητής Επαρχίας Κύπρου

α) Μπεηλέρμπεης (*beylerbeyi*) και Καπουδάν Πασάς (*Kapudan Paşa*)

Το υψηλότερα ιστάμενο αξίωμα στην κλίμακα της οθωμανικής επαρχιακής διοίκησης στο πλαίσιο του τιμαριωτικού συστήματος, βασικός εκπρόσωπος της εκτελεστικής εξουσίας του σουλτάνου και αρχηγός όλων των σπαχήδων της επαρχίας του ήταν ο διοικητής μιας επαρχίας, ο *beylerbeyi* (*beylerbeyi*).⁵⁵⁷ Μέχρι τον 14^ο αιώνα, ο *beylerbeyi* λειτουργούσε ως τμήμα του κεντρικού μηχανισμού διοίκησης, συντονίζοντας από την Κωνσταντινούπολη, που ήταν και η βάση του, όλα τα στρατιωτικά σώματα της περιφέρειας. Το αξίωμα του *beylerbeyi* απέκτησε για πρώτη φορά διοικητική ισχύ σε επαρχιακή βάση στα τέλη του 14^{ου} αιώνα, όταν δημιουργήθηκαν το δεύτερο και κατόπιν το τρίτο μπεηλερμπεηλίκι της οθωμανικής επικράτειας και προέκυψε η ανάγκη να τοποθετηθεί σε κάθε επαρχία και ένας επαρχιακός διοικητής. Στην επαρχιακή διοίκηση, έχοντας θέση στρατιωτικού διοικητή και παράλληλα τοπικού κυβερνήτη, ο *beylerbeyi* όφειλε να διασφαλίζει τα προαπαιτούμενα της επαρχιακής διοίκησης, δηλαδή τη λειτουργία του τιμαριωτικού συστήματος, τη στρατιωτική και δημοσιονομική επάρκεια της επαρχίας του και, φυσικά, τη διοικητική ενότητα με το κέντρο.⁵⁵⁸

⁵⁵⁷ Εναλλακτικά χρησιμοποιούνται και οι ισοδύναμοι όροι, *mirmiran* ή *vali*.

⁵⁵⁸ Ιναλτζικ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 204-7· Kunt *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 101· Σαρρής, *Οθωμανική Πραγματικότητα*, τ.2 280· Χιδίοργλου, «Διοικητικοί τινές θεσμοί», 102· Barkey, *Bandits and Bureaucrats*, 60-3· Linda Darling, “Istanbul and the late-sixteenth ottoman elite: The significance of Place”, στο Feridun M. Emecen, Ali Akyildiz, Emra Safah Gurkan (eds.), *II.Uluslararasi Osmanli Istanbulu Sempozyomu Bildirileri*, (27-29 Mayıs 2014), 91-2· Gabor Agoston, “A Flexible Empire: Authority and its Limits on the Ottoman Frontiers”, *International Journal of Turkish Studies* 9/1-2 (2003): 16· Dina Rizk Khoury, “The Ottoman Centre versus Provincial Power-Holders: An Analysis of the Historiography”, στο (ed.) S.N.Faroqhi, *The Cambridge History of Turkey*, τ.3, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006) 135-48· Douglas Arthur Howard, “*The Ottoman Timar System and its Transformation, 1563-1656*, (Indiana University, 1987)· Imber, *The Ottoman Empire*, 164-9· Hülya Canbakal, *Society and Politics in an Ottoman Town. Ayntab in the 17th Century*, (Leiden: Brill, 2007), 48-53.

Μετά την κατάκτηση της Λευκωσίας την 9^η Σεπτεμβρίου του 1570 και πριν ακόμη ολοκληρωθεί η κατάληψη της Κύπρου, ο Μουζαφέρ πασά, ο οποίος είχε ηγηθεί των οθωμανικών στρατευμάτων στον πόλεμο που διεξαγόταν με τους Ενετούς, ανέλαβε τη γενική διοίκηση του νησιού, για περίπου έναν χρόνο. Κατόπιν, και εφόσον είχε εκτελέσει την αποστολή του να οργανώσει το μπεηλερμπεηλίκι της Κύπρου, στάλθηκε στην Τρίπολη/Trabulussam στις 26 Αυγούστου 1571. Με το πέρας της εμπόλεμης περιόδου και την ολοκλήρωση τη θητείας του πρώτου beylerbeyi, τα ηνία της διοίκησης της Κύπρου ανέλαβε ο Σινάν πασά, ο οποίος είχε λάβει μέρος στην πολιορκία της Αμμοχώστου, και η θητεία του οποίου διήρκεσε από την 2^η Σεπτεμβρίου 1571 έως την 4^η Ιανουαρίου 1573.⁵⁵⁹ Οι πρώτοι beylerbeyi της Κύπρου, στρατιωτικοί διοικητές εν ενεργεία, ενσάρκωναν το πρότυπο του beylerbeyi, που τον 16^ο αιώνα διατηρούσε ακόμη κάποια από τα αμιγώς στρατιωτικά του καθήκοντα. Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά, που καθόρισαν τους περασμένους αιώνες το πλαίσιο λειτουργίας των διοικητών των επαρχιών (beylerbeyi, sancakbeyi), ο beylerbeyi είχε την ευθύνη της στρατιωτικής οργάνωσης, αλλά και της διοίκησης των στρατιωτικών σωμάτων της επαρχίας του σε περίπτωση εκστρατείας ή μάχης.⁵⁶⁰

Όνομα Διοικητή Κύπρου	Προηγούμενο αξίωμα	Ημερομηνίες εν ενεργεία	Ημερομηνία αναφοράς σε έγγραφα
Muzaffer Paşa	Avlonya Sancağı Beyi	9/9/1570-26/8/1571	
Sinan Paşa		2/9/1571-4/1/1573	
Mehmed Paşa ⁵⁶¹			3-11/7/1572
Hüsrev Paşa	Van Beylerbeyi	11/1/1573-31/1/1573	
Suleyman ⁵⁶²			8-17/9/1573
Cafer Paşa	Trablusgarp Beylerbeyi	31/1/1573-22/7/1576	
Ahmed Paşa	Cezayir-i Garp Beylerbeyi	13/12/1576-15/3/1578	
Hasan Paşa	Trablusgarp Beylerbeyi	7/4/1578-6/2/1580	
Mehmed Paşa	Hasırcı Başı	6/2/1580-	

⁵⁵⁹ Sahillioğlu, “Osmanlı idaresinde Kıbrıs’ın ilk yılı bütçesi”, 7.

⁵⁶⁰ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 103.

⁵⁶¹ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 2-3.

⁵⁶² Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 4-5.

(Ağa)		13/1/1584	
(Okçuzade) Mehmed Paşa	Başdefterdar	14/1/1584- 22/3/1585	
Ali Paşa	Şehrizor Beylerbeyi	7/4/1585	
Mahmud Paşa			2/8/1585, 23/8/1585
Cafer Paşa (2 ^η θητεία)			27/1/1586, 29/11/1587
Piri Paşa			28/11/1588, 12/5/1589
Ahmed Paşa			3/7/1589, 1/3/1590
Murad Paşa			16/1/1593, 21/7/1593
Ramazan		6/3/1594	
Ali Bey	Çıldır Eyaleti	13/1/1594	
Ahmed ⁵⁶³			9-18/8/1603
Ali Paşa	Trablusşam Beylerbeyi	6/12/1603	
Ferhad Paşa ⁵⁶⁴			10/4-9/5/1605
Mustafa			Μάιος 1608
Ali Paşa ⁵⁶⁵			16-25/8/1615
Hasan Paşa ⁵⁶⁶			1618
Mustafa Paşa ⁵⁶⁷			18/10/1629
Varvar Ali Paşa ⁵⁶⁸			Μετά το 1630 (για 6 μήνες μόνο)
Cafer	Mirahor-ı Sani	18/8/1634	
Ali (2 ^η θητεία)	Zülkadriye Beylerbeyi	Οκτώβρης 1635	
Yusuf	Trabzon Beylerbeyi	6/10/1636	
İbrahim			Μάιος 1637
Ahmed ⁵⁶⁹			19/10/1638
Ali Paşa ⁵⁷⁰			29/9/1642, 8/11/1642
Halil Paşa ⁵⁷¹			13-22/10/1644, 16/10/1644
Ali Paşa			Ιούλιος 1645

⁵⁶³ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 42-3.

⁵⁶⁴ Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 291.

⁵⁶⁵ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 72-3.

⁵⁶⁶ 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/ 1617-1618), <Özet- Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım>, (επιμ.) Y.Sarınay, O.Yıldırım (Ankara T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, n.47), 181-2, 203.

⁵⁶⁷ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 94-5.

⁵⁶⁸ Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, τ. 2 (İstanbul: YKY, 1998), 230-1, 239-40· Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, τ.3, 229-31· Haluk Gökalp, “Çobanlıktan Valiliğe, Valilikten Asiliğe: Varvarî Ali Paşa ve Makâlât-ı Varvarî”, *İlmi Araştırmalar*, 22 (2006): 111-34· Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 303-6.

⁵⁶⁹ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 110-11.

⁵⁷⁰ Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 67, 64.

⁵⁷¹ Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 95, 148.

Ahmed ⁵⁷²			17-25/10/1650
Zeynelabidin Paşa			Απρίλιος 1652
Seyyid Ahmed			
Muhammedi Bey			
Derviş Paşa			
Mustafa Paşa ⁵⁷³			1/4/1655, 17/8/1655
Ahmed Paşa ⁵⁷⁴			2/8/1655 15/9/1655
Ali Paşa ⁵⁷⁵			30/12/1655
Mehmed Paşa ⁵⁷⁶			29/11-8/12/1656
Ahmed ⁵⁷⁷			28/7/1690
İbrahim ⁵⁷⁸			4/8/1692
Ali ⁵⁷⁹			4/2/1692
Ali Paşa ⁵⁸⁰			Πέθανε πριν τις 8/1/1693 και τον διαδέχτηκε ο Μεχμέτ αγά.
Mehmed ⁵⁸¹			19/3/1693
Hüseyin Paşa ⁵⁸²			16/3/1694
Mustafa Paşa ⁵⁸³			28/4/1699
Osman ⁵⁸⁴			16/12/1701

Πίνακας 18: Επαρχιακοί διοικητές Κύπρου.⁵⁸⁵

Η διακυβέρνηση του νησιού από τον beylerbeyi δεν ήταν πάντα άμεση. Κατά καιρούς η διοίκηση ασκούσαν δι' αντιπροσώπου και, σύμφωνα με τον Κυπριανό, «εδιωρίζετο επιστάτης και κυβερνήτης ως μικρός Ηγεμών είτε Μουσελλίμης κατά καιρόν».⁵⁸⁶ Ειδικά κατά την περίοδο 1670-1703, το νησί διοικείτο από αντιπρόσωπο του Καπουδάν Πασά, ο οποίος έχει τον τίτλο του *μουτεσελλίμη*, όντας διοικητής

⁵⁷² Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 89.

⁵⁷³ Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 70, 97.

⁵⁷⁴ Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 36, 98.

⁵⁷⁵ Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 101.

⁵⁷⁶ Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 100.

⁵⁷⁷ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 234-5.

⁵⁷⁸ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 244-5.

⁵⁷⁹ Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 138.

⁵⁸⁰ Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 89.

⁵⁸¹ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 250-1.

⁵⁸² Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 69.

⁵⁸³ Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 70.

⁵⁸⁴ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 328-9.

⁵⁸⁵ Όπου δεν ανφέρεται η παραπομπή σημαίνει ότι είναι στοιχεία που έχουν αντληθεί από: Dündar, *Kıbrıs*, 110.

⁵⁸⁶ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 309.

κατώτερης βαθμίδας.⁵⁸⁷ Σε έγγραφο σουλτανικής διαταγής, που στάλθηκε στην Κύπρο κατά το έτος 1688, ο σουλτάνος απευθύνεται στον διοικητή της Κύπρου, τον οποίο κατονομάζει ως *μουτεσελλίμη*. Σε άλλα έγγραφα (των ετών 1694, 1699) της περιόδου του Καπουδάν Πασά,⁵⁸⁸ ο διοικητής της Κύπρου αναφέρεται ως *muhafiz*, διοικητής δηλαδή και αυτός κατώτερης βαθμίδας, αντιπρόσωπος προφανώς του Καπουδάν πασά⁵⁸⁹ αλλά και ως *Mutasarrif* (1655-1656).⁵⁹⁰ Άλλοτε πάλι συνυπάρχουν δυο διαφορετικές ονομασίες, όπως σε δικαστικό έγγραφο (*χοτζέτι*) του 1655, όπου συναντάμε για το ίδιο πρόσωπο τον όρο *μουτασαρρίφης* και τον όρο *beylerbeyi*.⁵⁹¹

Αυτός ο εκπρόσωπος (*müselim*) λάμβανε έναν πάγιο και καθορισμένο μισθό ως αντίτιμο των υπηρεσιών του.⁵⁹² Ο μισθός του ήταν καθορισμένος στα 15.000 γρόσια,⁵⁹³ και καλυπτόταν από τα εισοδήματα του φόρου *nuzul* (το οποίοι *δόσιμον ελέγετο Nüzülin*).⁵⁹⁴

Ο *müselim* (ή *mütesselim*), ο οποίος ήταν διορισμένος από τον Μεγάλο Βεζίρη, μόλις τελείωσε η διοίκηση του Καπουδάν πασά και η Κύπρος πέρασε στον Μεγάλο Βεζίρη, απέκτησε τον τίτλο του *Muhassil*,⁵⁹⁵ δηλαδή του εισπράκτορα των φόρων. Έτσι συγκέντρωνε όχι μόνο την δικαιοδοσία ενός πολιτικού και στρατιωτικού κυβερνήτη, αλλά επιπλέον αυτή του εισπράκτορα των αυτοκρατορικών φόρων, όπως εύστοχα σημειώνει ο Hill.⁵⁹⁶ Ο διοικητής της Κύπρου λάμβανε μέρος σε ποικίλες

⁵⁸⁷ NBKM, F.275A,a.e.684, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 37)· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 8.

⁵⁸⁸ NBKM, F.275A,a.e. 590, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 287)· Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 258-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ15) (έτος 1693 αναφέρει τον διοικητή της Κύπρου ως βεζίρη Ahmed paşa).

⁵⁸⁹ NBKM, F.275A,a.e.166, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 69)· NBKM, F.275A,a.e.253, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 70)· NBKM, F.275A,a.e. 33 (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 138).

⁵⁹⁰ NBKM, F.275,a.e.11, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 98)· NBKM, F.275A,a.e.65, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 100)· NBKM, D 34 (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 291), Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 1, 232, 236, 242, 246, 941· Χιδίρογλου, «Διοικητικοί τινές θεσμοί», 102.

⁵⁹¹ Στο αντίγραφο φερμανιού που είναι συνημμένο στο πίσω μέρος του εγγράφου. Το γνήσιο φερμάνι είχε εκδοθεί στις 30/12/1655 και το εν λόγω έγγραφο λογικά λίγο αργότερα, καθώς δεν φέρει ημερομηνία έκδοσης του χοτζετιού, παρά μόνο του φερμανιού. NBKM, F.275A,a.e.61, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 101-2).

⁵⁹² Kyrtis, *History of Cyprus*, 270· Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 97.

⁵⁹³ 15.000 γρόσια ή αλλιώς 12.000 σιβύλλιες κατά τον Αρχιμανδρίτη Κυπριανό. *Εκάστη σιβύλλια μονέδα της Ισπανίας έκαμνε παράδες πενήκοντα*. Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 309

⁵⁹⁴ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 309· Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 71.

⁵⁹⁵ Από 18^ο αιώνα και έπειτα βλέπουμε αναφορές σε έγγραφα στον μουχασίλη (*muhassil*). Δεν εντοπίστηκε για τον 17^ο αι. στα οθωμανικά έγγραφα από τη Βιβλιοθήκη Σόφιας. Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 73. Ο Gazioğlu, ωστόσο, υποστηρίζει πως ο μουσελίμης πήρε τον τίτλο του μουχασίλη, δηλαδή του εισπράκτορα των φόρων, στα 1703, οπότε το νησί έφυγε από την δικαιοδοσία του Καπουδάν Πασά και τέθηκε στον Μεγάλο Βεζίρη. Βλ. Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 97.

⁵⁹⁶ Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 73.

συναλλαγές οικονομικής φύσεως, όπως η εκμίσθωση φόρων και οι αγοραπωλησίες γαιών.⁵⁹⁷

Με το πέρασμα του χρόνου, τα χαρακτηριστικά που συνθέτουν το προφίλ του beylerbeyi υφίστανται μεταβολές, και στη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι ο στρατιωτικός χαρακτήρας του αξιώματος ξεθωριάζει, ακολουθώντας μια κοινή πορεία με αυτή του τιμαριωτικού συστήματος, ενώ παράλληλα αναδύεται εμφaticά ο πολιτικός του χαρακτήρας. Κατά τη διάρκεια του 16^{ου} και σε μεγαλύτερο βαθμό του 17^{ου} αιώνα, η προέλευση των προσώπων που διετέλεσαν *beylerbeyi* στην Κύπρο σχετιζόταν κυρίως με τα υψηλά αξιώματα της οθωμανικής κεντρικής ή επαρχιακής διοίκησης, καθώς αρκετοί από αυτούς είχαν διατελέσει προηγουμένως *sancakbeyi*, *defterdar*, διοικητές άλλων επαρχιών, ακόμη και *başdefterdar* ή βεζίρηδες.⁵⁹⁸

Όπως φαίνεται και από τον παραπάνω πίνακα, η θητεία των beylerbeyi ήταν συνήθως ετήσια, αλλά, σε κάθε περίπτωση, δεν διαρκούσε πάνω από τρία χρόνια. Αυτός ο κανονισμός (που ίσχυε κατά τον 17^ο αιώνα), είχε ως στόχο να αποφευχθεί η δημιουργία τοπικών δεσμών, αλλά και η απόκτηση αθέμιτης εξουσίας από πλευράς του εκάστοτε διοικητή. Για το ζήτημα αυτό, μεταξύ άλλων θεμάτων που αφορούσαν τα κακώς κείμενα της επαρχιακής διοίκησης, και του αξιώματος του beylerbeyi ειδικότερα, διαμαρτυρήθηκε ο *Varvar Ali Paşa*, ένας Οθωμανός αξιωματούχος, Βόσνιος στην καταγωγή και φερμένος μέσω του παιδομαζώματος στην Κωνσταντινούπολη, όπου εκπαιδεύτηκε στο παλάτι και υπηρέτησε στις υπηρεσίες του παλατιού. Η συμμετοχή του σε εκστρατείες του εξασφάλισαν την ανέλιξή του σε διάφορες θέσεις, αρχικά στο στράτευμα (σπαχήδες και έπειτα γενίτσαρους) και κατόπιν σε διοικητικές θέσεις στην επαρχία. Μετά τη συμμετοχή του στην εκστρατεία της Βαγδάτης 1629-30, έγινε για πρώτη φορά beylerbeyi στην επαρχία της Κύπρου, όπου έμεινε μόνο για έξι μήνες και αμέσως κλήθηκε να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη. Στη συνέχεια υπηρέτησε και σε άλλες επαρχίες, όπως στα Άδανα, στην Κύπρο για άλλες δύο φορές, στο Ντιγιάρμπακίρ και στο Μαράς, Ρούμελη, Βαν, Ανατολία, Βιθυνία (*sancak*), Βοσνία. Το 1647, με αφορμή κάποιες οικονομικές απαιτήσεις του κέντρου απέναντι στην επαρχία που διοικούσε τότε, τη Σεβάστεια (Sivas), ο Βαρβάρ Αλή πασά εναντιώθηκε στην κεντρική εξουσία,

⁵⁹⁷ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 172-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. IB7) και για το ίδιο θέμα Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 174-5 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. IB8)· Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 188-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. IB15).

⁵⁹⁸ Dündar, *Kıbrıs*, 104-5.

κατηγορώντας την για ανικανότητα να χειριστεί τις υποθέσεις της επαρχίας και καταφερόμενος εναντίον του ίδιου του σουλτάνου. Μεταξύ άλλων, έθεσε και το ζήτημα της σύντομης σε διάρκεια θητείας των beylerbeyi και sancakbeyi, προβάλλοντάς το ως ένα *βαθιά ριζωμένο κακό*. Τα επιχειρήματά του επί του θέματος βασίζονταν στην άποψη, ότι η μικρή διάρκεια στη θητεία αυτών των αξιωμάτων ενθάρρυνε την κερδοσκοπία εις βάρος των ντόπιων της εκάστοτε επαρχίας, διότι το όριο των τριών ετών που δινόταν στους διοικητές των επαρχιών ήταν το ελάχιστο που χρειαζόταν προκειμένου να καρποφορήσουν τα υψηλόβαθμα αξιώματα της επαρχιακής διοίκησης.⁵⁹⁹ Η άποψη αυτή, παρότι προσωπική άποψη του Varvar Ali Paşa, μάλλον εξέφραζε και άλλους εκπροσώπους της επαρχιακής διοίκησης, αν κρίνουμε από τις συχνές εξεγέρσεις της επαρχίας την περίοδο εκείνη, με δυναμικότερη και πιο γενικευμένη αυτή των Τζελαλήδων (Celali).

Ο ρόλος του beylerbeyi, ωστόσο, τυπικά παρέμενε διττός. Στα χέρια του συγκέντρωνε τόσο την στρατιωτική όσο και την πολιτική διοίκηση της επαρχίας που του είχε ανατεθεί, χωρίς να είναι απολύτως διακριτή η μια πτυχή από την άλλη, εφόσον το ίδιο το σύστημα διοίκησης των Οθωμανών βασιζόταν σε αυτήν ακριβώς την αλληλουχία πολιτικής και στρατιωτικής διοίκησης, τόσο σε κεντρικό όσο και σε επαρχιακό επίπεδο.⁶⁰⁰ Παρ' όλες τις αλλαγές στο επαρχιακό σύστημα διοίκησης κατά τον 17^ο αιώνα, αυτό που παρέμενε αμετάβλητο ήταν το γεγονός ότι διοικητές των επαρχιών έφεραν στρατιωτικούς τίτλους ιεραρχίας. Ο διοικητής της Κύπρου στα οθωμανικά έγγραφα του 17^{ου} αιώνα αναφέρεται άλλοτε ως *beylerbeyi*,⁶⁰¹ άλλοτε ως *mir-i miran*,⁶⁰² και άλλοτε ως *vali*.⁶⁰³

⁵⁹⁹ Kurşun, Kahraman, Dağlı, *Evlilyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, τ. 2, 230-1, 239-40· Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, τ.3, 229-31· Gökalp, “Çobanlıktan Valiliğe, Valilikten Asiliğe”, 111-34· Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 303-6.

⁶⁰⁰ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 105.

⁶⁰¹ Ο όρος *beylerbeyi* εντοπίζεται σε οθωμανικά έγγραφα των ετών 1644-1656. NBKM, F.275A, a.e.797, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 89)· NBKM, F.275,a.e.13, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 89)· NBKM, F.275A,a.e.63, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 95)· NBKM, F.275A,a.e.85, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 95-96)· NBKM, F.275A,a.e.64, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 97)· NBKM, F.275,a.e.7, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 99)· NBKM, F.275A,a.e. 2 (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 148)· NBKM, F.275,a.e. 24 (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 242)· NBKM, F.275A,a.e. 86 (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 94).

⁶⁰² *Mir-i miran* είναι ο «ανώτατος διοικητής». Είναι ένας στρατιωτικός και πολιτικός όρος συνώνυμος με το *beylerbey*, «επαρχιακός διοικητής». Βλ. F.A.K. Yasamee, “Mir-i Miran”, *EI*, τ. 7, (Leiden: E. J. Brill, 1993), 95-6. Σε ό,τι αφορά την περίπτωση της Κύπρου, ο όρος *mir-i miran* (ή *mirmiran*) εντοπίζεται σε οθωμανικά έγγραφα των ετών 1642,1655,1694. NBKM, F.275,a.e.6, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 36)· F.275A,a.e. 576 (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 64)· F.275A,a.e. 794 (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 137)· F.275A,a.e. 57 (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 138)· F.275,a.e.4, F.275,a.e.14 F.275,a.e.,8, F.275,a.e.10, F.275,a.e.15, F.275,a.e.6, F.275,a.e.9· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 34-7.

Ο beylerbeyi, που ήταν ο κυριότερος εκπρόσωπος της κεντρικής διοίκησης σε ό,τι αφορά την λειτουργία του τιμαριωτικού συστήματος, είχε το δικαίωμα να προβεί σε χορηγίες τιμαρίων εντός της περιφέρειάς του, χωρίς να χρειάζεται να λάβει προηγουμένως την άδεια του σουλτάνου. Αυτό, βέβαια, δεν ίσχυε για μεγαλύτερα τιμάρια (ζεαμέτια ή χάσια), ούτε για τιμάρια που βρίσκονταν εκτός του χώρου δικαιοδοσίας του. Παρόμοια, μπορούσε να προβεί σε διορισμούς χαμηλόβαθμων αξιωματούχων, παρέχοντάς τους το απαραίτητο πιστοποιητικό διορισμού (*tezkere*), το οποίο, εν συνεχεία, αποστέλλόταν στο κέντρο και, εφόσον έπαιρνε την έγκριση του σουλτάνου, εκδιδόταν ακολούθως το ανάλογο σουλτανικό δίπλωμα διορισμού (*berat-i hümayun*). Όπως και στην περίπτωση των τιμαρίων, έτσι και στην περίπτωση των διορισμών, ίσχυαν περιορισμοί, όπως προαναφέρθηκε. Σε ό,τι αφορά τους διορισμούς, των οποίων επιλαμβανόταν ο beylerbeyi, αυτοί αφορούσαν χαμηλής βαθμίδας αξιωματούχους, και σίγουρα όχι τους σαντζάκ-μπέηδες. Τα κατάστιχα ντιρλίκ ή κατάστιχα τιμαρίων, τα οποία διατηρούνταν στην έδρα του σουλτάνου, την Κωνσταντινούπολη, διατηρούσαν παράλληλα και αντίγραφο στη έδρα του εκάστοτε μπεηλερμπεηλικιού και ήταν υπ' ευθύνη του ίδιου του *beylerbeyi*, ένδειξη της ισχύος του αξιώματος αυτού σε επαρχιακό επίπεδο.⁶⁰⁴

Στο πλαίσιο της ιδιότητάς του ως στρατιωτικού διοικητή, ο beylerbeyi όφειλε να συντονίζει τους sancakbeyi που διοικούσαν τα σαντζάκια της διοικητικής του περιφέρειας. Αμέσως μετά την κατάληψη της Κύπρου, διορίστηκαν από την οθωμανική κεντρική διοίκηση τρεις πασάδες (sancakbeyi), οι οποίοι εγκαταστάθηκαν ένας εξ αυτών στην Αμμόχωστο (Φόρκα Φραμπουάρο, μπέης της Ρόδου ισπανικής καταγωγής), ένας στην Πάφο και ένας στην Λευκωσία (*Muzzafer Paşa*). Ανώτερος ιεραρχικά των τριών ήταν αυτός της Λευκωσίας, η οποία θα αποτελούσε στο εξής διοικητικό κέντρο του νησιού. Ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός αναφέρει ότι οι μεν διοικητές της Αμμοχώστου και Πάφου ανήκαν σε κατώτερη ιεραρχική βαθμίδα από αυτή του διοικητή της Λευκωσίας. Πιο συγκεκριμένα, οι διοικητές Αμμοχώστου και Πάφου είχαν ως διακριτικό δύο ιππουρίδες (*tuğ – αλογοουρά*)⁶⁰⁵ ενώ της Λευκωσίας τρεις ιππουρίδες. Ο βαθμός του sancakbeyi είχε το διακριτικό του ενός *τουγ* (*tuğ*, ιππουρίδα), ο βαθμός beylerbeyi έφερε ως διακριτικό τα δυο *τουγ* ενώ ο βαθμός του

⁶⁰³ Ο όρος *vali* (στην περίπτωση της Κύπρου) εντοπίζεται σε έγγραφα από το 1655 έως και το 1693. NBKM, D.275,a.e.2, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 96) F.275A,a.e.75, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 89) F.275,a.e.3, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 97) F.275,a.e.5, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 98).

⁶⁰⁴ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 104.

⁶⁰⁵ *Tuğ*: Σύμβολο κρατικής εξουσίας και κυριαρχίας, που είχε τη μορφή ουράς αλόγου, *ιππουρίδα*.

πασά τρία *τουγ*.⁶⁰⁶ Η διαφορά στον τίτλο ανάμεσα στον μπέη και τον πασά δεν είχε ακόμη διασαφηνιστεί εντελώς στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, όταν πολλοί μπεηλέρ-μπέηδες εξακολουθούσαν να διατηρούν τη βαθμίδα του μπέη (*bey*).⁶⁰⁷ Ο μπεηλέρ-μπεης ιεραρχικά και μισθολογικά ήταν ανώτερος των σαντζάκ-μπέηδων, ωστόσο το αξίωμα του *beylerbeyi* μπορούσε να συνυπάρχει με αυτό του *sancakbeyi* στο ίδιο πρόσωπο, εφόσον η πρωτεύουσα της επαρχίας ως διοικητικό διαμέρισμα, ως σαντζάκι δηλαδή, ήταν στην κατοχή του.⁶⁰⁸ Εν προκειμένω, ο *sancakbeyi* της Λευκωσίας είχε τη ευθύνη για τη διακυβέρνηση και τη φύλαξη ολόκληρου του νησιού⁶⁰⁹, ήταν δηλαδή *beylerbeyi* της επαρχίας Κύπρου, αλλά και *sancakbeyi* της Λευκωσίας ταυτόχρονα.

Τα εισοδήματα του *beylerbeyi* Κύπρου

Οι απολαβές του *beylerbeyi* κυμαίνονταν ανάλογα με την χρονική περίοδο, και καθορίζονταν από την πείρα ή τον βαθμό του. Επιπλέον, το ίδιο το μπεηλερμπεηλίκι, με σπουδαιότερο το κριτήριο της φορολογικής απόδοσής του, αλλά και της γεωστρατηγικής του αξίας, καθόριζε εν μέρει την αμοιβή του διοικητή του. Σύμφωνα με κάποιες εκτιμήσεις, ο μισθός ενός *beylerbeyi* μπορούσε να κυμαίνεται από 600.000 ακçe, για έναν χαμηλόμισθο *beylerbeyi*, έως και 1.000.000 ακçe, για έναν υψηλόβαθμο *beylerbeyi*.⁶¹⁰

Ο μισθός του *beylerbeyi* της Κύπρου, κατά τα πρώτα χρόνια της οθωμανικής διοίκησης, φέρεται να ήταν καθορισμένος στο 1.100.000 ακçe.⁶¹¹ Όπως φαίνεται από τα οθωμανικά έγγραφα του 17^{ου} αιώνα, το ποσό διατηρήθηκε σχεδόν ακέραιο. Συγκεκριμένα, ο *beylerbeyi* της επαρχίας Κύπρου λάμβανε 800.000 ακçe ως *salyane* και 260.000 ακçe ως *ceraye*, τα οποία προέρχονταν από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου που εισπράττονταν από τους μη μουσουλμάνους του νησιού. Πρόκειται, δηλαδή, για έναν μάλλον υψηλόμισθο επαρχιακό διοικητή.

⁶⁰⁶ Σαρρής, *Οθωμανική πραγματικότητα*, τ. 2, 258.

⁶⁰⁷ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 103.

⁶⁰⁸ Ibid., 102.

⁶⁰⁹ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 300· Luke, *Cyprus under the Turks*, 19.

⁶¹⁰ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 102-3.

⁶¹¹ Alasya, *Kıbrıs Tarihi*, 61-2· Hill, *The History of Cyprus*, τ.4, 2-3.

Σε αίτηση του, κατά το έτος 1642, ο beylerbeyi της Κύπρου ζητά να λάβει τα καθιερωμένα 800.000 ακçe ως *salyane* και 200.000 ακçe ως *ceraye* από τις εισπράξεις του κεφαλικού φόρου του νησιού.⁶¹²

Το 1644, βάσει φερμανιού, πληροφορούμαστε ότι ο beylerbeyi της Κύπρου Halil έλαβε από τον εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου Ridwan Aga 800.000 ακçe ως *salyane* και 260.000 ακçe ως *ceraye*.⁶¹³ Η παραπάνω αναφορά πιστοποιείται από άλλο έγγραφο (ιεροδικείου), που συνοδεύεται και από αντίγραφο του παραπάνω φερμανιού. Το έγγραφο αυτό αναφέρεται ομοίως σε 10.000 *riyali guruz* που αντιστοιχούσαν σε 800.000 ακçe. Αυτά, σύμφωνα με το αντίγραφο φερμανιού, διατάζονταν να δοθούν ως μισθός (*salyane*) του beylerbeyi της Κύπρου, που τον δικαιούνταν από τις 29 Μαρτίου 1644. Το ποσό θα αντλούνταν από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου.⁶¹⁴

Σε ιεροδικαστικό έγγραφο του 1655, ο αντιπρόσωπος του βαλή (*vali*) της Κύπρου εισπράττει το ποσό των 353.280 ακçe για μια περίοδο τεσσάρων μηνών. Και αυτό, όπως και το προηγούμενο έγγραφο, συνοδεύεται από αντίγραφο φερμανιού, στο οποίο δίνεται διαταγή από τον σουλτάνο να δοθούν τα χρήματα που οφείλονται στον beylerbeyi (βαλή) από τη στιγμή του διορισμού του ως το τέλος του χρόνου, και τα χρήματα να αντληθούν από τα έσοδα του κεφαλικού φόρου, όπως συνηθίζεται να γίνεται για τους μισθούς των διοικητών της Κύπρου (αναφέρονται μάλιστα και τα καθορισμένα ετήσια ποσά που συναντήσαμε πιο πάνω, δηλαδή, 800.000 ακçe ως *salyane* και 260.000 ακçe ως *ceraye*).⁶¹⁵

Σε ένα άλλο έγγραφο, ο διοικητής της Κύπρου (*mir-i miran*), απευθυνόμενος στον σουλτάνο το έτος 1655, διεκδικεί τα καθορισμένα ποσά *salyane* και *ceraye* που δικαιούνταν οι εκάστοτε διοικητές, και τα οποία ανέρχονταν στο ποσό των 800.000 ακçe *salyane* και 260.000 *ceraye* αντιστοίχως. Τα ποσά αυτά, όπως μας πληροφορεί το εκδοθέν φερμάνι, αντλούνταν από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου. Έτσι, τα παραπάνω ποσά δόθηκαν στον διοικητή της Κύπρου από τον κεφαλικό φόρο του προηγούμενου έτους (1653/54).⁶¹⁶

⁶¹² NBKM, F.275A,a.e.794, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 137).

⁶¹³ NBKM, F.275A,a.e.2 (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 148).

⁶¹⁴ NBKM, F.275A,a.e.63 (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 95).

⁶¹⁵ F.275,a.e.3 (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 97).

⁶¹⁶ F.275, a.e.6.

Από έγγραφο ιεροδικείου του 1655 (2/5/1655), πληροφορούμαστε ότι ο βαλής της Κύπρου Ahmed Paşa πήρε για περίοδο πέντε μηνών (του έτους 1652/3) τα καθορισμένα (σύμφωνα με την υψηλή διαταγή) 5.520 γρόσια *salyane* και 3.312 γρόσια *ceraye* από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου. Και επίσης (σύμφωνα πάλι με την υψηλή διαταγή), οι εκάστοτε διοικητές της Κύπρου έπαιρναν κάθε χρόνο από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου 800.000 ακçe για *salyane* και 260.000 ακçe για *ceraye*.⁶¹⁷

Σε φερμανι του 1655, αναφέρεται ότι δόθηκε το ποσό των 41.200 ακçe ως *salyane* και *ceraye* στον βαλή της Κύπρου Αχμέτ πασά. Η αμοιβή κάλυπτε το χρονικό διάστημα ενάμιση μήνα (31.10-13.12.1655).⁶¹⁸

Από άλλο ιεροδικαστικό έγγραφο (15/9/1655), μαθαίνουμε για την ίδια περίπτωση ότι ο βαλής της Κύπρου (σύμφωνα με τα δικαιώματά του για ετήσιο *salyane* και *ceraye*) πήρε από τον εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου αυτή τη φορά το ποσό των 3.312 *riyali guruş* για μια περίοδο τριών μηνών. Το ποσό αυτό προερχόταν από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου του 1652/3.⁶¹⁹

Σε ιεροδικαστικό έγγραφο του 1655, αναφέρεται ότι ο πρώην μουτασαρρίφης του εγιαλετιού Κύπρου, Αλή πασά, έλαβε από τον εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου για το έτος 1653/4 το ποσό των 338.560 ακçe για *salyane* και *ceraye*, για μια περίοδο 4 μηνών. Το εν λόγω έγγραφο συνοδεύεται από αντίγραφο φερμανιού, το οποίο εκδόθηκε κατόπιν αιτήσεως του μουτασαρρίφη και πιστοποιεί την καθιερωμένη καταβολή καθορισμένων ποσών για *salyane* και *ceraye* στους εκάστοτε διοικητές της Κύπρου.⁶²⁰

Σε ιεροδικαστικό έγγραφο του 1656, αναφέρεται ότι ο μουτασαρρίφης της Κύπρου πήρε από τον εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου (*cizyedar*) της Κύπρου 7.360 γρόσια για *salyane* και *ceraye* ενός χρονικού διαστήματος 6 μηνών και 20 ημερών. Το ποσό αντλήθηκε από τον κεφαλικό φόρο του 1653/4. Ο εισπράκτορας του κεφαλικού φόρου, Ahmed Ağā, δηλώνει χαρακτηριστικά μέσα στο έγγραφο ότι: «... οι εκάστοτε μουτασαρρίφηδες του εγιαλετιού της Κύπρου από τον καιρό της

⁶¹⁷ D.275A,a.e.2, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 96.

⁶¹⁸ F.275,a.e.6, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 36.

⁶¹⁹ F.275,a.e.5, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 98.

⁶²⁰ F.275A,a.e.61, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 101-2.

κατάκτησης (της Κύπρου) μέχρι αυτή τη στιγμή κατ' εξακολούθηση παίρνουν *salyane* και *ceraye* από τους *cizyedar* των εισοδημάτων του κεφαλικού φόρου ...».⁶²¹

Αρμοδιότητες του διοικητή της επαρχίας Κύπρου

Ο διοικητής της Κύπρου είχε τυπικά τον πρώτο λόγο στα ζητήματα της τοπικής διοίκησης, τα οποία, εν πολλοίς, ειδικά το πρώτο χρονικό διάστημα μετά την κατάκτηση του νησιού, και τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο (δηλαδή σε επίπεδο έκδοσης διαταγών), φρόντιζε να επιλύονται σύμφωνα με τον νόμο και να αποφεύγονται τυχόν παρατυπίες, παραβάσεις ή αυθαιρεσίες εις βάρος των υπηκόων αλλά και της διοίκησης. Ο ίδιος ως πρόσωπο υφίστατο τον έλεγχο της κεντρικής εξουσίας, όπως φαίνεται από έγγραφο του έτους 1617-8, προκειμένου να πληρή τα κριτήρια της κεντρικής εξουσίας και να αποφευχθεί ο κίνδυνος να αναλάβει το αξίωμα κάποιο ακατάλληλο άτομο, όπως είχε συμβεί (σύμφωνα με το έγγραφο).⁶²² Αντίστοιχα, επιβραυόταν από την κεντρική διοίκηση όταν υπηρετούσε «με ζήλο», όπως συνέβη στην περίπτωση του *beylerebeyi* της Κύπρου *Hasan Paşa*.⁶²³

Ο διοικητής της Κύπρου είχε την ευθύνη για την εποπτεία αρκετών φορέων τοπικής εξουσίας. Στον ρόλο του αυτό συνεργαζόταν στενά με τους κατά τόπους καδήδες, τους οποίους, όταν κρίνεται απαραίτητο, ενημερώνει για κάποιο ζήτημα ή τους διατάζει μέσα από γράμματα-διαταγές που αποστέλλονται σε αυτούς. Ο διοικητής της Κύπρου μπορούσε να αναθέτει στους καδήδες υποθέσεις που αφορούσαν ποικίλα θέματα, όπως διαφορές μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών.⁶²⁴

Η εποπτεία του διοικητή της Κύπρου επικεντρωνόταν συχνά σε όσους σχετίζονταν με την είσπραξη φόρων,⁶²⁵ σε ένα πεδίο με συχνές παρεκτροπές από την ορθή τήρηση του νόμου και των επί μέρους κανονισμών.

Το 1616, απευθυνόμενος προς τους καδήδες των *kaza* Λεύκας, Πάφου, Χρυσοχούς, Πεντάγειας και Κουκλιών, ο διοικητής της Κύπρου δήλωνε ότι η Μονή Κύκκου διέθετε ακίνητη περιουσία εντός των ορίων των προαναφερόμενων *kaza*, την οποία, σε αρκετές περιπτώσεις, κυρίως για λόγους οφειλών, ήθελε να πουλήσει. Στην

⁶²¹ F.275A,a.e.65, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 100.

⁶²² 82 *Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/ 1617-1618)*, 126-7.

⁶²³ 82 *Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/ 1617-1618)*, 182.

⁶²⁴ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 72-3 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Ε8).

⁶²⁵ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 2-3 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Α1)· Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 22-5 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Β7).

πώληση, όμως, παρενέβαιναν κάποιοι σπαχήδες, ζητώντας παράνομα να τους δίνονται χρήματα για *tapu* (για την απόκτηση δικαιώματος χρησικτησίας). Η ενέργεια αυτή εκ μέρους των σπαχήδων ερχόταν σε αντίθεση με όσα όριζε ο νόμος και η σχετική ιερονομική ρήτρα (*fetva*), την οποία είχαν στα χέρια τους οι μοναχοί. Έτσι, ο διοικητής Κύπρου όρισε έναν απεσταλμένο (*mubasir*), τον Arslan paşa, ο οποίος θα διερευνούσε το θέμα, και κατόπιν οι καδήδες διατάχθηκαν να απαγορεύσουν στο εξής στους σπαχήδες, γενίτσαρους και λοιπούς στρατιώτες να κάνουν οποιαδήποτε επέμβαση σε υποθέσεις των μοναχών του Κύκκου. Κατοχύρωνε ακόμη πως, με βάση την ιερονομική ρήτρα και τους τίτλους ιδιοκτησίας που κατείχαν οι μοναχοί, ήταν κύριοι της μονής και εναπόκειτο στη βούλησή τους η οποιαδήποτε πράξη πώλησης τμήματος της περιουσίας τους, και σε καθορισμένη μάλιστα από αυτούς τιμή, υπενθυμίζοντας πως δεν θα έπρεπε να εκβιάζει κανείς τους μοναχούς για τα προϊόντα τους ή την περιουσία τους.⁶²⁶

Το 1692 (4 Αυγούστου), ο διοικητής της Κύπρου İbrahim διέταξε τους καδήδες των kaza Κερύνειας, Μόρφου, Πεντάγυιας και Λεύκας να εμποδίζουν την απαίτηση καταβολής του φόρου *maktu*⁶²⁷ από τους μοναχούς και τους ηγουμένους των μοναστηριών, που υπάγονταν στους παραπάνω kaza. Είχε προηγηθεί έκκληση των μοναχών και ηγουμένων των kaza αυτών προς τον διοικητή Κύπρου, κατά την οποία ανέφεραν ότι, μέχρι εκείνη τη χρονική στιγμή, οι μοναχοί των μοναστηριών αυτών των kaza δεν πλήρωναν τον κατ'αποκοπή φόρο (*maktu*) και άλλους φόρους διότι δεν εργάζονταν για το κέρδος. Ωστόσο, κατά τις αναφορές των μοναχών, οι εισπράκτορες ζητούσαν και πίεζαν τους μοναχούς να πληρώσουν τον φόρο. Έτσι, δεχόμενος την έκκληση των μοναχών, ο διοικητής της Κύπρου διέταξε να απαγορευθούν οι απαιτήσεις των εισπρακτόρων του κατ' αποκοπή φόρου.⁶²⁸

Εδώ, βέβαια, ανοίγει μια παρένθεση σχετικά με το αν και σε τι βαθμό η προσήλωση στο καθήκον από υψηλόβαθμα στελέχη της οθωμανικής διοίκησης έβρισκε την δέουσα ανταπόκριση από τους υφιστάμενούς τους ή κατά πόσο εφαρμοζόταν σε πρακτικό πια επίπεδο, πέραν των θεωρητικών ή τυπικών διατυπώσεων μέσω διαταγών.

Τα ζητήματα που αφορούσαν την καθημερινότητα των υπηκόων της επαρχίας του ήταν ένα ευρύ πεδίο της δράσης του beylerbeyi. Οι Κύπριοι υπήκοοι

⁶²⁶ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 76-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ε10).

⁶²⁷ Βλ. αναλυτικά στο Μέρος 4, Κέφ.13.

⁶²⁸ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 244-245 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ8).

απευθύνονταν στον beylerbeyi όταν τίθετο κάποιο σοβαρό ζήτημα, ώστε εκείνος με τη σειρά του να επιληφθεί της διευθέτησής του, και συνήθως τέτοια ζητήματα σχετιζόνταν με φόρους, με υποθέσεις ακίνητης περιουσίας και με θέματα γύρω από την άσκηση θρησκευτικής λατρείας.⁶²⁹

Το ζήτημα της είσπραξης του κεφαλικού φόρου, όπως και άλλων φόρων, στην Κύπρο αφορούσε σαφώς τον beylerbeyi. Τα φερμάνια που αποστέλλονται στο νησί στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, και συγκεκριμένα μεταξύ των ετών 1654-1656, έχουν ως πρώτο αποδέκτη τον beylerbeyi της Κύπρου (πέραν του δεφτερδάρη και του καδή), ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την επίβλεψη της διαδικασίας, την τήρηση των σχετικών κανόνων και την εφαρμογή των εκάστοτε σουλτανικών διαταγών των σχετικών με το ζήτημα αυτό. Επιπλέον, όπως πληροφορούμαστε από κάποια έγγραφα, ο διοικητής της Κύπρου ήταν ενίοτε ο εκμισθωτής και εισπράκτορας του κεφαλικού φόρου και άλλων φόρων. Μια τέτοια περίπτωση καταγράφεται στο φορολογικό έτος 1641-1642, όταν διοικητής του νησιού ήταν ο Ali Paşa.⁶³⁰ Από έγγραφα της δεκαετίας του 1690 (1693, 1694 και 1699), πληροφορούμαστε ότι ο διοικητής της Κύπρου, αναφερόμενος ως *muhafiz*, εκμίσθωνε τον φόρο *bedel-i nüzül*.⁶³¹

Το 1603 ο διοικητής Κύπρου Ahmed, με γράμμα-διαταγή του απευθυνόμενο προς τον καδή της Πάφου, ξεκαθάριζε ένα ζήτημα που πολύ απασχόλησε την κυπριακή ελληνορθόδοξη κοινότητα: την ανάκτηση των μοναστηριών και εκκλησιών. Η περίπτωση αφορούσε το μοναστήρι του Σίντη, που υπάγονταν στον kaza Πάφου. Ένας χριστιανός υπήκοος, ονόματι Δήμος (πιθανώς ο ηγούμενος του μοναστηριού), προσκομίζοντας ιερονομική ρήτρα (*fetva*), ζητούσε να κατοχυρώσει την ιδιοκτησία του μοναστηριού και την επαναλειτουργία του ως μοναστήρι των ελληνορθόδοξων. Το ζήτημα προέκυψε όταν, στην προσπάθειά του να κατέχει το μοναστήρι, συνάντησε εμπόδια από μουσουλμάνους, οι οποίοι ισχυρίζονταν πως, εφόσον το μοναστήρι αποτελούσε για κάποια χρόνια κτήμα ενός μουσουλμάνου υπηκόου, ο οποίος μάλιστα τελούσε εκεί τα δικά του θρησκευτικά καθήκοντα, δεν μπορούσε πλέον να ξαναλειτουργήσει ως μοναστήρι. Τελικώς, ο διοικητής της Κύπρου ήταν

⁶²⁹ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 330-331 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΔ10)· Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, σ. 332-333 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΔ11)· Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 346-347 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΔ18)· Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 26-27 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Β8).

⁶³⁰ F.275A,a.e.576, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 64)· F.275A,a.e.162, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 67).

⁶³¹ F.275A,a.e.75, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 89)· F.275A,a.e.166, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 69)· F.275A,a.e.253, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 70).

αυτός που έλυσε τη διαμάχη, δηλώνοντας πως, ακόμη και αν το κατείχε μουσουλμάνος, και ακόμη και αν προσευχόταν εκεί, εφόσον το πούλησε σε χριστιανό, δεν υπήρχε πρόβλημα να επαναλειτουργήσει ως μοναστήρι, σύμφωνα με τη σχετική ιερονομική ρήτρα (*fetva*).⁶³²

Όπως φαίνεται από την πληθώρα των εγγράφων που προέρχονται από το αρχείο της Μονής Κύκκου, η μονή, είτε μέσω του ηγουμένου της είτε μέσω του συνόλου των μοναχών της, απευθυνόταν συχνά στον διοικητή του νησιού για την επίλυση των υποθέσεών της.⁶³³ Την ίδια επαφή με τον διοικητή του νησιού είχαν και οι υπόλοιποι υπήκοοι, όταν επρόκειτο για ζητήματα που αφορούσαν είτε μεμονωμένα πρόσωπα είτε σύνολα ανθρώπων. Όταν οι διαφωνίες μεταξύ υπηκόων έφταναν σε σημείο οι υπήκοοι της Κύπρου να αποταθούν στον σουλτάνο, τότε ο διοικητής του νησιού γινόταν ο άμεσος αποδέκτης σουλτανικών διαταγών που τον καλούσαν να ρυθμίσει τα όποια ζητήματα είχαν προκύψει και να φέρει την ηρεμία στην τοπική διοίκηση.

Σε ένα τέτοιο φιρμάνι του έτους 1583, ο διοικητής της Κύπρου διατάζεται από τον σουλτάνο να ερευνήσει και να επιλύσει ζητήματα που είχαν προκύψει γύρω από την ακίνητη περιουσία των ντόπιων, ακολουθώντας τις σουλτανικές υποδείξεις σχετικά με τη μέθοδο που θα έπρεπε να εφαρμόσει.⁶³⁴ Ο διοικητής της Κύπρου ήταν ένας τοπικός κυβερνήτης, οι αρμοδιότητες του οποίου εκπορεύονταν από το κέντρο, και η ελευθερία κινήσεων και πρωτοβουλιών του ήταν αυστηρά οριοθετημένη. Ο ίδιος, στην πραγματικότητα, δεν είχε την εκτελεστική εξουσία σε τοπικό επίπεδο, αλλά την εντολή της εκτελεστικής εξουσίας, η οποία προερχόταν από τον σουλτάνο.

Όσον αφορά τα ζητήματα άσκησης των θρησκευτικών καθηκόντων των μη-μουσουλμάνων,⁶³⁵ ο διοικητής της Κύπρου ασχολούνταν και με ειδικότερα θέματα που αφορούσαν τον ελληνορθόδοξο πληθυσμό,⁶³⁶ και ειδικά με την παροχή άδειας για τις επιδιορθώσεις εκκλησιών και μοναστηριών.⁶³⁷

⁶³² Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 42-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Δ2).

⁶³³ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 280-1 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Π25).

⁶³⁴ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 8-9.

⁶³⁵ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 100-1 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ζ3).

⁶³⁶ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 234-5 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Π3).

⁶³⁷ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 62-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ε3)· Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 258-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Π15)· Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 264-5 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Π18) και για την ίδια περίπτωση Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 266-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Π19)· Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 276-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Π23)· Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 328-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΔ9) και για την ίδια περίπτωση επίσης, Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 330-331 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΔ10),

Σε έγγραφο του 1629, το ζήτημα των επιδιορθώσεων κτιρίων, και συγκεκριμένα των μοναστηριακών κτισμάτων (κοιτώνων μοναχών), είναι ένα από αυτά με τα οποία καλείτο να ασχοληθεί ο τότε διοικητής της Κύπρου (*mir-i miran*), Mustafa Paşa. Αφού ζητήθηκε πρώτα άδεια από το ιεροδικείο, κατόπιν, με έγγραφό του, ο διοικητής Κύπρου επέτρεψε την αποκατάσταση των χαλασμένων τμημάτων, χωρίς όμως να επιτρέπει την ανέγερση νέων ή επιπλέον κτιρίων. Η ιεροδικαστική άδεια (*hiüccet*), η ιερονομική ρήτρα (*fetva*), αλλά και το έγγραφο του διοικητή της Κύπρου, συμφωνούσαν στην επιδιόρθωση των κτιρίων, αλλά απαγόρευαν την κατασκευή οικοδομών πέραν των ήδη υπαρχουσών.⁶³⁸ Το ίδιο ζήτημα επανέρχεται μετά από σχεδόν μια εικοσαετία (19 Οκτωβρίου 1638). Ο τότε διοικητής της Κύπρου, Ahmed, ενημερώνει και διατάζει τον καδή της Πάφου σχετικά με τις ανάγκες επιδιόρθωσης μοναστηριακών κτισμάτων σε χωριό του nahıye Πάφου. Ζητά από τον καδή, αφού ερευνήσει αν όντως υπάρχουν ανάγκες επιδιόρθωσης, να δώσει την απαιτούμενη ιεροδικαστική άδεια, ώστε να προβούν οι μοναχοί στις επιθυμητές ενέργειες, στις οποίες όμως απαγορευόταν να συμπεριληφθούν οποιεσδήποτε ενέργειες ανύψωσης, διεύρυνσης ή προσθήκης στην προγενέστερη μορφή των κτιρίων. Τονίζει ότι οι μοναχοί είχαν ήδη στα χέρια τους έγγραφο ιερής διαταγής (*emr-i şerif*) και ιερονομικής ρήτρας (*fetva*) και υπενθυμίζει ότι, για την ίδια ακριβώς υπόθεση, είχαν και παλαιότερο γράμμα-διαταγή (*mektub*) από τον τότε διοικητή της Κύπρου (και βεζίρη) Mustafa Paşa, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως.⁶³⁹

Πέρα από την επιδιόρθωση των μοναστηριών και εκκλησιών, ο διοικητής Κύπρου ασχολούνταν και με έκτακτα ζητήματα που αφορούσαν τις θρησκευτικές συνήθειες των χριστιανών του νησιού. Το έτος 1604, ο διοικητής της Κύπρου, απευθυνόμενος προς τον καδή της Λεύκας, ζητούσε να μην παρεμποδίζονται ούτε να ενοχλούνται οι χριστιανοί της Κύπρου όταν θέλουν να βγάλουν σε περιφορά την Αγία Εικόνα του Κύκκου, όπως άλλωστε συνήθιζαν και πριν την οθωμανική κατάκτηση, και απέστειλε αρμόδιο υπάλληλο για να διασφαλιστεί αυτή η διαταγή. Τόνιζε, μάλιστα, πως η διαταγή εκδόθηκε κατόπιν παρακλήσεως όλων των χριστιανών του νησιού και κατόπιν αιτήσεως στον ίδιο προσωπικά.⁶⁴⁰

Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 332-3 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΔ11)· Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 346-7 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΔ18).

⁶³⁸ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 94-5 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΣΤ4).

⁶³⁹ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 110-1 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Ζ8).

⁶⁴⁰ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 44-5 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Δ3).

Σε μια άλλη περίπτωση, κατά το έτος 1693, όταν στο νησί είχε ξεσπάσει η επιδημία πανώλης, οι μοναχοί της Μονής Κύκκου έκαναν έκκληση προς τον διοικητή του νησιού να μην παρεμποδίζονται όταν επιθυμούν να προσευχηθούν ή να επιτελέσουν θρησκευτικές τελετές με βάση τη δική τους θρησκεία, προκειμένου να αποσοβηθεί η επιδημία. Ο διοικητής του νησιού διέταξε να μην παρενοχλούνται οι μοναχοί της Μονής Κύκκου στην άσκηση των θρησκευτικών τους συνηθειών, με στόχο την αποτροπή της επιδημίας.⁶⁴¹

Σε έγγραφο του έτους 1617 ο beylerbeyi της Κύπρου ορίζεται ως ο διαχειριστής βακουφιού στην Μέκκα, μετά τον θάνατο του ιδρυτή του.⁶⁴²

β) Σαντζάκμπεης (*sancakbeyi*)

Οι αρμοδιότητες του sancakbeyi

Τον διοικητή της επαρχίας ακολουθούσε στην διοικητική ιεραρχία ο sancakbeyi, ο οποίος είχε στα χέρια του την στρατιωτική και πολιτική διοίκηση του σαντζακιού του. Εκτός από τον όρο *sancakbeyi*, συχνά συναντά κανείς στα οθωμανικά αρχεία και τον όρο *mirliva*. Ωστόσο, ο όρος αυτός απέκτησε υπόσταση πέρα από τη στρατιωτική και στην πολιτική διοίκηση, όπου σήμαινε το διοικητή μιας υποεπαρχίας, δηλαδή ενός *sancak* ή *liva*. Όπως και στην περίπτωση του beylerbeyi, έτσι και στην περίπτωση του sancakbeyi, η στρατιωτική και η πολιτική διοίκηση συνυπάρχουν.

Οι δυσκολίες στη σύνθεση του προφίλ των sancakbeyi είναι αρκετές, και εκπορεύονται κυρίως από την έλλειψη στοιχείων σχετικών με την προέλευσή τους και τη σταδιοδρομία τους, τόσο πριν όσο και μετά την ολοκλήρωση της θητείας τους στο εν λόγω αξίωμα. Από την πρώιμη οθωμανική περίοδο, το συνηθέστερο ήταν τα σαντζάκια να δίνονται στους απογόνους του σουλτάνου ως τόπος εκπαίδευσής τους και βιοπορισμού. Με το πέρασμα του χρόνου και την αύξηση του αριθμού των σαντζακιών, στο αξίωμα άρχισαν να εισέρχονται και αξιωματούχοι της αυλής, υψηλόβαθμοι στρατιωτικοί που είχαν διακριθεί σε κάποια πολεμική επιχείρηση,

⁶⁴¹ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ. 1, 250-1 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ11).

⁶⁴² 82 *Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/ 1617-1618)*, 60.

άτομα που τύγχαναν της εύνοιας του εκάστοτε σουλτάνου, όπως και τοπικοί προύχοντες ορισμένων περιοχών.⁶⁴³

Όπως και ο beylerbeyi, έτσι και ως sancakbeyi ήταν κατά βάση στρατιωτικός διοικητής, και υπό την ιδιότητά του αυτή είχε ουσιαστικό ρόλο στη λειτουργία του τιμαριωτικού συστήματος (*ντιρλίκ*), στο οποίο άλλωστε βασίστηκε η οργάνωση της οθωμανικής επαρχίας μέχρι και τον ύστερο 16^ο αιώνα. Ο sancakbeyi ήταν αυτός που διοικούσε τους κατόχους *ντιρλίκ*, οι οποίοι, κατά γενική ομολογία, στην πλειοψηφία τους ανήκαν στην τάξη των στρατιωτικών (*askeri*). Υπό την αρχηγία του τίθεντο οι σπαχήδες και οι ζαΐμηδες (*zaim*) της περιφέρειάς του, τόσο σε καιρό ειρήνης όσο και σε περίοδο πολέμου. Η δύναμή του ήταν μεγάλη, αν αναλογιστεί κανείς ότι ήταν απαραίτητη η εισήγησή του προκειμένου να εκδιωχθεί κάποιος τιμαριούχος που είχε υποπέσει σε παράβαση/κολάσιμη πράξη. Αναφορικά με την πτυχή της πολιτικής διοίκησης που ασκούσαν οι sancakbeyi, αυτή δεν είναι επαρκώς διακριτή από τη στρατιωτική, εφόσον ήταν, σε μεγάλο βαθμό, συνυφασμένη με την στρατιωτική οργάνωση της οθωμανικής διοίκησης. Η θέση του sancakbeyi, άλλωστε, στο γαιοκτησιακό καθεστώς των τιμαριών, στο οποίο βασίστηκε εξ αρχής η οθωμανική επαρχιακή διοίκηση, και που διατηρήθηκε μέχρι τον 17^ο αιώνα, ήταν να εποπτεύει και να οργανώνει το τμήμα του επαρχιακού στρατού των ιπέων που του αναλογούσε, δηλαδή τους σπαχήδες και ζαΐμηδες του σαντζακιού του, ενείχε δηλαδή, κατά βάση, στρατιωτικό χαρακτήρα.⁶⁴⁴ Σε περίπτωση μάχης, ο sancakbeyi προϊστάτο του στρατεύματος της περιφέρειάς του, αλλά ο ίδιος υπάκουγε στις εντολές του beylerbeyi.⁶⁴⁵ Η ίδια ιεραρχική δομή μεταφέρθηκε και στην επαρχιακή διοίκηση.

Σε καιρό ειρήνης, όμως, τα καθήκοντά του στρέφονταν κυρίως στη συντήρηση του στρατιωτικού σώματος, για το οποίο ήταν αρμόδιος, και στην τήρηση της τάξης. Οι sancakbeyi της Κύπρου λάμβαναν χρήματα για να συντηρούν τα πλοία του οθωμανικού στόλου που ελλιμενίζονταν στα λιμάνια του νησιού. Τα χρήματα αυτά προέρχονταν από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου.

Το 1644, ο sancakbeyi της Αμμοχώστου διεκδικούσε, με αίτησή του, το ποσό των 325.000 ακçe για τη συντήρηση των οθωμανικών πλοίων. Φαίνεται πως επρόκειτο για ένα καθορισμένο ποσό που λάμβαναν οι εκάστοτε sancakbeyi της

⁶⁴³ Imber, *The Ottoman Empire*, 191-2.

⁶⁴⁴ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 96-8.

⁶⁴⁵ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 100; Imber, *The Ottoman Empire*, 189.

Αμμοχώστου για την κάλυψη των εξόδων των πλοίων.⁶⁴⁶ Το 1649, ο sancakbeyi της Αμμοχώστου και πάλι ζητούσε με αίτησή του την έκδοση «ιερής διαταγής» (*φερμάνι*) για να λάβει το ποσό που οριζόταν για την κάλυψη των εξόδων των πλοίων. Το ποσό που ζητούσε ήταν 3.150 γρόσια.⁶⁴⁷

Αντίστοιχες αιτήσεις για την κατοχύρωση ενός ποσού για τον ίδιο λόγο υπήρξαν και από τον sancakbeyi της Πάφου. Το έτος 1653/4, ο τότε sancakbeyi της Πάφου, έχοντας εξασφαλίσει την απαιτούμενη σουλτανική διαταγή (*φερμάνι*), έλαβε το καθορισμένο ποσό των 200.000 ακçe, το οποίο κάθε χρόνο εξασφαλιζόταν στον εκάστοτε sancakbeyi για την κάλυψη των εξόδων των πλοίων του σαντζακιού.⁶⁴⁸

Βασική ευθύνη του sancakbeyi, ως πολιτικού αλλά και στρατιωτικού διοικητή, ήταν η τήρηση της τάξης και η σωστή εφαρμογή του δικαίου και του οθωμανικού διοικητικού συστήματος στην περιοχή που του αναλογούσε. Στο πλαίσιο αυτής της βασικής του αρμοδιότητας, ο sancakbeyi έρχονταν σε επαφή με τον καδή της περιοχής, και έτσι διασταυρώνονταν η πολιτική-στρατιωτική διοίκηση με την δικαστική εξουσία. Ωστόσο, ο ρόλος του sancakbeyi δεν συγχέεται με τον ρόλο του καδή, καθώς τα καθήκοντά τους είναι διαφορετικά. Ο sancakbeyi εισηγείται την απόλυση ή διορισμό κάποιου αξιωματούχου εντός των γεωγραφικών ορίων της δικαιοδοσίας του. Σε περιπτώσεις σοβαρών αδικημάτων/εγκλημάτων, τα οποία διαπράττονταν από υψηλόβαθμους στρατιωτικούς τιμαριούχους (*alaybey, subaşı, çeribaşı, dizdar*, κλπ) ο sancakbeyi είχε τη δυνατότητα του ποινικού κολασμού. Η επικοινωνία του με το κέντρο σε αυτές τις περιπτώσεις ήταν άμεση και γινόταν απευθείας.⁶⁴⁹ Μάλιστα διενεργούσε τις ανακρίσεις κατόπιν εντολής της κεντρικής διοίκησης. Ο καδής, από την άλλη, είναι αυτός που, επικαλούμενος το ισχύον δίκαιο, αναγνωρίζει το αδίκημα/παράβαση και προτείνει την ανάλογη ποινή.⁶⁵⁰

Το κέντρο όριζε τα καθήκοντα των sancakbeyi και απαιτούσε από αυτούς, στο πλαίσιο αυτών των καθηκόντων, να φροντίζουν για την επίλυση ποικίλων ζητημάτων διοικητικής και νομικής φύσεως. Επίσης, η κεντρική διοίκηση μπορούσε να αναθέτει στους sancakbeyi τη διεξαγωγή ερευνών και την επίλυση ειδικών υποθέσεων, εφόσον ήταν οι άμεσοι εκπρόσωποί της σε τοπικό επίπεδο, όπως και οι beylerbeyi αντίστοιχα

⁶⁴⁶ NBKM, F.275A,a.e.795, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 137).

⁶⁴⁷ NBKM, F.275A,a.e.250, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 145).

⁶⁴⁸ NBKM, F.275A,a.e.967, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος* 188).

⁶⁴⁹ Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ.2, 234-5.

⁶⁵⁰ Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ.2, 233· Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 99.

σε επαρχιακό επίπεδο. Επιπλέον, οι sancakbeyi είχαν την υποχρέωση να διευκολύνουν το έργο των απεσταλμένων αξιωματούχων της κεντρικής κυβέρνησης, όποτε αυτοί βρίσκονταν στα όρια της περιφέρειάς του για διάφορες αποστολές/υποθέσεις.⁶⁵¹

Οι αρμοδιότητες του sancakbeyi περιορίζονταν κυρίως στα όρια της περιφέρειάς του, αν και υπήρχαν κάποιες περιπτώσεις, στις οποίες ένας sancakbeyi μπορούσε να έχει και δικαιοδοσία πέραν του σαντζακιού του. Μια τέτοια αρμοδιότητα ήταν, για παράδειγμα, η δυνατότητα σύναψης διπλωματικών σχέσεων, που εκχωρούνταν κάποιες φορές σε sancakbeyi συγκεκριμένων σαντζακιών, ιδιαίτερα των παραμεθόριων. Σε αυτή την περίπτωση, και όταν κρινόταν επιβεβλημένο από το κέντρο, ο sancakbeyi μπορούσε, με δική του πρωτοβουλία, να διατηρεί επαφές, αλλά και να διαπραγματεύεται με γειτονικά κράτη στο όνομα του σουλτάνου, βάσει των συμφωνιών που είχαν συναφθεί και προς όφελος της αυτοκρατορίας.⁶⁵² Με το πέρας της θητείας του, είχε τη δυνατότητα να διοριστεί στο ίδιο ή σε άλλο σαντζάκι, εντός της ίδιας επαρχίας ή κάποια άλλης, και ίσως να αυξήσει την αμοιβή του ή και τη θέση του στην διοικητική ιεραρχία, επιδιώκοντας την κατάληψη του αξιώματος του beylerbeyi. Η χρονική θητεία του sancakbeyi, όπως και του beylerbeyi, δεν υπερέβαινε τα τρία χρόνια, ενώ συνήθως ήταν πολύ μικρότερης διάρκειας.⁶⁵³

Εισοδήματα sancakbeyi

Σε ότι αφορά το ζήτημα του μισθού, αξίζει να αναφέρουμε ότι υπήρχαν πολλές κατηγορίες sancakbeyi χωρίς να υπάρχει μια ενιαία μισθολογική κλίμακα για όλους τους. Η αμοιβή του sancakbeyi συμβάδιζε συνήθως με την κατηγορία στην οποία ανήκε, η οποία, με τη σειρά της, καθοριζόταν από κριτήρια, όπως η εμπειρία του στο αξίωμα, η σπουδαιότητα του σαντζακιού του, κλπ. Το κυριότερο, όμως, κριτήριο που καθόριζε το ποσό του μισθού ενός sancakbeyi ήταν ο ίδιος ως πρόσωπο, καθώς υπήρχε μια εξατομικευμένη αξιολόγηση. Επιπλέον, υπήρχαν και αρκετές αυξήσεις στον βασικό μισθό, οι οποίες συνήθως είχαν να κάνουν με τη μετάταξη από ένα σαντζάκι σε ένα άλλο μεγαλύτερης αξίας, αλλά και με την παρέλευση του χρόνου στο αξίωμα, δηλαδή την πείρα. Τέτοιου είδους αυξήσεις έχει εκτιμηθεί ότι μπορούσαν να αγγίζουν ένα ποσοστό της τάξης του 10%. Ο χαμηλότερος ετήσιος

⁶⁵¹ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 95.

⁶⁵² Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ.2, σ. 235· Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 95, 99.

⁶⁵³ Imber, *The Ottoman Empire*, 192-3.

μισθός ενός νέου στο αξίωμα sancakbeyi, μέχρι και τον 16^ο αιώνα ήταν 150.000-200.000 akçe, ενώ ένας έμπειρος sancakbeyi λάμβανε περίπου 500.000-600.000 akçe.⁶⁵⁴

Στην Κύπρο του 17^{ου} αιώνα, ο μισθός των sancakbeyi προερχόταν εξολοκλήρου από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου, όπως άλλωστε και άλλα έξοδά τους, που αφορούσαν την οργάνωση και λειτουργία του σαντζακιού τους.⁶⁵⁵ Ο ετήσιος μισθός (*salyane*) ενός sancakbeyi στην Κύπρο κατά τον 17^ο αιώνα φαίνεται να ανερχόταν στο ποσό των 200.000 akçe και από τα οθωμανικά έγγραφα προκύπτει ότι το ποσό αυτό ήταν καθορισμένο και σταθερό.

Το 1653/4, ο sancakbeyi της Πάφου έλαβε το παραπάνω ποσό, δηλαδή το ποσό των 200.000 akçe, από τον εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου, κατοχυρώνοντάς το με το ανάλογο έγγραφο (*hüccet*) από το ιεροδικείο της Λευκωσίας, ώστε να μπορέσει να το παρουσιάσει ως αποδεικτικό «σε ώρα ανάγκης», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται.⁶⁵⁶

Προβληματιζόμενος για το ζήτημα του ποσού των μισθών των σαντζακμπέηδων, ο Kunt διατύπωσε μια σειρά ζητημάτων περί του αν και σε τι βαθμό μπορεί να γίνει μια συστηματική καταγραφή των ποσών με αξιόπιστα αποτελέσματα, εφόσον τα κατάστιχα, που είναι και η βασικότερη πηγή πληροφοριών για το ζήτημα αυτό, δεν μας προσφέρουν μια καθαρή και ολοκληρωμένη εικόνα. Επιπλέον, πέρα από το σταθερό εισόδημα του sancakbeyi υπήρχαν και οι προσαυξήσεις ή τα πρόσθετα κέρδη, τα οποία αύξαναν το τελικό ποσό που λάμβανε ως διοικητής ενός σαντζακιού.⁶⁵⁷

Σχετικά με την προέλευση των εισοδημάτων του sancakbeyi, η εικόνα είναι αρκετά θολή και ασαφής. Υπάρχουν, βεβαίως, ενδείξεις ως προς τις πηγές των εισοδημάτων (που βασίζονται κυρίως σε μελέτες των *icmal defterleri*), σύμφωνα με τις οποίες φαίνεται ότι οι πηγές εσόδων (*χας*) των sancakbeyi στα περισσότερα σαντζακία της αυτοκρατορίας ήταν η είσπραξη φόρων και τελών, κυρίως των αστικών, με εξαίρεση κάποιες περιοχές, όπου, ελλείψει αστικών κέντρων, οι αγροτικοί φόροι ήταν περισσότεροι. Αυτή ακριβώς η φοροεισπρακτική δυνατότητα,

⁶⁵⁴ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 78-80· Imber, *The Ottoman Empire*, 189.

⁶⁵⁵ F.275,a.e.24, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 242).

⁶⁵⁶ F.275A,a.e.251, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 99).

⁶⁵⁷ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 82-4.

από κοινού με το δικαίωμα να επιβάλλει πρόστιμα, ήταν που προσδιόριζαν και το εύρος των αρμοδιοτήτων του αλλά και της ισχύος του.⁶⁵⁸

Από τους αστικούς φόρους, ο sancakbeyi λάμβανε το *bad-i hava* και *cüirm-ü cinayet*, προσόδους από την αγορά ή το λιμάνι, από διόδια γεφυρών, από βιοτεχνίες, αλλά και φόρους επί της αγροτικής παραγωγής, που συνιστούσαν ίσως το μεγαλύτερο ποσοστό των αστικών φόρων, από περιοχές εντός της πόλης ή κοντά σε αυτή, όπως, φόρους επί των αμπελώνων, των κήπων με οπωροφόρα, των λαχανόκηπων, των αγρών με σιτηρά, των ψαρότοπων κλπ. Επίσης, μια άλλη πηγή εισοδήματος για τον sancakbeyi αποτελούσε μια κατηγορία φόρων που ονομάζονταν *niyabet*, και πρόκειται για πρόστιμα, τα οποία εισέπραττε ως αρμόδιος για την τήρηση της ασφάλειας και της τάξης στην περιοχή της αρμοδιότητάς του. Τα τέλη αυτά αφορούσαν πρόστιμα από απλές παραβάσεις, όπως παράνομες βοσκές, έως και σοβαρότερα αδικήματα, όπως εγκλήματα. Αυτή η κατηγορία φόρων, παρόλο που δεν ήταν η σπουδαιότερη ανάμεσα στις άλλες που εισέπραττε ο sancakbeyi, εντούτοις είχε την δική της αξία, η οποία έγκειτο στο γεγονός ότι, μέσω της συλλογής τους, ο sancakbeyi, εκπροσωπώντας τον ίδιο τον σουλτάνο, ασκούσε πολιτική εξουσία σε τοπικό επίπεδο ή καλύτερα τοποτηρητεια (αυτό άλλωστε σημαίνει ο όρος *νιγιαμπέτ*).⁶⁵⁹

Επίσης, ο sancakbeyi κάποιες φορές αναλάμβανε την είσπραξη του κεφαλικού φόρου, που αφορούσε αποκλειστικά τους μη-μουσουλμάνους φορολογούμενους.⁶⁶⁰ Η αρμοδιότητα αυτή είχε βαρύνουσα σημασία σε περιοχές με μη-μουσουλμανικό πληθυσμό.⁶⁶¹ Η εξουσία του sancakbeyi εντός των ορίων της δικαιοδοσίας του δεν κάλυπτε όλους τους υπηκόους του σαντζακιού του. Αν στα όρια του σαντζακιού του υπήρχαν εκτάσεις ή εισοδήματα που ανήκαν αποκλειστικά στον σουλτάνο, στον beylerbeyi ή αποτελούσαν ιδιωτικές περιουσίες, τότε σε αυτά ο sancakbeyi δεν είχε πρόσβαση ή αρμοδιότητα.⁶⁶²

Συνήθως, τέτοιες μεγάλες πηγές προσόδων δεν διαιρούνταν σε μικρότερα τμήματα (τιμάρια), αλλά δίνονταν ακέραιες σε υψηλούς αξιωματούχους της οθωμανικής διοίκησης, ούτως ώστε η κάρπωσή τους να συμφέρει πρακτικά τον ενδιαφερόμενο. Ταυτόχρονα, διατηρώντας τες ακέραιες και υπό τον έλεγχο ενός

⁶⁵⁸ Imber, *The Ottoman Empire*, 190.

⁶⁵⁹ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 89-90· Imber, *The Ottoman Empire*, 189-90.

⁶⁶⁰ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*. 87-9· Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ.2, 234· Imber, *The Ottoman Empire*, 189.

⁶⁶¹ Βλ. αναλυτικά στο Μέρος Ε΄.

⁶⁶² Imber, *The Ottoman Empire*, 190.

αξιωματούχου, όπως ο sancakbeyi, μπορούσε να επιτευχθεί μια αποτελεσματικότερη διοίκηση της περιοχής. Μια πιθανή διαίρεσή τους σε μικρότερα τμήματα, και άρα σε περισσότερους καρπωτές, θα σήμαινε και έναν πολυμερισμό στη διαχείρισή τους, εφόσον αυτός που θα ασκούσε εξουσία δεν θα ήταν μόνο ένας αξιωματούχος αλλά περισσότεροι. Έτσι, τέτοιου είδους πηγές δίνονταν προς εκμετάλλευση στον sancakbeyi, ο οποίος ασκούσε πλέον διακριτά την πολιτική διοίκηση μέσω της εξουσίας που είχε επ' αυτών.⁶⁶³

---

⁶⁶³ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 88.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Επαρχιακός στρατός

Ο στρατός, ως αναπόσπαστο τμήμα της οθωμανικής, κεντρικής και επαρχιακής, διοίκησης, κατέχει σημαίνουσα θέση στη μελέτη των ιστορικών δεδομένων της οθωμανικής διοίκησης. Τόσο το λειτουργικό όσο και το θεωρητικό πλαίσιο της οθωμανικής διοίκησης θεμελιώθηκε εξ αρχής επάνω στις στρατιωτικές δομές, από τις οποίες τροφοδοτούνταν το ίδιο το κρατικό σώμα, το οποίο, με τη σειρά του, ανατροφοδοτούσε τον στρατό χορηγώντας του ένα αξιοσημείωτο μέρος των εσόδων του, και καθιερώνοντας με το πέρασμα του χρόνου μια θεσμική αλληλεπίδραση, που θα καθόριζε σε μεγάλο βαθμό την πορεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

α) Γενίτσαροι

Οι Γενίτσαροι, ένα σώμα με ιδιαίτερη φυσιογνωμία, διαδραμάτισε, κατά τον 17^ο αιώνα, καταλυτικό ρόλο, τόσο στο κέντρο όσο και στην περιφέρεια της οθωμανικής επικράτειας, καθορίζοντας, σε μεγάλο βαθμό, τις μεταξύ τους σχέσεις. Η ιδιαιτερότητα αυτού του στρατιωτικού σώματος δεν έγκειται τόσο στην αποστολή του, που ήταν οι πολεμικές επιχειρήσεις και η διαφύλαξη των εδαφικών κεκτημένων της αυτοκρατορίας, όσο στα επιμέρους χαρακτηριστικά του, αυτά που σχετίζονται με τη σύσταση και την εξέλιξή του. Η γένεση του γενιτσαρικού σώματος ανάγεται στις αρχές του 14^{ου} αιώνα επί Ορχάν, όταν ακόμη τα εδάφη της μετέπειτα οθωμανικής αυτοκρατορίας, εκτεινόταν μόνο στα εδάφη ενός τμήματος της Ανατολίας, συνιστώντας αρχικά ένα σώμα ατάκτων. Από το δεύτερο μισό του 14^{ου} αιώνα, και συγκεκριμένα επί Μουράτ Α΄, άρχισε να αποκτά την καθιερωμένη του μορφή, δηλαδή του τακτικού σουλτανικού στρατού. Η πηγή τροφοδοσίας του έμψυχου δυναμικού του γενιτσαρικού στρατεύματος, το σύστημα *devşirme* (παιδομαζώματος), καθιερώθηκε την ίδια περίοδο.⁶⁶⁴ Από τα τέλη 16^{ου} αιώνα, το μέγεθος του

⁶⁶⁴ Gülay Yılmaz, “The Economic and Social Roles of Janissaries in a Seventeenth-Century Ottoman City: The Case of Istanbul”, (PhD thesis, McGill University, 2011)· Gülay Yılmaz, “The Devşirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-4”, *Bellefen*, 79/286 (Aralık 2015): 901-30· Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, τ.1, 411-97· Ευστάθιος Ζεγκίνης, *Γενίτσαροι και Μπεκτασισμός. Γενεσιουργοί παράγοντες του βαλκανικού Ισλάμ* (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2002)· Βασιλική Παπούλια, *Καταγωγή και υφή του παιδομαζώματος στο οθωμανικό κράτος* (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2011).

στρατεύματος έφτασε στο μέγιστό του με την αύξηση του αριθμού των γενιτσάρων, όπως και άλλων στρατιωτικών σωμάτων, και κατ' επέκταση, οι ρυθμοί διεξαγωγής του *devşirme* αποτιμώνται ως οι μεγαλύτεροι στην ιστορία του συγκεκριμένου θεσμού.⁶⁶⁵ Η αύξηση του αριθμού των γενιτσάρων, που επιτεύχθηκε με ποικίλους τρόπους, όπως παράνομες στρατολογήσεις παιδιών μικρότερης ηλικίας (5-8 ετών), εισδοχή χωρίς εξισλαμισμό χωρίς την έγκριση των καδήδων, προσχώρηση μουσουλμάνων στο σώμα από το 1600 και έπειτα (οπότε και σταδιακά σταμάτησε η στρατολόγηση χριστιανών και άρχισε να γίνεται κληρονομικό το δικαίωμα προσχώρησης στο γενιτσαρικό σώμα), άρχισε να δημιουργεί μια σειρά από ζητήματα κατά τον 17^ο αιώνα, τα οποία σταδιακά οδήγησαν και στον εκφυλισμό του θεσμού.

Από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα και έπειτα, με τη μείωση των εδαφικών κατακτήσεων και την αντιστρόφως ανάλογη αύξηση του αριθμού των γενιτσάρων, αλλά και συνεπεία άλλων ειδικότερων παραγόντων, όπως των αλλαγών στην πολεμική τεχνολογία και οπωσδήποτε στο τιμαριωτικό σύστημα, ή των ζητημάτων που σχετίζονταν με την καταβολή των μισθών των στρατιωτών, η φυσιολογία του στρατεύματος υφίσταται μεταβολές, οι οποίες σταδιακά αλλά σταθερά θα το οδηγήσουν στη διάλυσή του στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Η βασικότερη, ίσως, από τις αλλαγές αυτές σχετίζεται με την αδρανοποίηση του αμιγώς στρατιωτικού ρόλου των γενιτσάρων και την ενεργοποίηση παραστρατιωτικών και εξωστρατιωτικών μηχανισμών, σε τομείς όπως η οικονομία και η πολιτική διοίκηση.⁶⁶⁶

Εσωτερική οργάνωση

Το τάγμα των γενιτσάρων ακολουθούσε μιαν αυστηρή οργανωτική δομή και συγκεκριμένη ιεράρχηση των στρατιωτικών βαθμίδων και ειδικοτήτων, τουλάχιστον έως τον 16^ο αιώνα.⁶⁶⁷ Το τάγμα των γενιτσάρων (*yeniceri ocağı*) στην Κύπρο ακολουθούσε την καθιερωμένη εσωτερική οργάνωση του γενιτσαρικού σώματος,

---

⁶⁶⁵ Inalcik, "Military and Fiscal Transformation", 288-97. Gabor, Agoston, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 26. Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, (ed.) Seda Çakmakcioğlu (Istanbul: Kabalcı, 2007), 59. Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the early Modern World*, (Cambridge: Cambridge University press, 2010), 143-5. Özgür Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askeri Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012), 103-237 (Chapter 2).

⁶⁶⁶ Inalcik, "Military and Fiscal Transformation", 290-1, 297-9. Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ.1, 503-10. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, τ.1, 411-97. Aksan, "War and Peace", 82-97. Imber, *The Ottoman Empire*, 252-86 (ιδιαίτερος 257-9). McGowan, *Economic life in Ottoman Europe*, 56-8. Faroqhi, "Κρίση και αλλαγή", 12-4.

⁶⁶⁷ Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ.1, 511-2.

όντας οργανωμένο σε *cemaat* (σύνταγμα), *bölük* (λόχος) και *sekban* (μισθοφορικό ειδικό σώμα). Κατά τη σύσταση του γενιτσαρικού σώματος, κάθε 100 στρατιώτες συγκροτούσαν μια *cemaat orta*, με διοικητή τους τον *yayabaşı*. Τα *cemaat orta*, που ήταν τα πρώτα τμήματα στα οποία οργανώθηκε το σώμα των γενιτσάρων, θεωρούνταν πιο σημαντικά σε σχέση με τα *bölük*, διότι στέλνονταν να υπηρετήσουν συνήθως σε παραμεθόριες περιοχές ή στη φύλαξη των συνόρων.

Στα έτη 1573-1577, το τάγμα των γενιτσάρων που ήταν εγκατεστημένο στην Κύπρο απαρτιζόταν από 13 *bölük* και 13 *cemaat*,⁶⁶⁸ ενώ στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, συγκροτούνταν από 14 *ağa bölük* και 13 *cemaat orta*. Φαίνεται ότι η αναλογία αυτή διατηρούνταν από την εποχή της πρώτης εγκατάστασης του σώματος στο νησί, αμέσως μετά τον πόλεμο του 1570-1.⁶⁶⁹

Επικεφαλής των γενιτσάρων ήταν, όπως συνηθιζόταν, ένας αξιωματικός, που έφερε τον τίτλο του *Yeniçeri Ağası* (Αγάς των Γενιτσάρων/ Γιανιτζάραγας), και φρόντιζε για όλα σχεδόν τα ζητήματα που αφορούσαν την στρατιωτική εκπαίδευση, την ασφάλεια των στρατιωτών, την οργάνωση του σώματος, τη μισθοδοσία και άλλα. Τον αγά των Γενιτσάρων ακολουθούσε στην ιεραρχία ένας ακόμη αξιωματικός κατώτερης βαθμίδας, ο οποίος έφερε τον τίτλο του *kul kethuda* (Κουλκιαχαγιάν). Ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός αναφέρει ότι ο *kul kethuda*, ήταν ο τέταρτος τη τάξει από τους συνολικά τέσσερις αγάδες της Λευκωσίας. Μετά τον κετχουντά, υπήρχαν άλλοι αξιωματικοί κατώτερης βαθμίδας, όπως οι *Başçavuş*, *Muhzirbaşı*, *Kethuda Yeri*, *Bölükbaşı* και *Yayabaşı*, οι οποίοι διοικούσαν, ο καθένας από το πόστο του, το κάθε τάγμα (*bölük*).⁶⁷⁰ Για τις ανάγκες του τάγματος των γενιτσάρων στην Κύπρο φαίνεται πως αρχικά είχαν διοριστεί συνολικά 28 *Τζορβατζίδες* (*Çorbacı*). Εξ αυτών οι 14 έφεραν τον τίτλο του Γιαγιάμπαση (*Yayabaşı*) (πεζικό?) (οδηγοί του ιππικού) και οι υπόλοιποι 14 του Μπολούκμπαση (*Bölükbaşı*) (στρατιώτες του πεζικού).⁶⁷¹

Όσον αφορά την Κύπρο, οι γενιτσαροι αποτελούνταν, στην πλειονότητά τους, από απλούς στρατιώτες, που είχαν έρθει στο νησί με την έναρξη του πολέμου το 1570. Φυσικά, στον πόλεμο αυτό υπήρξαν απώλειες, οι οποίες και επιβεβαιώνονται

⁶⁶⁸ NBKM, D.5. Για απλή αναφορά στο περιεχόμενο του D.5 (χωρίς αριθμητικά και λοιπά στοιχεία), βλ.: Θεοχαρίδης, *Κατάλογος Οθωμανικών Εγγράφων*, αρ. εγγράφου: 757 (σ.241), Για την αριθμητική σύσταση των *μπολούκ* και *τζεμαάτ* βλέπε περισσότερα στο: Ι.Π. Θεοχαρίδης, «Ανέκδοτα στοιχεία για τον αριθμό των γενιτσάρων που βρίσκονταν στην Κύπρο μετά την κατάκτησή της από την Οθωμανική Αυτοκρατορία», *Επετηρίς*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου, τ.11 (1981-1982), 335-45.

⁶⁶⁹ Dündar, *Kıbrıs*, 146-9.

⁶⁷⁰ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 301. Dündar, *Kıbrıs*, 150.

⁶⁷¹ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 301.

στα κατάστιχα από την μεταγενέστερη καταγραφή των περιουσιών αυτών των στρατιωτών που είχαν πεθάνει πολεμώντας κατά τα έτη 1570-1571, ωστόσο ένα μέρος αυτών των στρατιωτών παρέμεινε εκεί.⁶⁷² Με τη λήξη του πολέμου, η ανάγκη για εγκατάσταση ενός οργανωμένου και επαρκούς αριθμητικά γενιτσαρικού αποσπάσματος στο νησί έγινε επιτακτική, όπως άλλωστε και σε κάθε νέο έδαφος που ενσωματωνόταν στην περιφέρεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η εγκατάσταση ενός αποσπάσματος στο νησί προϋπέθετε και τη διοίκησή του από ανώτερους αξιωματικούς.

Αριθμός γενιτσάρων στην Κύπρο

Από τον 15^ο έως τον 17^ο αιώνα, ο συνολικός αριθμός των γενιτσάρων στην αυτοκρατορία αυξανόταν συνεχώς και με δυναμικό ρυθμό, ιδιαίτερος κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα. Ξεκινώντας από έναν αριθμό 1.000 συνολικά γενιτσάρων, που ίσχυε έως τα τέλη του 14^{ου} αιώνα, το γενιτσαρικό σώμα έφτασε να αριθμεί περίπου 60.000 στρατιώτες μέχρι το τέλος του 17^{ου} αιώνα.⁶⁷³

Στην Κύπρο, αμέσως μετά τη λήξη του πολέμου που οδήγησε στην κατάληψη του νησιού από τους Οθωμανούς το 1570-1571, και στον οποίο οι γενίτσαροι αποτελούσαν ένα σημαντικό τμήμα του στρατεύματος που διέθετε υπό τις διαταγές του ο Λαλά Μουσταφά πασά, φαίνεται ότι, σύμφωνα με τα γραφόμενα του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού, μεταφέρθηκαν και οργανώθηκαν περίπου 1.000 γενίτσαροι.⁶⁷⁴ Ωστόσο, σε άλλο σημείο της Ιστορίας του, ο Κυπριανός αναφέρει ότι, τον Φεβρουάριο του έτους 1572, το γενιτσαρικό σώμα της Κύπρου απαριθμούσε 2.000 στρατιώτες, στους οποίους προστέθηκαν άλλοι 500, που, όπως ισχυρίζεται, στάλθηκαν από την πρωτεύουσα για να προστατεύσουν το νησί από πιθανή επιδρομή των δυτικών.⁶⁷⁵ Από το 1573 έως το 1577, σύμφωνα με δεφτέρι στο οποίο

⁶⁷² NBKM, D.4, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 287)· NBKM, D.3, (Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 287).

⁶⁷³ Gábor Ágoston, "Firearms and Military Adaptation: The Ottomans and the European Military Revolution, 1450–1800", *Journal of World History*, 25 (2014): 112-6.

⁶⁷⁴ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 302-3· Orhonlu, "The Ottoman Turks Settle in Cyprus", 258· Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 12, 45, 53-4, 56-8· Dündar, *Kıbrıs*, 144-5· Luke, *Cyprus under the Turks*, 22.

⁶⁷⁵ Επιπλέον ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός αναφέρεται και σε 800 ιππείς, χωρίς όμως να διευκρινίζει εάν επρόκειτο για ιππείς από το σώμα των γενιτσάρων ή αν ήταν σπαχήδες. Επίσης, όπως φαίνεται και από το απόσπασμα, δεν είναι ξεκάθαρο εάν οι εκτιμήσεις αυτές, σχετικά με τον αριθμό των στρατιωτών, ήταν της πρωτεύουσας ή των Οθωμανών αξιωματούχων που βρίσκονταν στην Κύπρο και έστειλαν στον σουλτάνο για να περιγράψουν την κατάσταση της στρατιωτικής άμυνας στο νησί. Βλ. σχετικά: Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 457-8, «Εις δε τον αυτόν χρόνον 1572, κατά τον Φεβρουάριον, ... ότι εις την Κύπρον δεν ήτο άλλη φύλαξις, παρά δυω χιλιάδες Γιαννίτζαροι με

καταγράφεται ο αριθμός των γενιτσάρων, ο συνολικός αριθμός τους σώματος στην Κύπρο φαίνεται να κυμαίνεται χονδρικά μεταξύ 900 και 1.000 ατόμων (βλ. πίνακα).⁶⁷⁶ Την ίδια περίοδο, ο συνολικός αριθμός των γενιτσάρων σε ολόκληρη την αυτοκρατορία υπολογίζεται περί τις 14.000 στρατιώτες.⁶⁷⁷ Ο αριθμός των 1.000 γενιτσάρων φαίνεται πως εξακολουθούσε να ισχύει έως τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, όπως υποδεικνύουν οθωμανικά έγγραφα της εποχής. Συγκεκριμένα, σε κατάστιχο του 1599 καταμετρώνται 1.003 γενίτσαροι στην Κύπρο, εκ των οποίων 37 *görevli zabit* (αξιωματικοί), 308 *süvari* (ιππικό) και 668 *riyade* (πεζικό).⁶⁷⁸ Ο αριθμός των γενιτσάρων, με μικρές αυξομειώσεις, φαίνεται να διατηρείται έως και τον 17ο αιώνα μεταξύ 850 και 1.000 ανδρών.⁶⁷⁹ Το 1632, κάποιος Κύπριος, ονόματι Θεόκλητος, ηγούμενος ενός μοναστηριού της Μακεδονίας, και ανιψιός του Αρχιεπισκόπου, σε επιστολή του προς τον Δούκα της Σαβοΐας, Βίκτωρ Αμεντέους Α΄, αναφέρεται σε έναν συνολικό αριθμό 1.000 γενιτσάρων.⁶⁸⁰ Σε άλλη έκθεση προς τον Δούκα της Σαβοΐας, αυτή τη φορά από κάποιον Peter Senni di Pisa, κατά το έτος (1668), αναφέρονται και πάλι συνολικά 1.000 γενίτσαροι και 28 αξιωματικοί τους.⁶⁸¹ Στον αριθμό των περίπου 1.000 γενιτσάρων, αναφέρεται στα τέλη του 17^{ου} αιώνα και ο Γάλλος Πρόξενος François Luce (1697), ο οποίος δίνει ταυτόχρονα και έναν αριθμό 3.000 σπαχήδων, παρουσιάζοντας μίαν αναλογία αντίστροφη από αυτή που ίσχυε συνολικά στην αυτοκρατορία την περίοδο αυτή, όπου ο αριθμός των γενιτσάρων αυξανόταν αντιστρόφως ανάλογα σε σχέση με τον αριθμό των σπαχήδων. Υπάρχουν και εκτιμήσεις, οι οποίες ανεβάζουν τον αριθμό των γενιτσάρων στο νησί τη δεδομένη περίοδο, ωστόσο μάλλον αποκλίνουν από τον πραγματικό αριθμό.⁶⁸²

οκτακοσίους Ιππείς. Όταν ευθύς έστειλαν δια ξηράς πεντακοσίους Γιαννιτζάρους, τέσσαρες Γαλέρας δια θαλάσσης, και πέντε μικρά πλοία δια να συνάξουν άλογα, και ανθρώπους από την Καραμανίαν. Έστειλε και άλλην τόσιν φύλαξιν εις την Ρόδον, και τον Μπέην αυτής με τέσσαρες Γαλέρας αρματομένας. Ο σουλτάνος Σελίμ διότι είχε μέγαν φόβον να μη χάσει αυτάς τας δύο Νήσους με τα περίξ αυτών. Αλλ'ούτος ο φόβος μετ'ολίγον διεσκορπίσθη, και ησύχασαν εις το εξής οι Τούρκοι της Κύπρου.»

⁶⁷⁶ NBKM, D.5. Βλ. σχετικά με το δεφτέρι: Θεοχαρίδης, «Ανέκδοτα στοιχεία», 335-45.

⁶⁷⁷ Gábor, “Firearms and Military Adaptation”, 113.

⁶⁷⁸ Dündar, *Kıbrıs*, 150.

⁶⁷⁹ Jennings, *Christians and Muslims*, 115.

⁶⁸⁰ Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 56-7.

⁶⁸¹ Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 58.

⁶⁸² Όπως του Αρχιεπισκόπου Νικηφόρου το 1664, ο οποίος έδωσε έναν αριθμό 5.000 γενιτσάρων. Περισσότερα βλέπε: Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 56-58· Hadjianastasis, *Bishops, Agas*, 204.

Προέλευση γενιτσάρων

Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, κατά τους πρώτους αιώνες της αυτοκρατορίας, οι γενίτσαροι προέρχονταν αποκλειστικά από παιδιά μη μουσουλμανικών, κατά βάση χριστιανικών, πληθυσμών, κυρίως από την ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων, τα οποία επιλέγονταν μέσω της διαδικασίας του *devşirme*, εξισλαμίζονταν, και εντάσσονταν στο γενιτσαρικό σώμα. Αυτό το αυστηρό σχήμα, που ίσχυε μέχρι και τον 15^ο αιώνα, διαταράσσεται κατά τον 16^ο αιώνα, με την είσοδο στο σώμα των γενιτσάρων και μουσουλμάνων. Όσον αφορά την Κύπρο, μέσα από τα ιεροδικαστικά έγγραφα που μελέτησε ο Jennings, συνάγεται το συμπέρασμα ότι, ήδη από τα τέλη του 16^{ου}, και πολύ περισσότερο κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, το ποσοστό των γενιτσάρων που προέρχονταν από μη μουσουλμάνους έπεφτε σταδιακά, ενώ το ποσοστό των γενιτσάρων που ήταν ήδη μουσουλμάνοι, προτού μπουν στο στράτευμα, αυξανόταν συνεχώς. Ο Jennings βασίστηκε κυρίως στα ονόματα των γενιτσάρων που εμφανίζονται στα δικαστικά έγγραφα, για να στοιχειοθετήσει τις παρατηρήσεις του, έχοντας ως βάση του το προσωνύμιο Abdullah που συνοδευε τους εξισλαμισμένους γενίτσαρους. Πιο συγκεκριμένα, μεταξύ των ετών 1593 και 1595, οι γενίτσαροι που καταγράφονται στα δικαστικά έγγραφα (που μελέτησε ο Jennings) και που έχουν μη μουσουλμανικές καταβολές, δηλαδή όσοι φέρουν το συνοδευτικό όνομα Abdullah, αποτελούν ένα ποσοστό 46%, ενώ κατά την πρώτη δεκαετία του 17^{ου} αιώνα (1610-11), το ποσοστό αυτό πέφτει στο 25% και τις επόμενες δεκαετίες (1633-7) στο 16%. Παρ' ό,τι ελλοχεύει ο κίνδυνος της γενίκευσης, δεν θα ήταν άστοχο να ισχυριστεί κανείς πως τα στοιχεία του Jennings δίνουν μια εικόνα για τη σύσταση του γενιτσαρικού σώματος στην Κύπρο και, ως ένα βαθμό, επιβεβαιώνουν την γενικότερη τάση που παρατηρείται στο σύνολο των γενιτσάρων της αυτοκρατορίας, δηλαδή την είσοδο των εκ γενετής μουσουλμάνων στο στράτευμα,⁶⁸³ το οποίο αποτελούσε και ένα από τα πάγια παράπονα των Οθωμανών συγγραφέων του 17^{ου}, που το θεωρούσαν ως ένδειξη της πτώσης της δύναμης του οθωμανικού κράτους (π.χ. Κοçu Bey, κτλ.).

⁶⁸³ Jennings, *Christians and Muslims*, 108.

Έτος	Συνολικός αριθμός γενιτσάρων Κύπρου
1573	904
1574	942
1575	958
1576-1577	983
1594	878
1596	838
1598	879
1599	1003
1602	963
1607	963
1608	1003
1620	963
1626	890
1627	956
1632	877

Πίνακας 19: Συνολικός αριθμός των γενιτσάρων στην Κύπρο κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα.⁶⁸⁴

Αμοιβή γενιτσάρων

Οι μισθοί των γενιτσάρων ποίκιλαν, παρουσιάζοντας μεγάλες αποκλίσεις μεταξύ τους, ανάλογα με τη θέση τους στην ιεραρχία του σώματος. Ο ημερήσιος μισθός των απλών στρατιωτών ξεκινούσε από 2-3 ακçe ως κατώτερος μισθός, και μπορούσε να αυξηθεί. Κατά τον 16^ο αιώνα, ο ημερήσιος μισθός ενός στρατιώτη έφτανε έως και 5 ακçe. Το ποσό αυτό αυξήθηκε στα 8 ακçe στα τέλη του 16^{ου} αιώνα. Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, ο ανώτατος ημερήσιος μισθός ενός απλού στρατιώτη γενίτσαρου ανερχόταν στα 9 ακçe, το οποίο εν συνεχεία αυξήθηκε έως και 12 ακçe στα μέσα του αιώνα.⁶⁸⁵

Οι μισθοί των γενιτσάρων της Κύπρου, κατά τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης του τάγματος στο νησί, όπως πληροφορούμαστε από δεφτέρι μισθών των γενιτσάρων, το οποίο καλύπτει τα έτη 1573-1577, κυμαίνονταν από 3 έως 7 ακçe (7 ακçe, για τους *süvari* στρατιώτες και 3-5 ακçe για τους *riyade*). Ο γραφέας των δεφτεριών των γενιτσάρων έπαιρνε 25 ακçe ως ημερομίσθιο, ενώ αρκετά μεγαλύτερος ήταν ο μισθός του *kethuda*, ο οποίος λάμβανε 35 ακçe ως ημερήσιο μισθό. Ο αγάς των γενιτσάρων λάμβανε 100 ακçe, ποσό κατά πολύ μεγαλύτερο από

⁶⁸⁴ Jennings, *Christians and Muslims*, 108.

⁶⁸⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, τ.1, 411-3· Σαρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ.1, 511-2.

αυτό του *kethuda*.⁶⁸⁶ Τα ίδια ακριβώς ποσά παρατηρούμε να ισχύουν και σε δεφτέρι του 1599, σε όλες τις προαναφερόμενες βαθμίδες.⁶⁸⁷

Όπως αναφέρεται και στο σχετικό κεφάλαιο, ο κεφαλικός φόρος της Κύπρου ήταν αυτός που κάλυπτε τους μισθούς των γενιτσάρων. Το 1610, και για μια περίοδο σχεδόν πέντε μηνών, ο *defterdar* της Κύπρου εισέπραξε από τα κατ'αποκοπή εισοδήματα, από τον κεφαλικό φόρο και από άλλες πηγές, ένα σύνολο σχεδόν 10.000.000 ακçe (κατ'ακρίβεια 9.858.771 ακçe). Από αυτό το ποσό, αναφέρεται ότι δόθηκαν για τους μισθούς των γενιτσάρων και ευνούχων 1.712.520 ακçe.⁶⁸⁸

Έτος	Ποσά για την κάλυψη των μισθών των γενιτσάρων Κύπρου ⁶⁸⁹
1593	434,128 ακçe
1594	417,233 ακçe
1601	434,934 ακçe
1602	452,832 ακçe
1607	459,913 ακçe
1608	462,209 ακçe
1617	440,882 ακçe
1620	461,647 ακçe
1627	485,345 ακçe
1632	418,162 ακçe

Πίνακας 20: Χρηματικά ποσά για την κάλυψη των μισθών των γενιτσάρων.

Σε αυτοκρατορική διαταγή του έτους 1628, η οποία φέρει τη σφραγίδα του σουλτάνου Μουράτ Δ', ο εισπράκτορας του κεφαλικού φόρου της Κύπρου διατάζεται να δώσει από τις εισπράξεις του φόρου ένα οφειλόμενο ποσό σε γενίτσαρο που υπηρετούσε στο νησί. Ο γενίτσαρος λαμβάνει (αναδρομικά προφανώς) το ποσό των 3.716 ακçe. Στο ίδιο έγγραφο αναφέρεται ότι η ημερήσια αμοιβή του ήταν 21 ακçe, ποσό κατά πολύ μεγαλύτερο από αυτά που είδαμε πιο πάνω να δίνονται σε απλούς στρατιώτες.⁶⁹⁰ Αυτό, βέβαια, ίσως σχετίζεται με την υποτίμηση του νομίσματος ή πρόκειται για αύξηση στον μισθό των γενιτσάρων.

⁶⁸⁶ NBKM, D.5, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 241.

⁶⁸⁷ Dündar, *Kıbrıs*, 150.

⁶⁸⁸ NBKM, F.275,a.e.24, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 242.

⁶⁸⁹ Jennings, *Christians and Muslims*, 115.

⁶⁹⁰ F.275A,a.e.793' Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 44.

Παρά το γεγονός ότι η αμοιβή των γενιτσάρων βασιζόταν στην καταβολή μισθού, στην Κύπρο του 17^{ου} αιώνα, υπήρξαν και περιπτώσεις απόδοσης τιμαρίων σε μέλη του γενιτσαρικού σώματος.⁶⁹¹

Διοικητικός ρόλος και λοιπές δραστηριότητες

Το ζητούμενο του 17^{ου} αιώνα, όσον αφορά τη λειτουργία του στρατού, ήταν κατά βάση η διατήρηση και η φύλαξη των κατακτημένων εδαφών και όχι τόσο η επέκταση, όπως συνέβαινε κατά τους προηγούμενους αιώνες. Σε αυτό το πνεύμα κινούνταν και η αποστολή γενιτσάρων στην Κύπρο, ήδη αμέσως μετά την κατάκτησή της. Οι γενίτσαροι που στέλνονταν στο νησί είχαν ως κύριο μέλημα την περιφρούρηση των κάστρων, με πρώτο αυτό της Λευκωσίας, που ήταν και η έδρα του μπηλερμπελικιού, και εν συνεχεία εκείνων της Πάφου, Αμμοχώστου και Λεμεσού.⁶⁹² Ο προορισμός τους ήταν να διασφαλίζουν την οθωμανική κυριαρχία στα κατακτημένα φρούρια. Άλλωστε, κατά παράδοση, οι γενίτσαροι ήταν δεσμευμένοι να παραμένουν ανύπανδροι, χωρίς οικογένεια και απογόνους και χωρίς να έχουν το δικαίωμα να ασκήσουν άλλο επάγγελμα. Ωστόσο, κατά τον 17^ο αιώνα, αυτό το αυστηρό σχήμα δείχνει να διαταράσσεται.⁶⁹³

Οι γενίτσαροι της Κύπρου, και ειδικά οι ανώτεροι αξιωματικοί τους, συμμετέχουν ενεργά, όχι μόνο στην καθημερινότητα του νησιού, αλλά και στη διοίκησή του, και αποκτούν πρόσβαση στη ζωή του τόπου και επαφές με τους ντόπιους. Μια τυπική περίπτωση αποτελεί αυτή του γενίτσαρου Ιμπραήμ πασά Αμπντουραχμάν, ο οποίος διαβιούσε στο χωριό Ευρύχου του kaza Λεύκας. Όπως συνέβαινε συχνά στη διαδικασία είσπραξης των φόρων, οι προστριβές που προέκυπταν μεταξύ εισπρακτόρων και φορολογουμένων κατέληγαν στα ιεροδικεία. Έτσι και στην περίπτωση του εν λόγω γενιτσάρου, οι απαιτήσεις του για την είσπραξη του φόρου επί των προβάτων, για τα έτη 1593 έως και το 1596, τον οδήγησαν σε δικαστική διαμάχη με τους κατοίκους της περιοχής του.⁶⁹⁴ Το γεγονός ότι, πέραν των άλλων αρμοδιοτήτων τους, συμμετείχαν στην διαδικασία συλλογής

⁶⁹¹ Jennings, *Christians and Muslims*, 108-9.

⁶⁹² Dündar, *Kıbrıs*, 145.

⁶⁹³ Inalcik, "Military and Fiscal Transformation", 290-1, 297-9. Σαρρής, *Οθωμανική πραγματικότητα*, τ.1, 503-18. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, τ.1, 411-97. Aksan, "War and Peace", 82-97. Imber, *The Ottoman Empire*, 257-9. Σαρρής, *Οθωμανική πραγματικότητα*, τ.1, 503-10, 511-8.

⁶⁹⁴ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 38-9.

των φόρων, τους καθιστά έναν σημαντικό κρίκο στην αλυσίδα της επαρχιακής διοίκησης.⁶⁹⁵

Μέσα στις αρμοδιότητες των γενιτσάρων ήταν η φροντίδα για την εφαρμογή του νόμου χωρίς παρεκτροπές, και στο πλαίσιο αυτό ήταν υποχρεωμένοι να προστατεύουν την άσκηση του δικαίου και τους εκπροσώπους του.⁶⁹⁶ Επιπλέον, οι αξιωματικοί των γενιτσάρων συνεργάζονταν με τον τοπικό καδή όταν το απαιτούσε κάποια υπόθεση. Το 1611, σε μια τέτοια υπόθεση, ο καδής της Πάφου Αλί ζήτησε τη συνεργασία του αξιωματικού (*zabit*) των γενιτσάρων Αχμέτ, προκειμένου να διαλευκανθεί μια υπόθεση κληρονομιάς.⁶⁹⁷

Μέσα από έγγραφα ιεροδικείου κυρίως, καθίσταται εμφανές ότι οι γενίτσαροι της Κύπρου, τόσο οι απλοί στρατιώτες όσο και οι αξιωματικοί τους, συμμετείχαν στο τοπικό εμπόριο και έπαιρναν μέρος κυρίως σε αγοραπωλησίες ακίνητης περιουσίας.⁶⁹⁸ Σε έγγραφο του 1644, για παράδειγμα, συναντάμε τον αγά των γενιτσάρων να έχει αντιπρόσωπο και δι' αυτού να εμπλέκεται σε πράξη αγοραπωλησίας. Συγκεκριμένα, ο αντιπρόσωπος του αγά των γενιτσάρων προέβη στην πώληση ακίνητης περιουσίας του εντολέα του προς ντόπιους χριστιανούς υπηκόους. Η προς πώληση περιουσία του αγά των γενιτσάρων συμπεριλάμβανε ένα σπίτι με πηγάδι, καρποφόρα και μη δένδρα, δύο μαγγανοπήγαδα και δεξαμενές, μian εκκλησία ερειπωμένη και 300 ελαιόδεντρα, αντί του ποσού των 37.000 akçe.⁶⁹⁹ Πέραν του ότι ήταν κάτοχοι ακίνητης περιουσίας, επί της οποίας συναλλάσσονταν, φαίνεται ότι, σε κάποιες περιπτώσεις, κληροδοτούσαν την περιουσία τους στους απογόνους τους ή σε άλλους, παρά το γεγονός ότι, με βάση τον νόμο, η περιουσία των γενιτσάρων περνούσε στα χέρια του σουλτάνου μετά τον θάνατό τους, καθώς απαγορευόταν να έχουν απογόνους.⁷⁰⁰

Κατά τον 17^ο αιώνα, υπήρχαν περιπτώσεις που καταδεικνύουν πως οι γενίτσαροι δεν δίσταζαν να παρεκκλίνουν της αποστολής, τους παρακάμπτοντας τους κανονισμούς που όριζαν το πλαίσιο των αρμοδιοτήτων και των ευθυνών τους. Σε έγγραφο ιεροδικείου του έτους 1634, καταγράφεται η περίπτωση ενός γενίτσαρου, ο οποίος, χωρίς να έχει λάβει καμία άδεια, έφυγε από την Κύπρο για την Ανατολία,

⁶⁹⁵ Hadjianastasis, "Consolidation of the Cypro-Ottoman Elite", 71-5.

⁶⁹⁶ Hadjianastasis, *Bishops, Ağas and Dragomans*, 204.

⁶⁹⁷ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 58-61.

⁶⁹⁸ Jennings, *Christians and Muslims*, 109-14; Hadjianastasis, *Bishops, Ağas and Dragomans*, 205-8.

⁶⁹⁹ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 120-1.

⁷⁰⁰ Jennings, *Christians and Muslims*, 109-10.

όπου επρόκειτο να ασχοληθεί με το εμπόριο. Ο διοικητής του συντάγματος, στο οποίο ανήκε, φρόντισε να διαγράψει τον γενίτσαρο, και να λάβει τον μισθό του ο ίδιος, παραβαίνοντας τον νόμο (*kanun*).⁷⁰¹ Οι παρεκκλίσεις από τον νόμο, όπως φαίνεται και από αυτή την περίπτωση, αλλά και από άλλες περιπτώσεις ανά την αυτοκρατορία αυτή την περίοδο, προέρχονταν από όλες τις βαθμίδες της στρατιωτικής κλίμακας των γενιτσάρων, όχι μόνο από τους απλούς στρατιώτες, αλλά και από τους αξιωματικούς.

β) Τιμαριούχοι σπαχήδες

Το στρατιωτικό σώμα των τιμαριούχων σπαχήδων,⁷⁰² δηλαδή το επαρχιακό οθωμανικό ιππικό, αποτελούσε, ήδη από τις απαρχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (14^ο αι.), ένα σημαντικό μέρος του οθωμανικού στρατού, αλλά και της επαρχιακής διοίκησης, και αυτό γιατί η πορεία του ταυτίστηκε εξ αρχής με τη λειτουργία του τιμαριωτικού συστήματος, και ειδικότερα με τα ζητήματα γαιοκτησίας.

Ο σπαχής λάμβανε το τιμάριό του, και ως αντάλλαγμα όφειλε να συμμετέχει ο ίδιος στις εκστρατείες, αλλά και να διαθέτει στον οθωμανικό στρατό δικούς του στρατιώτες (*cebeli*), τους οποίους συντηρούσε και εξόπλιζε ο ίδιος ο τιμαριούχος με δικές του δαπάνες. Ανάλογες με το μέγεθος του τιμαρίου ήταν και οι υποχρεώσεις του σπαχή απέναντι στο κράτος. Αυτές οι υποχρεώσεις, μάλιστα, μπορούσαν ενίοτε να γίνουν αιτία να απολέσει ο σπαχής το τιμάριό του, σε περίπτωση που δεν εκπληρώνονταν. Απώλεια του τιμαρίου μπορούσε να επιφέρει και η φυγή των τιμαριούχων από το σαντζάκι, στο οποίο βρίσκονταν το τιμάριό τους. Πέρα από την πολεμική ετοιμότητα, καθήκον των σπαχήδων σε καιρό ειρήνης ήταν να συνδράμουν

⁷⁰¹ Jennings, *Christians and Muslims*, 109.

⁷⁰² Οι τιμαριούχοι σπαχήδες διακρίνονται από τους *karikulu* σπαχήδες (ή σπαχήδες της Πύλης). Οι μεν πρώτοι αποτελούσαν τμήμα του επαρχιακού στρατού και αμείβονταν με τιμάρια και οι δεύτεροι συνιστούσαν τμήμα του αυτοκρατορικού στρατού ή στρατού της πρωτεύουσας, πιο συγκεκριμένα το αυτοκρατορικό ιππικό (το στρατιωτικό ισοδύναμο του αυτοκρατορικού πεζικού, των γενιτσάρων) και αμείβονταν με μισθό. Το κοινό στοιχείο των δύο ιππικών σωμάτων ήταν ότι τόσο οι τιμαριούχοι σπαχήδες όσο και οι σπαχήδες της Πύλης, συγκροτούνταν κατά βάση από μουσουλμάνους υπηκόους. Ο αριθμός των *karikulu* σπαχήδων ανά την οθωμανική επικράτεια, κατά τις πρώτες δεκαετίες του 17^{ου} αιώνα, υπολογίζεται σε 20.000 άνδρες περίπου. Για αριθμητικά στοιχεία του στρατού των *karikulu* (σπαχήδων και γενιτσάρων), Βλ. Yaşar Yücel (ed.), *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Kitâbi Müstetâb, Kitabu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi 'i'l Mü'minîn, Hirzû'l-Mülûk*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 15-7, 36-40. Inalcik, "Military and Fiscal Transformation", 289, υποσημείωση 14.

τους επαρχιακούς διοικητές στην άσκηση της τοπικής διοίκησης και την εφαρμογή του νόμου.⁷⁰³

Το ιππικό που συγκροτούσαν οι σπαχήδες αποτέλεσε το μεγαλύτερο μέρος του οθωμανικού στρατού μέχρι και τον 16^ο αιώνα. Έκτοτε άρχισε να χάνει την αξία του, λόγω της εξέλιξης στον οπλισμό, με την οποία δεν συμβάδιζε το σώμα των ιππέων, καθώς δεν έφεραν πυροβόλα όπλα, αλλά έναν συμβατικό μεσαιωνικού τύπου οπλισμό (συνήθως με λόγχες), αλλά και εξαιτίας της αριθμητικής αύξησης των γενιτσάρων. Παρόλο που είναι δύσκολο να εντοπιστεί ο ακριβής αριθμός των σπαχήδων συνολικά για την αυτοκρατορία, και οι διάφορες εκτιμήσεις που έχουν γίνει έως τώρα παρουσιάζουν αποκλίσεις, ωστόσο, με το πέρασμα του χρόνου διαφάνηκε μια μείωση στον συνολικό αριθμό τους.⁷⁰⁴

Στην Κύπρο, οι πληροφορίες για τον αριθμό των σπαχήδων είναι περιορισμένες, ωστόσο επαρκούν για να στοιχειοθετήσουμε σε αδρές γραμμές μια άποψη. Σύμφωνα με τον Αρχιμανδρίτη Κυπριανό, που είναι μάλλον ο πρώτος που μας έδωσε μια ιστορική καταγραφή για τα δεδομένα του στρατού και γενικότερα της οθωμανικής διοίκησης της Κύπρου, το σώμα των σπαχήδων αμέσως μετά την εγκατάστασή του στο νησί, δηλαδή κατά το έτος 1572, αριθμούσε περί τους 2.666 άνδρες.⁷⁰⁵ Σε αυτούς τους 2.666 σπαχήδες, περιλαμβάνονταν 42 ζαΐμηδες, δηλαδή κάτοχοι ζιαμετιών (μεγάλων τιμαρίων με απόδοση πάνω από 20.000 ακçe) και προφανώς όλοι οι υπόλοιποι ήταν απλοί τιμαριούχοι σπαχήδες (δηλαδή κάτοχοι μικρών τιμαρίων, με απόδοση κάτω από 20.000 ακçe) και οι στρατιώτες τους (*cebelü*). Από αυτούς τους 42 ζαΐμηδες, οι 32 ήταν εγκατεστημένοι στη Λευκωσία και μόλις οι υπόλοιποι 10 διαμοιράζονταν στην Πάφο και Αμμόχωστο, χωρίς να μας δίνεται η ακριβής αναλογία. Τρεις αλάιμπέδες ήταν υπό τις διαταγές των ζαΐμηδων,

---

⁷⁰³ Vera P. Mutafchieva, *Agrarian Relations in the Ottoman Empire in the 15th and 16th Centuries* (Boulder: Brooklyn College, 1988): pp. 1-60· Gyula Caldy-Nagy, "The First Centuries of the Ottoman Military Organization", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 31/2 (1977): 147-83· Nicoara Beldiceanu, *Le timar dans l'etat ottoman (debut XIVs - debut XVP siecle)*, (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1980)· McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe*, 47-56· Kunt, *The Sultan's Servants*· Halil Inalcik, "The Ottoman state: Economy and society, 1300-1600", 72-4, 103-54, 171-3· Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, (Rutgers University Press, 1999), 35-43. Σαρρής, *Οθωμανική πραγματικότητα*, τ.1, 489-97· Inalcik, "Military and Fiscal Transformation", 288-90, 292-6.

⁷⁰⁴ Ο Inalcik υπολόγισε περίπου 40.000 τους επαρχιακούς σπαχήδες στα μέσα του 16^{ου} αιώνα (κατά τη διάρκεια της σουλτανικής θητείας του Σουλεϊμάν Α'), ενώ στην Εγκυκλοπαίδεια του Ισλάμ, ο αριθμός τους υπολογίζεται περίπου στους 150.000 συνολικά σπαχήδες και τζεμπελήδες μαζί, σε Ανατολία και Βαλκάνια. Βλέπε σχετικά: Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 189-90.

⁷⁰⁵ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 302. Τον ίδιο αριθμό, των 2.666 σπαχήδων, δέχεται και ο C. Orhonlu. Βλ.: Orhonlu, "The Ottoman Turks Settle in Cyprus", 258.

εκ των οποίων ο ένας στη Λευκωσία, ο οποίος υπερείχε ιεραρχικά, ένας στην Πάφο και ένας στην Αμμόχωστο.⁷⁰⁶

Ο *Ayn Ali Efendi*, κατά το έτος 1602, αναφέρει ότι στην επαρχία της Κύπρου, συμπεριλαμβανομένων και των εξωτερικών σαντζακιών της, δηλαδή των *İçil*, *Sis*, *Alaiye* and *Tarsus* ο αριθμός των τιμαριούχων σπαχήδων μαζί με τους *cebelü* ανερχόταν σε 4.500 άνδρες συνολικά.⁷⁰⁷

Vilayet	Zeamet	Timar
Kıbrıs	9	307
Alaiye	-	115
Tarsus	13	418
Sis	3	156
İçil	16	630
ΣΥΝΟΛΟ	41	1626

Πίνακας 21: Ζεαμέτια και τιμάρια επαρχίας Κύπρου.⁷⁰⁸

Στα 1603, ο αριθμός των τιμαριούχων σπαχήδων ανερχόταν στους 82, σύμφωνα με κατάστιχο εκείνου του έτους (*tahrir defteri*).⁷⁰⁹ Ο αριθμός αναφέρεται μόνο στους τιμαριούχους και όχι στους άνδρες τους, αλλά και πάλι, όπως σωστά υπογραμμίζει ο R. Dündar, ο αριθμός αυτός μάλλον δεν αντικατοπτρίζει τον πραγματικό αριθμό των τιμαριούχων του νησιού, διότι πολλοί τιμαριούχοι είχαν εξασφαλίσει, μετά το 1572, τα τιμάρια τους στα εξωτερικά σαντζάκια του εγιαλετιού της Κύπρου (Ταρσούς, Αλάϊγια, Σις και Ιτσίλ), με τον όρο να μετεγκατασταθούν στην Κύπρο.⁷¹⁰ Ακόμη και έτσι, όμως, παρουσιάζει μεγάλη απόκλιση από τον αριθμό που δίνει ο Κυπριανός (δηλαδή τους 2.666 σπαχήδες). Θα υπήρχε κάποια αρμονία μεταξύ των δύο αριθμών μόνο σε περίπτωση που ο Κυπριανός αναφέρεται συνολικά στο εγιαλέτι της Κύπρου, όχι μόνο στο νησί, περιλαμβάνει δηλαδή και τα τέσσερα σαντζάκια της Ανατολίας, και υπολογίζοντας φυσικά τους τιμαριούχους μαζί με τους *cebelü*.

⁷⁰⁶ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 302.

⁷⁰⁷ Ayn Ali Efendi, *Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet Taksimati*, 34' Hadjianastasis, *Bishops, Ağas and Dragomans*, 203-4.

⁷⁰⁸ Ayn Ali Efendi, *Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet Taksimati*, 34' Dündar, *Kıbrıs*, 183-4.

⁷⁰⁹ Dündar, *Kıbrıs*, 184-8 (πηγή:BOA.TD.696).

⁷¹⁰ Dündar, *Kıbrıs*, 186-187.

Θα μπορούσε, ίσως, να γίνει μια απόπειρα υπολογισμού των σπαχήδων συνολικά, αν προσπαθούσαμε να εντοπίσουμε πόσοι περίπου *cebelü* (δηλαδή στρατιώτες ιππικού) αναλογούσαν σε κάθε τιμαριούχο κατά προσέγγιση. Ωστόσο, για να προβούμε σε μια τέτοια εκτίμηση πρέπει να γνωρίζουμε τουλάχιστον πόσους *cebelü* όφειλε να συντηρεί ο τιμαριούχος ανάλογα με το εισόδημα του τιμαρίου του. Αυτό, όμως, δεν ήταν σταθερό, και ο αριθμός των *cebelü* που αναλογούσαν σε κάθε τιμάριο άλλαζε κατά περιόδους. Το σίγουρο είναι ότι το μικρότερο σε μέγεθος τιμάριο εξασφάλιζε ένα ποσό που επέτρεπε στον τιμαριούχο να συντηρεί στην κατοχή του ένα άλογο και να εξασφαλίζει φυσικά τον οπλισμό του. Ο διπλασιασμός του ελάχιστου εισοδήματος σήμαινε αυτόματα και τη συντήρηση ενός ακόμη ιπέα (*cebelü*). Οι *cebelü* που θα παρείχε κάθε τιμαριούχος αυξάνονταν όσο αύξανε ανάλογα το εισόδημα και το μέγεθος του τιμαρίου του. Κατά τις αρχές του 16^{ου} αιώνα, ως ελάχιστο ποσό τιμαρίου είχε οριστεί το ποσό των 3.000 ακçe, πράγμα που σήμαινε ότι, για κάθε επιπλέον 3.000 ακçe, ο τιμαριούχος όφειλε να συντηρεί έναν επιπλέον ιπέα (*cebelü*) με τον πλήρη εξοπλισμό του και καλύπτοντας τις δαπάνες του. Ενώ για όσους ήταν κάτοχοι μεγάλων ντιρλίκ, το ελάχιστο ποσό ορίζονταν στα 5.000 ακçe, και για κάθε 5.000 ακçe εισοδήματος αντιστοιχούσε ένας *cebelü*.⁷¹¹

Ο Hill καταγράφει αρκετές αναφορές στον αριθμό των σπαχήδων, προερχόμενες από προσωπικές μαρτυρίες, όπως αυτή του *Sieur de Grandnon*, κατά το έτος 1632, ο οποίος αναφέρεται σε έναν συνολικό αριθμό 10.000 ανδρών του ιππικού. Ωστόσο, αξιολογεί ως υπερβολικές τέτοιου μεγέθους αριθμητικές εκτιμήσεις των σπαχήδων, και το πιθανότερο είναι πως έχει δίκαιο.⁷¹² Στα 1668, αναφέρεται σε δυτικές πηγές ένα σώμα 3.000 σπαχήδων όσον αφορά την Κύπρο, οι οποίοι τελούσαν υπό τις διαταγές 30 ζαϊμηδων.⁷¹³ Ο ίδιος αριθμός επαναλαμβάνεται από τον *François Luce* κατά το έτος 1697.⁷¹⁴ Ο αριθμός αυτός, των 2.500-3.000 σπαχήδων, δεν είναι ξεκάθαρο αν αφορούσε μόνο το νησί της Κύπρου ή συμπεριλάμβανε και τα εξωτερικά σαντζάκια της επαρχίας Κύπρου.

⁷¹¹ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 96-7.

⁷¹² Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 56-9.

⁷¹³ Συγκεκριμένα, σε έκθεση που παρουσίασε στον Δούκα της Σαβοΐας κάποιος Peter Senni (της Pisa), ο οποίος είχε ζήσει στην Κύπρο για μεγάλο διάστημα. Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 58.

⁷¹⁴ Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 58.

Οργάνωση σπαχίδων

Οι τιμαριούχοι σπαχίδες ακολουθούσαν την διοικητική ιεραρχία της επαρχιακής διοίκησης ως προς την στρατιωτική οργάνωσή τους. Σε καιρό πολέμου, οι τιμαριούχοι σπαχίδες και οι στρατιώτες τους (*cebelü*) τελούσαν υπό τις διαταγές των αλάημπέδων, οι οποίοι, με τη σειρά τους, όφειλαν να υπακούουν στους σαντζάκμπέδες και αυτοί, τέλος, ακολουθούσαν τις διαταγές των beylerbeyi. Ωστόσο, η στρατιωτική δράση και ικανότητα, αλλά κυρίως η προθυμία των τιμαριούχων σπαχίδων να συμμετέχουν σε εκστρατείες, μειώθηκε σημαντικά κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, όπως μειώθηκαν και τα εισοδήματα των τιμαριούχων από τα τιμάρια, τα οποία αποτελούσαν πλέον πηγή εισοδήματος και για τους γενίτσαρους, αλλά και για άλλους εκπροσώπους του στρατού. Η στρατιωτική τους οργάνωση περιορίστηκε κυρίως στην βαθμοφορία των αξιωματούχων, οι τίτλοι των οποίων είχαν πια μεγαλύτερο αντίκρισμα σε ζητήματα επαρχιακής διοίκησης και λιγότερο πολεμικής δραστηριότητας.⁷¹⁵

Παραλήπτες τιμαρίων δεν ήταν μόνο οι σπαχίδες, αλλά και οι γενίτσαροι, και άλλοι, στρατιωτικοί και μη, αξιωματούχοι και μέλη της σουλτανικής αυλής. Όσον αφορά τους τιμαριούχους σπαχίδες, σύμφωνα με την Darling, κατά τον 16^ο αιώνα, δεν ξεπερνούσαν σε ποσοστό το 5-6% του συνόλου των τιμαριούχων, με προεξέχοντες όσους είχαν τον τίτλο του *ζανις* (αγγελιοφόροι, τόσο στο σώμα των γενιτσάρων όσο και των σπαχίδων).⁷¹⁶

Στην περίπτωση της Κύπρου, ως τιμαριούχοι σπαχίδες καταγράφονται άτομα που φέρουν διάφορους τίτλους και αξιώματα της στρατιωτικής ιεραρχίας, όπως *bölükbaşı*, *kethüda*, *ağa*, *bey*, *subaşı* κ.ά. Ενδεικτικά αναφέρονται κάποιες περιπτώσεις στον πίνακα που ακολουθεί:

⁷¹⁵ Ali Kemalî Aksüt, *Koçi Bey Risalesi*, (İstanbul: Vakit, 1939), 31· Kunt, *The Sultan's Servants*, 88· Pal Fodor, Geza David, "Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army from the Early Sixteenth to the End of the Seventeenth Century", 157-88· Gabor Agoston, "Military Transformation in the Ottoman Empire and Russia, 1500-1800", *Kritika*, 12/2 (2011): 290, 307-8· Μια διαφορετική εκδοχή σχετικά με την πορεία των τιμαριούχων σπαχίδων παρουσιάζεται στο: Barkey, *Bandits and Bureaucrats*, 55-76.

⁷¹⁶ Darling, "Nasihatnameler", 203-7.

Έτος	Όνόματα και βαθμοί τιμαριούχων	Τιμάρια
1617	Hasan bey, Yusuf bey, Ramazan bey, Ridvan bey.	Μοναστήρι Αγίου Γεωργίου, nahiye Πεντάγειας. ⁷¹⁷
1660	Halil, el-hacc Hamza, el-hacc Mehmed.	Χωριό Κοράκου, kaza Λεύκας. ⁷¹⁸
1677	Zaim Mustafa ağa, Saban bey.	Τιμάριο Αγρολάδου, kaza Λεύκας ⁷¹⁹
1682	Ahmed bölükbaşı, Hasan bölükbaşı, Kerim bey.	Τιμάριο Άγιος Δομέτιος. ⁷²⁰
1684	Abdullah serbölük.	Μακεδονίτισσα. ⁷²¹
1684	Dervis ağa, Mustafa ağa, Murad ağa.	Στρόβολος. ⁷²²
1686	Ahmed bey, Mehmed bey, Mehmed bey.	Χωριό Κοράκου. ⁷²³
1688	Mustafa ağa (zaim), Mehmed ağa.	Τιμάριο Κλήρου, nahiye Λευκωσίας. ⁷²⁴
1693	Ahmed bey Hasan bey, Mehmed bey.	Χωριό Κοράκου. ⁷²⁵
1693	Mir-i alay Mustafa ağa.	(Malanisa?). ⁷²⁶
1694	İbrahim kethuda, Hüseyin bölükbaşı, Abd subaşı.	Τιμάριο Άγιος Δομέτιος. ⁷²⁷
1695	El-hacc Uvenis bey, Dede ağa (zaim).	Διάφορες περιοχές (στα μοναστήρια του Αρχαγγέλου και της Μακεδονίτισσας, στα χωριά Λακατάμειας, Στροβόλου, την περιοχή του Αγίου Ανδρόνικου). ⁷²⁸
1698	Ali Dede el-hacc Mustafa.	Λακατάμειας και Αρχαγγέλου. ⁷²⁹
1700	Mustafa kethuda, Mustafa ser bölük, Es-Seyyid Osman subaşı.	Χωριό Κάτω Δευτερά. ⁷³⁰
1703	Ahmed bey, Hasan bey, Mehmed bey.	Χωριό Κοράκου, kaza Λεύκας. ⁷³¹

Πίνακας 22: Στοιχεία τιμαριούχων Κύπρου.

⁷¹⁷ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 82-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ε13).

⁷¹⁸ Ibid., 138-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ι2).

⁷¹⁹ Ibid., 156-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΑ4).

⁷²⁰ Ibid., 164-5 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ3).

⁷²¹ Ibid., 172-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ7).

⁷²² Ibid., 172-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ7).

⁷²³ Ibid., 184-5 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ13).

⁷²⁴ Ibid., 216-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ29).

⁷²⁵ Ibid., 246-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ9).

⁷²⁶ Ibid., 248-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ10).

⁷²⁷ Ibid., 262-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ17).

⁷²⁸ Ibid., 274-5 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ22).

⁷²⁹ Ibid., 298-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ34).

⁷³⁰ Ibid., 320-1 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΔ5).

⁷³¹ Ibid., 350-1 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΔ20).

Δραστηριότητες και ρόλος των σπαχήδων

Ο βασικότερος ρόλος των τιμαριούχων σπαχήδων ήταν η συντήρηση του ιππικού, η παροχή στρατιωτών, και η φύλαξη της περιοχής που τους είχε ανατεθεί ως τιμάριο. Την ίδια στιγμή, η περιοχή αυτή, το τιμάριό του δηλαδή, πέρα από περιοχή ευθύνης και δικαιοδοσίας, αποτελούσε και πηγή κερδοφορίας για τον ίδιο τον τιμαριούχο.

Αν παραμεριστεί, όμως, το καθαρά στρατιωτικό τμήμα των αρμοδιοτήτων τους, αυτό δηλαδή που τους δεσμεύει να παρέχουν στρατιώτες στον οθωμανικό στρατό και να φροντίζουν τη φύλαξη των εδαφών της αυτοκρατορίας, και εστιάσουμε στις υπόλοιπες πτυχές των δραστηριοτήτων τους, διαπιστώνουμε ότι η παρουσία των σπαχήδων στην επαρχία της Κύπρου κατά τον 17^ο αιώνα συνιστά ένα σημαντικό στοιχείο της μορφής της επαρχιακής, αλλά και της τοπικής οθωμανικής διοίκησης. Η εμπλοκή των σπαχήδων στην καθημερινότητα του τόπου φαίνεται, άλλωστε, και από την συχνή παρουσία τους στα ιεροδικεία ως μάρτυρες σε διάφορες υποθέσεις, κυρίως για ζητήματα περιουσίας και γαιοκτησίας.⁷³²

Ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός αναφέρει ότι, στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, τα *αγαλίκια* του νησιού δίνονταν (από το κέντρο) σε ντόπιους Οθωμανούς αξιωματούχους, κατά βάση ζαΐμηδες και σπαχήδες, ενώ μέχρι τότε οι τίτλοι αυτοί ήταν προνόμιο μόνον όσων έρχονταν σταλμένοι από την πρωτεύουσα. Ο Κυπριανός ταυτίζει αυτή την αλλαγή πολιτικής με την πρόθεση της κεντρικής διοίκησης να μειώσει τα έξοδα για τη διοίκηση του νησιού. Η ανάληψη τέτοιων θέσεων, με υψηλό εισόδημα και εκτεταμένη εξουσία, έδωσε τη δυνατότητα στους εκπροσώπους των σπαχήδων να αποκτήσουν μια θέση ουσιαστική στη διοίκηση του νησιού και στην τοπική ιεραρχία.⁷³³

Εκπρόσωποι των σπαχήδων εμπλέκονταν στη διαδικασία συλλογής και είσπραξης φόρων. Ως κάτοχοι τιμαρίου, οι σπαχήδες είχαν το δικαίωμα να εισπράττουν κάποιους φόρους, και συχνότερα υπό το αξίωμα του σούμπαση, το οποίο συνέβαινε να κατέχουν άτομα τόσο από το σώμα των σπαχήδων, όσο και των γενιτσάρων.⁷³⁴ Ο συνηθέστερος φόρος που καταβαλλόταν στους σπαχήδες ήταν ο φόρος της δεκάτης, και αυτό ίσχυε και στην Κύπρο.⁷³⁵ Πέραν του ιερονομικού φόρου

⁷³² Ibid., 16-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Β4)· Jennings, *Christians and Muslims*, 115-21.

⁷³³ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 309.

⁷³⁴ Amy Singer, *Palestinian Peasants and Ottoman Officials: Rural administration around sixteenth-century Jerusalem*, (New York: Cambridge University Press, 1994), 26-7.

⁷³⁵ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 178-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. IB10).

της δεκάτης, οι σπαχήδες εισέπρατταν και άλλους φόρους, κοσμικούς, όπως για παράδειγμα φόρους επί της παραγωγής αγροτικών προϊόντων (π.χ. βαμβακιού, ορόβου) ή φόρους επί των περιβολιών. Οι σπαχήδες, μάλιστα, μπορούσαν να μεταπωλήσουν τα δικαιώματα είσπραξης των φόρων της περιοχής τους. Σε μια τέτοια κίνηση προέβη το 1698 ο Αλί Ντεντέ ελ-χατζ Μουσταφά, ο σπαχής της Λακατάμειας και του Αρχαγγέλου, όταν πώλησε στον αρχιεπίσκοπο Γερμανό τα έσοδα από τον φόρο της δεκάτης από το σιτάρι, το κριθάρι, τον όροβο και το βαμβάκι, καθώς και τους φόρους περιβολιού, για δύο συναπτά έτη (1699-1700 και 1700-1701).⁷³⁶ Αξίζει να αναφέρουμε, ότι η καταβολή των φόρων, που δικαιούνταν ο τιμαριούχος σπαχής, αποτελούσε βασική προϋπόθεση για την πραγματοποίηση αγοράς ή μεταβίβασης γης εντός του τιμαρίου.

Οι πράξεις αυτές, εξάλλου, δηλαδή οι αγοραπωλησίες γης, ήταν ένα από τα βασικά ζητήματα, με τα οποία ασχολούνταν οι σπαχήδες. Οι τιμαριούχοι σπαχήδες ήταν αρμόδιοι για την αδειοδότηση και βεβαίωση πράξεων αγοραπωλησίας και την παραχώρηση δικαιώματος νομής ακίνητης περιουσίας εντός του τιμαρίου τους. Η όποια πράξη μεταβίβασης ακίνητης περιουσίας προϋπέθετε την άδεια και τη βεβαίωση του αρμόδιου σπαχή, όπως φαίνεται από ποικίλα δικαστικά έγγραφα.⁷³⁷

Σύμφωνα με έγγραφο (*hüccet*) του έτους 1612, ο χριστιανός Πιερής Λουκά κατείχε στο χωριό Ψιμολόφου του kaza Λευκωσίας, όπου και κατοικούσε, έναν αγρό με πηγάδι και καρποφόρα δένδρα. Τον αγρό αυτό πώλησε στον Ζένιο Λευτέρη αντί του ποσού των 2.000 ακçe. Η όλη διαδικασία έγινε υπό την επίβλεψη και με την άδεια του σπαχή του χωριού, στον οποίο ο Ζένιος, ως νέος κάτοχος του αγρού, πλήρωσε 1.600 ακçe για να αποκτήσει το δικαίωμα κατοχής επ' αυτού.⁷³⁸

Σε ένα αρκετά κατατοπιστικό έγγραφο (*tezker*) του έτους 1617, τέσσερις σπαχήδες φέρονται να παραχωρούν σε οχτώ χριστιανούς υπηκόους το δικαίωμα νομής καλλιεργήσιμων αγρών συνολικής έκτασης 400 στρεμμάτων, που βρίσκονταν εντός των ορίων του μοναστηριού του Αγίου Γεωργίου, στον nahıye Πεντάγειας. Στο έγγραφο αναφέρεται ότι ο «διοικητής» (*zabit*) του μοναστηριού είχε αποβιώσει χωρίς άρρενες απογόνους, με αποτέλεσμα οι αγροί να μείνουν διαθέσιμοι και χωρίς τίτλο ιδιοκτησίας (*tapu*) και να παραχωρηθούν στους παραπάνω οχτώ χριστιανούς. Οι

⁷³⁶ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 298-9 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ34).

⁷³⁷ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, 122-3 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Η5), 350-1 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΔ20), 248-9 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ10), 246-7 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ.ΙΓ9), 156-7 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΑ4), 138-9 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Ι2), 142-3 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Ι4), 216-7 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ29).

⁷³⁸ *Ibid.*, 64-5 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Ε4).

τελευταίοι κατέβαλαν 5.000 ακçe ως φόρο ταπίου (*resm-i tapu*) και κατόπιν οι αγροί τους παραχωρήθηκαν υπό τον όρο να μην τους αφήνουν ακαλλιεργήτους τρία χρόνια και να καταβάλλουν τη δεκάτη.⁷³⁹

Σε έγγραφο (*tezkere*) του έτους 1672, οι σπαχήδες του χωριού Κοράκου του kaza Λεύκας, Abdulhalil, Mehmed και Hasan, βεβαίωναν τη μεταβίβαση του δικαιώματος κατοχής/νομής γης (ενός περιβολιού με μια βρύση) από τον Πάυλο στον Γιάννη Ζωρζή. Το εν λόγω έγγραφο-απόδειξη, δόθηκε από τους σπαχήδες στον Γιάννη Ζωρζή, δηλαδή στον νέο κάτοχο.⁷⁴⁰

Μια ακόμη περίπτωση, στην οποία φαίνεται ο ρόλος του σπαχή στην πώληση ακίνητης περιουσίας, καταγράφεται σε έγγραφο των ετών 1673-4 (*tezkere*). Στο εν λόγω έγγραφο, κάποιοι παπάδες πώλησαν σε κάποιους άλλους χριστιανούς το δικαίωμα νομής καλλιεργήσιμων αγρών έναντι 35 γροσίων. Οι υποψήφιοι αγοραστές απέκτησαν το δικαίωμα νομής, αφού πρώτα κατέβαλαν στους αρμόδιους σπαχήδες τον φόρο που επέβαλλε ο σουλτανικός νόμος.⁷⁴¹

Σε ένα ακόμη έγγραφο-απόδειξη (*tezkere*) του έτους 1686, οι σπαχήδες Ahmed bey, Mehmed bey και Mehmed bey του χωριού-τιμαρίου Κοράκου, με το εν λόγω έγγραφο, το οποίο έδωσαν στον Κυριάκο παπα-Λοϊζου, πιστοποιούσαν τη μεταβίβαση σε αυτόν ενός περιβολιού συνολική έκτασης 1 ½ στρέμματος στην τοποθεσία Κουφαράς, από τον συγχωριανό του παπά-Ζήωνα Γιαννάκη αντί του ποσού των 4.000 ακçe.⁷⁴²

Η μεταβίβαση της ακίνητης περιουσίας πιστοποιούνταν από το ιεροδικείο, και υπό την επίβλεψη των σπαχήδων.⁷⁴³ Σε έγγραφο (*temessuk*) του έτους 1694, τρεις σπαχήδες βεβαιώνουν την πώληση ενός περιβολιού 9 στρεμμάτων και ενός καλλιεργήσιμου αγρού 60 στρεμμάτων αντί του ποσού των 2.000 ακçe, στο χωριό-τιμάριο Άγιος Δομέτιος του kaza Λευκωσίας. Επιπλέον καταβλήθηκε από τους αγοραστές το ποσό των 300 ακçe για την απόκτηση του δικαιώματος κατοχής/νομής του περιβολιού (*bağçe hakkı*). Οι τρεις σπαχήδες İbrahim, Hüseyin και Abd έφεραν τους βαθμούς των *kethüda*, *bölük başı* και *subaşı* αντίστοιχα.⁷⁴⁴ Οι νέοι ιδιοκτήτες της

⁷³⁹ Ibid., 82-83 (AIMK, OE, Φάκ. E13).

⁷⁴⁰ Ibid., 150-1 (AIMK, OE, Φάκ. IA1).

⁷⁴¹ Ibid., 152-3 (AIMK, OE, Φάκ. IA2).

⁷⁴² Ibid., (AIMK, OE, Φάκ. IB13).

⁷⁴³ Ibid., 68-9 (AIMK, OE, Φάκ. E6), 148-9 (AIMK, OE, Φάκ. I7).

⁷⁴⁴ Ibid., 262-3 (AIMK, OE, Φάκ. IΓ17).

εκάστοτε ακίνητης περιουσίας λάμβαναν παραχωρητήριο (*ma'rifet*) έγγραφο από το ιεροδικείο, το οποίο έφερε την υπογραφή του αρμόδιου σπαχή.⁷⁴⁵

Μια ακόμη περίπτωση στο κλείσιμο του 17^{ου} αιώνα πιστοποιεί την εμπλοκή των σπαχήδων στην εποπτεία και αδειοδότηση των συναλλαγών ακίνητης περιουσίας στο νησί. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με έγγραφο (απόδειξη παραχωρητηρίου, *ma'rifet temessuğu*) του έτους 1700, οι σπαχήδες του χωριού Κάτω Δευτερά, Mustafa Mustafa και Es-Seyyid Osman, έχοντας τους τίτλους *kethüda*, *ser bölük* και *subaşı* αντίστοιχα, βεβαίωσαν την πώληση μιας οικίας με αυλή συνολικής έκτασης ¼ του στρέμματος (250 τ.μ.) από τη Μάρω Γιωργή στη Χριστίνα Βασίλη αντί του ποσού των 2.000 ακσε. Οι προαναφερθέντες σπαχήδες κατείχαν το χωριό Κάτω Δευτερά με σουλτανικό βεράτι.⁷⁴⁶

Σύμφωνα με παραχωρητήριο έγγραφο (*ma'rifet-name*) του 1695, δύο σπαχήδες παραχώρησαν σε πέντε χριστιανούς υπηκόους το δικαίωμα συνεταιρικής νομής καλλιεργήσιμων αγρών συνολικής έκτασης 5.086 στρεμμάτων, που ήταν διάσπαρτοι στις περιοχές των μοναστηριών του Αρχαγγέλου και της Μακεδονίτισσας, και στα χωριά Λακατάμειας, Στροβόλου και την περιοχή του Αγίου Ανδρόνικου. Οι παραπάνω αγροί ανήκαν σε κάποιο χριστιανό υπήκοο, ο οποίος, όμως, απεβίωσε, αφήνοντας πίσω του χρέη. Έτσι, αντί να μεταβιβασθούν στα παιδιά του, διορίστηκε επίτροπος από το ιεροδικείο, ο οποίος, με τη σειρά του, λόγω των χρεών, μεταβίβασε εν τέλει τους αγρούς στους προαναφερθέντες πέντε χριστιανούς υπηκόους.⁷⁴⁷

Οι σπαχήδες έρχονταν σε επαφή με τον καδή για ζητήματα που αφορούσαν την καθημερινή ζωή των υπηκόων και για άλλες υποθέσεις που αφορούσαν το τιμάριό τους. Ο καδής μπορούσε να γνωστοποιεί με γράμμα του τον εκάστοτε σπαχή για υποθέσεις που πέρασαν από το ιεροδικείο και αφορούσαν ζητήματα εντός της περιοχής δικαιοδοσίας του σπαχή. Από ένα τέτοιο γράμμα του 1685, μαθαίνουμε ότι ο καδής της Λεύκας, απευθυνόμενος στον σπαχή, στην περιοχή του οποίου υπαγόταν η Μονή Κύκκου, τον ενημερώνει για κάποιες επισκευές που επρόκειτο να γίνουν σε κτίρια της μονής (στάβλους), για τις οποίες δόθηκε άδεια από το ιεροδικείο, και του εφιστά την προσοχή ώστε να μην υπάρξουν εμπόδια στην αποπεράτωσή τους.⁷⁴⁸

⁷⁴⁵ Ibid., 172-3 (AIMK, OE, Φάκ. IB7), 164-5 (AIMK, OE, Φάκ. IB3).

⁷⁴⁶ Ibid., 320-321 (αρ.έγγρ.155, κωδικός εγγρ. AIMK, OE, Φάκ. ΙΔ5).

⁷⁴⁷ Ibid., 274-275 (αρ.έγγρ.132, κωδικός εγγρ. AIMK, OE, Φάκ. ΙΓ22).

⁷⁴⁸ Ibid., 182-183 (αρ.έγγρ.87, κωδικός εγγρ. AIMK, OE, Φάκ. IB12).

Οι τιμαριούχοι, θεωρητικά, είχαν την υποχρέωση να παραμένουν εντός των ορίων του σαντζακιού, στο οποίο βρισκόταν το τιμάριό τους.⁷⁴⁹ Αυτό ίσχυε και στην περίπτωση της Κύπρου. Όταν ο τιμαριούχος σπαχής αδυνατούσε να εκτελέσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις απέναντι στην κεντρική διοίκηση ή σκόπιμα αδρανούσε, τότε έχανε το τιμάριό του και στη θέση του λάμβανε ένα άλλο μικρότερης αξίας, αλλά υπήρχε το ενδεχόμενο ακόμη και να απολέσει εντελώς το τιμάριό του. Μια τέτοια περίπτωση, του έτους, 1594 είναι αυτή του Omer, ενός σπαχή που έχασε το τιμάριό του αξίας 7.500 akçe, επειδή υπήρξε η υποψία ότι το είχε εγκαταλείψει και είχε διαφύγει στην οθωμανική ενδοχώρα. Όταν τελικά αποδείχθη ότι δεν είχε φύγει, παρέλαβε εκ νέου το τιμάριό του.⁷⁵⁰

Από τα δικαστικά κατάστιχα που μελέτησε ο Jennings, φαίνεται πως οι μισοί περίπου από τους αναφερόμενους σε αυτά σπαχήδες ήταν προσήλυτοι και όχι εκ γενετής μουσουλμάνοι. Ωστόσο, όπως παρατηρεί και ο ίδιος, ο αριθμός των δεδομένων είναι τέτοιος που δεν επιτρέπει την εξαγωγή βέβαιων συμπερασμάτων, παρά μόνο ενδεικτικών.⁷⁵¹

---

⁷⁴⁹ Σαρρής, *Οθωμανική πραγματικότητα*, τ.2, 233· Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 96.

⁷⁵⁰ Jennings, *Christians and Muslims*, 118.

⁷⁵¹ Jennings, *Christians and Muslims*, 117-8.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Νομική-δικαστική εξουσία (*ulema*) και ο ρόλος τους στη διοίκηση του νησιού

Ο διοικητικός ρόλος των καδήδων

Έχοντας από τη μια πλευρά τους στρατιωτικο-πολιτικούς αξιωματούχους και από την άλλη πλευρά τους ιεροδικαστές, η επαρχιακή διοίκηση συνιστούσε έναν συνδυασμό κοσμικής και θρησκευτικής εξουσίας, ο οποίος βασιζόταν σε μια ισορροπία μεταξύ αυτονομίας και αλληλεξάρτησης των δύο κλάδων, που εκπροσωπούσαν αυτοί οι αξιωματούχοι, δηλαδή της εκτελεστικής και της δικαστικής εξουσίας αντίστοιχα.⁷⁵²

Από την τάξη των ουλεμά θα λέγαμε ότι οι καδήδες ήταν ίσως οι μόνοι που διαδραμάτιζαν ουσιαστικό διοικητικό ρόλο στην επαρχιακή διοίκηση. Ο καδής, ως εκπρόσωπος της θρησκευτικής δικαιοσύνης (και γνώστης των επιταγών του ισλαμικού νόμου) και της νομικής (δικαστικής) εξουσίας του σουλτάνου, φρόντιζε για την εφαρμογή του δικαίου στην περιοχή της δικαιοδοσίας του, στον καζά του, αλλά ενίοτε και σε μεγαλύτερες διοικητικές περιφέρειες, δηλαδή σε σαντζάκια. Η διοικητική υποδιαίρεση στην οποία ασκούσε τα καθήκοντά του, όριζε με τη σειρά της την ιεραρχική θέση του εκάστοτε καδή. Η ιεραρχία των καδήδων προσομοιάζει με την ιεραρχία των επαρχιακών διοικητών, ως προς το ότι αυτοί που έδρευαν σε μεγαλύτερες περιφέρειες ήταν και ανώτεροι ιεραρχικά. Έτσι, οι καδήδες μικρών διοικητικών υποδιαιρέσεων, δηλαδή των καζάδων, ήταν πιο χαμηλά στην κλίμακα σε σχέση με τους καδήδες μεγαλύτερων διοικητικών διαμερισμάτων, π.χ. σαντζακιών ή και εγιαλετιών. Όλων αυτών, όμως, προΐστατο ο *καζασκέρης* (*kadiasker/kazasker*) της περιφέρειας, στον οποίο και υπάγονταν υπηρεσιακά. Όταν ένας καδής έπαιρνε προαγωγή από έναν καζά σε ένα σαντζάκι, τότε ονομάζονταν *μουλός* (*mola*), και οι καδήδες της Κύπρου του 17^{ου} αιώνα, ανήκαν σε αυτή την κλίμακα.⁷⁵³

Ο ρόλος των καδήδων, ως εκπροσώπων της νομικής εξουσίας του σουλτάνου, στην επαρχιακή διοίκηση έχει αποτιμηθεί στην έως τώρα βιβλιογραφία ως εξίσου σημαντικός με τον ρόλο των επαρχιακών διοικητών, εκπροσώπων της εκτελεστικής εξουσίας του σουλτάνου (μπεηλέρμπεηδων και σαντζάκμπεηδων), καθώς, όπως έχει

⁷⁵² Inalcik, *The Ottoman Empire*, 183· Inalcik, “Ottoman policy”, 7.

⁷⁵³ Dündar, *Kıbrıs*, 135.

φανεί, ο ρόλος του ενός βρίσκονταν σε άμεση συνάρτηση με τον ρόλο του άλλου, αλλά την ίδια στιγμή τα όρια της εξουσίας του ενός έθεταν περιορισμούς στα όρια της δικαιοδοσίας του άλλου. Παραδείγματος χάριν, ο καδής περιορίζεται, ως προς την εφαρμογή καταδικαστικών αποφάσεων, από την διοικητική παρουσία του μπέη, αλλά και αντίστροφα, ένας μπέης περιορίζεται ως προς την επιβολή τιμωρίας/ποινής από τον καδή, και αδυνατεί να την εφαρμόσει εάν δεν έχει ανά χείρας την απόφαση του καδή. Πρόκειται για μια διασταύρωση καθηκόντων, που ως ζητούμενο είχε τη διασφάλιση των ισορροπιών στην επαρχιακή διοίκηση.⁷⁵⁴

Δεν θα ήταν υπερβολή αν λέγαμε ότι το αντίπαλον δέος στην διοικητική εξουσία των μπέηδων ήταν μάλλον οι καδήδες (ιεροδικαστές). Δύο παράλληλα και διαφορετικά συστήματα εξουσιών, που όμως συνυπήρχαν και αλληλοσυμπληρώνονταν ενίοτε. Οι καδήδες ήταν εκεί για να στηρίζουν νομικά και θρησκευτικά το οθωμανικό σύστημα δικαιοσύνης και να το εφαρμόσουν στην περιφέρεια. Και ως προς αυτό το κομμάτι των αρμοδιοτήτων τους, το καθαρά νομικό και θρησκευτικό, το εύρος της δικαιοδοσίας τους ήταν αρκετά μεγάλο, όπως άλλωστε και η φύση των ζητημάτων που καλούνταν να διευθετήσουν μέσα από το γράμμα του νόμου και της θρησκείας ταυτόχρονα. Αρκεί να αναφέρουμε ότι, ως προς την εφαρμογή του εθιμικού δικαίου και του ισλαμικού νόμου (*κανούν* και *σεριάτ* αντίστοιχα), ένας καδής δεν δεσμευόταν από κανένα μπέη, εφόσον οι εντολές στις οποίες όφειλε να υπακούει έρχονταν απευθείας από το κέντρο, δηλαδή τον σουλτάνο, στον οποίο μάλιστα είχε δυνατότητα άμεσης αναφοράς. Εξάλλου, οι σουλτανικές διαταγές (*ferman*) περνούσαν πρώτα από τα χέρια του καδή πριν αποκτήσουν ισχύ και τεθούν σε εφαρμογή. Οι καδήδες, θεωρητικά τουλάχιστον, απολάμβαναν μια υπηρεσιακή αυτονομία, τηρουμένων των αναλογιών, καθώς συνδέονταν άμεσα με το κέντρο χωρίς την ανάγκη οποιασδήποτε διαμεσολάβησης. Στην πράξη, ωστόσο, αυτό δεν ίσχυε πάντα. Το αξίωμά του μπορούσε να του αφαιρεθεί, ακριβώς όπως του δινόταν, με απόφαση της κεντρικής διοίκησης.⁷⁵⁵ Επιπλέον, ο καδής τεκμηριωμένα

---

⁷⁵⁴ Ινάλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 183· Miriam Hoexter, “Qadi, Mufti and Ruler: Their Roles in the Development of Islamic Law”, στο (ed.) Ron Shaham, *Law, custom, and statute in the Muslim world: studies in honor of Aharon Layish*, (Leiden: Brill Academic Publisher, 2007), 85.

⁷⁵⁵ Maurits H. van den Boogert, *Capitulations and the Ottoman Legal System : Qadis, Consuls and Beratlis in the 18th Century* (Leiden: Brill Academic Publishers, 2005), 604· Jennings, “Limitations of the Judicial Powers of the Kadi in 17th C. Ottoman Kayseri”, *Studia Islamica*, 50 (1979): “Limitations of the Judicial Powers of the Kadi in 17th C. Ottoman Kayseri”, *Studia Islamica*, 50 (1979): 151-84.

δεχόταν ενίοτε παρεμβάσεις από τους δυο βασικότερους αξιωματούχους της περιφερειακής διοίκησης, δηλαδή από τον μπεηλέρμπεη και από τον σαντζάκμπεη.⁷⁵⁶

Σε ό,τι αφορά τη σχέση κέντρου και περιφέρειας, στην περίπτωση των καδήδων, και γενικότερα της τάξης των *ulema* (νομομαθών-θεολόγων), γνωρίζουμε ότι το κέντρο συντόνιζε τις κινήσεις της περιφέρειας και ασκούσε έλεγχο επάνω της. Αυτό είναι κάτι που δεν γινόταν στην τάξη των στρατιωτικών, όπου ο επαρχιακός στρατός είναι ανεξάρτητος από τον στρατό του κέντρου, της πρωτεύουσας, και δεν βρίσκεται υπό τον έλεγχό του. Μια διαφορά σημαντική, διότι δείχνει, ως ένα βαθμό, την αυτονομία των μεν και των δε. Την ίδια εξάρτηση με το κέντρο, παρόμοια με τους καδήδες, είχε και η λεγόμενη γραφειοκρατία, μέλη της οποίας διορίζονταν στην επαρχία και προέρχονταν κυρίως από τους *kul* (αυτοκρατορικοί δούλοι) της Πύλης.⁷⁵⁷

Ο ρόλος του καδή στη διοίκηση, πέραν της εφαρμογής του δικαίου, της απονομής δικαιοσύνης και της προάσπισης της θέσεως του σουλτάνου, είχε και άλλες πλευρές, οι οποίες εκτείνονταν στον χώρο της διοίκησης, αγγίζοντας πεδία, όπως η τοπική οικονομία, η φορολογία, η παιδεία, ο στρατός κλπ.⁷⁵⁸ Ο καδής επέβλεπε τη διαδικασία συλλογής των φόρων και καθόριζε τα νοικοκυριά που ήταν υποχρεωμένα να καταβάλλουν τους έκτακτους φόρους (*avariz*). Είχε επίσης ρόλο εποπτικό (κάτι σαν αγορανόμος) και στην τοπική αγορά και στις συντεχνίες, αφού καθόριζε τις τιμές των προϊόντων, ήλεγχε την ποιότητά τους και κατέγραφε όλα τα σχετικά σε αρχεία.⁷⁵⁹ Τόσο οι στρατιωτικοί, όσο και οι νομομαθείς, συμμετείχαν στην τοπική οικονομία, ενδεχομένως στον ίδιο βαθμό, ασκώντας ένα είδος ελέγχου, οι μεν καδήδες στην ομαλή λειτουργία της αγοράς, ως αγορανόμοι, και στις τιμές των προϊόντων, οι δε εκπρόσωποι των στρατιωτικών, κατά βάση οι γενίτσαροι, ελέγχοντας τις συντεχνίες.⁷⁶⁰ Η εμπλοκή τους με την παραγωγή και την πώληση των προϊόντων καθιστούσε την παρουσία τους και τον ρόλο τους κομβικό, τόσο σε επίπεδο τοπικό όσο και στις σχέσεις της εκάστοτε επαρχίας με το κέντρο.

Ανάμεσα στις διοικητικές αρμοδιότητες του καδή, επίσης, ήταν και η επίβλεψη της δημόσιας ασφάλειας και η τήρηση της τάξης. Στο πλαίσιο αυτών των

⁷⁵⁶ Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 125-34· Inalcik, "Ottoman Methods of Conquest", 108· Σαρρής, *Οθωμανική πραγματικότητα*, τ.1, 469-70.

⁷⁵⁷ Σαρρής, *Οθωμανική πραγματικότητα*, τ.1, 326.

⁷⁵⁸ Boğaç Ergene, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Cankiri and Kastamonu (1652-1744)*, (Leiden: Brill Academic Publishers, 2003), 101.

⁷⁵⁹ Ibid., 470.

⁷⁶⁰ Ibid., 327.

αρμοδιοτήτων του προϊστάτο των σωμάτων ασφαλείας. Πιθανόν ο *σούμπασης* να λειτουργούσε ως βοηθός του σε αυτήν την περίπτωση (με αρμοδιότητες δικαστικού αστυνομικού).⁷⁶¹ Στον καδή κατέφευγαν για να διαμαρτυρηθούν τόσο οι ραγιάδες όσο και οι αξιωματούχοι της διοίκησης, οι μεν πρώτοι συνήθως για αυθαιρεσίες των αξιωματούχων, όπως οι φοροεκμισθωτές, ενώ οι δεύτεροι για παρανομίες των ομολόγων τους.⁷⁶²

Όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω, ο καδής είναι ο αξιωματούχος της οθωμανικής διοίκησης με την πιο συχνή αναφορά σε μια πληθώρα και ποικιλία εγγράφων. Τον συναντούμε σε έγγραφα, τα οποία εκδίδονται από το ιεροδικείο, που είναι άλλωστε και ο κατεξοχήν τόπος δράσης του, αλλά και σε έγγραφα που δεν αφορούν άμεσα το ιεροδικείο και εκδίδονται τόσο από το τοπικό οθωμανικό διβάνιο (διαταγές, κατάστιχα εσόδων και εξόδων του μπεηλερμπεηλικιού και όχι μόνο, γράμματα κλπ.), όσο και από την κεντρική διοίκηση (κυρίως σουλτανικές διαταγές). Η παρουσία του αυτή δεν είναι άνευ σημασίας ούτε τυχαία. Ο καδής ενυπάρχει ως θεσμός στις περισσότερες πτυχές της διοίκησης, είτε πρόκειται για υποθέσεις που άπτονται άμεσα των αρμοδιοτήτων του, είτε πρόκειται για υποθέσεις, στις οποίες απαιτείται η συνεργασία του ή η συμμόρφωσή του (όταν πρόκειται για διαταγές). Αποτελούσε τον συνεκτικό κρίκο μεταξύ των υπολοίπων φορέων της επαρχιακής διοίκησης, αλλά και έναν θεσμό με εκτεταμένες αρμοδιότητες εντός του τοπικού, αλλά και ευρύτερου επαρχιακού/περιφερειακού οθωμανικού πλαισίου διοίκησης.

Ο εκάστοτε καδής του νησιού δεχόταν διαταγές πάνω σε διοικητικά ζητήματα, καταρχάς από τον σουλτάνο, και δευτερευόντως από τον μπεηλέρμπεη. Ωστόσο, οι διαταγές αυτές δείχνουν, σε μεγάλο βαθμό, τον σημαντικό ρόλο που έπαιζε ο καδής στην υλοποίησή τους και την εμπλοκή του σε ουσιαστικά ζητήματα διοίκησης, όπως ήταν η συλλογή των φόρων.

Σε αρκετά φερμάνια του 17^{ου} αιώνα, ο καδής είναι εκ των βασικών παραληπτών (από κοινού με τον μπεηλέρμπεη, δεφτερδάρη και εισπράκτορα κεφαλικού φόρου), οι οποίοι λαμβάνουν εντολές σχετικά με τη διαδικασία είσπραξης του κεφαλικού φόρου,⁷⁶³ των έκτακτων φόρων,⁷⁶⁴ αλλά και όποιες αντιξοότητες

---

⁷⁶¹ Ibid., 470.

⁷⁶² Jennings, *Christians and Muslims*, 80.

⁷⁶³ BOA, MAD.d. 8428' NBKM, F.275,a.e.4, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 34' NBKM, F.275,a.e.14, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 34' NBKM, F.275,a.e.8, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 35' NBKM, F.275,a.e.10, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 35' NBKM, F.275,a.e.15, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 36' NBKM, F.275,a.e.6, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 36' NBKM, F.275,a.e.9, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 37' NBKM, F.275A,a.e.684, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 37' Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 84-5 (AIMK, ΟΕ,

προέκυπταν με το καθεστώς και τη διαδικασία συλλογής.⁷⁶⁵ Άλλες σουλτανικές διαταγές που φθάνουν στο νησί αφορούν τη διαχείριση ζητημάτων γαιοκτησίας και κυριότητας, τα οποία προέκυψαν μετά την κατάκτηση του νησιού και απασχόλησαν την επαρχιακή διοίκηση της Κύπρου, αλλά και την κεντρική διοίκηση, όλο το τελευταίο τέταρτο του 16^{ου} αιώνα και στις αρχές του 17^{ου}.⁷⁶⁶ Επίσης, σουλτανικές διαταγές, που αποφαίνονται σχετικά με ζητήματα σχέσεων μεταξύ επαρχιακής διοίκησης και ντόπιων υπηκόων, όπως η τέλεση των θρησκευτικών τελετουργιών ή η πίεση εκ μέρους των τοπικών αρχών, περιλαμβάνουν πάντα ως αποδέκτη και τον καδή.⁷⁶⁷ Γίνεται αντιληπτό, ότι ο καδής συμμετείχε σε όλες τις διαταγές που έρχονταν από το υψηλότερο κλιμάκιο της εξουσίας, δηλαδή τον σουλτάνο, και αυτό τον καθιστούσε κοινωνό στην επικοινωνία κέντρου και επαρχίας Κύπρου, αλλά και μέτοχο στα σημαντικά θέματα διοίκησης που έφθαναν μέχρι την Πύλη και γίνονταν αιτία να εκδοθεί κάποιο φερμάνι.

Ο σουλτάνος ήταν, φυσικά, το ύψιστο πρόσωπο διοίκησης σε κεντρικό και περιφερειακό επίπεδο. Αμέσως μετά τον σουλτάνο, ο μπεηλέρμπεης, ως διοικητής της επαρχίας, ήταν ίσως το σπουδαιότερο πρόσωπο-φορέας εξουσίας, με το οποίο ο καδής είχε επαφή για ζητήματα διοίκησης. Και στις δυο αυτές σχέσεις, τόσο με τον σουλτάνο όσο και με τον μπεηλέρμπεη, ο καδής ήταν, κατά βάση, αποδέκτης εντολών. Οι εκάστοτε καδήδες της Κύπρου έρχονταν σε επαφή με τον μπεηλέρμπεη με αφορμή διάφορα θέματα διοίκησης του νησιού, που σχετιζόνταν κυρίως με τις καθημερινές υποθέσεις των υπηκόων. Ο διοικητής του νησιού μπορούσε να διατάζει τους καδήδες για διάφορα θέματα, αλλά υπήρχε και συνεργασία μεταξύ τους, όταν το απαιτούσαν οι περιστάσεις. Η επικοινωνία μπεηλέρμπεη και καδή πιστοποιείται από τα γράμματα-διαταγές (*mektub*), που έστελνε ο πρώτος προς τον δεύτερο. Ήδη αμέσως μετά την εγκατάσταση της οθωμανικής διοίκησης στο νησί, ξεκίνησε αυτή η επικοινωνία μεταξύ του διοικητή της Κύπρου και των καδήδων. Το 1573, ο τότε διοικητής του νησιού απευθύνθηκε στον καδή της Πάφου, προκειμένου να του δώσει κατευθύνσεις σχετικά με ένα ζήτημα κληρονομιάς, που είχε προκύψει και αφορούσε κάποιον ντόπιο μη μουσουλμάνο υπήκοο.⁷⁶⁸

Φάκ. Ε14) Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 214-5 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. IB28) Dündar, *Kıbrıs*, 135.

⁷⁶⁴ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 230-1 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ1).

⁷⁶⁵ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 244-5 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ8).

⁷⁶⁶ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 8-11 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Β1).

⁷⁶⁷ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 100-1 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Ζ3).

⁷⁶⁸ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 4-5 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Α2).

Η μεταξύ του μπεηλέρμπεη και του καδή επικοινωνία αφορούσε κυρίως ζητήματα κληρονομιάς, γαιοκτησίας ή ιδιοκτησίας, τήρησης της τάξης, παρενόχληση υπηκόων από αξιωματούχους, επιδιορθώσεις κτηρίων (μοναστηριών και εκκλησιών).⁷⁶⁹ Ο καδής ήταν εκείνος, στον οποίο απευθυνόταν ο μπεηλέρμπεη και σε ζητήματα που προέκυπταν απρόοπτα, και τα οποία ήταν υψηλής σημασίας, τόσο για την επαρχία όσο και για το κέντρο. Μια τέτοια περίπτωση καταγράφεται σε έγγραφο διαταγής του 1690, μιας ταραγμένης περιόδου για την τοπική οθωμανική διοίκηση της Κύπρου, λόγω της υπόθεσης Μπογιατζόγλου. Με το έγγραφο αυτό, ο διοικητής της Κύπρου, απευθυνόμενος στον καδή Λεύκας, τον πληροφορεί ότι μοναχοί της Μονής Κύκκου, η οποία υπαγόταν στον καζά του, αιτήθηκαν προστασίας, λόγω του ότι κάποιοι από τους αποστάτες (του κινήματος Μπογιατζόγλου) είχαν οχυρωθεί στη μονή, με αποτέλεσμα να κινδυνεύουν οι ίδιοι. Ο καδής ήταν αυτός που, σύμφωνα με τις επιταγές του διοικητή, όφειλε να φέρει εις πέρας τη διαφύλαξη των μοναχών και την επίλυση του θέματος.⁷⁷⁰

Από την πλευρά του, ο καδής μπορούσε και αυτός, με δική του πρωτοβουλία, να απευθύνεται προς τον σουλτάνο ή τον μπεηλέρμπεη, για να αναφέρει ή να εκθέσει κάποιο ζήτημα έκτακτο⁷⁷¹ ή από την καθημερινότητα των υπηκόων.⁷⁷² Για ζητήματα που αφορούν τη νομική πλευρά της διοίκησης, για την οποία είναι αρμόδιος σε τοπικό επίπεδο, ο καδής διατηρούσε επικοινωνία με όλους τους εμπλεκόμενους σε αυτήν αξιωματούχους, όπως τους σπαχίδες,⁷⁷³ τους δικαστές⁷⁷⁴ κλπ., ενώ είχε τη δυνατότητα να απευθυνθεί και προς τους διοικούμενους της περιοχής του, δηλαδή τους κατοίκους των χωριών του καζά του, όταν προέκυπταν σοβαρά ζητήματα που αφορούσαν την τοπική διοίκηση, όπως π.χ. τη φοροείσπραξη (με επίσημο ιεροδικαστικό γράμμα, *murasele*).⁷⁷⁵

---

⁷⁶⁹ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 26-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Β8), 42-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Δ2), 44-5 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Δ3), 62-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ε3), 76-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ε10), 94-5 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΣΤ4), 110-1 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ζ8), 328-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΔ9)· Jakob Merkelbach, *Die protokolle des Kadiamtes Nikosia aus den jahren 1105/06 (1693-1695)*, (Frankfurt am Main: Peter Lang, 1991) 18, 69-70, 78, 133, 169-70.

⁷⁷⁰ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 234-5 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ3).

⁷⁷¹ Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 89.

⁷⁷² ΝΒΚΜ, F.275A,a.e.797, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 89· Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 276-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ23), 318-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΔ4).

⁷⁷³ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 182-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ12).

⁷⁷⁴ *Ibid.*, 80-81 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ε12).

⁷⁷⁵ *Ibid.*, 324-325 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΔ7).

Ο ρόλος του καδή στη διοίκηση περνά μέσα από τη θέση του στο οθωμανικό νομικο-θρησκευτικό σύστημα. Τα ζητήματα με τα οποία ασχολείται είναι, εν πολλοίς, υποθέσεις που φθάνουν σε αυτόν μέσω του ιεροδικείου, και οι οποίες αποτελούν, έμμεσα ή άμεσα, ζητήματα διοικητικής φύσεως. Αποφαινόταν για θέματα που αφορούσαν τη λειτουργία των βακουφιών,⁷⁷⁶ τα οποία ενέπλεκαν το ζήτημα της ιδιοκτησίας και γαιοκτησίας, και έλκυε ενίοτε την προσοχή της κεντρικής διοίκησης.⁷⁷⁷ Ο καδής αποφαινόταν (με ιεροδικαστική απόφαση, *hüccet*) για διάφορα θέματα που αφορούσαν γενικότερα ζητήματα ιδιοκτησίας και γαιοκτησίας, μεταβίβασης, κατοχής και συντήρησης περιουσίας, και λοιπά συναφή ζητήματα.⁷⁷⁸ Ο καδής πιστοποιούσε το νόμιμο των πράξεων αγοράς, πώλησης και δωρεάς⁷⁷⁹ περιουσιακών στοιχείων και απένειμε τους αντίστοιχους τίτλους ιδιοκτησίας και γαιοκτησίας.⁷⁸⁰

Η παρουσία του καδή είναι αισθητή όχι μόνο σε τοπικό, αλλά και σε επαρχιακό επίπεδο, σε ζητήματα που αφορούν την επαρχία συνολικά, όπως ζητήματα φορολογίας και διαχείρισης των εισοδημάτων εξ αυτής, και ειδικότερα του κεφαλικού φόρου,⁷⁸¹ ή οικονομικά ζητήματα που αφορούν το σύνολο της επαρχίας, και όχι μόνο τον καζά του, όπως τα συνολικά έσοδα και έξοδα του

⁷⁷⁶ NBKM, F.275A,a.e.90, Θεοχαρίδης, Κατάλογος, 89· Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 70-1 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ε7).

⁷⁷⁷ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 6-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Α3).

⁷⁷⁸ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 34-5 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Γ1), 58-61 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ε2), 78-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ε11), 140-1 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ι3), 142-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ι4), 154-155 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΑ3), 266-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ19), 282-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ26), 334-5 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΔ12), 342-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΔ16), 348-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΔ19).

⁷⁷⁹ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 52-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Δ7), 112-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ζ9).

⁷⁸⁰ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 12-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Β2), 18-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Β5), 20-1 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Β6), 36-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Γ2), 46-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Δ4), 50-1 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Δ6), 66-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ε5), 86-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ε15), 90-1 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΣΤ2), 96-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ζ1), 98-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ζ2), 104-5 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ζ5), 120-1 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Η4), 124-5 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Η6), 134-5 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Θ5), 146-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ι6), 160-1 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ1), 180-1 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ11), 190-1 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ16), 191-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ17), 194-5 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ18), 196-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ19), 198-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ20), 200-1 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ21), 202-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ22), 204-5 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ23), 206-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ24), 208-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ25), 210-1 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ26), 212-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ27), 242-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ7), 288-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ29), 290-1 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ30), 292-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ31), 302-3 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ36), 304-5 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ37), 308-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ39), 336-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΔ13), 344-5 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΔ17).

⁷⁸¹ F.275A,a.e.86, Θεοχαρίδης, Κατάλογος, 94· F.275A,a.e.85, Θεοχαρίδης, Κατάλογος, 95-6· D.275,a.e.2, Θεοχαρίδης, Κατάλογος, 96· F.275A,a.e.64, Θεοχαρίδης, Κατάλογος, 97· F.275,a.e.3, Θεοχαρίδης, Κατάλογος, 97· F.275,a.e.7, Θεοχαρίδης, Κατάλογος, 99· F.275A,a.e.81, Θεοχαρίδης, Κατάλογος, 99· F.275,a.e.1, Θεοχαρίδης, Κατάλογος, 100· F.275A,a.e.65, Θεοχαρίδης, Κατάλογος, 100· F.275A,a.e.61, Θεοχαρίδης, Κατάλογος, 101-2.

μπεληερμπελικιού.⁷⁸² Ο καδής που έπαιρνε μέρος σε αυτού του είδους τις υποθέσεις δεν ήταν ένας οποιοσδήποτε καδής του νησιού, αλλά ο καδής της Λευκωσίας, εγκατεστημένος στην πρωτεύουσα του νησιού και με προβάδισμα έναντι των άλλων καδήδων.

Η ιεραρχική υπεροχή του καδή Λευκωσίας εκπορευόταν από το γεγονός ότι συμμετείχε στο επαρχιακό διοικητικό συμβούλιο. Είναι αναμενόμενο ότι έπρεπε να είναι ένα άτομο εμπιστοσύνης τόσο της κεντρικής όσο και της επαρχιακής διοίκησης.⁷⁸³ Ωστόσο, οι πληροφορίες για να σχηματίσει κανείς το προφίλ του καδή της Λευκωσίας, αλλά και των άλλων καδήδων, δεν είναι περιορισμένες, τουλάχιστον όσον αφορά αυτές που προέρχονται από τα δικαστικά έγγραφα. Αυτό που είναι σίγουρο είναι ότι κατείχαν γαίες, συμμετείχαν σε επιχειρηματικές δραστηριότητες και άλλες οικονομικές συναλλαγές, και κάποιοι εξ αυτών σίγουρα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως πλούσιοι.⁷⁸⁴ Παραδείγματος χάριν, κατά το έτος 1636, ο καδής της Αμμοχώστου, *Ali Efendi*, ασχολούνταν με το εμπόριο (εκτός νησιού), ενώ ο καδής της Tuzla, *Haci Ahmed Efendi*, είχε αγοράσει, μέσα σε χρονικό διάστημα ενός έτους, τρία κτήματα μεγάλης έκτασης, εκ των οποίων το ένα στη Λευκωσία (συνοικία *Ömeriye*), αξίας 32.000 ακçe, ένα άλλο σε χωριό (*Ruhe?*) του καζά Μόρφου, αξίας 38.000 ακçe, και το τελευταίο σε χωριό (Λάπηθος) του καζά Κερύνειας, αξίας 22.000 ακçe.⁷⁸⁵

Η θητεία ενός καδή σε κάποια περιοχή, όπως άλλωστε και των διοικητών (μπεηλέρμπεη, σαντζάκμπεη), ήταν περιορισμένης χρονικής διάρκειας. Πιο συγκεκριμένα, δεν έπρεπε να υπερβαίνει τους 20 μήνες, για λόγους διασφάλισης της αξιοκρατίας και αποφυγής σύναψης σχέσεων με τους κατοίκους της περιοχής.⁷⁸⁶

Όσον αφορά την αμοιβή των καδήδων, μπορούσε να κυμαίνεται από 20 έως και 150 άσπρα ημερησίως, ως αρχικό ποσό διορισμού και τελικής προαγωγής αντίστοιχα.⁷⁸⁷ Στην Κύπρο, τα ημερομίσθια των καδήδων, από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα έως και κατά τις αρχές του 17^{ου} αιώνα, κυμαίνονταν από 70 έως και 130 άσπρα.

⁷⁸² D.34, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 291.

⁷⁸³ Χιδίρογλου, «Διοικητικοί τινές θεσμοί», 96-9.

⁷⁸⁴ Jennings, *Christians and Muslims*, 69-106.

⁷⁸⁵ Jennings, *Christians and Muslims*, 102.

⁷⁸⁶ Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ.1, 469.

⁷⁸⁷ Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ.1, 469.

Έτος	Όνομα καδή	Καζάς	Ημερομίσθιο σε ακçe
1578	Mevlana Allaüdin	Λευκωσίας	(διορισμός)
1594	Mevlana Alaeddin effendi	Tuzla	80 (διορισμός)
(τέλος θητείας 12 Νοεμβρίου 1607)	kadi mevlana Musa,	Tuzla	130 (διορισμός)
1607	Sofizade Mustafa efendi	Tuzla	130 (διορισμός)
1606	Mevlana seyyid Mehmed	Mesariye	80
1606	kadi mevlana Resul,	Hirsofi	70 (διορισμός και 1,5 έτος παραμονής στο αντίστοιχο αξίωμα, στον καζά Μεσαορίας)
11 Νοεμβρίου 1607	Mevlana Ahmed efendi	Piskopi	80 (διορισμός)

Πίνακας 23: Στοιχεία Καδήδων Κύπρου.⁷⁸⁸

Κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, ο αριθμός των καδήδων ανά την οθωμανική επικράτεια αντανακλά περίπου και τον συνολικό αριθμό των καζάδων, δηλαδή των διοικητικών υποδιαιρέσεων της οθωμανικής επαρχίας. Ο αριθμός αυτός ανερχόταν περίπου σε 1.150-1.250. Στο μεν ασιατικό τμήμα της επαρχίας, οι καδήδες αριθμούσαν περί τους 700-800, ενώ στο ευρωπαϊκό τους 450 περίπου.⁷⁸⁹

Ο καδής είχε το δικαίωμα να ασκεί τα καθήκοντά του είτε αυτοπροσώπως είτε μέσω αντιπροσώπου, όταν δεν μπορούσε να παρίσταται εκείνος. Σε αυτές τις περιπτώσεις, τον ρόλο του αναλάμβανε ο ναϊπης (*naiib*), ο οποίος ήταν, στην ουσία, ο αναπληρωτής του. Οι ναϊπηδες διορίζονταν από τον ίδιο τον καδή, και όχι από το κέντρο, και ο διορισμός τους επικυρωνόταν από τον καζασκέρη της περιφέρειας, στην οποία ανήκε το καντηλήκι/καζάς. Ο καδής τούς διόριζε ανάλογα με τις ανάγκες του τόπου, σε υποδιοικήσεις όπου υπήρχε ανάγκη και ο ίδιος δεν μπορούσε να βρίσκεται. Η αμοιβή τους καθοριζόταν από τον καδή. Μπορούσαν να συνυπάρχουν και με τον καδή. Στην περίπτωση αυτή, όταν δηλαδή υπήρχε καδής, είχαν επικουρικό ρόλο.⁷⁹⁰ Αλλά και στην περίπτωση που αναλάμβαναν μόνοι τους τη διεκπεραίωση

⁷⁸⁸ Jennings, *Christians and Muslims*, 101-2· Dündar, *Kıbrıs*, 135.

⁷⁸⁹ Σαρρής, *Οθωμανική πραγματικότητα*, τ.1, 468.

⁷⁹⁰ Σαρρής, *Οθωμανική πραγματικότητα*, τ.1, 473· Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 6-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Α3).

των υποθέσεων, η θεματολογία τους δεν διαφέρει σε τίποτα από αυτή των υποθέσεων που τυπικά και ουσιαστικά αναλάμβανε ένας καδής. Στην Κύπρο του 17^{ου} αιώνα, ο ναΐπης έχει συχνή παρουσία στα ιεροδικαστικά έγγραφα και χειρίζεται τις υποθέσεις του καδή χωρίς περιορισμούς.⁷⁹¹

Το γεγονός ότι ήταν εκπρόσωποι του νόμου, δεν τους καθιστούσε υπεράνω αυτού. Στην περίπτωση που κάποιος καδής υπέπιπτε σε κάποιο αδίκημα ή λειτουργούσε κατά παράβαση του νόμου ή των εντολών του σουλτάνου, τότε έπρεπε να υποστεί τις συνέπειες. Οι παρεκτροπές των καδήδων είχαν ποικίλες μορφές. Στην Κύπρο, καταγράφονται κάποιες περιπτώσεις, όπου ο καδής αυθαιρετούσε ως προς την είσπραξη των φόρων, και ειδικά του κεφαλικού, λαμβάνοντας ποσό μεγαλύτερο από αυτό που έπρεπε να λάβει. Σε μια τέτοια περίπτωση, ο καδής της Μόρφου έλαβε 8 άσπρα ως κεφαλικό φόρο αντί των 5 άσπρων που όφειλε να εισπράξει από κάθε φορολογούμενο.⁷⁹² Σε μια παρόμοια περίπτωση, κατά το έτος 1608, σπαχήδες από το χωριό Ακάκι του καζά Μόρφου εγκάλεσαν τον καδή του ομώνυμου καζά, κατηγορώντας τον ότι έλαβε 5 άσπρα για τον κεφαλικό φόρο και επιπλέον προμήθειες (σε χρήματα και είδος), ενώ πήγε πέντε φορές σε διάστημα δέκα μηνών στο χωριό. Ο ίδιος ο καδής, όταν ρωτήθηκε, ισχυρίστηκε ότι έλαβε 4 άσπρα για κεφαλικό φόρο και τίποτε επιπλέον, και ότι πήγε μόνο δύο φορές στο χωριό.⁷⁹³

---

⁷⁹¹ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 2-3 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Α1), 6-7 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Α3), 16-7 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Β4), 18-9 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Β5), 38-9 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Γ3), 40-1 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Δ1), 64-5 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Ε4), 88-9 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΣΤ1), 114-5 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Η1), 126-7 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Θ1), 130-1 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Θ3), 132-3 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Θ4), 136-7 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. Ι1), 166-7 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ4), 174-5 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ8), 180-1 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ11), 188-9 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ15), 218-9 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ30), 220-1 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ31), 222-3 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ32), 224-5 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ33), 226-7 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ34), 227-9 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΒ35), 252-3 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ12), 254-5 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ13), 255-7 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ14), 258-9 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ15), 260-1 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ16), 268-9 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ20), 270-3 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ21), 284-5 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ27), 296-7 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ33), 300-1 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ35), 312-3 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΔ1), 340-1 (ΑΙΜΚ, ΟΕ, Φάκ. ΙΔ15)· ΝΒΚΜ, F.275A,a.e.75, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 89-90· ΝΒΚΜ, F.275A,a.e.63, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 95)· F.275,a.e.13, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 95· F.275,a.e.11, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 98· ΝΒΚΜ, F.275,a.e.5, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 98· ΝΒΚΜ, F.275A,a.e.251, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 99· Dündar, *Kıbrıs*, 138· Ronald C. Jennings, “The Use of Oaths of Denial at an Ottoman Sharia Court: Lefkoşa (Nicosia), 1580-1640”, *Journal of Turkish Studies*, 20 (1986): 13-23.

⁷⁹² Dündar, *Kıbrıs*, 135-6.

⁷⁹³ Jennings, *Christians and Muslims*, 80.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

Επαρχιακός θησαυροφύλακας (*Eyalet Defterdar*)

Ο *defterdar* της επαρχίας Κύπρου

Ένα από τα μέλη του επαρχιακού συμβουλίου (διβανίου/*divan*) της Κύπρου, ο *defterdar*, συνιστούσε σημαντικό πρόσωπο της επαρχιακής διοίκησης, με λειτουργικό ρόλο, κατά βάση τεχνοκρατικό. Όπως είναι γνωστό, τα επαρχιακά συμβούλια δομούσαν στη βάση του αυτοκρατορικού συμβουλίου της πρωτεύουσας (*divan*), του οποίου προϊστάτο ο ίδιος ο σουλτάνος. Ο *defterdar* (*baş defterdar*) αποτελούσε ένα από τα βασικά μέλη του αυτοκρατορικού συμβουλίου. Ήταν επικεφαλής των οικονομικών υπηρεσιών της κεντρικής διοίκησης και του κεντρικού θησαυροφυλακίου. Στο πλαίσιο των καθηκόντων του, ο *defterdar* επόπτευε και διαχειριζόταν τα οικονομικά ζητήματα της αυτοκρατορίας και προϊστάτο διαφόρων υπηρεσιών, αλλά και πολλών άλλων υφιστάμενων αξιωματούχων διαφόρων ειδικοτήτων, όπως γραμματείς και λογιστές. Με τη σειρά τους, οι υπηρεσίες αυτές και οι αξιωματούχοι τους επεκτείνονταν σε μεγαλύτερο βάθος εξειδίκευσης, τόσο σε επίπεδο γραφείων και υπηρεσιών, όσο και προσωπικού αντίστοιχα.

Ένας από τους υφιστάμενους του *baş defterdar*, κατώτερος ωστόσο ιεραρχικά, ήταν ο *defterdar* (*defter emini*), που διοριζόταν ως αρμόδιος στην υπηρεσία που ασχολούνταν με τις υποθέσεις του τιμαριωτικού συστήματος (*defterhane*). Η εν λόγω υπηρεσία, ακολουθώντας και αυτή τη λογική των υπόλοιπων οικονομικών υπηρεσιών, περιλάμβανε και μικρότερα τμήμα με εξειδικευμένες υπηρεσίες. Πιο συγκεκριμένα, απαρτιζόταν από τμήματα καταγραφής των τιμαριών (*icmal*), της παραγωγής (*mufassal*), και των μεταβολών που υφίσταντο τα τιμάρια (*ruzname*), απ' όπου εκδίδονταν και τα αντίστοιχα κατάστιχα (*defter*).

Οι αξιωματούχοι που στελέχωναν τις οικονομικές υπηρεσίες της οθωμανικής αυτοκρατορίας, τόσο στο κέντρο όσο και στην περιφέρειά της, προερχόταν από την τάξη των «γραφέων» (*kâtib*).⁷⁹⁴ Παρόλο που είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με

⁷⁹⁴ Inalcik, Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία*, τ.2, 145-6· Marinos Sariyannis, “Ruler and State, State and Society in Ottoman political Thought”, *Turkish Historical Review*, 4/1 (2013): 114.

ακρίβεια ο συνολικός αριθμός των αξιωματούχων που απασχολούνταν συνολικά στις οικονομικές υπηρεσίες, οι εκτιμήσεις που έχουν γίνει έως τώρα για τον 16^ο και 17^ο αιώνα δίνουν την εικόνα μιας σταθερής αριθμητικά γραφειοκρατίας, με αυστηρά διατεταγμένη ιεραρχία και εξειδίκευση. Όσον αφορά την οικονομική γραφειοκρατία της περιφέρειας, είναι δύσκολο να σχηματιστεί μια καθαρή και ενιαία εικόνα, εφόσον δεν υπάρχουν αρχεία, στα οποία να καταγράφονται συγκεντρωτικά τα μέλη της. Σε σχέση με τους αξιωματούχους των οικονομικών υπηρεσιών του κέντρου, οι έως τώρα έρευνες δίνουν ένα μέγεθος περίπου 100 ατόμων για τον 16^ο και 17^ο αιώνα, με μικρές αποκλίσεις προς τα πάνω ή προς τα κάτω. Ωστόσο, όπως σωστά παρατηρεί ο Agoston, οι αριθμοί αυτοί, που εκπορεύονται από τα κατάστιχα μισθοδοσίας, δεν αποτυπώνουν τον αντιπροσωπευτικό συνολικό αριθμό των αξιωματούχων που απασχολούνταν στις οικονομικές υπηρεσίες της πρωτεύουσας, πόσο μάλλον του συνόλου της επαρχίας, συμπεριλαμβανομένων και των επαρχιών, καθώς λαμβάνουν υπόψιν μόνο τα μόνιμα μέλη της οικονομικής γραφειοκρατίας, αφήνοντας εκτός υπολογισμού ένα πλήθος κατώτερων αξιωματούχων και υπαλλήλων, οι οποίοι δεν είναι καταχωρημένοι στα αρχεία των πληρωμών.⁷⁹⁵

Αυτοί οι δύο τύποι *defterdar* αντιπροσωπεύονταν και σε επαρχιακό επίπεδο από τους αντίστοιχους αξιωματούχους, τον *mal defterdar* (ή *hazine defterdar*) και τον *timar defterdar*. Ο *mal defterdar* (στο εξής *defterdar*) ήταν υπεύθυνος για την εφαρμογή της οικονομικής πολιτικής στην επαρχία του και τη ρύθμιση των οικονομικών υποθέσεων της. Κάθε επαρχία είχε τον δικό της *defterdar*, ο οποίος πλαισιωνόταν από τους βοηθούς του και ήταν εγκατεστημένος στην πρωτεύουσα της κάθε επαρχίας. Διοριζόταν άμεσα από τον σουλτάνο και δεν ανήκε στην ακολουθία του *beylerbeyi*, για τον λόγο αυτό διατηρούσε μια σχετική αυτονομία κινήσεων από αυτόν και λογοδοτούσε άμεσα στο κέντρο, αλλά και αντίστροφα, δέχεται άμεσα διαταγές από αυτό (δηλαδή από την Πύλη).⁷⁹⁶

Η περίοδος που μελετούμε, δηλαδή από την κατάκτηση της Κύπρου από τους Οθωμανούς το 1571 έως και το τέλος του 17^{ου} αιώνα, συμπίπτει με μια περίοδο σχετικής σταθερότητας στον θεσμό του *defterdar*, η οποία εκτιμάται ότι διήρκεσε

---

⁷⁹⁵ Agoston, "Military Transformation in the Ottoman Empire and Russia", 313-4. Christine Woodhead, "Scribal chaos? Observations on the post of *re'isülküttab* in the late sixteenth century", στο *The Ottoman Empire: Myths, Realities and 'Black Holes'*. Contributions in Honour of Colin Imber, (ed.) Eugenia Kermeli, Oktay Özel (Istanbul: Isis Press, 2006), 155-72.

⁷⁹⁶ Kunt, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου*, 104.

περίπου έναν αιώνα (από το 1560 έως και το 1660), κατά την οποία ο θεσμός του θησαυροφύλακα (*defterdar*) και το καθεστώς λειτουργίας του θησαυροφυλακίου δεν παρουσιάζει αξιοσημείωτες αλλαγές.⁷⁹⁷ Είχε προηγηθεί μια περίοδος περίπου μισού αιώνα (1510 με 1560), κατά την οποία θεωρείται ότι η οικονομική γραφειοκρατία απέκτησε στέρεες βάσεις στο οθωμανικό διοικητικό κατεστημένο, κυρίως μέσα από την κατάρτιση των μελών της και από την αριθμητική τους αύξηση, μέσω της δημιουργίας περισσότερων θέσεων εργασίας (παραδείγματος χάριν με θέσεις για αναπληρωτές *defterdar*). Ενώ και μετά από το χρονικό διάστημα που μελετούμε, δηλαδή με το πέρας του 17^{ου} αιώνα, και πολύ περισσότερο κατά τον 18^ο αιώνα, η οικονομική γραφειοκρατία εισέρχεται εκ νέου σε μια φάση αλλαγών. Ωστόσο, και κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, καταγράφονται καθοριστικές για την εξέλιξη του κλάδου ενέργειες. Μια από αυτές ήταν ο επιμερισμός καθηκόντων σε περισσότερους αξιωματούχους με εξειδίκευση σε συγκεκριμένα αντικείμενα, π.χ. σε συγκεκριμένους φόρους, ενώ προηγουμένως ένας και μόνο *defterdar* αναλάμβανε μεγάλες διοικητικές περιφέρειες, π.χ. Ρούμελης ή Ανατολίας. Επίσης, ο αριθμός και η σύνθεση της τάξης των *kâtib* υφίσταται μεταβολές, κατά την διάρκεια του 17^{ου} αιώνα. Η αύξηση του αριθμού τους σε σχέση με το παρελθόν, σε συνδυασμό με τον πληθωρισμό, καθιστούσε προβληματική τη μισθοδοσία κυρίως των χαμηλόβαθμων αξιωματούχων. Οι πιο υψηλόβαθμοι αμείβονταν με τιμάρια. Επιπλέον, στη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, ενισχύεται η ευνοιοκρατία στον κλάδο, και φαίνεται πως οι αξιωματούχοι των οικονομικών υπηρεσιών κληροδοτούν τις θέσεις τους σε συγγενείς τους ή ανθρώπους του περιβάλλοντός τους. Μια ακόμη αλλαγή είναι ότι ο τίτλος του *kâtib* δεν δίνονταν πια σε όλους, αλλά μόνο στους επικεφαλής των γραφείων.⁷⁹⁸

Η οικονομική γραφειοκρατία διαφοροποιούνταν ποικιλοτρόπως από την τάξη των ουλεμά και των στρατιωτικών. Η ανάπτυξή της, από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα και έπειτα, ταυτίζεται χρονικά από κάποιους ιστορικούς με την περίοδο παρακμής, της οποίας θεωρείται σύμπτωμα ή και ένας εκ των παραγόντων της. Η εκτίμηση αυτή ίσως να έχει τα δικά της λογικά ερείσματα, ωστόσο είναι αρκετά αδύναμη στην απόδειξή της. Ο ρόλος της οικονομικής γραφειοκρατίας, ειδικά κατά τον 17^ο αιώνα, λειτούργησε αποφασιστικά στον τομέα της φορολογίας. Προηγουμένως, η διαχείριση των φόρων γινόταν από προσωρινούς υπαλλήλους (*emin*), εντεταλμένους της

⁷⁹⁷ Faroqhi, «Κρίση και αλλαγή», 145.

⁷⁹⁸ Inalcik, Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της οθωμανικής αυτοκρατορίας*, τ.2, 145-6· Shaw, *History of the Ottoman Empire*, τ.1, 280-2.

κεντρικής διοίκησης, οι οποίοι αμείβονταν με μισθό. Το γεγονός ότι δεν αποτελούσαν μόνιμα μέλη της επαρχιακής διοίκησης ή της οικονομικής γραφειοκρατίας έδινε τη δυνατότητα στην κεντρική διοίκηση να είναι πιο ευέλικτη στην οικονομική της πολιτικής αλλά και απέναντί τους. Η οργάνωση μιας μόνιμης οικονομικής γραφειοκρατίας, που δρομολογείτο ήδη από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα, άλλαξε τα δεδομένα της δημοσιονομικής διοίκησης, όχι μόνο ως προς τον τρόπο οργάνωσής της και τους υπαλλήλους ή αξιωματούχους που απασχολούσε η κεντρική διοίκηση, αλλά και ως προς τις μεθόδους που χρησιμοποιούνταν για τη διεκπεραίωση των καθηκόντων τους. Επιδιώχθηκε η μεθοδικότητα στην οργάνωση των οικονομικών και των μεθόδων ελέγχου αυτών, όπως η τακτική τήρηση καταστίχων ή η προσπάθεια περιορισμού των λαθών, που έως ένα βαθμό βελτίωσαν κάποιες πτυχές της οθωμανικής διοίκησης.⁷⁹⁹ Ωστόσο, δεν είναι βέβαιο αν απέδωσαν σημαντικά οι όποιες προσπάθειες επαγγελματοποίησης της οικονομικής γραφειοκρατίας, διότι παράλληλα υπήρξε μια συστηματική προσπάθεια να διατηρηθούν κλειστά τα όρια αυτής της τάξης, με την τροφοδότηση των θέσεων που έμεναν κενές από απογόνους των αξιωματούχων ή ευνοούμενους τους, ακυρώνοντας, στην ουσία, τις όποιες προσπάθειες βελτίωσης του γραφειοκρατικού κατεστημένου, όπως η επαγγελματική κατάρτιση των υποψήφιων γραφειοκρατών σε ανώτερες σχολές.

Η εξάπλωση της οθωμανικής γραφειοκρατίας και η ενσωμάτωσή της στον κορμό της επαρχιακής διοίκησης έκανε το ζήτημα της στελέχωσης αυτών των θέσεων ένα ζήτημα πολύ σημαντικό. Οι απόγονοι ή συγγενείς των γραφειοκρατών ευνοούνταν στην είσοδό τους στο αξίωμα, και γενικά η πατρωνία έπαιζε τον ρόλο της στην εξέλιξη ενός νεοεισερχόμενου στον κλάδο.⁸⁰⁰

Από την κατάληψη ακόμη μιας περιοχής, η συμμετοχή του *defterdar* στην επικείμενη οθωμανική διοίκησή της ήταν καθοριστική, αφού ήταν υπεύθυνος για την σύνταξη των φορολογικών καταστίχων. Ο πρώτος *defterdar* της Κύπρου διορίστηκε το 1570, αμέσως μετά την κατάληψη της Λευκωσίας. Ωστόσο, οι πληροφορίες για αυτόν είναι εξαιρετικά περιορισμένες. Αμέσως μετά, τη θέση κατέλαβε ο Μεχμέτ Τσελεμπί (20 Αυγ. 1571), και έκτοτε τη θέση ανέλαβαν πολλοί Οθωμανοί αξιωματούχοι. Ο *defterdar* της Κύπρου (1571) λάμβανε ως μισθό (*salyane*) το ποσό

⁷⁹⁹ Inalcik, Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της οθωμανικής αυτοκρατορίας*, τ.2, 164-7.

⁸⁰⁰ *Ibid.*, 164-7.

των 180.000 ακçe ετησίως. Επιπλέον, λάμβανε σιτηρά και ζωοτροφές ως επιμίσθιο (*ceraye*).⁸⁰¹ Ο Ayni Ali Efendi έγραψε στα 1609 ότι ο *defterdar* της Κύπρου είχε ζεαμέτια αξίας 120.000 ακçe.⁸⁰²

Ο *defterdar* είχε το δικαίωμα να διοριστεί σε διαφορετικές επαρχίες. Παραδείγματος χάριν, ο έως τότε *mal defterdar* της Κύπρου στα 1579, Abdullah Efendi, ανέλαβε ως προαγωγή το αξίωμα του *defterdār* της Βαγδάτης, ή ο *mal defterdar* της Κύπρου, Mustafa, διορίστηκε ως *mal defterdar* της επαρχίας Lahsa στα 1601. Επίσης, στα 1607, ο έως τότε *defterdar* της επαρχίας Καραμάν διορίστηκε ως *mal defterdar* της Κύπρου, ενώ ο *timar defterdar* της επαρχίας Maraş έγινε *mal defterdar* της Κύπρου ως ανταμοιβή για τη συμβολή του στην εκστρατεία εναντίον των Σαφαβιδών του Ιράν, και συγκεκριμένα στην κατάληψη του κάστρου Revan (Revan kalesi) στα 1635.⁸⁰³

Ο βασικός ρόλος του *defterdar*, όπως άλλωστε φαίνεται και από τα δεφτέρια του, ήταν να εφαρμόζει σε επαρχιακό επίπεδο την οικονομική πολιτική που υπαγορευόταν από το κέντρο της αυτοκρατορίας, να προστατεύει τα οικονομικά συμφέροντα του σουλτάνου στην επαρχία που διοριζόταν, και φυσικά να φροντίζει για την εξασφάλιση και αποστολή εσόδων στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο. Επιπλέον, διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στη διανομή των τιμαρίων, που βρίσκονταν εντός της επαρχίας, στην οποία ήταν διορισμένος, και συμμετείχε στη λειτουργία του ιλιτζάμ, εποπτεύοντας την παράδοση και παραλαβή των *mukataa*, και φροντίζοντας ιδιαίτερος για τους *mukataa* που έμεναν αναξιοποίητοι.⁸⁰⁴ Το 1608, ο τότε *defterdar* της Κύπρου Αλί Εφέντι κατέγραψε στο κατάστιχό του, για μια περίοδο δύο μηνών, 4.544.320 ακçe ως συνολικό ποσό εσόδων για το νησί της Κύπρου. Τα έσοδα του νησιού προέρχονταν, κατά βάση, από *mukataa* και από διάφορες άλλες πηγές, εκ των οποίων η πιο σημαντική ήταν ο κεφαλικός φόρος. Συγκεκριμένα, από τα 2.314.178 ακçe που συνιστούσαν το σύνολο αυτής της δεύτερης κατηγορίας, δηλαδή των «διαφόρων εσόδων» (όπως καταγράφεται στο κατάστιχο), ο κεφαλικός φόρος ανερχόταν στα 2.230.396 ακçe. Από τα συνολικά έσοδα του θησαυροφυλακίου της Κύπρου, σχεδόν τα μισά (2.016.092 ακçe) κάλυψαν τα έξοδα του νησιού, και περίπου τα άλλα μισά (2.473.146) στάλθηκαν ως πλεόνασμα στο ταμείο της πρωτεύουσας.

⁸⁰¹ Dündar, *Kıbrıs*, 117-8.

⁸⁰² Aynî Ali Efendi, *Taksimât-ı der-Liva-yı Ali Osman (1018/1602)*, 22; Dündar, *Kıbrıs*, 196.

⁸⁰³ Dündar, *Kıbrıs*, 121.

⁸⁰⁴ Dündar, *Kıbrıs*, 119-20.

Τέλος, ένα ποσό 170.830 ακφε διατέθηκε για την καταβολή μισθών στρατιωτικών αξιωματούχων που βρίσκονταν στο νησί. Σε ό,τι αφορά τα έξοδα, επρόκειτο κυρίως για μισθούς αξιωματούχων της διοίκησης, και άλλους μισθούς π.χ. των γενιτσάρων, καθώς και υπηρεσιακά και λειτουργικά έξοδα της τοπικής διοίκησης του νησιού.⁸⁰⁵

Σε άλλο ένα τέτοιο κατάστιχο, το οποίο ανήκε στον *defterdar* της Κύπρου Αμπντουλμπακί, καταγράφονται τα έσοδα και τα έξοδα της περιφέρειας και σημειώνονται αναλυτικά τα ποσά. Σύμφωνα με το κατάστιχο αυτό, που καλύπτει μια περίοδο σχεδόν πέντε μηνών (μεταξύ 20/3/1610-2/8/1610, δεν γνωρίζουμε αν ήταν το σύνολο ή τμήμα της θητείας του —μάλλον το δεύτερο), το ποσό που συγκέντρωσε το ταμείο του νησιού ανερχόταν στα 9.858.771 ακφε. Τα έσοδα αυτά προέρχονταν, όπως και στην παραπάνω περίπτωση, από τα προσδιορισμένα ως κατ' αποκοπήν εισοδήματα (*mukataa*), από τον κεφαλικό φόρο, και από άλλες πηγές. Το ποσό αυτό εξήλθε σταδιακά από το ταμείο με μορφή εξόδων, τα οποία περιελάμβαναν, ως επί το πλείστον, μισθούς αξιωματούχων, όπως του *beylerbeyi*, του ίδιου του *defterdar*, των σαντζάκμπεδων, ακόμη των γενιτσάρων και ευνούχων κλπ. Επίσης, ένα ποσό προοριζόταν για την κάλυψη αναγκών στις ιερές πόλεις των μουσουλμάνων Μέκκα και Μεδίνα, και ένα ποσό σε μετρητά κατευθυνόταν στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο.⁸⁰⁶

Οι επαρχίες που είχαν προσαρτηθεί στην οθωμανική επικράτεια στο πλαίσιο του τιμαριωτικού συστήματος, και στις οποίες το επαρχιακό διβάνιο είχε την ευθύνη της διοίκησης σε τοπικό επίπεδο, διατηρούσαν μια σχετική αυτονομία όσον αφορά τα ζητήματα της οικονομικής οργάνωσής τους, και εν μέρει και της φορολογίας. Η Κύπρος, όπως και οι αραβικές επαρχίες, αλλά και η Ουγγαρία, που προσαρτήθηκαν κατά τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα, είχαν τους δικούς τους επαρχιακούς προϋπολογισμούς. Τα έξοδα αυτών των επαρχιών καλύπτονταν από τα έσοδα της επαρχίας και, σε περίπτωση που υπήρχε κάποιο πλεόνασμα, αυτό στελνόταν στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο. Από την άλλη πλευρά, η κεντρική διοίκηση μπορούσε να εποπτεύει την επαρχιακή διοίκηση στον τομέα των δημοσιονομικών, μέσω του εκάστοτε επαρχιακού *defterdar*.⁸⁰⁷

⁸⁰⁵ Recep Dündar, “18 Mart-14 Haziran 1608 Yılı Kıbrıs Eyaleti Bütçesi”, 1032-48.

⁸⁰⁶ NBKM, F.275,a.e.24, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 242.

⁸⁰⁷ Inalcik, Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, τ.1, 84.

Η σύνδεση του *defterdar* με την κεντρική διοίκηση πιστοποιείται από το γεγονός ότι αποτελούσε έναν από τους συνηθέστερους παραλήπτες σουλτανικών διαταγών σε επαρχιακό επίπεδο. Στα φερμάνια συχνά συναντά κανείς, μαζί με τον *beylerbeyi*, και τον *defterdar*. Οι περιπτώσεις, στις οποίες εμπλέκονταν ενεργά ο *defterdar* ως μέλος της τοπικής διοίκησης ήταν, κατά βάση, οικονομικά ζητήματα, όπως η διευθέτηση φορολογικών, περιουσιακών, γαιοκτησιακών και λοιπών παρόμοιων υποθέσεων.

Στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, και συγκεκριμένα το έτος 1583, εκδόθηκε φερμάνι από τον σουλτάνο Μουράτ Γ'. Στο φερμάνι αυτό θιγόταν το ζήτημα της ακίνητης περιουσίας των ντόπιων από διάφορα χωριά του νησιού και των ιερέων και μοναχών, η οποία, ενώ είχε διατηρηθεί από τη στιγμή της κατάκτησης στην κυριότητά τους (υπήρχε καταγεγραμμένη στα σχετικά κατάστιχα), και οι ίδιοι φρόντιζαν να πληρώνουν τους απαιτούμενους φόρους και να τηρούν τις υποχρεώσεις τους για να την συντηρούν, πλέον η περιουσία αυτή, που αποτελούνταν όχι μόνο από κτήματα και πηγάδια, αλλά και από δέντρα και ζώα, κινδύνευε να χαθεί εντελώς από τα χέρια τους, διότι οι εισπράκτορες των φόρων, δια της βίας και παράνομα, την αποσπούσαν και την μεταπωλούσαν σε άλλους. Ο σουλτάνος, λοιπόν, στην προσπάθειά του να διαλευκάνει αυτή την υπόθεση, αναθέτει την διερεύνησή της στον *beylerbeyi*, όπως θα ήταν αναμενόμενο, αλλά και στον *defterdar* της Κύπρου.⁸⁰⁸ Η παρουσία του *defterdar* δίπλα σε αυτή του *beylerbeyi*, και μάλιστα σε ένα ζήτημα τόσο σοβαρό, δίνει μια εικόνα της θέσης του κατείχε ο ίδιος μέσα στην ιεραρχία της επαρχιακής διοίκησης, αλλά και του ρόλου του ως προς τη λειτουργία του εγιαλετιού.

Ως μέλος του τοπικού διβανίου, ο *defterdar* της Κύπρου, συμμετείχε σε ακροάσεις. Το 1586, ο τότε *defterdar* του νησιού φέρεται να συμμετέχει σε μια ακρόαση για ζήτημα μεταβίβασης περιουσίας, στο οποίο εμπλέκονταν ο ηγούμενος της Μονής Κύκκου και ένας εντεταλμένος υπάλληλος για την πώληση βακουφιών που ανήκαν σε μονές και εκκλησίες.⁸⁰⁹ Το ζήτημα της πώλησης των μοναστηριών και εκκλησιών του νησιού, στο οποίο είχαν τεθεί ως εκμισθωτές διάφοροι επίσκοποι και ως επόπτες τους είχαν διοριστεί ορισμένοι υπάλληλοι απεσταλμένοι από την κεντρική διοίκηση, αφορούσε άμεσα τον *defterdar*, γι' αυτό και τον συναντάμε όποτε κάποιο

⁸⁰⁸ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 8-11 (AIMK, OE, Φάκ.Β1).

⁸⁰⁹ *Ibid.*, 16-7 (AIMK, OE, Φάκ.Β4).

έγγραφο αφορά αυτή την υπόθεση.⁸¹⁰ Τα χρήματα από την πώληση των μοναστηριών και των εκκλησιών κατατίθεντο στο δημόσιο ταμείο, οπότε ο *mal defterdar* ήταν ο καθ' ύλην αρμόδιος να ασχολείται με τη νόμιμη διαδικασία πώλησής τους και με όσα αφορούσαν τον διορισμό του επόπτη, που αποστελλόταν από την Κωνσταντινούπολη. Στην όλη διαδικασία συμμετείχε φυσικά και ο *beylerbeyi*.

Στο πλαίσιο των καθηκόντων του, ο *defterdar* συνεργαζόταν στενά με τους καδήδες της επαρχίας, οι οποίοι όφειλαν να διευκολύνουν το έργο του.⁸¹¹ Ο *defterdar*, επιπλέον, διατηρούσε το δικαίωμα να διατάζει τον εκάστοτε τοπικό καδή να διερευνήσει μια υπόθεση, όταν αυτή αφορούσε χρήματα που προορίζονταν για το δημόσιο ταμείο. Το 1611, ο *defterdar* της Κύπρου, με γράμμα του προς τον καδή της Πάφου, ζητά να διερευνηθούν τα κληρονομικά στοιχεία που άφηνε πίσω του ο αποθανών παπά-Επιφάνιος, ο οποίος διαβιούσε στο χωρίο Βρέτσια και δεν είχε κληρονόμους. Με το γράμμα του, ζητούσε από τον καδή να εξακριβώσει αν άφηνε πίσω του κάποια κληρονομιά και, σε περίπτωση που όντως άφηνε, να παραδώσει στο δημόσιο ταμείο κάθε περιουσιακό στοιχείο του θανόντα. Τελικά, όμως, ο θανών παπά-Επιφάνιος δεν διέθετε κανένα περιουσιακό στοιχείο, και έτσι τίποτα δεν παραδόθηκε στο ταμείο.⁸¹²

Ένα ζήτημα, το οποίο ενέπλεκε σαν κεντρικό πρόσωπο τον *defterdar*, ήταν το ζήτημα της εισπραξής του κεφαλικού φόρου. Κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, συναντούμε συχνά σουλτανικές διαταγές, οι οποίες απευθύνονται στον *beylerbeyi* και τον *defterdar* της Κύπρου, και οι οποίες δίνουν κατευθύνσεις σχετικά με τη διαχείριση των εισοδημάτων του κεφαλικού φόρου.⁸¹³ Αλλά, πέρα από τον σουλτάνο, υπήρχε η δυνατότητα και οι *beylerbeyi* και *defterdar* να απευθύνονται άμεσα στην Πύλη όταν ενέκυπταν δυσκολίες σχετικά με το ζήτημα αυτό, όπως έπραξαν ο *defterdar* Χουσεϊν, μαζί με τον *beylerbeyi* της Κύπρου Αχμέτ και τον καδή της Λευκωσίας Μουσταφά, όταν προέκυψαν αντιξοότητες στην εισπραξη του κεφαλικού φόρου για το έτος 1648.⁸¹⁴

⁸¹⁰ Ibid., 22-5 (AIMK, OE, Φάκ.Β7).

⁸¹¹ Halil İnalcik, *The Ottoman Empire. Conquest, Organization and Economy*, 107-12. İnalcik, "Military and Fiscal Transformation", 330.

⁸¹² Ibid., 58-61 (AIMK, OE, Φάκ.Ε2).

⁸¹³ NBKM, F.275,a.e.15, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 36. NBKM, F.275A,a.e.684, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 37. NBKM, F.275A,a.e.85, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 95-6. NBKM, F.275A,a.e.64, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 97. NBKM, F.275,a.e.7, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 99.

⁸¹⁴ NBKM, F.275A,a.e.797, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 89.

Από ένα μέρος της βιβλιογραφίας, εκτιμάται ότι, από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα και για έναν ολόκληρο αιώνα, οι εξελίξεις σε δημοσιονομικά ζητήματα, όπως η μετατροπή έκτακτων εισφορών σε τακτικούς φόρους, έφεραν τους εκπροσώπους της οικονομικής γραφειοκρατίας αντιμέτωπους με τη διαχείριση μεγάλου όγκου εργασίας, στον οποίο, όμως, ανταπεξέρχονταν επαρκώς και αποτελεσματικά.⁸¹⁵ Ωστόσο, όπως φαίνεται κυρίως μέσα από πολιτικές πραγματείες της εποχής, από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα και έπειτα, ίσως όμως και νωρίτερα, σημειώνεται μια καμπή στην πορεία της οθωμανικής οικονομικής γραφειοκρατίας, κυρίως λόγω εσωτερικών παθογενειών, όπως η διαφθορά και η ευνοιοκρατία, που πλήττουν πλέον εμφανώς το οθωμανικό διοικητικό σύστημα στο σύνολό του.⁸¹⁶

Σε όσες επαρχίες εφαρμοζόταν το τιμαριωτικό σύστημα, όπως και στην Κύπρο, εκεί διοριζόταν και ο *timar defterdar*. Ο *timar defterdar*, αρμόδιος για τις υποθέσεις των τιμαρίων, όπως τον καθορισμό και την καταγραφή των εσόδων τους, επόπτευε στο πλαίσιο των καθηκόντων του τους τιμαριούχους σπαχίδες. Η παρουσία του *timar defterdar* εντοπίζεται στην Κύπρο αμέσως μετά την κατάκτηση του νησιού.⁸¹⁷ Σύμφωνα με τον Ayni Ali Efendi, στο νησί υπήρχε διορισμένος, παρόλο που μόνο τέσσερα εκ των επτά σαντζακιών της Κύπρου διοικούνταν με το τιμαριωτικό σύστημα, ενώ τα υπόλοιπα τρία (τα εξωτερικά σαντζάκια) διοικούνταν με το σύστημα *salyane*.⁸¹⁸

---

⁸¹⁵ Inalcik, Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της οθωμανικής αυτοκρατορίας*, τ.2, 145-6· Shaw, *History of the Ottoman Empire*, τ.1, 280-2· Rhoads Murphey, *Exploring Ottoman Sovereignty: Tradition, Image, and Practice in the Ottoman Imperial Household, 1400-1800* (London: Continuum, 2008), 256-59.

⁸¹⁶ Abou-el-Haj, *Formation of the Modern State*, 67-8.

⁸¹⁷ Uzunçarsılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 330· Dündar, Kıbrıs, 121-2.

⁸¹⁸ Ayni Ali Efendi, *Taksimati-ı der-Liva-yı Ali Osman (1018/1602)*, 11.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Συστήματα και μέθοδοι είσπραξης φόρων και άλλων εισοδηματικών πηγών

Η προσπάθεια της οθωμανικής κεντρικής διοίκησης να διατηρήσει τον έλεγχο των φορολογικών εισοδημάτων της είναι εμφανής μέσα από την εναλλαγή συστημάτων συλλογής των προσόδων της κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, μιας περιόδου με εκκολαπτόμενες προκλήσεις στον τομέα της οικονομίας, και ειδικότερα της φορολογίας, αλλά και με δεδομένες σταθερές, όπως η ευρεία γεωγραφική έκταση της οθωμανικής επικράτειας και οι ιδιαιτερότητες της κάθε επαρχίας.

Η φορολογία και οι μέθοδοι εκμετάλλευσης των εισοδηματικών πόρων της αυτοκρατορίας συνιστούν εκ των σπουδαιότερων παραμέτρων της οθωμανικής διοίκησης, καθώς μέσα από αυτές δύνανται να διαφανούν οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ διοίκησης, οικονομίας και κοινωνίας, και να ζυγιστούν οι ισορροπίες στη σχέση κέντρου και επαρχιών. Βασιζόμενοι, εν πολλοίς, σε αυτούς τους τομείς, μια σημαντική μερίδα των ιστορικών έχει επιχειρήσει να κατανοήσει και να ερμηνεύσει την πορεία της ίδιας της αυτοκρατορίας.⁸¹⁹

---

⁸¹⁹ Inalcik, Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία*, τ.2, 148-52· Kate Fleet, “Tax-Farming in the Early Ottoman State”, *The Medieval History Journal*, 6/2 (2003): 249-58· Pal Fodor, “Some Notes on Ottoman Tax Farming in Hungary”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 54/4 (2001): 427-35· Marinos Sariyannis, “Notes on the Ottoman Poll-Tax reforms of the Late Seventeenth Century: The Case of Crete”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 54 (2011): 39-61· Demetrios Papastamatiou, “Tax-Farming (İltizam) and Collective Fiscal Responsibility (Maktu) in the Ottoman Southern Peloponnese in the Second Half of the Eighteenth Century”, στο (eds.) E. Kolovos, P. Kotzageorgis, S. Laiou, M. Sariyannis, *The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek Lands: Toward a Social and Economic History* (Istanbul: The Isis Press, 2007), 289-305· Murat Çizakça, “Tax-Farming and Financial decentralization in the Ottoman Economy, 1520-1697”, *The Journal of European Economic History*, 22/2 (1993): 219-50· Murat Çizakça, *A Comparative Evolution of Business Partnerships. The Islamic World and Europe, with Specific Reference to the Ottoman Archives*, (Leiden: Brill, 1996).

Ιλιζάμ (*iltizam*)

Από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, το προϋπάρχον, από τις αρχές ακόμη του οθωμανικού κράτους, οικονομικό σύστημα του ιλιζάμ άρχισε να αποκτά μεγαλύτερη βαρύτητα σε οικονομικό και διοικητικό επίπεδο, και αυτό αποδεικνύεται από την γεωγραφική εξάπλωσή του στην οθωμανική επικράτεια και από τη διείδυσή του στη διοίκηση των οθωμανικών επαρχιών.⁸²⁰ Στη διάδοση του συστήματος ιλιζάμ, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο οι ευρύτερες οικονομικές και πολιτικές συνθήκες, που διαμορφώθηκαν σταδιακά, με αποκορύφωμα τον 16^ο αιώνα, κατά τη διάρκεια του οποίου, η ανάγκη εξασφάλισης χρήματος από την κεντρική διοίκηση για τις ανάγκες της αυτοκρατορίας, οι δυσλειτουργίες στο τιμαριωτικό σύστημα και οι δυσκολίες που αντιμετώπιζε η κεντρική διοίκηση επάνω σε ζητήματα φορολογικά (έλεγχος και συλλογή των προσόδων και φόρων) ενθάρρυναν την επέκταση του εν λόγω συστήματος. Η εφαρμογή του ιλιζάμ διευκόλυνε πτυχές της φορολογικής πολιτικής, όπως τη συλλογή των αγροτικών φόρων, και ειδικότερα των φόρων που καταβάλλονταν σε είδος. Όσον αφορά ζητήματα σχετικά με τους φόρους που αποδίδονταν σε είδος, των οποίων η αποθήκευση και μετατροπή σε χρηματικά ισοδύναμα, ειδικά σε περιοχές απομακρυσμένες από το κέντρο, όπως η Κύπρος, αποτελούσε μια περίπλοκη υπόθεση, η υιοθέτηση της μεθόδου του ιλιζάμ διευκόλυνε τη ρύθμισή τους προς όφελος της κεντρικής διοίκησης.

Η ανάγκη για εξασφάλιση μετρητών ήταν ιδιαίτερος επιτακτική κατά τον 17^ο αιώνα, και σε αυτό είχαν συμβάλει η επέκταση των μελών του στρατού αλλά και της γραφειοκρατίας. Τα χρήματα από την εκμίσθωση των εισοδηματικών πηγών μέσω του συστήματος ιλιζάμ καταβάλλονταν σε τακτική βάση στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο, παρέχοντας έτσι μια ασφάλεια στα χρηματικά αποθέματα της αυτοκρατορίας, αφού το κράτος κατάφερνε πια να εξασφαλίζει σταθερά ποσά από ορισμένες εισοδηματικές πηγές (*mukataa*), χωρίς να υπόκειται σε αστάθμητους παράγοντες, όπως το περιβάλλον και οι φυσικές καταστροφές, ή να επηρεάζεται άμεσα από τις τρέχουσες συγκυρίες, όπως στρατιωτικά γεγονότα. Επιπλέον, ήταν μια μέθοδος είσπραξης χρημάτων σχετικά απλοποιημένη και όχι άγνωστη σε αρκετές επαρχίες, ακόμη και πριν την κατάκτησή τους και την ενσωμάτωσή τους στο

---

⁸²⁰ McGowan, *Economic Life in the Ottoman Empire*, 57-8; Şevket Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914* (Istanbul: İletişim Yayınları, 1999), 177-8; Inalcik, "Military and Fiscal Transformation", 327.

οθωμανικό διοικητικό σύστημα, προσφέροντας έτσι στην κεντρική διοίκηση επιπλέον κίνητρα για την διάδοσή του.⁸²¹

Η πορεία του τιμαριωτικού συστήματος, ειδικά προς το τέλος του 16^{ου} αιώνα, ευνόησε με τη σειρά της την ευρεία εφαρμογή του ιλτιζάμ. Τα μεγάλα τιμάρια κυρίως, αυτά που ανήκαν σε υψηλόβαθμους αξιωματούχους (πασάδες, μπέηδες), άρχισαν να περιέρχονται σταδιακά στον άμεσο έλεγχο της κεντρικής διοίκησης, η οποία τα αξιοποιούσε, εκμισθώνοντας τα εισοδήματά τους ως μουκατάαδες, στο πλαίσιο του ιλτιζάμ, και εξασφαλίζοντας, με αυτό τον τρόπο, χρήματα, που κατατίθεντο άμεσα στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο. Ανάμεσα στους παράγοντες που ευνόησαν τη διάδοση του συστήματος ιλτιζάμ ήταν και η αύξηση στον αριθμό των τιμαριούχων που διαχειρίζονταν εξ αποστάσεως τα τιμάρια τους, είτε μέσω εκπροσώπων είτε πωλώντας ή υπενοικιάζοντάς τα σε άλλους ιδιώτες, τιμαριούχους και μη.⁸²²

Παρά το γεγονός ότι το ιλτιζάμ ως μέθοδος επεκτάθηκε γεωγραφικά και ποσοτικά, καλύπτοντας αρκετές επαρχίες και ακόμη περισσότερες πηγές εισοδήματος, δεν είναι εύκολο να θεωρηθεί ως μια γενικευμένη τάση, όχι μόνο λόγω της πολυπλοκότητας της ίδιας της οθωμανικής δημοσιονομικής πολιτικής, αλλά κυρίως λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της κάθε επαρχίας ξεχωριστά. Στην περίπτωση της Ουγγαρίας, λόγω χάρη, η απόδοση του ιλτιζάμ μειώνεται κατά τον 17^ο αιώνα.⁸²³ Ωστόσο, για να αποφανθεί κανείς στο αν ή σε ποιο βαθμό τέτοιες περιπτώσεις αποτελούσαν εξαιρέσεις που επιβεβαιώνουν τον κανόνα ή αν αποτελούν ικανά αντερείσματα στην γενικευμένη άποψη ότι ο 17^{ος} αιώνας είναι ο αιώνας των φοροεκμισθώσεων, απαιτείται μια πολύ εκτενέστερη και βαθύτερη συλλογική έρευνα και όχι απλά η συνδρομή των επιμέρους μελετών (case studies).

Στο σύστημα εκμισθώσεων (*iltizam*), το κράτος όριζε κάποιες εισοδηματικές πηγές (*mukataa*) και στη συνέχεια πρόσφερε τα εισοδήματά τους για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα (που δεν ξεπερνούσε συνήθως τα τρία έτη) σε ιδιώτες μέσα από τη διαδικασία της πλειοδοσίας. Το κράτος μπορούσε να μισθώσει το δικαίωμα εκμετάλλευσης μιας επιχείρησης ή εκμετάλλευσης της γης ή είσπραξης ορισμένων φόρων. Ο υποψήφιος εκμισθωτής (*mültezim*) προκατέβαλλε το ποσό της

⁸²¹ Fleet, "Tax-Farming in the Early Ottoman State", 251-2.

⁸²² Inalcik, "Military and Fiscal Transformation", 330-1.

⁸²³ Fodor, "Some Notes on Ottoman Tax Farming in Hungary", 432-4.

ενοικίασης της εισοδηματικής πηγής. Η καταβολή του ποσού πραγματοποιούνταν σε προκαθορισμένο ποσό και υπό όρους, σύμφωνα με τους οποίους ρυθμίζονταν οι δόσεις καταβολής του (συνήθως μηνιαίες, τρίμηνες, εξάμηνες) και αφού ο υποψήφιος εκμισθωτής πληρούσε τις απαιτούμενες προϋποθέσεις και παρουσίαζε εγγυήσεις που τον καθιστούσαν αξιόπιστο εταίρο. Οι μουλτεζίμηδες δρούσαν σε ένα πλαίσιο αλληλεπίδρασης με την κεντρική και επαρχιακή διοίκηση της εκάστοτε επαρχίας. Όσον αφορά τη σχέση τους με την κεντρική διοίκηση, αυτή περιστρεφόταν γύρω από τον άξονα του αμοιβαίου κέρδους, στο όνομα του οποίου χτιζόταν μια αναπόφευκτη αλληλεξάρτηση. Από την άλλη πλευρά, η σχέση τους με την επαρχιακή διοίκηση λειτουργούσε μέσα σε ένα πλαίσιο συνεργασίας με τους επαρχιακούς διοικητές και άλλους υψηλόβαθμους αξιωματούχους, ως προς την συλλογή των εισοδημάτων. Οι διοικητές, μάλιστα, όφειλαν να διευκολύνουν του μουλτεζίμηδες σε αυτό τους το έργο, παρέχοντάς τους άλλοτε υπαλλήλους για βοήθεια και άλλοτε στρατιώτες για προστασία.⁸²⁴

Η όλη διαδικασία είχε ως γνώμονα το κέρδος ένθεν κακειθεν, αφού τόσο η κεντρική διοίκηση όσο και οι υποψήφιοι εκμισθωτές επεδίωκαν να συναφθεί μια συμφωνία με τις καλύτερες προοπτικές κέρδους ο καθένας για την πλευρά του και καθοδηγούμενος από τις ανάγκες του, με τη διαφορά ότι η κεντρική διοίκηση είχε το συγκριτικό πλεονέκτημα, σε σύγκριση με τους εκμισθωτές, καθώς έθετε τους όρους και τις προϋποθέσεις βάσει των οποίων δρομολογούνταν η διαδικασία.⁸²⁵ Η κεντρική οθωμανική διοίκηση μπορούσε να εποπτεύει κάθε στάδιό της, επιβάλλοντας τους δικούς της κανόνες και επεμβαίνοντας σε κάθε στάδιο και με κάθε τρόπο όταν το έκρινε απαραίτητο. Επί παραδείγματι, διατηρούσε το δικαίωμα ακύρωσης της συμφωνίας με κάποιον εκμισθωτή, σε περιπτώσεις που προέκυπτε ότι είτε δεν τηρούνταν τα συμφωνηθέντα, είτε ότι ο εκμισθωτής κερδοσκοπούσε εις βάρος του κεντρικού θησαυροφυλακίου (αποκτώντας το δικαίωμα εκμετάλλευσης ενός κερδοφόρου *mukataa* με λιγότερα χρήματα από την πραγματική του αξία), και μάλιστα αφήνοντας εκτεθειμένο τον εκμισθωτή, χωρίς να του εξασφαλίσει καμία αποζημίωση. Στο πλαίσιο της εποπτείας των εκμισθωτών, διορίζονταν από την κεντρική διοίκηση και κάποιοι υπάλληλοι (*emin*), που λειτουργούσαν ως πράκτορες

⁸²⁴ Inalcik, “Military and Fiscal Transformation”, 328.

⁸²⁵ Fodor, “Some Notes on Ottoman Tax Farming in Hungary”, 429-30.

των συμφερόντων της, με καθήκον να ελέγχουν τους εκμισθωτές κατά την εκμετάλλευση της εισοδηματικής πηγής τους.⁸²⁶

Από κάποιους ιστορικούς, αυτή η δυνατότητα επέμβασης έχει ερμηνευθεί ως ένα μέτρο προστασίας εκ μέρους της κεντρικής διοίκησης υπέρ των φορολογούμενων ραγιάδων απέναντι στην πιθανή κερδοσκοπία από πλευράς εκμισθωτών εις βάρος τους.⁸²⁷ Στον ίδιο άξονα αποτιμώνται, από ένα μέρος της βιβλιογραφίας, και οι αλλαγές που έγιναν κατά το έτος 1691 σε κάποιες πτυχές της δημοσιονομικής πολιτικής, όπως η διασφάλιση της εισοδηματικής πηγής του κάθε εκμισθωτή για τουλάχιστον έναν χρόνο. Ωστόσο, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς πως, πάνω από την όποια κοινωνική χροιά αυτών των μέτρων, τίθετο η διασφάλιση του κέρδους για την ίδια την κεντρική διοίκηση και η προσπάθεια εξάλειψης, με κάθε μέσο, των κινδύνων που την απειλούσαν.⁸²⁸ Οι εκμισθωτές, από την δική τους πλευρά, φρόντιζαν όχι μόνο να καλύψουν τα χρήματα που είχαν καταβάλει για την εκμισθωση του μουκατά αλλά και να εξασφαλίσουν το μέγιστο δυνατό κέρδος, μεταχειριζόμενοι διάφορα μέσα για να το πετύχουν. Απέναντι σε αυτό το γεγονός, δεν είναι σίγουρο κατά πόσο μπορούσε να προστατεύσει τους φορολογούμενους η κεντρική διοίκηση, αφού η ίδια νομιμοποιούσε την εξουσία των εκμισθωτών επάνω τους.⁸²⁹

Η ευρεία εφαρμογή του ιλτιζάμ και η σταδιακή ισχυροποίηση της τάξης των μουλτεζίμηδων κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα είχαν ως συνέπεια την εμπλοκή τους στην επαρχιακή διοίκηση, μέσα από τον έλεγχο μεγάλου μέρους των εισοδηματικών πηγών της αυτοκρατορίας. Δεν είναι σίγουρο αν μπορεί κανείς να χαρακτηρίσει τους μουλτεζίμ ως μια ομοιογενή ομάδα ή μια κοινωνικο-οικονομική τάξη με ομοιόμορφα χαρακτηριστικά, παρόλο που υπήρχαν κάποια κοινά σημεία σε όσους λάμβαναν την ιδιότητα του μουλτεζίμ. Ένα σημείο του συστήματος ιλτιζάμ, το οποίο εκμεταλλεύτηκαν οι μουλτεζίμηδες, ήταν η δυνατότητα να διαιρέσουν τους μουκατάδες (συνέβαινε συνήθως σε μεγάλες περιφέρειες και κατ' επέκταση σε μεγάλους mukataa) σε μικρότερους mukataa και να τους υπενοικιάσουν ή μεταπωλήσουν σε κατώτερης κλίμακας μουλτεζίμηδες, διαμορφώνοντας έτσι μιαν υποτυπώδη εσωτερική διαστρωμάτωση, η οποία ξεκινούσε από εύπορους μουλτεζίμ

⁸²⁶ Inalcik, "Military and Fiscal Transformation", 328.

⁸²⁷ Ibid., 328.

⁸²⁸ Inalcik, Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία*, τ.2, 147.

⁸²⁹ Cvetkova, «Η εξέλιξη του φεουδαλικού καθεστώτος», 93-4, 99. Reşat Kasaba, *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century* (Albany: State University of New York, 1988), 13.

των μεγάλων πόλεων και εκτεινόταν σε μικρότερους μουλτεζίμ μικρών περιοχών. Αυτό συνέβαινε συχνά κατά τον 17^ο αιώνα, όταν διάφοροι αξιωματούχοι της επαρχιακής διοίκησης (*mutesellim, voyvoda, subaşı*), συμμετέχοντας στη διαδικασία του ιλιτζάμ ως μουλτεζίμ ή ως πράκτορες (εμίν), κατάφεραν σταδιακά να ανελιχτούν κοινωνικά, διεισδύοντας στην κλίμακα των τοπικών προυχόντων.⁸³⁰

Την ιδιότητα του μουλτεζίμ κατείχαν ήδη από τον ύστερο 16^ο αιώνα, πέρα από εμπόρους ή υψηλόβαθμους αξιωματούχους της διοίκησης, και μέλη της στρατιωτικής τάξης (τιμαριούχοι, *kapıkulu*).⁸³¹ Η απόκτηση της ιδιότητας του μουλτεζίμ ταυτίστηκε με την απόκτηση κύρους και κέρδους, ειδικά κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα, και ενίοτε ενισχυόταν ή διατηρείτο με άνομα μέσα. Σε σουλτανική διαταγή του 1594, ο σουλτάνος Μουράτ Γ', αφού πληροφορήθηκε ότι είχαν προκύψει διαφωνίες μεταξύ των φοροεκμισθωτών των *mukataa* της βιοτεχνίας ζάχαρης και του βάμβακος και των αξιωματούχων της επαρχιακής διοίκησης (διοικητή, δεφτερδάρη), καθώς οι τελευταίοι εμπορεύονταν τα παραπάνω προϊόντα για προσωπικό τους κέρδος, προκαλώντας ανισορροπία στις τιμές των εν λόγω προϊόντων στην αγορά, και ζημιώνοντας έτσι τους φοροεκμισθωτές και τους φορολογούμενους, διέταξε τους φοροεκμισθωτές να φροντίσουν να πωλούν τα προϊόντα (το βαμβάκι και τη ζάχαρη) στις καθορισμένες τιμές της αγοράς και να φροντίζουν, παράλληλα, να μην προκαλείται απώλεια, ούτε στους ιδίους, ούτε όμως και καταπίεση στους *reaya*. Η διαταγή κλείνει με την υπόδειξη: «Προσέξτε να μην προκαλέσετε απώλεια εσόδων και να μην κάνετε ζημιά στο *reaya*», η οποία συνοψίζει ουσιαστικά τη στάση της κεντρική διοίκησης απέναντι στο ζήτημα των φοροεκμισθώσεων. Η προτεραιότητα του κέντρου είναι η διαφύλαξη του κέρδους, και κατ'επέκταση η προστασία αυτών που το εξασφαλίζουν, δηλαδή των παραγωγών-φορολογούμενων. Και φυσικά όλη αυτή η στάση εκφραζόταν μέσα από έγγραφες διαταγές, οι οποίες δεν εγγυούνταν απαραίτητα την εφαρμογή τους στην πράξη.⁸³²

⁸³⁰ Darling, *Revenue-Raising*, 266-9; Papastamatiou, "Tax-Farming (İltizam)", 290; Inalcik, "Military and Fiscal Transformation", 328-9; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayânlık* (Ankara: 1994), 60-7; Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, 33-4.

⁸³¹ Inalcik, "Military and Fiscal Transformation", 329-32; Fodor, "Some Notes on Ottoman Tax Farming in Hungary", 430-1.

⁸³² Jennings, *Christians and Muslims*, 328-9.

Μουκαταά (*mukataa*)

Μαζί με την επέκταση του ιλιζιάμ, τον 17ο αιώνα εμπλουτίστηκαν και οι κατηγορίες εσόδων που εκχωρούνταν προς εκμίσθωση, αφού η κεντρική διοίκηση έδινε όλο και περισσότερες πηγές εσόδων για ενοικίαση, όπως τα εισοδήματα ποικίλων φόρων, γαίες, λιμάνια και τελωνεία, αλυκές, ορυχεία και πολλές άλλες. Το κεντρικό θησαυροφυλάκιο βάσιζε το μεγαλύτερο μέρος των αποθεμάτων του στους mukataa και τον κεφαλικό φόρο κατά τον 17^ο αιώνα, και η περίπτωση της Κύπρου είναι μια ακόμη ενδεικτική περίπτωση.⁸³³

Η πρώτη εικόνα των mukataa της Κύπρου δίνεται μέσα από το αναλυτικό κατάστιχο (*Mufassal Tahrir Defteri*), που προέκυψε από την απογραφή του 1572. Σύμφωνα με τα δεδομένα του εν λόγω καταστίχου, στους nahiyе Λευκωσίας, Αμμοχώστου, Κερύνειας, Χρυσοχού, Πάφου και Λεμεσού, τα έσοδα από τους mukataa συνιστούσαν το μεγαλύτερο ποσοστό των συνολικών εσόδων από φόρους, σε ποσοστό πάνω από το 50%, στη χαραυγή της οθωμανικής περιόδου στο νησί. Πιο συγκεκριμένα, η πόλη της Λευκωσίας έδινε υπό μορφή φορολογίας στην οθωμανική διοίκηση ένα σύνολο εσόδων που ανερχόταν σε 147.000 ακçe, εκ των οποίων οι mukataa αντιστοιχούσαν στο συνολικό ποσό των 92.500 ακçe. Αντίστοιχα, η πόλη της Αμμοχώστου έδινε συνολικά για φόρους 354.750⁸³⁴ ακçe, εκ των οποίων τα 270.250 ήταν mukataa, ενώ η πόλη της Κερύνειας έδινε ένα σύνολο 90.500 ακçe σε φόρους, εκ των οποίων τα 61.500 ακçe ήταν έσοδα από mukataa. Τα παραπάνω ποσά αφορούν τα αστικά κέντρα μόνο και όχι στο σύνολό τους τους nahiyе μαζί με τα χωριά. Από την άλλη, στους υπόλοιπους τρεις nahiyе που καταγράφονται στο κατάστιχο, δηλαδή τους nahiyе Χρυσοχού, Πάφου και Λεμεσού, περιλαμβάνονται και έσοδα από αγροτικούς φόρους, δίνοντας έτσι την εντύπωση ότι περιλαμβάνουν και την ύπαιθρο στα αριθμητικά δεδομένα που καταγράφονται.⁸³⁵

⁸³³ Hadjianastasis, *Bishops, Ağas and Dragomans*, 144-5; Inalcik, "The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600", 55; Machiel Kiel, "Remarks on the Administration of Poll Tax (cizye) in the Ottoman Balkans and the Value of Poll Tax Registers (Cizye Defterleri) for Demographic Research", *Études Balkaniques*, 26/4 (1990): 71.

⁸³⁴ Παρότι στο κατάστιχο καταγράφεται το ποσό των 323.250 ακçe, όπως επισημαίνει ο Dündar. Dündar, *Kıbrıs*, 249

⁸³⁵ Dündar, *Kıbrıs*, 247-8 (πηγή: TK KKA TD.64).

Nahiye	Σύνολο φορολογικών εσόδων (σε ακçe)	Έσοδα από Mukataa (σε ακçe)
Λευκωσίας	147.000	92.500
Αμμόχωστος	354.750 (323.250)	270.250
Κερύνεια	90.500	61.500
Πάφος	51.302 (56.049)	19.300
Χρυσοχού	48.155 (47.955)	-
Λεμεσός	43.957 (42.957)	28.000

Πίνακας 24: Έσοδα από mukataa της Κύπρου σύμφωνα με το κατάστιχο του 1572.⁸³⁶

Όπως φαίνεται και στον πίνακα που ακολουθεί, οι κατηγορίες των εισοδημάτων που εκμισθώνονταν ως mukataa στην Κύπρο κατά το 1572, σύμφωνα με το αναλυτικό κατάστιχο, είναι αρκετές και περιλαμβάνουν, έσοδα από την θάλασσα και τη γη, όπως τα τελωνεία Πάφου, Λεμεσού και Αμμοχώστου, τέλη λιμανιού, ιχθυοτροφεία, περιβόλια και ζώα. Καταγράφονται, επίσης, έσοδα από τον τομέα του εμπορίου και της μεταποίησης, όπως τέλη αγοράς, καθώς και έσοδα από τη λειτουργία επιχειρήσεων, όπως κρεοπωλεία. Σημειώνεται, τέλος, ένα μέρος του κεφαλικού φόρου.⁸³⁷

Κατηγορίες mukataa	Χρηματική Απόδοση σε ακçe	nahiye
Έσοδα τελωνείου Αμμοχωστου	195000	Αμμόχωστος
Έσοδα από τέλη αγοράς	25500	Αμμόχωστος
Θυννείο	18000	Αμμόχωστος
Έσοδα λιμανιού και τελωνείου	6750	Αμμόχωστος
Εύρετρα	25000	Αμμόχωστος
Εύρετρα	27500	Λευκωσία
Έσοδα από τέλη αγοράς	22500	Λευκωσία
Έσοδα από τη διέλευση των πυλών της Λευκωσίας	35000	Λευκωσία
Είσπραξη του cizye	7500	Λευκωσία
Έσοδα λιμανιού και αγκυροβόλησης του λιμανιού της Κερύνειας	59000	Κερύνεια
Έσοδα από τέλη αγοράς	2500	Κερύνεια
Έσοδα από τέλη αγοράς και τελωνείου	28000	Λεμεσός
Έσοδα από τέλη αγοράς και τελωνείου	19300	Πάφος

Πίνακας 25: Είδη mukataa και χρηματική απόδοση (1572).

⁸³⁶ Dündar, *Kıbrıs*, 249-51. Όσον αφορά τα ποσά των συνολικών φορολογικών εσόδων που καταγράφονται για τους ναχιγιέδες Αμμοχώστου, Πάφου, Λεμεσού και Χρυσοχού, είναι αυτά που προκύπτουν από το άθροισμα των επιμέρους ποσών. Στο κατάστιχο, τα αντίστοιχα αθροίσματα παρουσιάζουν απόκλιση, όπως επισημαίνει και ο Dündar. Τα δεδομένα που δίνει το κατάστιχο βρίσκονται σε παρένθεση στον πίνακα. Δεν γνωρίζουμε για ποιο λόγο συμβαίνει αυτό. Πιθανόν να είναι λάθος του γραφέα, ειδικά μάλιστα μένει ανοιχτό προς διερεύνηση.

⁸³⁷ Dündar, *Kıbrıs*, 249-51.

Από τα τέλη του 16^{ου} και κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα προστίθενται και άλλοι mukataa στην Κύπρο, όπως, οι αλυκές (Tuzla-memlethane),⁸³⁸ ταβέρνες (Meyhane) της Λευκωσίας,⁸³⁹ βαφεία (boyahane),⁸⁴⁰ σαπυνοποιεία (sabunhane),⁸⁴¹ βιοτεχνίες παρασκευής ζάχαρης στην Επισκοπή, Κολόσσι και Κούκλια (şekerhane, οι οποίες, έως το 1576 παραχωρούνται με *emanet* και από το 1593 και έπειτα δίνονται με ιλιζάμ) και έσοδα από την πώληση βαμβακιού.⁸⁴²

Σύστημα ισόβιων φοροεκμισθώσεων (malikâne)

Λίγο πριν την εκπνοή του 17^{ου} αιώνα (1695), εισήχθη ο θεσμός της μακρόχρονης ή ισόβιας φοροεκμίσθωσης (malikâne).⁸⁴³ Το νέο σύστημα ήταν στην πραγματικότητα μια νέα μορφή του ιλιζάμ. Κάποιοι ιστορικοί εκτιμούν, ότι επρόκειτο για μια προσπάθεια εξυγίανσης του συστήματος των φοροεκμισθώσεων (ιλιζάμ) προς όφελος των φορολογουμένων, με σκοπό να περιοριστούν οι αυθαιρεσίες και η πίεση που τους ασκούσαν οι φοροεκμισθωτές στο μικρό διάστημα που είχαν στη διάθεσή τους για να αποκομίσουν τα έσοδά τους. Κατά κύριο λόγο, όμως, ήταν μια προσπάθεια να διασφαλιστεί η δέσμευση των φοροεκμισθωτών σε βάθος χρόνου, και οπωσδήποτε να σταθεροποιηθούν τα αποθέματα του κεντρικού θησαυροφυλακίου μέσα από μόνιμες πηγές τροφοδότησης. Το νέο σύστημα φοροεκμισθώσεων απευθυνόταν σε υψηλόβαθμους αξιωματούχους, οι οποίοι, πάλι μέσα από τη διαδικασία της πλειοδοσίας, εξασφάλιζαν την ενοικίαση μιας εισοδηματικής πηγής, αυτή τη φορά όμως σε ισόβια βάση, και όφειλαν κάθε χρόνο να δίνουν στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο ένα σταθερό ποσό. Το σύστημα μαλικιανέ έφερε στοιχεία και από το σύστημα του τιμαρίου, ως προς την μακροχρόνια ανάθεση εισοδημάτων, αλλά και από το σύστημα ιλιζάμ, ως προς την εξασφάλιση χρημάτων και την άμεση απόδοσή τους στην κεντρική εξουσία.⁸⁴⁴

⁸³⁸ Dündar, *Kıbrıs*, 286-90.

⁸³⁹ Dündar, *Kıbrıs*, 276.

⁸⁴⁰ Dündar, *Kıbrıs*, 295-6.

⁸⁴¹ Dündar, *Kıbrıs*, 296.

⁸⁴² Jennings, *Christians and Muslims*, 321-2, 327-9· Dündar, *Kıbrıs*, 282-5.

⁸⁴³ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması* (Istanbul: 2003), 10-7.

⁸⁴⁴ Γεώργιος Σαλακίδης, «Το σύστημα του μαλικιανέ στην Κοζάνη», στο Χ. Καρανάσιος, Κ. Ντίνας, Δ. Μυλωνάς, Δ. Σκρέκας (επιμ.), *Κοζάνη 600 χρόνια ιστορίας. Γένεση και ανάπτυξη μιας μητρόπολης*, (Κοζάνη: 2014): 87-93· Mehmet Genç, «Osmanlı maliyesinde malikâne sistemi», στο *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar, 8-10 Haziran 1973*, Osman Okyar (εκδ.) (Ankara: 1975): 237.

Παρότι υπάρχει μια τάση γενίκευσης στα οικονομικά δεδομένα του 17^{ου} αιώνα, τα δεδομένα από διάφορες μελέτες δεν επιτρέπουν να ισχυριστεί κανείς με βεβαιότητα αν σε αυτή την φορολογική αλλαγή, από ιλιτζάμ σε μαλικιανέ, έπαιξε ρόλο και η παρεμβατικότητα της κεντρικής διοίκησης στη σύναψη των συμβολαίων με τους φοροεκμισθωτές, που έδινε το δικαίωμα στην πρώτη να χειρίζεται το συμβόλαιο με ευνοϊκούς όρους ως προς την ίδια, αλλά λειτουργούσε αποσταθεροποιητικά προς τα συμφέροντα των τελευταίων, εντείνοντας πιθανόν το κλίμα ανασφάλειας.⁸⁴⁵

Το βέβαιο είναι ότι το σύστημα μαλικιανέ παρείχε στον φοροεκμισθωτή σημαντικά πλεονεκτήματα σε σύγκριση με το προηγούμενο καθεστώς (ιλιτζάμ), που απέρρεαν κυρίως από το μακρόχρονο δικαίωμα εκμετάλλευσης των εισοδηματικών πηγών. Επιπλέον, εφαρμοζόταν με προνομιακούς όρους και για τους κληρονόμους τους, ευνοώντας τη διαιώνιση του καθεστώτος μακρόχρονης εκμετάλλευσης των μουκαταδάων (ειδικά όσον αφορά τα τέλη ή προσόδους επί της γης), και διευκολύνοντας τους ιστορικούς στο να αναζητήσουν τις ρίζες της ανάδυσης των τοπικών αγιάνηδων (*ayan*) και της μεγάλης ιδιοκτησίας (*ziftlik*) που κυριαρχούν κατά τον 18^ο αιώνα.⁸⁴⁶ Μια ακόμη ερμηνεία του μαλικιανέ είναι ότι, λαμβάνοντας υπόψη τη χρονική στιγμή που εφαρμόζεται, φαίνεται ότι είναι ενδεικτικό της αδυναμίας της κεντρικής διοίκησης να διαχειριστεί τις πηγές εισοδήματός της ανά την περιφέρεια, δεδομένου του δυσλειτουργούντος τιμαριωτικού συστήματος και ως μια τάση να αποκεντρωθούν βασικές δημοσιονομικές λειτουργίες της κεντρικής διοίκησης.⁸⁴⁷

---

⁸⁴⁵ Inalcik, Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία*, τ.2, 147· Fodor, “Some Notes on Ottoman Tax Farming in Hungary”, 430.

⁸⁴⁶ Kasaba, *The Ottoman Empire and the World Economy*, 25· Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, 231-291· Ibid., “Malikâne,” *TDVİA*, τ. 27, 516-518· Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*. (Istanbul: 2003)· Ariel Salzmänn, “An Ancien Régime Revisited: ‘Privatization’ and Political Economy in the Eighteenth-Century Ottoman Empire”, *Politics and Society*, 21/4 (1993): 393-423· Ariel C. Salzmänn, *Measures of Empire: Tax Farmers and the Ottoman Ancien Régime, 1695-1807*, PhD Dissertation (Columbia University, 1995)· Dina Rizk Khoury, *State and Provincial Society. Mosul 1540-1834* (New York: Cambridge University Press, 1997), 75-108· Çizakça, *A Comparative Evolution of Business Partnerships*, 159-178· Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalm* (Ankara: Alan Yayıncılık, 1986), 43-45, 65-68· Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, (Dergah Yayınları, 1985), 129-135· Şevket Pamuk, “The Evolution of Financial Institutions in the Ottoman Empire, 1600-1800,” *Financial History Review* 11: 1 (2004), 7-32· Linda T. Darling, “Public Finances: the Role of the Ottoman Centre,” in *The Cambridge History of Turkey*, τ.3, Faroqhi (ed.), 126-30.

⁸⁴⁷ Inalcik, “Military and Fiscal Transformation”, 329-30.

Το σύστημα του μαλικιανέ εμφανίζεται στην Κύπρο, σηματοδύοντας το τέλος του 17^{ου} αιώνα και τη μετάβαση στον 18^ο αιώνα, κατά τη διάρκεια του οποίου το νησί θα υπαχθεί ως χάσι το ίδιο στο καθεστώς μαλικιανέ.⁸⁴⁸

Maktu

Τέλος μια άλλη μορφή συλλογής φόρων αποτελεί η μέθοδος της κατ'αποκοπήν ετήσιας συλλογής φόρων ή προσόδων (*maktu*).⁸⁴⁹ Ο Fodor την χαρακτηρίζει ως μια ειδική φοροεκμίσθωση, και πιο συγκεκριμένα, μια ειδική μορφή *mukataa*, προσομοιάζοντάς την με τη μέθοδο του *ιλιζάμ*. Άλλωστε, τα δύο συστήματα όχι μόνο μπορούσαν να διαδεχτούν το ένα το άλλο, αλλά και να συνυπάρξουν.⁸⁵⁰

Όπως οι μέθοδοι των *ιλιζάμ* και μαλικιανέ, έτσι η μέθοδος του *maktu* αποτιμάται από μια μερίδα των ιστορικών ως ένα σοβαρό βήμα προς την κατεύθυνση της αποκέντρωσης και μια εκ των παραγόντων ανάδειξης των τοπικών ελίτ. Με την εφαρμογή της πέτυχε την αντικατάσταση των απεσταλμένων από την κεντρική εξουσία από εκπροσώπους της εκάστοτε επαρχίας στη συλλογή των φόρων. Τα μέλη των χωριών ή άλλου είδους κοινοτήτων είχαν το δικαίωμα, αλλά συνάμα και την υποχρέωση, να αναθέτουν σε δικούς τους εκπροσώπους τη συλλογή και τη διαβίβαση των φόρων στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο, και συνήθως προέκυπτε από την άμεση συμφωνία μεταξύ των φορολογουμένων και της κεντρικής κυβέρνησης, χωρίς τη διαμεσολάβηση τρίτων, όπως συνέβαινε στο *ιλιζάμ* και το μαλικιανέ.

Ο Inalcik θεωρεί ότι η κεντρική εξουσία είχε δυο πολύ σημαντικά οφέλη να αποκομίσει από την τακτική του *maktu*. Εν πρώτοις αποτρέπονταν μεγάλες απώλειες από τα κρατικά έσοδα, οι οποίες οφείλονταν στις καταχρήσεις των φορτισμένων με την είσπραξη των φόρων αξιωματούχων, όπως οι μουλτεζίμηδες (*mültezims*), ταχσιλδαρηδες (*tahsildars*), πασάδες, μπέηδες, και των πρακτόρων τους. Εν συνεχεία,

⁸⁴⁸ Hadjikyriacou, *Society and Economy*, 129-35· Ali Efdal Özkul, “The Ottoman Empire’s Tax Policy in Eighteenth Century Cyprus”, *Archivum Ottomanicum*, 32 (2015): 53-81.

⁸⁴⁹ Βλ. αναλυτικά στο Μέρος Ε΄.

⁸⁵⁰ Fodor, “Some Notes on Ottoman Tax Farming in Hungary”, 432· Papastamatiou, “Tax-Farming (İltizam) and Collective Fiscal Responsibility (Maktu)”, 296-7.

η κεντρική διοίκηση διέβλεπε ότι, μέσω του τρόπου αυτού, διασφάλιζε μια καλύτερη οργάνωση της φοροεισπρακτικής διαδικασίας.⁸⁵¹

Η πρακτική του *maktu* επέτρεπε στην φορολογούμενη κοινότητα να λειτουργήσει σαν σύνολο. Την ίδια στιγμή, όμως, εγκλώβιζε τους φορολογούμενους σε έναν ομαδικό φόρο, τον οποίο καλούνταν να μοιραστούν ως μέλη της ίδιας κοινότητας, ακόμη και αν έπρεπε να επιφορτιστούν ατομικά με επιπλέον ποσό, σε περίπτωση που κάποιος από την κοινότητα είτε αρνούνταν είτε αδυνατούσε να πληρώσει.⁸⁵²

Έχει υποστηριχτεί πως οι ίδιοι οι φορολογούμενοι έδειχναν να επιδιώκουν να ενσωματωθούν σε αυτό το σύστημα, παρά σε οποιαδήποτε άλλη φοροεισπρακτική διαδικασία, απευθυνόμενοι με εκκλήσεις στον σουλτάνο, και ακόμη ότι οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι των διαφόρων κοινοτήτων της οθωμανικής επαρχίας κατέβαλλαν σκληρές προσπάθειες ώστε να αποκτήσουν την προνομιακή, όπως έχει επικρατήσει να αξιολογείται στη βιβλιογραφία, πρακτική του *maktu*, προκειμένου να προστατευθούν από τις καταχρήσεις εκ μέρους των διοικητών και των φοροεισπρακτόρων.⁸⁵³ Το επιχείρημα αυτό δεν φαίνεται να επιβεβαιώνεται από τα δεδομένα, όχι μόνο της Κύπρου αλλά και άλλων επαρχιών. Όσον αφορά την προνομιακή μεταχείριση των κοινοτήτων που κατέβαλλαν φόρους με το σύστημα *maktu*, αυτή έγκειτο, κατά κύριο λόγο, στην κατ' αποκοπή πληρωμή του κεφαλικού φόρου και την εξαίρεση από κάποιους έκτακτους φόρους. Μια αντιπροσωπευτική περίπτωση τέτοιων κοινοτήτων αποτελούν τα μοναστήρια, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Στο σημείο αυτό, εύλογα αναρωτιέται κανείς που εδράζονταν αυτές οι παραχωρήσεις εκ μέρους της κεντρικής εξουσίας, οι οποίες κατά καιρούς έχουν αξιολογηθεί ως προνόμια, και γιατί γίνονταν στα μοναστήρια ή σε μεμονωμένες περιπτώσεις και όχι στο σύνολο του χριστιανικού πληθυσμού. Προκειμένου να απαντήσουμε στα εύλογα αυτά ερωτήματα, πρέπει να στρέψουμε το βλέμμα μας στη βάση του οθωμανικού οικοδομήματος, δηλαδή στη φορολογία. Η διασφάλιση συνέχειας στην καταβολή των φόρων αποτελούσε πρωτεύον ζήτημα για την κεντρική

⁸⁵¹ Inalcik, "Military and Fiscal Transformation", 333-4; Fodor, "Some Notes on Ottoman Tax Farming in Hungary", 432.

⁸⁵² Darling, *Revenue-Raising*, 82-3.

⁸⁵³ Inalcik, "Military and Fiscal Transformation", 333-4.

διοίκηση. Τα μοναστήρια αποτελούσαν ένα ιδανικό παράδειγμα μιας ασφαλούς πηγής φόρων, καθώς αποτελούνταν από μια πληθώρα ατόμων και διατηρούσαν, ή τουλάχιστον επεδίωκαν να διατηρούν, μια συνέχεια στον χρόνο. Αυτά τα δυο στοιχεία τα καθιστούσαν ιδιαίτερος σημαντική πηγή φόρων. Τα προνόμια λειτουργούσαν ως ασφαλιστική δικλείδα, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ομαλή καταβολή των φόρων τους και η αποτροπή φαινομένων, όπως φυγή των μοναχών, και κατά συνέπεια απώλειας εισοδημάτων για την αυτοκρατορία.⁸⁵⁴

Άρα η αξιολόγηση ως «προνομιακού» του φορολογικού καθεστώτος *maktu* από πλευράς υπηκόων συμβάδιζε μάλλον με την αξιολόγηση ως «κερδοφόρου» από πλευράς κεντρικής εξουσίας. Πρόκειται για μια τακτική που έφερνε κέρδη στο Κεντρικό Θησαυροφυλάκιο, καθώς διασφάλιζε μεγάλα ποσά ως ενιαίο σύνολο, παρά τη συγκέντρωση πολλών επιμέρους ποσών. Ας μην ξεχνάμε ότι ο 17^{ος} αιώνας είναι μια περίοδος μεγάλων φορολογικών επιβαρύνσεων για τους υπηκόους. Η παρέμβαση των τυχοδιωκτών και κερδοσκόπων στη διαδικασία της είσπραξης φαίνεται πως δυσχεραίνονταν, εν μέρει, με τη μέθοδο αυτή, διασφαλίζοντας καθαρότερα κέρδη για την κεντρική εξουσία. Είναι δύσκολο, όμως, να πει κανείς με βεβαιότητα ότι εξαλείφονταν τέτοια φαινόμενα.

Επεκτείνοντας την εφαρμογή του εν λόγω φορολογικού συστήματος, η κεντρική διοίκηση ίσως ασκούσε αποτελεσματικότερα έλεγχο, σε σχέση με το παρελθόν, στο μεγαλύτερο μέρος των εσόδων που προέρχονται από τις επαρχίες, εφόσον με το σύστημα *maktu* ενοποιούνταν διάφοροι φόροι και εισφορές σε ένα κατ' αποκοπή ποσό, το *mal-i maktu*.⁸⁵⁵ Μέσα από αυτό το σύστημα της φορολόγησης, η κεντρική εξουσία θεωρητικά επέπτευε τη συλλογή των φόρων από περιπτώσεις παραβιάσεων από τους φορολογούμενους και καταχρήσεων από τους φοροεισπράκτορες, αλλά δημιουργούσε και ένα είδος ασφυκτικού κλοιού γύρω από κάθε είδος οικονομικής συναλλαγής ή δραστηριότητας. Ας μην ξεχνάμε ότι μια από τις απόψεις που υποστηρίζουν τη θεωρία της παρακμής της οθωμανικής αυτοκρατορίας βασίζεται στο επιχείρημα ότι, στη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, η οικονομία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας παρέμενε ακόμη κλειστή, διατηρώντας την ιδέα της αυτάρκειας, ενώ την ίδια χρονική περίοδο στην Ευρώπη προωθούνταν

⁸⁵⁴ Φωκίων Κοτζαγεώργης, «Τα μοναστήρια ως οθωμανικές τοπικές ελίτ», στο *Μοναστήρια, οικονομία και πολιτική*, (επιμ.) Ηλίας Κολοβός (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2011): 170-90.

⁸⁵⁵ Inalcik, "Military and Fiscal Transformation", 333-4.

ήδη μια μερκαντιλιστική οικονομία, με ανοίγματα πέρα από τα γεωγραφικά της σύνορα. Ως συνέπειες αυτής της καταστάσεως θεωρούνται οι συνεχείς υποτιμήσεις του νομίσματος, η αύξηση των φόρων και η παγίωση των έκτακτων, όπως του αβαριζ, και φυσικά η κατάρρευση του τιμαριωτικού συστήματος.⁸⁵⁶

---

⁸⁵⁶ Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, τ.1, 172-4

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

Ιερονομικοί (*tekalif-i şeriye*) και εθιμικοί (*tekalif-i örfiye*) φόροι

Ο βασικός διαχωρισμός που ίσχυσε εξ αρχής στη φορολογία, στο πλαίσιο του οθωμανικού διοικητικού συστήματος, ήταν σε ιερονομικούς (ή θρησκευτικούς ή ισλαμικούς ή δικαιοκούς) και εθιμικούς (ή κοσμικούς ή σουλτανικούς) φόρους. Ο διαχωρισμός αυτός μετουσίωνε, σε διοικητικό επίπεδο, τον δυισμό της οθωμανικής νομικής κουλτούρας. Η φιλοσοφία του οθωμανικού νομικού συστήματος ενσωμάτωνε, όπως είναι γνωστό, τόσο τη θρησκεία, δηλαδή το Ισλάμ, από το οποίο απέρρευε το ιερονομικό δίκαιο (*şeriat*), όσο και την σουλτανική παράδοση, από την οποία απέρρευε το εθιμικό δίκαιο (*kanun*).⁸⁵⁷

Ως ιερονομικοί, χαρακτηρίζονται οι φόροι που εκπορεύονταν από τον ισλαμικό νόμο (σεριάτ), και οι οποίοι, στο πλαίσιο της οθωμανικής διοίκησης, ορίζονταν ως μια *de facto* φορολογική κατηγορία, που όφειλε να παραμένει διαχρονικά σταθερή. Στην κατηγορία αυτή συγκαταλέγονταν σημαντικοί φόροι, όπως ο *cizye*, *zekat*, *öşür*, *haraç*, και άλλοι φόροι, που αφορούσαν διάφορες πτυχές την ενασχόλησης των υπηκόων με τη γη και τα ζώα.⁸⁵⁸

Παράλληλα με τους ιερονομικούς φόρους, στην οθωμανική φορολογική πολιτική υπήρχαν και οι φόροι που επιβάλλονταν με τη βούληση του σουλτάνου, οι λεγόμενοι εθιμικοί φόροι (ή κοσμικοί ή σουλτανικοί), που αποκτούσαν ισχύ με τη δική του διαταγή και λειτουργούσαν συμπληρωματικά, αλλά ισάξια, προς τον ισλαμικό νόμο.⁸⁵⁹ Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονταν κυρίως φόροι που εξυπηρετούσαν περιστασιακές ανάγκες της αυτοκρατορίας, όπως αυτές ορίζονταν από την κεντρική διοίκηση, όπως φόροι επί του εμπορίου, έκτακτες εισφορές για φυσικές καταστροφές ή για την κάλυψη δαπανών του πολέμου και των στρατιωτών,

⁸⁵⁷ Inalcik, "Military and Fiscal Transformation", 311-3, 313-7. Inalcik, *An economic and social history of the Ottoman empire (1300-1600)*, τ.1, 70.

⁸⁵⁸ K.S. Lambton, "An Account of the Tārīkhi Qumm", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 12/3-4 (October 1948): 586-96. S. Hamid, "Bookkeeping and accounting control systems in a tenth-century Muslim administrative office", *Accounting Business & Financial History*, 5/3 (1995): 321-33. H. Kulke, D. Rothermund, *A History of India*, (Routledge, 1998, 3rd Edition), 158-63. Bernard Lewis, *The Arabs in History*, (Oxford: Oxford University Press, 2002), 70-4. Volker Nienhaus, "Zakat, taxes and public finance in Islam", στο *Islam and the Everyday World: Public Policy Dilemmas*, Sohrab Behdad, Farhad Nomani (eds.), (Abingdon: Routledge, 2006), 176-89.

⁸⁵⁹ Carter Vaughn Findley, "Political culture and the great households", στο *The Cambridge History of Turkey*, τ. 3, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006): 66. Inalcik, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, τ.1, 70. Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî - Sultani Hukuk ve Fatih' in Kanunları", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 13/2 (1958): 102-26.

περιστασιακά τέλη, όπως πρόστιμα, τέλη γάμου, ή τέλη καταβαλλόμενα για νομικές συναλλαγές (δικαιοπραξίες) και άλλα.⁸⁶⁰

Στην κατηγορία των εθιμικών φόρων εντάσσονταν φόροι και ειδικά τέλη που απευθύνονταν συνήθως σε αστικούς πληθυσμούς και αφορούσαν στην άσκηση δραστηριοτήτων που σχετίζονταν με το εμπόριο και τη βιοτεχνία, όπως οι υπαίθριες αγορές (παζάρια) ή οι μικρές επιχειρήσεις.

Οι ιερονομικοί φόροι, από την άλλη πλευρά, αφορούσαν κυρίως τους *reaya* της υπαίθρου. Πρόκειται για φορολογούμενους, που ασχολούνταν κυρίως με την καλλιέργεια της γης. Συνδεδεμένος, λοιπόν, με την αγροτική παραγωγή, ο χωρικός-αγρότης ήταν επιφορτισμένος με διάφορους ιερονομικούς φόρους, με βασικότερο τον φόρο της *δεκάτης* (*öşür*). Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι όλοι οι ιερονομικοί φόροι ήταν απαραίτητως αγροτικοί. Ο *cizye*, αλλά και ο *zekat*, παραδείγματος χάριν, ήταν μεν ιερονομικοί, δεν ήταν όμως αγροτικοί φόροι. Η παρατήρηση αυτή επιτρέπει να διαφανεί το μέγεθος της δυσκολίας που συναντά κανείς στο να χαρακτηρίσει τους οθωμανικούς φόρους, προτάσσοντας μια μόνο ταυτότητα. Θα λέγαμε, όμως, ότι στην συγκεκριμένη περίπτωση και οι δύο ταυτότητες είναι τόσο ισχυρές, που καθιστούν τον φόρο της δεκάτης ένα αντιπροσωπευτικότερο δείγμα, τόσο της ιερονομικής, όσο και της αγροτικής φορολογίας. Εξάλλου, αν κάτι πρέπει να έχει κανείς κατά νου, είναι ότι στην οθωμανική φορολογία η μια κατηγορία δεν αποκλείει την άλλη, εφόσον δεν είναι αντιθετικές μεταξύ τους. Τα δίπολα που παρουσιάζουμε είναι μεν αντιθετικά, αλλά, ακόμη και σε αυτή την περίπτωση, έχουμε περιστατικά, όπου είτε υπάρχει συνδυασμός και των δυο πόλων, είτε υπάρχει μεταπήδηση από τον έναν πόλο στον άλλο.

Δεκάτη (*öşür*)

Ο φόρος της δεκάτης (*öşür* ή *aşar*, ή *harac-ı mukaaseme*)⁸⁶¹ ήταν ένας παραδοσιακός ιερονομικός φόρος ίσος με το ένα δέκατο του ετήσιου προϊόντος, τον

---

⁸⁶⁰ Για μια συνοπτική περιγραφή των οθωμανικών φόρων, βλ.: Halil Inalcik, “Osmanlılarda Raiyyet Rusumu”, *Belleten*, 23/92 (1959): 575-610. Lütfi Güçer, *XVI-XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 1964). Gyula Kaldy-Nagy, “The effects of the timar system on agricultural production in Hungary”, στο L. Ligeti (ed.), *Studia Turcica* (Budapest: Akademiai Kiado, 1971), 241-8.

οποίο, κατά το ισλαμικό δίκαιο, όφειλαν να καταβάλλουν μόνο οι μουσουλμάνοι.⁸⁶² Προσαρμοζόμενος, όμως, στις ανάγκες του οθωμανικού φορολογικού συστήματος, τροποποιήθηκε, λαμβάνοντας γενικευμένο χαρακτήρα και συμπεριλαμβάνοντας στην καταβολή του όχι μόνο μουσουλμάνους, αλλά και μη μουσουλμάνους φορολογούμενους.⁸⁶³ Στην περίπτωση της Κύπρου, βέβαια, στα οθωμανικά έγγραφα, η δεκάτη μνημονεύεται ως ιερονομικός φόρος (*tekalif-i şer'iye*) και διακρίνεται από τους εθνικούς φόρους (*tekalif-i örfiye*). Σε έγγραφα τόσο του 16^{ου} όσο και του 17^{ου} αιώνα, γίνεται εμφανής αυτή η κατάταξή της στην κατηγορία των θρησκευτικών φόρων, αφού αναφέρεται ως «ιερονομική δεκάτη» (*öşür*) σε αντιδιαστολή της με τους «κοσμικούς φόρους» (*resm-i örf*).⁸⁶⁴

Σε ιεροδικαστικό έγγραφο του 16^{ου} αιώνα (1589), βλέπουμε ότι ο φόρος της δεκάτης συλλεγόταν και από τα προϊόντα που ανήκαν σε ευαγή ιδρύματα. Συγκεκριμένα, το 1589, ο ηγούμενος της Μονής Κύκκου (kaza Λεύκας), που αποτελούσε ένα ευαγές θρησκευτικό ίδρυμα αναγνωρισμένο από τις διοικητικές αρχές από τις απαρχές ακόμη της οθωμανικής διοίκησης στο νησί, πρόσθεσε στην κατοχή της μονής αμπέλια, περιβόλια και μύλους. Η δεκάτη, από κοινού με τους κοσμικούς φόρους (*rusum-i örfiye*), ορίστηκε να καταβάλλεται κανονικά στις τοπικές οθωμανικές αρχές, και συγκεκριμένα σε ειδικούς υπαλλήλους, που είχαν διοριστεί για τον σκοπό αυτό. Η καταβολή της δεκάτης συνυπήρχε με το καθεστώς του ευαγούς ιδρύματος, στο οποίο υπαγόταν η Μονή Κύκκου.⁸⁶⁵

Στο παραπάνω έγγραφο αναφέρεται ότι αυτοί, που επρόκειτο να εισπράττουν τη δεκάτη από τη Μονή Κύκκου και όσα αποτελούσαν το ευαγές ίδρυμα αυτής, ήταν διορισμένοι υπάλληλοι.⁸⁶⁶ Δεν αναφέρεται, ωστόσο, στο αν επρόκειτο για σπαχήδες ή

---

⁸⁶¹ Κατά καιρούς, και σε διάφορες περιοχές της οθωμανικής επικράτειας, εντοπίζονται και άλλοι όροι που έχει θεωρηθεί ότι αντιστοιχούν στον φόρο της δεκάτης όπως, παραδείγματος χάριν, οι φόροι *dimiş* στην Συρία ή *ikta* στο Ιράκ. Βλ.: Sabrina Joseph, *Islamic Law on Peasant Usufruct in Ottoman Syria: 17th to early 19th Century* (Leiden: Brill, 2012), 98-9. Σαρρής, *Οθωμανική πραγματικότητα*, τ.2, 161. Αξίζει να διευκρινίσουμε, στο σημείο αυτό, ότι τον όρο *salar'iye*, που ίσως θεωρείται ταυτόσημος και αυτός με τον φόρο της δεκάτης, μάλλον θα έπρεπε να τον διαχωρίζουμε. Φαίνεται πως μάλλον πρόκειται για ένα πρόσθετο τέλος, που καταβάλλονταν πολλές φορές από κοινού με τη δεκάτη.

⁸⁶² Huri İslamoğlu-İnan, *The Ottoman Empire and the World-Economy*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 392, υποσημ.21.

⁸⁶³ Cengiz Orhonlu, EI2, τ.4, «kharadj», 1990, 1054.

⁸⁶⁴ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 28-31 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Β 9), 298-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ 34).

⁸⁶⁵ *Ibid.*, 28-31 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Β 9).

⁸⁶⁶ «Αργότερα ο μουλάς εξέδωσε ιερονομική ρήτρα (*fetva*), και εκ μέρους του σουλτάνου διορίσθηκαν υπάλληλοι, οι οποίοι από το ευαγές θρησκευτικό ίδρυμα και τους μοναχούς έπαιρναν για το

όχι. Όμως, όπως αναφέραμε πιο πάνω, ο φόρος της δεκάτης είναι συνδεδεμένος με την παρουσία των σπαχήδων στην περιφέρεια.

Η καταβολή της δεκάτης παραδοσιακά γινόταν σε είδος, κατά βάση σε αγροτικά προϊόντα. Για παράδειγμα, η δεκάτη των διχτυών και των καυσόξυλων καταβαλλόταν συνήθως σε είδος, όπως συνέβαινε κάποιες φορές και με τη δεκάτη των αμπελιών.⁸⁶⁷ Η ποσότητα του προϊόντος που όφειλαν να καταβάλλουν ως φόρο δεκάτης οι φορολογούμενοι δεν ήταν σταθερή. Μπορεί και από την ονομασία ακόμη του φόρου να συνάγεται το συμπέρασμα ότι πρόκειται για το 1/10 της παραγωγής, ωστόσο το ποσό ποίκιλλε ανάλογα με την περιοχή, αλλά και τη χρονική στιγμή. Η ποσότητα καθοριζόταν, σε κάθε περίπτωση, στον κανονισμό της περιοχής, και φυσικά από τα αντίστοιχα φορολογικά κατάστιχα (της δεκάτης).

Ο Pamuk, μάλιστα, επιστά την προσοχή μας ως προς την αξία των φορολογικών καταστίχων, και ειδικά των απογραφών των φορολογικών εσόδων (*tahrir defterleri*), τα οποία, όσον αφορά τον 16^ο αιώνα, έδειξαν τη σπουδαιότητα του κάθε φόρου ως εισοδηματικής πηγής για το κράτος, και μέσα από τα οποία η δεκάτη αναδεικνύεται ως ο σημαντικότερος και πιο κερδοφόρος ανάμεσα στους φόρους που επιβάλλονταν στον αγροτικό πληθυσμό. Επιπλέον, ισχυρίζεται πως από τα κατάστιχα αυτά έχει διαφανεί και τίθεται προς αξιολόγηση το εύρος της διείσδυσης του χρήματος στην οικονομία της υπαίθρου, και εμείς θα προσθέταμε ειδικότερα στα ζητήματα της φορολογίας της υπαίθρου, παρόλο που τον 16^ο αιώνα το κράτος ακόμη εισπράττει φόρους από την υπαίθρο εξίσου σε χρήμα και σε είδος.⁸⁶⁸

Η συλλογή και είσπραξη της δεκάτης ισχυροποιούσε την παρουσία των σπαχήδων σε τοπικό επίπεδο, τους έδενε, κατά κάποιον τρόπο, με το τιμάριό τους, έδινε την ευκαιρία για κεντρικό έλεγχο επί της επαρχίας, αλλά ταυτόχρονα συνιστούσε και έναν μοχλό άσκησης πίεσης από την επαρχία προς το κέντρο, αφού από την ομαλή λειτουργία του τιμαρίου εξαρτιόταν η παροχή επαρχιακών στρατευμάτων και η ομαλή έκβαση της τοπικής διοίκησης.

δημόσιο την καθορισμένη ποσότητα εκμίσθωσης.», Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 28-31 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Β 9).

⁸⁶⁷ Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ.2, 162-3.

⁸⁶⁸ Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 75.

Οποιαδήποτε δυσλειτουργία αφορούσε τον φόρο της δεκάτης είχε αμέσως αντίκτυπο στις σχέσεις κέντρου και επαρχίας. Τέτοιου είδους δυσλειτουργίες συνιστούσαν σαφώς οι πάσης φύσεως καταχρήσεις, που τυχόν συντελούνταν εκ μέρους των σπαχήδων, και οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα τη δυσαρέσκεια των φορολογουμένων, αλλά και η αδυναμία των φορολογουμένων να ανταπεξέλθουν στην καταβολή του φόρου. Σύμφωνα με τον İnalçik, ήδη από τον 15^ο αιώνα υπάρχουν ενδείξεις ότι οι σπαχήδες καταχρόνταν τα προνόμια που τους παραχωρούσε η οθωμανική διοίκηση. Βασική αιτία, κατ' αυτόν, ήταν η προσπάθεια εκ μέρους των σπαχήδων να διαιωνίσουν παλαιότερες, φεουδαρχικού τύπου συνήθειες, αλλά και να κερδοσκοπήσουν εις βάρος των φορολογουμένων-χωρικών, με το να απαιτούν την είσπραξη της δεκάτης σε χρήμα αντί σε είδος, όπως συνηθίζονταν, με βάση τους κανονισμούς. Οι τελευταίοι ρύθμιζαν τις σχέσεις σπαχήδων και φορολογουμένων, αναφέροντας λεπτομερώς τους φόρους και τις υπηρεσίες που όφειλαν οι υπήκοοι προς τη διοίκηση, και στους οποίους ο σπαχής δεν είχε τη δικαιοδοσία να προσθέσει ή να τροποποιήσει τίποτα.⁸⁶⁹ Όμως, παρόλο που θεωρητικά οι σπαχήδες δεν είχαν δικαίωμα να παρεμβαίνουν στο φορολογικό κατεστημένο, κρίνοντας εκ του αποτελέσματος, μάλλον συνέβαινε το αντίθετο.

Οι σπαχήδες, ευρισκόμενοι ανάμεσα σε κεντρική διοίκηση και σε φορολογούμενους αγρότες, δηλαδή στην εξουσία που παρείχε τη γη και στους εξουσιαζόμενους που την καλλιεργούσαν, λειτουργούσαν ως ένα είδος μεσάζοντα ανάμεσα στην κεντρική και επαρχιακή διοίκηση, και όχι τόσο ως εκπρόσωποι της κεντρικής διοίκησης στην ύπαιθρο.

Ο ρόλος του σπαχή ως μεσάζοντα μάλλον, παρά ως αντιπροσώπου του κέντρου στην επαρχία, ενισχύεται και από το γεγονός ότι ο σπαχής είχε το δικαίωμα να εισπράττει τη δεκάτη, όπως είπαμε, αλλά για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, και αυτό καθιστούσε την ανάγκη για προσωπικό κέρδος μεγαλύτερη από την θεσμική εκπροσώπηση της κεντρικής εξουσίας. Η συλλογή γινόταν σε είδος. Το γεγονός ότι η συλλογή γινόταν σε είδος ίσως να ήταν ευκολότερο για τον αγρότη, καθώς δύσκολα θα μπορούσε να ρευστοποιήσει την παραγωγή του, και για να το κάνει έπρεπε να μετακινηθεί προς την πόλη, όπου θα μπορούσε να βρει τα χρήματα. Όμως, η σε είδος καταβολή είχε για τον αγρότη ένα αρνητικό επακόλουθο, αυτό της υποχρεωτικής, και

⁸⁶⁹ İnalçik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 196-7.

συνάμα άμισθης εργασίας, στο πλαίσιο της οποίας ο αγρότης-φορολογούμενος όφειλε να μεταφέρει ο ίδιος το προϊόν που έδινε ως δεκάτη στον σπαχή, στην πλησιέστερη αγορά. Εκεί ο σπαχής θα πωλούσε το προϊόν, το πλεόνασμα του οποίου μπορούσε να ρευστοποιήσει για να καλύψει τις ανάγκες των στρατιωτών του για εξοπλισμό (άλoγα και όπλα).⁸⁷⁰

Το τι ορίζεται ως πλεόνασμα στην οθωμανική οικονομική και φορολογική πολιτική είναι κάπως δύσκολο να εκφραστεί με ακρίβεια ή βεβαιότητα. Ο Ασδραχάς, στην προσπάθειά του να προσδιορίσει το νοούμενο ως πλεόνασμα στην οθωμανική λογική, επικαλέστηκε την έννοια της αυτοκατανάλωσης, την οποία και θεωρεί ως θεμελιώδες ζητούμενο, αλλά και χαρακτηριστικό της οθωμανικής οικονομίας. Ως εκ τούτου, όρισε ως πλεόνασμα οτιδήποτε υπάρχει πέραν αυτών των ορίων της αυτοκατανάλωσης, αποδεχόμενος κάποιες νόρμες, κυρίως σχετικές με την κατανάλωση.⁸⁷¹ Η İslamoğlu-İnan ισχυρίζεται ότι επόπτης της έννοιας του αγροτικού πλεονάσματος είναι, σε τελική ανάλυση, η ίδια η κεντρική εξουσία, η οποία καταφέρνει, όχι μόνο να το ορίζει, αλλά και να το ελέγχει μέσω του διοικητικού μηχανισμού.⁸⁷² Ωστόσο, ο 16^{ος} αιώνας, και εν συνεχεία ο 17^{ος} σε μεγαλύτερο βαθμό, είναι περίοδοι αδυναμίας του νομίσματος, των τιμών των προϊόντων και των αγορών, και ως εκ τούτων και του ίδιου του εποπτικού-διοικητικού μηχανισμού της κεντρικής εξουσίας. Ο Barkan αξιολόγησε αυτή την περίοδο αδυναμίας του νομίσματος, λόγω της υποτίμησης και δυσκολίας ρευστοποίησης στον τομέα της γεωργίας, ως έναν εκ των καθοριστικών παραγόντων, που οδήγησε σταδιακά σε αυτό που συχνά αποκαλείται στην ιστοριογραφία ως «παρακμή του τιμαριωτικού συστήματος».⁸⁷³

Τον 17^ο αιώνα, το τιμάριο εξακολουθούσε να υφίσταται ως γαιοκτησιακό και διοικητικό καθεστώς, ωστόσο η λειτουργία του συστήματος των φοροεκμισθώσεων (*iltizam*), σύμφωνα με το οποίο η συλλογή των φόρων ανατίθεται σε έναν πλειοδότη, επηρέαζε τη συλλογή της δεκάτης. Μια από τις αλλαγές, που επέφερε το σύστημα *iltizam* τον 17^ο αιώνα σε σχέση με τον φόρο της δεκάτης, ήταν η πολυπόθητη για την κεντρική εξουσία και τους φοροεισπράκτορες, σίγουρα όμως όχι για τους

⁸⁷⁰ İslamoğlu-İnan, *The Ottoman Empire and the World-Economy*, 48, 60· Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, 76· Ιναλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 189.

⁸⁷¹ Σπύρος Ι. Ασδραχάς, «Η αγροτική οικονομία», στο *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ΙΕ'-ΙΘ' αιώνας*, τ.1, Σπύρος Ι. Ασδραχάς (εκδ.), (Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, 2003), 354.

⁸⁷² İslamoğlu-İnan, *The Ottoman Empire and the World-Economy*, 48.

⁸⁷³ Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, 128.

φορολογούμενους, ρευστοποίηση αυτής της προσόδου.⁸⁷⁴ Η συλλογή της δεκάτης μέσω του συστήματος *iltizam* έχει θεωρηθεί ως παράγων ενίσχυσης των φυγόκεντρων τάσεων που διαφαίνονται στη διοίκηση πια καθαρά τον 17^ο αιώνα και ως έναυσμα μια διαδικασίας μεταλλαγής των σχέσεων παραγωγής στην ύπαιθρο.⁸⁷⁵

Η φορολογική φύση της *δεκάτης* ενδεχομένως να προσδιορίζεται ορθότερα ως το μεταίχμιο μεταξύ φορολογικής προσόδου και γαιοπροσόδου. Για να γίνει κατανοητή αυτή η διάκριση, θα πρέπει να αποσαφηνιστεί το περιεχόμενο του κάθε όρου. Η μεν φορολογική πρόσοδος είναι κάθε φόρος, που η κεντρική διοίκηση επιβάλλει επί της γης και καρπώνεται η ίδια, καθώς είναι ο κύριός της, όπως εν προκειμένω ο σουλτάνος ή ένα βακούφι ή κάποιος ιδιώτης. Η γαιοπρόσοδος, από την άλλη πλευρά, είναι, κατά τον Ασδραχά, «το τμήμα εκείνο της συγκομιδής που το καρπώνεται ένας τρίτος για τον λόγο ότι έχει δικαιώματα στη γη πέρα από εκείνα που χαρακτηρίζουμε ως φορολογικά». Θεωρεί, μάλιστα, ότι η δεκάτη, παρόλο που χαρακτηρίζεται ως φόρος, πιθανόν στην αρχική της μορφή να ήταν μια *έγγεια πρόσοδος που μετέπεσε σε φορολογική*.⁸⁷⁶ Κατά τον Ασδραχά, η σύγχυση ανάμεσα στους δυο όρους δεν είναι ασυνήθης, και μάλιστα θεωρεί πως η κατάταξη της δεκάτης στους φόρους είναι προϊόν μιας τέτοιας σύγχυσης. Η γαιοπρόσοδος είναι ενδεικτική ενός καθεστώτος κυριότητας στη γη, σχετικής ή απόλυτης, όμοιο με αυτό που απολάμβαναν οι σπαχήδες με την είσπραξη της δεκάτης.⁸⁷⁷

Ο χαρακτήρας της δεκάτης ως γαιοπροσόδου και η σχέση εξουσίας μεταξύ σπαχή και των γαιών του τιμαρίου του που αντιπροσώπευε, πιστοποιούνται, εν πολλοίς, από τον ρόλο εγγυητή που έπαιζε η καταβολή του φόρου της δεκάτης στις μεταβιβάσεις γαιών. Σε παραχωρητήριο έγγραφο του 1682, φαίνεται ότι, προκειμένου να μεταβιβαστεί ένας αγρός έκτασης 12 στρεμμάτων που ανήκε στο τιμάριο İnjirli (=Άγιος Δομέτιος), από τους σπαχήδες *bolukbaşı* Ahmed, *bolukbaşı* Hasan και Kerim bey στον Μιχαήλ, που ήταν κάτοικος Στροβόλου, κατοχυρώθηκε με την καταβολή,

⁸⁷⁴ İslamoğlu-İnan, *The Ottoman Empire and the World-Economy*, 58.

⁸⁷⁵ *Ibid.*, 90.

⁸⁷⁶ Ασδραχάς, «Η αγροτική οικονομία», 338.

⁸⁷⁷ Σπύρος Ι. Ασδραχάς - Ν. Καραπιδάκης, «Οι πολιτικοί όροι του οικονομικού, οι κατακτήσεις και η οικονομική τους λογική» (Η βενετική επικράτεια, Ν. Ε. Καραπιδάκης,) στο Σπύρος Ι. Ασδραχάς (επιμ.), *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ΙΕ'-ΙΘ' αιώνας*, τ.1, (Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, 2003), τ.1, 180.

εκ μέρους του τελευταίου, του απαιτούμενου φόρου στους σπαχήδες, αλλά και με τη δέσμευση ότι στο εξής θα καταβάλλει σε αυτούς τον φόρο της δεκάτης.⁸⁷⁸

Παρόμοια περίπτωση συναντάται και σε αντίστοιχο παραχωρητήριο έγγραφο του 1695, σύμφωνα με το οποίο οι σπαχήδες el-hajj Uvenis bey και Dede ağa παραχώρησαν στους Λαζανιά, Πατίστα, Νικολέττο, Φίλιππο και Παύλο εκτάσεις καλλιεργήσιμων αγρών συνολικής έκτασης 5.086 στρεμμάτων. Το δικαίωμα συνεταιρικής νομής που τους παραχωρήθηκε κατοχυρώθηκε, αφού πρώτα οι υποψήφιοι νέοι καλλιεργητές κατέβαλαν τον νενομισμένο φόρο, όπως αναφέραμε και προηγουμένως, και φυσικά υπό τον όρο ότι θα τους καλλιεργούσαν και κάθε χρόνο θα κατέβαλλαν στους σπαχήδες τους φόρους της δεκάτης.⁸⁷⁹

Οι σπαχήδες που καρπώνονταν τη δεκάτη, αλλά και άλλους φόρους, ως διαχειριστές της γης που τους είχε εκχωρηθεί από τον σουλτάνο, μπορούσαν να πωλήσουν το δικαίωμα της συλλογής των φόρων σε κάποιο άλλο πρόσωπο. Το 1698, ο σπαχής Ali Dede el-hajj Mustafa πώλησε στον αρχιεπίσκοπο Γερμανό (ενν. ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Γερμανός Β', 1695-1705) το δικαίωμα συλλογής του φόρου της δεκάτης, αλλά και των άλλων φόρων που ανήκαν στην κατηγορία των εθιμικών/κοσμικών φόρων. Η πώληση του δικαιώματος συλλογής των φόρων δεν γινόταν επ' αόριστον, φυσικά, αλλά για ένα ορισμένο διάστημα και, στην περίπτωση αυτή, για τα διαδοχικά έτη 1699-1700 και 1700-1701. Ο αρχιεπίσκοπος Γερμανός πλήρωσε για την αγορά αυτού του δικαιώματος συλλογής των φόρων για τα δυο έτη, που προαναφέραμε, 55 γρόσια. Τα μέρη, από τα οποία θα μπορούσε να συλλέγει τους παραπάνω φόρους ο νέος εκμισθωτής, ήταν το χωριό της Λακατάμειας, που ανήκε στον nahıye της Λευκωσίας, αλλά και το μοναστήρι του Αρχαγγέλου. Στο συγκεκριμένο έγγραφο, αναφέρονται ως απαιτούμενοι κοσμικοί φόροι (*rusumat-ı orfiye*) οι φόροι επί της παραγωγής βαμβακιού και ορόβου, αλλά και οι φόροι περιβολιού (*bağçe rusumleri*), ενώ σε ό,τι έχει να κάνει με τον φόρο της δεκάτης, αυτός αφορά τα εξής γεωργικά προϊόντα: το σιτάρι, το κριθάρι, τον όροβο⁸⁸⁰ και το βαμβάκι.⁸⁸¹

⁸⁷⁸ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 164-5 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. IB 3).

⁸⁷⁹ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 274-275 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ 22).

⁸⁸⁰ Η ρόβη ή (ο) όροβος, είναι φυτό που χρησιμοποιούνταν κυρίως για κτηνοτροφικούς σκοπούς (ως τροφή για ζώα).

⁸⁸¹ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 298-299 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ 34).

Η δεκάτη συνιστούσε, κατά τον 17^ο αιώνα, στα δημητριακά και όχι μόνο, τον βασικότερο φόρο.⁸⁸² Θα πρέπει, ωστόσο, να επισημάνουμε πως η δεκάτη ήταν ένας πολύμορφος φόρος, και ανάλογα με το αγροτικό προϊόν στο οποίο επιβαλλόταν είχε και διαφορετική μορφή. Στο οθωμανικό φορολογικό σύστημα εντοπίζονται πάνω από δέκα είδη δεκάτης. Το κάθε είδος είχε διαφορετικό καθεστώς συλλογής, και έτσι δεν γίνεται λόγος ούτε για ένα ενιαίο και καθολικό καθεστώς συλλογής της δεκάτης, ούτε και για μια καθορισμένη και παγιωμένη τυπολογία του φόρου. Επιγραμματικά, μπορούμε να αναφέρουμε κάποια είδη δεκάτης, όπως αυτή των πρώιμων λαχανικών, των αμπελιών, του μούστου, των κήπων, των περιβολιών, των φρούτων, των κυψελών, του μεταξιού, του βαμβακιού, των χόρτων, των διχτυών (κυρίως για την αλιεία σε ποτάμια και λίμνες), των καυσόξυλων κλπ.⁸⁸³

---

⁸⁸² Ασδραχάς-Καραπιδάκης, «Οι μεγάλοι τομείς», 180.

⁸⁸³ Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ. 2, 162-3.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

Η έκτακτη φορολογία

Η κατηγορία των τακτικών φόρων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι η εκτενέστερη κατηγορία. Μέσα της περιλαμβάνει φόρους και τέλη που εμπίπτουν ταυτόχρονα σχεδόν σε όλες τις άλλες κατηγορίες. Δηλαδή στην κατηγορία των τακτικών φόρων συναντάμε φόρους θρησκευτικούς αλλά και κοσμικούς, τόσο για μουσουλμάνους όσο και για μη-μουσουλμάνους, φόρους αστικούς αλλά και της υπαίθρου, σαφώς συλλογικούς αλλά και ατομικούς, έμμεσους και άμεσους, και τέλος φόρους σε είδος και σε χρήμα.⁸⁸⁴

Οι έκτακτοι φόροι, από την άλλη πλευρά, ήταν μια υποκατηγορία των εθιμικών φόρων και δεν προβλέπονταν από τον ισλαμικό νόμο. Πρόκειται για ένας είδος φορολογίας που ενσωμάτωνε πολλές διαφορετικές ad hoc επιβαρύνσεις, οι οποίες, στην αρχική τους μορφή, ήταν, ως επί τον πλείστον, έκτακτες εισφορές, όπως οι *avariz*, *cüürm-ü cinayet*, *iştira*, *nüzül*, *otlak resmi*, *resmi arusane*, *sürsat* και άλλα πρόστιμα και περιστασιακά τέλη (*badihava/niyabet*).⁸⁸⁵ Οι εισφορές αυτές καταβάλλονταν ποικιλοτρόπως είτε σε είδος είτε σε χρήμα.⁸⁸⁶ Μέχρι την περίοδο του Τανζιμάτ, οι έκτακτοι φόροι αριθμούσαν περί τους 90 διαφορετικούς ειδικούς φόρους κατανάλωσης.⁸⁸⁷

Η έκτακτη φορολογία χρήζει ιδιαίτερης προσοχής, ειδικά σε ό,τι αφορά τον 17^ο αιώνα. Αυτός ο τύπος φορολόγησης επιστρατευόταν από την κεντρική διοίκηση κυρίως σε περιόδους πολέμου ή σε έκτακτες περιστάσεις, όπως φυσικές καταστροφές. Ωστόσο, κατά τον 17^ο αιώνα παρατηρείται μια αύξηση των έκτακτων φόρων, πιθανόν για να καλυφθούν οι συνεχώς αυξανόμενες απαιτήσεις της κεντρικής

---

⁸⁸⁴ Οι βασικοί τακτικοί φόροι που καταβάλλονται στην επαρχία της Κύπρου τον 17^ο αιώνα είναι οι: *haraç*, *öşür*, *cizye*, *ispenc resmi*, *bive resmi*, *çift bozan resmi*, *badi heva resmi*, *resm-i kirpas*, φόροι που αφορούν τη λειτουργία της αγοράς και του εμπορίου, φόροι από βιοτεχνίες και επιχειρήσεις (*şekerhane*, *tuzla*, *debbağhane*, *değirmen*, *boyahane*, *sabunhane*, *resm-i meyhane*). Dündar, *Kıbrıs*, 267-8.

⁸⁸⁵ Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 180.

⁸⁸⁶ Süleyman Demirci, "Avariz and nüzül levies in the Ottoman Empire: An assessment of tax burden on the tax-paying subjects. A case study of the Province of Karaman, 1628–1700", *Belleter*, 69 (2005): 1-25.

⁸⁸⁷ Stanford J. Shaw, "The Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System", *International Journal of Middle East Studies* 6/4 (1975): 421-59.

διοίκησης, οι οποίες, παρά τις αυξήσεις στον κεφαλικό φόρο και στους αγροτικούς φόρους, δεν καλύπτονταν επαρκώς.⁸⁸⁸

Αναριζ (έκτακτος φόρος)

Ο αναριζ είναι ένας σημαντικός φόρος της προκειμένης κατηγορίας των έκτακτων φόρων, ο οποίος ξεκίνησε από τον ύστερο 15^ο αιώνα. Αρχικά, με τον όρο αναριζ νοούνταν το σύνολο των έκτατων εισφορών που επιβάλλονταν από την κεντρική διοίκηση, προκειμένου να καλυφθούν απρόβλεπτες βλάβες, δηλαδή ζημιές, που είχαν προκληθεί είτε από τα στοιχεία της φύσης (όπως πλημμύρες, σεισμοί και τα επακόλουθά τους, όπως κατολισθήσεις κλπ.), είτε από τα πολεμικά γεγονότα.⁸⁸⁹ Πρόκειται, κυρίως, για ειδικούς φόρους, που σχετίζονταν με την τροφοδοσία και συντήρηση του στρατού, αντίτιμο διαμονής και διέλευσης του στρατού, αντίτιμο τροφοδοσίας του στρατού, αντίτιμο αγοράς πολεμοφοδίων. Περιλαμβάνονταν, επίσης, φόροι που σχετίζονται με τη διάνοιξη και συντήρηση των στρατιωτικών δρόμων, όπως π.χ. το αντίτιμο των πόλεων που αναλάμβαναν τον καθαρισμό και επιδιόρθωση των δρόμων απ' όπου θα περνούσε ο στρατός, αλλά και διάφοροι άλλοι ειδικοί φόροι.⁸⁹⁰ Οι εισφορές αυτές συγκεντρώνονταν από την κεντρική διοίκηση.⁸⁹¹ Τον 17^ο αιώνα, που, κατά γενική ομολογία, ήταν εμφανείς οι ανάγκες της κεντρικής διοίκησης για έσοδα, και αντίστοιχα η ανεπάρκεια των απαραίτητων κεφαλαίων σε επαρχιακό επίπεδο, ενώ την ίδια στιγμή οι δαπάνες ήταν τεράστιες, ο αναριζ αυξήθηκε, συμβαδίζοντας με τον πληθωρισμό.⁸⁹²

Με το πέρασμα του χρόνου, ο αναριζ απέκτησε ονομαστική μορφή και έτσι με τον όρο αναριζ νοούνταν πια ένας συγκεκριμένος φόρος, και όχι ένα σύνολο εισφορών. Στον τρόπο συλλογής του φόρου αβαρίζ (*avariz*) ισχύει ό,τι και για τον κεφαλικό φόρο (*cizye*), δηλαδή εκτελείτο μέσω του συστήματος *iltizam*

---

⁸⁸⁸ Fatma Acun, "The Other Side of the Coin: Tax Exemptions within the Context of Ottoman Taxation History", *Bulgarian Historical Review* 1-2 (2002): 25-39. Salzman, *Measures of Empire*, 83.

⁸⁸⁹ Bruce William McGowan, "Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü (1600-1830)", *Türk Tarih Kongresi*, 2 (1981): 1327-31. Inalcik, "Military and Fiscal Transformation", 311-17. Darling, *Revenue-Raising*, 87-9.

⁸⁹⁰ Σαρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ. 2, 182-5.

⁸⁹¹ Süleyman Demirci, "Settling Disputes over Avâriz Levies in the Ottoman City of Kayseri, c. 1620-1660", *Journal of Academic Studies*, 5/20 (April 2004): 87-98.

⁸⁹² Salzman, *Measures of Empire*, 84.

(φοροεκμισθώσεων).⁸⁹³ Η Darling, μάλιστα, σημειώνει το εξής ενδιαφέρον, ότι ο κεφαλικός φόρος, ο φόρος αναγίζ και το σύστημα ιλιζάμ αποτελούσαν, τον 17^ο αιώνα, τις τρεις σπουδαιότερες πηγές εισοδήματος για την κεντρική οθωμανική διοίκηση.⁸⁹⁴ Το αξιοσημείωτο, όμως, σε σχέση με το καθεστώς είσπραξης του αναγίζ ως έκτακτου φόρου δεν έγκειται τόσο στο ζήτημα της μεθόδου είσπραξης και της λογιστικής μονάδας που χρησιμοποιούνταν, τουλάχιστον εξετάζοντας το ζήτημα από τη σκοπιά της διοίκησης, αλλά στον τρόπο που γινόταν η καταβολή του φόρου.

Η καταβολή του φόρου αναγίζ γινόταν είτε σε χρήμα, είτε σε είδος, είτε ακόμη και σε υπηρεσίες προς τη διοίκηση. Αυτό οριζόταν από την ίδια την κεντρική διοίκηση, ανάλογα με τις ανάγκες που είχε σε κάθε περιοχή.⁸⁹⁵ Με τον όρο υπηρεσίες νοούνταν, κυρίως, η αναγκαστική πώληση τμήματος της αγροτικής παραγωγής ή των ζώων από πλευράς αγροτών, σε τιμές που καθόριζε η κεντρική διοίκηση εκ των προτέρων. Με τον τρόπο αυτό καλυπτόταν ένα μέρος των δημοσίων αναγκών της αυτοκρατορίας σε είδη διατροφής, σε ζώα, σε εργασία, κλπ., και ειδικότερα ο τομέας του στρατού και στην περιοχή της πρωτεύουσας (Κωνσταντινούπολης).⁸⁹⁶ Οι εισφορές που γίνονταν σε είδος και σε υπηρεσίες μπορούσαν να είναι μετατρέψιμες σε χρήματα, εφόσον καθίστατο αναγκαίο.⁸⁹⁷

Τα έσοδα από την είσπραξη του αναγίζ, και των εθιμικών φόρων εν γένει, ενίσχυαν, από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα ήδη, αισθητά τόσο το κεντρικό, όσο και τα κατά τόπους περιφερειακά θησαυροφυλάκια, ωστόσο, σύμφωνα με κάποιους ιστορικούς, αυτό συνέβαινε εις βάρος των αγροτικών περιοχών, οι κάτοικοι των οποίων επωμίζονταν τις απρόβλεπτες και συνήθως διογκωμένες απαιτήσεις της κεντρικής διοίκησης, ειδικά σε καιρούς πολέμου ή έκτακτων περιστάσεων, συμβάλλοντας στο κλίμα αστάθειας που χαρακτηρίζει τον 17^ο αιώνα, τόσο σε πολιτικό, όσο και σε οικονομικό επίπεδο.⁸⁹⁸ Παραδείγματος χάριν, στη διάρκεια του πολέμου εναντίον της Βενετίας (1645-1669), ο αναγίζ και άλλοι έκτακτοι φόροι

⁸⁹³ Pamuk, *A monetary history of the Ottoman Empire*, 128; Darling, *Revenue-Raising*, 126.

⁸⁹⁴ Darling, *Revenue-Raising*, 17.

⁸⁹⁵ Linda T. Darling, "Public finances: the role of the Ottoman centre", 119.

⁸⁹⁶ Σπύρος Ι. Ασδραχάς - Ν. Καραπιδάκης, «Οι πολιτικοί όροι του οικονομικού, οι κατακτήσεις και η οικονομική τους λογική» (Η βενετική επικράτεια, Ν. Ε. Καραπιδάκης,) στο Σπύρος Ι. Ασδραχάς (επιμ.), *Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ΙΕ'-ΙΘ' αιώνας*, τ.1, (Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, 2003) 258.

⁸⁹⁷ Darling, *Revenue-Raising*, 82.

⁸⁹⁸ Inalcik, Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. 1, 107; Salzman, *Measures of Empire*, 128-30, 248.

επιβάλλονταν με μεγαλύτερη συχνότητα, επιβαρύνοντας κατά βάση τον αγροτικό πληθυσμό της αυτοκρατορίας. Η ανάγκη για μετρητά ήταν μεγαλύτερη την περίοδο εκείνη λόγω των εκτεταμένων πολεμικών δαπανών και, από την άλλη, οι επαρχιακές διοικήσεις δεν διέθεταν τα απαραίτητα κεφάλαια για να καλύψουν τις αναδυόμενες εκ των συνθηκών ανάγκες.⁸⁹⁹

Οι ίδιες ανάγκες ήταν εξάλλου αυτές που καθόριζαν, σε συνδυασμό με την εισοδηματική κλίμακα στην οποία ανήκε ο φορολογούμενος, το ποσό του *avariz*. Ωστόσο, για να αποφευχθούν αδιέξοδα, η καταβολή του, όπως είπαμε, γινόταν με πολλαπλές μορφές, είτε με παροχή υπηρεσιών, είτε με παραδόσεις σιτηρών και γενικά αγροτικών παραγωγών, είτε με χρήματα. Αυτή η ποικιλόμορφη καταβολή του φόρου έδινε στην κεντρική διοίκηση μια ευελιξία ως προς τη διαχείρισή του.⁹⁰⁰

Η καταβολή των έκτακτων φόρων ήταν και αυτή οργανωμένη σε *hane*, το οποίο μπορούσε να περιλαμβάνει ένα σύνολο ατόμων ή ένα σύνολο οικογενειών.⁹⁰¹ Το ποσό του *avariz*, όταν αυτό ήταν χρηματικό, ποίκιλλε από περιοχή σε περιοχή και άλλαζε με το πέρασμα του χρόνου. Μπορούσε να κυμαίνεται από 20 ακçe έως και 5 γρόσια⁹⁰² στη διάρκεια των οθωμανικών χρόνων.⁹⁰³

Τον 17^ο αιώνα, οι συνήθεις τιμές του *avariz* κυμαίνονταν από 300 έως και 700 ακçe, ανάλογα με την περιοχή και τις δυνατότητές της. Αντίθετα, τον προηγούμενο αιώνα, δηλαδή τον 16^ο, τα ποσά του *avariz* ήταν αισθητά χαμηλότερα, με τις τιμές του να κυμαίνονται από 10 έως και 160 ακçe περίπου. Στην απόκλιση που παρουσιάζεται στα ποσά του *avariz*, πρέπει να ληφθεί υπόψιν και η αύξηση των τιμών γενικά λόγω του πληθωρισμού. Ωστόσο, όσο το ποσό ανέβαινε, τόσο παρατηρείται μια μείωση στον συνολικό αριθμό των *avarizhane*. Συγκεκριμένα, από τον 16^ο προς τον 17^ο αιώνα, ο συνολικός αριθμός των νοικοκυριών που πλήρωναν το φόρο *avariz* μειώθηκε σχεδόν κατά 50%, γεγονός που αποδίδεται από την Darling

---

⁸⁹⁹ Fikret Adanir, "Semi-autonomous Provincial Forces in the Balkans and Anatolia", στο (ed.) S. Faroqhi, *The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 167-8· Islamoğlu-Inan, *The Ottoman Empire and the World Economy*, 56.

⁹⁰⁰ Faroqhi, "Rural Life", στο S.N. Faroqhi (ed.), *The Cambridge History of Turkey*, τ.3 (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 384.

⁹⁰¹ Salzman, *Measures of Empire*, 84· Süleyman Demirci, "Demography and History: the Value of the Avârızhâne Registers for Demographic Research. A Case Study of the Ottoman Sub-Provinces of Konya, Kayseri and Niğde, c.1620s-1700", *Turcica*, 38 (2006): 181-211.

⁹⁰² Για τις ισοτιμίες των νομισμάτων κατά την οθωμανική περίοδο βλ Pamuk, *Monetary History*, Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα*.

⁹⁰³ Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ.2, 181.

κυρίως στην αλλαγή του τρόπου διατίμησης και δευτερευόντως σε δημογραφικές ή άλλες οικονομικές παραμέτρους.⁹⁰⁴

Στον πίνακα της Darling φαίνεται η αύξηση στο ποσό του *avariz* και η κατά τόπο και εποχή διαφοροποίησή του.

ΕΤΟΣ	ΠΟΣΟ ΣΕ ΑΣΠΡΑ	ΤΟΠΟΣ
1507	20	⁹⁰⁵
1516	15-30	Rumeli
-	10-20	Anadolu
1537	60	Balıkesir
1569-70	80	Haleb, Diyarbekir
1577	50	Maraş
1592	160	Balıkesir
1606	300	Kıbrıs
1621	360	Manastir
1622	100	Anadolu
1626-30	300	Bitola
1636	400	Paşa
1639	325	Mezistre
1639-40	365	Avlonya
1640	325	Mora & Mezistre
1640	325	Rodos & İstanköy
1640	325	Tırhala
1640	325	Üsküp
1640	360	Haslar
1640	390	Şam
1640	408	Zagora
1640	700	Bolu
1641	325	Vize & Saray
1642	325	Vize
1642	355	Tırhala
1642	365	Sidrekapsı, Selanik
1642	325	Vidin
1643	100	Rodos, İstanköy
1645	435	Yenişehir
1645	501	Bosna
1655	325	Rumeli
1656	125	Rumeli, Anadolu

Πίνακας 26. Ο *avariz* τον 16^ο και 17^ο αιώνα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.⁹⁰⁶

Από τον παραπάνω πίνακα, γίνεται εμφανές ότι ο *avariz* αυξήθηκε τον 17^ο αιώνα σε σχέση με τον 16^ο αιώνα ανά την οθωμανική επικράτεια. Το ίδιο αυξημένος

⁹⁰⁴ Darling, *Revenue-Raising*, 106. McGowan, “Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü”, 1329-30. Rifat Özdemir, “Avarız ve Gerçek hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması üzerine Bazı Bilgiler” στο *X. Türk Tarih Kongresi (1986), Kongreye Sunulan Bildiriler*, τόμ. 4 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993): 1581-613.

⁹⁰⁵ Η πάλια υποδηλώνει το «άγνωστο».

⁹⁰⁶ Darling, *Revenue-Raising*, 114-6.

είναι σε σχέση και με τον επόμενο, δηλαδή τον 18^ο αιώνα, όπου, μετά τις αυξήσεις που έφερε ο 17^{ος} αιώνας, οι αρχές του 18^{ου} αιώνα συμπίπτουν με μια εκ νέου πτώση στις τιμές και στα συνολικά κέρδη του αναριζ. Ωστόσο, είναι κοινώς αποδεκτό ότι, σε όλο αυτό το διάστημα, ο μη μουσουλμανικός πληθυσμός ήταν αυτός που επιβαρύνθηκε περισσότερο συγκριτικά.⁹⁰⁷ Το ποσό του αναριζ που πλήρωναν οι φορολογούμενοι της Κύπρου στα 1606-7 είναι αυτό που ο Οθωμανός γραφειοκράτης του 17^{ου} αιώνα Κοζι bey είχε ορίσει ως το πλέον κανονικό ποσό, δηλαδή αυτό των 300 akçe ανά χανέ.⁹⁰⁸

Η είσπραξη του φόρου αναριζ ρυθμιζόταν και αυτή με βάση τη λογιστική μονάδα του χανέ (*avarizhane*). Επρόκειτο και εδώ για ένα νοικοκυριό, ερμηνευμένο, όμως, και καθορισμένο για φορολογικούς σκοπούς. Και σε αυτή την περίπτωση, όπως άλλωστε και στην περίπτωση του κεφαλικού φόρου, τα κατάστιχα του αναριζ-χανέ δεν μπορούν να μας δια φωτίσουν από μόνα τους επάνω σε ζητήματα δημογραφίας, διότι δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε με ακρίβεια τον αριθμό των φυσικών προσώπων που περιελάμβανε.⁹⁰⁹ Ο Σαρής δίνει ένα εύρος 3-10 πραγματικών νοικοκυριών ως πιθανή αναλογία για ένα *avariz-hane*, συμφωνώντας με την άποψη του Barkan, ο οποίος δίνει αντίστοιχα ένα εύρος 3-15 νοικοκυριών.⁹¹⁰ Την ίδια άποψη των πολλών νοικοκυριών μέσα σε ένα *avariz-hane*, συμμερίζεται και η Darling, η οποία θεωρεί πως ήδη από τον 16^ο αιώνα τα *avariz-hane* συγκροτούνται από πολλαπλά νοικοκυριά, αποφεύγοντας, ωστόσο, να προσδιορίζει τον πιθανό αριθμό, ούτε να προβαίνει σε κατά προσέγγιση εκτιμήσεις.⁹¹¹ Υπάρχουν βέβαια και αντίθετες απόψεις επί του θέματος, όπως των Faroqhi, Lewis, Göyünç, και Gökbilgin, οι οποίοι συνομολογούν στην αντιστοιχία του αναριζχανε με ένα χανέ, δηλαδή με ένα νοικοκυριό ως φορολογική-λογιστική μονάδα.⁹¹² Αναφερόμενος στην Κύπρο, και ειδικότερα στον μουσουλμανικό πληθυσμό του νησιού το 1606, ο Barkan ισχυρίζεται πως οι μετρήσεις του έδειξαν ότι σε κάθε *avariz-hane* αναλογούσαν 5

⁹⁰⁷ Darling, "Public Finances: The Role of the Ottoman Centre", 125. Salzmann, *Measures of Empire*, 144.

⁹⁰⁸ Darling, *Revenue-Raising*, 115.

⁹⁰⁹ Dündar, *Kıbrıs*, 261-2.

⁹¹⁰ Σαρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ. 2, 181.

⁹¹¹ Darling, *Revenue-Raising*, 106.

⁹¹² Bernard Lewis, "Notes and documents from the Turkish Archives" 10-1, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)* 16, (1954): 485. M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI Asırlarda Edirne ve Paşa Livasi: Vakıflar -Mülkler - Mukataalar*, (Istanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1952), 69. Nejat Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", (Istanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1979), 331-48

φορολογούμενοι μουσουλμάνοι ως *nefer*, δηλαδή ως άτομα, είτε ως επικεφαλής νοικοκυριών, είτε ως εργένηδες.⁹¹³

Η καταβολή του *avariz* τον 17^ο αιώνα δεν ήταν μια ομαλώς διεκπεραιωνόμενη διαδικασία, όπως άλλωστε θα περίμενε κανείς για μια φορολογική διαδικασία με τις δικές της προδιαγραφές. Οι ανωμαλίες που στιγμάτιζαν τη λειτουργία της ήταν ποικίλες, και αφορούσαν κυρίως το φορολογικό φορτίο που επιβαρύνονταν οι φορολογούμενοι και την αδυναμία τους να ανταπεξέλθουν.

Η φορολογική επιβάρυνση μπορούσε να είναι αιτία εξεγέρσεων, και αυτό δεν είναι κάτι άγνωστο στην οθωμανική ιστορία. Οι εξεγέρσεις των Τζελαλήδων έχουν συνδεθεί με αυτή την πτυχή του ζητήματος, καθώς, όπως παρατηρεί η Salzmann, τα στοιχεία δείχνουν ότι, τις παραμονές των εξεγέρσεων, οι χωρικοί της Μικράς Ασίας δεν είχαν τη δυνατότητα να πληρώσουν τον κεφαλικό φόρο και τον *avariz*. Η ίδια, μάλιστα, συνδέει τη δυσκολία πληρωμής των φόρων και με τα κύματα φυγής από τις περιοχές αυτές κατά την πρώτη δεκαετία του 17^{ου} αιώνα, αλλά και την κοινωνική αναταραχή που χαρακτηρίζει συνολικά το πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα, κατά το οποίο ο *avariz* συνιστά έναν ιδιαίτερος σημαντικό φόρο.⁹¹⁴

Επιπρόσθετα, κάποιες ειδικές συγκυρίες μπορούσαν να κάνουν πιο δύσκολο το ήδη μεγάλο φορολογικό φορτίο του *avariz*, και οι συγκυρίες αυτές ήταν, μεταξύ άλλων, και οι φυσικές καταστροφές που ήταν συχνές τον 17^ο αιώνα. Οι φυσικές καταστροφές, όπως αναπτύχθηκε σε αναφέρθηκε κεφάλαιο, σε συνδυασμό με το φορολογικό βάρος, συνιστούσαν τον συνηθέστερο συνδυασμό που εξωθούσε τους φορολογούμενους στη φυγή από τις εστίες τους.⁹¹⁵

Η αδυναμία των φορολογουμένων να ανταποκριθούν στον έκτακτο φόρο *avariz* οδήγησε στην ίδρυση βακουφιών, τα οποία ως σκοπό είχαν να συνδράμουν τις κοινότητες στην αποπληρωμή των ετήσιων φορολογικών τους υποχρεώσεων, επί της έκτακτης φορολογίας και ειδικότερα του *avariz* και του *nüzül*.⁹¹⁶ Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η καταβολή του *avariz*, σε αντίθεση με τον κεφαλικό φόρο, απευθυνόταν συλλογικά στην κοινότητα και όχι ατομικά στον κάθε φορολογούμενο. Η κοινότητα επιβαρυνόταν με ένα ποσό, το οποίο υπολογιζόταν με βάση τον αριθμό των νοικοκυριών που τη συγκροτούσαν. Έτσι, όταν έφτανε η στιγμή

⁹¹³ H. Bowen, "Avariz", EI2, (1986) 760-1.

⁹¹⁴ Salzmann, *Measures of Empire*, 249; White, *The Climate of Rebellion*, 167-74.

⁹¹⁵ Ιναλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 412.

⁹¹⁶ Bruce William McGowan, "Osmanlı Avariz-Nüzül Teşekkülü (1600-1830)", 1329-30.

της πληρωμής του φόρου, αρμόδια για την καταβολή του ποσού ήταν η κοινότητα και όχι το κάθε άτομο ξεχωριστά.⁹¹⁷

Από τους έκτακτους φόρους μπορούσαν να απαλλαγούν άτομα ή σύνολο ατόμων για διάφορους λόγους. Η παροχή δημόσιων υπηρεσιών ήταν μια περίπτωση που εξασφάλιζε απαλλαγή από τους έκτακτους φόρους σε άτομα. Επίσης, κοινότητες ή σύνολα ατόμων ή νοικοκυριών μπορούσαν να απαλλαγούν, εφόσον συνέτρεχαν ειδικοί λόγοι, όπως π.χ. σε περίπτωση που είχαν πληγεί από πολεμικές επιχειρήσεις ή εφόσον είχαν ήδη καταβάλει μεγάλο ποσό συνολικά σε άλλους φόρους και αδυνατούσαν να ανταπεξέλθουν στην έκτακτη φορολογία.⁹¹⁸ Η απαλλαγή της κοινότητας επικυρωνόταν με ένα επικυρωμένο έγγραφο απαλλαγής (*muafname*), που μπορούσε να απαλλάσσει την κοινότητα από μέρος ή και από το σύνολο των έκτακτων φόρων. Επίσης, κάποιοι Γενίτσαροι ήταν απαλλαγμένοι από την καταβολή έκτακτων φόρων.⁹¹⁹

Ωστόσο, ακόμη και αυτοί που απαλλάσσονταν από τον *avariz*, ως πιστοποίηση, κατέβαλλαν ένα ειδικό τέλος, που οριζόταν ως αντίτιμο απαλλαγής από τον *avariz*.⁹²⁰

Από δύο οθωμανικά έγγραφα του 1638, όμως, μαθαίνουμε ότι ο φόρος *avariz* στην Κύπρο δεν απαιτούνταν μόνο από τους συνήθεις φορολογούμενους ραγιάδες, αλλά και από περιπτώσεις που απαλλάσσονταν με βάση τον νόμο. Μέσα από τα δυο έγγραφα φαίνεται πως κάποιοι τοπικοί αξιωματούχοι απαιτούσαν τον *avariz* από μοναχούς. Συγκεκριμένα, το 1638, ενώπιον του ιεροδικείου της Λεύκας παρουσιάστηκαν μοναχοί και οι ηγούμενοι τεσσάρων μοναστηριών, ο ηγούμενος της Μονής Κύκκου, Νικηφόρος, ο ηγούμενος του μοναστηρίου του Αγίου Ιωάννου [Λαμπαδιστού?], Συμεών, ο ηγούμενος του μοναστηρίου του Αγίου Νικολάου, Μακάριος και ο ηγούμενος του μοναστηρίου της Τρικουκκιάς, Νικήτας, οι οποίοι δήλωσαν ότι είχαν στην κατοχή τους σουλτανική διαταγή, η οποία τους εξασφάλιζε την απαλλαγή τους από τους φόρους, ανάμεσα στους οποίους και τον *avariz*, και αυτό διότι δεν εργάζονταν για το κέρδος και ζούσαν εντός μοναστηριακών συγκροτημάτων, και ως εκ τούτου δεν θα έπρεπε να συγχέονται με τους άλλους

⁹¹⁷ Σαρρής, *Οθωμανική πραγματικότητα*, τ. 2, 181.

⁹¹⁸ Fatma Acun, "The Other Side of the Coin".

⁹¹⁹ Rossitsa Gradeva, "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries", *Proceedings of the British Academy*, 156 (2009): 340.

⁹²⁰ Σαρρής, *Οθωμανική πραγματικότητα*, τ. 2, 182-5.

ανθρώπους ως προς τα ζητήματα της φορολόγησης. Η διαταγή ανέφερε ότι: «οι μοναχοί, που ζουν στα μοναστήρια δεν πρέπει να συγγέονται με τους υπόλοιπους ανθρώπους. Δεν πρέπει να καταλύεται η φορολογική τους ασυδοσία από μερικούς αξιωματούχους, οι οποίοι ζητούν δωρεάν ζωοτροφές και τρόφιμα, και επιβάλλουν στους μοναχούς προσωπικούς φόρους, ή απαιτούν τον έκτακτο φόρο *anariz*. Οι μοναχοί δεν πρέπει να καταπιέζονται με την επιβολή βαριάς φορολογίας, αντίθετα με τον ιερό νόμο, τη νομοθεσία και την αυτοκρατορική διαταγή. Με τη διαταγή αυτή, λοιπόν, διεκδικούσαν την προστασία τους από κάθε είδος φορολογικής καταπίεσης και την έκδοση από το ιεροδικείο ενός αντίστοιχου *hujjet*».⁹²¹

Την ίδια χρονιά, ένας ιερέας από τη Λευκωσία, ο παπα-Λουκάς Λευτέρη, προσκόμισε αντίστοιχα δυο ιερές διαταγές, με αντίστοιχο περιεχόμενο, στις οποίες αναφερόταν ότι: «...μερικοί αξιωματούχοι καταλύουν στα μοναστήρια της Κύπρου και παίρνουν δωρεάν ζωοτροφές και τρόφιμα, απαιτούν φόρους και πάντοτε καταδυναστεύουν τους μοναχούς με την πρόφαση ότι αυτοί δεν είναι απαλλαγμένοι από τους φόρους. Οι μοναχοί όμως δεν υποχρεώνονται να καταβάλλουν τον έκτακτο φόρο *anariz* για τα κτήματα και τις γαίες που κατέχουν, αλλά ούτε και «φόρο ραγιάδων», καθώς και άλλα βαριά δασύματα». Οι διαταγές αυτές λειτουργούσαν ως αποδεικτικά έγγραφα (*temessuk*) σε περιπτώσεις ανάγκης, και θεωρητικά απέτρεπαν τους αρμόδιους από το να ενεργούν αντίθετα από τον ιερό νόμο (*ser-i serif*), τη νομοθεσία (*kanun*) και τις αυτοκρατορικές διαταγές. Ωστόσο, δεν ήταν πάντα αρκετή μια έγγραφη διαταγή για να αποτραπεί η φορολογική καταπίεση.⁹²²

Ο 17^{ος} αιώνας έφερε την παγίωση των έκτακτων φόρων, οι οποίοι, παράλληλα με τις εκτεταμένες πολεμικές επιχειρήσεις, μετουσιώθηκαν σε τακτικούς, και κυρίως σε χρηματικούς.⁹²³ Η μετατροπή των έκτακτων φόρων σε τακτικούς έφερε μια μετατόπιση και στην στοχοθεσία αυτής της φορολογίας. Ενώ, δηλαδή, αρχικά οι έκτακτοι φόροι προορίζονταν για την κάλυψη έκτακτων αναγκών, και κυρίως πολεμικών, τον 17^ο αιώνα βλέπουμε να συνιστούν ένα είδος που προσομοιάζει περισσότερο σε φορολογία ακίνητης περιουσίας. Με αυτή τη μορφή συνεχίστηκαν μέχρι και τον 19^ο αιώνα (το 1875), οπότε καταργήθηκαν τυπικά, δίνοντας, όμως, ουσιαστικά τη θέση τους σε άλλους φόρους, που κάλυπταν τις ίδιες ανάγκες. Έτσι και

⁹²¹ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 106-7 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ζ 6).

⁹²² Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 108-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. Ζ 7).

⁹²³ Inalcik, Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. 1,

η φορολογία του *avariz* τον 16^ο αιώνα έχει ακόμη τη μορφή μιας αναγκαστικής έκτακτης εισφοράς. Τον 17^ο αιώνα, όμως, η καταβολή της έγινε περιοδική/τακτική και μάλιστα με σημαντικά οφέλη για το δημόσιο ταμείο.⁹²⁴ Η Darling, μάλιστα, ισχυρίζεται ότι τον 17^ο αιώνα οι φόροι με την ευρύτερη ονομασία *avariz-i divaniye ve tekalif-i örfiye* αποτελούσαν την μεγαλύτερη εισοδηματική πηγή της κεντρικής διοίκησης.⁹²⁵

Στους μη μουσουλμάνους υπηκόους, ο *avariz* αρχικά κατανεμόταν ακολουθώντας κυρίως τα απογραφικά κατάστιχων του τιμαρίου και του κεφαλικού φόρου. Στη συνέχεια, όμως, η επιβολή του περιέλαβε και τους μουσουλμάνους, σε μια προσπάθεια να αυξηθεί ο αριθμός των φορολογουμένων, ειδικότερα μετά τη δεκαετία του 1620, ενώ μετά το 1640 γίνεται μια προσπάθεια ο φόρος να αποκτήσει καθολικό χαρακτήρα, φιλοδοξώντας να καλύψει το σύνολο της αυτοκρατορίας.⁹²⁶

Ο 17^{ος} αιώνας, επίσης, είδε τη δημιουργία νέων φόρων, κάποιων νόμιμων και κάποιων παράνομων. Η εισαγωγή νέων φόρων στη βάση των εθιμικών πρακτικών συνιστούσε μια οικεία διαδικασία στο οθωμανικό φορολογικό σύστημα.⁹²⁷ Καθώς οι έκτακτες εισφορές έγιναν τακτικές, νέοι «έκτακτοι» φόροι επιβάλλονταν και εισπράττονταν σε καιρούς έκτακτων αναγκών- ιδιαιτέρως σε καιρό πολέμου. Παραδείγματος χάριν ο *nüzül*, *sürsat*, *imdadıye* και *istira bedeliyesi* ήταν έκτακτοι φόροι που επιβάλλονταν για τη διατροφή και την τροφοδότηση του στρατού, ενώ ο *timar bedeli* ήταν ένας φόρος που καταβαλλόταν από τους τιμαριούχους, οι οποίοι δεν υπηρετούσαν στην εκστρατεία.⁹²⁸ Καθώς η συχνότητα της περιστασιακής φορολογίας αυξήθηκε, οι επαρχιακοί αξιωματούχοι άρχισαν να συλλέγουν τη δική τους εκδοχή των έκτακτων εισφορών, που λέγονταν *tekalif-i şakka*, το οποίο ήταν παράνομο αλλά ανεκτό, λόγω της παλαιάς οθωμανικής παράδοσης του να επιτρέπεται στους κυβερνήτες να συλλέγουν τα δικά τους έσοδα. Ένας άλλος τοπικά συλλεγόμενος φόρος ήταν ο *imdad-ı seferiye* (βοήθημα εκστρατείας), ο οποίος συλλεγόταν από επαρχιακούς υπαλλήλους, αξιωματούχους και προύχοντες για να

⁹²⁴ Σαρρής, *Οθωμανική πραγματικότητα*, τ.2, 181.

⁹²⁵ Darling, “Public finances: the role of the Ottoman centre”, 119.

⁹²⁶ *Ibid.*, 119.

⁹²⁷ Inalcik-Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της οθωμανικής αυτοκρατορίας*, τ. 1,

⁹²⁸ Salzmann, *Measures of Empire*, 128; Inalcik, “Military and Fiscal Transformation”, 323-4.

αποζημιώσουν τους εαυτούς τους για τα δάνεια πολέμου που έδιναν στην κυβέρνηση ή για να πληρώσουν για επιπλέον επαρχιακά στρατεύματα.⁹²⁹

Οι περισσότερες από αυτές τις έκτακτες εισφορές ήταν κατά τέτοιο τρόπο ρυθμισμένες, ώστε να δίνουν το πλεονέκτημα στους τοπικούς διοικητές, αλλά και στους φορομισθωτές, να κερδοσκοπούν και να αυθαιρετούν ως προς την είσπραξή τους. Σε αυτό συνέβαλε και το παρακμάζον τιμαριωτικό σύστημα, που μείωνε σημαντικά την εποπτεία επί της υπαίθρου από πλευράς κεντρικής διοίκησης.⁹³⁰ Ο İnalcik, μάλιστα, χαρακτηρίζει ως «νομιμοποιητικό τέχνασμα» τη μετατροπή πολλών έκτακτων εισφορών σε εθιμικές (πριν την κατάκτηση ακόμη ενός τόπου) και την συνακόλουθη παγίωσή τους στην οθωμανική φορολογία, και θεωρεί ότι συνιστά συγκεκριμένη παραβίαση του οθωμανικού φορολογικού συστήματος από πλευράς των спаχίδων, τους οποίους και στοχοποιεί ως υπεύθυνους για τέτοιου είδους ενέργειες υπερφορολόγησης, υπερασπιζόμενος, κατά κάποιον τρόπο, την κεντρική διοίκηση.⁹³¹ Ωστόσο, η κεντρική διοίκηση εκ φύσεως δεν ήταν άμοιρη ευθυνών για τέτοιου είδους φαινόμενα αυθαιρεσιών, ακόμη και αν επρόκειτο για την επαρχία, και αυτό εκφράζεται από αρκετά έργα, τόσο λαϊκά, όσο και συγγράμματα αξιωματούχων, ήδη από τον 15^ο αιώνα, αλλά συχνότερα τον 17^ο, μέσα από τα οποία εκφράζονται εντονότερες επικρίσεις ως προς την κεντρική αρχή και την οικονομική διαχείριση της φορολογίας, με έμφαση στους έκτακτους φόρους και την αθέμιτη κερδοσκοπία εκ μέρους των αρμοδίων.⁹³²

⁹²⁹ Darling, “Public finances: the role of the Ottoman centre”, 120· İnalcik, “Military and Fiscal Transformation”, 318, 323-7.

⁹³⁰ Darling, “Public finances: the role of the Ottoman centre”, 121.

⁹³¹ İnalcik-Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. 1, 81.

⁹³² Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*· Mustafa Naima, *Tarih-i Naima*, Tebhane-yi Amire, İstanbul, 1280[1863].

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

Φόροι σε χρήμα και σε είδος

Η πολυπλοκότητα στη φύση της οθωμανικής φορολογικής πολιτικής είναι έκδηλη ακόμη και στον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιούνταν η είσπραξη του εκάστοτε φόρου. Το οθωμανικό φορολογικό σύστημα του 17^{ου} αιώνα αξιοποιούσε ταυτόχρονα τόσο την χρηματική, όσο και την είσπραξη των φόρων σε είδος, και επιπλέον την παροχή υπηρεσιών. Όπως φάνηκε μάλιστα και από το προηγούμενο κεφάλαιο, υπήρχαν φόροι, όπως ο *anaviz*, που συνδύαζαν και τις δύο όψεις ως προς την απόδοση του φόρου. Αντιπροσωπευτικά δείγματα της σε είδος καταβαλλόμενης φορολογίας για τον 17^ο αιώνα είναι αναμφίβολα η δεκάτη (*öşür*), αλλά και άλλοι φόροι που αφορούν την αγροτική κυρίως φορολογία, ενώ από τη χρηματική φορολογία σημαντικότερο και σταθερότερο δείγμα είναι αναμφίβολα ο *cizye*⁹³³

Οι φόροι που αποδίδονταν σε χρήμα αναφέρονταν κυρίως σε νομικά ρυθμισμένες, φορολογήσιμες προμήθειες, ή τα χρηματικά τους ισοδύναμα (*bedel*), ενώ η σε είδος φορολογία αφορούσε αναγκαστικές εισφορές, με απώτερο σκοπό κυρίως την ενίσχυση του στρατού.⁹³⁴ Πέρα, όμως, από τις δυο παραπάνω σαφείς κατηγοριοποιήσεις, τον 17^ο αιώνα έχουμε την εμφάνιση ιδιαίτερων συνθηκών εφαρμογής της φορολογίας. Αφενός κάποιοι φόροι συνδύαζαν και τις δύο παραπάνω φύσεις, χρηματική και φυσική, αφετέρου συντελούνται μεταπηδήσεις από την κατηγορία της φυσικής προς τη χρηματική φορολογία. Το αντίστροφο είτε συμβαίνει σπάνια είτε καθόλου τον 17^ο αιώνα. Αυτές τις ιδιαιτερότητες θα τις δούμε μέσα από την περίπτωση ενός αντιπροσωπευτικού φόρου, του *bedel-i nüzül*.

Ο φόρος *nüzül* θα μπορούσε να συμπεριληφθεί στους έκτακτους φόρους, οι οποίοι μετατράπηκαν σε τακτικούς. Άλλωστε, αρχικά, ο *nüzül* θεωρήθηκε ως ένας εναλλακτικός φόρος του *anaviz*, με την ίδια σχεδόν λειτουργία.⁹³⁵ Επρόκειτο, δηλαδή, για την καταβολή ενός έκτακτου φόρου σε είδος, και κυρίως σε τρόφιμα και

⁹³³ Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, 76.

⁹³⁴ Aksan, "War and peace", 94-5.

⁹³⁵ Ο αβαρίζ συλλέγονταν κατά βάση σε ρευστό, ενώ ο *nüzül* συλλέγονταν συχνότερα σε είδος, χωρίς αυτό να είναι απόλυτο. Στην Κύπρο για παράδειγμα ο *nüzül* συλλέγονταν κατά βάση σε χρήμα, όπως και ο αβαρίζ. McGowan, *Economic life in Ottoman Europe*, 106-7. Darling, *Revenue-Raising*, 90-1.

προμήθειες για τον στρατό και την κάλυψη εξόδων σε εκστρατείες, ο οποίος μετεβλήθη σταδιακά σε σταθερό φόρο, με τον οποίο επιφορτίζονταν οι ραγιάδες, τόσο οι μουσουλμάνοι όσο και οι μη μουσουλμάνοι. Σε ό,τι αφορά την Κύπρο, ο *nüzül* τον 17^ο αιώνα αυξάνεται και σταθεροποιείται, καταλαμβάνοντας έτσι μια σημαντική θέση στη φορολογία που επιβάλλεται στο νησί.⁹³⁶

Ο *nüzül* αλλά και ο *avariz* αποτελούσαν δυο σημαντικές φορολογικές προσόδους για τον 17^ο αιώνα, παρόλο που δεν ισχύει το ίδιο και για τον επόμενο αιώνα (δηλαδή τον 18^ο). Αρκεί να αναφέρουμε ότι, στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, στην περιοχή του Μοναστηρίου, αποτελούσαν αυτοί οι δύο έκτακτοι φόροι πάνω από το 50% των συνολικών φορολογικών εσόδων της περιοχής.⁹³⁷ Η σημασία τους και η λειτουργία τους μπορεί να ερμηνευτεί επαρκώς μόνο μέσα από τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες του αιώνα που μελετούμε, και φυσικά εντός του οθωμανικού φορολογικού πλαισίου.

Ειδικά σε περιόδους μεγάλων αναγκών του στρατού σε εφόδια, δηλαδή σε καιρό πολέμου, η καταβολή του φόρου *nüzül* μπορούσε να γίνεται είτε με την καταβολή μετρητών είτε με την παροχή τροφίμων και άλλων εφοδίων, όπως ξυλεία, ζώα κλπ., σε ειδικά σημεία που υποδεικνύονταν από τις τοπικές αρχές, και που είχαν οριστεί ως σημεία ανεφοδιασμού του στρατού. Επίσης, η καταβολή του εν λόγω φόρου μπορούσε να γίνεται και μέσω παροχής ορισμένων υπηρεσιών προς τη διοίκηση της αυτοκρατορίας, και κυρίως σε τομείς που σχετίζονταν με το στράτευμα, λόγου χάρη με την παροχή κωπηλατών στον οθωμανικό στόλο.⁹³⁸ Η μεταφορά ή τα έξοδα της μεταφοράς επιβάρυναν τον ίδιο τον φορολογούμενο, ωστόσο η εποπτεία της συγκέντρωσης των προϊόντων και της μεταφοράς τους ήταν ευθύνη του τοπικού καδή, και συχνά επρόκειτο για μια διαδικασία που στιγματιζόταν από αντιξοότητες, που προέρχονταν κυρίως από αντιδράσεις των φορολογουμένων όταν ένιωθαν ότι αδικούνταν ως προς την ποσότητα ή τις τιμές πώλησης των προϊόντων τους.⁹³⁹

Η ποσότητα του *nüzül* ποίκιλλε από περιοχή σε περιοχή, και διαμορφωνόταν ανάλογα με τη χρονική περίοδο και τις ανάγκες του στρατού, όπως αυτές εκτιμούνταν

⁹³⁶ Hadjianastasis, *Bishops, Ağas and Dragomans*, 144.

⁹³⁷ Για την ακρίβεια αποτελούσαν το 58% του συνόλου των φορολογικών εισοδημάτων στο Μοναστήρι για τον έτος 1621-2. McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe*, 112.

⁹³⁸ Hadjianastasis, *Bishops, Ağas and Dragomans*, 143-4.

⁹³⁹ Inalcik, Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. 1, 108.

από την κεντρική διοίκηση. Για παράδειγμα, το έτος 1594, στην περιοχή της Ραιδεστού, η απαιτούμενη ποσότητα σιταριού που όφειλε να καταβάλει το κάθε *nüzül-hane*, δηλαδή η λογιστική έννοια του νοικοκυριού που, όπως είπαμε, μπορούσε να περιλαμβάνει και πολλά πραγματικά νοικοκυριά, αντιστοιχούσε σε 2,5 *kile* (περίπου 64 κιλά). Η αναλογία του σε χρήματα ήταν 300 ακçe.⁹⁴⁰ Το 1579, κάθε χανέ έδινε 25,64 κιλά σιτάρι ως *nüzül*, αλλά τον 17^ο αιώνα οι απαιτήσεις αυξήθηκαν λόγω των εμπόλεμων περιόδων, και κατά συνέπεια και οι ποσότητες του φόρου. Για παράδειγμα, το 1637, από τις αραβικές και μικρασιατικές επαρχίες συγκεντρώθηκαν, ως φόρος *nüzül* για τις ανάγκες του στρατού που πορευόταν εναντίον του Ιράν (Βαγδάτη), 13.600 τόνοι κριθάρι, 1.512 τόνοι αλεύρι και 886.000 φρατζόλες ψωμί.⁹⁴¹

Σε διαταγή, που στάλθηκε το 1579 στον beylerbeyi και τον δεφτερδάρη της Κύπρου, αναφέρεται ότι η είσπραξη του φόρου *nüzül* ορίζονταν ως 1 *müd* ανά 20 νοικοκυριά, ενώ σε άλλο έγγραφο του ίδιου έτους (1579), το ποσό για τον *nüzül* που ζητείται από την κεντρική διοίκηση ορίζεται ως 5 *yük*.⁹⁴² Βλέπουμε ότι, μέχρι τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, ο *nüzül* καταβάλλεται σε είδος στην Κύπρο. Αυτό, όμως, θα αλλάξει κατά τη διάρκεια του επόμενου αιώνα, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Η μορφή της καταβολής του *nüzül*, βέβαια, με την παρέλευση του χρόνου γίνονταν και συνδυαστικά, δηλαδή μπορούσε να ζητείται ταυτόχρονα και σε χρήματα και σε είδος.⁹⁴³ Απώτερος στόχος από πλευράς διοίκησης και στις δυο περιπτώσεις, είτε με την καταβολή του φόρου σε είδος, είτε σε χρήμα, ήταν η ετοιμότητα του στρατού, από την οποία εξαρτιόταν, κατά κύριο λόγο, και η επιτυχής έκβαση μιας εκστρατείας, αλλά και η έγκαιρη αντιμετώπιση ελλείψεων, που πιθανώς να προέκυπταν στην οθωμανική ύπαιθρο, και οι οποίες θα είχαν σοβαρό αντίκτυπο στον επαρκή ανεφοδιασμό του στρατεύματος.⁹⁴⁴ Σε αυτή την κατεύθυνση, ο *nüzül* έπαιξε καθοριστικό ρόλο τον 17^ο αιώνα και η διασφάλισή του από την κεντρική διοίκηση αποτελούσε ζήτημα μεγάλης σπουδαιότητας. Το οθωμανικό διοικητικό σύστημα, στην προσπάθειά του να εποπτεύει τις ανάγκες του στρατού και να φροντίζει για την κάλυψή τους, ώστε να συντηρεί το στράτευμα αξιόμαχο σε καιρό πολέμου και

⁹⁴⁰ Caroline Finkel, *The administration of warfare: the Ottoman military campaigns in Hungary, 1593-1606*, (Vienna: VWGÖ, 1987), 142.

⁹⁴¹ Inalcik, Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. 1, 108.

⁹⁴² R. Dünder, *Kıbrıs*, 263.

⁹⁴³ McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe*.

⁹⁴⁴ Güçer, *XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi*, 143.

ετοιμοπόλεμο σε καιρό ειρήνης, ειδικά σε εποχές με αυξημένη πολεμική και εκστρατευτική ειδικά δραστηριότητα, όπως ο 17^{ος} αιώνας, διέθεσε ένα μέρος της φορολογίας για αυτόν ακριβώς τον σκοπό.⁹⁴⁵

Όπως και ο *avariz*, έτσι και ο *nüzül*, ήταν φόροι που, κατά τον 17^ο αιώνα, διοχετεύονταν αποκλειστικά στον στρατό. Ο εκχρηματισμός αυτών των φόρων, αλλά και η παγίωσή τους σε τακτικούς, έδωσε μίαν επιπλέον ώθηση στη λειτουργία τους ως πηγή στήριξης και ενδυνάμωσης του οθωμανικού στρατού.⁹⁴⁶ Στη βάση αυτή αναπτύχθηκαν και άλλοι φόροι, που αποδίδονταν, όπως προείπαμε, είτε σε είδος, είτε σε υπηρεσίες, είτε σε χρήμα. Εξ αυτών χαρακτηριστικοί είναι οι φόροι *sürsat* και *istira*, που δρούσαν ως συμπληρωματικοί στους φόρους *avariz* και *nüzül*. Ο μεν πρώτος, ο *sürsat*, συνίστατο στην υποχρέωση των κατοίκων της υπαίθρου, και κατά βάση αγροτών, να μεταφέρουν οι ίδιοι με δική τους ευθύνη και έξοδα τα προϊόντα τους, όπως συνέβαινε και με το *nüzül*, σε συγκεκριμένα σημεία που ορίζονταν από τη διοίκηση, και να τα πωλούν, όχι όμως σε τιμές που όριζαν οι ίδιοι ή η αγορά, αλλά σε τιμές προκαθορισμένες από την κεντρική οθωμανική διοίκηση. Συχνά ο *sürsat* συνυπήρχε με το *nüzül*. Ο δε *istira* ήταν η αγορά προϊόντων από τις τοπικές αγορές των επαρχιών από την ίδια την κεντρική διοίκηση, πάλι σε καθορισμένες τιμές. Τόσο ο *sürsat* όσο και ο *istira* θα μπορούσε να πει κανείς ότι δεν αποτελούν φόρους με την τυπική έννοια του όρου, διότι προσομοιάζουν με ένα είδος συναλλαγής, ωστόσο η παρέμβαση της κεντρικής διοίκησης ως προς τον καθορισμό των τιμών και η επιτακτική μορφή τους, τους κατατάσσει, θεωρητικά και ουσιαστικά, στην κατηγορία της φορολογίας. Επιπλέον, ο İnalcık μάς πληροφορεί ότι, στην πραγματικότητα, πράκτορες του στρατού λειτουργούσαν ως μεσάζοντες, αφού αγόραζαν τα προϊόντα στις τιμές που όριζε το «κέντρο» και στη συνέχεια τα μεταπωλούσαν σε στρατιώτες, ενώ οι πληρωμές στους παραγωγούς συχνά καθυστερούσαν ή δεν πραγματοποιούνταν και καθόλου.⁹⁴⁷

Τι συνέβαινε όμως στις περιπτώσεις που μια περιοχή ήταν μακριά από τις διεξαγόμενες πολεμικές επιχειρήσεις ή είχε τέτοια απόσταση από τα σημεία ανεφοδιασμού; Σε τέτοιες περιπτώσεις, που μια φορολογούμενη περιοχή ήταν

⁹⁴⁵ Hadjianastasis, *Bishops, Ağas and Dragomans*, 145.

⁹⁴⁶ Ένα αβαρίζ-χανέ ή *nüzül*-χανέ ήταν μια φορολογική μονάδα νοικοκυριών, οργανωμένη για τη συλλογή έκτακτων εισφορών, βλ. H. Bowen, "Avariz", EI2, 760-1.

⁹⁴⁷ İnalcık, Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ.1, 107-8; Güçer, XVI.-XVII. *Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi*, 105-115.

απομακρυσμένη από τα σημεία διεξαγωγής των επιχειρήσεων ή διέλευσης του στρατού, και το κόστος μεταφοράς ήταν πολύ μεγάλο, ώστε να αποφεύγεται από την κεντρική εξουσία ως επιλογή, είχε επιστρατευτεί η μέθοδος της καταβολής του φόρου σε χρήμα. Ήδη από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα και στις αρχές του 17^{ου}, όταν δηλαδή οι πολεμικές εκστρατείες ήταν συνεχείς, αλλά και στη συνέχεια, καθ' όλη τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, τα χρηματικά ισοδύναμα έκτακτων φόρων, όπως του *nüzül*, καθιερώθηκαν πια ως τακτικοί φόροι, οι οποίοι αποδίδονταν συνήθως σε ετήσια βάση.⁹⁴⁸ Και η Κύπρος, όπως θα δούμε στη συνέχεια, λόγω της γεωγραφικής της θέσης, ανήκε στην κατηγορία αυτή. Το σίγουρο είναι ότι ο *nüzül* στην Κύπρο τον 17^ο αιώνα συλλέγονταν σε είδος, γεγονός που θα μπορούσε να ενισχύει την άποψη ότι ίσως αυτό να γίνονταν για πρακτικούς λόγους, εφόσον η γεωγραφική θέση του νησιού, και το γεγονός ότι ήταν μακριά από τα ανοιχτά μέτωπα πολέμου, αποτελούσε ανασταλτικό παράγοντα για την απευθείας παράδοση των προϊόντων στον στρατό.⁹⁴⁹

Ο *Bedel-i nüzül* της Κύπρου

Μέσα από τα σχετικά έγγραφα φαίνεται πως, τουλάχιστον κατά το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα, η Κύπρος κατέβαλλε συστηματικά και σε ετήσια βάση τον φόρο *nüzül*. Πρόκειται πια για έναν τακτικό φόρο, παρόλο που η αρχική του μορφή τον κατέτασσε στους έκτακτους.

Γίνεται, επίσης, διακριτό από τα διαθέσιμα έγγραφα ότι επρόκειτο για έναν χρηματικό φόρο στην περίπτωση της Κύπρου, τουλάχιστον σίγουρα από τα μέσα του 17ου αιώνα και έπειτα. Σε έγγραφο διαταγής (*hüküm*), με ημερομηνία 15 Οκτωβρίου 1662, που στάλθηκε προς τον beylerbeyi και καδή της Κύπρου, διατάχθηκε η είσπραξη από κάθε μη μουσουλμάνο κάτοικο της Κύπρου από 1 *kamil gurus* και 2.000 *kamil gurus* ως συνολικό ποσό από τους μουσουλμάνους του νησιού, για τις ανάγκες του στρατού, συγκεντρώνοντας ένα σύνολο 14.000 *gurus*.⁹⁵⁰ Το ποσό είσπραξης στα 1670 αντιστοιχούσε σε 1 γρόσι ανά *hane*.⁹⁵¹ Δυο δεκαετίες αργότερα, το ποσό αυτό δεν φαίνεται να έχει αλλάξει, και έτσι στα 1692 φαίνεται ότι το ποσό

⁹⁴⁸ Inalcik, Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ.1, 108.

⁹⁴⁹ Hadjianastasis, *Bishops, Ağas and Dragomans*, 144.

⁹⁵⁰ Dündar, *Kıbrıs*, 263.

⁹⁵¹ NBKM, F.275A,a.e.584, Θεοχαρίδης, Κατάλογος, 148.

που πλήρωναν τα *χανέ* της Κύπρου ως φόρο *nüziil* ήταν και πάλι 1 γρόσι,⁹⁵² χωρίς, ωστόσο, να μπορούμε να αποκλείσουμε την πιθανότητα κάποιας διακύμανσης στις τιμές του στο μεσοδιάστημα. Σύμφωνα με μια διαταγή, που απευθυνόταν στον καδή της Κύπρου το έτος 1678, πληροφορούμαστε ότι το προβλεπόμενο ποσό για τον *nüziil*, που αντιστοιχούσε σε κάθε *χανέ* κατά το φορολογικό έτος 1678-9, ήταν 1 *kamil guruş*,⁹⁵³ ενώ για το προηγούμενο έτος, δηλαδή το 1677, το ποσό που επρόκειτο να εισπραχθεί ήταν 1 ½ *esedi* και 1 *summ*.⁹⁵⁴

Ωστόσο, μια αναφορά σε έγγραφο που μελέτησε ο R. Jennings, το οποίο χρονολογείται στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, αφήνει να διαφανεί ότι ο *nüziil* τη δεδομένη χρονική στιγμή πιθανώς να συνιστούσε ακόμη φόρο σε είδος ή, παράλληλα με την καταβολή του σε χρήμα, υπήρχε η δυνατότητα ή αναγκαιότητα καταβολής και σε είδος. Πάντως, σύμφωνα με το εν λόγω έγγραφο, ο καδής της Μόρφου, Βελή εφέντη, όταν κατηγορήθηκε το 1608 (14 Rebi'I 1017) από κάποιον σπαχή από το χωριό Ακάκι, του ίδιου *kaza* (Μόρφου), ότι ζητούσε παράνομα δοσίματα από τους ραγιάδες της περιοχής και αυθαιρετούσε ως προς τη νόμιμη ποσότητα του φόρου, δήλωσε απολογούμενος, πέραν των άλλων: «Δεν πήρα σιτηρά για τις στρατιωτικές προμήθειες (*nüziil*)».⁹⁵⁵ Το βασικό νόμισμα που χρησιμοποιούνταν στην απόδοση του *nüziil* ήταν το άσπρο, όπως και στους περισσότερους φόρους, ωστόσο, όπως βλέπουμε, δεν αποκλειόταν και η χρήση υποδιαίρεσεων, και φυσικά η χρήση του γροσιού, τα δύο βασικά (αργυρά και τα δυο) νομίσματα, στα οποία βασίστηκε ο εκκρηματισμός της οθωμανικής φορολογίας, αλλά και οικονομίας.⁹⁵⁶

Το ποσό του οφειλόμενου *nüziil* καταβαλλόταν σταδιακά προς την κεντρική διοίκηση, σε δόσεις, όπως θα φανεί σε επόμενο κεφάλαιο, στην περίπτωση του κεφαλικού φόρου. Αυτό συνέβαινε διότι ο εκμισθωτής έδινε προκαταβολικά το ποσό και εν συνεχεία φρόντιζε να το καλύψει από την είσπραξη. Για τη διευκόλυνση του εκμισθωτή υπήρχε η δυνατότητα της σε δόσεις καταβολής του συνολικού ποσού των αναμενόμενων εισπράξεων. Το 1667-8, για παράδειγμα, οι δόσεις σχετικά με την είσπραξη του φόρου *bedel-i nüziil* στην Κύπρο γίνονται από διαφορετικά πρόσωπα, πέραν του ενός. Πιθανώς η είσπραξη να είχε ανατεθεί σε παραπάνω από ένα

⁹⁵² NBKM, F.275A,a.e.33, Θεοχαρίδης, Κατάλογος, 138.

⁹⁵³ Hadjianastasis, *Bishops, Ağas and Dragomans*, 147.

⁹⁵⁴ Hadjianastasis, *Bishops, Ağas and Dragomans*, 148.

⁹⁵⁵ Jennings, *Christians and Muslims*, 80.

⁹⁵⁶ Ασδραχάς, «Η αγροτική οικονομία», 312.

πρόσωπα.⁹⁵⁷ Τα ποσά των δόσεων ποικίλλουν. Για το έτος 1685-6, ο τότε εκμισθωτής (Şahin Mustafa Ağa) του φόρου *bedel-i nüzül* της Κύπρου κατέβαλε δόση 267.360 ακçe.⁹⁵⁸ Για την ίδια χρονιά και από τον ίδιο εκμισθωτή κατατέθηκε το 1686 δόση 697.360 ακçe.⁹⁵⁹ Το 1694 μια δόση ύψους 75.101 ½ γρ. κατατέθηκε από τον Mehmed Ağa, ο οποίος είχε εκμισθώσει την είσπραξη του φόρου *bedel-i nüzül* της Κύπρου για το έτος 1691/92.⁹⁶⁰

Σχετικά με το συνολικό εισόδημα της Κύπρου από τον φόρο *nüzül*, πληροφορούμαστε ότι, προς τα τέλη του αιώνα, το συνολικό ποσό που συγκεντρωνόταν από τις εισπράξεις του *nüzül* σε 12.000 χανέ ήταν περί τα 13.000 γρόσια. Συγκεκριμένα, σε έγγραφο του 1694, το οποίο είχε εκδοθεί από το τμήμα *bab-i defteri*, με σκοπό να δοθεί στην οικονομική υπηρεσία *menkufat kalemi* η αντίστοιχη διαταγή και δεφτέρι που όριζαν τα σχετικά με την είσπραξη του φόρου *bedel-i nüzül*, αναφέρεται ότι οι συνολικές εισπράξεις του φόρου για το φορολογικό έτος 1693/4 ανέρχονταν στα 1.440.000 ακçe ή 13.091 γρόσια.⁹⁶¹

Πού διοχετευόταν το ποσό από τις εισπράξεις του *nüzül*; Από έγγραφα που χρονολογούνται κυρίως στα τέλη του 17^{ου} αιώνα (και αφορούν στα φορολογικά έτη 1691-2, 1694-5, 1698-9 και 1699-70), πληροφορούμαστε ότι τα εισοδήματα του φόρου *bedel-i nüzül* της Κύπρου προορίζονταν για στρατιωτικές δαπάνες, και κυρίως για την καταβολή μισθών σε ναυτικούς που εργάζονταν σε κρατικά πλοία.⁹⁶² Σε φερμάνι του 1676, αναφέρεται πως τα έσοδα του *nüzül* προορίζονταν για την πληρωμή των *kapi kullari*.⁹⁶³ Παρομοίως, σε ένα φερμάνι του 1677, οι αρχές της Κύπρου διατάχθηκαν να εξασφαλίσουν “ομαλή και γρήγορη” συλλογή και διάθεση του *nüzül*, προκειμένου τα έσοδά του να ενισχύσουν την εκστρατεία που βρισκόταν σε εξέλιξη.⁹⁶⁴

⁹⁵⁷ NBKM, F.275A,a.e.582, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 65.

⁹⁵⁸ NBKM, F.275A,a.e.588, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 66.

⁹⁵⁹ NBKM, F.275A,a.e.589, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 66.

⁹⁶⁰ NBKM, F.275A,a.e.591, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 215.

⁹⁶¹ NBKM, F.275A,a.e.166, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 69.

⁹⁶² NBKM, F.275A,a.e.591, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 215· NBKM, F.275A,a.e.4, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 70· NBKM, F.275A,a.e.253, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 70.

⁹⁶³ Hadjianastasis, *Bishops, Ağas and Dragomans*, 145 (πηγή:Nicosia No.5 Sicil Defteri, 76.3).

⁹⁶⁴ Hadjianastasis, *Bishops, Ağas and Dragomans*, 145 (πηγή:Nicosia No.5 Sicil Defteri, 89.2).

Μια εικόνα σχετικής σταθερότητας παρουσιάζεται, εκτός από το καταβαλλόμενο ποσό, όπως είδαμε πιο πάνω, και ως προς τον συνολικό αριθμό των λογιστικών μονάδων (ή *hane*), που όφειλαν να καταβάλλουν τον εν λόγω φόρο, δηλαδή τα λογιστικά νοικοκυριά. Όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, το λογιστικό νοικοκυριό ή *χανέ* στην περίπτωση του *nüzül* αποτελούνταν συνήθως από μια συστάδα πραγματικών νοικοκυριών, ο αριθμός της οποίας μπορούσε να εκτείνεται από 3 έως 30 νοικοκυριά.⁹⁶⁵ Ο Hadjianastasis δίνει μια ερμηνεία σχετικά με την επιλογή της λογιστικής μονάδας που έχει μια λογική βάση. Διατείνεται ότι η επιλογή εκ μέρους της κεντρικής διοίκησης μιας λογιστικής μονάδας σαν αυτή που περιλάμβανε πλήθος νοικοκυριών, σε αντίθεση με το *χανέ* στον κεφαλικό φόρο που αφορούσε ένα νοικοκυριό ή το *nefer* που αφορούσε ένα άτομο, υποδηλώνει πιθανώς μια τάση της να εξασφαλίσει την είσπραξη ενός σταθερού ποσού που αφορά χονδρικά ένα σύνολο νοικοκυριών, και όχι να εισχωρήσει τόσο σε λεπτομερή καταγραφή των φορολογουμένων, όπως γίνονταν για παράδειγμα με τον κεφαλικό φόρο. Αυτό υποδεικνύει ότι το οθωμανικό κράτος ενδιαφέρονταν περισσότερο να εξασφαλίσει έναν προκαθορισμένο και σταθερό αριθμό φορολογουμένων, παρά να επενδύει τους πόρους του προκειμένου να έχει μια λεπτομερή εικόνα των τοπικών συνθηκών.⁹⁶⁶

Εδώ, επομένως, όταν αναφερόμαστε σε *χανέ*, δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για τι αριθμό αληθινών νοικοκυριών μιλάμε, και κατ' επέκτασιν είναι εξαιρετικά δύσκολο να προσεγγίσουμε δημογραφικά μεγέθη μέσω του *nüzül*. Περί το 1670 στην Κύπρο υπήρχαν 12.000 *hane* που κατέβαλλαν τον φόρο *nüzül*.⁹⁶⁷ Ο αριθμός των 12.000 *χανέ* εμφανίζεται και σε διαταγή του 1678, σύμφωνα με την οποία ο αριθμός των νοικοκυριών (*hane*) που επρόκειτο να καταβάλλουν τον *nüzül* για το αναφερθέν έτος (1678-9) ήταν 12.000.⁹⁶⁸ Ο αριθμός αυτός παραμένει ο ίδιος, δηλαδή 12.000 *hane*, σε έγγραφο του 1692, το οποίο αναφέρεται, μεταξύ άλλων, και στον αριθμό των λογιστικών νοικοκυριών που κατέβαλλαν τον εν λόγω φόρο για το φορολογικό έτος 1691/92.⁹⁶⁹ Ο Hadjianastasis επιβεβαιώνει αυτή τη σταθερότητα στον αριθμό των *χανέ*, αναφερόμενος στο χρονικό διάστημα μεταξύ των ετών 1670

⁹⁶⁵ Inalcik, Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. 1, 108.

⁹⁶⁶ Hadjianastasis, *Bishops, Ağas and Dragomans*, 191 (και υποσημείωση 569).

⁹⁶⁷ NBKM, F.275A, a.e.584, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 148.

⁹⁶⁸ Hadjianastasis, *Bishops, Ağas and Dragomans*, 147 (πηγή: Nicosia No.5 Sicil Defteri, 78.1).

⁹⁶⁹ NBKM, F.275A, a.e.33, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 138.

και 1695. Ωστόσο, υπάρχει και μια περίπτωση όπου, αντί για τα προβλεπόμενα 12.000 χανέ, ο φόρος εισπράχθηκε εν τέλει από 13.790 χανέ. Πληροφορούμαστε ότι ο αριθμός αυτός (13.790) ήταν μια παλαιότερη καταγραφή, που υπήρχε σε παλαιότερο κατάστιχο, και κατόπιν συμφωνίας, που έγινε στις 21 Safer 1088 (25 Απριλίου 1677), αποφασίστηκε η είσπραξη ποσού του *nüziil* που θα αντιστοιχούσε κανονικά σε 13.790 χανέ, αντί για τα 12.000 που πραγματικά υπήρχαν, με την επισήμανση, μάλιστα, ότι «θα ήταν σε θέση να το πράξουν χωρίς βία ή πίεση» καθώς και ότι «τυχόν έλλειμμα δεν θα έπρεπε να επιβληθεί στους ραγιάδες».⁹⁷⁰

Ο τρόπος της συλλογής του φόρου που εφαρμόζεται είναι αυτός του *maktu*, του κατ' αποκοπή. Ο συγκεκριμένος φόρος, δηλαδή, δεν απευθύνονταν ατομικά ανά χανέ, αλλά οριζόταν ένα συγκεκριμένος αριθμός χανέ και ένα ορισμένο ποσό που έπρεπε να ληφθεί από το κάθε λογιστικό χανέ. Έτσι αναμένονταν από την περιοχή της Κύπρου ένα συγκεκριμένο συνολικό ποσό, που ήταν καθορισμένο εκ των προτέρων.⁹⁷¹ Όπως είδαμε, ο αριθμός των χανέ ήταν 12.000 και το ποσό ανά χανέ οριζόταν στο 1 γρ. Οπότε, αν θέλουμε να επιχειρήσουμε μια εκτίμηση για τον 17^ο αιώνα, θα λέγαμε ότι, ως σύνολο, η Κύπρος έδινε ετησίως 12.000 γρόσια ως φόρο *nüziil*. Ωστόσο, υπήρχε περίπτωση το ποσό αυτό να αποκλίνει σε αντιστοιχία, και έτσι, όπως είδαμε πιο πάνω, αντί για το αναμενόμενο ποσό των 12.000 γρ., το ποσό που ζητούσε η κεντρική διοίκηση να ήταν μεγαλύτερο, εν προκειμένω 13.091 γρ. Σχετικά με το καθεστώς είσπραξης, διαπιστώνουμε ότι και σε αυτή την περίπτωση ακολουθήθηκε το σύστημα των φοροεκμισθώσεων. Σε έγγραφο του 1673, ο αγνώστων στοιχείων αιτών ζητεί, με αίτησή του προς την Πύλη, την έκδοση διαταγής για να αναλάβει την είσπραξη του φόρου *bedel-i nüziil* της Κύπρου για το έτος 1673/74.⁹⁷² Παρομοίως, μια δεκαετία σχεδόν μετά, κατά το έτος 1685, ο αιτών İbrahim Paşa παρακαλεί την έκδοση διαταγής για να αναλάβει την είσπραξη του φόρου *bedel-i nüziil* της Κύπρου για το έτος 1684/85.⁹⁷³

Ας προσπαθήσουμε τώρα να σκιαγραφήσουμε το προφίλ των ανθρώπων που μίσθωναν την είσπραξη του *nüziil*. Καταρχάς, βλέπουμε ότι εκμισθωτές του *nüziil* διετέλεσαν πρόσωπα που στελέχωναν την τοπική διοίκηση ή είχαν κάποιο αξίωμα ή

⁹⁷⁰ Hadjianastasis, *Bishops, Ağas and Dragomans*, 148 (πηγή:Nicosia No.5 Sicil Defteri, 32.1).

⁹⁷¹ NBKM, F.275A,a.e.75, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 89-90.

⁹⁷² NBKM, F.275A,a.e.585, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 228.

⁹⁷³ NBKM, F.275A,a.e.587, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 228.

τίτλο. Παραδείγματος χάριν, το 1693, αυτός που αναλαμβάνει την εισπραξη του *nüzül* είναι ο ανώτατος άρχων σε τοπικό επίπεδο, ο βαλής της Κύπρου Ali Paşa. Η περίπτωση αυτή, μάλιστα, παρουσιάζει μίαν ιδιαιτερότητα, καθώς, μετά την ανάληψη της φοροεκμίσθωσης, ο βαλής απεβίωσε και έμεινε ένα υπόλοιπο, το οποίο του αναλογούσε και έπρεπε να παραδοθεί σε κάποιον. Εδώ, λοιπόν βλέπουμε ότι την εισπραξη του υπολοίπου από τα έσοδα του *nüzül*, το οποίο ανέρχονταν σε 2.150 γρόσια, ανέλαβε κάποιος τοπικός αξιωματούχος, που έφερε τον τίτλο του αγά, ο Mehmed Ağa.⁹⁷⁴ Το έτος 1693/4 η εισπραξη του *nüzül* ανατέθηκε στον *muhafiz* της Κύπρου (ονόματι Husein Paşa)⁹⁷⁵ ενώ το 1698-9 και 1699-1700 φοροεκμισθωτής ήταν και πάλι ο τότε *muhafiz* της Κύπρου Mustafa Paşa.⁹⁷⁶ Το 1685 στάληκε αίτηση του İbrahim Paşa, με την οποία παρακαλεί την έκδοση διαταγής για να αναλάβει την εισπραξη του φόρου *bedel-i nüzül* της Κύπρου για το έτος 1684/85.⁹⁷⁷ Το έτος 1691-2 εκμισθωτής του *bedel-i nüzül* της Κύπρου ήταν ο Mehmed Ağa. Ωστόσο, η κατάθεση των εισπράξεων δεν έγινε από τον ίδιο, αλλά δι' αντιπροσώπου ονόματι Nurullah.⁹⁷⁸ Παρομοίως, η εισπραξη του *nüzül* για το έτος 1685-6 δεν κατατέθηκε από τον εκμισθωτή (Şahin Mustafa Ağa), αλλά σε δόσεις από τους αντιπροσώπους του El Hacc Mehmed και Ibrahim Mehmed σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα.⁹⁷⁹ Ο θεσμός του αντιπροσώπου, όπως ίσχυε και στον κεφαλικό φόρο, εφαρμόζονταν και στην περίπτωση του *nüzül*.

Μια επιπρόσθετη παρατήρηση είναι ότι, σε κάποια έγγραφα, αναφέρεται ότι, παράλληλα με την καταβολή του φόρου *nüzül*, οι ραγιάδες της Κύπρου κατέβαλλαν και ένα ποσό για τον *mübaşir*. Το ποσό αυτό κυμαίνονταν από 15 έως 20 ακçe, σύμφωνα με τα διαθέσιμα αρχεία. Σε έγγραφο του 1670, αναφέρεται ότι κάθε *hane* πλήρωνε 1 γρόσι για τον *nüzül* και επιπλέον 15 ακçe για τον μισθό του *mübaşir*.⁹⁸⁰ Το 1699 το ποσό για τον *nüzül*, που αντιστοιχεί σε κάθε *χανέ*, παραμένει 1 γρόσι, όμως το επιπλέον ποσό, που δίδονταν για τον μισθό του *mübaşir*, αυξάνεται, φτάνοντας στα 20 ακçe,⁹⁸¹ ενώ σε έγγραφο διαταγή του 1678, αναφέρεται, πέραν του φόρου, η

⁹⁷⁴ NBKM, F.275A,a.e.75, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 89-90· NBKM, F.275A,a.e.591, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 215.

⁹⁷⁵ NBKM, F.275A,a.e.166, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 69.

⁹⁷⁶ NBKM, F.275A,a.e.253, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 70.

⁹⁷⁷ NBKM, F.275A,a.e.587, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 228.

⁹⁷⁸ NBKM, F.275A,a.e.591, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 215.

⁹⁷⁹ NBKM, F.275A,a.e.588, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 66.

⁹⁸⁰ NBKM, F.275A,a.e.584, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 148.

⁹⁸¹ NBKM, F.275A,a.e.592, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 148.

καταβολή ενός επιπρόσθετου ποσού 15 ακρε, το οποίο συλλέγονταν ως «*maizet*», δηλαδή ένα ποσό για την εξασφάλιση των προς το ζην.⁹⁸²

Το ζήτημα της εισπραξής των χρηματικών φόρων, όπως είδαμε αναλυτικότερα και στον κεφαλικό, που ήταν επίσης ένας χρηματικός φόρος, περιβαλλόταν από δυσμενείς καταστάσεις, οι οποίες, από την πλευρά της κεντρικής ή τοπικής διοίκησης εκλαμβάνονταν ως αντιξοότητες ως προς τη διαδικασία συλλογής, ενώ από την πλευρά των φορολογουμένων πολλές φορές ως καταπίεση, και από την πλευρά των εκμισθωτών ή των μεσαζόντων ως απώλεια κέρδους.

Το 1693 ο Mehmed Ağa διεκδικούσε ένα υπόλοιπο από το σύνολο των εισπράξεων του *nüzül*. Ο δικαιούχος της εισπραξής είχε αποβιώσει και αυτός είχε έρθει στη θέση του για να εισπράξει το υπολειπόμενο ποσό, το οποίο ανέρχονταν σε 2.150 γρόσια. Παρουσιάστηκαν, όμως, στο δικαστήριο όλοι οι αντιπρόσωποι των ραγιάδων του νησιού και δήλωσαν ότι ούτε μπορούσαν, αλλά κι ούτε θα πλήρωναν το πιο πάνω ποσό, γι' αυτό παρακάλεσαν να τους το χαρίσουν.⁹⁸³ Δεν γνωρίζουμε ποια ήταν η έκβαση αυτής της προσφυγής στο ιεροδικαστήριο, όμως δεν ήταν ασυνήθεις τέτοιες ενέργειες, όταν η πίεση εκ μέρους των φοροεισπρακτόρων ή των τοπικών αρχών υπερέβαινε τις φοροδοτικές δυνατότητες του τόπου.

Διαμαρτυρίες, όμως, μπορούσαν να προέρχονται, όπως είπαμε, και από τους εμπλεκόμενους στη διαδικασία της εισπραξής. Στα 1676, εισπράκτορας του φόρου *nüzül* φέρεται να ήταν κάποιος ονόματι Husein, ο οποίος ζούσε ή βρισκόταν τη δεδομένη στιγμή στην Κωνσταντινούπολη και, σύμφωνα με τα γραφόμενά του, έπρεπε να λάβει από τις εισπράξεις του *nüzül* της Κύπρου 1.007 γρόσια, τα οποία όμως δεν πήρε. Έτσι, στην προσπάθειά του να διεκδικήσει αυτά που θεωρούσε ότι του αναλογούσαν, απευθύνθηκε με αίτηση στον *kaymakam* της Κύπρου, ζητώντας να εκδώσει διαταγή, με βάση το αποδεικτικό έγγραφο (*temessük*) που είχε στην κατοχή του, ώστε να του δοθούν τα παραπάνω χρήματα.⁹⁸⁴

Άλλοτε η διαδικασία συλλογής του φόρου μπορούσε να παρεμποδιστεί και για άλλους λόγους. Το έτος 1677, ο Ιμπραήμ, αντιπρόσωπος του διορισμένου εισπράκτορα του *nüzül* για το έτος εκείνο, Χουσεΐν, αναφέρει ότι κάποιοι στρατιώτες

⁹⁸² Hadjianastasis, *Bishops, Ağas and Dragomans*, 147(πηγή:Nicosia No.5 Sicil Defteri, 78.1).

⁹⁸³ NBKM, F.275A,a.e.75, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 89-90.

⁹⁸⁴ NBKM, F.275A,a.e.252, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 228.

παρεμβαίνουν στη διαδικασία εισπραξης του φόρου, εμποδίζοντας την ομαλή διεξαγωγή της. Ακολουθεί η έκδοση σουλτανικής διαταγής, η οποία διέταξε να διασφαλιστεί η ομαλή διεξαγωγή της διαδικασίας και εφιστούσε την προσοχή του καδή να εντοπίσει όποιον έβαινε αντίθετα προς την εν λόγω διαταγή.⁹⁸⁵

Τον 17^ο αιώνα είναι πλέον έκδηλη η ανάγκη, αλλά και η πρόθεση της οθωμανικής κεντρικής διοίκησης, για τη συγκρότηση στρατιωτικών σωμάτων που θα απαρτιζόνταν από επαγγελματίες στρατιώτες, και όχι από χωρικούς που επιστρατεύονταν έως τότε από τους τιμαριώτες. Αυτή η μετάβαση, όμως, από τον τιμαριωτισμό μισθοφορική στράτευση δεν μπορούσε να γίνει χωρίς την εξασφάλιση επαρκών αποθεμάτων σε χρήμα από πλευράς κεντρικού θησαυροφυλακίου. Η ανάγκη αυτή αποτελεί μια σημαντική παράμετρο, όχι μόνο για τον διαφαινόμενο εκχρηματισμό κάποιων φορολογικών προσόδων, των οποίων η καταβολή μέχρι πρότινος συντελούνταν σε είδος, αλλά και για τη θέσπιση νέων φόρων, όπως είδαμε, τη σταθεροποίηση αρκετών έκτακτων εισφορών, και σίγουρα την αύξηση στο ποσό ορισμένων τακτικών φόρων, όπως στον κεφαλικό.

Βέβαια, όταν αναφερόμαστε σε εκχρηματισμό της φορολογίας, δεν εννοούμε ότι όλοι οι φόροι καταβάλλονται πλέον σε χρήμα αντί σε είδος, αλλά περισσότερο σε μια τάση να ρευστοποιηθούν κάποια τέλη, που έως τότε εξυπηρετούσαν καλύτερα με το να καταβάλλονται σε είδος, μια εντεινόμενη έμφαση της φορολογίας προς την εξασφάλιση ρευστού και τη χρήση του χρήματος ως κυρίαρχου μέσου των φορολογικών αποδόσεων προς την κεντρική και τοπική διοίκηση. Κάποιοι φόροι εξακολουθούν να συλλέγονται σε είδος, όταν οι ανάγκες το απαιτούν, και όταν η διαθεσιμότητα σε νόμισμα δεν είναι επαρκής για να καλύψει τις ανάγκες ρευστοποίησης. Λόγου χάρη, οι φόροι που καταβάλλονται από τους φορολογούμενους αγρότες στον σπαχή πολλές φορές διατηρούν τη μορφή της σε είδος απόδοσης, και ο σπαχής, με τη σειρά του, είναι αυτός που φροντίζει, σε δεύτερο χρόνο, για τη ρευστοποίησή τους, συμμετέχοντας, για τον λόγο αυτό, ενεργά στην τοπική και όχι μόνο αγορά, με την πώληση των προϊόντων που εισπράττει ως φόρο σε

---

⁹⁸⁵ Hadjianastasis, *Bishops, Ağas and Dragomans*, 162 (πηγή:Nicosia No.5 Sicil Defteri, 83.1, 84.1, με ημερομηνία 20/10/1677).

είδος.⁹⁸⁶ Ωστόσο, ακόμη και παραδοσιακά φυσικοί φόροι, όπως οι δεκάτες, με βαρύτητα στο σύνολο των φορολογικών εισπράξεων και στο διοικητικό σύστημα της επαρχίας, συλλέγονταν κάποιες φορές σε χρήμα. Η πρωτοβουλία ανήκε στους спаχίδες, και εξαρτιόταν εν πολλοίς από τις τιμές των σιτηρών. Όταν, δηλαδή, οι τιμές των αγροτικών προϊόντων ήταν χαμηλές, προτιμούσαν κυρίως την χρηματική εισφορά από τη φυσική. Στην περίπτωση αυτή, ο αγρότης-φορολογούμενος όφειλε να βρει τρόπο ώστε να μετατρέψει το οφειλόμενο τμήμα της παραγωγής του σε χρήμα, αναγκαζόμενος να το μεταφέρει στις τοπικές αγορές, με δικά του έξοδα, προκειμένου να το πουλήσει για να εξασφαλίσει το χρηματικό του αντίτιμο ή να καταφύγει σε αργυραμοιβούς. Το γεγονός αυτό καθιστούσε, παράλληλα, κομβικής σημασίας τον ρόλο της τοπικής αγοράς στη φορολογία.⁹⁸⁷

Ωστόσο, είναι σημαντικό να έχουμε κατά νου ότι, κάνοντας λόγο για εκχρηματισμό της φορολογίας, ως μέσο διοίκησης και άσκησης φορολογικής πολιτικής, οφείλουμε να λαμβάνουμε υπόψιν και ειδικές παραμέτρους που αποτρέπουν τη γενίκευση του φαινομένου και την απλούστευσή του. Για παράδειγμα, άλλη μορφή ή έκταση μπορεί να έχει ο εκχρηματισμός στη φορολογία της υπαίθρου και άλλη στην αστική φορολογία, αν δεχτούμε έναν τέτοιο διαχωρισμό. Δηλαδή, είναι αναγκαίο να προσμετρούνται σε τέτοιου είδους θεωρήσεις όλες οι συνιστώσες που πιθανώς το επηρεάζουν και το εξειδικεύουν. Ο Ασδραχάς θεωρεί, μάλιστα, ότι η χρηματική φορολογία αποτέλεσε τον ελάχιστο βαθμό εκχρηματισμού, στο πλαίσιο μιας γενικότερης διαδικασίας εκχρηματισμού της οικονομίας συνολικά, που υποδηλώνει την πεποίθηση της διοίκησης ότι, πέρα από τις δικές της ανάγκες για εξεύρεση ρευστού, παράλληλα υπάρχει όντως αυτή η δυνατότητα εξασφάλισης ρευστού από μέρους των υπηκόων-φορολογουμένων, οι οποίοι, με τη σειρά τους, επιδίδονται σε έναν αγώνα αναζήτησης χρηματικών ισοδύναμων της παραγωγής τους. Η χρηματική φορολογία, εξάλλου, αφορούσε το σύνολο σχεδόν του ενεργού πληθυσμού, με ελάχιστες εξαιρέσεις.⁹⁸⁸

Επίσης, πρέπει να έχουμε κατά νου, πως ανάμεσα στη χρηματική και την σε είδος απόδοση των φόρων υπάρχει μια σημαντική διάσταση. Τι σημαίνει αυτό; Ότι, ακόμη και όταν διαμορφώνονται οι αναλογίες και οι ισοδυναμίες, στην

⁹⁸⁶ Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, 76.

⁹⁸⁷ Suraiya Faroqhi, "Sixteenth century periodic markets in various Anatolian sancaks", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 17/1 (1979): 32-80.

⁹⁸⁸ Ασδραχάς, «Η αγροτική οικονομία», 310-2.

πραγματικότητα αυτές ποτέ δεν είναι ακριβείς, με αποτέλεσμα να υπάρχουν αποκλίσεις που συνήθως ζημιώνουν τον φορολογούμενο και όχι την διοικούσα αρχή. Οι ανισότητες αυτές μεταξύ φυσικής και χρηματικής φορολογίας δεν περιορίζονται στα ισοδύναμά τους, αλλά επεκτείνονται και σε άλλες πτυχές του ζητήματος της φορολόγησης, όπως π.χ. οι διάφορες πληθυσμιακές ομάδες των φορολογούμενων και, φυσικά, η γεωγραφική τοποθεσία.⁹⁸⁹

Τα νομίσματα, τέλος, διαδραμάτισαν κομβικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία εκχρηματισμού της φορολογίας. Η καταβολή των χρηματικών φόρων βασίστηκε, όπως και οι περισσότερες οικονομικές συναλλαγές, στο άσπρο, το οποίο, όμως, λόγω των υποτιμήσεων που υπέστη κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, θα λέγαμε ότι περισσότερο δυσχέραινε παρά βοηθούσε την εξέλιξη του ομαλού εκχρηματισμού, ειδικά στη φορολογία.

---

⁹⁸⁹ Ο Σ. Ι. Ασδραχάς περιγράφει με λεπτομέρεια και σαφή παραδείγματα τις αντιξοότητες και τις αποκλίσεις της απόδοσης ισοτιμίας από τη φυσική προς τη χρηματική φορολογία. Σχετικά βλ. Ασδραχάς, «Η αγροτική οικονομία», 313.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

Φόροι υπαίθρου και πόλεων

Φόροι υπαίθρου (ή αγροτικοί φόροι)

Η ύπαιθρος και ο πληθυσμός της διαμόρφωναν σε μεγάλο βαθμό την εικόνα της οθωμανικής φορολογίας. Από μιαν άλλη οπτική, η φορολογία είναι αυτή που επηρέαζε καθοριστικά την οικονομία και, κατά συνέπεια, τη διοίκηση της υπαίθρου.⁹⁹⁰ Οι φόροι που εισπράττονταν από την ύπαιθρο κατά τον 17^ο αιώνα είναι τόσο χρηματικοί όσο και φυσικοί, ακόμη και υπηρεσίες. Η πλειονότητα των φόρων αφορούν τη γη, τα προϊόντα της και τους ανθρώπους που την καλλιεργούσαν. Ο πιο διαδεδομένος, αλλά και πιο σημαντικός ίσως αγροτικός φόρος ήταν η δεκάτη, που συλλεγόταν, κατά βάση, σε είδος και συνίστατο στην απόδοση ενός τμήματος της συνολικής παραγωγής στα αγροτικά προϊόντα. Ένας άλλος σημαντικός φόρος ήταν ο *zift resmi*, δηλαδή ο φόρος που επιβάρυνε κάθε νοικοκυριό ανάλογα με την έκταση της γης την οποία καλλιεργούσε, αλλά και φόροι που αφορούσαν τα ζώα (*resm-i ağnam*), τους κήπους, τα περιβόλια, τις κυψέλες (*resm-i kovam*), τα αμπέλια.⁹⁹¹ Εκτός από την φορολογία επί της καλλιέργειας της γης και των αγροτικών προϊόντων, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ως μέρος της φορολογίας της υπαίθρου και τους φόρους που επιβάρυναν τους αγρότες-παραγωγούς ως άτομα, όπως, παραδείγματος χάριν, ο κεφαλικός φόρος.⁹⁹²

Από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα και κατά τη διάρκεια του 17^{ου}, οι υποτιμήσεις του *άσπρου* (νομίσματος), στο οποίο διατιμούνταν η πλειονότητα των φόρων γενικά, και φυσικά και των αγροτικών, και δεδομένου ότι πολλοί, αν όχι οι περισσότεροι, πλην της δεκάτης, φόροι είχαν μετατραπεί (ειδικά στη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα) από φυσικοί σε χρηματικοί, επηρέασαν την αγροτική φορολογία. Ο Barkan εξέφρασε την άποψη ότι ο αγροτικός τομέας, στο σύνολό του, δηλαδή οικονομία και παραγωγή, ταράχτηκε συθέμελα ήδη από τον ύστερο 16^ο αιώνα. Η υποτίμηση του νομίσματος, σε συνδυασμό με αυτό που ο ίδιος αποκάλεσε ως *Επανάσταση των τιμών*, κατά τη

⁹⁹⁰ Inalcik, Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. 1, 78-9.

⁹⁹¹ Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, 75-6.

⁹⁹² Ασδραχάς, «Η αγροτική οικονομία», 334.

δική του θεωρία, ήταν σημαντικοί παράγοντες αποσύνθεσης του τιμαριωτικού συστήματος, και ως εκ τούτου της αγροτικής οικονομίας, και αυτό διότι ο τιμαριωτισμός βασιζόταν εκ θεμελίων στους αγροτικούς φόρους. Όταν, λόγω της υποτίμησης, οι εισπράξεις των αγροτικών φόρων δεν μπορούσαν πια να συντηρούν ικανοποιητικά τους σπαχήδες και τις πάγιες στρατιωτικές τους υποχρεώσεις, πολλοί σπαχήδες άρχισαν να εγκαταλείπουν σταδιακά τα τιμάρια τους.⁹⁹³

Πέραν όμως από την εγκατάλειψη, την οποία θεωρεί ο Barkan ως κύρια αιτία διάλυσης του τιμαριωτικού συστήματος, θα πρέπει να στρέψουμε την προσοχή μας και σε άλλες αιτίες, λιγότερο εμφανείς. Η φυγή από τα τιμάρια δεν είναι η μόνη λύση που επιλέγουν ίσως οι σπαχήδες τον 17^ο αιώνα, προκειμένου να αντιμετωπίσουν την αυξανόμενη οικονομική κρίση, που είχε φέρει η υποτίμηση του άσπρου. Μια άλλη στάση, που φαίνεται να τηρούν οι τιμαριούχοι, είναι η άσκηση πίεσης προς τους χωρικούς των τιμαρίων τους, και αυτό γιατί τον 17^ο αιώνα, είναι ορατή μια τάση φυγής των χωρικών-αγροτών από τις εστίες τους, η οποία οφείλεται συνηθέστερα σε φορολογική πίεση, μέρος της οποίας ασκείτο επάνω τους αμεσότερα από τους σπαχήδες. Ήδη από τον 16^ο αιώνα, και πολύ περισσότερο τον 17^ο αιώνα, εντείνεται το φαινόμενο των μεζράδων (*mezra*), δηλαδή των εγκαταλελειμμένων εκτάσεων, λόγω της βαριάς φορολογίας κυρίως, η οποία θα αποτελέσει μιαν αξιοσημείωτη αιτία φυγής και εγκατάλειψης (ατομικής, ή μερικής ή και ολικής ενίοτε) πολλών χωριών ανά την οθωμανική επικράτεια. Ο πολλαπλασιασμός των ατομικών περιπτώσεων φυγής, δηλαδή ο πολλαπλασιασμός των εγκαταλελειμμένων «*hâli çiftlik*», οδηγούσε σταδιακά στη γένεση μεζράδων, οι οποίοι αποτελούν δυνητικό δείκτη των επιπτώσεων της φορολογίας, αλλά και της διατάραξης της κοινωνικής ζωής, και φυσικά της διοίκησης, σε τοπικό και επαρχιακό επίπεδο.⁹⁹⁴

⁹⁹³ Ömer Lutfi Barkan, "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East", (μτφρ.) Justin McCarthy, *International Journal of Middle East Studies*, 6/1 (1975), 17-27.

⁹⁹⁴ Gilles Grivaud, *Villages désertés à Chypre (fin XIIe-fin XIXe siècle)*, (Nicosie: éditions de la Fondation de l'Archevêque Makarios, *Μελέται και Υπομνήματα* III, 1998)· Ιναλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, 412· Barkey, *Bandits and Bureaucrats*, 114· Faroqhi, *Towns and Townsmen*, 1984· Περισσότερα για τη λειτουργία και τη φύση των μεζράδων βλ.: Wolf Dieter Hutteroth, Kamal Abdulfattah, *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century*, (Erlangen: Frankischen Geographischen Gesellschaft, 1977), 29-31· Suraiya Faroqhi, "Rural Society in Anatolia and the Balkans during the Sixteenth Century, II", *Turcica* 11 (1979): 105· Akihiko Yamaguchi, "Urban-Rural Relations in Early Eighteenth-Century Iran: A case study of settlement patterns in the province of Hamadan", στο *Persian Documents: Social History of Iran and Turan in the 15th-19th Centuries*, (ed.) Kondo Nobuaki, (London: Routledge Curzon, 2003), 152. Για μεζράδες πέριξ της Ιερουσαλήμ, βλ. Singer, *Palestinian Peasants and Ottoman Officials*, 30, 44, 56-57.

Η φυγή, εξάλλου, από ένα οργανωμένο οικιστικό και κοινωνικό πλαίσιο, όπως το χωριό, μπορούσε να επιφέρει συνέπειες στους υπόλοιπους που έμεναν πίσω, όπως συνέβαινε στην περίπτωση του κεφαλικού φόρου που, όπως είδαμε, τα υπόλοιπα *hane* επιβαρύνονταν το έλλειμμα. Εν γένει, όταν επρόκειτο για φορολογία *maktu*, τα νοικοκυριά που έμεναν πίσω επιφορτίζονταν με το μερίδιο των φυγάδων, με αποτέλεσμα πολλές φορές να υπάρχουν ενδοκοινοτικές συγκρούσεις μεταξύ συγχωριανών, που εστιάζονταν κυρίως σε μια προσπάθεια, εκ μέρους των χωρικών που έμεναν πίσω, να ασκηθεί πίεση σε όσους είχαν φύγει προκειμένου να επιστρέψουν.⁹⁹⁵

Στην Κύπρο, η ύπαιθρος συνιστούσε το μεγαλύτερο κομμάτι της επαρχίας. Τα αστικά κέντρα στο νησί ήταν περιορισμένα, τόσο σε πλήθος όσο και σε μέγεθος. Έτσι, η βάση των φορολογικών εσόδων τον 17^ο αιώνα προερχόταν κυρίως από την ύπαιθρο.

Στη φορολογία της υπαίθρου συγκαταλέγονται φόροι επί της παραγωγής, π.χ. *Özür* (δεκάτη), φόροι επί των καλλιεργούμενων γαιών, π.χ. *Çift resmi*, φόροι επί των διαφόρων αγροτικών προϊόντων, π.χ. για τα αμπέλια, βαμβάκι, κλπ., φόροι-τέλη (*rüsüm* ή *resm*) για τα ζώα ή την αλιεία, τους κήπους ή τα περιβόλια, τους μύλους κλπ., και ακόμη έκτακτοι φόροι ή πρόστιμα. Ο Α.С. Gazioğlu κατηγοριοποιεί τους φόρους που συλλέγονταν από την κυπριακή ύπαιθρο στις εξής τέσσερις βασικές κατηγορίες: 1) κεφαλικός φόρος, 2) δεκάτη, 3) τέλη για τα ζώα, μελίσσια, περιβόλια, μύλους, κηπευτικά, κλπ, και 4) πρόστιμα και περιστασιακά τέλη (*Badihava/ Niyabet*).⁹⁹⁶

Από έγγραφο του 1698, πληροφορούμαστε ότι κάποιος σπαχής από τον kaza Λευκωσίας, ονόματι Ali Dede el-hacc Mustafa, κάτοχος του χωριού της Λακατάμιας και του μοναστηριού του Αρχαγγέλου, τα οποία αμφότερα υπάγονταν στον kaza Λευκωσίας, προέβη στην πώληση των εσόδων ορισμένων αγροτικών φόρων των δύο παραπάνω τιμαρίων, Λακατάμιας και Αρχαγγέλου, στον τότε αρχιεπίσκοπο Κύπρου Γερμανό, για τα δυο συναπτά φορολογικά έτη 1699-1700 και 1700-1701. Τα δικαιώματα είσπραξης, που μεταβιβάστηκαν με πώληση από τον σπαχή στον αρχιεπίσκοπο, αφορούσαν τους εξής φόρους: τους *ιερονομικούς φόρους της δεκάτης* (*ta'sirat-i şer'iyе*) από το σιτάρι, κριθάρι, όροβο (ή ρόβι) και βαμβάκι, επίσης τους

⁹⁹⁵ İslamoğlu-İnan, *The Ottoman Empire*, 407 (υποσημ. 23).

⁹⁹⁶ Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 180.

κοσμικούς φόρους (*rusumat-i orfiye*) από την παραγωγή βαμβακιού και ορόβου, και τέλος τους φόρους των περιβολιών (*bağçe rusumleri*). Τα δικαιώματα εισπραξης για τους παραπάνω φόρους από την παραγωγή των συγκεκριμένων προϊόντων για τα δυο αυτά έτη (1699-1700 και 1700-1701) πωλήθηκαν στον αρχιεπίσκοπο Γερμανό αντί του ποσού των 55 γροσιών.⁹⁹⁷ Η δεκάτη, διάφοροι κοσμικοί φόροι και τα τέλη των περιβολιών, συνιστούσαν τη βάση των αγροτικών φόρων της Κύπρου για τον 17^ο αιώνα, και το ποσό της πώλησης των εισπρακτικών δικαιωμάτων είναι ενδεικτικό της αξίας των παραπάνω φόρων. Στην περίπτωση αυτή, βλέπουμε τη χρήση του γροσιού ως μέσο συναλλαγής και όχι του άσπρου. Πέρα, όμως, από αυτούς, υπάρχουν και άλλοι φόροι, που σχετίζονται, όχι μόνο με τη γη και τα προϊόντα της, αλλά και με το έμψυχο υλικό της, τους αγρότες-χωρικούς, και τη δέσμευσή τους να παραμένουν και να καλλιεργούν τη γη που τους δόθηκε.

Çift Bozan Resmi

Ένας τέτοιος φόρος, με ιδιαίτερο χαρακτήρα αλλά και συμβολισμό, είναι ο *çift bozan resmi*. Πρόκειται για τον φόρο-πρόστιμο που υποχρεωνόταν να πληρώσει ο αγρότης-χωρικός, σε περίπτωση που άφηνε ακαλλιέργητες τις γαίες που του αναλογούσαν και έφευγε από τον τόπο του, σε περίπτωση δηλαδή που μετατρεπόταν σε *çift bozan* (χαλαστής ζευγαριού), σπάζοντας τον άτυπο δεσμό μεταξύ του Οθωμανού υπηκόου-αγρότη και της γης του. Ο *İnalçık* διατείνεται πως το να μετακινηθεί ένας αγρότης-χωρικός από τον τόπο του δεν ήταν ιδιαίτερα δύσκολο, κάθε άλλο μάλλον. Την ευκολία μετακίνησης τη βασίζει ο ίδιος στο καθεστώς εκείνο της χρησικτησίας και όχι της ιδιοκτησίας των γαιών, που χαρακτηρίζει το φορολογικό γαιοκτησιακό καθεστώς, και σύμφωνα με το οποίο ο αγρότης δεν είναι πραγματικός ιδιοκτήτης, αλλά απλός καλλιεργητής. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η δέσμευσή του με τη γη να είναι χαλαρή και οποιαδήποτε αντιξοότητα, όπως καταπίεση, πρόσθετες ή έκτακτες φορολογικές επιβαρύνσεις (π.χ. *anarız*), δυσμενή καιρικά φαινόμενα που οδηγούν σε μείωση της παραγωγής/σοδειάς, φυσικές καταστροφές (ερημοποίηση ή αποχέρσωση της γης), κλπ., να γίνεται αιτία φυγής (ατομικής ή και συλλογικής ενίοτε) από την κοιτίδα του και εγκατάλειψης της γης του.⁹⁹⁸ Όσον αφορά την

⁹⁹⁷ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 298-9 (AIMK, ΟΕ, Φάκ. ΙΓ 34).

⁹⁹⁸ Ιναλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Η κλασική εποχή, 1300-1600*, 411.

Κύπρο, ο φόρος αυτός, όπως σημειώνει ο Jennings, αφορούσε τις περιπτώσεις όπου κάποιος άφηνε ακαλλιέργητα τα χωράφια του. Δεν ίσχυε το ίδιο, όμως, και για όσους άφηναν ακαλλιέργητα τα περιβόλια και κήπους τους, καθώς αυτά συνιστούσαν μια διαφορετική κατηγορία εκτάσεων.⁹⁹⁹

Φόροι όπως ο προκείμενος, μας δίνουν μια εικόνα για το πόσο σημαντική ήταν, όχι μόνο η αγροτική φορολογία, αλλά και η διοίκηση της υπαίθρου, και καθιστούν σαφές ότι η απουσία του αγρότη-φορολογούμενου μπορούσε να διαταράξει μια αλυσίδα προσεκτικά πλεγμένη, που έδενε τον αγρότη, ως παραγωγικό υποκείμενο, με τη διοίκηση, ως εισπρακτικό υποκείμενο. Η παρουσία του αγρότη στο τιμάριο ήταν αναγκαία για να διεξάγονται ομαλά οι διαδικασίες που θα οδηγούσαν στην ομαλή είσπραξη των φόρων, και κατ' επέκταση στην ομαλή λειτουργία του τμήματος της διοικητικής μηχανής που τροφοδοτούνταν από την αγροτική φορολογία, δηλαδή του στρατού. Για να παραμένει, όμως, ο αγρότης-φορολογούμενος στις γαίες του, έπρεπε αυτές να του καλύπτουν τις βιοτικές του ανάγκες και φορολογικές του υποχρεώσεις, και να νιώθει ότι δεν αδικείται ή καταπιέζεται. Με λίγα λόγια, αναζητούσε ένα περιβάλλον σταθερότητας και ασφάλειας, το οποίο δεν φαίνεται να υπήρχε στην οθωμανική υπαίθρο τον 17^ο αιώνα. Ο ρόλος του τιμαριούχου σπαχή σε αυτό το ζήτημα ήταν καθοριστικός, καθώς αποτελούσε τον ρυθμιστή των τοπικών συνθηκών ευημερίας, αλλά την ίδια στιγμή συνιστούσε κομμάτι της αλυσίδας, που συνέδεε τον αγρότη με τη διοίκηση, την αγροτική παραγωγή με την φορολογική είσπραξη, τον υπήκοο της επαρχίας με την κεντρική διοίκηση.

Από ορισμένα δικαστικά έγγραφα του ύστερου 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα, τα οποία μελέτησε ο Jennings και αφορούν την Κύπρο, συμπεραίνουμε ότι η καταβολή εκ μέρους των υπηκόων, ή ορθότερα η επιβολή εκ μέρους των τοπικών αρχών, του φόρου αυτού αποτελούσε αντικείμενο διαμάχης μεταξύ σπαχήδων και φορολογούμενων χωρικών. Συχνά οι σπαχήδες απαιτούσαν την καταβολή του φόρου από άτομα που είχαν φύγει από το χωριό τους, και είτε είχαν εγκατασταθεί στην πόλη, είτε σε κάποιο άλλο χωριό.¹⁰⁰⁰ Τα άτομα αυτά, που έφευγαν από τον τόπο τους, φρόντιζαν να έχουν πιστοποιημένες αποδείξεις, ώστε να αποφεύγεται η επιβολή του εν λόγω φόρου. Μια τέτοια περίπτωση παρουσιάζεται σε έγγραφο του 1593, όπου

⁹⁹⁹ Jennings, *Christians and Muslims*, 120-1.

¹⁰⁰⁰ Jennings, *Christians and Muslims*, 92.

κάποιος, προφανώς ντόπιος, μη μουσουλμάνος υπήκοος ονόματι Χριστοφής (γιος του Λουκά), ο οποίος ζούσε στην πόλη πια, έχοντας εγκαταλείψει ακαλλιέργητες τις γαίες του, εξασφάλισε την έκδοση βερατιού, με το οποίο πιστοποιούσε τη διαμονή του στην πόλη και διασφάλιζε, ταυτόχρονα, την απαλλαγή του από την καταβολή του *zift bozan resmi*.¹⁰⁰¹

Βέβαια, απ' ότι φαίνεται, ακόμη και αυτού του είδους οι διαπιστεύσεις, όπως λόγου χάρη ένα βεράτι, δεν αρκούσαν πάντα για να προφυλάξουν τους υπηκόους από τις αθέμιτες φορολογικές πιέσεις. Το 1594 ένας σπαχής ονόματι Μουσά, από το χωριό Βυζακιά του kaza Λευκωσίας, διεκδίκησε την αναδρομική είσπραξη του φόρου *zift bozan resmi* από μη μουσουλμάνο ντόπιο υπήκοο ονόματι Αργύρης (γιος του Κυριάκου), ο οποίος, όμως, είχε φύγει από το χωριό 18 χρόνια πριν, και είχε εγκατασταθεί σ' ένα άλλο. Ο υποψήφιος φορολογούμενος, ωστόσο, αντέταξε ως απόδειξη απαλλαγής από τον φόρο μια σουλτανική διαταγή που είχε στην κατοχή του.¹⁰⁰² Η διαταγή αυτή, καθώς και ένας φετβάς που τη συνόδευε, δήλωνε ότι, σε περίπτωση που κάποιος άφηνε τον τόπο κατοικίας του και πήγαινε σ' έναν άλλο, όπου θα ζούσε μόνιμα επί 18 ή 20 συναπτά έτη, τότε δεν θα κατέβαλλε πλέον τον φόρο *zift bozan resmi*. Η απαίτηση του σπαχή να εισπράξει τον φόρο επειδή ο αγρότης είχε αφήσει τη γη ακαλλιέργητη δεν ίσχυε σε περίπτωση που κάποιος ζούσε σε νέο τόπο πάνω από αυτό το καθορισμένο διάστημα, και θεωρούνταν, επιπλέον, ως άσκηση αθέμιτης πίεσης η είσπραξή τους (εκ μέρους του σπαχή προς τον ραγιά), η οποία αντέβαινε στο «γράμμα» του νόμου. Ο σχετικός φετβάς συνιστούσε, μάλιστα, τον περιορισμό του σπαχή από το να προβεί στην ενέργεια της παράνομης είσπραξης.¹⁰⁰³

Απ' ό,τι φαίνεται και από την παραπάνω περίπτωση, ο μόνος τρόπος να απαλλαγεί κάποιος από τον *zift bozan resmi* ήταν η παρέλευση ενός ορισμένου χρονικού διαστήματος από τη χρονική στιγμή της φυγής του από τον τόπο του, και αυτό γινόταν με την εξασφάλιση ενός εγγράφου που θα το αποδείκνυε, το οποίο ήταν συνήθως ένα φερμάνι. Το χρονικό διάστημα που έπρεπε να έχει παρέλθει από τη φυγή

¹⁰⁰¹ Jennings, *Christians and Muslims*, 94.

¹⁰⁰² Dündar, *Kıbrıs*, 266 (KŞS, Defter I, σ.64)· Jennings, *Christians and Muslims*, 92.

¹⁰⁰³ Jennings, *Christians and Muslims*, 86.

του, και που ταυτίζονταν με τη μόνιμη διαμονή του σε άλλον τόπο, δεν φαίνεται να είναι σταθερό.¹⁰⁰⁴

Το χρονικό όριο των 18-20 χρόνων απουσίας, που διασφάλιζε την απαλλαγή ενός ραγιά από τον φόρο, παρουσιάζει διακυμάνσεις, ειδικά κατά τον 17^ο αιώνα. Σε έγγραφο του 1634, αναφέρεται μια περίπτωση, όπου ο *odabaşı* των σπαχήδων της Αμμοχώστου κίνησε αγωγή κατά δυο μη μουσουλμάνων, με την κατηγορία ότι είχαν φύγει παράνομα από το χωριό τους στον kaza Μεσσαορίας πριν κάποια χρόνια,¹⁰⁰⁵ προκειμένου να εγκατασταθούν στη Λευκωσία, όπου και διέμεναν. Επικαλούμενος σουλτανική διαταγή που είχε στην κατοχή του, ισχυρίστηκε ότι, μόνο εφόσον είχαν παρέλθει 10 χρόνια από τη φυγή του, είχε κάποιος ραγιάς χωρικός το δικαίωμα να παραμείνει στον νέο τόπο που είχε επιλέξει, χωρίς να πληρώνει τον *zift bozan resmi*. Ειδάλλως, σε περίπτωση που δεν είχε περάσει μια δεκαετία, ο χωρικός όφειλε να επιστρέψει στο παλαιό χωριό του ή, εναλλακτικά, και εφόσον επέλεγε να παραμείνει στο νέο του μέρος, όφειλε να πληρώνει τον φόρο για τις γαίες που άφηνε πίσω του ακαλλιέργητες.¹⁰⁰⁶

Για να αποφευχθεί, επομένως, το ενδεχόμενο της εγκατάλειψης των καλλιεργήσιμων γαιών και η οριστική φυγή του χωρικού από το χωριό του, το οθωμανικό δίκαιο έδινε στον σπαχή τη δυνατότητα ή ίσως την ευκαιρία, με την έγκριση του καδή, να εξαναγκάσει τον φυγά σε επιστροφή στο χωριό του, όπου και παρέμενε καταγραμμένος, με την προϋπόθεση να το πράξει εντός 10 ή 15 χρόνων από τη στιγμή της φυγής του, ειδάλλως ο φυγάς-αγρότης είχε δικαίωμα να παραμείνει στον νέο τόπο που επέλεξε, και μάλιστα χωρίς να οφείλει τον φόρο του *zift bozan resmi* στον σπαχή.¹⁰⁰⁷ Ο φυγάς-αγρότης παρέμενε, όπως αναφέρθηκε, εγγεγραμμένος στους φορολογικούς καταλόγους του χωριού του, αδιακρίτως με το χρονικό διάστημα που είχε παρέλθει από την ημέρα της εγκατάστασής του σε άλλο μέρος. Αυτό έχει πιστοποιηθεί από σχετικό διάταγμα του 1584, το οποίο αφορούσε τους όρους για την προετοιμασία της απογραφής της περιοχής του Καραμάν για εκείνο το έτος, και στο οποίο αναφερόταν ότι, ακόμη και αυτοί που έλειπαν για χρόνια σε άλλον τόπο, θα έπρεπε να συμπεριληφθούν στην απογραφή. Μάλιστα υπήρχαν και περιπτώσεις

¹⁰⁰⁴ Jennings, *Christians and Muslims*, 86.

¹⁰⁰⁵ Δεν αναφέρεται πόσα χρόνια πριν έφυγαν οι ραγιάδες ώστε να ξέρουμε αν ήταν όντως παράνομα (κατά τα λεγόμενα του σπαχή), ούτε και την απόφαση του ιεροδικείου.

¹⁰⁰⁶ Jennings, *Christians and Muslims*, 92.

¹⁰⁰⁷ Ιναλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Η κλασική εποχή, 1300-1600*, 411.

καταστίχων, στα οποία καταγραφόταν ακόμη και ο νέος τόπος που είχε επιλέξει να εγκατασταθεί ο φυγάς (είτε τεκμηριωμένα από μαρτυρία του ίδιου, είτε κατά προσέγγιση), κυρίως όταν επρόκειτο για μετεγκατάσταση σε κάποιο αστικό κέντρο.¹⁰⁰⁸

Η φυγή από έναν τόπο προκαλούσε διάφορα ζητήματα στους σπαχήδες, ειδικά όταν δεν μπορούσαν να εισπράξουν τον φόρο *çift bozan resmi*. Για τον λόγο αυτό, προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να τον εξασφαλίσουν. Περιορίζονταν, όμως, θεωρητικά τουλάχιστον, από τις σουλτανικές διαταγές, που έθεταν κάποιους φραγμούς στην είσπραξη του εν λόγω φόρου. Σε έγγραφο του 1593, αναφέρεται ότι κάποιος ραγιάς ονόματι Ζιγιά είχε στα χέρια του διαταγή, που όριζε ότι, εφόσον κάποιος ήταν απών για πάνω από τρία χρόνια από τον τόπο του, είχε δικαίωμα να ζήσει στην νέα τοποθεσία που είχε επιλέξει, χωρίς να παρεμποδίζεται ή να καταπιέζεται. Ο προαναφερθείς ραγιάς ζούσε πάνω από 20 χρόνια στον νέο του τόπο. Ο σπαχής της τοποθεσίας όπου ζούσε προηγουμένως, στην περιοχή Χρυσοχού, προσπαθούσε να εκβιάσει την επιστροφή του στον παλιό του τόπο, προφανώς με σκοπό να καρπώνεται τους διάφορους φόρους που οι χωρικοί έδιδαν στον σπαχή, ωστόσο, βάσει της διαταγής που είχε στα χέρια του ο ραγιάς, ο σπαχής δεν είχε δικαίωμα να πράξει τοιούτως.¹⁰⁰⁹

Σε έγγραφο του 1634, ο *odabaşı* των σπαχήδων του κάστρου της Αμμοχώστου, ονόματι Μεχμέτ, ζητά από κάποιον ραγιά από τη Λευκωσία να καταβάλει τον φόρο *çift bozan resmi* για τις γαίες που άφηνε ακαλλιέργητες. Όμως, ο ραγιάς επικαλέστηκε σχετικό φετβά που είχε στην κατοχή του, βάσει του οποίου, εφόσον κάποιος ραγιάς ζούσε σε άλλο χωριό για 35 χρόνια και δεν είχε καλλιεργήσιμες γαίες, ο σπαχής δεν είχε αντίστοιχα το δικαίωμα να αξιώνει την είσπραξη των φόρων που απευθύνονται σε όσους κατέχουν γαίες.¹⁰¹⁰

Στην περίπτωση αυτή, βλέπουμε το αδιέξοδο που μπορούσε να δημιουργηθεί για τον σπαχή, αφού από τη μια δεν μπορούσε να εξαναγκάσει την επιστροφή ραγιάδων ώστε να εισπράττει φόρους, και από την άλλη το χρονικό περιθώριο της απουσίας των ραγιάδων, όταν βρίσκονταν εντός ορισμένων ορίων, δεν επέτρεπε στον

¹⁰⁰⁸ Barkan, *XV ve XVI İnci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zırai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, 24.

¹⁰⁰⁹ Jennings, *Christians and Muslims*, 92.

¹⁰¹⁰ Jennings, *Christians and Muslims*, 87.

σπαχή την είσπραξη του *çift bozan resmi*. Δεν είμαστε, όμως, σε θέση να εκτιμήσουμε σε ποιο βαθμό οι σουλτανικές διαταγές, οι φετβάδες και οι όποιοι θεωρητικοί κανονισμοί περιόριζαν στην πράξη την τάση κατάχρησης εξουσίας των σπαχήδων απέναντι στους φορολογούμενους χωρικούς. Περιοριζόμαστε στο να έχουμε μια θεωρητική εικόνα του φορολογικού πλαισίου και των κανονισμών που προστάτευαν τους φορολογούμενους, που προκύπτει, όμως, μόνο από τα σουλτανικά διατάγματα ή από τις περιπτώσεις που καταγράφηκαν σε δικαστικά κατάστιχα, και τα οποία κατά καιρούς έχουν μελετηθεί. Δεν μπορούμε, όμως, με σαφήνεια και βεβαιότητα να σφυγμομετρήσουμε την ισορροπία μεταξύ της διατύπωσης και της εφαρμογής, ούτε να καταμετρήσουμε τις περιπτώσεις των καταχρήσεων που δεν πέρασαν ποτέ το κατώφλι του ιεροδικείου ή αντίστοιχα δεν αποτυπώθηκαν με κάποιο τρόπο σε αρχεία διαθέσιμα στους ιστορικούς, ώστε να εξετάσουμε συγκριτικά και στατιστικά τα στοιχεία που θα συγκεντρωθούν.

Αστικοί φόροι (ή φόροι πόλεων)

Οι αστικοί φόροι διαφέρουν ως προς το είδος τους, αλλά και ως προς τις ανάγκες και τους σκοπούς που εξυπηρετούν, σε σχέση με τους φόρους της υπαίθρου. Φυσικά, στους αστικούς φόρους συμπεριλαμβάνονται και φόροι που είναι υπεράνω αυτού του διαχωρισμού, και τους συναντάμε τόσο στην ύπαιθρο, όσο και στις πόλεις της οθωμανικής επικράτειας, όπως ο *cizye*.

Οι φόροι στα περιορισμένα, τόσο σε αριθμό όσο και σε έκταση, αστικά κέντρα της Κύπρου συνίσταντο κυρίως σε ειδικά τέλη, που αφορούσαν εμπορικές δραστηριότητες, τέλη αγοράς, πρόστιμα, ενοίκια από τομείς που βρίσκονταν σε κρατικό έλεγχο, κλπ.¹⁰¹¹ Επιπλέον, η γεωγραφική τοποθεσία της κάθε πόλης έπαιζε ρόλο στη φορολόγησή της. Παραδειγματος χάριν, στη Λευκωσία, που ήταν οχυρωμένη πόλη, υπήρχε φόρος για τη διέλευση από τις πύλες των τειχών της πόλης (*Mahsul-u mukataa-i ebnav kala-i Lefkoşa*)¹⁰¹², ενώ πόλεις που διέθεταν λιμάνι, όπως η Αμμόχωστος, η Λεμεσός, η Κερύνεια και η Πάφος, επιφορτίζονταν με ειδική φορολογία επί των λιμανιών. Από τις πόλεις αυτές εισπράττονταν εθιμικά τέλη λιμανιού, αγκυροβόλησης των πλοίων και αποβάθρας (*Mahsul-u mukataa-i gümrük-i*

¹⁰¹¹ Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 180' Dündar, *Kıbrıs*, 249-51.

¹⁰¹² Dündar, *Kıbrıs*, 249.

iskele-i hakk-i liman ve resm-i lenger). Επίσης, σε ό,τι αφορά το υδάτινο στοιχείο, υπήρχε φόρος που αφορούσε το ψάρεμα και τη χρήση διχτυών (θυννείο, *Mahsul-u mukataa-i dalyan-i mahi*) αλλά και φόρος για τις αλυκές (*Mahsul-i memleha*).¹⁰¹³

Στη φορολογία της πόλης, συναντάμε τέλη που αφορούν τον τομέα της αγοράς και τη διαδικασία της αγοραπωλησίας (*bac-i Pazar*) και (*İhtisab*).¹⁰¹⁴ Για παράδειγμα, υπήρχαν συγκεκριμένοι φόροι που εισπράττονταν από την πώληση ζώων, όπως προβάτων, βοοειδών και αλόγων (*bac-i pay-i ağnam ve gan ve esb*).¹⁰¹⁵

Η βιοτεχνία και το εμπόριο ήταν ένας τομέας που εκπροσωπούσε σημαντικό ποσοστό των εισοδημάτων από τους αστικούς φόρους, όπως και φόροι του δημόσιου ταμείου (*beyt ül-mal*). Εισπράττονταν φόροι από διάφορα είδη βιοτεχνιών και εμπορικών καταστημάτων, όπως βαφεία (*Boyahane*), σφαγεία (*Serhane*), βυρσοδεψεία (*Dabbağhane*), κρεοπωλεία (*Kasabhane*), κλπ.¹⁰¹⁶

Επίσης, υπήρχαν περιστασιακοί φόροι, όπως απρόβλεπτα εισοδήματα (*Bad-i heva*), πρόστιμα (*cürm-ü cinayet*), φόρος γάμου για τους άνδρες των κάστρων/φρουριών και τους ραγιάδες (*resm-i arusene*), ειδικός φόρος κρασιού (*bac-i hamr*), φόροι επί της χαμένης ιδιοκτησίας (*mal-i gayib ve mal-i mefkud*) και φόροι για τους φυγάδες σκλάβους (*yave ve kaçgun ve mürdegan-i abd-i abik*), αλλά και για την αγορά σκλάβων, επιβεβαιωμένοι τουλάχιστον για τον 16^ο αιώνα.¹⁰¹⁷

Φόροι σε προϊόντα της γης (π.χ. στα βελανίδια, *Resm-i pelüt*), στα φρούτα και τα λαχανικά (*Resm-i meyve ve besatin*), αλλά και διαδικασίες που αφορούσαν τη συντήρηση των καλλιεργήσιμων γαιών και διαδικασίες γύρω από τα αγροτικά προϊόντα, όπως φόρο για το νερό που αντλούνταν για τις αρόσιμες γαίες (*Mahsul-u ma-i mezra*), το ζύγισμα σιτηρών (*kapan-i dakik*), κλπ.

Παρατηρεί κανείς πως οι αστικοί φόροι είναι σχεδόν στο σύνολό τους εθιμικοί φόροι, καθορισμένοι, δηλαδή, με βάση το οθωμανικό δίκαιο και τις ανάγκες του οθωμανικού διοικητικού μηχανισμού, με εξαίρεση, βέβαια, τον κεφαλικό φόρο και την σπέντζα, όπως προείπαμε, οι οποίοι λαμβάνονταν τόσο από τις πόλεις όσο και από την ύπαιθρο, και εντάσσονται στην κατηγορία των δικαιικών/θρησκευτικών

¹⁰¹³ Jennings, *Christians and Muslims*, 257· Dündar, *Kıbrıs*, 249-51.

¹⁰¹⁴ Dündar, *Kıbrıs*, 249-51.

¹⁰¹⁵ Dündar, *Kıbrıs*, 249-50.

¹⁰¹⁶ Jennings, *Christians and Muslims*, 256-64· Dündar, *Kıbrıs*, 249-51.

¹⁰¹⁷ Jennings, *Christians and Muslims*, 257.

φόρων. Γίνεται, επίσης, εμφανές ότι η αστική φορολογία εκμεταλλευόταν καιρίους τομείς από τη δομή αλλά και την καθημερινότητα μιας πόλης. Αξίζει να αναφέρουμε πως όλοι οι παραπάνω φόροι που αφορούν την Κύπρο είχαν καθοριστεί ήδη από τις απαρχές της οθωμανικής διοίκησης στο νησί, και αναφέρθηκαν για πρώτη φορά στο αναλυτικό κατάστιχο του 1572.¹⁰¹⁸

---

¹⁰¹⁸Βλ.σχετικά: Barkan, *XV ve XVI Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*,, 348-49· Sahillioğlu, “Osmanlı İdaresinde Kıbrısın İlk Yılı Bütçesi”· Jennings, “The Population, Taxation, and Wealth in the Cities and Villages of Cyprus”, 175-89.

ΜΕΡΟΣ Ε΄: Ο ΚΕΦΑΛΙΚΟΣ ΦΟΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

Τα χαρακτηριστικά του κεφαλικού φόρου

Όροι και προϋποθέσεις στην απόδοση και την είσπραξή του.

Ο κεφαλικός φόρος (*cizye*)¹⁰¹⁹ ανήκε στην κατηγορία των ιερονομικών φόρων (*tekalif-i şeriyе*) και συνιστούσε τον πρωιμότερο χρονολογικά θεσπισμένο φόρο στην ιστορία της οθωμανικής φορολογίας, με τον οποίο ήταν επιφορτισμένοι αποκλειστικά και μόνο οι μη μουσουλμάνοι, ενήλικοι και υγιείς άρρενες υπήκοοι.¹⁰²⁰ Η φυσιογνωμία του, σε συνδυασμό με τον τρόπο καταγραφής του στα οθωμανικά έγγραφα, τον καθιστούν ένα διαχρονικό αντικείμενο μελέτης, με αναμφίβολα ενδιαφέρουσες παραμέτρους για πολλούς τομείς της οθωμανικής ιστορίας καθ' όλο το χρονικό φάσμα της. Πέρα από εργαλείο διαμόρφωσης κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών, ο κεφαλικός φόρος διεκδικεί μια θέση στη μελέτη της οθωμανικής επαρχιακής διοίκησης, και υπό αυτό το πρίσμα προσεγγίζεται μέσα από την περίπτωση της Κύπρου κατά τον 17^ο αιώνα.

Η επιβολή του οθωμανικού συστήματος διοίκησης —το οποίο λειτουργούσε μέσα σε ένα αυστηρά ισλαμικό νομοθετικό πλαίσιο—¹⁰²¹ σηματοδοτούσε τη δέσμευση όλων των μη μουσουλμάνων κατοίκων της κάθε επαρχίας στην καταβολή του κεφαλικού φόρου. Το 1571, με την κατάληψη της Κύπρου από τους Οθωμανούς, ο μη μουσουλμανικός πληθυσμός του νησιού θα υποχρεωνόταν στο εξής να καταβάλει, πέραν των άλλων φόρων, και τον *cizye*. Ο Hill αναφέρει ότι οι μη μουσουλμάνοι ραγιάδες της Κύπρου είχαν ζητήσει να απαλλαγούν από τον κεφαλικό φόρο του 1571, δηλαδή του πρώτου έτους της οθωμανικής διοίκησης στο νησί, λόγω

¹⁰¹⁹ Η σύγχυση μεταξύ των όρων της *haraç* και *cizye* στα οθωμανικά έγγραφα έχει επισημανθεί από πολλούς ερευνητές. Ωστόσο, πρέπει να διευκρινιστεί ότι πρόκειται για δύο διαφορετικούς φόρους που ανήκαν στην ίδια κατηγορία, των φόρων που προβλέπονται στον ισλαμικό νόμο. Βλ. Halil İnalçık, “Djizya”, EI2, τ.2(1991), 562-66.

¹⁰²⁰ İnalçık, “Djizya”, EI2, 562. Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, στο *Osmanlı Devleti Tarihi II*, (ed.) E. İhsanoğlu (Istanbul: 1999): 534.

¹⁰²¹ Γενικά για τους φόρους που όριζε το Ισλάμ βλ. Salih Tuğ, *İslam Vergi Hukukunun ortaya çıkışı*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1984), (Ειδικά για τον κεφαλικό φόρο βλ. 123-32).

των δυσκολιών που είχαν περάσει με τα γεγονότα του πολέμου, επισημαίνοντας, όμως, ότι δεν είναι γνωστό εάν εισακούστηκε το αίτημά τους.¹⁰²²

Ο Hill χρησιμοποιεί τον όρο *haraç* για να αναφερθεί στον κεφαλικό φόρο, παρότι συνάγεται από τα συμφραζόμενα ότι αναφέρεται στον *cizye*. Πρόκειται για μια σύγχυση ανάμεσα στους δυο όρους, *χαράτσι* και κεφαλικό φόρο, που δεν γίνεται μόνο από μελετητές, αλλά και από τις ίδιες τις πηγές ενίοτε, και στην οποία αναφέρεται τρόπον τινά και ο ίδιος ο Hill, επισημαίνοντας ότι ο όρος *χαράτσι* είχε επικρατήσει να σημαίνει τον κεφαλικό φόρο ή και το φόρο γενικά, παρόλο που ήταν ένας άλλος ξεχωριστός φόρος.¹⁰²³ Ενδεικτικό αυτής της σύγχυσης μεταξύ των δύο όρων είναι το γεγονός ότι, κατά τον 15^ο αιώνα, ο εισπράκτορας του κεφαλικού φόρου έφερε την ονομασία «*haracı*». Επιπλέον, και στην ελληνική βιβλιογραφία, αλλά και στις ελληνικές αρχαιακές πηγές, συχνά ο *cizye* συναντάται ως «*χαράτσι*», ή και με άλλους όρους, όπως «*δόσιμο*», «*κεφαλιάτικο*», «*νενομισμένο ετήσιο*» κ.ά.. Η βάση αυτής της σύγχυσης έγκειται πιθανότατα στο γεγονός ότι, τόσο το *χαράτσι*, όσο και ο *cizye*, αποτελούν επί της ουσίας κεφαλικούς φόρους, δηλαδή φόρους που επέβαλλε η κεντρική οθωμανική διοίκηση κατά κεφαλήν (ατομικά). Η σύγχυση ή η ταύτιση του όρου *χαράτσι* με τον κεφαλικό φόρο δεν αφορά μόνο την περίπτωση της Κύπρου, αλλά εντοπίζεται σε αρκετές περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στην Ιερουσαλήμ, η περίπτωση καταγράφεται σε δικαστικά έγγραφα του 16^{ου} αιώνα.¹⁰²⁴

Χρηματική απόδοση του φόρου

Ένα βασικό χαρακτηριστικό της φυσιογνωμίας του *cizye*, που τον καθιστά σημαντικό για τον 17^ο αιώνα, ήταν το γεγονός ότι επρόκειτο για έναν διαχρονικά χρηματικό φόρο. Αυτό το χαρακτηριστικό έχει ένα ειδικό βάρος, αν επιχειρήσει κανείς να αποτιμήσει τον *cizye* με όρους οικονομικούς και διοικητικούς, σε ένα χρονικό πλαίσιο όπως αυτό του 17^{ου} αιώνα, όταν τα αποθέματα του αυτοκρατορικού θησαυροφυλακίου σε χρυσό ήταν ελλειμματικά, ενώ παράλληλα οι ανάγκες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε χρήμα ήταν ιδιαιτέρως αυξημένες για ποικίλους λόγους, όπως ο δαπανηρός και πολύχρονος πόλεμος με τους Αψβούργους, ή η

¹⁰²² Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 26-7.

¹⁰²³ «...the rayahs asked to be exempted from the kharaj ...» και λίγο παρακάτω «All the Christians were now reduced indiscriminately to the category of rayahs, that is to say, non-Muhammadan subjects liable to kharaj», Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 26-9 (υποσημ. 6).

¹⁰²⁴ Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Küdüslü Köylüler*, (Istanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 55.

υποχρέωση της κεντρικής διοίκησης για την καταβολή μισθών των γενιτσάρων. Σε ένα τέτοιο οικονομικό πλαίσιο, ο *cizye*, ο οποίος κατατίθετο απευθείας στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο, αποτελούσε, κατά τον 17^ο αιώνα, μια διασφαλισμένη εισοδηματική πηγή για την κεντρική διοίκηση, στην οποία μπορούσε να στηριχθεί σε δύσκολες χρονικές περιόδους, όπως η εν λόγω, και η οποία φόρος λειτουργούσε σαν μια «σταθερά» στην οθωμανική οικονομία.

Φορολογήσιμες μονάδες (*Hane-Nefer-Maktu*)

Η απόδοση του *cizye* στους φορολογούμενους ήταν οργανωμένη κατά περίπτωση είτε σε νοικοκυριά/εστίες (*hane*), είτε σε μεμονωμένα άτομα (*nefer*), είτε σε κοινότητες/συλλογικότητες ως ένα κατ'αποκοπή ποσό (*maktu*). Βασιζόμενοι σε αυτές τις φορολογήσιμες μονάδες, οι αρμόδιοι πραγματοποιούσαν τη συλλογή του κατ'εντολήν πάντα της κεντρικής διοίκησης. Το συνηθέστερο από τα τρία φορολογικά σχήματα ήταν αυτό του *hane*.¹⁰²⁵

Σε ό,τι αφορά την Κύπρο, οι φορολογούμενοι, που υποχρεώνονταν στην καταβολή του *cizye* κατά τον 17^ο αιώνα στο νησί, καταγράφονται τόσο σε *hane* όσο και σε *nefer*. Όπως σημειώνει ο Jennings, συχνά αυτοί οι δύο όροι συγχέονταν από τους Οθωμανούς αξιωματούχους, όμως στην ουσία και οι δύο αναφέρονται στον ενήλικα φορολογούμενο μη μουσουλμάνο άρρενα.¹⁰²⁶ Ορθά παρατηρεί ο Gazioğlu ότι, παρόλο που εξ ορισμού ο κεφαλικός ήταν ένας κατά κεφαλήν φόρος, τόσο στην Κύπρο όσο και σε πολλά άλλα μέρη της αυτοκρατορίας όπου υπήρχαν μη μουσουλμάνοι, ο *cizye* λαμβάνονταν σαν ένα είδος φόρου που επιβάρυνε την εστία (το νοικοκυριό) ως σύνολο, εξ' ου και η απόδοσή του πραγματοποιείται σε *hane* (λογιστικό «νοικοκυριό»). Βέβαια οι γυναίκες (με εξαίρεση τις χήρες), τα παιδιά, οι ηλικιωμένοι και οι ανήμποροι να εργαστούν ήταν απαλλαγμένοι από τον κεφαλικό φόρο, ωστόσο εκπροσωπούνταν, ως μια ενιαία μονάδα, από τα ενήλικα αρσενικά μέλη της οικογένειας.¹⁰²⁷ Αυτή η εκπροσώπηση είναι το σημείο που δημιουργεί πολλά προβλήματα στους ιστορικούς-ερευνητές, τους ασχολούμενους κυρίως με τα ζητήματα της δημογραφίας, διότι μόνο κατά προσέγγιση μπορεί να εκτιμηθεί ο

¹⁰²⁵ Faroqhi, «Κρίση και Αλλαγή», στο Inalcik-Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ.2, 146· Boris Christoff Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye”, *Belleten*, 8/32 (1944): 599-652· Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı*, 5/15 (Kış 2006): 159-79.

¹⁰²⁶ Jennings, *Christians and Muslims*, 191-197 (Πίνακας 6.1)· Darling, *Revenue-Raising*, 100-8.

¹⁰²⁷ Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 177.

αριθμός των ανθρώπων που απάρτιζαν ένα πραγματικό νοικοκυριό (οίκο), και κατ'έκταση ένα «νοικοκυριό» (*hane*) ως φορολογική μονάδα.¹⁰²⁸ Το κάθε «νοικοκυριό» είχε τη δική του σύσταση, που είναι δύσκολο να εξακριβωθεί, με αποτέλεσμα να αντικαθίστανται οι ακριβείς μετρήσεις από κατά προσέγγιση υπολογισμούς, και να συνθλιβονται οι ιδιαιτερότητες του κάθε πραγματικού νοικοκυριού στη μεθοδολογική χοάνη ενός επίπλαστου μέσου όρου επ' ωφελεία της ερευνητικής διεκπεραίωσης, πιθανόν όμως νοθεύοντας την ιστορική αλήθεια.

Πέρα από την ατομική απόδοση του *cizye* σε *hane* ή *nefer*, στην Κύπρο εφαρμόστηκε και η απόδοση του φόρου συλλογικά. Η περίπτωση του *maktu* είναι μια ιδιαίτερη περίπτωση. Αντί να επιβάλλεται ατομικά σε πρόσωπα ή εστίες/νοικοκυριά, ο *cizye* επιβαλλόταν ως ενιαίο ποσό σε ένα σύνολο ατόμων (κοινότητες, χωριά), ως ένα προκαθορισμένο ενιαίο ποσό, που το χωριό ή η κοινότητα όφειλε να πληρώσει μαζικά κατ'αποκοπή (*maktu*). Η μέθοδος αυτή εφαρμόστηκε κατά κόρον στον κεφαλικό φόρο.¹⁰²⁹

Το σύστημα αυτό έχει θεωρηθεί από κάποιους ιστορικούς, αφενός ως ένα είδος προνομιακής φορολογικής μεταχείρισης και ως ένα μέσο προστασίας των φορολογουμένων από αυθαιρεσίες των Οθωμανών αξιωματούχων, και αφετέρου ως ένα σταθερό εισόδημα για την οθωμανική διοίκηση. Ωστόσο, υπάρχουν όψεις αυτού του συστήματος φορολόγησης που θέτουν εν αμφιβόλω τον χαρακτηρισμό του ως προνομιακό. Συγκεκριμένα, το σύστημα αυτό προέβλεπε ότι, εφόσον κάποιος πέθαινε ή έφευγε από την κοινότητα, το μέρος του συνολικού φόρου που του αναλογούσε το επωμιζόταν το σύνολο της κοινότητας. Ως εκ τούτου, σε περίπτωση μη καταγεγραμμένης πληθυσμιακής απώλειας ή φοροδιαφυγής, οι εναπομείναντες φορολογούμενοι επιβαρύνονταν οικονομικά, αφού καλούνταν να πληρώσουν ένα ποσό μεγαλύτερο από αυτό που τους αναλογούσε, ώστε να καλύψουν το κενό που άφηνε πίσω του ο κάθε φορολογούμενος, που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο διέφευγε της καταβολής του *cizye*.¹⁰³⁰ Ο İnalçik μάς πληροφορεί σχετικά ότι, ειδικά την εποχή του Μωάμεθ Β΄, το έλλειμμα αυτό όφειλαν να καλύψουν κατά το ήμισυ ο τιμαριούχος, στα εδάφη του οποίου διαβιούσε η εκάστοτε κοινότητα, και κατά το

¹⁰²⁸ Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", 599-652; McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe*, 80-2; Machiel Kiel, "Remarks on the Administration of the Poll Tax (Cizye) in the Ottoman Balkans and Value of Poll Tax Registers (Cizye Defterleri) for Demographic Research", *Etudes Balkaniques* 70/4 (1990): 70-104.

¹⁰²⁹ McGowan, *Economic life in Ottoman Europe*, 80-1.

¹⁰³⁰ Σαρρής, *Οθωμανική πραγματικότητα*, τ.2, 164-5.

έτερο ήμισυ τα μέλη της κοινότητας (φυσικά οι μη μουσουλμάνοι φορολογούμενοι). Με την πάροδο του χρόνου, όμως, το βάρος αυτό επωμίζονταν εξ ολοκλήρου και κατ' αποκλειστικότητα η (μη μουσουλμανική) κοινότητα, ειδικά μετά τον 16^ο αιώνα.¹⁰³¹

Κατά τον İnalçik, αυτή η μέθοδος συλλογικής εισπραξής του *cizye* υπήρξε η αιτία για να ερημώσουν κοινότητες ή χωριά σε τέτοιο βαθμό, ώστε να παρακινήσει τις οθωμανικές αρχές να κάνουν συχνούς ελέγχους (ανά τριετία) στα φορολογικά κατάστιχα, ώστε να αποφεύγονται τυχόν παραλείψεις ή εσφαλμένες μετρήσεις ως προς τον τρέχοντα, κάθε φορά, αριθμό των μη μουσουλμάνων φορολογουμένων. Με τον τρόπο αυτό, κατέγραφαν τις απώλειες σε πληθυσμό και αναπροσάρμοζαν, πιθανόν, το απαιτούμενο ποσό του φόρου, ενώ παράλληλα οι φυγάδες διώκονταν από ένα είδος ιδιωτικών φοροεκμισθωτών.¹⁰³² Βέβαια, ακόμη και αν όντως τηρούνταν αυτοί οι επανέλεγχοι στα δεφτέρια, και πάλι ίσως δεν ήταν σε θέση να εποπτεύουν επαρκώς την κίνηση του πληθυσμού, και ειδικά των νεοφερμένων, οι οποίοι πιθανόν να διέφευγαν της φορολογίας για τουλάχιστον όσο διάστημα μεσολαβούσε μέχρι την επόμενη καταγραφή, ή αντίστροφα να υπερχρεώνονταν οι φορολογούμενοι μιας περιοχής, επωμιζόμενοι το φορολογικό φορτίο όσων για διάφορους λόγους διέφευγαν της φορολογίας χωρίς να καταγραφεί η απουσία τους.

Το έτος 1636, οι μη μουσουλμάνοι φορολογούμενοι της Κύπρου, απευθυνόμενοι στον σουλτάνο Μουράτ Δ', ανέφεραν τη φορολογική πίεση που υφίσταντο από τους εισπράκτορες του κεφαλικού φόρου και η οποία είχε γίνει αιτία να εγκαταλείψουν το νησί αρκετοί φορολογούμενοι, προσδιορίζοντας τον αριθμό τους σε περίπου 3.500 *hane*.¹⁰³³ Έως εκείνη τη στιγμή, στο νησί υπήρχαν καταγεγραμμένα περί τα 20.000 *hane*, που κατέβαλλαν τον κεφαλικό φόρο. Μετά την φυγή των 3.500 *hane*, όμως, ο συνολικός αριθμός των *hane* που κατέβαλλαν τον κεφαλικό φόρο έπεσε στα 16.500. Εντούτοις, οι φοροεισπράκτορες συνέχιζαν να καταγράφουν στα κατάστιχα 20.000 *hane*, αντί των 16.500 *hane* που πραγματικά υπήρχαν, επιβαρύνοντας τους εναπομείναντες με το οικονομικό φορτίο των 3.500

¹⁰³¹ İnalçik, *An economic and social history*, τ.1, 68 Η ίδια λογική επικρατούσε και στο οθωμανικό ποινικό δίκαιο, όπου οι τυχόν κλοπές ή και δολοφονίες, που διαπράττονταν εντός των ορίων της κοινότητας, βάρυναν ολόκληρη την κοινότητα συνολικά. Βλ. İnalçik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Η κλασική εποχή 1300-1600*, 413.

¹⁰³² İnalçik, *An Economic and Social History*, τ. 1, 69.

¹⁰³³ Στην περίπτωση αυτή οι φορολογούμενοι αντιστοιχούν σε *hane*. Ωστόσο ο Jennings υποστηρίζει ότι ο όρος *nefer* είναι πιο κατάλληλος. Βλ. Jennings, *Christians and Muslims*, 202-3.

hane που είχαν φύγει. Έτσι, η σουλτανική διαταγή, που εκδόθηκε κατόπιν εκκλήσεως των μη μουσουλμάνων της Κύπρου στην Υψηλή Πύλη, όριζε ότι στο εξής θα έπρεπε να λαμβάνεται κεφαλικός φόρος μόνο εκ των 16.500 *hane*.¹⁰³⁴

Τριταξικός διαχωρισμός φορολογουμένων (*al'a-ensad-edna*)

Μια ακόμη ενδιαφέρουσα πτυχή του κεφαλικού φόρου ήταν η απόδοσή του σε διαφορετικές κλίμακες και η κατηγοριοποίηση των φορολογουμένων με εισοδηματικά κριτήρια. Ο ισλαμικός νόμος προέβλεπε τον διαχωρισμό των «απίστων» φορολογουμένων σε τρεις τάξεις, με κριτήριο την οικονομική τους δύναμη. Στην προ-οθωμανική περίοδο ήδη, οι νομομαθείς είχαν ορίσει ως τιμές του *cizye* τα 1, 2 ή 4 χρυσά δηνάρια ή 12, 24 ή 48 *dirhem* από καθαρό ασήμι για τους φτωχούς, τη μεσαία τάξη και τους πλούσιους, αντίστοιχα. Οι Οθωμανοί άλλαξαν αυτή την τριταξική διαίρεση, ορίζοντας ένα ενιαίο ποσό, το οποίο όφειλε να καταβάλει κάθε «νοικοκυριό», και το οποίο ανερχόταν συνήθως σε ένα κομμάτι χρυσού ή το ισοδύναμό του σε ασημένια νομίσματα, με διάφορες αποκλίσεις προς τα πάνω ή προς τα κάτω ανά περιοχή και χρονική περίοδο.¹⁰³⁵ Το έτος 1691, θεωρείται ένα έτος μεταρρυθμίσεων για τον τομέα της φορολογίας και τον κεφαλικό φόρο ιδιαίτερος, αλλάζοντας τη μεθοδολογία συλλογής του φόρου από «νοικοκυριά» (*hane*) σε άτομα (*nefer*) και εισάγοντας τη διαίρεση των φορολογουμένων σε τρεις τάξεις.¹⁰³⁶ Από κάποιους ιστορικούς θεωρείται ότι το 1691 έγινε μια προσπάθεια εξυγίανσης του φορολογικού συστήματος, όχι μόνο χάριν των φορολογουμένων, αλλά κυρίως χάριν των εκμισθωτών, ειδικά με την εισαγωγή, λίγα χρόνια αργότερα, του συστήματος *malikâne* (1695).¹⁰³⁷

Στην περίπτωση της Κύπρου, ωστόσο, δεν ισχύσει η διαπίστωση ότι, με τη φορολογική μεταρρύθμιση του 1691, εισήχθη αυτή η παλαιά ισλαμική μέθοδος του

¹⁰³⁴ Jennings, *Christians and Muslims*, 202-4· Dündar - Aydın, “3924 nolu Cizye Defterine göre Kıbrıs Eyaleti Baf ve Kukla kazalarında gayrimüslimler”, 79-80.

¹⁰³⁵ Ένα κομμάτι χρυσού ισοδυναμούσε με 60-70 άσπρα κατά την περίοδο 1520-70. Βλ. Inalcik, *An Economic and Social history*, τ.1, 69.

¹⁰³⁶ A. Özcan, ed., *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)* (Ankara: Turk Tarih Kurumu, 2000): 19-20· Darling, *Revenue-Raising*, 82-3· Marinos Sariyannis, “Notes on the Ottoman Poll-Tax reforms of the Late Seventeenth Century: The Case of Crete”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 54 (2011): 41-2.

¹⁰³⁷ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, (İstanbul:1985), 124· Kiel, “Remarks on the administration of the poll tax (*cizye*)”, 71.

διαχωρισμού σε τρεις τάξεις,¹⁰³⁸ διότι είχε τεθεί σε εφαρμογή ήδη από τον 16^ο αιώνα και συνέχισε να ισχύει και κατά τον 17^ο αιώνα για όσους πλήρωναν τον *cizye* στην Κύπρο.¹⁰³⁹ Ορθά επισημαίνει ο Hill, ότι τα ποσά που όφειλαν να καταβάλλουν οι τρεις τάξεις άλλαζαν από καιρού εις καιρόν, και ήταν αυτού του είδους την αλλαγή (δηλαδή σε τιμές), και όχι την ίδια τη διαίρεση σε τρεις τάξεις, που εισήγαγε ο μεγάλος βεζίρης Kōrülü oğlu Mustafa Paşa στα 1691.¹⁰⁴⁰ Ο Σαρηγιάννης ερμηνεύει το γεγονός ότι, ήδη από το πρώτο μισό του 16^{ου} αιώνα, τόσο στην Κύπρο όσο και στη Λήμνο, πιστοποιείται η εφαρμογή του τριταξικού διαχωρισμού, ενώ αντίστοιχα δεν ίσχυε την ίδια περίοδο για άλλες περιοχές, ως μια ένδειξη εφαρμογής της *İstimalet*.¹⁰⁴¹

Στη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία καταγράφεται η εφαρμογή και των δύο μεθόδων, δηλαδή και του ενιαίου ποσού και του τριταξικού διαχωρισμού των φορολογουμένων. Σε δύο γεωγραφικές περιοχές πλησίον της Κύπρου, την Κρήτη και την Ιερουσαλήμ, ίσχυσαν διαφορετικές προσεγγίσεις ως προς την εισπραξη του κεφαλικού φόρου κατά τον 17^ο αιώνα. Στην Κρήτη, τα πρώτα δύο χρόνια μετά την κατάληψη του Ηρακλείου, οι φορολογούμενοι του *cizye* χωρίζονταν σε τρεις τάξεις, καταβάλλοντας 168, 336 και 672 *akçe* αντίστοιχα.¹⁰⁴² Η τριταξική απόδοση του φόρου άλλαξε το 1672, τρία χρόνια μετά την κατάληψη της πόλης, και πλέον το ποσό που επιβαλλόταν στους φορολογούμενους ήταν ένα και το ίδιο για όλους και ανερχόταν στα 400 *akçe*.¹⁰⁴³ Προς το τέλος του 17^{ου} αιώνα, και για ένα μικρό διάστημα περίπου δύο ετών (1691 και 1692), τέθηκε εκ νέου σε λειτουργία ο διαχωρισμός των φορολογουμένων στις τρεις τάξεις *al'a*, *ensad* και *edna*, με τα ποσά του *cizye* να ανέρχονται σε 8, 4 και 2 γρόσια αντίστοιχα. Άλλαξε, όμως, και πάλι στα 1693, και από τον τριταξικό διαχωρισμό πέρασε και πάλι στο σύστημα του ενός

¹⁰³⁸ Özcan, *Anonim Osmanlı Tarihi*, 19-20· Faroqhi, «Κρίση και Αλλαγή», 146· Sariyannis, “Notes on the Ottoman Poll-Tax”, 41-2.

¹⁰³⁹ Dündar, *Kıbrıs*, 252-6· Darling, *Revenue-Raising*, 82-83· Gilles Veinstein, “Le législateur ottoman face à l’insularité: L’enseignement des *Kanunname*”, στο *Insularites ottomanes*, (eds.) Nicolas Vatin and Gilles Veinstein (Paris: Maisonneuve et Larose, 2004): 102· Σαρήης, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ.2, 169.

¹⁰⁴⁰ Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 29.

¹⁰⁴¹ Sariyannis, “Notes on the Ottoman Poll-Tax”: 44.

¹⁰⁴² Ν. Σταυρινίδης, *Μεταφράσεις τουρκικών ιστορικών εγγράφων*, (Ηράκλειο, 1975-1985, τ.1-5) τ. 2, 67, 113-138· Αντ. Γ. Σήφακας, «Το υπό των Τούρκων εισαχθέν εις Κρήτην φορολογικόν σύστημα», *ΕΕΚΣ*, 3 (1940):165.

¹⁰⁴³ Σταυρινίδης, *Μεταφράσεις*, τ.2, 67· Sariyannis, “Notes on the Ottoman Poll-Tax”, 44.

ποσού για όλους τους φορολογούμενους, το οποίο ανερχόταν στα 5 γρόσια για κάθε φορολογούμενο.¹⁰⁴⁴

Στην περιφέρεια της Ιερουσαλήμ, οι φορολογούμενοι δεν χωρίζονταν σε τρεις τάξεις, αλλά είχε οριστεί ως ελάχιστο ποσό κεφαλικού φόρου το ποσό του ενός χρυσού νομίσματος (*altın para*) το οποίο λαμβάνονταν ανά *hane*. Όταν στο θρόνο ανέβηκε ο Σελίμ Β΄ (1566), το ποσό του κεφαλικού φόρου για τους χριστιανούς ανέβηκε κατά 5 *akçe* και για τους Εβραίους κατά 10 *akçe*. Στα χωριά που βρίσκονταν στα περίξ της Ιερουσαλήμ, στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, ο κεφαλικός φόρος κυμαινόταν στα 60-70 *akçe*, λίγο αργότερα έφτασε στα 80 *akçe* και προς τα τέλη του αιώνα έφτανε τα 90.¹⁰⁴⁵ Στις περιπτώσεις της Κρήτης και της Ιερουσαλήμ, καταγράφονται αλλαγές, τόσο στο καταβαλλόμενο ποσό του κεφαλικού φόρου, όσο και στον τρόπο επιβολής του (με εναλλαγή των μεθόδων του ενιαίου ποσού, τριταξικού διαχωρισμού και *maktu*).

Σε ότι αφορά τη Κύπρο, η διαίρεση σε τρεις τάξεις ίσχυσε από το 1572, όταν έγινε η πρώτη γενική και λεπτομερής απογραφή, με σκοπό τον καταρτισμό των καταστίχων του κεφαλικού φόρου.¹⁰⁴⁶ Ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός αναφέρει ότι, αμέσως μετά την άλωση του νησιού το 1571, οργανώθηκε αυτός ο διαχωρισμός σε τρεις τάξεις: «*Εδιωρίσθη λέγω ούτος ο λαός εις τρεις τάξεις, ως πολλοί στοχάζονται και πάλαι, και την σήμερον, οι μεν της πρώτης τάξεως άνδρες να πληρώνουσιν από ένδεκα γρόσια κάθε χρόνον δόσιμον κεφαλιάτικον είτε χαράτζιον. Οι της δευτέρας κι αδυνατωτέρας άνδρες από πέντε ήμισυ, κι οι της τρίτης και πτωχότεροι μόνον από τρία γρόσια*».¹⁰⁴⁷ Και εδώ βέβαια τίθεται το ζήτημα της σύγχυσης μεταξύ των όρων *χαράτσι* και *τζιζιέ*. Ο Κυπριανός αναφέρει τον όρο *χαράτσι*, ως τον φόρο που πλήρωναν οι ραγιάδες για να έχουν ένα κομμάτι γης και να μπορούν να το κληροδοτήσουν στους απογόνους τους, και συνεχίζει, λέγοντας πως σε αυτόν τον φόρο υπήρχε διαχωρισμός των φορολογουμένων σε τρεις τάξεις. Επικαλούμενος,

¹⁰⁴⁴ Μανόλης Γ. Πεπονάκης, *Εξισλαμισμοί και επανεκχριστιανισμοί στη Κρήτη (1645-1899)*, (διδακτορική διατριβή εκπονηθείσα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης), (Ρέθυμνο: Ιερά Μητρόπολις Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου, 1997), 43· Σταυρινίδη, *Μεταφράσεις*, τ. 2, 429· Sariyannis, “Notes on the Ottoman Poll-Tax”, 52-8.

¹⁰⁴⁵ Singer, *Kadılar*, 74.

¹⁰⁴⁶ Το φορολογικό σύστημα τέθηκε σε εφαρμογή αμέσως μετά την κατάκτηση της Κύπρου. Ο Σουλτάνος, μέσω φερμανιού (Οκτ. 1572), καθόρισε τους κανόνες της φορολογίας. Βλ. Barkan, *XV ve XVInci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zırai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, 348-53.

¹⁰⁴⁷ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 301.

όμως, τις γραπτές μαρτυρίες δυο ιστορικών του πολέμου της Κύπρου, των Φρα Βικεντίου Κορονέλλιου (γεωγράφου βενετού) και Φρα Άγγελου Καλέπιου του Λευκωσιάτη, αναφέρει ότι, κατά τα γραφόμενά τους, οι ραγιάδες πλήρωναν από έξι γρόσια έκαστος για να ασκούν ελεύθερα τη θρησκεία τους. Ο φόρος αυτός, που περιγράφουν οι δυο συγγραφείς, είναι ο *τζιζιέ*, ωστόσο δεν φαίνεται να υπάρχει τριταξικός διαχωρισμός, εφόσον αναφέρουν ένα μόνο ποσό ίδιο για όλους τους φορολογούμενους.¹⁰⁴⁸

Αυτό που δεν είναι ξεκάθαρο, είναι τα εισοδηματικά κριτήρια, βάσει των οποίων πραγματοποιούνταν η κατηγοριοποίηση των φορολογουμένων σε κάθε τάξη και πώς διαμορφωνόταν, εν τέλει, αυτή η τριταξική κατηγοριοποίηση σε υψηλή, μεσαία και χαμηλή τάξη.¹⁰⁴⁹ Το μόνο διακριτικό γνώρισμα είναι ότι, για κάθε τάξη υπήρχε μια ξεχωριστή σφραγίδα, στην οποία άλλαζε σε ετήσια βάση η ημερομηνία και το χρώμα των ενταλμάτων εισπραξης φόρου. Ο Σαρρής, όταν αναφέρεται σ' αυτή την τριμερή φορολογική διάταξη, χρησιμοποιεί, πιθανώς όχι τυχαία, τον όρο «κοινωνικές τάξεις» για να περιγράψει τις τρεις φορολογικές ομάδες του *cizye*, αποδίδοντας, με τον τρόπο αυτό, και τις κοινωνικές προεκτάσεις αυτής της φορολογικής λογικής,¹⁰⁵⁰ η οποία ίσχυσε μέχρι και την περίοδο των μεταρρυθμίσεων του Τανζιματ.¹⁰⁵¹

Εξαιρέσεις στην καταβολή του κεφαλικού φόρου

Η καταβολή του κεφαλικού φόρου δεν ήταν υποχρεωτική για όλο τον οθωμανικό πληθυσμό. Το ισλαμικό-οθωμανικό νομοθετικό πλαίσιο όριζε πως ο κεφαλικός φόρος βάρυνε αποκλειστικά τους μη μουσουλμάνους υπηκόους (ο περιορισμός αυτός ερείδονταν σε μια θεωρητική βάση, το βασικό επιχείρημα της οποίας ήταν ότι οι μη μουσουλμάνοι εξασφάλιζαν έτσι τη δυνατότητα επιβίωσής τους εντός των ορίων της οθωμανικής επικράτειας) και απευθυνόταν αποκλειστικά σε

¹⁰⁴⁸ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 301. Ο Ιναλτζίκ αναφέρει ότι η πρώτη τάξη πλήρωνε 100 άσπρα, η δεύτερη 80 και η τρίτη 60. Το άσπρο χρησιμοποιούνταν ήδη επί Σελτζούκων τον 12^ο αιώνα, υφίστατο συνεχείς υποτιμήσεις μέχρι που στα τέλη του 17^{ου} αιώνα αντικαταστάθηκε από το γρόσι (*kurus*) H.A.R. Gibb and Harold Bowen, *Islamic Society and the West. A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East*, 1/1, 1969, 1/2, 1969, London-New York-Toronto, 1/1, 49 και 1/2, 51-56· Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*.

¹⁰⁴⁹ Sariyannis, "Notes on the Ottoman Poll-Tax", 46-52.

¹⁰⁵⁰ Σαρρής, *Οθωμανική πραγματικότητα*, τ.2, 171.

¹⁰⁵¹ Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi* (Ankara: İşaret Yayınları, 1990), 112.

ενήλικες άρρενες, δηλαδή ηλικίας μεταξύ 14-75 ετών, που ήταν υγιείς και ικανοί να εργαστούν.¹⁰⁵² Ωστόσο, πέρα από αυτόν τον γενικό ορισμό, υπήρχαν κατηγορίες υπηκόων που εξαιρούνταν από την καταβολή του φόρου. Σε αυτούς ήταν εξ ορισμού όλοι οι μουσουλμάνοι υπήκοοι. Εκ των μη μουσουλμάνων, απαλλαγμένες από την καταβολή του φόρου ήταν οι γυναίκες, με εξαίρεση τις χήρες, όπως προαναφέραμε, και αυτό γιατί αναλάμβαναν τη θέση του προστάτη οικογενείας και έτσι φορολογούνταν στη θέση του εκλιπόντος συζύγου. Επιπλέον, από την καταβολή του φόρου εξαιρούνταν οι ηλικιωμένοι, τα παιδιά και οι έχοντες κάποιο είδος αναπηρίας ή ασθένειας, που τους απέκλειε από τον εργασιακό στίβο.¹⁰⁵³

Επίσης, απαλλαγμένοι από τον κεφαλικό φόρο ήταν και ορισμένοι άνθρωποι λόγω των ειδικών υπηρεσιών που προσέφεραν στο κράτος, όπως ήταν οι απασχολούμενοι σε υπηρεσίες του σαραγιού ή του ναυστάθμου, κάποιοι ιερωμένοι, όπως ο πατριάρχης, και ορισμένοι ανώτατοι υπάλληλοι ξένων διπλωματικών αντιπροσωπειών.¹⁰⁵⁴ Σύμφωνα με άλλες πληροφορίες, στους απαλλαγμένους από τον κεφαλικό φόρο ανήκαν και οι πολύ φτωχοί και οι δούλοι.¹⁰⁵⁵

---

¹⁰⁵² Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadî Yapısı”, 534.

¹⁰⁵³ Faroqhi, “Crisis and change”, 532· Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 177.

¹⁰⁵⁴ A.R. Altınay, *On altıncı Asırda İstanbul Hayatı* (Istanbul: Enderun Yayınevi, 1988), 180-182· Σαρρής, *Οσμανική πραγματικότητα*, τ. 2, 172.

¹⁰⁵⁵ Ο Jennings υπολογίζει στο 5% του μη μουσουλμανικού πληθυσμού τους δούλους για το έτος που ακολούθησε την άλωση, δηλαδή για το έτος 1572, χωρίς όμως να διευκρινίζει ποιες πηγές ή ποια μεθοδολογία τον οδήγησε σε αυτό τον υπολογισμό. Jennings, *Christians and Muslims*, 197.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

Κεφαλικός φόρος και μοναστήρια.

Προνόμια και περιορισμοί

Έγινε ήδη αναφορά στις κατηγορίες των υπηκόων που εξαιρούνταν, βάσει νόμου, από την καταβολή του κεφαλικού φόρου. Τι ίσχυε για τα μοναστήρια και τους μοναχούς; Κατέβαλλαν ή όχι τον *cizye*;

Ο κεφαλικός φόρος αποδιδόταν στα μοναστήρια της Κύπρου, όπως και σε άλλες περιοχές, ως ένα κατ' αποκοπή ποσό (*maktu*). Πέραν από τα όποια προνόμια, τα οποία απέρρεαν από το νομικό καθεστώς γαιοκτησίας τους, και ιδιαίτερα από τον χαρακτηρισμό τους ως ευαγή και θρησκευτικά ιδρύματα, αλλά και από την σχετικά σταθερή φοροδοτική τους παρουσία, τα μοναστήρια υφίσταντο και περιορισμούς, οι οποίοι απέρρεαν κυρίως από το γεγονός ότι εντάσσονταν στην ευρύτερη ομάδα των μη μουσουλμάνων υπηκόων. Ως εκ τούτου, δεν ήταν σε θέση να έχουν λόγο σε υποθέσεις άλλες πέραν των Χριστιανών. Αδυνατούσαν να αποκτήσουν τίτλους και θεσμική αναγνώριση. Επιπλέον, θα πρέπει να γίνεται αναφορά στη διαφορά μεταξύ των μοναστηριών και των εκκλησιών, και κατ' επέκταση μεταξύ των μοναχών και των ιερέων. Η διάκριση αυτή είχε οικονομική και κοινωνική διάσταση. Αφενός μεν μοναστήρια και μοναχοί, όπως προείπαμε, αποτελούσαν μια ιδιαίτερη ομάδα, που φορολογούνταν και καταγράφονταν ξεχωριστά, από την άλλη πλευρά, εκκλησίες και ιερείς δεν ανήκαν σε αυτή την κατηγορία. Οι ορθόδοξοι ιερωμένοι και τα μοναστήρια δεν εξαιρούνταν από την καταβολή του κεφαλικού φόρου. Κατέβαλλαν τον φόρο με κάποιες ελαφρύνσεις, που αφορούσαν τον τρόπο πληρωμής, και σε αυτό συνηγορούν σχετικές έρευνες, κυρίως για μοναστήρια του ελλαδικού χώρου, και ειδικά η περίπτωση του Αγίου Όρους. Ένα παράδειγμα είναι οι μονές της Ξάνθης, οι οποίες, στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, εξαιρέθηκαν από την κανονική πληρωμή του φόρου του έτους 1605/6, καταβάλλοντας αντ' αυτού ένα ποσό 12.000 ακçe.¹⁰⁵⁶

¹⁰⁵⁶ McGowan, *Economic life in Ottoman Europe*, 80-1. Φωκίων Κοτζαγεώργης, «Τα μοναστήρια ως οθωμανικές τοπικές ελίτ», στο (επιμ.) Ηλίας Κολοβός, *Μοναστήρια, οικονομία και πολιτική*, (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2011), 170-90. Φ.Π. Κοτζαγεώργης, *Μικρές πόλεις της ελληνικής χερσονήσου κατά την πρώιμη νεότερη εποχή. Η περίπτωση της Ξάνθης (15^{ος}-17^{ος} αι.)*, (Ξάνθη: Ιερά Μητρόπολις Ξάνθης και Περιθεωρίου, 2008), 218. Σοφία Ν. Λαΐου, *Τα οθωμανικά έγγραφα της Μονής Βαρλαάμ Μετεώρων (16^{ος} - 19^{ος} αι.)*, (Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών-Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, 2011), 59.

Σε έγγραφο ιεροδικαστικής απόφασης (*hüccet*) του έτους 1688 στην Κύπρο, γύρω από το ζήτημα της φορολόγησης ή μη των μοναχών, γίνεται φανερό ότι, από τη στιγμή που κάποιος υπήκοος γινόταν μοναχός, έπαινε να καταβάλλει ατομικά είτε τον κεφαλικό φόρο είτε άλλους φόρους. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, τρεις μη μουσουλμάνοι κάτοικοι από το χωριό Τραχώνι του kaza Λευκωσίας είχαν κινήσει αγωγή εναντίον ενός συγχωριανού τους, απαιτώντας από αυτόν να καταβάλει τον κεφαλικό φόρο και άλλους έκτακτους φόρους που του αναλογούσαν, και τους οποίους είχε αποφύγει, με την αιτιολογία ότι δεν ήταν εγγεγραμμένος στα κατάστιχα. Ο κατηγορούμενος ως φοροφυγός δήλωσε με τη σειρά του στο ιεροδικείο, ότι στο μεταξύ είχε γίνει μοναχός στη Μονή Κύκκου, επικαλούμενος και τις μαρτυρίες των μαρτύρων (μουσουλμάνων και μη). Ως εκ τούτου, δεν είχαν δικαίωμα οι συγχωριανοί του να απαιτούν από αυτόν την καταβολή των φόρων, και η θέση του έγινε δεκτή από το ιεροδικείο, το οποίο, με τη σειρά του, υπερασπίστηκε ως νόμιμη την φορολογική ασυδοσία λόγω της ιδιότητάς του ως μοναχού και έκρινε ως αβάσιμες τις διεκδικήσεις των αντιδίκων του.¹⁰⁵⁷ Από το παραπάνω έγγραφο συνάγεται το συμπέρασμα ότι οι μοναχοί δεν συμπεριλαμβάνονταν στους καταλόγους του κεφαλικού φόρου ονομαστικά, όπως οι υπόλοιποι φορολογούμενοι, και ακόμη ότι ήταν απαλλαγμένοι τόσο από τον κεφαλικό, όσο και από κάποιους έκτακτους φόρους.

Η βαριά φορολογία ήταν ένας λόγος, για τον οποίον κάποιοι χριστιανοί αποφάσιζαν να ενδυθούν το μοναχικό σχήμα, προκειμένου να απαλλαγούν από αυτή την υποχρέωση. Η τακτική αυτή δεν σήμαινε, όμως, ότι τα μοναστήρια απαλλάσσονταν της φορολογίας. Ο εκάστοτε μη Μουσουλμάνος, ως Οθωμανός υπήκοος, τηρουμένων των προϋποθέσεων, ήταν επιφορτισμένος με την καταβολή του κεφαλικού φόρου, αλλά και πάλι, ως μέλος της μονής, συμμετείχε στο συνολικό ποσό του κεφαλικού φόρου που πλήρωνε η μονή του. Η διαφορά είναι ότι δεν κατέβαλλε μεμονωμένα το ποσό και δεν εγγραφόταν ονομαστικά στους φορολογικούς καταλόγους. Ωστόσο, σε αυτή την περίπτωση, το οθωμανικό φορολογικό σύστημα είχε προνοήσει να καλύψει το κενό που προέκυπτε από την αναχώρηση κάποιου φορολογούμενου, με την ανάληψη της υποχρέωσης καταβολής του φόρου από τα παιδιά του, τα οποία εγγράφονταν στο εξής αντ' αυτού στα φορολογικά κατάστιχα. Είναι ενδεικτική η περίπτωση που ακολουθεί.

---

¹⁰⁵⁷ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 215.

Σε ένα έγγραφο ιεροδικαστικής απόφασης (*hüccet*) του 1617, αναφέρεται ότι κάποιος μοναχός ονόματι Νικόδημος Νικολοπούλου, από το χωριό Καλλέπεια του kaza της Πάφου, δήλωσε στο ιεροδικείο τα εξής: *Ενώ ήταν «από τους ραγιάδες» του χωριού Πάνω Καλλέπεια, πριν από είκοσι χρόνια έγινε καλόγηρος και λόγω γήρατος αποσύρθηκε σε μοναστήρι. Τώρα όμως υποχρεώνουν τον γιό του Αλέξανδρο να πληρώνει έγγειο φόρο (haraç) στη θέση του. Επίσης μερικοί υπόφοροι χριστιανοί τον ενοχλούν, απαιτώντας από αυτόν κεφαλικό φόρο (cizye). Αφού ερευνήθηκε το θέμα και ρωτήθηκαν και οι συγχωριανοί του μοναχού («οι άπιστοι»), οι παπάδες και άλλοι, οι οποίοι πιστοποίησαν ότι πράγματι προ εικοσαετίας ο παραπάνω έγινε μοναχός και στους φορολογικούς καταλόγους στη θέση του εγγράφηκε ο γιος του, η απόφαση που λήφθηκε για την υπόθεση του μοναχού ήταν η εξής: «Επειδή τα βιβλία του ιερού νόμου γράφουν ότι οι χριστιανοί μοναχοί, οι οποίοι ζουν αποκομμένοι από τους υπόλοιπους συνανθρώπους τους στα μοναστήρια και στις εκκλησίες, απαλλάσσονται από τον έγγειο και τον κεφαλικό φόρο, και στη θέση τους πληρώνουν τα παιδιά τους, το ιεροδικείο αποφάσισε να μην απαιτείται κεφαλικό φόρος από τον Νικόδημο».*¹⁰⁵⁸

Παραχωρήσεις, όπως η κατ'αποκοπή πληρωμή του κεφαλικού φόρου και η εξαίρεση από έκτακτους φόρους, αποτελούσαν το βασικό σημείο, στο οποίο αντιδρούσαν οι υπόλοιποι μη μουσουλμάνοι φορολογούμενοι, αλλά και οι μουσουλμάνοι, κυρίως οι τοπικοί αξιωματούχοι. Οι τελευταίοι φαίνεται πως συχνά, με επιχείρημα τις φοροελαφρύνσεις των μοναχών και τη δική τους υποχρέωση να καταβάλλουν φόρους, έρχονταν σε ρήξη με τους μοναχούς, μη διστάζοντας να ασκήσουν πίεση σε αυτούς, τόσο θεμιτή όσο και αθέμιτη. Οι περιπτώσεις αυτές ήταν συνήθεις και σε άλλες περιοχές όπου υπήρχαν μοναστήρια, όπως στα μοναστήρια των Μετεώρων, όπως φαίνεται από την περίπτωση της μονής Βαρλαάμ.¹⁰⁵⁹ Η Κύπρος δεν αποτελούσε εξαίρεση.

Σε ιεροδικαστική απόφαση του έτους 1638 αναφέρονται τα εξής: *«Ο εκ των παπάδων της Λευκωσίας παπα-Λουκάς Λευτέρη προσκόμισε στο ιεροδικείο της Λάρνακας δύο ιερές διαταγές, το περιεχόμενο των οποίων είναι το εξής: μερικοί αξιωματούχοι καταλύουν στα μοναστήρια της Κύπρου και παίρνουν δωρεάν ζωοτροφές και τρόφιμα, απαιτούν φόρους και πάντοτε καταδυναστεύουν τους μοναχούς με την*

¹⁰⁵⁸ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 85.

¹⁰⁵⁹ Λαΐου, *Τα οθωμανικά έγγραφα της Μονής Βαρλαάμ Μετεώρων*, 55-7.

πρόφαση ότι αυτοί (οι μοναχοί) δεν είναι απαλλαγμένοι από τους φόρους. Οι μοναχοί όμως δεν υποχρεώνονται να καταβάλλουν τον έκτακτο φόρο αναρίζ για τα κτήματα και τις γαίες, που κατέχουν, αλλά ούτε και «φόρο ραγιάδων», καθώς και άλλα βαριά δασίματα. Στις δύο αυτές διαταγές επανειλημμένα γράφεται και διασαφηνίζεται ότι κανείς δεν πρέπει να ενεργεί αντίθετα με τον ιερό νόμο (*şer'i*), την νομοθεσία (*kanun*) και τις αυτοκρατορικές διαταγές, και να καταπιέζει τους μοναχούς. Επειδή είναι αναγκαίο οι δικαστές να εμποδίζουν παρόμοιες ενέργειες, συντάχθηκε το παρόν έγγραφο και δόθηκε στους μοναχούς, για να χρησιμεύει σε ώρα ανάγκης ως *temessuk* (αποδεικτικό έγγραφο).¹⁰⁶⁰

Τα παραπάνω έγγραφα, στην πλειοψηφία τους, δείχνουν ότι στις παραβιάσεις και πιέσεις των τοπικών αξιωματούχων, η κεντρική εξουσία αποφαινόταν υπέρ των μοναχών και των μοναστηριών, εκδίδοντας τις ανάλογες αποφάσεις που όριζαν την τιμωρία των υπευθύνων και την προστασία των μοναστηριών. Τα μοναστήρια, σε τέτοιες περιπτώσεις, έκαναν έκκληση για βοήθεια στην Πύλη, καταγγέλλοντας τις παραβιάσεις των αξιωματούχων. Συχνά τα διατάγματα του σουλτάνου δικαίωναν τις εκκλήσεις των μοναχών, ακόμη και έναντι τοπικών αξιωματούχων.¹⁰⁶¹ Η έγγραφη διαταγή του σουλτάνου διασφάλιζε, θεωρητικά τουλάχιστον, την απονομή της δικαιοσύνης και τη διατήρηση της τάξης. Δεν είμαστε, όμως, σε θέση να γνωρίζουμε τι γινόταν στην πράξη. Η απόσταση από την έγγραφη διαταγή μέχρι την υλοποίησή της είναι αρκετά μεγάλη, και αυτό αποδεικνύεται από την επανάληψη των φαινομένων κατάχρησης εξουσίας και παραβιάσεων του φορολογικού καθεστώτος σε όλο τον 17^ο αιώνα. Αν λοιπόν θεωρήσουμε τις σουλτανικές διαταγές ως έκφραση των προθέσεων του Σουλτάνου απέναντι στους ραγιάδες, και ειδικά στα μοναστήρια, μπορούμε να πούμε ότι τηρούσαν ένα πνεύμα δικαιοσύνης. Η οθωμανική διοίκηση, όμως, δεν στηρίχθηκε στις προθέσεις, αλλά στην εφαρμογή ή μη αυτών των προθέσεων.

Οι συνεχείς εκκλήσεις των ραγιάδων, και εν προκειμένω των μοναστηριών, προς τον Σουλτάνο για προστασία, δείχνουν ότι ο συντονισμός μεταξύ κεντρικής εξουσίας και τοπικής διοίκησης ήταν δυσλειτουργικός. Η «ηθική υποχρέωση» δεν ήταν αρκετή για να αναχαιτίσει τις παραβιάσεις έναντι των υπηκόων, αναδεικνύοντας

¹⁰⁶⁰ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 109.

¹⁰⁶¹ Κοτζαγεώργης, «Τα μοναστήρια ως οθωμανικές τοπικές ελίτ», 172-5.

κενά στην ομαλή λειτουργία της τοπικής διοίκησης σχετικά με τη διαχείριση των φόρων.

Το 1692, οι επίσκοποι και οι ηγούμενοι των μοναστηριών, που βρίσκονταν στους kaza Κερύνειας, Μόρφου, Πεντάγειας και της Λεύκας, με αίτησή τους στο διοικητικό συμβούλιο του νησιού (*διβάνιο της Κύπρου*), ζητούσαν να προστατευθούν από τους φοροεισπράκτορες που τους καταπίεζαν ζητώντας τους να καταβάλλουν τον κεφαλικό και άλλους φόρους. Δήλωναν, επίσης, ότι μέχρι τότε, δηλαδή μέχρι το 1692, οι μοναχοί των μοναστηριών αυτών των περιοχών δεν πλήρωναν τον κατ' αποκοπή φόρο (*maktu*),¹⁰⁶² ούτε τους άλλους φόρους, με την αιτιολογία ότι δεν εργάζονταν για το κέρδος. Το διβάνιο της Κύπρου, μετά από αυτή την αίτηση των μοναχών, εξέδωσε διαταγή (*buyuruldu*), στην οποία ο διοικητής της Κύπρου *İbrahim*, απευθυνόμενος προς τους καδήδες των παραπάνω kaza, τους διέταξε να εμποδίζουν στο εξής τους εισπράκτορες να απαιτούν την καταβολή του φόρου *maktu* από τους μοναχούς και τους ηγουμένους των μοναστηριών.¹⁰⁶³

Τα στοιχεία, που προκύπτουν από το παραπάνω έγγραφο, αποτελούν πράγματι σημείο προβληματισμού, καθώς, βάσει των όσων παρατίθενται στο εν λόγω έγγραφο, οι μοναχοί και τα μοναστήρια δεν φορολογούνταν μέχρι το 1692. Αυτό, όμως, δεν επαληθεύεται από το αναλυτικό φορολογικό κατάστιχο του κεφαλικού φόρου του έτους 1643, σύμφωνα με το οποίο τα μοναστήρια στην Κύπρο κατέβαλλαν τον *cizye*.¹⁰⁶⁴

Στο κατάστιχο του 1643 καταγράφονται 75 μοναστήρια στο νησί.¹⁰⁶⁵ Δεν είναι σαφές αν αυτά τα 75 μοναστήρια ήταν ο συνολικός αριθμός των μοναστηριών της Κύπρου ή μέρος αυτών. Κατά συνέπεια, δεν γνωρίζουμε αν φορολογούνταν όλα τα μοναστήρια ή κάποια, μετά από επιλογή. Το πιθανότερο είναι ότι φορολογούνταν ανεξαιρέτως, και άρα ο παραπάνω αριθμός αντιπροσώπευε όλα τα μοναστήρια του νησιού τη δεδομένη χρονική περίοδο. Σ' ό,τι αφορά την οργάνωση της είσπραξης του

¹⁰⁶² Αναφέρεται στον κεφαλικό φόρο (*cizye*).

¹⁰⁶³ Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.1, 245.

¹⁰⁶⁴ BOA, MAD.d. 8428, 356-8.

¹⁰⁶⁵ Styliani N. Lepida, "Monasteries and the Ottoman Poll Tax (*Cizye*) in the 17th century: Data from the Detailed Poll-Tax Register (*Mufassal Cizye Defteri*) of Cyprus in 1643", *Archivum Ottomanicum*, 32 (2015): 21-41.

κεφαλικού φόρου, αυτή ακολουθούσε τη διοικητική διαίρεση του νησιού σε 15 *nahiye*.¹⁰⁶⁶

Επισκοπές	Nahiye	Αριθμός μοναστηριών
Αρχιεπισκοπή	Λευκωσία	2
	Μεσαορία	5
	Καρπασία	2
Επισκοπή Λεμεσού	Τούζλα	2
	Λεμεσός	3
	Επισκοπή	3
	Κοιλάνι	4
Επισκοπή Πάφου	Πάφος	11
	Κούκλια	4
	Αυδήμου	7
	Χρυσοχού	12
	Κερύνεια	6
	Μόρφου	2
	Πεντάγυια	2
	Λεύκα	10
	ΣΥΝΟΛΟ	75

Πίνακας 27: Αριθμός μοναστηριών ανά *nahiye* (σύμφωνα με το κατάστιχο του *cizye* του 1643)

Τα 75 μοναστήρια που είναι καταγεγραμμένα στο κατάστιχο κάλυπταν γεωγραφικά όλο το νησί. Σύμφωνα με το κατάστιχο, υπήρχαν τρεις επισκοπές¹⁰⁶⁷, στις οποίες υπάγονταν τα μοναστήρια της Κύπρου: 1) Αρχιεπισκοπή, 2) Επισκοπή Λεμεσού, 3) Επισκοπή Πάφου.

Τα κυπριακά μοναστήρια συνιστούν μια διακριτή φορολογική κατηγορία όσον αφορά το *cizye*, και στο κατάστιχο του 1643 καταγράφονται ξεχωριστά από τους υπόλοιπους φορολογούμενους. Όσον αφορά το καθεστώς συλλογής του *cizye* από τα μοναστήρια, πρόκειται για μια αντιπροσωπευτική περίπτωση της μεθόδου *maktu*, δηλαδή της συλλογικής καταβολής του φόρου ως ένα ενιαίο ποσό. Το φορολογικό καθεστώς, και ειδικά το απαιτούμενο ποσό και ο τρόπος καταβολής του, αποτελούσαν το βασικό σημείο αναφοράς στις επαφές των μοναστηριών με την

¹⁰⁶⁶ BOA, MAD.d. 8428, 356-8. Dündar, “H.1053-M.1643 Tarihli 8428 No’lu Cizye Defteri’nin Tanitimi ve Değerlendirilmesi”, 131.

¹⁰⁶⁷ Ενδεχομένως να λείπει, από παράλειψη του γραφέα (:), κάποια επισκοπή, πιθανόν της Κερύνειας -στην οποία να υπάγονταν τα μοναστήρια των καζάδων Κερύνειας, Μόρφου, Πεντάγυιας και Λεύκας- διότι η διοικητική διαίρεση των ναχιγιέδων σε σχέση με τη διαίρεση σε επισκοπές παρουσιάζει κάποιες αναντιστοιχίες.

οθωμανική εξουσία, τόσο την κεντρική όσο και την τοπική. Ο κεφαλικός φόρος ήταν ο βασικός φόρος, τον οποίο πλήρωναν τα μοναστήρια σε ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως αντίτιμο δεκάτης για την παραγωγή των προϊόντων από τα κτήματά τους. Το συνολικό ποσό αυξανόταν, σε περίπτωση που η περιουσία της εκάστοτε μονής μεγάλωνε.¹⁰⁶⁸

Οι φορολογούμενοι του *cizye*, όπως ήδη αναφέρθηκε, χωρίζονταν σε τρεις φορολογικές τάξεις, τη χαμηλή (*edna*), τη μεσαία (*evsat*) και την υψηλή (*a'la*), ανάλογα με την οικονομική τους κατάσταση.¹⁰⁶⁹ Τα εν λόγω 75 μοναστήρια ακολουθούσαν και αυτά την παραπάνω κατηγοριοποίηση σε *edna*, *evsat* και *a'la*.¹⁰⁷⁰ Δεν είναι διαθέσιμες περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τα κριτήρια κατάταξης του κάθε μοναστηριού στις παραπάνω κατηγορίες. Ωστόσο, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι τα μοναστήρια είναι κατανεμημένα ισόποσα σε κάθε κατηγορία, χωρίς, όμως, να γνωρίζουμε αν πρόκειται για σύμπτωση ή όχι. Συγκεκριμένα, στη χαμηλή κατηγορία καταγράφονται 25 μοναστήρια, στη μεσαία κατηγορία 25 μοναστήρια και τέλος στην τρίτη κατηγορία επίσης 25 μοναστήρια. Το κατάστιχο δεν μας δίνει πληροφορίες για την ονομαστική διαίρεση των μοναστηριών ανά τάξη, και ως εκ τούτου δεν μπορούμε να έχουμε εικόνα για την φοροδοτική ικανότητα και οικονομική δυνατότητα του κάθε μοναστηριού.

Το συνολικό ποσό που συγκεντρωνόταν το έτος 1643 και από τις τρεις κατηγορίες, δηλαδή από όλα τα καταγεγραμμένα μοναστήρια της Κύπρου, ήταν 112.500 *akçe*.¹⁰⁷¹ Όπως φαίνεται και στον παρακάτω πίνακα, τα μοναστήρια της χαμηλής κατηγορίας (*edna*) κατέβαλλαν έκαστο από 1.000 *akçe*, της μεσαίας (*evsat*) από 1.500 *akçe* έκαστο και της υψηλής κατηγορίας (*a'la*) από 2.000 *akçe*.

¹⁰⁶⁸ Κοτζαγεώργης, *Μικρές πόλεις της ελληνικής χερσονήσου κατά την πρόιμη νεότερη εποχή*, 215-17.

¹⁰⁶⁹ Dündar, *Kıbrıs*, 252-6· Darling, *Revenue-Raising*, 82-3.

¹⁰⁷⁰ BOA, MAD.d. 8428, 362.

¹⁰⁷¹ BOA, MAD.d. 8428, 362.

Φορολογική κατηγορία	Αριθμός μοναστηριών	Ποσό κεφαλικού φόρου ανά μοναστήρι	Συνολικό ποσό ανά τάξη
Χαμηλού εισοδήματος (<i>edna</i>)	25	1.000 <i>akçe</i>	25.000 <i>akçe</i>
Μεσαίου εισοδήματος (<i>evsat</i>)	25	1.500 <i>akçe</i>	37.500 <i>akçe</i>
Υψηλού εισοδήματος (<i>a'la</i>)	25	2.000 <i>akçe</i>	50.000 <i>akçe</i>

Πίνακας 28: τριτάξικη διαίρεση μοναστηριών για την καταβολή του *cizye* (1643).

Με τα έως τώρα δεδομένα, είναι δύσκολο να εκτιμήσουμε το ύψος του κεφαλικού φόρου που πλήρωνε το κάθε μοναστήρι σε σχέση με την οικονομική του δύναμη και την περιουσία του. Μια τέτοια μελέτη θα απαιτούσε, πέρα από την αναλυτική καταγραφή των δεδομένων κάθε μοναστηριού ξεχωριστά, μια συνδυαστική έρευνα πολλών πεδίων, συμπεριλαμβανομένης και της δημογραφίας. Οι μελέτες, που έχουν γίνει μέχρι τώρα πάνω στο θέμα των μοναστηριών, αναδεικνύουν τον ρόλο των μοναστηριών στην οικονομική ζωή του τόπου τους. Όσον αφορά στα μοναστήρια της Κύπρου κατά διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, συνιστούν μια διακριτή οικονομική μονάδα, με συμμετοχή σε πολλές οικονομικές δραστηριότητες πάσης φύσεως, από αγοραπωλησίες μέχρι και καταβολή φόρων.

Στην Κύπρο, ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελούσε η Μονή Κύκκου.¹⁰⁷² Ως εκκλησιαστικό και ευαγές ίδρυμα, εντασσόταν στο πλαίσιο των βακουφίων. Αυτό οδήγησε στη διασφάλιση και αύξηση του εισοδήματός της και τον πολλαπλασιασμό των μετοχίων της, καθώς ο κάτοχος του βακουφιού είχε την πλήρη ιδιοκτησία σε ακίνητη ή κινητή περιουσία, με δυνατότητα μεταβίβασης στους επόμενους. Οι βακουφικές γαίες δεν μπορούσαν να πωληθούν ή να υποθηκευθούν. Επιπλέον, ο

¹⁰⁷² Κάποιες μελέτες επιλεκτικά, σχετικά με το θέμα της Μονής Κύκκου, βλ. Κωστής Κοκκινόφτας, *Η Μονή Κύκκου στο αρχείο της Αρχιεπισκοπής Κύπρου (1634-1878)*, (Λευκωσία: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, 2011)· Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής, «Μορφές επικοινωνίας του κυπριακού μοναχισμού με την καθολική Δύση (17^{ος} αι.)», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 4 (1999): 225-32· Μιχάλης Ν. Μιχαήλ, «Μοναστηριακή περιουσία και διαχείριση της κατά την οθωμανική περίοδο- 19^{ος} αιώνας: Η περίπτωση της Μονής Κύκκου», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 6, (Λευκωσία: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, 2004)· Θεοχάρης Σταυρίδης, «Οι ηγούμενοι της Ιεράς Μονής Κύκκου: Προσωπογραφική μελέτη», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 7, (Λευκωσία: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, 2006)· Ιωάννης Θεοχαρίδης, «Ανέκδοτα οθωμανικά έγγραφα του αρχείου της Ιεράς Μονής Κύκκου», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 7, (Λευκωσία: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, 2006)· Κωστής Κοκκινόφτας, «Χρονικογράφοι, συγγραφείς και περιηγητές για τη Μονή Κύκκου (15^{ος} αι.-1878)», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 9, (Λευκωσία: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, 2010).

ιδιοκτήτης τους μπορούσε να αξιοποιήσει τα προϊόντα που παρήγαγε, ενώ μπορούσε να ενοικιάσει ή να πωλήσει το δικαίωμα αυτό. Απαγορευόταν σε οποιονδήποτε Οθωμανό υπήκοο, αξιωματούχο και μη, μουσουλμάνο και μη, να επέμβει σε βακουφικές κτήσεις.¹⁰⁷³ Το καθεστώς του βακουφιού και η ένταξη των μοναστηριών σ' αυτό αποτελεί ένα περίπλοκο ζήτημα. Περιοριζόμαστε σε μια απλή αναφορά του, μόνο στον βαθμό που αποτελούσε παράγοντα για τον καθορισμό της φορολογίας των μοναστηριών.¹⁰⁷⁴

---

¹⁰⁷³ Μιχάλης Ν. Μιχαήλ, «Μοναστηριακή περιουσία και διαχείρισή της κατά την οθωμανική περίοδο», 402-4.

¹⁰⁷⁴ Ηλίας Κολοβός, «Ορθόδοξα μοναστήρια και δερβίσικοι τεκέδες: προς μια συγκριτική προσέγγιση του οικονομικού και πολιτικού τους ρόλου στην οθωμανική κοινωνία», στο (επιμ.) Ηλίας Κολοβός, *Μοναστήρια, οικονομία και πολιτική*, (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2011), 235-51.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20

Το καθεστώς συλλογής του κεφαλικού φόρου

Οι εμπλεκόμενοι στη συλλογή του κεφαλικού φόρου

Η συλλογή του κεφαλικού φόρου συνιστούσε μια διαδικασία, κατά την οποία οι εμπλεκόμενοι είχαν τυπικά καθορισμένους ρόλους, και οι ρόλοι αυτοί όριζαν, ως έναν βαθμό, τη θέση τους, τόσο στην οθωμανική διοίκηση όσο και στην οθωμανική κοινωνία.

Οι αξιωματούχοι που πρωταγωνιστούσαν στη συλλογή του κεφαλικού φόρου ήταν οι φοροεκμισθωτές (*mültezim*). Κατά την Darling, οι φοροεκμισθωτές (*mültezim*), παρόλο που δεν ήταν κρατικοί υπάλληλοι, καταγράφονταν στα αρχεία των οικονομικών υπηρεσιών ως τέτοιοι, από κοινού με άλλες κατηγορίες φοροεισπρακτόρων. Η όλη διαδικασία συλλογής των φόρων, σε ό,τι αφορά τους μουκαταάδες, έμοιαζε σαν μια ιδιωτική υπόθεση, ωστόσο δεν επρόκειτο για ιδιωτική επιχείρηση ούτε για ιδιωτικό κέρδος. Συγκεκριμένα, κατά τον 16^ο και το πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα, η κεντρική διοίκηση προσπαθεί να ασκήσει αυστηρό έλεγχο στους εκμισθωτές των φόρων μέσω των οικονομικών υπηρεσιών.¹⁰⁷⁵ Οι οικονομικές υπηρεσίες ήταν στην ουσία το μάτι του σουλτάνου πάνω από τους εκμισθωτές και εισπράκτορες των φόρων, και ειδικά του κεφαλικού. Μάλιστα το έτος 1689 οργανώθηκε ενιαίο και συγκεντρωτικό σύστημα συλλογής των φόρων, και ιδρύθηκε και τμήμα ειδικό για τον κεφαλικό φόρο, το Λογιστήριο του Κεφαλικού Φόρου (*Cizye Muhasebesi Kalemi*).¹⁰⁷⁶

Όσοι λάμβαναν με σουλτανική απόφαση και πιστοποίηση (*berat* ή *nişan*) την ιδιότητα του φοροεκμισθωτή, εξασφάλιζαν συνήθως την εκμετάλλευση της εισοδηματικής πηγής, εν προκειμένω του κεφαλικού φόρου, για ένα διάστημα ενός έως τριών χρόνων. Ωστόσο, η Faroqhi επισημαίνει ότι, σε περίπτωση που εμφανιζόταν μια καλύτερη προσφορά φοροεκμίσθωσης, η κεντρική διοίκηση δεν δίσταζε να προτιμήσει αυτή ή να ασκήσει πίεση στον φοροεκμισθωτή ώστε να καλύψει τη διαφορά, ώστε να διατηρήσει τον έλεγχο της εισοδηματικής πηγής.

¹⁰⁷⁵ Darling, *Revenue-Raising*, 124.

¹⁰⁷⁶ Σαρρής, *Οθωμανική Πραγματικότητα*, τ.2 171.

Επιπλέον, η κεντρική κυβέρνηση επέλεγε, όταν είχε τη δυνατότητα, να εξουσιοδοτεί ως φοροεκμισθωτές άτομα που είχαν μια διασφαλισμένη αξιοπιστία, ώστε να αποφεύγονται, κατά το δυνατόν, οι εντάσεις σε τοπικό επίπεδο. Αυτό, όμως, δεν ίσχυε για περιόδους μεγάλης πίεσης, όπως π.χ. κατά τα χρόνια του πολέμου με τους Αψβούργους, δηλαδή την περίοδο 1683-1699, διότι η ανάγκη για αύξηση εισοδήματος οδηγούσε συχνά σε απολύσεις και νέους διορισμούς φοροεκμισθωτών. Δεν ήταν άλλωστε σπάνιο το φαινόμενο να διώχνονται από το αξίωμά τους οι φοροεκμισθωτές πρόωρα και χωρίς να έχουν επιτύχει όχι μόνο είσπραξη κέρδους αλλά ούτε ικανοποιητική απόσβεση των εξόδων τους ενίοτε.¹⁰⁷⁷

Έτος εγγράφου	Έτος θητείας υποψήφιου φοροεισπράκτορα	Όνομα/ ιδιότητα αιτούντος
1646 ¹⁰⁷⁸	1646-7	Husein, kethuda
1657 ¹⁰⁷⁹	-	Mahmud
1658 ¹⁰⁸⁰	1658-9	Sefer Ağa
1680 ¹⁰⁸¹	1680	Mehmed Efendi, «emin του μαγειρείου»

Πίνακας 29: Αιτήσεις υποψήφιων εισπρακτόρων κεφαλικού φόρου της Κύπρου.

Από έγγραφο του 1680, συλλέγουμε μια ενδιαφέρουσα πληροφορία σχετικά με την εκμίσθωση του κεφαλικού φόρου στην Κύπρο. Ο υποψήφιος εκμισθωτής αναφέρει ότι, στη δημοπρασία που πραγματοποιήθηκε για την ανάληψη του έργου της συλλογής του κεφαλικού φόρου, δεν παρουσιάστηκε άλλος εκτός από αυτόν και προβαίνει στη δήλωση ότι η συλλογή του κεφαλικού φόρου δεν είναι επικερδής επιχείρηση, γι' αυτό και δεν υπήρξε προσέλευση ενδιαφερομένων. Παρακαλεί, ωστόσο, να του ανατεθεί η είσπραξή του.¹⁰⁸² Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε αν πρόκειται απλά για ένα επιχείρημα προκειμένου αν εξασφαλίσει την εκμίσθωση του κεφαλικού φόρου ή για μια ασφαλή πληροφορία σχετικά με την αποδοτικότητα του κεφαλικού φόρου στην Κύπρο την περίοδο εκείνη, ή ακόμη και συνδυασμό των δύο.

Η Faroqhi ισχυρίζεται ότι ένας από τους λόγους που η κεντρική εξουσία προτιμούσε να προσλαμβάνει μισθωτούς αξιωματούχους για την είσπραξη κάποιων

¹⁰⁷⁷ Faroqhi, «Κρίση και Αλλαγή», 146.

¹⁰⁷⁸ NBKM, F.275A,a.e.683· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 227.

¹⁰⁷⁹ NBKM, F.275A,a.e.798· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 227.

¹⁰⁸⁰ NBKM, F.275A,a.e.163· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 227.

¹⁰⁸¹ NBKM, F.275A,a.e.803· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 138.

¹⁰⁸² NBKM, έγγρ. F.275A,a.e.803· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 138.

φόρων και όχι να την αναθέτει σε φοροεκμισθωτές ήταν είτε επειδή αυτές οι πηγές εισοδήματος δεν ήταν επικερδείς, είτε επειδή ήθελε να εξασφαλίσει άμεσο έλεγχο σε αυτές τις εισοδηματικές πηγές. Έτσι, μέχρις ότου ανέβει η αποδοτικότητα της εισοδηματικής πηγής, προσλαμβάνονταν μισθωτοί αξιωματούχοι.¹⁰⁸³ Δεν αναφέρεται, όμως, στον κεφαλικό φόρο, ο οποίος αποτελούσε, τουλάχιστον για τις περιοχές των Βαλκανίων, της Μικράς Ασίας και όπου αλλού υπήρχε μη μουσουλμανικός πληθυσμός, μια σταθερή και δυναμική πηγή εισοδήματος.

Εδώ αξίζει να σημειώσουμε, ωστόσο, την άποψη της Darling, ότι οι φοροεκμισθωτές ήταν άνθρωποι με οικονομική άνεση, ώστε να μπορούν να προπληρώνουν το ποσό, που θα συνέλεγαν εν ευθέτω χρόνο, το οποίο όμως κάποιες φορές καθυστέρουσε να έρθει.¹⁰⁸⁴

Ενδιαφέρον είναι ότι η καταβολή του ποσού που απαιτούνταν για να αγοραστεί η συλλογή των φόρων από τους υποψήφιους εκμισθωτές μάλλον γινόταν σε δόσεις, και στην αρχή δινόταν ως εγγύηση κάποιο είδος προκαταβολής. Στα έγγραφα του τμήματος *bab-i defteri* συναντάμε μια περίπτωση, όπου ο υποψήφιος εκμισθωτής δίνει προκαταβολικά ένα μέρος του ποσού για την εκμίσθωση του κεφαλικού φόρου. Συγκεκριμένα, ο εκμισθωτής Mehmed Ağa Kethuda, μέσω του αντιπροσώπου του, καταθέτει 508.580 άσπρα ως προκαταβολή (*peşin*) της εκμίσθωσης του κεφαλικού φόρου για το έτος 1676/77.¹⁰⁸⁵

Συχνά οι φοροεκμισθωτές δεν συνέλεγαν οι ίδιοι τον κεφαλικό φόρο, αλλά ανέθεταν σε υπαλλήλους τη συλλογή του φόρου ή την υπεκμίσθωναν σε τρίτους. Στη συλλογή του κεφαλικού φόρου συμμετείχαν ενίοτε και υπάλληλοι του σουλτάνου, διατεταγμένοι από την κεντρική διοίκηση να εισπράξουν τον κεφαλικό φόρο για λογαριασμό του κεντρικού θησαυροφυλακίου.¹⁰⁸⁶ Με τον τρόπο αυτό, έχει θεωρηθεί ότι η κεντρική εξουσία ήταν σε θέση να εποπτεύει πληρέστερα τις τοπικές διοικήσεις.

Στην περίπτωση της Σάμου, για παράδειγμα, βλέπουμε ότι η συλλογή των φόρων γινόταν από αντιπροσώπους των φοροεκμισθωτών, είτε σε ολόκληρο το νησί, είτε σε τμήματά του, και οι εκπρόσωποι των διοικητών ή των φοροεκμισθωτών

¹⁰⁸³ Faroqhi, «Κρίση και Αλλαγή», İncelik-Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία*, τ. 2, 146.

¹⁰⁸⁴ Darling, *Revenue Raising*, 172-3, 200-1.

¹⁰⁸⁵ NBKM, έγγρ. F.275A,a.e.165' Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 68.

¹⁰⁸⁶ Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, 112.

αναλάμβαναν τις αρμοδιότητές τους σε περίπτωση απουσίας των αρμοδίων, χωρίς όμως να εντοπίζονται στοιχεία για την ταυτότητα αυτών των Μουσουλμάνων εκμισθωτών ή υπεκμισθωτών, παρά μόνο εικασίες ότι ίσως πρόκειται για Μουσουλμάνους κοντινών νησιών π.χ. Ρόδος, Κως, Χίος, Μυτιλήνη. Και αυτό γιατί στη Σάμο, λόγω της ειδικής διάταξης που ίσχυε καθώς το νησί ήταν βακούφι, απαγορεύονταν η εγκατάσταση Μουσουλμάνων.¹⁰⁸⁷

Στην Κύπρο το φαινόμενο της εκπροσώπησης και υπεκμίσθωσης της συλλογή του κεφαλικού φόρου είναι συχνό. Στον παρακάτω πίνακα βλέπουμε ενδεικτικά κάποιες περιπτώσεις στη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα.

Έτος εγγράφου	Έτος θητείας	Εκμισθωτής/ φοροεισπράκτορας	Εκπρόσωπος/ Αντιπρόσωπος
1629 ¹⁰⁸⁸	1621-2	Ahmed Mehmed, Mustafa Mehmed	Ali Bey
1631 ¹⁰⁸⁹	1629-30	Mustafa Mehmed	Mehmed Ağa
1642 ¹⁰⁹⁰	1641-2	Ali Paşa (Mir-i miran της Κύπρου)	Ahmed Ağa
1642 ¹⁰⁹¹	1641-2	Ali Paşa (Mir-i miran της Κύπρου)	-
1655 ¹⁰⁹²	1653-4	Mehmed	-
1657 ¹⁰⁹³	1655-6	Mehmed Ağa	-
1661 ¹⁰⁹⁴	1658-9	Ahmed Ağa	-
1661 ¹⁰⁹⁵	1659-60	Yusuf	-
1664 ¹⁰⁹⁶	1663-4	Mustafa Efendi (θανών)	Mustafa Çelebi
1670 ¹⁰⁹⁷	1675-6	İbrahim Ağa	İbrahim Çelebi
1676 ¹⁰⁹⁸	1675-6	İbrahim Bey	-
1677 ¹⁰⁹⁹	1676-7	Mehmed Ağa Kethuda	Mehmed Ağa

Πίνακας 30: Εισπράκτορες του cizye της Κύπρου και οι αντιπρόσωποί τους.

¹⁰⁸⁷ Σοφία Ν. Λαΐου, *Η Σάμος κατά την Οθωμανική Περίοδο* (Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2002), 51-2.

¹⁰⁸⁸ NBKM, F.275A, a.e.574· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 64.

¹⁰⁸⁹ NBKM, F.275A, a.e.575· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 64.

¹⁰⁹⁰ NBKM, F.275A, a.e.162· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 67.

¹⁰⁹¹ NBKM, F.275A, a.e.576· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 64.

¹⁰⁹² NBKM, F.275A, a.e.577· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 64.

¹⁰⁹³ NBKM, F.275A, a.e.578· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 65.

¹⁰⁹⁴ NBKM, F.275A, a.e.579· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 65.

¹⁰⁹⁵ NBKM, F.275A, a.e.800· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 137.

¹⁰⁹⁶ NBKM, F.275A, a.e.581· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 65.

¹⁰⁹⁷ NBKM, F.275A, a.e.583· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 65.

¹⁰⁹⁸ NBKM, F.275A, a.e.586· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 66.

¹⁰⁹⁹ NBKM, F.275A, a.e.165· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 68.

Πέραν των εισπρακτόρων, αρμόδιος για τη συλλογή του κεφαλικού φόρου και την εκτέλεση των εντολών σχετικά με τη διαχείριση των εισοδημάτων του ήταν ένα σημαντικό πρόσωπο της περιφερειακής διοίκησης με πολύπλευρο ρόλο: ο καδής. Άλλωστε ο κεφαλικός φόρος ανήκε στην κατηγορία των φόρων *şer'i (tekalif-i şer'iye)*,¹¹⁰⁰ δηλαδή αυτών τους οποίους όριζε *de jure* το Ισλάμ, και ως εκ τούτου, τα περί συλλογής του ανήκαν στη δικαιοδοσία του καδή.¹¹⁰¹ Ο καδής ήταν ένα σημαντικό πρόσωπο με πολύπλευρο ρόλο για την επαρχιακή διοίκηση. Τα φερμάνια, που έχουμε στη διάθεσή μας για την περίπτωση της Κύπρου, απευθύνονται στο σύνολό τους τόσο στον εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου όσο και στον Καδή της Λευκωσίας, όταν πρόκειται να δώσουν κατευθύνσεις σχετικά με τη συλλογή του κεφαλικού φόρου. Ανάλογα με το περιεχόμενο της διαταγής, υπήρχαν περιπτώσεις, στις οποίες οι παραλήπτες του φερμανιού μπορούσαν να είναι και άλλα πρόσωπα. Έτσι, βλέπουμε ότι η πλειονότητα των φερμανιών απευθύνεται, πέρα από τα δύο προαναφερόμενα πάγια πρόσωπα, και στον μπεηλέρμπεη (*beylerbey*, διοικητής του μπεηλερμπεηλικιού, μιας διοικητικής μονάδας) της Κύπρου, μερικά δε και στον δεφτερδάρη (*defterdar*, υπεύθυνος του θησαυροφυλακίου).¹¹⁰²

Ενεργό ρόλο στη διαδικασία της συλλογής του κεφαλικού φόρου φαίνεται να παίζουν και στην περίπτωση της Κύπρου, όπως και σε πολλές άλλες οθωμανικές επαρχίες του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα, οι εκπρόσωποι του στρατού, και ειδικά οι Γενίτσαροι. Έχοντας ισχυροποιήσει την παρουσία τους στην επαρχία, αρχής γενομένης από τις περιοχές της Ανατολίας, ήδη από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα, με τις έριδες για την επικράτηση στον θρόνο πριν το θάνατο του Σουλεϊμάν Νομοθέτη, αλλά και αργότερα, με τις εξεγέρσεις των τζελαλήδων, τις οποίες καλούνταν να ελέγχουν, οι Γενίτσαροι ενίσχυσαν τον ρόλο τους στην επαρχιακή διοίκηση και κατάφεραν να γίνουν αναπόσπαστο κομμάτι της οθωμανικής επαρχίας. Με το πέρασμα του χρόνου, πολλοί εξ αυτών ενσωματώθηκαν στις τοπικές κοινωνίες όπου ζούσαν, διεκδικώντας μια θέση στα κοινωνικά και οικονομικά δρώμενα της επαρχίας.¹¹⁰³

¹¹⁰⁰ Από κοινού με τους *Zekat, Aşar, Haraç*. Βλ. Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, 99-100· Darling, *Revenue-Raising*, 203.

¹¹⁰¹ İnalçık, “Djizya”, EI2, 2, 562.

¹¹⁰² NBKM: F.275, a.e.4, F.275, a.e.8, F.275, a.e.9, F.275, a.e.10, F.275, a.e.14, F.275, a.e.15, F.275A, a.e.684.

¹¹⁰³ İnalçık, “Military and Fiscal Transformation”, 290-91.

Τόσο οι τοπικοί διοικητές των επαρχιών όσο και ο σεργάτης των γενιτσάρων είχαν τη δυνατότητα να λειτουργήσουν ως εμίρηδες (δηλαδή μισθωτοί κρατικοί υπάλληλοι/επίτροποι) ή ως φοροεισπράκτορες/φοροεκμισθωτές (*mültezim*), λαμβάνοντας έτσι μέρος στη διαδικασία συλλογής των φόρων, και ειδικά οι πρώτοι ασκούσαν, κατά τον 17^ο αιώνα, ένα είδος μονοπωλίου στη διαδικασία συλλογής του κεφαλικού φόρου.¹¹⁰⁴

Η αξιοποίηση του στρατού στη συλλογή των φόρων είχε τη δική της αξία και εγείρει διάφορες ερμηνείες, όπως τα πλεονεκτήματα που αποκόμιζε η οθωμανική κεντρική εξουσία με το να κρατά απασχολημένους του στρατιώτες, ειδικά του ιππικού, σε εποχές που τα καθήκοντά τους ήταν ανενεργά. Από το πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα, υπάρχουν εκτιμήσεις ότι η ανάμειξη ανθρώπων από τις τάξεις του στρατού σε μεγάλο βαθμό στην συλλογή των φόρων σήμαινε την παράλληλη αυξανόμενη ανάμειξη των γενιτσάρων στην πολιτική διοίκηση.¹¹⁰⁵

Ο κεφαλικός φόρος, διοχετευόταν άμεσα στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο.¹¹⁰⁶ Η διαδικασία κατάθεσης του κεφαλικού φόρου δεν πραγματοποιούνταν εφάπαξ, αλλά τμηματικά και σε δόσεις από τον εκμισθωτή-φοροεισπράκτορα. Το ποσό των δόσεων ποίκιλε. Η κατάθεση διεκπεραιωνόταν από τον ίδιο τον εισπράκτορα, αλλά ενίοτε και δι' αντιπροσώπου. Στον παρακάτω πίνακα βλέπουμε ορισμένα παραδείγματα δόσεων του κεφαλικού φόρου της Κύπρου κατά τον 17^ο αιώνα.

---

¹¹⁰⁴ Η πλειονότητα των ατόμων που διορίζονταν στις θέσεις του *emin* και του *kâtib* προέρχονταν συχνά από το στρατό, και ειδικά από τα μόνιμα στρατιωτικά τάγματα της Πύλης, τους φρουρούς *müteferrika* και από τα τάγματα του ιππικού, γνωστά ως *altı bölük*, Darling, *Revenue-Raising*, 161-163. Inalcik, "Military and fiscal transformation", 291. Mustafa Akdağ, «Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkışafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti», *Bellekten*, 13 (1949): 557-61.

¹¹⁰⁵ Darling, *Revenue-Raising*, 169-85.

¹¹⁰⁶ Ιναλτζικ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Η κλασική εποχή 1300-1600*, 203.

Έτος εγγράφου	Έτος φόρου	Ποσό	Καταθέτης
1629	1621-22	4.575 άσπρα (μια δόση)	Ο εκπρόσωπος (Ali Bey) των εκμισθωτών (Ahmed Mehmed, Mustafa Mehmed) του κεφαλικού φόρου της Κύπρου για το έτος 1621-2 ¹¹⁰⁷
1631	1629-30	2.909 άσπρα (μια δόση)	Ο εκμισθωτής Mustafa Nehmed μέσω του αντιπροσώπου του Mehmed Ağa ¹¹⁰⁸
1642	1641-42	4.712.000 άσπρα (μια δόση)	Ο mir-i miran της Κύπρου Ali Paşa, ο οποίος είχε αναλάβει την είσπραξη του κεφαλικού φόρου της Κύπρου για το έτος 1641-2 ¹¹⁰⁹
1642	1641-42	2 γρόσια (υπόλοιπο δόσης)	Ο mir-i miran της Κύπρου (Ali Paşa), εισπράκτορας του κεφαλικού φόρου της Κύπρου για το έτος 1641-2 ¹¹¹⁰
1655	1653-54	900 άσπρα (μια δόση)	Ο εκμισθωτής (Mehmed) του κεφαλικού φόρου της Κύπρου ¹¹¹¹
1657	1655-56	280.000 άσπρα (δυο δόσεις)	Ο εκμισθωτής (Mehmed Ağa) του κεφαλικού φόρου της Κύπρου ¹¹¹²
1661	1658-59	300.000 άσπρα (μια δόση)	Ο εκμισθωτής (Ahmed Ağa) του κεφαλικού φόρου της Κύπρου ¹¹¹³
1664	1663-64	2.931.080 άσπρα (δύο δόσεις)	Ο αντιπρόσωπος (Mustafa Çelebi) εκ μέρους του θανόντα (Mustafa Efendi) εκμισθωτή του κεφαλικού φόρου της Κύπρου ¹¹¹⁴
1666	1665-66	37.224 άσπρα (μια δόση)	Ο Ibrahim Bey, εισπράκτορας του κεφαλικού φόρου για το έτος 1655-6 ¹¹¹⁵
1670	1668-69	243.144 άσπρα (μια δόση)	Ο εκμισθωτής (İbrahim Ağa) του κεφαλικού φόρου της Κύπρου για το έτος 1668/9, δια του αντιπροσώπου (İbrahim Çelebi) ¹¹¹⁶
1676	1675-76	551.600 άσπρα (μια δόση)	Ο Ibrahim Bey, εισπράκτορας του κεφαλικού φόρου της Κύπρου για το έτος 1675/6 ¹¹¹⁷

Πίνακας 31: Εισπράκτορες του cizye της Κύπρου και δόσεις που κατέβαλλαν για την εκμίσθωση των εισοδημάτων του.

Ο κεφαλικός φόρος στην Κύπρο, αφού συγκεντρωνόταν από τον εισπράκτορα, αποταμιεύονταν αρχικά στο τοπικό θησαυροφυλάκιο του νησιού. Από

¹¹⁰⁷ NBKM, F.275A,a.e.574· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 64.

¹¹⁰⁸ NBKM, F.275A,a.e.575· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 64.

¹¹⁰⁹ NBKM, F.275A,a.e.162· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 67.

¹¹¹⁰ NBKM, F.275A,a.e.576· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 64.

¹¹¹¹ NBKM, F.275A,a.e.577· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 64.

¹¹¹² NBKM, F.275A,a.e.578· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 65.

¹¹¹³ NBKM, F.275A,a.e.579· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 65.

¹¹¹⁴ NBKM, F.275A,a.e.581· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 65.

¹¹¹⁵ NBKM, F.275A,a.e.164· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 68.

¹¹¹⁶ NBKM, F.275A,a.e.583· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 65.

¹¹¹⁷ NBKM, F.275A,a.e.586· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 66.

το ποσό που συγκεντρώνονταν εκεί αφαιρούνταν κάποια ποσά για δαπάνες. Αυτές οι δαπάνες ήταν συνήθως μισθοί αξιωματούχων, αμοιβές φοροεισπρακτόρων κλπ., τα οποία θα δούμε αναλυτικά στη συνέχεια. Το υπόλοιπο στέλνονταν με εντεταλμένους υπαλλήλους στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο της πρωτεύουσας, δηλαδή στην έδρα της κεντρικής διοίκησης. Κάποιες φορές το υπόλοιπο ποσό του κεφαλικού φόρου της Κύπρου δεν πήγαινε άμεσα στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο της Κωνσταντινούπολης, αλλά στέλνονταν, κατόπιν ειδικής διαταγής, σε συγκεκριμένες περιοχές, που είχαν προσδιοριστεί από την κεντρική διοίκηση ως τόπος αποστολής των χρημάτων, και αφού είχε διενεργηθεί έλεγχος στους λογαριασμούς.¹¹¹⁸

Ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αυτής της διαδρομής των εσόδων του κεφαλικού φόρου προς το κεντρικό θησαυροφυλάκιο συναντούμε σε έγγραφο του 1611, και συγκεκριμένα σε ένα κατάστιχο του γενικού λογιστηρίου, στο οποίο είναι καταχωρημένοι οι λογαριασμοί του *defterdar* (υπευθύνου διευθυντή του τοπικού θησαυροφυλακίου) της Κύπρου, ονόματι Abdullbaki, για το έτος 1610 (και συγκεκριμένα από τις 20.3.1610 μέχρι τις 2.8.1610). Από το εν λόγω δεφτέρι, πληροφορούμαστε ότι, κατά την περίοδο αυτή, εισπράχθηκαν από τα κατ' αποκοπή εισοδήματα (τον κεφαλικό φόρο κ.ά.) 9.858.771 άσπρα. Από αυτό το συνολικό ποσό, στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο στάλθηκε το ποσό των 5.000.158 άσπρων σε μετρητά και ένα σύνολο 5.000.611 άσπρων δόθηκε σε δαπάνες (αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο).¹¹¹⁹

Αντιξοότητες κατά τη συλλογή κεφαλικού φόρου: αυθαιρεσίες και παράπονα.

Η συλλογή του κεφαλικού φόρου δεν ήταν μια διαδικασία που κυλούσε πάντα ομαλά ή νομότυπα. Αυτό αφορούσε τόσο τους αξιωματούχους που εμπλέκονταν στην είσπραξη του φόρου, όσο και τους φορολογούμενους. Συνήθως, η αντίδραση των φορολογούμενων ερχόταν ως συνέπεια της συμπεριφοράς των εισπρακτόρων. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις, σε όλο το εύρος της οθωμανικής περιφέρειας, όπου συναντούμε καταγεγραμμένες περιπτώσεις αυθαιρεσιών από πλευράς των

¹¹¹⁸ Dündar, *Kıbrıs*, 255-6.

¹¹¹⁹ NBKM, F.275,a.e.24' Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 242. Ας σημειωθεί ότι το άθροισμα των ποσών δίνει ένα ποσό μεγαλύτερο από το καταγεγραμμένο εισπραχθέν ποσό.

εισπρακτόρων του κεφαλικού φόρου, αλλά και όλων των φόρων γενικά.¹¹²⁰ Ο Inalcik μάλιστα ισχυρίζεται με βεβαιότητα ότι οι αυξήσεις στο ποσό του κεφαλικού φόρου και οι αυθαιρεσίες που σχετίζονται με την όλη διαδικασία της συλλογής του ήταν οι θεμελιώδεις αιτίες, όχι μόνο για την αποξένωση του χριστιανικού πληθυσμού από το οθωμανικό καθεστώς, αλλά και για φαινόμενα μαζικών εξισλαμισμών σε διάφορα μέρη των Βαλκανίων από το τέλος του 16ου αιώνα και έπειτα.¹¹²¹

Αν εξετάσει κανείς το ζήτημα των αυθαιρεσιών των αξιωματούχων, μέσα από τις σουλτανικές διαταγές και άλλα επίσημα έγγραφα, καθίσταται εμφανές ότι, τουλάχιστον επισήμως, ο Σουλτάνος είχε την πρόθεση να εξαλείψει τέτοια φαινόμενα. Δεν είναι όμως ευδιάκριτο σε ποιο βαθμό η πρόθεση του Σουλτάνου μετουσιωνόταν σε πράξη ή αν παρέμενε απλά σε θεωρητικό επίπεδο, περιοριζόμενη στο να τυπωθεί στο έγγραφο ενός φερμανιού. Το γεγονός είναι πως παρόμοιες υποθέσεις αθέμιτης πίεσης εκ μέρους των αρχών, όχι μόνο δεν έλειπαν, αλλά εμφανίζονται συχνά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, και ιδιαίτερα στην περιφέρειά της, όπου η διατήρηση του ελέγχου από τις κεντρικές αρχές ήταν μάλλον δυσκολότερη.¹¹²²

Υπάρχουν όμως και άλλες περιπτώσεις διαμαρτυρίας, που δεν αφορούν μόνο στην σχέση εισπράκτορα και φορολογουμένων, αλλά μεταξύ των εισπρακτόρων και των εκπροσώπων τους, δηλαδή μέσα στους κύκλους των Οθωμανών αξιωματούχων, που ήταν επιφορτισμένοι με αυτό το καθήκον και των υπαλλήλων τους. Μια τέτοια περίπτωση συναντούμε σε έγγραφο του 1661, όπου ο Yusuf, ο εισπράκτορας του κεφαλικού φόρου της Κύπρου, απευθυνόμενος με αίτησή του προς τις κεντρικές αρχές, αναφέρει ότι το έτος 1659/60, κατά τη διάρκεια του οποίου διετέλεσε εισπράκτορας, η διαδικασία της συλλογής του κεφαλικού φόρου δεν εξελίχθηκε νομότυπα. Συγκεκριμένα, σε μερικούς καζάδες, η είσπραξη του φόρου έγινε από κάποια πρόσωπα που είχαν αυθαιρετήσει ως προς τη διαδικασία και τα ορισμένα απαιτούμενα ποσά και προξένησαν μεγάλες ζημιές στο δημόσιο ταμείο. Ζήτησε

¹¹²⁰ Βλ. Darling, *Revenue-Raising*, 186, 246-280.

¹¹²¹ Inalcik, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, τ.1, 69.

¹¹²² Boğaç A. Ergene, "On Ottoman Justice: Interpretations in Conflict (1600-1800)", *Islamic Law and Society*, 8/1 (2001): 79-81.

μάλιστα να εκδοθεί διαταγή, προκειμένου να λάβει ο ίδιος τα χρήματα που είχαν καταχραστεί τα συγκεκριμένα πρόσωπα.¹¹²³

Σε έγγραφο ιεροδικείου του έτους 1608, καταγράφεται η περίπτωση δύο σπαχήδων από το χωριό Ακάκι του καζά Μόρφου, οι οποίοι προσήλθαν στο δικαστήριο για να διαμαρτυρηθούν εναντίον του ίδιου του καδή της Μόρφου. Ο λόγος ήταν οι φόροι. Ο καδής, κατά τα λεγόμενά τους, ενώ είχε εισπράξει 5 άσπρα από κάθε φορολογούμενο ενήλικα ως κεφαλικό φόρο (*cizye*), ισχυρίστηκε, όταν ρωτήθηκε στο δικαστήριο, ότι είχε πάρει 4 άσπρα ως κεφαλικό φόρο και καθόλου σιτηρά για στρατιωτικές προμήθειες (*nüzul*). Επίσης, δήλωσε ότι δεν εισέπραξε τίποτα άλλο και πως είχε πάει στους ραγιάδες μόνο δυο φορές. Οι σπαχήδες, από την πλευρά τους, ισχυρίζονταν ότι ο καδής ψεύδεται, καθώς ήταν αυτοί οι ίδιοι που του παρέδωσαν τις εισπράξεις του φόρου, και ότι, παρά τα λεγόμενά του, είχε επισκεφθεί τους ραγιάδες πέντε φορές μέσα σε διάστημα δέκα μηνών.¹¹²⁴

---

¹¹²³ NBKM, F.275A, a.e.800. Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 137.

¹¹²⁴ Jennings, *Christians and Muslims*, 80.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 21

Εκτιμήσεις ως προς το καταβαλλόμενο ποσό και τον αριθμό των φορολογουμένων

Σύμφωνα με τον κανονισμό της Κύπρου,¹¹²⁵ ο οποίος εκδόθηκε και τέθηκε σε ισχύ το 1572, ο κεφαλικός φόρος των Κυπρίων, ακολουθώντας την τριταξική κατηγοριοποίηση των φορολογουμένων, ανερχόταν στα 100 *akçe* για κάθε φορολογούμενο της κατηγορίας υψηλού εισοδήματος (*a'la*), στα 80 *akçe* της μεσαίας (*evsat*) και σε 60 *akçe* για κάθε φορολογούμενο της τρίτης κατηγορίας, χαμηλού εισοδήματος (*edna*).¹¹²⁶ Ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός αναφέρει ότι οι της πρώτης τάξεως πλήρωναν 11 γρόσια, οι της μεσαίας 5,5 και της τρίτης 3 γρόσια έκαστος.¹¹²⁷

Στον παρακάτω πίνακα του Gazioğlu αναγράφονται επιλεκτικά κάποια χωριά και το ποσό που έδιναν για κεφαλικό φόρο, σύμφωνα με το κατάστιχο του 1572.¹¹²⁸

Χωριό	Συνολικό ποσό κεφαλικού φόρου	Συνολικός αριθμός ενήλικων φορολογουμένων ¹¹²⁹
Lurikina (Lourijina)	1.620 <i>akçe</i>	27 (60) ¹¹³⁰
Damadya (Ay.Dometios)	180 <i>akçe</i>	3 (60)
Potamya	1.080 <i>akçe</i>	18 (60)
Sha (Pashakeuy)	1.200 <i>akçe</i>	20 (60)
Aya Varvara	840 <i>akçe</i>	14 (60)
Ayo Sozomano	960 <i>akçe</i>	16 (60)
Lakatamya	7.920 <i>akçe</i>	99 (80)
Nisu (Dizdarkeuy)	2.640 <i>akçe</i>	44 (60)
Pera	4.560 <i>akçe</i>	76 (60)
Anaya	2.040 <i>akçe</i>	34 (60)

Πίνακας 32: αριθμός φορολογουμένων και ποσό του *cizye* σε κάποια χωριά της Κύπρου (1572).

¹¹²⁵ Barkan, *XV ve XVIüncü Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zırai Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları*, 348-9.

¹¹²⁶ Barkan, *XV ve XVIüncü Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zırai Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları*, 349· Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, 17-9· Dündar, *Kıbrıs*, 253 (πηγή: TK.KKA.TD.64, σ.5)· Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 182-3.

¹¹²⁷ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία*, 301· Cobham, *Excerpta Cypria*, 358· Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 95 (παραθέτει ακριβώς τον Αρχιμανδρίτη Κυπριανό).

¹¹²⁸ Βλ. Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 181.

¹¹²⁹ Συμπεριλαμβάνονται οι χήρες και οι εργένηδες.

¹¹³⁰ Ο αριθμός στην παρένθεση υποδηλώνει το ποσό που αναλογούσε σε κάθε φορολογούμενο (σε *akçe*).

Σε ό,τι αφορά το καταβαλλόμενο ποσό από κάθε φορολογούμενο (*hane/nefer*) στην Κύπρο, αυτό παρουσιάζει διακυμάνσεις κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, αλλά αυτό που έλκει την προσοχή είναι το γεγονός ότι είναι ένα ενιαίο ποσό για όλες τις τάξεις και δεν εντοπίζεται η τριταξική διαίρεση. Το 1636, το κατά κεφαλήν απαιτούμενο ποσό αντιστοιχούσε στα 560 *akçe*. Το 1641-2 το ποσό αυτό έπεσε στα 446 *akçe*¹¹³¹ και διατηρήθηκε εκεί μέχρι το 1652. Το 1653 η αξία αυτού του ποσού αυξήθηκε κατά 5 *akçe*, φτάνοντας τα 451 *akçe*, παραμένοντας εκεί μέχρι το 1658.¹¹³² Σε δικαστικό έγγραφο του 1608, αναφέρεται μια πληροφορία σχετικά με το ποσό του κεφαλικού φόρου που κατέβαλλαν οι κάτοικοι του χαριού Ακάκι του kaza Μόρφου. Σύμφωνα με τις πληροφορίες αυτές, το ποσό που βάρυνε κάθε ενήλικο αρσενικό (*nefer*) ήταν 5 *akçe*.¹¹³³

Για να έχουμε μια προσέγγιση του ποσού που πλήρωναν οι Κύπριοι ραγιάδες για τον κεφαλικό φόρο, θα πρέπει, εκτός από το καταβαλλόμενο ποσό, να έχουμε και δείγματα του πληθυσμού των φορολογουμένων *zimmî*. Μετά την παράδοση της πόλης της Αμμοχώστου την 6^η Αυγούστου του έτους 1571 και τη συνακόλουθη άλωση του νησιού της Κύπρου, και στο πλαίσιο ενσωμάτωσης του νεοκατακτηθέντος εδάφους στον οθωμανικό κορμό, όπως όριζε το οθωμανικό τυπικό, δόθηκε διαταγή να καταμετρηθούν οι άρρενες του τόπου, ώστε να καταρτιστούν τα φορολογικά κατάστιχα.¹¹³⁴

Ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός στην Ιστορία του αναφέρει ότι στην πρώτη οθωμανική απογραφή (του 1572), ο αριθμός των φορολογουμένων που καταμετρήθηκε ήταν 85.000 άτομα, από τον οποίο εξαιρούνταν οι γυναίκες, τα παιδιά και οι ηλικιωμένοι. Στον αριθμό αυτό περιλαμβάνονταν Χριστιανοί Ορθόδοξοι, Καθολικοί-Λατίνοι, Αρμένιοι, Μαρωνίτες, Κόπτες και άλλες εθνολογικές ομάδες.¹¹³⁵ Σύμφωνα με το κατάστιχο του πρώτου προϋπολογισμού του νησιού (1571/2), ο κεφαλικός φόρος στην Κύπρο συλλέχθηκε από 23.000 *hane*.¹¹³⁶ Ωστόσο, ο Jennings

¹¹³¹ BOA.MAD.d.279, 10.

¹¹³² Dündar, *Kıbrıs*, 256.

¹¹³³ Ωστόσο ο εισπράκτορας ισχυρίστηκε ενώπιον του ιεροδικείου ότι έλαβε 4 άσπρα από κάθε φορολογούμενο. Jennings, *Christians and Muslims*, 80.

¹¹³⁴ İnalçık, "Ottoman Methods of Conquest", 103-29.

¹¹³⁵ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, 301· Hill, *A History of Cyprus*, τ.4, 27-8, 23 (υποσημείωση 3)· Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 95

¹¹³⁶ Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", 12.

σημειώνει ότι το αποτέλεσμα της απογραφής είναι εν μέρει μόνο αξιόπιστο και δεν αντικατοπτρίζει τον πραγματικό αριθμό των φορολογουμένων, εφόσον εστιάζει κυρίως σε προσβάσιμες περιοχές, όπως χωριά και αστικές συνοικίες, όπου ήταν εύκολο να καταγραφεί ο πληθυσμός, αλλά παραλείπονται απομακρυσμένες ή δύσβατες περιοχές. Ερμηνεύει, όμως, ως λογικό τον αριθμό αυτό, αν συνυπολογίσει κανείς τις απώλειες που υπήρξαν λόγω θανάτου ή φυγής στη διάρκεια των πολιορκιών των δύο μεγάλων πόλεων του νησιού (Λευκωσίας και Αμμοχώστου).¹¹³⁷ Τα δύο αριθμητικά στοιχεία, ωστόσο, έχουν μεγάλη απόκλιση μεταξύ τους, γεγονός που καθιστά αδύνατο το ενδεχόμενο να είναι και τα δύο σωστά.

Από (ιταλικό) έγγραφο του 1647 πληροφορούμαστε ότι οι Κύπριοι που διαβιούσαν στο νησί εκείνη την περίοδο ήταν 30.000 συνολικά και από αυτές τις 30.000 Χριστιανών Ορθοδόξων κεφαλικό φόρο κατέβαλλαν μόνο οι 16.000. Έχουμε δηλαδή μια αναλογία 1 προς 2, του φορολογούμενου πληθυσμού σε σχέση με το συνολικό. Αυτό μπορεί να δώσει μια εικόνα του τι μπορεί να αντιπροσωπεύει ένα *hane/nefer*. Επιπλέον, από το ίδιο έγγραφο αντλούμε την πληροφορία ότι, όταν το νησί κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς, οι φορολογούμενοι στον κεφαλικό φόρο ήταν 100.000 άτομα.¹¹³⁸

Σχεδόν μια δεκαετία μετά από το προηγούμενο έγγραφο, και συγκεκριμένα το έτος 1658, αυτή τη φορά μέσα από ένα οθωμανικό έγγραφο που φέρει τη σφραγίδα του *Sefer Ağa*, ενός υποψήφιου εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου για το 1658/59, μαθαίνουμε ότι, βάσει νέας απογραφής, η οποία ωστόσο δεν έχει εντοπιστεί στα οθωμανικά αρχεία έως τώρα, οι φορολογούμενοι του νησιού ανέρχονταν σε 12.029 (*hane?*).¹¹³⁹

Σύμφωνα με το κατάστιχο του κεφαλικού φόρου του έτους 1643, οι μη Μουσουλμάνοι υπήκοοι, που ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλουν τον κεφαλικό φόρο, ήταν 18.050 *nefer*.¹¹⁴⁰

¹¹³⁷ Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 177· Jennings, *Christians and Muslims*, 191-2.

¹¹³⁸ Τσιρπανλής, *Ανέκδοτα έγγραφα*, 119, (έγγρ. 72): *Li Greci sono 30 mila, essendo solo 16 mila che pagano il caraggio al presente, ma quando il Turco piglio detto Regno, li detti caraggiari erano cento mila*. Με τον όρο *caraggio* εδώ εννοείται όχι το χαράτσι αλλά ο κεφαλικός φόρος. Εξάλλου γνωρίζουμε ότι γίνεται σύγχυση, στην περίπτωση της Κύπρου τουλάχιστον, ανάμεσα στον όρο χαράτσι και στον κεφαλικό φόρο, δηλαδή, συχνά, με τον όρο χαράτσι εννοείται ο κεφαλικός φόρος. Τσιρπανλής, *Ανέκδοτα έγγραφα*, 229.

¹¹³⁹ NBKM, F.275A, a.e.163· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 227.

¹¹⁴⁰ BOA, MAD.d. 8428, 364.

Το 1572, ένα χρόνο δηλαδή μετά την κατάληψη της Κύπρου, οι φορολογούμενοι αριθμούσαν τους 33.947 (*hane*). Το διάστημα 1604-1608 οι φορολογούμενοι ήταν περίπου 30.000, μέχρι το 1621 ήταν περίπου 25.000, μέχρι το 1631 είχαν αυξηθεί και πάλι γύρω στις 30.000 και τέλος στα χρόνια 1636-1641 τα *hane*, που κατέβαλλαν κεφαλικό φόρο στην Κύπρο, ήταν πια μόλις 16.500.¹¹⁴¹ Το 1647 οι καταβάλλοντες κεφαλικό φόρο αυξήθηκαν στους 17.838, ενώ μεταξύ των ετών 1653 και 1658 το σύνολο των *hane* ήταν περίπου 12.000.¹¹⁴²

A/A	Έτος	Φορολογούμενοι (<i>hane</i>)
1	1604-1608	30.000
2	1621	25.000
3	1631	30.000
4	1636	16.500 ¹¹⁴³
5	1642	16.500 ¹¹⁴⁴
6	1643	18.050 ¹¹⁴⁵
7	1647	17.838
8	1653-1654	12.000
9	1655	12.029
10	1658	12.029 ¹¹⁴⁶
11	1672-3	13.790 ¹¹⁴⁷

Πίνακας 33: οι φορολογούμενοι του *cizye* στην Κύπρο κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα.

Ο Jennings, ο οποίος επίσης μελέτησε φορολογικά κατάστιχα, δίνει τα ακόλουθα αριθμητικά δεδομένα για τους φορολογούμενους, που κατέβαλλαν κεφαλικό φόρο στην Κύπρο.

¹¹⁴¹ Dündar, “H.1053-M.1643 Tarihli 8428 No’lu Cizye Defteri’nin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi”, 125-46.

¹¹⁴² Dündar, *Kıbrıs*, 256.

¹¹⁴³ Για τις καταγραφές στους αριθμούς 1-4 του παραπάνω πίνακα βλ.: Dündar, “H.1053-M.1643 Tarihli 8428 No’lu Cizye Defteri’nin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi”, 125-46.

¹¹⁴⁴ BOA.MAD.d.279, 10.

¹¹⁴⁵ BOA, 8428, 364

¹¹⁴⁶ Για τις καταγραφές στους αριθμούς 7-10 του παραπάνω πίνακα βλ.: Dündar, *Kıbrıs*, 256.

¹¹⁴⁷ Rahım Gökdemir, *Maliyeden Müdevver (MAD.d) 03618 Numaralı Kıbrıs Cizye Defteri*,

Έτος	Νοικοκυριά (<i>hane</i>) /Άτομα (<i>nefer</i>)
1604	27,500 <i>hane</i> - 30,071/ 30,100 <i>nefer</i>
1606	30,120/30,069 <i>hane</i>
1607	30,569 <i>hane</i>
1608	29,616/30,717 <i>nefer</i> (?)
1612	26,840 <i>hane</i>
1617	26,500 <i>hane</i>
1618	25,450 <i>hane</i>
1621	25,000 <i>hane</i>
1623-24	22,500 <i>hane</i>
1626	20,000 <i>hane</i>
1628	20,000 <i>hane</i>
1630-31	20,000 <i>hane</i>
1636	16,500 <i>hane</i>
1641	17,000-17,500 <i>hane</i>
1643	18,050 <i>nefer</i> ¹¹⁴⁸
1647	17,848 <i>nefer</i>
1655	15,000 <i>hane</i>
1656	12,000 <i>hane</i>
1672-3	13.790 <i>hane</i> ¹¹⁴⁹

Πίνακας 34: Φορολογούμενοι (*hane/nefer*) του *cizye* στην Κύπρο κατά τον 17^ο αιώνα.¹¹⁵⁰

Είναι εμφανές ότι, από τις αρχές έως τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, διαγράφεται μια σταθερά πτωτική τάση στον αριθμό των φορολογούμενων μονάδων. Ωστόσο αξίζει να αναφερθεί ότι, σε έγγραφο του 1648, δηλώνεται ότι αυτοί που υπόκειντο στον κεφαλικό φόρο αριθμούσαν περί τους 10.000, ενώ το προηγούμενο έτος, όπως αναφέρεται πιο πάνω, οι φορολογούμενοι ήταν περίπου 18.000.¹¹⁵¹

Τέτοια φαινόμενα ασυμφωνίας στα αριθμητικά δεδομένα δεν λείπουν από τη δημογραφία της Κύπρου κατά τους 16^ο και 17^ο αιώνα. Στην περίπτωση μας, ωστόσο, θα πρέπει κανείς να λάβει υπόψη το γεγονός ότι, στην περίοδο που μελετούμε, η Κύπρος μαστιζόταν από φυσικές καταστροφές (ειδικά στο πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα), όπως οι επιθέσεις ακρίδων, η ελονοσία, η πανώλη, αλλά ακόμη και ο λιμός, οι σεισμοί και φυσικά η ξηρασία,¹¹⁵² οι οποίες αποδεκάτιζαν ένα μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού και των καλλιεργειών τους, και ενδεχομένως να ευθύνονται για τις

¹¹⁴⁸ BOA.MAD.8428.

¹¹⁴⁹ Rahim Gökdemir, *Maliyeden Müdevver (MAD.d) 03618 Numaralı Kıbrıs Cizye Defteri*, 332.

¹¹⁵⁰ Jennings, *Christians and Muslims*, 191-8.

¹¹⁵¹ Θεοχαρίδης, “Στοιχεία από την ιστορία της Κύπρου (μέσα 17^{ου} αι.)”, 213, 219, 220.

¹¹⁵² Jennings, *Christians and Muslims*, 173-191, 391.

διακυμάνσεις στα πληθυσμιακά δεδομένα που παρουσιάζει κάθε ιστορική πηγή. Σε ένα έγγραφο του 1647, ωστόσο, αναφέρεται ότι, εξαιτίας των ακρίδων και του επακόλουθου λιμού, πολλοί άνθρωποι είτε πέθαναν είτε διασκορπίστηκαν. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να μειωθούν οι φορολογούμενοι κατά 7.500. Οι προαναφερθέντες 7.500 (νεκροί ή απόντες) δεν θα καταγράφονταν στα κατάστιχα του επόμενου έτους. Ίσως αυτό να δικαιολογεί τον αριθμό των φορολογουμένων του επόμενου έτους, ο οποίος αντιστοιχεί στους 10.000 φορολογούμενους συνολικά.¹¹⁵³

Παρατηρούμε λοιπόν αποκλίσεις στα δημογραφικά δεδομένα για την Κύπρο του 16^{ου}-17^{ου} αιώνα, γεγονός που δυσκολεύει την εξαγωγή εύκολων συμπερασμάτων σ' ότι αφορά τον φορολογήσιμο πληθυσμό, και κατ' επέκταση τη δυναμική του κεφαλικού φόρου του νησιού. Θα πρέπει, επιπλέον, να λάβουμε υπόψη ότι ο κεφαλικός φόρος μπορούσε να αυξηθεί, δυσανάλογα πολλές φορές, όταν το απαιτούσαν οι περιστάσεις. Οι περιστάσεις αυτές ήταν συνήθως κάποια πολεμική επιχείρηση, κατά την οποία οι ανάγκες της Αυτοκρατορίας για χρήμα ήταν αυξημένες. Τότε οι ραγιάδες δεν πλήρωναν μόνο έκτακτους φόρους (*avariz*), αλλά και αυξημένους τακτικούς, με πρωτεύοντα τον κεφαλικό, ο οποίος μπορούσε να τετραπλασιαστεί ή και να πενταπλασιαστεί, γεγονός το οποίο, σε συνδυασμό με την πληθώρα των φόρων και τη συστηματοποίηση της καταβολής χρημάτων αντί είδους, ασκούσε έντονη πίεση στους φορολογούμενους και ως εκ τούτου δυσαρέσκεια.¹¹⁵⁴

---

¹¹⁵³ Jennings, *Christians and Muslims*, 180-181.

¹¹⁵⁴ Inalcik, *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600*, 49-50.

	(1604)	(1606)	(1607)	(1611)	(1623)	(1642) ¹¹⁵⁵	(1643) ¹¹⁵⁶	1672-3 ¹¹⁵⁷
Λευκωσία	2636	2636	2702	2499	2495	2850	3248	2210
Λάρνακα (Τούζλα)	1846	1846	1957	1741	1721 (ή 1741)	1248	1359	1192
Πεντάγυια	1586	1586	1578	1490	1440 (ή 1490)	796	845	538
Κερύνεια	1595	1595	1592	1512	1514	920	975	873
Λεύκα	2816	2816	2782	2468	2467	1451	1557	1145
Μόρφου	965	969	997	1031	1031	631	684	600
Μεσαορία	2851	2851	2868	2684	2672 (ή 2683)	1546	1629	1441
Καρπασία	2012	2024	2007	1805	1805	838	894	616
Λεμεσός	2435	2435	2435	2076	Λείπει	939	985	744
Κουλάνι	1744	1745	1739	1569	Λείπει	726	806	600
Κούκλια		1120	1140	866	Λείπει	?	524	372
Πάφος	2616	2616	2616	2120	Λείπει	1538	1714	1239
Αυδήμου	1583	1582	1628	1411	Λείπει	527	587	440
Αμμόχωστος	1196	1196	1517	1117	Λείπει	528	606	Λείπει
Επισκοπή	1346	1346	1338	1167	Λείπει	624	694	436
Χρυσοχού	1716	1706	1673	1275	Λείπει	842	943	770

Πίνακας 35: Συνολικός αριθμός φορολογουμένων του *cizye* ανά *nahiye*.

Είναι δύσκολο να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα απλά και μόνο με κάποια δείγματα. Πρέπει να υπάρξει συστηματική μελέτη και διασταύρωση πηγών και πολλών παραμέτρων. Γρήγοροι υπολογισμοί οδηγούν σε αυθαίρετα συμπεράσματα.¹¹⁵⁸

¹¹⁵⁵ Για τις στήλες των ετών 1604-1642 βλ. Jennings, *Christians and Muslims*, 199.

¹¹⁵⁶ BOA.MAD.8428, 6-60

¹¹⁵⁷ Rahim Gökdemir, *Maliyeden Müdevver (MAD.d) 03618 Numaralı Kıbrıs Cizye Defteri*, 320-332

¹¹⁵⁸ Όπως έχει γίνει στην περίπτωση της Ιερουσαλήμ με δυο δεφτέρια (*Tapu Tahrir Defterleri*) των ετών 1545 (*defter III*) και 1560 (*defter IV*, αναφέρεται ότι χρονολογείται δεκαπέντε χρόνια αργότερα από το πρώτο), όπου γίνεται μια προσπάθεια εκτίμησης του φορολογικού βάρους και σύγκρισης ανάμεσα σε Χριστιανούς και Μουσουλμάνους. Το αποτέλεσμα προκύπτει από μια διαίρεση, όπως η ίδια η συγγραφέας αναφέρει, του συνολικού ποσού με τον αριθμό που προκύπτει από το άθροισμα των ενθλίμων αρσενικών μουσουλμάνων και χριστιανών. Τα μεγέθη όμως διαφέρουν και οι ειδικές παράμετροι που αφορούν την φορολογία απουσιάζουν. Έτσι έχουμε ένα αποτέλεσμα που προκύπτει απλοϊκά και αυθαίρετα χωρίς περαιτέρω προβληματισμό και αν μη τι άλλο αποπροσανατολίζει ως προς τη μεθοδολογία, αλλά και εν τέλει ως προς το συναγόμενο αποτέλεσμα. Η σύγκριση δε που προσπαθεί να επιτύχει η συγγραφέας με την παράθεση ενός ποσού που κατά τα γραφόμενά της αντιστοιχεί στον κεφαλικό φόρο και, όπως μας πληροφορεί, μένει σταθερό στην πορεία

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 22

Τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου

Ο *cizye* (κεφαλικός φόρος) συνιστούσε διαχρονικά μια από τις σπουδαιότερες πηγές εισοδήματος για το οθωμανικό κράτος και αντίστοιχη είναι η αξιολόγησή του από τη διεθνή βιβλιογραφία.¹¹⁵⁹ Μια από τις παραμέτρους που τον καθιστούν ένα από τους πλέον σημαντικούς —αν όχι τον πιο σημαντικό— από τους φόρους του οθωμανικού φορολογικού συστήματος ήταν το γεγονός ότι τα εισοδήματά του προορίζονταν για το κεντρικό θησαυροφυλάκιο, σε αντίθεση με άλλους φόρους, κυρίως της υπαίθρου, που κάλυπταν τοπικές ανάγκες της κάθε επαρχίας. Συνεπώς, τα εισοδήματα του *cizye* καθόριζαν, ως ένα βαθμό, την χρηματοδοτική ικανότητα της κεντρικής διοίκησης. Πέρα από το κεντρικό θησαυροφυλάκιο, όμως, μέρος από τις εισπράξεις του κεφαλικού φόρου διοχετευόταν και σε άλλες κατευθύνσεις, εξυπηρετώντας πάγιες οικονομικές ανάγκες, κυρίως του στρατιωτικού και διοικητικού τομέα, αλλά και έκτακτες ανάγκες.

Σύμφωνα με τον πρώτο προϋπολογισμό του νησιού, των ετών 1571-72, ο κεφαλικός φόρος συλλέχθηκε από 23.000 *hane*, συγκεντρώνοντας το ποσό των 1.393.213 *akçe* (ή κατ' αναλογία 23.220 χρυσών νομισμάτων).¹¹⁶⁰ Στο χρονικό διάστημα μεταξύ των ετών 1636 και 1647 το συνολικό ποσό από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου ανερχόταν περίπου στα 8.000.000 *akçe* (που αντιστοιχεί σε περίπου 90.000-100.000 *γρόσια*), ενώ στα χρόνια μεταξύ 1653 και 1654, τα ποσά από τη συλλογή του *cizye* παρουσιάζουν αύξηση (ενώ παράλληλα ο αριθμός των φορολογουμένων μειώνεται), αγγίζοντας σχεδόν το ποσό των 10.000.000 *akçe*, το οποίο μειώνεται στο μισό κατά τη διάρκεια των επόμενων ετών 1655-1658.¹¹⁶¹

αυτών των χρόνων, καθίσταται δυσλειτουργική με βάση όλα τα παραπάνω. Στον πίνακα λείπει η ανάλογη τεκμηρίωση σε μορφή παραπομπών. Βλ. Singer, *Kadılar*, 81 (Tablo 3.3, Vergi Yüklünün Hesaplanması).

¹¹⁵⁹ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 136; Inalcik, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire (1300-1600)*, τ.1, 69; Kiel, "Remarks on the Administration of the Poll Tax (*Cizye*)", 70-1.

¹¹⁶⁰ Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, 177.

¹¹⁶¹ Dündar, *Kıbrıs*, 256.

Έτος	Φορολογούμενα νοικοκυριά (<i>hane</i>)	Έσοδα	Παράδοση στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο	Υπόλοιπο (<i>elbaki</i>)	Εξαγωγές (<i>ihracaat</i>)
1636	16.500	92.000 gurus	60.000 gurus	-	32.000 gurus
1642	16.500	92.000 gurus	69.375 gurus	22.625 gurus	22.625 gurus
1647	17.838	101.083 gurus	75.958 gurus	-	25.125 gurus
1653/4	12.000	10.975.363 akçe	5.638.911 akçe	-	5.336.725 akçe
1655	12.029	5.889.860	4.016.500	-	1.873.360
1658	12.029	5.501.040	4.740.038	-	761.002

Πίνακας 36: Έσοδα και έξοδα του *cizye* κατά τον 17^ο αιώνα.¹¹⁶²

Κάλυψη δαπανών των πολεμικών πλοίων Αμμοχώστου και Πάφου.

Σε ό,τι αφορά τον στρατιωτικό τομέα, ας δούμε αναλυτικά ποια ακριβώς λειτουργικά έξοδα κάλυπτε ο κεφαλικός φόρος της Κύπρου. Τα έξοδα των πολεμικών πλοίων, τόσο της Αμμοχώστου, όσο και της Πάφου, καλύπτονταν από τον κεφαλικό φόρο. Από έγγραφο ιεροδικείου του 1644 γνωρίζουμε ότι, στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, δίδονταν για τα έξοδα των πλοίων των δύο σαντζακιών Αμμοχώστου και Πάφου 5.750 γρόσια. Πρόκειται για ένα σταθερό και καθορισμένο ποσό που δίδονταν για το σκοπό αυτό.¹¹⁶³

Το 1654 ο μουτσαρρίφης (*mutasarrif*, διοικητής σαντζακιού) του σαντζακιού της Αμμοχώστου, Hürrem, με αίτησή του, απεύθυνε έκκληση στον Σουλτάνο να του εξασφαλίσει το καθορισμένο ποσό για την κάλυψη των εξόδων των πολεμικών πλοίων. Τα χρήματα αυτά προέρχονταν από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου του προηγούμενου έτους (1652-53). Ανέρχονταν στο ποσό των 260.000 *akçe*, το οποίο κατοχυρώθηκε στον αιτούντα, αφού πιστοποιήθηκε, κατόπιν ελέγχου στα δεφτέρια του γενικού λογιστηρίου (που φυλάσσονταν στο αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο), ότι οι εκάστοτε διοικητές της Αμμοχώστου λάμβαναν κάθε χρόνο από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου της νήσου το προαναφερθέν ποσό των 260.000 *akçe*.¹¹⁶⁴ Το γεγονός πιστοποιείται και από τα δεδομένα που μας παραθέτει και ο Dündar, βάσει των οποίων, για τα έτη 1641(H.1051)-1658(H.1069), το ποσό,

¹¹⁶² Dündar, *Kıbrıs*, 256.

¹¹⁶³ NBKM, F.275A, a.e.85. Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 95-6.

¹¹⁶⁴ NBKM, F.275, a.e.4.

που καταβαλλόταν για την κάλυψη των εξόδων των πολεμικών πλοίων στην επαρχία της Αμμοχώστου, ήταν σταθερά 3.250 *gurus*/ 260.000 *akçe*.¹¹⁶⁵

Το 1656 ο βεζίρης, πλοίαρχος, *Muṣṭafa Paṣa*, παρακάλεσε τον Σουλτάνο *Mehmed IV*, να εκδόσει διαταγή ώστε να δοθεί στον προηγούμενο *sancakbey* της Αμμοχώστου, *Hüṣrem Bey* το συγκεκριμένο προαναφερθέν ποσό (των 260.000 *akçe*), που διατίθετο κατά παράδοση για την κάλυψη των εξόδων των πλοίων και, όπως προείπαμε, αντλούνταν από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου του νησιού της Κύπρου. Ο Σουλτάνος, με διαταγή του, κατοχύρωσε την καταβολή του ποσού στον *Hüṣrem Bey*, από τις εισπράξεις του κεφαλικού φόρου του έτους 1653/54, ενώ στον τότε κατέχοντα τη θέση του *mir-i liva* της Αμμοχώστου, *Yuṣuf Paṣa*, από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου του επόμενου έτους 1654/55.¹¹⁶⁶

Βέβαια σε έγγραφο προγενέστερο χρονολογικά, και συγκεκριμένα μιας δεκαετίας πριν των παραπάνω, δηλαδή του 1644, αναφέρεται ότι ο *mir-i liva* της Αμμοχώστου, σε αίτησή του προς την Υψηλή Πύλη, ζητούσε να του δοθούν από τις εισπράξεις του κεφαλικού φόρου 325.000 *akçe* σαν *salyane* για τα έξοδα των πλοίων, ποσό κατά τι μεγαλύτερο (αφού πριν είδαμε ότι το ποσό αυτό ήταν 260.000 *akçe* στα μέσα του αιώνα).¹¹⁶⁷

Ανάλογα και για το σαντζάκι της Πάφου, δίδονταν ένα ποσό για την κάλυψη των εξόδων των πολεμικών πλοίων. Στην περίπτωση της Πάφου, παρατηρούμε πως το καθορισμένο ποσό ήταν πιο μικρό και ανερχόταν στα 200.000 *akçe*, δηλαδή κατά 60.000 *akçe* πιο λίγα απ' ότι της Αμμοχώστου. Για παράδειγμα, στα 1654 ο *sancakbey* της Πάφου, *Hasan*, αιτήθηκε να του δοθούν χρήματα για τα έξοδα των πολεμικών πλοίων, τα οποία αντιστοιχούσαν στο ποσό των 200.000 *akçe*. Τα χρήματα αυτά, τα οποία εν τέλει του δόθηκαν με σουλτανική διαταγή, θα αντλούνταν από τον κεφαλικό φόρο του προηγούμενου έτους (1652/53), όπως ισχύει και για τις πιο πάνω αναφορές. Δηλαδή, το ποσό που εν τέλει καλύπτει τα έξοδα προέρχεται από τις εισπράξεις του προηγούμενου έτους.¹¹⁶⁸

Σε έγγραφο απόδειξης/πιστοποιητικού (*temessük*) του 1656, το οποίο φέρει σφραγίδα και υπογραφή του *mir-i liwa* της Πάφου *Hasan*, φέρεται ότι ο εν λόγω

¹¹⁶⁵ Dündar, *Kıbrıs*, 257.

¹¹⁶⁶ NBKM, F.275, a.e.9.

¹¹⁶⁷ NBKM, F.275A, a.e.795· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 137.

¹¹⁶⁸ NBKM, F.275, a.e.8· Dündar, *Kıbrıs*, 257.

διοικητής της Πάφου έλαβε, βάσει φερμανιού, 200.000 ακçe *salyane* από τον εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου Ahmed Ağa για το έτος 1653/4. Όπως και στα παραπάνω έγγραφα που παραθέσαμε, έτσι και σε αυτό, αναφέρεται στο τέλος του εγγράφου ότι τα χρήματα αυτά δίδονταν κάθε χρόνο για τον συγκεκριμένο σκοπό, δηλαδή για τα έξοδα των πλοίων του *mir-i liwa* της Πάφου.¹¹⁶⁹

Η κάλυψη των εξόδων των πολεμικών πλοίων ήταν ένας από τους βασικούς σκοπούς για τον οποίο προοριζόταν μέρος των εσόδων του κεφαλικού φόρου στην Κύπρο.

Μισθοί διοικητών της Κύπρου (*salyane* και *ceraye*)

Οι μισθοί των Οθωμανών διοικητών της Κύπρου καλύπτονται από τον κεφαλικό φόρο του νησιού.

Το έτος 1642, ο *mir-i miran* της Κύπρου, με αίτησή του ζητεί να λάβει τα καθιερωμένα 800.000 ακçe *salyane* και 200.000 ακçe *ceraye* από τις εισπράξεις του κεφαλικού φόρου του νησιού.¹¹⁷⁰

Το 1644, βάσει φερμανιού ημερομηνίας 29.3.1644 (έτος Εγίρας 1054), πληροφορούμαστε ότι ο beylerbeyi της Κύπρου Halil έλαβε από τον εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου Ridvan Ağa 800.000 ακçe *salyane* και 260.000 ακçe *ceraye*.¹¹⁷¹ Η παραπάνω αναφορά πιστοποιείται και από έγγραφο ιεροδικείου (1644), που συνοδεύεται και από αντίγραφο του παραπάνω φερμανιού. Το έγγραφο αυτό αναφέρεται, ομοίως, σε 10.000 *riyali guruş*, που αντιστοιχούν σε 800.000 ακçe. Αυτά, σύμφωνα με το αντίγραφο φερμανιού, διατάζονταν να δοθούν ως μισθός (*salyane*) του beylerbeyi της Κύπρου, που τον δικαιούνταν από τις 29 Μαρτίου 1644. Το ποσό θα αντλούνταν από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου.¹¹⁷²

Περί τα 1649, ο *mir-i liwa* της Αμμοχώστου ζητά με αίτησή του την έκδοση «ιερής διαταγής», προκειμένου να λάβει το καθορισμένο *salyane*. Στην περίπτωση του, το απαιτούμενο ποσό ήταν 3150 γρόσια, που προέρχονταν από τις εισπράξεις

¹¹⁶⁹ NBKM, F.275A,a.e.967· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 188.

¹¹⁷⁰ NBKM, F.275A,a.e.794· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 137.

¹¹⁷¹ NBKM, F.275A,a.e.2· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 148.

¹¹⁷² NBKM, F.275A,a.e.63· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 95.

του κεφαλικού φόρου της Κύπρου του προηγούμενου έτους, δηλαδή του 1648, και ήταν προορισμένο για την κάλυψη των εξόδων των πλοίων.¹¹⁷³

Σε ένα άλλο φερμάνι, ο αιτών είναι ο διοικητής της Κύπρου (*mir-i miran*)¹¹⁷⁴, ο οποίος, απευθυνόμενος στο Σουλτάνο στα 1655, διεκδικεί τα καθορισμένα ποσά *salyane* και *ceraye* που δικαιούνταν οι εκάστοτε διοικητές, και τα οποία ανέρχονταν στο ποσό των 800.000 *akçe salyane* και 260.000 *ceraye* αντιστοίχως. Τα ποσά αυτά, όπως μας πληροφορεί το φερμάνι, αντλούνταν από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου. Έτσι τα παραπάνω ποσά δόθηκαν στον διοικητή της Κύπρου από τον κεφαλικό φόρο του προηγούμενου έτους (1653/54).¹¹⁷⁵

Από έγγραφο ιεροδικείου του 1655 (2/5/1655), πληροφορούμαστε ότι ο βαλής (=διοικητής βιλαετιού, εδώ είναι ο beylerbeyi της Κύπρου) της Κύπρου Ahmed Paşa πήρε για περίοδο πέντε μηνών (του έτους 1652/3) τα καθορισμένα (σύμφωνα με την υψηλή διαταγή) 5.520 γρόσια *salyane* και 3.312 γρόσια *ceraye* από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου. Και επίσης (σύμφωνα πάλι με την υψηλή διαταγή), οι εκάστοτε διοικητές της Κύπρου έπαιρναν κάθε χρόνο από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου 800.000 *akçe salyane* και 260.000 *akçe ceraye*.¹¹⁷⁶ Από άλλο ιεροδικαστικό έγγραφο (15/9/1655), μαθαίνουμε για την ίδια περίπτωση ότι ο βαλής της Κύπρου (σύμφωνα με τα δικαιώματά του για ετήσιο *salyane* και *ceraye*) πήρε από τον εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου αυτή τη φορά το ποσό των 3.312 *riyalı guruz* για μια περίοδο τριών μηνών. Το ποσό αυτό προέρχονταν από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου του 1652/3.¹¹⁷⁷

Σε ιεροδικαστικό έγγραφο του 1655, αναφέρεται ότι ο πρώην μουτασαρρίφης του εγιαλετιού Κύπρου έλαβε από τον εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου για το έτος 1653/4, το ποσό των 338.560 *akçe* για *salyane* και *ceraye* για μια περίοδο τεσσάρων μηνών. Το εν λόγω έγγραφο συνοδεύεται από αντίγραφο

¹¹⁷³ NBKM, F.275A, a.e.250. Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 145.

¹¹⁷⁴ *Mir-i miran* είναι ο «ανώτατος διοικητής». Είναι ένας στρατιωτικός και πολιτικός όρος συνώνυμος με το *beylerbey*, «επαρχιακός διοικητής». Βλ. F.A.K. Yasamee, "Mir-i Miran" στο *EI2*, τ.7, (1993), 95-96.

¹¹⁷⁵ NBKM, F.275, a.e.6.

¹¹⁷⁶ NBKM, D.275A, a.e.2. Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 96.

¹¹⁷⁷ NBKM, F.275, a.e.5. Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 98.

φερμανιού, το οποίο πιστοποιεί την καθιερωμένη καταβολή καθορισμένων ποσών για *salyane* και *ceraye* στους εκάστοτε διοικητές της Κύπρου.¹¹⁷⁸

Σε άλλο ιεροδικαστικό έγγραφο του 1655, ο αντιπρόσωπος του βαλή (*vali*) της Κύπρου εισπράττει το ποσό των 353.280 ακçe για μια περίοδο τεσσάρων μηνών. Και αυτό, όπως και το προηγούμενο έγγραφο, συνοδεύεται από αντίγραφο φερμανιού, στο οποίο διατάζεται να δοθούν τα χρήματα που οφείλονται στον βαλή από τη στιγμή του διορισμού του ως το τέλος του χρόνου, και τα χρήματα να αντληθούν από τα έσοδα του κεφαλικού φόρου, όπως συνηθίζεται να γίνεται για τους μισθούς των διοικητών της Κύπρου (αναφέρονται μάλιστα και τα καθορισμένα ετήσια ποσά που συναντήσαμε πιο πάνω, δηλαδή, 800.000 ακçe *salyane* και 260.000 ακçe *ceraye*).¹¹⁷⁹

Από έγγραφο του 1656 μαθαίνουμε ότι ο *mir-i liwa* (διοικητής) της Πάφου πήρε από τον εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου για το έτος 1653/4, 200.000 ακçe για το *salyane* (μισθό) του. Το έγγραφο αυτό είναι έγγραφο ιεροδικείου και ο *mir-i liwa* φρόντισε να το έχει διαθέσιμο για να επιβεβαιώνει τα παραπάνω «σε ώρα ανάγκης».¹¹⁸⁰

Σε ιεροδικαστικό έγγραφο του 1656 αναφέρεται ότι ο μουτεσαρίφης της Κύπρου πήρε από τον εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου 7.360 γρόσια για *salyane* και *ceraye* 6 μηνών και 20 ημερών. Το ποσό αντλήθηκε από τον κεφαλικό φόρο του 1653/4. Ο εισπράκτορας του κεφαλικού φόρου (Ahmed Ağā) δηλώνει χαρακτηριστικά μέσα στο έγγραφο ότι: «... οι εκάστοτε μουτεσαρρίφηδες του εγιαλειού της Κύπρου από τον καιρό της κατάκτησης (της Κύπρου) μέχρι αυτή τη στιγμή κατ' εξακολούθηση παίρνουν *salyane* και *ceraye* από τους *cizyedar* των εισοδημάτων του κεφαλικού φόρου ...».¹¹⁸¹

Οικονομική ενίσχυση των απόρων των πόλεων Μέκκας και Μεδίνας

Ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση που καταγράφεται σε φερμάνι του 1655, που αναφέρεται στα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου του 1652/3 και αφορά στα ιερά

¹¹⁷⁸ NBKM, F.275A,a.e.61· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 101-2.

¹¹⁷⁹ NBKM, F.275,a.e.3· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 97.

¹¹⁸⁰ NBKM, F.275A,a.e.251· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 99.

¹¹⁸¹ NBKM, F.275A,a.e.65· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 100.

προσκυνήματα των μουσουλμάνων. Φαίνεται πως ένα τμήμα των εισοδημάτων του κεφαλικού φόρου της Κύπρου, κατά τον 17^ο αιώνα, διατίθετο για τις ανάγκες των άπορων των δύο ιερών πόλεων των μουσουλμάνων, της Μέκκας και της Μεδίνας. Έτσι, στα 1655, ο Σουλτάνος Μεχμέτ Δ΄ διατάζει να δοθούν στον Behram Ağa, τον απεσταλμένο (*mübasir*) στην Κύπρο εκ μέρους του εφόρου (*mütevelli*) των βακουφιών των δυο πόλεων, ο οποίος είχε κάνει την σχετική αίτηση, τα 4.250 γρόσια που ζητούσε. Το ποσό αυτό, όπως μας πληροφορεί το σχετικό φερμάνι, δίδονταν κάθε χρόνο από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου για τον σκοπό που προαναφέραμε.¹¹⁸²

Η προστασία τόσο των ιερών προσκυνημάτων των μουσουλμάνων (*hajj*) όσο και των δύο ιερών ισλαμικών πόλεων της Μέκκας και της Μεδίνας ήταν, κατά παράδοση, μια εκ των σημαντικών επιδιώξεων των Οθωμανών σουλτάνων.¹¹⁸³ Ο Enliya Çelebi, ο οποίος επισκέφτηκε τη Μέκκα στα 1671-72, σχολίασε την ύπαρξη πολλών επιγραφών που μνημόνευαν εγκωμιαστικά την περίοδο της βασιλείας του σουλτάνου Mehmed IV, για τις δωρεές του. Οι σουλτάνοι φρόντιζαν, όχι μόνο να χορηγούν χρήματα στους φτωχούς των δυο πόλεων, όπως μας αναφέρει το φερμάνι μας, αλλά γνωρίζουμε, ότι στρέφονταν κυρίως στην ίδρυση βακουφιών και κτιρίων γενικά, που προορίζονταν για τη φιλοξενία των προσκυνητών που κατέφθαναν εκεί. Επίσης, φρόντιζαν για τη συντήρηση των δεξαμενών και των σημείων τροφοδότησης κατά μήκος της διαδρομής που οδηγούσε από το Κάιρο και τη Δαμασκό στη Χετζάζη. Αλλά και οι γυναίκες του χαρεμιού και της δυναστείας έκαναν κατά καιρούς δωρεές, οι οποίες περιελάμβαναν, ως επί το πλείστον, τη δημιουργία χανιών, δεξαμενών και άλλων διευκολύνσεων για τους προσκυνητές. Η χορηγία αγαθών και χρημάτων αφορούσε τη διευκόλυνση της καθημερινότητας των απόρων κατοίκων της Μέκκας και Μεδίνας, και συντελούνταν κυρίως μέσω των ευαγών ιδρυμάτων (*vakıf*) που βρίσκονταν στις πόλεις αυτές και στην Αίγυπτο. Όπως μας πληροφορεί η Faroqhi, οι δωρεές, καθώς και πληροφορίες γύρω από αυτές, μπορούν να εντοπιστούν στα δεφτέρια των οικονομικών υπηρεσιών.¹¹⁸⁴

Σε ιεροδικαστικό έγγραφο του 1656, αναφέρεται ότι ο έφορος των βακουφίων, που βρίσκονταν στην Κύπρο και ανήκαν στις δυο ιερές ισλαμικές πόλεις

¹¹⁸² NBKM, F.275, a.e.10.

¹¹⁸³ Suraiya Faroqhi, *Pilgrims and Sultans. The Hajj under the Ottomans, 1517-1683* (London: I.B. Tauris, 1994).

¹¹⁸⁴ Faroqhi, "Crisis and Change", 610-612.

Μέκκα και Μεδίνα, πήρε από τον εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου για το έτος 1653/4 το ποσό των 4.250 *riyali gurus*. Το καθορισμένο αυτό ποσό δίδονταν κάθε χρόνο από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου για τις ανάγκες των φτωχών της Μέκκας.¹¹⁸⁵

Όμως, υπήρχαν και περιπτώσεις, όπου τα χρήματα από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου δεν πήγαιναν στον προορισμό τους. Μια τέτοια είναι η περίπτωση που καταγράφεται σε έγγραφο αιτήσεως (*arzuhâl*) του 1632. Σύμφωνα με το εν λόγω έγγραφο, ο έφορος των βακουφιών των δυο ιερών ισλαμικών πόλεων Μέκκας και Μεδίνας, γνωστά στην οθωμανική περίοδο με τα ονόματα Sultan Selim Han και Mustafa Paşa,¹¹⁸⁶ και τα οποία βρίσκονταν στην Κύπρο, αποφάσισε με δική του βούληση να μην στείλει τα καθορισμένα χρήματα για τους φτωχούς των δυο ιερών πόλεων. Αποτέλεσμα ήταν να απολυθεί και στη θέση του να διορισθεί άλλος (και συγκεκριμένα κάποιος ονόματι Χουσεϊν).¹¹⁸⁷

Υφασμα για τους χιτώνες των «δούλων» του σουλτανικού ναυστάθμου.

Από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου, επίσης, ένα τμήμα πήγαινε προς τον αυτοκρατορικό ναύσταθμο. Σε δύο φερμάνια, του 1654 και 1655, συναντάμε αυτήν την περίπτωση. Στο μεν πρώτο, του 1654, ο σουλτάνος Mehmed IV, με διαταγή του, κατοχυρώνει την καταβολή ενός ποσού 200.000 *akçe* στον *εμίνη* του αυτοκρατορικού ναυστάθμου της Κωνσταντινούπολης Şalih για να αγοραστούν 40.000 πήχες υφάσματος για τους χιτώνες των δούλων του αυτοκρατορικού ναυστάθμου. Το ποσό αυτό δίδονταν για το σκοπό αυτό κάθε χρόνο από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου.¹¹⁸⁸ Το φερμάνι του 1655 επιβεβαιώνει τη συνέχεια αυτού του κατεστημένου, αφού διατάζει εκ νέου τη χορηγία του ίδιου ποσού, των 200.000 *akçe*, για τον ίδιο ακριβώς σκοπό, δηλαδή την αγορά υφάσματος για τους χιτώνες των δούλων του αυτοκρατορικού ναυστάθμου, στην ίδια ακριβώς ποσότητα, δηλαδή αυτή των 40.000 πήχων.¹¹⁸⁹ Από το 1641 μέχρι και το 1658, το

¹¹⁸⁵ NBKM, F.275, a.e.1' Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 100.

¹¹⁸⁶ Το Sultan Selim Han ήταν η εκκλησία της Αγίας Σοφίας στη Λευκωσία και το δεύτερο ο Άγιος Νικόλαος (Mustafa Paşa) στην Αμμόχωστο. Yıldız, "The Vakf Institution in Ottoman Cyprus", 117-59.

¹¹⁸⁷ NBKM, F.275A, a.e.547' Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 137.

¹¹⁸⁸ NBKM, F.275, a.e.14.

¹¹⁸⁹ NBKM, F.275, a.e.15.

ποσό αυτό δεν μεταβλήθηκε.¹¹⁹⁰ Από τα έσοδα του κεφαλικού φόρου δίνονται 200.000 *akçe* για την αγορά υφάσματος για τους χιτώνες των δούλων του αυτοκρατορικού ναυστάθμου. Αυτό το ποσό συνηθιζόταν να δίνεται για το σκοπό αυτό κάθε χρόνο.¹¹⁹¹

Σε έγγραφο ιεροδικείου του έτους 1644, που συνοδεύεται από αντίγραφο φερμανιού, γίνεται λόγος ένα καθορισμένο ποσό 200.000 *akçe*, το οποίο διατέθηκε για την αγορά υφάσματος για τους χιτώνες των δούλων του ναυστάθμου. Με βάση το αντίγραφο φερμανιού, από το οποίο συνοδεύεται, η διαταγή εκδόθηκε μετά από αίτημα του εμίνη του αυτοκρατορικού ναυστάθμου, για να αγοραστούν 40.000 πήχες υφάσματος, το οποίο ζητείται βάσει διαταγής να φθάσει όσο πιο σύντομα γίνεται στην Κωνσταντινούπολη.¹¹⁹²

Ο Αυτοκρατορικός Ναύσταθμος είχε ανάγκη, όπως ήταν φυσικό, από προμήθεια σε ποικίλα υφάσματα για την κάλυψη διαφόρων αναγκών του, όπως τα πανιά των πλοίων, τα χιτώνια των αιχμαλώτων του κλπ. Από την κατάκτηση του νησιού και έπειτα, όπως έχει φανεί μέσα από τον προϋπολογισμό του, κάθε χρόνο εξασφαλιζόταν ένα ποσό, το οποίο προοριζόταν για την κάλυψη των εξόδων για την αγορά υφάσματος. Το έτος 1585 απαιτούνταν 33.228 πήχεις (από 7 *akçe* ο πήχης), ενώ μεταξύ των ετών 1642-1669 κάθε χρόνο χρειάζονταν 40.000 πήχεις (από 5 *akçe* ο πήχης) για ύφασμα χιτωνίων. Τα χρήματα για την αγορά του απαραίτητου υφάσματος ζητούνταν από τον beylerbeyi και τον καδή της Κύπρου, οι οποίοι φρόντιζαν για την εξασφάλιση των απαραίτητων ποσών. Η πηγή των ζητούμενων χρημάτων ήταν τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου των ραγιάδων της Κύπρου.¹¹⁹³

Έξοδα των δημοσίων μαγειρειών.

Από έγγραφο του τοπικού λογιστηρίου της Κύπρου, με ημερομηνία 22/6/1681, πληροφορούμαστε για μια ακόμη περίπτωση διάθεσης των εισοδημάτων του κεφαλικού φόρου της Κύπρου. Στο έγγραφο γίνεται λόγος για ένα ποσό του ύψους των 1.064.800 *akçe*, που αποτελούσαν δόση του κεφαλικού φόρου της Κύπρου

¹¹⁹⁰ Για τα έτη Εγίρας 1051 και 1057, καταγράφεται το ισοδύναμο ποσό των 2.500 *gurus*, βλ. Dündar, *Kıbrıs*, 257.

¹¹⁹¹ NBKM, F.275,a.e.14, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 34· NBKM, F.275,a.e.15, Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 36.

¹¹⁹² έγγρ. NBKM, F.275,a.e.13· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 95.

¹¹⁹³ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. yüzyılda tersane i Amire* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992), 162.

για το έτος 1681. Το ποσό αυτό, όπως μαθαίνουμε από το έγγραφο, προορίζονταν για την κάλυψη των αναγκών των δημοσίων μαγειρείων και είχε κατατεθεί από τον Yahya Çelebi, εκ μέρους του εκμισθωτή Mehmed Efendi.¹¹⁹⁴

Μισθοί στρατιωτών.

Σε φερμάνι του έτους 1628, ο εισπράκτορας του κεφαλικού φόρου (*cizyedar*), ο μοναδικός παραλήπτης του φερμανιού, διατάζεται από τον Σουλτάνο Murad να δώσει στον Mustafa Arnaud Abdullah 3.716 ακçe από τις εισπράξεις του κεφαλικού φόρου. Μας πληροφορεί ακόμη ότι ο Mustafa Arnaud Abdullah υπηρετούσε στο 109 *bölük* και λάμβανε ως ημερομίσθιο 21 *akçe*. Πρόκειται δηλαδή για πληρωμή μισθού Γενιτσάρου.¹¹⁹⁵ Ο Jennings, αφού μελέτησε φορολογικά κατάστιχα, μας δίνει κάποια στοιχεία για τον μισθό των γενιτσάρων στην Κύπρο τον 17^ο αιώνα. Σύμφωνα με αυτά, οι γενίτσαροι της Κύπρου αριθμούσαν περί τα 900 άτομα, κατά μέσο όρο, μεταξύ των ετών 1617 και 1632, και τα ετήσια έξοδα (*'ulufe*) για τη συντήρηση του σώματος, κυμαίνονταν από 400.000 έως 500.000 *akçe* ετησίως.¹¹⁹⁶

Ομοίως, σε έγγραφο του 1655, αναφέρεται ότι ο *defterdar* πήρε από τον εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου ένα ποσό 4.000 γροσιών, προκειμένου να δοθεί για την πληρωμή μισθών του στρατιωτικού σώματος. Συνοδεύεται από αντίγραφο φερμανιού του 1652, που διατάζει να δίδεται το εν λόγω ποσό και για τον σκοπό αυτό κάθε χρόνο από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου.¹¹⁹⁷

Το επόμενο έτος, δηλαδή το 1656, και πάλι συναντούμε έγγραφο, σύμφωνα με το οποίο, ο *defterdar* της Κύπρου πήρε από τον εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου του νησιού για το έτος 1653/4, το ίδιο ποσό, δηλαδή 4.000 γρόσια, καθορισμένα για τις ανάγκες των γενιτσάρων της Κύπρου.¹¹⁹⁸

---

¹¹⁹⁴ NBKM, F.275A, a.e.327· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 63.

¹¹⁹⁵ NBKM, F.275A, a.e.793.

¹¹⁹⁶ Jennings, *Christians and Muslims*, 115.

¹¹⁹⁷ NBKM, F.275A, a.e.64· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 97.

¹¹⁹⁸ NBKM, F.275, a.e.7· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 99.

Από έτερο έγγραφο του ίδιου έτους, 1656, από το οποίο σώζεται πολύ μικρό έως μηδαμινό μέρος, πληροφορούμαστε την πληρωμή μισθών 281 *cebeci* από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου.¹¹⁹⁹

Στο σημείο αυτό θα ήταν καλό να υπενθυμίσουμε ότι μόνο το Κεντρικό Θησαυροφυλάκιο είχε την αρμοδιότητα να συλλέγει τον κεφαλικό φόρο. Ο σουλτάνος διένειμε το μεγαλύτερο μέρος των εισοδημάτων του Θησαυροφυλακίου στους μισθούς των Γενιτσάρων και στο ιππικό των *kapikulu*, σε μορφή χρημάτων. Το υπόλοιπο το διέθετε για την πληρωμή των στρατευμάτων που φρουρούσαν οχυρά, και ένα ποσό διετίθετο για την κάλυψη εξόδων του Παλατιού, και για την κατασκευή και επιδιόρθωση κτιρίων.¹²⁰⁰

Μια τέτοια περίπτωση πληρωμής στρατευμάτων που φρουρούσαν οχυρά συναντούμε σε έγγραφο του 1669. Σύμφωνα με το έγγραφο αυτό, δόθηκαν 189.566 *akçe* από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου, προκειμένου να πληρωθούν 166 γενίτσαροι, που βρίσκονταν στη φύλαξη του φρουρίου του Μπούντιν (Budün kalesi).¹²⁰¹

Φύλαξη του φρουρίου Ακ Λιμάν (Ak Liman).

Από έγγραφο ιεροδικείου του έτους 1644 μας γνωστοποιείται ένας ακόμη προορισμός διοχέτευσης των εσόδων του κεφαλικού φόρου της Κύπρου. Εν προκειμένω γίνεται αναφορά στην καταβολή μισθών στρατιωτών, που ήταν επιφορτισμένοι με τη φύλαξη του φρουρίου Ακ Λιμάν (Ak Liman). Στο εν λόγω έγγραφο, ο πληρεξούσιος των αξιωματικών και στρατιωτών του παραπάνω φρουρίου, es-Seyyid Halil, πιστοποιεί ενώπιον του δικαστηρίου ότι είχε λάβε 50.000 *akçe* από τον Ridvan Ağa, τα οποία προορίζονταν για την πληρωμή των μισθών τους. Για την καταβολή αυτού του ποσού είχε εκδοθεί στην Κωνσταντινούπολη φερμάνι, την 11^η Σεπτεμβρίου του 1642, απευθυνόμενο στους beylerbeyi της Κύπρου και καδή της Λευκωσίας, σύμφωνα με το οποίο έπρεπε να δώσουν από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου 50.000 *akçe* για τους μισθούς των στρατιωτών του παραπάνω φρουρίου. Το φερμάνι, μάλιστα, είχε εκδοθεί μετά από έκκληση των ίδιων των

¹¹⁹⁹ NBKM, F.275A, a.e.81. Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 99.

¹²⁰⁰ Inalcik, *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600*, 116.

¹²⁰¹ Dündar, *Kıbrıs*, 257-8.

στρατιωτών προς την Υψηλή Πύλη, να τους δοθεί το απαιτούμενο ποσό για την πληρωμή τους, το οποίο ισχυρίζονταν ότι αναβάλλονταν και δεν τους δινόταν.¹²⁰²

Ομοίως και μια δεκαετία περίπου αργότερα από το προηγούμενο έγγραφο, άλλο έγγραφο, του έτους 1655, μας πιστοποιεί τα όσα αναφέραμε πιο πάνω. Σύμφωνα με το έγγραφο αυτό, ο αντιπρόσωπος και πληρεξούσιος των στρατιωτών του φρουρίου Ακ Λιμάν πήρε από τον εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου 50.000 ακçe για τους μισθούς των στρατιωτών. Τα χρήματα αυτά αντλήθηκαν από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου (της Κύπρου) του έτους 1652/3.¹²⁰³

Μεταφορά πολεμικού υλικού.

Σε φερμάνι του έτους 1688 συναντούμε μια άλλη περίπτωση, για την οποία δεν έχουμε άλλη αναφορά σε έγγραφά μας. Η περίπτωση αυτή αφορούσε στη μεταφορά πολεμικού υλικού. Πιο συγκεκριμένα, η σουλτανική διαταγή απευθυνόταν στον *καδή* της Λευκωσίας, τον *μουτεσελλίμη* της Κύπρου, τον *δεφτερντάρη*, τον φρούραρχο, τον *μουπασίρη* για την πυρίτιδα και τον εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου του 1683/84, τους οποίους πρόσταζε να φροντίσουν ώστε η «μαύρη πυρίτιδα» που βρισκόταν στην Κύπρο να μεταφερθεί στη Θεσσαλονίκη και τα έξοδα της μεταφοράς αυτής να καλυφθούν από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου. Για τον σκοπό αυτό, ο τότε *defterdar* πήρε από τον εισπράκτορα του κεφαλικού φόρου 565 γρόσια.¹²⁰⁴

Γραφειακά έξοδα.

Σε έγγραφο του 1683, που προέρχεται από τον *baş defterdar* της Κύπρου και φέρει σφραγίδα με το όνομα Mehmed, πληροφορούμαστε για μια ακόμη κατηγορία εξόδων που καλυπτόταν από τον κεφαλικό φόρο και ήταν τα γραφειακά έξοδα. Στο εν λόγω έγγραφο ζητείται από τον συντάκτη να καταχωρηθούν στους λογαριασμούς 80.000(?) ακçe. Το ποσό αυτό κάθε χρόνο δίδονταν από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου για γραφειακά έξοδα.¹²⁰⁵

Μισθός ιεροκήρυκα τεμένους Αγίας Σοφίας.

¹²⁰² NBKM, F.275A,a.e.86' Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 94.

¹²⁰³ NBKM, F.275,a.e.11' Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 98.

¹²⁰⁴ NBKM, F.275A,a.e.684' Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 37.

¹²⁰⁵ NBKM, F.275A,a.e.56' Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 188.

Σε έγγραφο αίτησης του έτους 1699 του ιεροκήρυκα του τεμένους της Αγίας Σοφίας της Αμμοχώστου Ali προς τις κεντρικές αρχές μαθαίνουμε ότι ο μισθός του καλύπτονταν από τον κεφαλικό φόρο. Ο Ali έπαιρνε ημερήσιο μισθό 10 ακσε, που προέρχονταν από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου.¹²⁰⁶

Δαπάνες σαραγιού

Τέλος, σε ένα μόνο έγγραφο υπάρχει η πληροφορία ότι ο κεφαλικός φόρος της Κύπρου κάλυπτε και έξοδα του σουλτανικού ανακτόρου.¹²⁰⁷

ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΩΝ ΚΕΦΑΛΙΚΟΥ ΦΟΡΟΥ 20/03/1610-02/08/1610	ΠΟΣΟ
Για <i>salyane</i> και <i>ceraye</i> για τους <i>beylerbeyi</i> , <i>defterdar</i> και <i>sangakbeyi</i> της Κύπρου	776096
μισθοί των γενιτσάρων και ευνούχων	1712520
Για ορισμένα έξοδα των διοικητών των σαντζακίων της Αμμοχώστου, Κερύνιας και Πάφου όπως και για άλλα έξοδα	286765
Για τις ανάγκες των δυο ιερών για τους Μουσουλμάνους πόλεων, Μέκκας και Μεδίνας	1412792
Στάλθηκαν σε μετρητά στο ταμείο της πρωτεύουσας	5000158
Στάλθηκαν στον <i>serdar</i> (με <i>hüccet</i> και σφραγισμένο <i>tezkere</i>)	812438

Πίνακας 37: Οι κατευθύνσεις των εισοδημάτων του *cizye*.¹²⁰⁸

¹²⁰⁶ NBKM, F.275A, a.e.965· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 139.

¹²⁰⁷ NBKM, F.275A, a.e.803· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 138.

¹²⁰⁸ NBKM, F.275, a.e.24· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 242.

Κατευθύνσεις χρημάτων από τις εισπράξεις του cizye	1641 ¹²⁰⁹ (1051) guruş	1647 (1057) guruş	1653 (1063) akçe	1654 (1064) akçe	1655 (1065) akçe	1657 (1067) akçe	1659 (1069) akçe
Προς τη Μεδίνα	4250	4250	340000	340000	340000	-	42500 0
Μισθός του διοικητή Κύπρου	10000	10000	-	-	451300	800000	-
Έξοδα πολεμικών πλοίων του mirliiva της Πάφου	3250	3250	260000	260000	260000	260000	-
Ύφασμα χιτώνων	2500	2500	200000	200000	150,000	200000	-
Φρούριο Ak Liman	625	625	50000	50000	50000	50000	50000
Εισπράκτορας cizye	2000	2000	160000	160000	160000	160000	16000 0
Μισθοί γενιτσάρων Κύπρου	-	-	323000	320000	370000	-	-
Ceraye για τον διοικητή	-	-	-	-	-	260000	-
Έξοδα «αλατιού»	-	-	80000	80000	-	-	80000
Έξοδα του mirliiva της Πάφου	-	2500	200000	200000	-	200000	-
Μισθός του διοικητή της Κύπρου	-	-	211672 5	-	-	-	-
Μισθός του mirliiva της Πάφου	2500	-	-	-	1200	-	-
b... (μη ολοκληρωμένο)	-	-	-	-	13029	-	-
...cebeciyan-ı İstanköy (μη ολοκληρωμένο)	-	-	-	-	91760	-	-
be. Cihet-i Kusur-ı hane 152	-	-	-	-	-	-	46002
ΣΥΝΟΛΟ	25125	25125	533672 5	(1610000)	1783360 ¹²¹⁰	193000 0	76100 2

Πίνακας 38: Τα έξοδα, τα οποία καλύπτονταν από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου ανά έτος.¹²¹¹

¹²⁰⁹ BOA.MAD.d.279, 10-11.

¹²¹⁰ Υπάρχει κάποια απόκλιση μεταξύ του αναγραφόμενου συνόλου και του υπολογιζόμενου σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ- ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο 17^{ος} αιώνας, μια χρονική περίοδος με αρκετές προκλήσεις για την οθωμανική διοίκηση στο σύνολό της, τόσο στο κέντρο όσο και στην περιφέρεια, επιχειρήθηκε να προσεγγιστεί στην παρούσα μελέτη μέσα από την περίπτωση της Κύπρου. Όπως υποδηλώθηκε από τον τίτλο, η προσοχή στρέφεται σε συγκεκριμένες όψεις της επαρχιακής διοίκησης της Κύπρου και επ' ουδενί στο σύνολό της.

Αρχικά προσεγγίζονται τα γεγονότα που προηγήθηκαν του 17^{ου} αιώνα, δηλαδή η περίοδος που ακολούθησε την κατάληψη του νησιού από τους Οθωμανούς. Πρόκειται για μια προπαρασκευαστική περίοδο, όσον αφορά την οθωμανική διοίκηση στην Κύπρο, κατά τη διάρκεια της οποίας πραγματοποιούνται τα πρώτα βήματα της οθωμανικής διοίκησης. Τα βήματα αυτά πραγματοποιούνται με μεθοδικότητα ήδη από τον πρώτο χρόνο κατάληψης του νησιού, δεδομένου του μεταπολεμικού κλίματος. Η κεντρική κυβέρνηση, με την αποστολή στρατού και με την εγκατάσταση Οθωμανών αξιωματούχων της διοίκησης στην Κύπρο, αμέσως μετά την κατάληψη της Λευκωσίας στα 1570, θέτει τα θεμέλια στη διοίκηση της επαρχίας. Οργανώνεται το επαρχιακό διοικητικό συμβούλιο (*divan*) της Κύπρου, στην κορυφή του οποίου βρίσκεται μια τριανδρία αξιωματούχων αποτελούμενη από τον διοικητή του νησιού (*beylerbeyi*), τον *kadi* και τον *defterdar* και αμέσως μετά διεξάγεται η πρώτη γενική απογραφή (1572), στην οποία οι παραπάνω αξιωματούχοι είχαν ενεργό ρόλο κατά την οργάνωση και εποπτεία της διαδικασίας.

Ο στόχος αυτής της πρώτης απογραφής, στην οποία καταγράφονταν με λεπτομέρεια άνθρωποι και αγαθά, ήταν να γίνει μια αποτίμηση της αξίας της νέας οθωμανικής επαρχίας σε έμπυχο και άπυχο δυναμικό και να καθοριστεί εν συνεχεία το ποσό των φόρων που θα κατέβαλλαν οι φορολογούμενοι. Τα δεδομένα αυτού του καταστίχου αποτέλεσαν τη βάση, πάνω στην οποία οργανώθηκε η φορολογία που επιβλήθηκε στην Κύπρο από τους Οθωμανούς, και γενικότερα η οικονομική εκμετάλλευση του τόπου. Ο συμβολισμός της, σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο, έγκειται στο ότι επισφράγιζε τη στρατιωτική κυριαρχία των Οθωμανών στο νησί και έδινε το έναυσμα για την ενσωμάτωσή του στην οθωμανική επικράτεια υπό το διοικητικό σχήμα μιας επαρχίας (*beylerbeylik*).

Στη διάρκεια αυτής της προπαρασκευαστικής περιόδου, η κεντρική οθωμανική διοίκηση, σε συνεργασία με την πρώιμη επαρχιακή διοίκηση της Κύπρου, μετέρχεται δύο σημαντικών διοικητικών μεθόδων, των *sürgün* και *istimalet*.

Η μέθοδος του *sürgün*, που τέθηκε σε εφαρμογή ήδη από το 1572, συνιστούσε μια μορφή υποχρεωτικής μετακίνησης πληθυσμού από έναν τόπο σε έναν άλλο, εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και, παρά τις όποιες θεωρήσεις περί οικειοθελούς

---

¹²¹¹ Αριθμητικά στοιχεία για κάθε μια κατηγορία, για τα έτη: 1647, 1653, 1654, 1655, 1657, 1659. Dündar, *Kıbrıs*, 257-8.

μετακίνησης, η περίπτωση της Κύπρου αποδεικνύει πως επρόκειτο για μια μεθοδευμένη διοικητική πολιτική που διεξαγόταν υπό αυστηρή επιτήρηση. Η αναγκαστική μεταφορά μουσουλμανικών πληθυσμών προς την Κύπρο, μαζί με την εγκατάσταση εκεί στρατιωτών και Οθωμανών αξιωματούχων, διαμόρφωσε τον πρώτο καταγεγραμμένο και οργανωμένο μουσουλμανικό πληθυσμό του νησιού. Οι έως τώρα εκτιμήσεις για τους λόγους που οδήγησαν στην επιβολή αυτού του μέτρου εστιάζουν κυρίως σε ζητήματα δημογραφίας, και συγκεκριμένα στην ανάγκη για άνοδο του δημογραφικού δείκτη του νησιού μετά από τη λήξη του πολέμου και σύμφωνα με τα πληθυσμιακά δεδομένα που είχε αναδείξει η απογραφή του 1572, χωρίς όμως να αποκλείεται και το ενδεχόμενο κοινωνικο-πολιτικών παραμέτρων, όπως η διαμόρφωση μιας νέας σύνθεσης του πληθυσμού στο νησί, με ενισχυμένο το ισλαμικό στοιχείο, μια πρακτική που είχε ήδη εφαρμοστεί στα Βαλκάνια.

Η εφαρμογή της *istimalet*, παρόλο που από κάποιους ερευνητές ερμηνεύεται ως μια κίνηση καλών προθέσεων της κεντρικής διοίκησης προς τους υπηκόους της νεοσυσταθείσας επαρχίας, είναι πιθανότερο ότι εκφράζει την ανάγκη του κέντρου να διασφαλίσει όσο το δυνατόν ταχύτερα την απαιτούμενη μεταπολεμική ομαλότητα και, κατ' επέκταση, την ευκολότερη προσαρμογή του οθωμανικού διοικητικού συστήματος σε αυτή. Στην περίπτωση της Κύπρου, η μέθοδος της *istimalet* είναι εμφανής στη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα, και ιδιαίτερα μέχρι τη δεκαετία 1580-1590. Βασικός σκοπός της ήταν να επιτευχθούν θεμελιώδεις διοικητικοί στόχοι, όπως να ανακάμψει η οικονομία, να οργανωθεί η φορολογία, αλλά και να αποσοβηθούν ορατοί κίνδυνοι, όπως η περαιτέρω εκροή πληθυσμού ή πιθανές εξεγέρσεις. Στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής, δόθηκαν εκ μέρους της κεντρικής διοίκησης φοροελαφρύνσεις ορισμένου χρόνου, παραχωρήθηκε στους χριστιανούς της Κύπρου το δικαίωμα να ανακτήσουν, μέσω αγοράς, τα μοναστήρια και τις εκκλησίες τους, τα οποία είχαν κατασχεθεί από τους Οθωμανούς αμέσως μετά τον πόλεμο, και δρομολογήθηκε η αποκατάσταση Ορθόδοξου Αρχιεπισκόπου.

Στο 2^ο Μέρος, προσεγγίζονται πτυχές της γαιοκτησίας και της διοικητικής διαίρεσης. Το διοικητικό πλαίσιο της Κύπρου, όσον αφορά τη γαιοκτησία, παρουσιάζει όλα τα στοιχεία του τιμαριωτικού συστήματος, εντούτοις δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο να πρόκειται για μια ιδιότυπη μορφή του, με στοιχεία του συστήματος *salyane*. Τα τιμάρια που καταγράφονται στο νησί δεν αφήνουν περιθώρια αμφιβολίας για την εφαρμογή του τιμαριωτικού συστήματος, παράλληλα όμως, η καταβολή μισθών σε ανώτερους αξιωματούχους της διοίκησης, όπως ο *beylerbeyi* και οι *sancakbeyi*, παραπέμπει στο σύστημα *salyane*. Ο μεγαλύτερος αριθμός των τιμαρίων στο νησί ήταν της τάξεως των 5.000-8.000 *akçe*, ενώ όσον αφορά το προφίλ των τιμαριούχων, ήταν κατά βάση σπαχήδες, γενίτσαροι και στρατιώτες ειδικών σωμάτων (π.χ. *azeban*, *torçuyan*). Τα περισσότερα ζεαμέτια είναι της τάξεως των 20.000-30.000 *akçe* και ανήκαν σε σπαχήδες και γενίτσαρους.

Όσον αφορά τη διοικητική διαίρεση, η οθωμανική επαρχία της Κύπρου, τουλάχιστον κατά τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα, συνιστούσε μια σύνθετη επαρχία, με τμήματά της να βρίσκονται πέρα από τα γεωγραφικά σύνορα του νησιού.

Συγκροτούνταν από οκτώ σαντζάκια, εκ των οποίων τέσσερα βρίσκονταν γεωγραφικά εντός του εδάφους της Κύπρου (Λευκωσία, Πάφος, Αμμόχωστος και Κερύνεια) και τα υπόλοιπα τέσσερα εκτός αυτής (Σις, Αλάνια, Ταρσούς και Ιτσίλ). Στην πορεία του 17^{ου} αιώνα, το πιθανότερο είναι πως τα εξωτερικά σαντζάκια αποσυνδέονται διοικητικά από την επαρχία Κύπρου, χωρίς ωστόσο να υπάρχουν επαρκή τεκμήρια για αυτή την διοικητική αποσύνδεση. Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, στο νησί καταγράφονται δεκατέσσερις *nahiye*, οι οποίοι στην πορεία αυξάνονται σε δεκαέξι και διατηρούν αυτό τον αριθμό σίγουρα έως τα μέσα του αιώνα. Από τις οθωμανικές πηγές του 17^{ου} αιώνα, που αφορούν την περίπτωση της Κύπρου, διαφαίνεται μια σύγχυση όσον αφορά τους όρους *kaza* και *nahiye*, καθώς άλλοτε χρησιμοποιείται ο ένας όρος και άλλοτε ο άλλος, με αποτέλεσμα να μην είναι σαφές αν πρόκειται για ταύτιση των δύο όρων ή όχι.

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο, που αφορά τις μικρότερες διοικητικές υποδιαιρέσεις της επαρχίας, δηλαδή τα χωριά, είναι ότι ο συνολικός αριθμός τους μειώνεται προοδευτικά στον ρου του 17^{ου} αιώνα. Η ένδειξη αυτή δεν είναι άνευ σημασίας, αν αναλογιστεί κανείς πως σε αυτά βασιζόταν άμεσα (μέσω της αγροτικής παραγωγής) και έμμεσα (μέσω της φορολογίας) το μεγαλύτερο μέρος των εισοδηματικών πηγών του νησιού. Κατά την πρώτη δεκαετία του 17^{ου} αιώνα, υπήρχαν 866 χωριά, ενώ προς τα μέσα του αιώνα, ο αριθμός των καταγεγραμμένων κατοικημένων χωριών κυμαίνεται μεταξύ 730-740. Τα αίτια που πιθανόν να ευθύνονται για την πτώση στον συνολικό αριθμό των κυπριακών χωριών είναι ποικίλα, με κυριότερα την αυξημένη φορολογία, η οποία οδηγούσε τους κατοίκους της υπαίθρου στο να αφήνουν το χωριό τους και να μετακινούνται είτε προς ορεινές περιοχές είτε σε κάποια πόλη. Επίσης, σημαντική αιτία ήταν τα φυσικά φαινόμενα και καταστροφές, που έπλητταν το νησί κατά τον 17^ο αιώνα. Παράλληλα με τον αριθμό των χωριών, μειώνεται και ο αριθμός των συνοικιών, τουλάχιστον το πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα. Κατά την πρώτη δεκαετία του 17^{ου} αιώνα, υπήρχαν συνολικά 61 συνοικίες στο νησί, οι οποίες μειώθηκαν στις 31 στα μέσα του αιώνα.

Στο 3^ο Μέρος, το ερευνητικό ενδιαφέρον μετατοπίζεται σε θεσμούς και αξιώματα της επαρχιακής διοίκησης της Κύπρου, σκιαγραφείται το προφίλ των προσώπων που ήταν φορείς των αξιωμάτων, καταγράφονται οι αμοιβές τους και προσεγγίζεται ο ρόλος τους στη διοίκηση. Από τα οθωμανικά έγγραφα που μελετήθηκαν, διαπιστώνεται ότι ο στρατιωτικός χαρακτήρας του αξιώματος του *beylerbeyi* είναι αχνός σε σχέση με τον πολιτικό του χαρακτήρα που διαγράφεται σαφώς καθαρότερα. Τα διοικητικά του καθήκοντα, στη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, επικεντρώνονται σε ζητήματα εποπτείας των λειτουργιών και λειτουργών της επαρχιακής διοίκησης, ενώ ο ίδιος ως πρόσωπο συμμετέχει συχνά σε οικονομικές πράξεις (εκμίσθωση φόρων, αγοραπωλησίες γης κλπ.). Ο μισθός του *beylerbeyi* της Κύπρου παραμένει κατά βάση σταθερός κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα και ανέρχεται στα 1.000.000 *akçe* συνολικά (εκ των οποίων 800.000 *akçe* ως *salyane* και 200.000 *akçe* ως *ceraye*), ενώ αντίστοιχα ο ετήσιος μισθός (*salyane*) ενός *sancakbeyi* στην Κύπρο την ίδια περίοδο ανέρχεται στο ποσό των 200.000 *akçe*, και από τα

οθωμανικά έγγραφα προκύπτει ότι το ποσό αυτό ήταν καθορισμένο και σταθερό. Βασική ευθύνη του *sancakbeyi*, ως πολιτικού αλλά και στρατιωτικού διοικητή, ήταν η τήρηση της τάξης και η σωστή εφαρμογή του δικαίου και του οθωμανικού διοικητικού συστήματος στην περιοχή που του αναλογούσε.

Συχνή είναι η παρουσία στα έγγραφα τόσο των γενιτσάρων όσο και των σπαχήδων. Ο συνολικός αριθμός των γενιτσάρων στην Κύπρο φαίνεται να κυμαίνεται, με αυξομειώσεις ανά χρονικά διαστήματα, μεταξύ 850 και 1.000 ατόμων κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, ενώ το ημερομίσθιο ενός γενιτσάρου (απλού στρατιώτη) ποίκιλλε από 3 έως 7 *akçe*. Οι γενίτσαροι της Κύπρου, και ειδικά οι ανώτεροι αξιωματικοί τους, συμμετέχουν ενεργά, όχι μόνο στην καθημερινότητα του νησιού, αλλά και στη διοίκησή του, και αποκτούν πρόσβαση στη ζωή του τόπου και επαφές με τους ντόπιους. Μέσα από έγγραφα ιεροδικείου κυρίως, καθίσταται εμφανές ότι οι γενίτσαροι της Κύπρου, τόσο οι απλοί στρατιώτες όσο και οι αξιωματικοί τους, συμμετείχαν στο τοπικό εμπόριο και έπαιρναν μέρος κυρίως σε αγοραπωλησίες ακίνητης περιουσίας.

Οι πληροφορίες για τον αριθμό των σπαχήδων είναι πιο περιορισμένες, όσον αφορά τα αριθμητικά τους δεδομένα και τη στρατιωτική τους οργάνωση, σε σχέση με αυτές των γενιτσάρων, ωστόσο, ο ρόλος τους στη διοίκηση μπορεί να προσεγγιστεί ευκολότερα λόγω της ευρείας εμπλοκής τους στις υποθέσεις της υπαίθρου κυρίως, η οποία καταγράφεται ευκρινώς στα δικαστικά έγγραφα. Όσον αφορά τον συνολικό αριθμό των σπαχήδων της επαρχίας Κύπρου, υπάρχουν αρκετά κενά και αρκετές αποκλίσεις στα δεδομένα που κατά καιρούς έχουν προταθεί. Ένας πιθανός αριθμός είναι αυτός των 2.500-3.000 σπαχήδων, χωρίς όμως να είναι σαφές αν αφορά τους σπαχήδες ολόκληρης της επαρχίας ή μόνο τους εγκατεστημένους στο νησί, καθώς επίσης και αν στον αριθμό αυτό, όπως και σε όλους όσους κατά καιρούς έχουν προταθεί, συμπεριλαμβάνονται οι *cebelü* του κάθε τιμαριούχου σπαχή. Αν παραμεριστεί το καθαρά στρατιωτικό τμήμα των αρμοδιοτήτων τους, αυτό δηλαδή που τους δεσμεύει να παρέχουν στρατιώτες στον οθωμανικό στρατό και να φροντίζουν τη φύλαξη των εδαφών της αυτοκρατορίας, διαπιστώνουμε ότι η παρουσία των σπαχήδων στην επαρχία της Κύπρου κατά τον 17^ο αιώνα συνιστά ένα σημαντικό στοιχείο της μορφής της επαρχιακής, αλλά και της τοπικής οθωμανικής διοίκησης. Η εμπλοκή των σπαχήδων στην καθημερινότητα του τόπου φαίνεται, άλλωστε, και από την συχνή παρουσία τους στα ιεροδικεία ως μάρτυρες σε διάφορες υποθέσεις, κυρίως για ζητήματα περιουσίας και γαιοκτησίας. Εμπλέκονταν στη διαδικασία συλλογής και είσπραξης φόρων και διατηρούσαν το δικαίωμα να υπενοικιάσουν ή και να μεταπωλήσουν τα δικαιώματα είσπραξης των φόρων της περιοχής τους. Οι πράξεις αγοραπωλησίας επί της γης, και γενικά της ακίνητης περιουσίας, ήταν ένα από τα βασικά ζητήματα, με τα οποία ασχολούνταν οι σπαχήδες, καθώς ήταν αρμόδιοι για την αδειοδότηση και βεβαίωση πράξεων αγοραπωλησίας και την παραχώρηση δικαιώματος νομής ακίνητης περιουσίας εντός του τιμαρίου τους. Η όποια πράξη μεταβίβασης ακίνητης περιουσίας προϋπέθετε την άδεια και τη βεβαίωση του αρμόδιου σπαχή, όπως φαίνεται από ποικίλα δικαστικά έγγραφα. Οι σπαχήδες έρχονταν σε επαφή κυρίως με τον καδή για ζητήματα που

αφορούσαν την καθημερινή ζωή των υπηκόων και για άλλες υποθέσεις που αφορούσαν το τιμάριό τους.

Ο ρόλος του καδή στη διοίκηση, πέραν της εφαρμογής του δικαίου, της απονομής δικαιοσύνης και της προάσπισης της θέσεως του σουλτάνου, είχε και άλλες πλευρές, οι οποίες εκτείνονταν στον χώρο της διοίκησης, αγγίζοντας πεδία, όπως η τοπική οικονομία, η φορολογία, η παιδεία, ο στρατός κλπ. Ο *kadi* επέβλεπε τη διαδικασία συλλογής των φόρων της τοπικής αγοράς. Ανάμεσα στις διοικητικές αρμοδιότητες του καδή επίσης ήταν και η επίβλεψη της δημόσιας ασφάλειας και η τήρηση της τάξης. Σε αρκετά φερμάνια του 17^{ου} αιώνα, ο *kadi* είναι εκ των βασικών παραληπτών, οι οποίοι λαμβάνουν εντολές σχετικά με τη διαδικασία είσπραξης του κεφαλικού φόρου, των έκτακτων φόρων, προκειμένου να επιληφθούν των δυσκολιών ή παρατυπιών που προέκυπταν στη διαδικασία συλλογής των φόρων, αλλά και για τη διαχείριση ζητημάτων γαιοκτησίας και επίσης σχετικά με ζητήματα σχέσεων μεταξύ επαρχιακής διοίκησης και ντόπιων υπηκόων, όπως η τέλεση των θρησκευτικών τελετουργιών ή η πίεση εκ μέρους των τοπικών αρχών. Ο *kadi*, ως βασικός αποδέκτης των επιταγών του κέντρου, έπαιζε πρωτεύοντα ρόλο στην επικοινωνία κέντρου και επαρχίας Κύπρου, και συμμετείχε στα σημαντικά θέματα διοίκησης που έφθαναν μέχρι την Πύλη και γίνονταν αιτία να εκδοθεί κάποιο φερμάνι (*ferman*). Η ιεραρχική υπεροχή του *kadi* Λευκωσίας, σε σχέση με τους άλλους *kadi* της επαρχίας Κύπρου, εκπορευόταν από το γεγονός ότι συμμετείχε στο επαρχιακό διοικητικό συμβούλιο. Λεπτομέρειες σχετικές με το προφίλ των ανθρώπων που κατείχαν το αξίωμα του *kadi* της Λευκωσίας, αλλά και των άλλων *kadi*, είναι εξαιρετικά περιορισμένες με τα έως τώρα αρχειακά δεδομένα. Ένα στοιχείο είναι ότι κατείχαν γαίες, συμμετείχαν σε επιχειρηματικές δραστηριότητες και άλλες οικονομικές συναλλαγές και κάποιοι εξ αυτών σίγουρα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως εύποροι. Στην Κύπρο, τα ημερομίσθια των *kadi* από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα έως και τις αρχές του 17^{ου}, κυμαίνονταν από 70 έως και 130 *akçe*, δηλαδή σε ποσά μάλλον αναμενόμενα για αυτό το αξίωμα τη δεδομένη χρονική περίοδο. Το γεγονός ότι ήταν εκπρόσωποι του νόμου δεν τους καθιστούσε υπεράνω αυτού. Σε περιπτώσεις όπου κάποιος *kadi* υπέπιπτε σε κάποιο αδίκημα ή λειτουργούσε κατά παράβαση του νόμου ή των εντολών του σουλτάνου, τότε έπρεπε να υποστεί τις συνέπειες. Οι παρεκτροπές των *kadi* είχαν ποικίλες μορφές. Στην Κύπρο, καταγράφονται περιπτώσεις όπου ο *kadi* αυθαιρετούσε ως προς την είσπραξη των φόρων, και ειδικά του κεφαλικού, κυρίως λαμβάνοντας ποσό μεγαλύτερο από αυτό που έπρεπε να λάβει.

Τα αξιώματα που μελετώνται στο πλαίσιο αυτής της εργασίας ολοκληρώνονται με το αξίωμα του *defterdar*, η συμμετοχή του οποίου ήταν κομβική ήδη από τα πρώτα στάδια εφαρμογής του οθωμανικού διοικητικού συστήματος σε κάθε επαρχία, καθώς ήταν επιφορτισμένος με το καθήκον της σύνταξης των φορολογικών καταστάσεων. Ο βασικός ρόλος του *defterdar*, όπως άλλωστε φαίνεται και από τα δεφτέρια του, ήταν να εφαρμόζει σε επαρχιακό επίπεδο την οικονομική πολιτική που υπαγορευόταν από το κέντρο της αυτοκρατορίας, να προστατεύει τα οικονομικά συμφέροντα του σουλτάνου στην επαρχία που διοριζόταν, και φυσικά να

φροντίζει για την εξασφάλιση και αποστολή εσόδων στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο. Επιπλέον, διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στη διανομή των τιμαρίων, που βρίσκονταν εντός της επαρχίας στην οποία ήταν διορισμένος, και συμμετείχε στη λειτουργία του *iltizam*, εποπτεύοντας την παράδοση και παραλαβή των *mukataa* και φροντίζοντας ιδιαίτερος για τους *mukataa* που έμεναν αναξιοποίητοι. Η σύνδεση του *defterdar* με την κεντρική διοίκηση πιστοποιείται από το γεγονός ότι αποτελούσε έναν από τους συνηθέστερους παραλήπτες σουλτανικών διαταγών σε επαρχιακό επίπεδο, από κοινού με τον *beylerbeyi* και τον *kadi* της Λευκωσίας, με τους οποίους και αλληλεπιδρά διοικητικά σε ζητήματα φορολογίας κυρίως. Οι περιπτώσεις, στις οποίες συμμετείχε ενεργά ο *defterdar* ως μέλος της τοπικής διοίκησης, ήταν, κατά βάση, οικονομικά ζητήματα, όπως η διευθέτηση φορολογικών, περιουσιακών, γαιοκτησιακών και λοιπών παρόμοιων υποθέσεων, λειτουργώντας ως εκφραστής των συμφερόντων της κεντρικής διοίκησης.

Όπως έχει ήδη διαφανεί από τα παραπάνω, τόσο οι αρμοδιότητες των αξιωματούχων της επαρχιακής διοίκησης της Κύπρου όσο και το ενδιαφέρον της κεντρικής διοίκησης, όπως αποδεικνύεται από το πλήθος των σουλτανικών διαταγών, επικεντρώνονται στα ζητήματα της φορολογίας και ιδιαίτερος του κεφαλικού φόρου, με τα οποία ασχολούνται το 4^ο και 5^ο Μέρος, αντίστοιχα.

Η φορολογία προσεγγίζεται μέσα από την άτυπη, ή και τυποποιημένη από το ίδιο το οθωμανικό κράτος, κατηγοριοποίησή της, με σκοπό να διαφανεί η οθωμανική φορολογική λογική του 17^{ου} αιώνα. Μέσα από ορισμένους φόρους, όπως ο φόρος της δεκάτης (*öşür* ή *aşar*, ή *harac-ı mukaaseme*), ο *avariz*, ο *nüzül* και ο *zift bozan resmi*, επιχειρείται μια, έστω και σε αδρές γραμμές, προσέγγιση των οικονομικών και διοικητικών αναγκών της κεντρικής διοίκησης, του τρόπου κάλυψής τους, μέσα από τη φορολόγηση της επαρχίας και τη λειτουργία του φορολογικού συστήματος σε επαρχιακό επίπεδο.

Η συλλογή και είσπραξη της δεκάτης, που ισχυροποιούσε την παρουσία των σπαχήδων σε τοπικό επίπεδο, έδινε την ευκαιρία για κεντρικό έλεγχο επί της επαρχίας, αλλά ταυτόχρονα συνιστούσε και έναν μοχλό άσκησης πίεσης από την επαρχία προς το κέντρο, εφόσον από την ομαλή λειτουργία του τιμαρίου του εκάστοτε σπαχή καθοριζόταν η παροχή επαρχιακών στρατευμάτων και η ομαλή έκβαση της τοπικής διοίκησης. Οι σπαχήδες, ευρισκόμενοι ανάμεσα σε κεντρική διοίκηση και σε φορολογούμενους αγρότες, δηλαδή στην εξουσία που παρείχε τη γη και στους εξουσιαζόμενους που την καλλιεργούσαν, λειτουργούσαν ως ένα είδος μεσάζοντα ανάμεσα στην κεντρική και επαρχιακή διοίκηση, και όχι τόσο ως εκπρόσωποι της κεντρικής διοίκησης στην ύπαιθρο. Καρπώνονταν όχι μόνο τη δεκάτη αλλά και άλλους φόρους, ως διαχειριστές της γης που τους είχε εκχωρηθεί από τον σουλτάνο, και μπορούσαν να πωλήσουν το δικαίωμα της συλλογής των φόρων σε κάποιο άλλο πρόσωπο.

Με τα ελάχιστα διαθέσιμα στοιχεία, επιχειρείται μια εισαγωγή σε αυτό τον ιδιαίτερο φόρο, που από έκτακτη εισφορά έλαβε σταθερή μορφή στο φορολογικό

σύστημα του 17^{ου} αιώνα. Στην Κύπρο, ο *avariz* ήταν ένας φόρος που δεν αφορούσε τα μοναστήρια, όπως φαίνεται από σχετικά έγγραφα, και ο οποίος γινόταν ενίοτε μοχλός πίεσης στα χέρια κάποιων αξιωματούχων, προκειμένου να αποσπάσουν επιπλέον εισφορές, παραβαίνοντας ωστόσο τον νόμο. Από τις περιπτώσεις του *avariz* διαφαίνεται το κενό μεταξύ του νόμου και της εφαρμογής του, και προδίδεται η «απόσταση» που χώριζε τις σουλτανικές διαταγές από την υλοποίησή τους σε επαρχιακό επίπεδο. Το ζήτημα αυτό της διάστασης μεταξύ κέντρου και επαρχίας, όσον αφορά τους χειρισμούς σε διοικητικά ζητήματα, και ειδικά στη φορολογία, είναι μια πτυχή της οθωμανικής διοίκησης που απασχόλησε την παρούσα μελέτη, καθώς εντοπίζεται σε αρκετές όψεις της οθωμανικής διοίκησης στην Κύπρο του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα.

Μέσα από την περίπτωση του φόρου *nüzül*, καταγράφεται η μετατροπή κάποιων φόρων από είδος σε χρήμα, αλλά και η εφαρμογή της μεθόδου *maktu*, της κατ'αποκοπήν καταβολής φόρων. Όπως προκύπτει από το αρχαιολογικό υλικό, από την επαρχία της Κύπρου αναμενόταν η καταβολή ενός συγκεκριμένου συνολικού ποσού, καθορισμένου εκ των προτέρων, το οποίο (προς τα τέλη του 17^{ου} αιώνα) επιβαλλόταν σε 12.000 *hane* και απέδιδε περί τα 13.000 γρόσια. Τα εισοδήματα του φόρου *bedel-i nüzül* της Κύπρου διοχετεύονταν σε στρατιωτικές δαπάνες, και κυρίως στην καταβολή μισθών σε ναυτικούς που υπηρετούσαν στα πλοία της αυτοκρατορίας. Οι εισπράξεις του εν λόγω φόρου εκμισθώνονταν σε διάφορους αξιωματούχους. Οι εκμισθωτές του *nüzül* ήταν πρόσωπα που στελέχωναν την τοπική διοίκηση ή είχαν κάποιο αξίωμα ή τίτλο. Παραδείγματος χάριν, το 1693 αυτός που αναλαμβάνει την εισπράξη του *nüzül* είναι ο διοικητής της Κύπρου, Ali Paşa.

Ένας ακόμη φόρος, με ιδιαίτερο χαρακτήρα αλλά και συμβολισμό, είναι ο *zift bozan resmi*. Πρόκειται για τον φόρο-πρόστιμο, που υποχρεωνόταν να πληρώσει ο αγρότης-χωρικός, σε περίπτωση που άφηνε ακαλλιέργητες τις γαίες που του αναλογούσαν και έφευγε από τον τόπο του. Από δικαστικά έγγραφα του ύστερου 16^{ου} και του 17^{ου} αιώνα, φαίνεται ότι η καταβολή του συγκεκριμένου φόρου αποτελούσε αντικείμενο διαμάχης μεταξύ σπαχίδων και φορολογούμενων χωρικών, και μέσα από τα διάφορα έγγραφα που αφορούν την καταβολή του, δύναται να εντοπιστούν στοιχεία που αφορούν την κινητικότητα των Κυπρίων, κατοίκων της υπαίθρου, ειδικά ως προς το ζήτημα της εγκατάλειψης των χωριών και της μείωσης του συνολικού αριθμού τους, που επισημάνθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο.

Οι φόροι στα περιορισμένα, σε αριθμό, αστικά κέντρα της Κύπρου συνίσταντο κυρίως σε ειδικά τέλη, που αφορούσαν εμπορικές δραστηριότητες και τη βιοτεχνία, τέλη αγοράς, πρόστιμα, ενοίκια από τομείς που βρίσκονταν σε κρατικό έλεγχο κλπ. Επιπλέον, η γεωγραφική τοποθεσία της κάθε πόλης έπαιζε ρόλο στη φορολόγησή της. Παραδείγματος χάριν, οι πόλεις που διέθεταν λιμάνι, όπως η Αμμόχωστος, η Λεμεσός, η Κερύνεια και η Πάφος, ήταν επιφορτισμένες με ειδική φορολογία σχετικά με τη λειτουργία λιμανιών. Οι αστικοί φόροι ήταν σχεδόν στο σύνολό τους εθιμικοί φόροι, καθορισμένοι με βάση το οθωμανικό δίκαιο και τις ανάγκες του οθωμανικού διοικητικού μηχανισμού, με εξαίρεση, βέβαια, κάποιους

φόρους που απευθύνονταν στο σύνολο του πληθυσμού χωρίς να υπακούουν σε διαχωρισμούς άστεως και υπαίθρου. Γίνεται επίσης εμφανές, ότι η αστική φορολογία εκμεταλλευόταν καίριους τομείς από τη δομή αλλά και την καθημερινότητα μιας πόλης. Αξίζει να αναφέρουμε πως όλοι οι αστικοί φόροι που αφορούσαν την Κύπρο είχαν καθοριστεί ήδη από τις απαρχές της οθωμανικής διοίκησης στο νησί, και αναφέρθηκαν για πρώτη φορά στο αναλυτικό κατάστιχο του 1572.

Το τελευταίο μέρος της παρούσας εργασίας αφιερώνεται εξ ολοκλήρου στη λειτουργία και το καθεστώς είσπραξης του κεφαλικού φόρου, ο οποίος κρίθηκε σκόπιμο να μελετηθεί ξεχωριστά από τους υπόλοιπους φόρους, για ποικίλους λόγους. Σε αυτούς τους λόγους συγκαταλέγονται η σπουδαιότητα ενός τέτοιου φόρου σε μια περιοχή όπως η Κύπρος, που η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού συγκροτούνταν από μη μουσουλμάνους, το γεγονός ότι, μέσα από τη λειτουργία του, μπορεί κανείς να προσεγγίσει τις περισσότερες εκφάνσεις της οθωμανικής φορολογικής μεθοδολογίας, και φυσικά λόγω της συμβολής του κεφαλικού φόρου στη σύνδεση κέντρου και επαρχίας, και ειδικότερα της αξίας του για την κεντρική διοίκηση. Από τα διαθέσιμα έγγραφα, συνάγεται το συμπέρασμα ότι, κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, τα *hane* που κατέβαλλαν τον κεφαλικό φόρο στην Κύπρο μειώνονται προοδευτικά στο μισό. Ενώ στις αρχές του 17ου αιώνα, εκτιμάται ένα μέγεθος περίπου 30.000 *hane*, κατά το β' μισό του αιώνα, ο αριθμός αυτός μειώνεται σε 12.000 *hane* περίπου. Τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου που εκμισθώνονταν με τη μορφή *mukata* στο πλαίσιο του *iltizam*, κάλυπταν κυρίως στρατιωτικής και διοικητικής φύσεως δαπάνες, όπως μισθούς των διοικητών, υποδιοικητών, αλλά και των γενιτσάρων ή έξοδα των *sancakbeyi* της Αμμοχώστου, Κερύνειας και Πάφου. Επιπλέον, από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου καλύπτονταν ειδικές και έκτακτες ανάγκες, και ένα ποσό αποστελλόταν στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο της πρωτεύουσας. Μέσα από τη μελέτη του κεφαλικού φόρου, σκιαγραφείται το προφίλ των εκμισθωτών που προέρχονταν, ως επί το πλείστον, από τους Οθωμανούς αξιωματούχους της επαρχιακής διοίκησης της Κύπρου, αλλά διακρίνονται και οι παρεκκλίσεις από τον νόμο και τις διαταγές του σουλτάνου. Ο κεφαλικός φόρος, μέσα από την περίπτωση της Κύπρου, προβάλλεται ως μια φορολογική δικλείδα ασφαλείας, τόσο των επαρχιακών αναγκών, όσο και των χρηματικών αναγκών της κεντρικής διοίκησης κατά τον 17^ο αιώνα.

Κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, ο οποίος ξεκινά ουσιαστικά από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, και συγκεκριμένα μεταξύ των δεκαετιών 1580-1590, και ολοκληρώνεται με το τέλος του διοικητικού καθεστώτος του Καπουδάν Πασά το έτος 1703, η επαρχία της Κύπρου διανύει τον πρώτο αιώνα οθωμανικής διοίκησης. Η οθωμανική επαρχία της Κύπρου, όπως και η ίδια η οθωμανική κεντρική αλλά και επαρχιακή διοίκηση, κατά την περίοδο αυτή υπέστη μετασχηματισμούς και ως ένα βαθμός πειραματισμούς, στο διοικητικό της καθεστώς, με χαρακτηριστικότερη αυτή των εξωτερικών σαντζακιών των οποίων η σύνδεση δεν επιβεβαιώνεται στην πορεία του 17^{ου} αιώνα, αλλά και τη διοικητική αλλαγή του έτους 1670 με την υπαγωγή της Κύπρου στη δικαιοδοσία του καπουδάν πασά, η οποία ωστόσο αφορούσε

περισσότερο τους χειρισμούς της κεντρικής διοίκησης ως προς την αξιοποίησή της και πολύ λιγότερο τις τοπικές υποθέσεις της επαρχίας. Αυτό φαίνεται ως ένα βαθμό και από το γεγονός ότι από τα έγγραφα δεν διαφαίνονται αλλαγές στην λειτουργία των θεσμών σε τοπικό επίπεδο, ούτε και γίνεται κάποια ιδιαίτερη μνεία στην αλλαγή του καθεστώτος.

Αντίθετα αυτό που προκύπτει αβίαστα από το αρχειακό υλικό, είναι ότι ο 17^{ος} αιώνας σηματοδοτεί για το νησί μια περίοδο ποικίλων δυσκολιών για τους διοικούμενους, οι οποίοι επεδίωκαν με κάθε μέσο την επαφή με την κεντρική διοίκηση και την ενημέρωση του σουλτάνου για τα κακώς κείμενα της διοίκησης στο νησί. Οι περιβαλλοντικές δυσμένειες και η φορολογική πίεση εκ μέρους των τοπικών οθωμανικών αρχών είναι οι συνηθέστεροι λόγοι επικοινωνίας της επαρχίας με το κέντρο, και αντίστροφα των διαταγών του σουλτάνου προς την επαρχία Κύπρου. Ωστόσο εντοπίζει κανείς ένα λειτουργικό κενό μεταξύ των επιταγών του κέντρου και της εφαρμογής του σε επαρχιακό επίπεδο, αν κρίνει κανείς από την επανάληψη των διαταγών αλλά και την διαιώνιση των προβλημάτων. Η σταθερά πτωτική πορεία στον αριθμό των φορολογουμένων του *cizye* αλλά και στον συνολικό αριθμό των κυπριακών χωριών, που καταγράφονται στην παρούσα μελέτη, μαρτυρούν αυτή τη δυσλειτουργία σε διοικητικό επίπεδο, σε συνδυασμό ενδεχομένως με τον αστάθμητο περιβαλλοντικό παράγοντα, εγείροντας ερωτήματα που δεν είναι βέβαιο αν δύνανται να τύχουν ικανοποιητικών απαντήσεων με τα έως τώρα στοιχεία.

Ο συνδυασμός του ευρέος πεδίου της οθωμανικής επαρχιακής διοίκησης και του περίπλοκου ιστορικο-χρονικού πλαισίου του 17^{ου} αιώνα, προσεγγίζονται μερικώς μόνο μέσα από αυτή την ερευνητική προσπάθεια, αφήνοντας ανοιχτά προς διερεύνηση –τόσο σε έκταση όσο και σε βάθος- ποικίλα ζητήματα, όχι μόνο σε ότι αφορά την περίπτωση της Κύπρου αλλά και ευρύτερα τους μηχανισμούς της οθωμανικής επαρχιακής διοίκησης.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΙΜΚ: Αρχείο Ιεράς Μονής Κύκκου

A. {NŞT.d.: Bab-1 Asafi, Nişan ve Tahvil Kalemi Defterleri

ASV: Archivio di Stato di Venezia

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

CMC: Civico Museo Correr

D ή d: defter

ΕΕΚΣ: Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών

EI2: Encyclopaedia of Islam (New Edition)

F: Fond

MAD.d.: Maliyeden Müdevver Defterleri

NBKM: Natsionalna Biblioteka Sv Sv Kiril I Metodiy

TAED: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansilopedisi

TT.d.: Tahrir Defteri:

TÜBAR: Türklük Bilimi Araştırmaları

Πίνακες και χάρτες

- Πίνακας 1:** Οθωμανοί Σουλτάνοι του 17^{ου} αιώνα. (σ.5)
- Πίνακας 2:** Αριθμός hane που μεταφέρθηκαν στην Κύπρο στο πλαίσιο του sürgun από την περιοχή Karaman. (σ.32)
- Πίνακας 3:** Ο αριθμός τιμαρίων στην Κύπρο ανά nahiyε και η συνολική τους αξία κατά το έτος 1603. (σ.78)
- Πίνακας 4:** Εκτάσεις των hass που εκμισθώνονταν ως mukataa στην Κύπρο (κατά το έτος 1572). (σ.81)
- Πίνακας 5:** Οθωμανικές διοικητικές επαρχίες έως τον 17^ο αιώνα. (σ.89)
- Πίνακας 6:** Τα σαντζάκια του μπεηλερμπεηλικιού της Κύπρου (16ος αι.). (σ.104)
- Χάρτης 1:** Τα σαντζάκια της επαρχίας Κύπρου κατά τον 16^ο αιώνα. (σ.107)
- Χάρτης 2:** Τα εξωτερικά σαντζάκια της επαρχίας Κύπρου. (σ.113)
- Πίνακας 7:** Nahiyε και kaza στην Κύπρο του 17^{ου} αιώνα. (σ.117)
- Πίνακας 8:** Αριθμός συνοικιών/οικισμών (μαχαλέ) της πόλης Λευκωσίας. (σ.123)
- Πίνακας 9:** Συνοικίες Λευκωσίας το 1643. (σ.123)
- Πίνακας 10:** Συνοικίες Λευκωσίας το 1672-3. (σ.123)
- Πίνακας 11:** Αριθμός mahalle ανά nahiyε το 1572. (σ.129)
- Πίνακας 12:** Mahalle κατά τον 17^ο αιώνα. (σ.129)
- Πίνακας 13:** Συνολικός αριθμός κατοικημένων χωριών στην Κύπρο κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα. (σ.135)
- Πίνακας 14:** Αριθμός χωριών (kariye) της διοικητικής περιφέρειας της Λευκωσίας. (σ.135)
- Πίνακας 15:** Αριθμός χωριών ανά διοικητικό διαμέρισμα (nahiyε). (σ.136)
- Πίνακας 16:** Αριθμός συνόλου χωριών και των εγκαταλελειμμένων χωριών ανά nahiyε κατά το 1572. (σ.137)
- Πίνακας 17:** Ο αριθμός των mezraa, ανά nahiyε, στην Κύπρο κατά το έτος 1572. (σ.139)
- Πίνακας 18:** Επαρχιακοί διοικητές Κύπρου. (σ.141-3)
- Πίνακας 19:** Συνολικός αριθμός των γενιτσάρων στην Κύπρο κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα. (σ.169)
- Πίνακας 20:** Χρηματικά ποσά για την κάλυψη των μισθών των γενιτσάρων. (σ.170)
- Πίνακας 21:** Ζεαμέτια και τιμάρια επαρχίας Κύπρου. (σ.175)
- Πίνακας 22:** Στοιχεία τιμαριούχων Κύπρου. (σ.178)
- Πίνακας 23:** Στοιχεία Καδήδων Κύπρου. (σ.192)
- Πίνακας 24:** Έσοδα από mukataa της Κύπρου σύμφωνα με το κατάστιχο του 1572. (σ.210)
- Πίνακας 25:** Είδη mukataa και χρηματική απόδοση (1572). (σ.210)
- Πίνακας 26:** Ο anariz τον 16^ο και 17^ο αιώνα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. (σ.230)
- Πίνακας 27:** Αριθμός μοναστηριών ανά nahiyε (σύμφωνα με το κατάστιχο του cizye του 1643). (σ.277)
- Πίνακας 28:** τριταξική διαίρεση μοναστηριών για την καταβολή του cizye (1643). (σ.279)
- Πίνακας 29:** Αιτήσεις υποψήφιων εισπρακτόρων κεφαλικού φόρου της Κύπρου. (σ.282)

Πίνακας 30: Εισπράκτορες του cizye της Κύπρου και οι αντιπρόσωποί τους. (σ.284)

Πίνακας 31: Εισπράκτορες του cizye της Κύπρου και δόσεις που κατέβαλλαν για την εκμίσθωση των εισοδημάτων του. (σ.287)

Πίνακας 32: αριθμός φορολογουμένων και ποσό του cizye σε κάποια χωριά της Κύπρου (1572). (σ.291)

Πίνακας 33: Οι φορολογούμενοι του cizye στην Κύπρο κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα. (σ.294)

Πίνακας 34: Φορολογούμενοι (hane/nefer) του cizye στην Κύπρο κατά τον 17^ο αιώνα. (σ.295)

Πίνακας 35: Συνολικός αριθμός φορολογουμένων του cizye ανά nahiyе. (σ.297)

Πίνακας 36: Έσοδα και έξοδα του cizye κατά τον 17^ο αιώνα. (σ.299)

Πίνακας 37: Οι κατευθύνσεις των εισοδημάτων του cizye. (σ.310)

Πίνακας 38: Τα έξοδα, τα οποία καλύπτονταν από τα εισοδήματα του κεφαλικού φόρου της Κύπρου ανά έτος. (σ.311)

- ağa:** τίτλος αξιωματούχου, άρχοντα, αρχηγός, στρατιωτικός τίτλος, διοικητής.
- Ak Liman:** περιοχή (λιμάνι) στο σαντζάκι του *İçil*.
- akçe:** ή *άσπρο*. Ασημένιο νόμισμα (βασική λογιστική μονάδα στην οθωμανική επικράτεια).
- a'la:** η υψηλή κατηγορία φορολογουμένων του *cizye* (στο πλαίσιο του τριταξικού διαχωρισμού των φορολογουμένων) (βλ. *ensat* και *edna*).
- alaybeyi:** στρατιωτική βαθμίδα (διοικητής στρατιωτικού συντάγματος χωροφυλακής).
- arzuhal:** έγγραφο αιτήσεως προς διάφορες διοικητικές υπηρεσίες.
- avariz:** έκτατη εισφορά (που μετετρέπη σε τακτικό φόρο).
- avariz akçesi:** ειδικός έκτακτος φόρος (συνώνυμος του *avariz*).
- avariz-hane:** λογιστική μονάδα καταβολής του φόρου *avariz*.
- ayan:** προύχοντα, πρόκριτος, προεστός, εκπρόσωπος τοπικής κοινωνίας απέναντι στις οθωμανικές διοικητικές αρχές.
- azab (πλ. azaban):** στρατιώτης (πεζικού) άτακτου επαρχιακού στρατιωτικού σώματος πολιτοφυλακής.
- bab-i defteri:** οι οικονομικές υπηρεσίες (της κεντρικής διοίκησης).
- bac:** τέλος διακίνησης εμπορευμάτων.
- bac-i pazar:** αγορανομικό τέλος (διακίνησης εμπορευμάτων στην αγορά).
- bad-i hava (bad-i heva/ badiheva resm-i)**¹²¹³: όρος που συμπεριλάμβανε διάφορα τέλη κατά βάση πρόστιμα από ποινικά αδικήματα, αλλά και άλλα τέλη όπως

¹²¹² Στο κείμενο της παρούσας διατριβής επιλέχθηκε να χρησιμοποιηθούν οι οθωμανικοί όροι, γραμμένοι με το σύγχρονο τουρκικό αλφάβητο, παρά το γεγονός ότι πολλοί από τους οθωμανικούς όρους έχουν ενσωματωθεί στην ελληνική γλώσσα και είναι οικείες πια στον έλληνα αναγνώστη (όπως γενίτσαροι, χαράτσι, κλπ). Η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε για τη σύνταξη του Γλωσσαρίου, βασίζεται ενδεικτικά στα εξής: Αβρ. Μαλιάκας, *Λεξικόν τούρκο-ελληνικόν* (Κωνσταντινούπολη: 1876)· Ι. Χλωρός, *Λεξικόν τούρκο-ελληνικόν* (Κωνσταντινούπολη: 1899)· Sir James Redhouse, *Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük* (Istanbul: 1968)· Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sozlugu* (Istanbul: Milli Eğitim Basimevi, 1993)· Inalcik, *H Othωμανική Αυτοκρατορία*, 365-78· Θεοχαρίδης, *Κατάλογος*, 296-301· Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα*, τ.5, 2157-72 Σαλακίδης, *H Λάρισα*, 405-12· Stavrides, *Ottoman Documents*, 335-40.

¹²¹³ Πρόκειται γι ομάδα φόρων. Περιέχει ειδικά τέλη όπως *resm-i arus*, *cürmü cinayet*, *resm-i tapu*, *resm-i zemin*, *resm-i yave*, *niyabet*, *abdi abik*, *kenizek*, *tütüin resmi*, *adeti deştani*, κλπ. Η Sahillioğlu, «Badı Heva», *TDVİA*, IV, 417.

π.χ. τέλος γάμου κλπ. και συνιστούσε πρόσοδο του τιμαριούχου, είδος έκτακτου φόρου.

baş defterdar: ο προϊστάμενος των οικονομικών υπηρεσιών (κεντρική διοίκηση) και μέλος του αυτοκρατορικού συμβουλίου.

bedel-i nüzül: φόρος για στρατιωτικές προμήθειες (αρχικά έκτακτος, στην πορεία μετετράπη σε τακτικό, επίσης αρχικά καταβάλλονταν σε είδος, συνήθως δημητριακά, ενώ στην πορεία έγινε χρηματικός φόρος).

berat: έγγραφο διορισμού ή εξουσιοδότησης, απονομής τίτλου (δίπλωμα) ή τιμαρίου.

bey: τίτλος διοικητικού αξιωματούχου, στρατιωτικός τίτλος.

beylerbeyi: στρατιωτικός και πολιτικός διοικητής του μπεηλερμπεηλικιού (επαρχίας).

beylerbeylik: διοικητική διαίρεση, διοικητική επαρχία.

beyt ül-mal: δημόσια περιουσία, δημόσιο ταμείο (το κεντρικό θησαυροφυλάκιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας).

boyahane: βαφείο.

bölük: στρατιωτική μονάδα.

bölükbaşı: διοικητής ενός *bölük*.

Budin kalesi: το κάστρο (η οχυρωμένη πόλη) της Βούδας (Ουγγαρία).

buyuruldu: έγγραφο διαταγής, διάταγμα (συνήθως του μεγάλου βεζίρη ή του διοικητή μιας επαρχίας/beylerbeyi).

cebeci: στρατιωτικό σώμα (των γενιτσάρων) του πεζικού, επιφορτισμένο κυρίως με την κατασκευή και επιδιόρθωση πολεμικού εξοπλισμού (όπλων και πυρομαχικών) αλλά και με αστυνομικά καθήκοντα.

cebelü: άνδρας του ιππικού που συντηρείτο και εξοπλιζόταν υπό την ευθύνη του σπαχή, και λειτουργούσε ως συνοδεία του σπαχή σε περίπτωση πολέμου.

Celali: κίνημα εξεγέρσεων στην περιοχή της Ανατολίας, υποκινούμενο από επαρχιακούς διοικητές και άτακτα στρατεύματα (τέλη 16^{ου}-μέσα 17^{ου} αι.).

ceraye: χρηματικό αντίτιμο τροφής που ο εκάστοτε βαλής της Κύπρου έπαιρνε από τα έσοδα τα φόρων.

cizye: κεφαλικός φόρος, με τον οποίο ήταν επιφορτισμένοι μόνο οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι.

Cizye Muhasebesi Kalemi: Λογιστήριο του Κεφαλικού Φόρου.

cizyedar: (ή *cizyegüzar*) εισπράκτορας του *cizye*.

cürm-ü cinayet: κρατικά έσοδα από πρόστιμα επί ποινικών αδικημάτων.

çeribaşı: συνώνυμο του *subaşı*.

çavuş: στρατιωτικός βαθμός (ποικίλα καθήκοντα)· αστυνόμος· αξιωματούχος της κεντρικής διοίκησης με διάφορα καθήκοντα, όπως η μεταφορά σουλτανικών διαταγών στην επαρχία (αγγελιοφόρος).

çift bozan resmi: τέλος το οποίο κατέβαλλε ο αγρότης στον σπαχή, στην περίπτωση που άφηνε ακαλλιέργητες τις γαίες του, αλλά ήθελε να διατηρήσει το δικαίωμα χρησικτησίας του.

dabbağhane (*debbağhane*): βυρσοδεψείο.

defterdar: υπεύθυνος επαρχιακού θησαυροφυλακίου.

değirmen: μύλος.

dirhem: μονάδα μέτρησης βάρους (δράμι, 1/400 της οκκάς).

dizdar: φρούραρχος (φύλακας φρουρίου).

edna: η χαμηλή κατηγορία των φορολογουμένων του *cizye* (βλ. *a'la* και *ensat*).

emin: μισθωτοί κρατικοί υπάλληλοι/επίτροποι.

esedi: *ασλάνι* (*arslani* ή *λεόντειο*), είδος *kurus* (γροσιού, ισοδυναμούσε με 70-160 *akçe* ανάλογα με την περιοχή, κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα.

ensat: η μεσαία κατηγορία των φορολογουμένων του *cizye* (βλ. *a'la* και *edna*).

eyalet: συνώνυμο του *beylerbeylik*.

ferman: έγγραφο σουλτανικής διαταγής.

fetva: γνωμοδότηση των ανώτερων και ανώτατων θρησκευτικών λειτουργών του Ισλάμ (του *müfti* ή του *şeyhülislam*) επάνω σε ζητήματα που αφορούν την ερμηνεία του Ισλαμικού Νόμου (*şeriat*).

gönüllü: ειδικό τμήμα του στρατιωτικού σώματος των γενιτσάρων (φύλαξη φρουρίων).

guruş (*kuruş* ή *ğros*): οθωμανικό ασημένιο νόμισμα (*γρόσι*), η ισοδυναμία με του με το *akçe* κυμαινόταν κατά τόπο στη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, από 80 έως 180 *akçe* περίπου.

hacc: ιερό προσκύνημα των μουσουλμάνων στη Μέκκα.

hakk: δικαίωμα.

hane: οίκος, νοικοκυριό· λογιστική μονάδα απόδοσης φόρων. Απόδίδεται ως «νοικοκυριό», στην πραγματικότητα όμως μπορούσε να περιλαμβάνει παραπάνω από μια οικογένειες, δηλαδή αληθινά νοικοκυριά.

haraç: φόρος που επιβάρυνε του μη μουσουλμάνους, και είχε δύο βασικές κατηγορίες 1.έγγειος φόρος (*haraç-i muvazzaf*), 2.φόρος εισοδήματος (*haraç-i mukaseme*), συχνά ταυτίζεται με τον *cizye*.

haraçgüzar: (ή *haracı*) εισπράκτορας του *haraç*.

haric ez defter: «εκτός καταστίχου», ο μη εγγεγραμμένος σε κατάστιχο.

hass: σουλτανικά κτήματα· μεγάλο τιμάριο (ετήσιας απόδοσης άνω των 100.000 *akçe*).

hüccet: έγγραφο ιεροδικαστικής απόφασης.

ihtisab: αγορανομικός φόρος.

iltizam: μέθοδος εκμετάλλευσης κρατικών εισοδηματικών πηγών μέσω της εκμίσθωσής τους από την κεντρική διοίκηση σε ιδιώτες μέσω της διαδικασίας της πλειοδοσίας.

imdadıye (*imdad-ı seferiye*): έκτακτος φόρος (για κάλυψη δαπανών μιας εκστρατείας).

ispence (*ispence resmi*): φόρος που κατέβαλλαν στον σπαχή οι μη μουσουλμάνοι.

iştirâ (*iştirâ bedeliyesi*): φόρος επί της παραγωγής των δημητριακών (που αρχικά προοριζόταν για να γεμίσει τις αποθήκες του οθωμανικού κράτους με σιτάρι για τις ανάγκες του στρατού).

kadı: ιεροδικαστής (μέλος της τάξης των *ulema*).

kadiasker (kazasker): ανώτερος στρατιωτικός δικαστής (έπεται του seyhülislam).

kâmil kuruş: είδος γροσιού που ισοδυναμούσε με 160-170 *akçe* περίπου κατά τον 17^ο αιώνα.

kanun: το σύνολο των εθιμικών νόμων, ο σουλτανικός νόμος.

kanunname: κώδικας σουλτανικών νόμων.

kapıkulu: τα στρατεύματα του παλατιού (του σουλτάνου), «υπηρέτες» της Υψηλής Πύλης σε στρατιωτικές, διοικητικές ή άλλες υπηρεσίες του παλατιού.

Kapudan Paşa (ή *Kapudan-i Derya*): ο ναύαρχος του οθωμανικού στόλου.

kasabhane: σφαγείο.

kâtib: γραφέας.

kaymakam: τοποτηρητής, υποδιοικητής διοικητικής περιφέρειας.

kaza: διοικητική υποδιαίρεση, περιφέρεια της δικαιοδοσίας ενός *kadi*.

kethüda (ή *kâhya*): επόπτης, αναπληρωτής επαρχιακού διοικητή (*beylerbeyi*), εκπρόσωπος αξιωματούχου.

kile (keyl): μονάδα μέτρησης του βάρους των δημητριακών (διαφοροποιείται ανάλογα με το είδος των δημητριακών).

mahsul: προϊόν (έσοδο), παραγωγή, εσοδεία.

mal: περιουσία.

maktu: κατ'αποκοπή καταβολή φόρων από μια κοινότητα με προκαθορισμένο το ποσό (από την κεντρική διοίκηση).

malikâne: μακροχρόνια ή ισόβια εκμίσθωση, κατ'αποκοπή μισθώματος (*mukataa*) κρατικών εισοδηματικών πηγών, σε ιδιώτη.

mezra'â: καλλιεργήσιμες γαίες εκτός κατοικημένης περιοχής.

miri: δημόσιος, κρατικός (αναφέρεται συχνά στις δημόσιες γαίες).

mir-i liva: αντιστράτηγος· συνώνυμο του *sancakbeyi* (διοικητής ενός *sancak*).

mir-i miran: διοικητής επαρχίας, συνώνυμο του *beylerbeyi* (βλ. *beylerbeyi*).

molla: ανώτερης βαθμολογικής κλίμακας ιεροδίκης.

muafname: έγγραφο φορολογικής απαλλαγής.

- mukata'a:** κατ' αποκοπή μίσθωμα, εκμίσθωση κρατικών εισοδηματικών πηγών.
- mustahfiz:** στρατιώτης επιφορτισμένος με τη φύλαξη φρουρίου.
- mutasarrif:** διοικητής επαρχίας (συνήθως *sancakbeyi*).
- mübaşir:** υπάλληλος που εκτελεί διαταγή κάποιου τμήματος της διοίκησης (συνήθως κεντρικής), πράκτορας, αντιπρόσωπος, μεσίτης ἢ δικαστικός κλητήρας.
- müd:** μονάδα μέτρησης σιτηρών, το μόδιον.
- mültezim:** ανάδοχος έργου/εργολάβος/εκμισθωτής κρατικών εσόδων (βλ. *iltizam*).
- mütesellim:** (ή *müsellim*), διοικητικός αξιωματούχος υπό τις διαταγές του διοικητή επαρχίας (*beylerbeyi*), αντιπρόσωπος επαρχιακού διοικητή (*sancakbeyi*, *beylerbeyi*), ο οποίος είχε την επιστασία στην είσπραξη φόρων.
- mütevelli:** επίτροπος, έφορος/διαχειριστής βακουφιού.
- nahiye:** διοικητική υποδιαίρεση (του *kaza*), η περιοχή δικαιοδοσίας ενός *naib*.
- naib:** αναπληρωτής καδής.
- nefer:** άτομο (λογιστική μονάδα απόδοσης φόρου, όπως του *cizye*, με την οποία δηλώνεται ο φορολογούμενος ατομικά).
- niyabet:** (φόρος) τέλος ένοπλης τοποτηρητείας.
- nüzül:** βλ. *bedel-i nüzül*.
- nüzül-hane:** λογιστική μονάδα («νοικοκυριό») απόδοσης του φόρου *nüzül*.
- odabaşı:** επικεφαλής του στρατιωτικού σώματος των γενιτσάρων.
- öşür:** ο φόρος της δεκάτης (επί της αγροτικής παραγωγής).
- piyade:** πεζικό στρατιωτικό τμήμα (του σώματος των γενιτσάρων).
- paşa:** στρατιωτικο-διοικητικός τίτλος που απονεμόταν σε υψηλόβαθμους αξιωματούχους (συνήθως σε διοικητές, κυβερνήτες επαρχιών και άλλους αξιωματούχους) ἢ τιμητικός τίτλος.
- peşin:** η προκαταβολή για την εκμίσθωση κατ' αποκοπή μισθώματος (*mukata'a*) (ανήρχετο περίπου στο 1/3 του συνολικού ποσού).

re'aya: Οθωμανός υπήκοος (μουσουλμάνος και μη) φορολογούμενος.

resm ή **rüsüm:** φόρος, τέλος.

resm-i ağnam: φόρος προβάτων.

resm-i arusane (*resm-i arus*): φόρος γάμου.

resm-i bağçe: φόρος περιβολιού.

resm-i bive: φόρος χηρείας.

resm-i çift (*çift resmi*): έγγειος φόρος που κατέβαλλαν οι ραγιάδες στον τιμαριούχο (σπαχή).

resm-i çift bozan: βλ. *çift bozan resmi*.

resm-i kirpas: φόρος υφάσματος.

resm-i kovan: φόρος επί της μελισσοκομίας.

resm-i meyhane: φόρος ταβέρνας/καπηλειού.

resm-i meyve: φόρος φρούτων.

resm-i otlak resmi: φόρος βοσκής.

resm-i pelüt: φόρος βελανιδιών.

resm-i tapu: φόρος τίτλου (χρησικτησίας)· ο φόρος που κατέβαλλε ο αγρότης στον τιμαριούχο για να κατέχει το δικαίωμα καλλιέργειας της γης.

riyali gurus: αργυρό νόμισμα

sabunhane: σαπυνοποιείο.

salyane: 1. Ετήσιος μισθός 2. Σύστημα επαρχιακής διοίκησης που βασίζεται στην καταβολή ετήσιου χρηματικού ποσού στην κεντρική διοίκηση εκ μέρους της διοικητικής αρχής της επαρχίας.

sancak: στρατιωτικο-διοικητική υποδιαίρεση μιας επαρχίας (*beylerbeylik/eyalet*) υπό την διοίκηση ενός *sancakbey*.

sancakbeyi: στρατιωτικός και πολιτικός διοικητής ενός *sancak*.

serdar: στρατηγός.

sipahi: ιππέας, στρατιώτης του επαρχιακού ιππικού (κάτοχος τιμαρίου) ή του μόνιμου ιππικού του παλατιού.

subaşı: αξιωματικός του ιππικού επιφορτισμένος με αστυνομικά καθήκοντα (υπό τις διαταγές του *sancakbeyi*)· αντιπρόσωπος επαρχιακού διοικητή (*sancakbeyi*, *beylerbeyi*) επιφορτισμένος και με τη συλλογή προσόδων και άλλες αρμοδιότητες· συνώνυμο του *zeribaşı*.

subaşılik: το αξίωμα του *subaşı*.

suret: αντίγραφο· έγγραφο διαταγής πληρωμής.

suret-i ferman: αντίγραφο σουλτανικής διαταγής.

sürsat: έκτακτος φόρος.

süvari: ιππικό στρατιωτικό τμήμα (του σώματος των γενιτσάρων).

şekerhane: βιοτεχνία ζάχαρης.

ser'i: Ισλαμικός Νόμος.

tapu: τίτλος ιδιοκτησίας/χρησικτησίας, έγγραφο κατοχής δημόσιας γης.

tekalifi örfiye (rüsûm-i örfiyye): εθιμικοί/σουλτανικοί φόροι.

tekalif-i şeriye: θρησκευτικοί/ισλαμικοί φόροι.

temessük: αποδεικτικό έγγραφο, βεβαίωση, πιστοποιητικό (π.χ. εξόφλησης λογαριασμού).

timar: τιμάριο, μικρού μεγέθους (ετήσιας απόδοσης έως 19.999 *akçe*) χορηγία γης (περιοχή δικαιοδοσίας, αποδιδόμενη τυπικά ως αντάλλαγμα για την παροχή στρατιωτικής υπηρεσίας).

topçu: οπλίτης, στρατιώτης πυροβολικού (πληθ. *topçuyan*).

Tuzla: η οθωμανική ονομασία της περιοχής της Λάρνακας.

'ulema: (εν. *'alim*) λόγιοι, νομομαθείς-θεολόγοι, οι ειδήμονες της ισλαμικής θεολογίας και του ισλαμικού δικαίου, η ανώτατη τάξη της θρησκευτικής ιεραρχίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (έφεραν τιμητικά τον τίτλο του *efendi*).

ulufe: ημερομίσθιο γενιτσάρων .

vakıf (πλ. *enkaf*): βακούφι, ευαγές ίδρυμα (αφιέρωμα για τη συντήρηση κοινωφελών σκοπών και ιδρυμάτων).

vali: βλ. *beylerbeyi*, *mir-i miran* (διοικητής επαρχίας).

yeniçeri: γενίτσαρος, επίλεκτο στρατιωτικό (πεζικό) σώμα (του σουλτάνου) της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

yeniçeri ağası: ο επικεφαλής του σώματος των γενιτσάρων.

yük: βάρος, φορτίο· μονάδα μέτρησης βάρους (δύο κοφίνια)· ποσό εκατό χιλιάδων γροσίων (αρχικά 100.000 *akçe*).

zeamet: τιμάριο μεγάλου μεσαίου μεγέθους (ετήσιας απόδοσης 20.000-99.999 *akçe*).

zimmi: μη μουσουλμάνος υπήκοος της οθωμανικής αυτοκρατορίας, υποχρεωμένος να καταβάλλει τον *cizye*.

BIBLIOΓΡΑΦΙΑ

Αδημοσίευτο Αρχειακό Υλικό

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Κωνσταντινούπολη, Τουρκία)

Maliyeden Müdevver Defterleri:

MAD.d.279

MAD.d.8428

Bab-ı Asafı, Nişan ve Tahvil Kalemi Defterleri:

A.{NŞT.d.1229

A.{NŞT.d.1269

Tahrir Defteri:

TT.d.779

NBKM: Natsionalna Biblioteka Sv Sv Kiril I Metodiy (Σόφια, Βουλγαρία)

D.5.

F.275. a.e. 1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 24.

F.275A. a.e. 2, 4, 33, 56-7, 61, 63-5, 75, 81, 85-6, 162-6, 215, 250-3, 327, 547, 574-9, 581-9, 590-2, 683-4, 767, 793-5, 797-8, 800, 803, 965, 967.

ASV: Archivio di Stato di Venezia (Βενετία, Ιταλία)

Collegio, Relazioni finali di ambasciatori e pubblici rappresentanti, 84, (24 Ottobre 1585)

CMC: Civico Museo Correr (Βενετία, Ιταλία)

Ms. Cicogna 999bis (1671).

Δημοσιευμένο Αρχειακό υλικό

82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/ 1617-1618), <Özet- Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım>, (επιμ.) Y.Sarınay, O.Yıldırım (Ankara T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, n.47).

Aksüt, A. K. *Koçi Bey Risalesi*, (İstanbul: Vakıf, 1939).

Aynî Ali Efendi, *Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri*, (nşr.) H.Tuncer (Ankara: Gürsoy Basımevi, 1964).

Ayni Ali Efendi, *Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-i Mezamin-i Defter-i Divan*, (İstanbul: M.T.Gökbilgin, 1979).

Cobham, Claude Delaval (trans. ed.), *Excerpta Cypria. Materials for a History of Cyprus* (Cambridge: Cambridge University Press, 1908).

Crusius, Martinus, *Turcograciae*, libri octo (Basilae, 1584).

Evliya Çelebi, *Narrative of travels in Europe, Asia and Africa in the seventeenth century*, (μτφρ.) Joseph. Von Hammer, τ. 1, (London, Parbury: Allen, & Co., 1834).

- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, τ. 1: (Istanbul: İkdam, 1896).
- Gökdemir, Rahim, *Maliyeden Müdevver (MAD.d) 03618 Numaralı Kıbrıs Cizye Defteri*, αδημοσίευτη διατριβή (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, 2012).
- Gratiani, A. M., *De Bello Cyprio / Αντωνίου Μαρία Γκρατσιάνι, Ο Πόλεμος της Κύπρου*, εκδ.μτφρ. Χαράλαμπος Γάσπαρης (Λευκωσία: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, 1997).
- Kâtip Çelebi. Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991).
- Kyrris, C. P. *The Kanakaria documents 1666-1850: sale and donation deeds* (Nicosia: Cyprus Research Centre, 1987).
- Naima, Mustafa, *Tarih-i Naima* (İstanbul: Tebhane-yi Amire, 1280 [1863]).
- Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, Sarıнай, Yusuf (επιμ.), (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 2000).
- Reçevi, İbrahim Efendi, *Reçevi Tarihi*, τ.2, R.S.Baykal (επιμ.), (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1982).
- Porcacchi da Castiglione, Thomaso, *L'isole piu famose del mondo* (Venetia: 1576).
- Pouradier Duteil-Loizidou, Anna, *Consulat de France a Larnaca (1660-1696)*, τ.1 (Λευκωσία: Κέντρον Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου, 1991).
- Rycaut, Paul, *The Present State of the Greek and Armenian Churches* (London: 1679).
- Selaniki Mustafa Efendi, *Tarihi Selânikî, (ed.) M.İpşirli* (Istanbul, 1989).
- Sofyalı Ali Çavuş, *Kanunnamesi* (Haz. Midhat Sertoğlu), (İstanbul, 1992).
- Αριστείδου, Αικατερίνη Χ., *Ανέκδοτα έγγραφα της κυπριακής ιστορίας από το αρχείο της Ραγούζας, ΙΣΤ' αι.* (Λευκωσία: Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, 1980).
- Δανδόλου, Πέτρου, *Διήγησις της τρομεράς πολιορκίας και αλώσεως της Αμμοχώστου κατά το έτος 1571 εκ χειρογράφου τινός του στρατηγού Αγγέλου Γάττου εξ Ορβιέντου δημοσιευθείσα υπό του ιερέως Πολυκάρπου Κατιτζάνη, Μεταφρασθείσα εκ του ιταλικού υπό του φιλέλληνος Ιταλού Πέτρου Α. Δανδόλου* (Κάιρο: 1926).
- Θεοχαρίδης, Ιωάννης Π., *Κατάλογος οθωμανικών εγγράφων της Κύπρου από τα αρχεία της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Σόφιας (1571-1878)* (Λευκωσία: Κέντρον Επιστημονικών Ερευνών, 1984).
- Θεοχαρίδης, Ιωάννης Π., *Οθωμανικά Έγγραφα 1572-1839*, τ. 1 (Λευκωσία: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, 1993).
- Κιτρομηλίδης, Πασχάλης Μ. (επιμ.), Χαρχαρέ, Ε. (μετάφρ.), *Κυπριακές πηγές για την άλωση της Αμμοχώστου*, (Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/ Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2011).
- Τσιρπανλής, Ζαχ. Ν., *Ανέκδοτα έγγραφα εκ των αρχείων του Βατικανού (1625-1667)* (Λευκωσία: Κέντρον Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου, 1973).
- Χασιώτης, Ιωάννης Κ., *Ισπανικά Έγγραφα της Κυπριακής Ιστορίας (ΙΣΤ-ΙΖ)* (Λευκωσία: Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, 1972).
- Χασιώτης, Ιωάννης Κ., *Πηγές της κυπριακής ιστορίας από το ισπανικό αρχείο Simancas : από τη μικροϊστορία της κυπριακής διασποράς κατά τον ΙΣΤ' και ΙΖ' αιώνα* (Λευκωσία: Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, 2000).
- Χιδίρογλου, Π. *Οθωμανικά έγγραφα της εν Κύπρω Μονής Κύκκου* (Λευκωσία: Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, 1973).

Χιδίρογλου, Π. «Σουλτανικά Βεράτια υπέρ του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Σοφρωνίου Γ»,
Κυπριακαί Σπουδαί 35 (1971): 143-164.

Βιβλιογραφία ξενόγλωσση

- Abou-el-Haj, Rifáat 'Ali, *Formation of the Modern State* (Albany: State University of New York Press, 1991).
- Acun, Fatma, "The Other Side of the Coin: Tax Exemptions within the Context of Ottoman Taxation History", *Bulgarian Historical Review* 1-2 (2002): 25-39.
- Adanir, Fikret, "Semi-autonomous Provincial Forces in the Balkans and Anatolia", στο (ed.) Suraiya Faroqhi, *The Cambridge History of Turkey*, τ. 3 (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 157-85.
- Agoston, Gabor, "A Flexible Empire: Authority and its Limits on the Ottoman Frontiers", *International Journal of Turkish Studies* 9/1-2 (2003): 15-31.
- Agoston, Gabor, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).
- Agoston, Gabor, "Military Transformation in the Ottoman Empire and Russia, 1500-1800", *Kritika*, 12/2 (2011): 281-319.
- Akdağ, Mustafa, «Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadı Vaziyeti», *Bellekten*, 13 (1949): 497-571; 14 (1950): 319-418..
- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, τ.1-2, (Ankara: 1959, 1971).
- Cin, Halil Akgündüz, Ahmed *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, τ.1 (Istanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995).
- Aksan, Virginia, "War and Peace", στο Suraiya N. Faroqhi (ed.), *The Cambridge History of Turkey*, τ.3 (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 81-117.
- Aksun, Zıya Nur, *Osmanlı Tarihi*, τ.1-2 (İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 1994).
- Alasya, Halil Fikret, *Kıbrıs Tarihi (M.E. 1450-M.S. 1878) ve Belli Başlı Antikleri* (Nicosia: Ahmet Mithat Akpınar, 1939).
- Altınay, Ahmet Refik, "Kıbrıs Seferine Ait Resmi Vesikalar", *Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 5/1 (1926): 29-75.
- Altınay, Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)* (Istanbul: 1930).
- Altınay, Ahmet Refik, *On altıncı Asırda İstanbul Hayatı* (Istanbul: Enderun Yayınevi, 1988).
- Arbel, Benjamin, "Cypriot Population under Venetian Rule (1453-1571). A Demographic Study", *Μελέται και Υπομνήματα* 1 (1984): 181-215.
- Arbel, Benjamin, "Sauterelles et mentalités: Le cas de la Chypre vénitienne," *Annales* 44 (1989): 1057-74.
- Arbel Benjamin - Veinstein, Gilles, "La fiscalité Veneto-Chypriote au miroir de la législation Ottomane: Le *Qanunname* de 1572", *Turcica*, 18 (1986): 7-51.
- Arslan, Hüseyin, *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl): Yönetim, Nüfus, Göçler, İskânlar, Sürgünler* (Üsküdar, Istanbul: Kaknüs Yayınları, 2001).
- Arslantürk, Zeki, *Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 1997).

- Aydın, Veli, «Timar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler», *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Ankara Üniversitesi, 12 (2001): 66-75.
- Barkan, Ömer Lütfi, *XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraat Ekonomisinin Hukukî ve Malî Esasları*, τ. 1 (Kanunlar), (İstanbul: Burhaneddin Matbaası, 1943).
- Barkan, Ömer Lütfi, “Les déportations comme methode de peuplement et de colonization dans l' Empire Ottoman”, *Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l'Université d'Istanbul*, 11 (1949-50): 67-131.
- Barkan, Ömer Lütfi, “The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East”, (μτφρ.) Justin McCarthy, *International Journal of Middle East Studies*, 6/1 (1975), 3-28.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Quelques remarques sur la constitution sociale et demographique des villes balkaniques au cours des XVe et XVIe siècles”, στο *Istanbul à la jonction des cultures balkaniques, méditerranéennes, slaves et orientales, aux XVIe-XIXe siècles* (Bucuresti: AIESEE, 1977), 279-301.
- Barkey, Karen, *Bandits and Bureaucrats. The Ottoman Route to State Centralization* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1994).
- Barkey, Karen, “The Ottomans and Toleration”, στο Vicki A. Spencer, *Toleration in Comparative Perspective* (London: Lexington Books, 2018), 81-98.
- Behar, Cem, *Neighborhood in Ottoman Istanbul: Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap İlyas Mahalle*, (Albany: State University of New York Press, 2003).
- Beldiceanu, Nicoara. “Le timar dans l'État ottoman (XIVe-XVe siècles)”, *Structures féodales et féodalisme dans l'Occident méditerranéen (Xe-XIIIe siècles). Bilan et perspectives de recherches*, Actes du Colloque de Rome (10-13 Octobre 1978) (Rome: École Française de Rome, 1980), 743-53.
- Beldiceanu, Nicoara, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Timar* (Ankara:Teori Yayınları, 1985).
- Bostan, İdris, “The Establishment of Cezayir-i Bahr-i Sefid”, στο Elizabeth Zachariadou (ed.), *The Kapudan Pasha, his Office and his Domain* (Rethymnon: Crete University Press, 2002), 242-251.
- Bostan, İdris, “XV-XIX. Yüzyıllarda Ege Adaları'nda Osmanlı İdari Teşkilatı”, στο *Ege Adaları'nın İdari, Mali ve Sosyal Yapısı* (Ankara, 2003), 7-31.
- Bowen, H., “Avarız”, *EI2*, (1986) 760-1.
- Boykov, Grigor, “Balkan City or Ottoman City? A Study on the Models of Urban Development in Ottoman Upper Thrace, from the Fifteenth to the Seventeenth century”, *Proceedings of the Third International Congress on the Islamic Civilisation in the Balkans* (Istanbul: IRCICA, 2010), 69-85.
- Brambilla, Elena, “Convivencia under Muslim rule: the Island of Cyprus after the Ottoman Conquest (1570-1640)”, στο *EU-Turkey Dialogue, A Cliveworld Reader* (Pisa: edizioni Plus, 2010), 121-38.
- Braudel, Fernand, *On History*, μτφρ. Sarah Matthews (Chicago: The University of Chicago Press, 1982).
- Braudel, Fernand, *Μελέτες για την Ιστορία*, (μτφρ.) Οντέτ Βαρών-Ρόδη Σταμούλη (Αθήνα: Εταιρία Μελέτης Νέου Ελληνισμού-Μνήμων, 1987).

- Braudel, Fernand, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας*, τ. 1, (μτφρ.) Κλαίρη Μιτσοτάκη (Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1991).
- Canbakal, Hülya, *Society and Politics in an Ottoman Town. Ayntab in the 17th Century*, (Leiden: Brill, 2007).
- Ceylan, Ebubekir, *Ottoman Origins of Modern Iraq: Political Reform, Modernization and Development in the Nineteenth-Century Middle East* (London: I.B.Tauris, 2011).
- Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım* (Ankara: Alan Yayıncılık, 1986).
- Cook, M.A. (ed.), *A History of the Ottoman Empire to 1730* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011, πρώτη έκδ. 1976).
- Costantini, Vera, *Il sultano e l'isola contesa. Cipro tra eredità veneziana e potere ottomano*, (Torino: UTET, 2009).
- Costantini, Vera, "From Greek Village to Levantine City: The Transformation of Larnaca under Ottoman Rule" στο *Histories of Ottoman Larnaca*, Evangelia Balta, Theoharis Stavrides, Ioannis Theocharides (eds.) (Istanbul: The Isis Press, 2012): 25-32.
- Cvetkova, Bistra A., «Η εξέλιξη του τουρκικού φεουδαλικού καθεστώτος από τα τέλη του 15^{ου} ως τα τέλη του 17^{ου} αιώνα», στο Σπύρος Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας* (Αθήνα: εκδοτικός οίκος Μέλισσα, 1979), 89-112.
- Çevikel, Nuri, *Kıbrıs Eyâleti: Yönetim, Kilise, Ayân ve Halk, 1750-1800, bir Değişim Döneminin Anatomisi* (Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, 2000).
- Çizakça, Murat, "Tax-Farming and Financial decentralization in the Ottoman Economy, 1520-1697", *The Journal of European Economic History*, 22/2 (1993): 219-50.
- Çizakça, Murat, *A Comparative Evolution of Business Partnerships. The Islamic World and Europe, with Specific Reference to the Ottoman Archives*, (Leiden: E.J.Brill, 1996).
- Çokuğraş, Işıl, "Jerusalem Water Supply Systems and Ottoman Fountains", στο *IWA Specialized Conference on Water and Wastewater Technologies in Ancient Civilizations, 22-24 March 2012* (Istanbul: International Water Association, 2012): 612-28.
- Darling, Linda, *Revenue-Raising and Legitimacy. Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660* (Leiden: E.J. Brill, 1996).
- Darling, Linda, "Public finances: the role of the Ottoman centre", στο (ed.) S. Faroqhi, *The Cambridge History of Turkey*, τ.3 (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 118-31.
- Darling, Linda, "Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 43 (2014): 193-226.
- Darling, Linda, "Istanbul and the late-sixteenth century Ottoman elite: The significance of Place", στο Feridun M.Emecen, Ali Akyildiz, Emra Safah Gurkan (eds.), *II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, (27-29 Mayıs 2014), 89-97.
- Darling, Linda T., "The Sultan's Advisors and their Opinions on the Identity of the Ottoman Elite, 1580-1653", στο C. Isom-Verhaaren, K.F.Schull (eds.), *Living in the Ottoman Realm. Empire and Identity, 13th to 20th Centuries* (Indianapolis: Indiana University Press, 2016), 171-81.

- de Groot, A.H. “Kubrus”, *EI2*, τ.5 (1986), 304.
- Demirci, Süleyman, “Settling Disputes over *Avâriz* Levies in the Ottoman City of Kayseri, c. 1620-1660”, *Journal of Academic Studies*, 5/20 (April 2004): 87-98.
- Demirci, Süleyman “*Avariz* and *nüzül* levies in the Ottoman Empire: An assessment of tax burden on the tax-paying subjects. A case study of the Province of Karaman, 1628–1700”, *Belleten*, 69 (2005): 1-25.
- Dündar, Recep, *Kıbrıs Beylerbeyliği 1570-1670* (PhD thesis, İnönü University, 1998).
- Dündar, Recep, “18 Mart- 14 Haziran 1608 yılı Kıbrıs Eyaleti Bütçesi”, *Turkish Studies* 5/4 (2010): 1033-48.
- Dündar, Recep, “H.1053-M.1643 Tarihli 8428 No’lu Cizye Defteri’nin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi”, *International Journal of History*, 4/4, (Noémβριος 2012): 125-46.
- Dündar, Recep - Aydın, Mesut, “Karaman Eyaleti Niğde Kazasından Kıbrıs’a Göçürülen Aileler”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 47 (2012): 225-256.
- Dündar, Recep - Aydın, Mesut, “3924 nolu Cizye defterine göre Kıbrıs eyaleti Baf ve Kukla kazalarında gayrimüslimler (H.1061/M.1650-51)”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 31 (2012): 77-98.
- Düzbakar, Ömer, “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/5 (2003/2): 97-108.
- Emecen, Feridun M., “Some Notes on the Defters of the Kaptan Pasha Eyaleti”, στο Elizabeth Zachariadou (ed.), *The Kapudan Pasha, his Office and his Domain* (Rethymnon: Crete University Press, 2002), 253-261.
- Eren, İmre Özbek, “Türkiye’de dönüşen kentlerin son kalesi: Kent kurucu öge olarak Osmanlı’dan günümüze ‘mahalle’”, *International Journal of Human Sciences*, 9/2 (2012): 1550-6.
- Ergene, Boğaç A., “On Ottoman Justice: Interpretations in Conflict (1600-1800)”, *Islamic Law and Society*, 8/1 (2001): 52-87.
- Ergene, Boğaç, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Cankiri and Kastamonu (1652-1744)* (Leiden: Brill Academic Publishers, 2003).
- Ertürk, Volkan, “Akşehir Sancağından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 (May 2011), 45-58.
- Faroqhi, Suraiya, “Rural Society in Anatolia and the Balkans during the Sixteenth Century”, *Turcica*, 9/1 (1977): 161-95; 11 (1979): 103-53.
- Faroqhi, Suraiya, *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia. Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984).
- Faroqhi, Suraiya, *Pilgrims and Sultans. The Hajj under the Ottomans, 1517-1683*, (London: I.B. Tauris, 1994).
- Faroqhi, Suraiya, “Crisis and Change, 1590-1699”, στο (eds.) H.Inalcik, D.Quataert, *An Economic and social History of the Ottoman Empire*, τ.2 (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 411-636.
- Faroqhi, Suraiya, *Making a living in the Ottoman lands 1480 to 1820* (Istanbul: Isis Press, 1995).

- Faroqhi, Suraiya, "A natural disaster as an indicator of agricultural change: Flooding in the Edirne era, 1100/1688-89", στο Elizabeth Zachariadou (ed.), *Natural Disasters in the Ottoman Empire. Halcyon Days in Crete III, A Symposium held in Rethymnon 10-12 January 1997*, (Crete: Crete University Press, 1999), 251-63.
- Faroqhi, Suraiya, "Rural Life", στο Suraiya Faroqhi (ed.), *The Cambridge History of Turkey*, τ.3 (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 376-90.
- Faroqhi, Suraiya, "Κρίση και αλλαγή, 1590-1699", στο *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, Halil İnalcık- Donald Quataert (εκδ.), (μτφρ.) Μαρίνα Δημητριάδου, (επιμ.) Μαρίνος Σαρηγιάννης, τ. 2, (Αθήνα: εκδ. Αλεξάνδρεια, 2011).
- Findley, Carter Vaughn, "Political culture and the great households", στο Suraiya Faroqhi (ed.), *The Cambridge History of Turkey*, τ. 3, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006): 65-80.
- Finkel, Caroline, *The administration of warfare: the Ottoman military campaigns in Hungary, 1593-1606*, (Vienna: VWGÖ, 1987).
- Finkel, Caroline, *Οθωμανική Αυτοκρατορία, 1300-1923*, (μτφρ.) Μ. Δελέγκος (Αθήνα: Διόπτρα, 2007).
- Fitzgerald, Timothy J., "Rituals of Possession, Methods of Control, and the Monopoly of Violence: The Ottoman Conquest of Aleppo in Comparative Perspective", στο Stephan Conermann, Gül Şen (eds.), *The Mamluk-Ottoman Transition, Continuity and Change in Egypt and Bilad al-Sham in the Sixteenth Century* (Göttingen: V&R unipress, Bonn University Press, 2016), 249-74.
- Fleet, Kate, "Tax-Farming in the Early Ottoman State", *The Medieval History Journal*, 6/2 (2003): 249-58.
- Fodor, Pal, "Some Notes on Ottoman Tax Farming in Hungary", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 54/4 (2001): 427-35.
- Fodor, Pal, David, Geza, "Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army from the Early Sixteenth to the End of the Seventeenth Century", *Eurasian Studies*, 4/2 (2005): 157-88.
- Fotić, Aleksandar, «The Official Explanations for the Confiscation and sale of Monasteries (Churches) and their Estates at the time of Selim II», *Turcica*, 26 (1994): 33-50.
- Gazioğlu, Ahmet C., *The Turks in Cyprus. A Province of the Ottoman Empire (1571-1878)* (London: K.Rustem & Bro., 1990).
- Genç, Mehmet, «Osmanlı maliyesinde malikâne sistemi», στο *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar, 8-10 Haziran 1973*, Osman Okyar (εκδ.) (Ankara: 1975): 231-292.
- Genç, Mehmet, "Malikâne," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansilopedisi*, τ. 27, 516-518.
- Gerber, Haim, "The Monetary System of the Ottoman Empire", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 25 (1982), 308-324.
- Goffman, Daniel, "İzmir: from Village to Colonial Port City" στο E.Eldem, D.Goffman, B.Masters (eds.), *The Ottoman city Between East and West: Aleppo, Izmir and Istanbul* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999) 79-134.
- Gökbilgin, M. Tayyib, *XV-XVI Asırlarda Edirne ve Paşa Livasi: Vakıflar -Mülkler - Mukataalar* (Istanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1952).

- Gökbilgin, M. Tayyib, *XVII. Asırda Osmanlı Devletinde Islahat İhtiyaç ve Temayülleri ve Kâtip Çelebi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957).
- Göyünç, Nejat, *Hâne Deyimi Hakkında* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1979).
- Gradeva, Rossitsa, “Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries”, *Proceedings of the British Academy* 156 (2009): 331-551.
- Greene, Molly, “The Ottomans in the Mediterranean” στο Aksan and Goffman (eds.), *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 104-16.
- Greene, Molly, “Beyond the Northern Invasion: The Mediterranean in the Seventeenth Century”, *Past and Present*, 174/1 (2002): 42-71.
- Griswold, William, “Climatic Change: A Possible Factor in the Social Unrest of Seventeenth Century Anatolia,” στο (ed.) H. Lowry and D. Quataert *Humanist and Scholar: Essays in Honor of Andreas Tietze* (İstanbul: Isis, 1993), 37-57.
- Grivaud, Gilles, *Villages désertés à Chypre (fin XIIe-fin XIXe siècle)* (Nicosie, Fondation de l’Archevêque Makarios, *Μελέται και Υπομνήματα* III, 1998).
- Guilmartin, John, *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century* (Cambridge, 1974).
- Güçer, Lütfi, *XVI-XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 1964).
- Hackett, John, *A History of the Orthodox Church of Cyprus from the coming of the Apostles Paul and Barnabas to the commencement of the British occupation (A.D. 45-A.D. 1878) together with some account of the Latin and other churches existing in the island* (London: Methuen & Co., 1901).
- Hadjianastasis, Marios, *Bishops, Ağas and Dragomans: A Social and Economic History of Ottoman Cyprus 1640-1704* (PhD thesis, University of Birmingham, 2004).
- Hadjianastasis, Marios, “Cyprus in the Ottoman Period: Consolidation of the Cypro-Ottoman Elite, 1650-1750”, στο *Ottoman Cyprus, A Collection of Studies on History and Culture*, eds. Michalis N. Michael, Matthias Kappler and Eftihios Gavriel (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009), 63-88.
- Hadjianastasis, Marios, “Crossing the line in the sand: regional officials, monopolisation of state power and ‘rebellion’. The case of Mehmed Ağa Boyacıoğlu in Cyprus, 1685-1690”, *Turkish Historical Review*, 2 (2011): 155-76.
- Hadjikyriacou, Antonis, *Society and economy on an Ottoman Island: Cyprus in the Eighteenth Century* (PhD thesis, University of London, 2011).
- Hamid, Shaari, Craig, Russel and Clarke, Frank, “Bookkeeping and accounting control systems in a tenth-century Muslim administrative office”, *Accounting Business & Financial History*, 5/3 (1995): 321-333.
- Hartmuth, Maximilian, “Building the Ottoman City. A Linear or Cumulative Process? Lessons from Fifteenth-Century Skopje”, *Centre and Periphery? Islamic Architecture in Ottoman Macedonia, 1383-1520*, Research Project (2014-8), University of Vienna.
- Hazai, György, “Quelques pensées sur le rôle des catastrophes naturelles dans l’histoire ottoman”, στο (εκδ.) Zachariadou Elizabeth, *Natural Disasters in the Ottoman Empire. Halcyon Days in Crete III, A Symposium held in Rethymnon 10-12 January 1997*, (Crete: University Press, 1999), 3-5.

- Hess, Andrew C., *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier*, (Chicago-London, 1978).
- Heyd, Uriel, "Turkish Documents concerning the Jews of Safed in Sixteenth Century", στο *Studies on Palestine during the Ottoman Period*, (ed.) Moshe Ma'oz (Jerusalem: The Magnes Press, The Hebrew University Institute of Asian and African Studies Yad Izhak Ben-Zvi, 1975), 111-8.
- Hill, Sir George, *A History of Cyprus*, τ.4 (Cambridge: Cambridge University Press, 1952).
- Hillenbrand, Carole, "Gardens beneath which Rivers Flow, The Significance of Water in Classical Islamic Culture", στο (ed.) Sheila Blair, Jonathan Bloom, *Rivers of Paradise: Water in Islamic Art and Culture*, The Biennial Hamad bin Khalifa Symposium on Islamic Art (Qatar: Yale University, 2009), 27-56.
- Howard, Douglas, *The Ottoman Timar System and its Transformation, 1563-1656* (PhD thesis, Indiana University, 1987).
- Hughes, Thomas Patrick, *A Dictionary of Islam being A Cyclopaedia of the Doctrines, Rites, Ceremonies, and Customs, together with the Technical and theological Terms, of the Muhammadan Religion* (London: W.H. Allen & Co., 1885).
- Hutteroth, Wolf Dieter and Abdulfattah, Kamal, *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century* (Erlangen: Frankischen Geographischen Gesellschaft, 1977).
- Imber, Colin, *The Ottoman Empire, 1300-1650. The Structure of Power* (New York: Palgrave MacMillan, 2002).
- İnalçık, Halil, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, 2 (1954): 103-29.
- İnalçık, Halil, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi - Sultani Hukuk ve Fatih' in Kanunları", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 13/2 (1958): 102-26.
- İnalçık, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rusumu", *Belleten*, 23/92 (1959): 575-610.
- Halil İnalçık, "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", *Kıbrıs ve Türkler* (Ankara: Türk Kültürümü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1964): 27-58
- İnalçık, Halil, *The Ottoman Empire. Conquest, Organization and Economy*, (London: Variorum, 1978).
- İnalçık, Halil, "Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest", στο Halil İnalçık, *The Ottoman Empire. Conquest, Organization and Economy. Collected Studies* (London: Variorum, 1978) 5-23.
- İnalçık, Halil, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, 6 (1980), 283-337.
- İnalçık, Halil, "Djizya", *EI2*, τ.2 (1991), 562-66.
- İnalçık, Halil, "Eyalet", *EI2*, τ.2, (1991), 723.
- İnalçık, Halil, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire (1300-1600)*, τ.1, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).
- İslamoğlu-İnan, Huri, "Introduction: 'Oriental despotism' in world-system perspective" στο (ed.) Huri İslamoğlu-İnan, *The Ottoman Empire and the World Economy*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 1-24.
- Itzkowitz, Norman, *The Ottoman Empire and Islamic Tradition* (New York: Alfred A. Knopf, 1972).

- Jennings, Ronald C., "The Population, Taxation, and Wealth in the Cities and Villages of Cyprus, according to the Detailed Population Survey (*defter-i mufassal*) of 1572", *Journal of Turkish Studies*, 10 (1986): 175-89.
- Jennings, Ronald C., "The Use of Oaths of Denials at an Ottoman Sharia Court: Lefkoşa (Nicosia), 1580-1640", *Journal of Turkish Studies*, 20 (1986):13-23.
- Jennings, Ronald C., "The Locust Problem in Cyprus", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 51 (1988): 279-313.
- Jennings, Ronald C., *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640* (New York: New York University Press, 1993).
- Jennings, Ronald C., "Plague in Trabzon and Reactions to it according to Local Judicial Registers", στο (εκδ.) H. Lowry & D. Quataert, *Humanist and Scholar: Essays in Honor of Andrea Tietze* (Istanbul: 1993): 27-36.
- Jennings, Ronald C., *Village life in Cyprus at the Time of the Ottoman Conquest* (Istanbul: The Isis Press, 2009).
- Joseph, Sabrina, *Islamic Law on Peasant Usufruct in Ottoman Syria: 17th to early 19th Century* (Leiden: Brill, 2012).
- Kafadar, Cemal, *When coins turned into drops of dew and bankers became robbers of shadows: the boundaries of ottoman economic imagination at the end of the sixteenth century*, Ph.D. diss., McGill University, 1986.
- Kafadar , Cemal, "Les troubles monétaires de la fin du XVIe siècle et la prise de conscience ottomane du déclin", *Annales E.S.C.* 46 (1991), 381-400.
- Kaldy-Nagy, Gyula, *XVI.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Merkezi Yönetimin Başlıca Sorunları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973).
- Kaldy-Nagy, Gyula, "The effects of the timar system on agricultural production in Hungary", στο L. Ligeti (ed.), *Studia Turcica* (Budapest: Akademiai Kiado, 1971), 241-8.
- Kasaba, Reşat, *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century* (Albany: State University of New York, 1988).
- Khoury, Dina Rizk, *State and Provincial Society. Mosul 1540-1834* (New York: Cambridge University Press, 1997).
- Khoury, Dina Rizk, "The Ottoman Centre versus Provincial Power-Holders: An Analysis of the Historiography", στο (ed.) S.N. Faroqhi, *The Cambridge History of Turkey*, τ.3, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006) 135-48.
- Kiel, Machiel, "Remarks on the Administration of the Poll Tax (*Cizye*) in the Ottoman Balkans and Value of Poll Tax Registers (*Cizye Defterleri*) for Demographic Research." *Etudes Balkaniques* 70/4 (1990): 70-104.
- Kolçak, Özgür, *XVII.Yüzyıl Askeri Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012).
- Kotzageorgis, Phokion P., "New Towns and Old Towns in the Ottoman Balkans, Two Case Studies form Nothern Greece", στο Evangelia Balta, Georgios Salakidis, Theoharis Stavrides (eds), *Festschrift in Honor of Ioannis P. Theocharides, Studies on the Ottoman Empire and Turkey*, (Istanbul, The Isis Press, 2012), 273-91.
- Kulke, Hermann and Rothermund, Dietmar, *A History of India*, 3rd Edition (London/New York: Routledge, 1998).

- Kunt, I. Metin, *The Sultan's Servants. The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650* (New York: Columbia University Press, 1983).
- Kurmuş, Orhan, "The cotton famine and its effects on the Ottoman Empire", στο (ed.) İslamoğlu-İnan, Huri, *The Ottoman Empire and the World-Economy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 160-9.
- Kurşun, Zekeriya, Kahraman, Seyit Ali and Dağlı, Yücel, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, τ. 2 (İstanbul: YKY, 1998).
- Kütükoğlu, Mübahat S., "Osmanlı İktisadî Yapısı", στο *Osmanlı Devleti Tarihi II*, (ed.) E. İhsanoğlu (Istanbul: 1999).
- Kyrris, Costas P., "The Role of Greeks in the Ottoman Administration of Cyprus", στο Θ. Παπαδόπουλλος, Μ. Χριστοδούλου (εκδ.), *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. 3, Α' (Λευκωσία: Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, 1973): 155-79.
- Kyrris, Costas P., "Symbiotic Elements in the History of the two Communities of Cyprus", *Κυπριακός Λόγος* 8 (1976): 243-82.
- Kyrris, Costas P., *History of Cyprus* (Nicosia: Lampousa Publications, 1996).
- Lambton, K.S., "An Account of the Tārīkhi Qumm", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 12/3-4 (October 1948): 586-96.
- Lepida, Styliani N., "Monasteries and the Ottoman Poll Tax (Cizye) in the 17th century: Data from the Detailed Poll-Tax Register (Mufassal Cizye Defteri) of Cyprus in 1643", *Archivum Ottomanicum*, 32 (2015): 21-41.
- Lewis, Bernard, "Notes and documents from the Turkish Archives" 10-11, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)* 16 (1954): 469-501.
- Lewis, Bernard, "Ottoman Land Tenure and Taxation in Syria", *Studia Islamica*, 50 (1979): 109-24.
- Lewis, Bernard, *The Arabs in History*, (Oxford: Oxford University Press, 2002).
- Luke, Sir Harry, *Cyprus under the Turks, 1571-1878* (London: C.Hurst & Company, 1989).
- Marcus, Abraham, *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century* (New York: Columbia University Press, 1989).
- Mantran, Robert, *Histoire de l'Empire Ottoman* (Paris: Fayard, 1989).
- Mantran, Robert, *L'empire ottoman du XVIe au XVIIIe siècle (administration, économie, société)* (London: Variorum Reprints, 1984).
- Masters, Bruce, "Aleppo: The Ottoman Empire's caravan city", στο Edhem Eldem, Daniel Goffman and Bruce Masters, *The Ottoman City between East and West* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 17-78.
- McGowan Bruce, *Economic life in Ottoman Europe (Taxation, trade and the struggle for land, 1600-1800)* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981).
- McGowan, Bruce William, "Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü (1600-1830)", *Türk Tarih Kongresi*, 2 (1981): 1327-31.
- Merkelbach, Jakob, *Die protokolle des Kadiamtes Nikosia aus den jahren 1105/06 (1693-1695)* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 1991).
- Michael, Michalis N., «An Orthodox Institution of Ottoman Political Authority: The Church of Cyprus», στο *Ottoman Cyprus, A Collection of Studies on History and Culture*, ed.

- Michalis N. Michael, Matthias Kappler and Eftihios Gavriel (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009), 209-30.
- Murphey, Rhoads, "Sürgün," *EI2*, τ.12 (2004), 767.
- Murphey, Rhoads, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, (Rutgers University Press, 1999).
- Nedkoff, Boris Christoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş vergisi)", (trans.) Ş. Altundağ, *Belleten* 8 (1944): 599-652.
- Neumann, Christoph K., "Political and Diplomatic Developments", στο S.N. Faroqhi (ed.), *The Cambridge History of Turkey*, τ.3 (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 44-62.
- Nienhaus, Volker, "Zakat, taxes and public finance in Islam", στο *Islam and the Everyday World: Public Policy Dilemmas*, Sohrab Behdad, Farhad Nomani (eds.), (Abingdon: Routledge, 2006), 176-89.
- Orhonlu, Cengiz, "The Ottoman Turks Settle in Cyprus (1570-1580)", στο Θ. Παπαδόπουλλος, Μ. Χριστοδούλου (εκδ.), *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, 3/α (Λευκωσία, 1973), 257-61.
- Orhonlu, Cengiz, «Kharadj», *EI2*, τ.4, 1990, 1053-55.
- Ortaylı, İlber, *Türkiye İdare Tarihi* (Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1979).
- Ortaylı, İlber, *Ο πιο μακρύς αιώνας της αυτοκρατορίας. Ο οθωμανικός 19^{ος} αιώνας. Η πορεία προς τον εκσυγχρονισμό*, μτφρ. Κ.Στάθη (Αθήνα: εκδ.Παπαζήση, 2004).
- Salih Özbaran, *The Ottoman response to European Expansion* (Istanbul: The Isis Press, 1994),
- Özcan, Abdülkadir, ed., *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)* (Ankara: Turk Tarih Kurumu, 2000).
- Özel, Oktay, "Population Changes in Ottoman Anatolia During the 16th and 17th Centuries: The 'Demographic Crisis' Reconsidered", *International Journal of Middle East Studies* 36 (2004), 183-205.
- Özel, Oktay, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı*, 5/15 (Kış 2006): 159-79.
- Özkul, Ali Efdal, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ökonomik Tarihi, 1726-1750*, (İstanbul: İletişim, 2005).
- Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, τ.1 (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1998).
- Özvar, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*. (Istanbul: Kitabevi, 2003).
- Pakalin, Mehmet Zeki, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü* (Istanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993).
- Pamuk, Şevket, "The disintegration of the Ottoman monetary system during the seventeenth century", *Princeton Papers in Near Eastern Studies* 2 (1993), 67-81.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914* (Istanbul: İletişim Yayınları, 1999).
- Pamuk, Şevket, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2000),
- Pamuk, Şevket, "The Evolution of Financial Institutions in the Ottoman Empire, 1600-1800," *Financial History Review* 11: 1 (2004), 7-32. Papadopoulos, Theodore, *Social and Historical Data on Population (1570-1881)* (Nicosia: Cyprus Research Centre, 1965).
- Papadopoulos, Theodore H., *Studies and Documents Relating to the Greek Church and People under Turkish Domination* (London: Variorum, 1990).

- Papastamatiou, Demetrios, "Tax-Farming (*İltizam*) and Collective Fiscal Responsibility (*Maktu*) in the Ottoman Southern Peloponnese in the Second Half of the Eighteenth Century", στο (eds.) E. Kolovos, P. Kotzageorgis, S. Laiou, M. Sariyannis, *The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek Lands: Toward a Social and Economic History* (Istanbul: The Isis Press, 2007), 289-305.
- Pedani, Maria Pia, "Some Remarks upon the Ottoman Geo-Political Vision of the Mediterranean in the Period of the Cyprus War (1570-1573)," στο Colin Imber, Keiko Kiyotaki, and Rhoads Murphey (eds.), *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, τ. 2, (London, 2005).
- Peychev, Stefan, "The Image of the City. Public Baths and Urban space in Western Travellers' Description of Ottoman Sofia", Mohammad Gharipour, Nilay Özlü (eds), *The City in the Muslim World. Descriptions by Western Travel Writers*, (London: Routledge, 2015), pp. 101-20.
- Pryor, John H., *Geography, Technology and War*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2011, πρώτη έκδ.1988).
- Redhouse, Sir James, *Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük* (Istanbul: 1968)
- Rizaj, Skender, "Counterfeit of money on the Balkan peninsula from the XV to the XVII century", *Balkanica* 1 (1970), 71-97.
- Sahillioğlu, Halil, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", *Belgeler*, 4 (1967): 1-33.
- Sahillioğlu, Halil, "The role of international monetary and metal movements in Ottoman monetary history 1300-1750", στο *Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds*, (επιμ.) J.F. Richards, (Durham, North Carolina: Carolina Academic Press, 1983), 269-304.
- Salzmann, Ariel, "An Ancien Régime Revisited: 'Privatization' and Political Economy in the Eighteenth-Century Ottoman Empire", *Politics and Society*, 21/4 (1993): 393-423.
- Salzmann, Ariel C., *Measures of Empire: Tax Farmers and the Ottoman Ancien Régime, 1695-1807*, PhD Dissertation (Columbia University, 1995).
- Sariyannis, Marinos, "Notes on the Ottoman Poll-Tax reforms of the Late Seventeenth Century: The Case of Crete", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 54 (2011): 39-61.
- Sariyannis, Marinos, "Ruler and State, State and Society in Ottoman political Thought", *Turkish Historical Review*, 4/1 (2013): 83-117.
- Singer, Amy, "The Routine Conduct of Rural Administration", στο *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler* (Ankara: Turk Tarih Kurumu, 1990), 663-70.
- Singer, Amy, *Palestinian Peasants and Ottoman Officials: Rural administration around sixteenth-century Jerusalem*, (New York: Cambridge University Press, 1994).
- Singer, Amy, *Kadılar, Kullar, Küdüslü Köylüler*, (Istanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996).
- Shaw, Stanford J., *History of the Ottoman Empire*, τ. 1 (Cambridge: Cambridge University Press, 1976).
- Shaw, Stanford J., "The Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System", *International Journal of Middle East Studies* 6/4 (1975): 421-59.
- Soucek, Svatopluk, "Naval Aspects of the Ottoman Conquests of Rhodes, Cyprus and Crete," *Studia Islamica*, 98-99 (2004): 219-61.

- Soyudoğan, Muhsin, *Reassessing the Timar System: The Case Study of Vidin (1455-1693)* (διδασκαρική διατριβή, İhsan Doğramacı Bilkent University, Ankara, 2012).
- Stavrides, Theoharis, *Studies on the History of Cyprus under Ottoman Rule* (Istanbul: Isis Press, 2012).
- Stavrides, Theoharis, “The Rise and the Fall of Mehmed Boyacıoğlu (1683-1690)” στο Theoharis Stavrides, *Studies on the History of Cyprus under Ottoman Rule* (Istanbul: The Isis Press, 2012).
- Stavrides, Theoharis, “The ‘Double-Edged Sword’: The Patriarchate of Constantinople and the Church of Cyprus (1571-1878)”, στο Theoharis Stavrides, *Studies on the History of Cyprus under Ottoman Rule* (Istanbul: The Isis Press, 2012).
- Subrahmanyam, Sanjay, "Precious metal flows and prices in Western and Southern Asia, 1500-1750: Some comparative and conjunctural aspects", *Studies in History* 7/1 (1991): 79-105.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1985).
- Taeschner, Fr, “Alanya”, *EI*, 1 (1960), 354-5.
- Tezcan, Baki, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the early Modern World* (Cambridge: Cambridge University press, 2010).
- Tuğ, Salih, *İslam Vergi Hukukunun ortaya çıkışı*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1984).
- Turan, Şerafettin, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarı Taksimatı”, *Atatürk Üniversitesi Yıllığı*, 1962, 201-32.
- Ursinus, Michael, “Natural Disasters and *Tevzi*: Local tax systems of the post-classical era in response to flooding, hail and thunder”, στο (εκδ.) Zachariadou Elizabeth, *Natural Disasters in the Ottoman Empire. Halcyon Days in Crete III, A Symposium held in Rethymnon 10-12 January 1997*, (Crete: University Press, 1999), 265-72.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988).
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, τ.1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988).
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, τ.3/1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988).
- Ünal, Ayhan Afsin, “XVI. ve XVII. yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz-Ege Adaları) ya da Kapdan Paşa Eyaleti”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, (2002): 251-61.
- Veinstein, Gilles, “Sur les sauterelles à Chypre, en Thrace et en Macédonie à l'époque ottomane,” in *Armağan: Festschrift für Andreas Tietze* (Prague: Enigma, 1994), 211-26.
- Veinstein, Gilles, “Le législateur ottoman face à l'insularité: L'enseignement des *Kanunname*”, στο *Insularités ottomanes*, (eds.) Nicolas Vatin and Gilles Veinstein (Paris: Maisonneuve et Larose, 2004), 91-110.
- White, Sam, *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).
- Wood, A.C., *A history of the Levant Company* (New York: Barnes and Nobles, 1964).

- Yasamee, F.A.K., “Mir-i Miran” στο *EI2*, τ.7, (1993), 95-6.
- Yamaguchi, Akihiko, “Urban-Rural Relations in Early Eighteenth-Century Iran: A case study of settlement patterns in the province of Hamadan”, στο *Persian Documents: Social History of Iran and Turan in the 15th-19th Centuries*, (ed.) Kondo Nobuaki, (London: Routledge Curzon, 2003), 147-85.
- Yıldız, Netice, “Aqueducts in Cyprus”, *Journal for Cypriot Studies*, 2/2 (1996): 93-106.
- Yıldız, Netice, “The Vakf Institution in Ottoman Cyprus”, στο *Ottoman Cyprus. A Collection of Studies on History and Culture*, (eds.) Michalis N. Michael, Matthias Kappler, Eftihios Gavriel (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009), 117-59.
- Yılmaz, Gülay, “The Economic and Social Roles of Janissaries in a Seventeenth-Century Ottoman City: The Case of Istanbul”, (PhD thesis, McGill University, 2011).
- Yılmaz, Gülay, “The Devshirme System and the Levied Children of Bursa in 1603-4”, *Belleten*, 79/286 (Aralık 2015): 901-30.
- Yücel, Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”, *Belleten* XXVIII/152 (Ekim 1974), 657-708.
- Yücel, Yaşar, (ed.), *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Kitâbi Müstetâb, Kitabu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi 'i'l Mü'minîn, Hırzû'l-Mülûk* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988).
- Zachariadou, Elizabeth A., “Natural disasters: Moments of opportunity”, στο (εκδ.) Zachariadou Elizabeth, *Natural Disasters in the Ottoman Empire. Halcyon Days in Crete III, A Symposium held in Rethymnon 10-12 January 1997*, (Crete: University Press, 1999), 7-11.
- Zargar, Cyrus Ali, “Water”, στο (ed.) John Andrew, *Islamic Images and Ideas, Essays on Sacred Symbolism*, Morrow (North Carolina: McFarland and Company, Inc., Publishers, 2014), 112-23.

Βιβλιογραφία ελληνόγλωσση

- Αρχιμανδρίτου Κυπριανού, *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου* (Βενετία: 1788).
- Βίττης, Ανδρέας, *Οι Αρχιεπίσκοποι της Κύπρου επί Οθωμανοκρατίας : από το αυτοκέφαλο στην πολιτική - θρησκευτική (εθναρχική) δράση των Αρχιεπισκόπων της Κύπρου και τα προνόμιά τους* (Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Κύπρου, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, 2007).
- Goffman, Daniel, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η πρόιμη νεότερη Ευρώπη*, (μτφρ.) Α. Σωτήρης, (Αθήνα: Ενάλιος, 2007).
- Ζαχαριάδου, Ελισάβετ Α., *Η Κύπρος κατά τον πρώτο αιώνα της οθωμανικής κατοχής (1570-1670)* (Λευκωσία: Ίδρυμα Αναστασίου Λεβέντη, 1997).
- Ζαχαριάδου, Ελισάβετ, «Η καταγραφή της γης στο οθωμανικό κράτος», *Επιστημονικό Συμπόσιο στη μνήμη του Νίκου Σβορώνου* (Αθήνα, 1993), 175-85.
- Ζεγκίνης, Ευστάθιος, *Γενίτσαροι και Μπεκτασισμός. Γενεσιουργοί παράγοντες του βαλκανικού Ισλάμ* (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2002).
- Θεοχαρίδης, Ιωάννης Π., «Μέθοδοι κατάκτησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: η περίπτωση της Κύπρου», *Polyptychon/Πολύπτυχον, Homenaje a Ioannis Hassiotis/*

- Αφιέρωμα στον Ιωάννη Χασιώτη*, (ed.) Encarnación Motos Guirao, Moschos Morfakidis Filactos (Granada: Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas, 2008), 137-48.
- Ιναλτζίκ, Χαλίλ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή, 1300-1600*, (μτφρ.) Μ.Κοκολάκης, (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1995).
- Ιωάννου, Θουκυδίδης, “Φυσικές Καταστροφές, Επιδημίες και Ανθρώπινη συμπεριφορά: Κρίσεις στο κοινωνικό σώμα, στην παραγωγική διαδικασία και στην εμπορική δραστηριότητα στην Κύπρο κατά τον 18ο αιώνα”, *Κυπριακές Σπουδές* 59-60 (1995-1996): 29-48.
- Καμπουρίδης, Κωνσταντίνος Ε., *Η νεότερη Ελλάδα μέσα από οθωμανικές αρχειακές πηγές. Οικονομία, θεσμοί και κοινωνία στη Θεσσαλία του 17^{ου} αιώνα* (Αθήνα: εκδ. Σταμούλη, 2009).
- Κοκκινόφτας, Κωστής, «Χρονικογράφοι, συγγραφείς και περιηγητές για τη Μονή Κύκκου (15^{ος} αι. - 1878)», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 9 (2010), 9-80.
- Κοκκινόφτας, Κωστής, *Η Μονή Κύκκου στο αρχείο της Αρχιεπισκοπής Κύπρου (1634-1878)*, (Λευκωσία: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, 2011).
- Κολοβός, Ηλίας, «Ορθόδοξα μοναστήρια και δερβίσικοι τεκέδες: προς μια συγκριτική προσέγγιση του οικονομικού και πολιτικού τους ρόλου στην οθωμανική κοινωνία», στο (επιμ.) Ηλίας Κολοβός, *Μοναστήρια, οικονομία και πολιτική*, (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2011), 235-51.
- Κοτσαγεώργης, Φωκίων, «Τα μοναστήρια ως οθωμανικές τοπικές ελίτ», στο (επιμ.) Ηλίας Κολοβός, *Μοναστήρια, οικονομία και πολιτική*, (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2011), 163-90.
- Κοτσαγεώργης, Φωκίων, *Μικρές πόλεις της ελληνικής χερσονήσου κατά την πρώιμη νεότερη εποχή. Η περίπτωση της Ξάνθης (15^{ος}-17^{ος} αι.)* (Ξάνθη: Ιερά Μητρόπολις Ξάνθης και Περιθεωρίου, 2008).
- Κωστής, Κώστας, *Αφορία, ακρίβεια και πείνα. Οι κρίσεις διατροφής στην ελληνική χερσόνησο 1650-1830. Προβλήματα προσέγγισης και εμπειρικές ενδείξεις* (Αθήνα: εκδ. Αλεξάνδρεια, 1993).
- Κωστής, Κώστας, *Στον καιρό της πανόλης. Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου, 14^{ος} -19^{ος} αιώνας* (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1995).
- Kunt, Ibrahim Metin, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου. Ο μετασχηματισμός της οθωμανικής επαρχιακής διακυβέρνησης, 1550-1650*, (μτφρ.) Σ.παπαγεωργίου, (Αθήνα: Παπαζήση, 2001).
- Λαΐου, Σοφία Ν., *Η Σάμος κατά την Οθωμανική Περίοδο* (Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2002).
- Λαΐου, Σοφία Ν., *Τα οθωμανικά έγγραφα της Μονής Βαρλαάμ Μετεώρων (16^{ος} - 19^{ος} αι.)*, (Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών-Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, 2011).
- Λιάτα, Ευτυχία, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα: Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15ος-19ος αι.*, (Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών – Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 1996).
- Μαλιάκας, Αβρ., *Λεξικόν τούρκο-ελληνικόν* (Κωνσταντινούπολη: 1876).
- Μιτσίδης, Ανδρέας Ν., *Η εθνική προσφορά της Κυπριακής Εκκλησίας κατά την Τουρκοκρατίαν, 1571-1878* (Λευκωσία, 1971).

- Μιχαήλ, Μιχάλης Ν., «Μοναστηριακή περιουσία και διαχείρισή της κατά την οθωμανική περίοδο- 19^{ος} αιώνας: Η περίπτωση της Μονής Κύκκου», *Επετηρίς Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 6 (2004), 399-430.
- Μιχαήλ, Μιχάλης Ν., *Η Εκκλησία της Κύπρου κατά την Οθωμανική περίοδο, 1571-1878 : η σταδιακή συγκρότησή της σε θεσμό πολιτικής εξουσίας* (Λευκωσία: Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, 2005).
- Μουταφτσίεβα, Βέρα, *Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (15^{ος}-16^{ος} αι.)*, (μτφρ.) Ρ.Αστρινάκη, (Αθήνα: Πορεία, 1990).
- Παπαδόπουλος, Χρυσόστομος, *Η εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας, 1571-1878* (Αθήνα: Φοινικός, 1929).
- Παπούλια, Βασιλική, *Καταγωγή και υφή του παιδομαζώματος στο οθωμανικό κράτος* (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2011).
- Σάθας, Κωνσταντίνος, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς* (Αθήνα: 1869).
- Σαλακίδης, Γεώργιος Ι., *Η Λάρισα (Yenişehir) στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Κοινωνική και οικονομική ιστορία μιας βαλκανικής πόλης και της περιοχής της με βάση τα οθωμανικά ιεροδικαστικά έγγραφα των ετών 1050-1052 (1650-1652)* (Θεσσαλονίκη: εκδ. Σταμούλη, 2004).
- Σαλακίδης, Γεώργιος, «Το σύστημα του μαλικιανέ στην Κοζάνη», στο Ch.Karanasios, K.Dinas, D.Mylonas, D.Skrekas (eds.), *Κοζάνη 600 χρόνια ιστορίας. Γένεση και ανάπτυξη μιας μητρόπολης*, (Κοζάνη: 2014), 87-93.
- Σαρρής, Νεοκλής, *Οσμανική πραγματικότητα. Συστημική παράθεση δομών και λειτουργιών. Το δεσποτικό κράτος*, τ.1, (Αθήνα: Αρσενίδης, 1990).
- Σαρρής, Νεοκλής, *Οσμανική πραγματικότητα. Συστημική παράθεση δομών και λειτουργιών. Η δογματική διοίκηση*, τ.2, (Αθήνα: Αρσενίδης, 1990),
- Σήφακας, Αντ. Γ., «Το υπό των Τούρκων εισαχθέν εις Κρήτην φορολογικόν σύστημα», *Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών* 3 (1940), 156-78.
- Σταυρίδης, Θεοχάρης, «Η Ιατρική στην Κύπρο κατά την Οθωμανική Περίοδο», στο *Η Ιατρική στην Κύπρο. Από την Αρχαιότητα μέχρι την Ανεξαρτησία* (Λευκωσία: Πολιτιστικό Κέντρο Ομίλου Λαϊκής, 2006), 150-215.
- Σταυρίδης, Θεοχάρης, «Οι ηγούμενοι της Ιεράς Μονής Κύκκου: Προσωπογραφική μελέτη», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 7 (2006), 9-74.
- Σταυρινίδης, Ν., *Μεταφράσεις τουρκικών ιστορικών εγγράφων*, τ.1-5 (Ηράκλειο: Δήμος Ηρακλείου, 1975-1985) .
- Στουρνάρας, Γρηγόριος Ι., «Η διαχείριση των υδάτινων πόρων στην περιοχή των Τρικάλων κατά την Οθωμανική περίοδο», *Τρικαλινά*, 29 (2009), 172-76.
- Τσιρπανλής, Ζαχαρίας Ν., «Μορφές επικοινωνίας του κυπριακού μοναχισμού με την καθολική Δύση (17^{ος} αι.)», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 4 (1999), 225-32.
- Τσιρπανλής, Ζαχαρίας Ν., *Ο Κυπριακός Ελληνισμός της διασποράς και οι σχέσεις Κύπρου-Βατικανού (1571-1878)* (Θεσσαλονίκη: εκδ. Αντ. Σταμούλη, 2006).
- Φιλίππου, Λοΐζος, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας* (Λευκωσία: Κυπριολογική Βιβλιοθήκη, 1975).
- Φιλίππου, Λοΐζος, «Το φρούριον της Ν. Πάφου», *Κυπριακά Χρονικά*, 11 (1935): 46.

Χιδίρογλου, Παύλος, «Διοικητικοί τινές θεσμοί Διοικητικοί τινές θεσμοί της τουρκοκρατίας εν Κύπρω», *Κυπριακαί Σπουδαί*, 38-39 (1974-5): 93-110.
Χλωρός, Ι., *Λεξικόν τούρκο-ελληνικόν* (Κωνσταντινούπολη: 1899).

ΣΤΥΛΙΑΝΗ Ν. ΛΕΠΙΔΑ